

JEZSUITA TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

1940

**SZERKESZTI:
GYENIS ANDRÁS S. J.**

**BUDAPEST
KORDA R. T. NYOMDÁJA**

JEZSUITA TÖRTÉNETI ÉVKÖNYV

1940

**SZERKESZTI:
GYENIS ANDRÁS S. J.**

**BUDAPEST
KORDA R. T. NYOMDÁJA**

**Kézirat gyanánt. — Kiadja a Pray György Rendtörténeti Munkaközösség.
Kiadásért felel: P. Gyenis András S. J.**

Bevezető

A Jézustársaság hazai multjának feltárása és történetének megírása az egyes erőit és munkabírást meghaladó feladat. Annyi szempont bukkan a kutató elé, olyan széles területre kell a vizsgálódást kiterjeszteni, hogy csak okos beosztással és együttes tevékenységgel érhető el kézzelfogható eredmény. Már korábban is kezdődtek próbálkozások a magyar jezsuiták történetének összegezésére, de a kezdeményezések nem vezettek sikerre. Minderről későbbi alkalommal szólnunk.

A jezsuita rend életében nagy részt ütött az 1773-ban bekövetkezett felosztás. A Társaság egy kis töredéke csendben folytathatta életét Oroszország egyik szegletében, de ez a tény mitsem változtatott a valódi helyzeten: a rend hazai elnéptelenedtek, az értékek gazdát cseréltek, a könyvtárak és a levéltári anyag közgyűjtemények és magánosok birtokába kerültek. Ma tehát a jezsuita történetírónak idegenben kell felkutatnia és összegyűjtenie a forrásanyagot. A gyűjtés maga nehéz feladat, de nem lehetetlen, mert a legtöbb közgyűjtemény hozzáférhető és rendezett állapotban várja a kutatót. Csak kevés vidéki és magángyűjtemény aknázható ki néha talán hihetetlen akadályok leküzdésével.

Visszatekintve a multba, legszerencsésebb megoldásnak tartottuk volna, ha a korábbi gyűjtők minél több anyagot adtak volna közre forrásanyag gyanánt. Ezáltal hatékonyan előmozdították volna a következő nemzedékek munkáját és önmagukat is megkímélték volna sok hiábavaló fáradságtól. Legjobban a *Litterae Annuae*, a *Catalogusok*, *Elogiumok* és egyéb hasonló közérdekű anyag közzétételét nélkülözzük.

Mikor időben is elérhető közelségbe került a Jézustársaság legfőbb egyházi jóváhagyásának, tehát tulajdonképeni alapításának 400-ik évfordulója, akkor a magyar jezsuita rendtartomány vezetősége is jónak látta, hogy intézményesen nyúljon a magyar tagozat történetének és megírásának kérdéséhez. A megbízás vétele után azonnal megindult a beható tárgyalás és anyaggyűjtés munkája, hogy kellő előkészülettel és területesen készüljön az immár biztos eredményre jogosító nagy mű.

A tervezett és előkészületben levő *Magyar Jezsuita Történet* felépítéséről máskor adunk tájékoztatót. Annyi kétségtelen ténynek látszott kezdettől fogva, hogy a nagyszabású munka megírása nem egy év, hanem évtizedek feladata. Munka

közben fájdalmasan nélkülöztük a részletkérdések feldolgozását, vagyis a monografiák segítségét. Ilyen előmunkálatok nagyon megkönnyítik a történetíró tevékenységét, mert biztos útmutatók, viszont hiányuk állandó gátlásul szolgál a sikeres előhaladásban.

A tervezett összegező mű megírásának előmozdítására Kiadványok Jézus Társasága Magyarországi Történetéhez — *Publicationes Ad Historiam Societatis Jesu in Hungaria Illustrandam* címmel tudományos sorozatot indítottunk el, mely két alosztállyal működik. Az egyikben helyet kapnak a tanulmányok — *lucubrationes*, a másikkban a forráskiadványok — *fontes*. Az első osztály eddig öt számmal szerepel, míg a másik egyet mutat fel. A közeljövőben kerülnek sorra azok az újabb értekezések vagy forráskiadványok, melyek immár nyomdakészen várják további rendeltetésüket vagy előkészületben vannak.

Régi vágyunk volt, hogy a munkatársak rövidebb közleményeinek megjelentetésére, rövidebb adatok közlésére és gyakorlati felhasználásának megkönnyítésére kiadjuk a *Jezsuita Történeti Évkönyvet*, mely 1940-től kezdve évenként jelenik meg 20—25 ív terjedelemben. Az Évkönyv állandó rovatai a következők lesznek. 1. Tanulmányok: értekezések személyekről, intézményekről és a rendtörténettel kapcsolatos kérdésekről. 2. Kiadatlan szövegek: magyar, latin vagy másnyelvű forrásjellegű hosszabb-rövidebb szövegek, kellő bevezetéssel és magyarázattal. 3. Adalékok: pótlások nagyobb művekhez, kiigazítások, adatok, melyek rövidségüknél fogva legjobban itt közölhetők. 4. Könyvszemle: magyar vagy általános vonatkozású, főleg történeti művek méltatása, ismertetése vagy bírálata a rendtörténet szempontjából. 5. Könyvészeti adatok: a régi és újabb magyar jezsuiták irodalmi munkásságának bibliográfiája. 6. Művészeti szemle: a magyar jezsuiták művészi teljesítményei, hagyatéka az építészet, festészet, szobrászat, zene, ének stb. területén. 7. Hírek: itt közöljük mindazt, ami a magyar és általános rendtörténetírás szempontjából szélesebb körök érdeklődésére tarthat számot vagy a munkatársak tevékenységével kapcsolatos.

További terv és feladat kisterjedelmű füzetek megjelentetése, melyek nemcsak a szakkörök érdeklődésére építenek, hanem a szélesebb rétegek tájékoztatására szolgálnak. E sorozat néhány száma elkészült, a közeljövőben *Isten nagyobb dicsőségére* gyűjtőnévvel jelenik meg a nyilvánosság előtt.

El nem hanyagolható terület az életrajzok megírása. E téren nemcsak magyar, hanem külföldi nagy jezsuiták, elsősorban a szentek és boldogok életének feldolgozására törekszünk, s ha nem is sorozatban, de adódó alkalommal különféle kiadóknál

*helyezzük el a nyomdakész műveket. 1942-re tervezzük Bellarmino Szent Róbert életének kiadását a Szent István Társulat gondozásában. Ugyanez a Társulat kérte a rendalapító életrajzá-
nak megírását. Hasonló célt szolgál a neves jezsuiták rövidebb
életrajza. Körülbelül 100 jezsuitának életrajza készült el s 1941
folyamán jelennek meg három kötetben sok képpel Száz
jezsuita arcél címmel.*

*Kedves gondolata a munkatársaknak olyan művek kiadása,
melyek ma is gyakorlati jelentőségűek. A Szent István Társulat,
Korda és Szalézi Művek eddig is adtak ki magyar átdolgozás-
ban és fordításban hasonló irányú, elsősorban a lelkiség terüle-
téhez tartozó munkákat. Most még csak teremben élő, de a közel-
jövőben gyakorlatban is megvalósuló sorozatunk támogatni fogja
az eddigi kezdeményezéseket.*

*A megrajzolt keretek között készül több terjedelmes írás,
melyek részletkérdésekbe nyújtanak bevezetést: a jezsuita peda-
gógia, egyetemes rendtörténet, a jezsuita hithirdetés története
s mások.*

*Mindezek célja a magyar jezsuiták közel 400 éves törté-
netének és tevékenységének lehető teljes feltárása és feldolgo-
zása. Remélhető tehát, hogy a széles és szilárd alapokra épített
Magyar Jezsuita Történet előkészítése és kiadása
nemcsak az igazságot szolgálja, hanem a magyar történettudo-
mányt is gyarapítja.*

*A jelen és következő évkönyvben több olyan jezsuita életét
ismertetjük, akik a rend eltörlése után püspöki méltóságra
emelkedtek. 1940-ben tér vissza a kalocsai kollégium megalapi-
tásának, illetve átvételének 80-ik évfordulója. Ez a tény magya-
rázza, hogy a kalocsai kollégiummal kapcsolatban több közle-
ményt adunk.*

*Mivel Évkönyvünk iránya pozitív, azért természetlen viták-
nak vagy vitát felidézhető támadásoknak helyet nem adhatunk.
A belső munkatársak műveiről nem mással iratunk ismertetést,
hanem magát a szerzőt kérjük fel, hogy önmaga mutassa be
tartalmilag munkáját. Remélhető, hogy így elkerüljük az egy-
más dicsérés benyomását.*

*Ismertetésre szánt könyveket, folyóiratokat a szerkesztő-
ség címére kérjük. Csak olyan beküldött művek ismertetésére
térhetünk ki, melyek rendtörténeti vonatkozású anyagot vagy
adatot tartalmaznak. Minden kérdést a szerkesztőség címére
küldjünk. (Budapest, VIII., Mária-utca 25.)*

Gyenis András S. J.

I.

TANULMÁNYOK

GERŐ GYÖRGY S. J. KERESZTÉNY HERKULESE

I. A RÉGI MAGYAR REGÉNYIRODALOM

Nem is olyan régen divatos volt mondani és írni, hogy Kazinczy előtti időben hatvan év alatt 4—5 új költői és ugyanannyi tudományos munka jelent meg csak magyarul. Az újabb s gazdagabb műveltség tolmácsolására színtelen és szegény lett a magyar nyelv.¹

Ma már tudjuk, hogy nem állt ily rosszul a magyar tudományosság ügye. Ha majd elvégzik a részletkutatást az irodalomtörténészek, akkor talán meglepő kép tárul a szaktudósok elé.

Ha nem is döntő, de legalább biztató bizonyíték e tétel mellett Gerő György munkája, mely kétkötetnyi terjedelemben jelent meg *Keresztény Herkules* címmel. Gerő Waha Vilmos 1673-ban kiadott *Labores Herculis Christiani Godefredi Bullionii* című könyvét fordította magyarra. A jelen írás feladata, hogy kimutassa, vajjon Gerő fordítása egyedül vagy főként a történettudomány, vagy pedig az irodalomtörténet keretébe tartozik-e.

Beható vizsgálódásunk előtt vessünk futó pillantást a magyar regény 1768 előtti történetére. Eredeti regényünk ebből a korszakból nincs. Jobb híján meg szokás említeni eredetisége miatt *Mankóczi István viselt dolgai*-t, amelynek eredetisége majdnem egyetlen értéke. A mű egy durva, részeges paraszt erőszakoskodásaiból és nyers csínyjeiből összetákoltt népkönyv a XVI. század végéről. Csak nyolc lapnyi apróság, s vaskos néphumorával a múlt század végéig kéziratban lappangott.

Gerő fordítása előtt csak négy regényt ismert nemzetünk magyar fordításban. Ezek nyomtatásban is megjelentek.

A legelső *Nagy Sándor históriája*, évszám-jelzés nélkül, körülbelül a XVI. század harmadik negyedéből. Szerzője valószínűleg az ügyes elbeszélő: Heltai Gáspár. Az akkori közönség, sőt 1918-ig még a tudományos körök is történelmi munkának tartották. Pedig a szerző Nagy Sándor személyét csak ürügyül

¹ Császár Elemér dr. egyetemi ny. r. tanárnak, a budapesti Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészettudományi karán az 1928/29. tanévben tartott előadásai után jegyezte és kiadta: Tóth Lajos: „A XIX. század nagy magyar költői.” 22. l.

választotta, hogy jobbára keleti eredetű mondákat csodálatos, sőt hihetetlen lovagregénnyé gyúrjon.

A Keresztény Herkules előtt a legértékesebb regényfordítást Tesseni Vencel 1676-ban Lőcsén adta ki. Provençei eredetű s hozzánk német közvetítéssel került ez a lovagregény. Nem tipikus ebben a fajban, mert észszerű, igen kevés túlzással és ríktó színnel. Tárnya: miként diadalmaskodik két szerelmes szív az útjukba vetett akadályokon s hogyan találják meg ezer megpróbáltatás után a sóvárgott boldogságot. Áttekinthető szerkezetben adja e megkapó mesét s hangulatos képekben festi a két szerelmes lelki vívódását.

Politikai fogságában unalma elűzésére fordította 1682-ben a további két regényt Haller János erdélyi főúr, de csak 1695-ben adta ki azokat. Az első, *Nagy Sándor nevezetes dolgairól*, már a múlt században megismerhette a magyar olvasóközönség Heltai fordításában. A másik, *Nagy Trója veszedelméről* még Guido de Columna középkori olasz író Historia Troiana-ra vezethető vissza, amelyet Franciaországban alakítottak át lovagregénnyé s amelynek első részét már Tinódi versbe szedte.² Különösen az utóbbit igen humorossá s még ma is élvezhetővé teszi az a körülmény, hogy a regény Tróját lovagvárnak rajzolja, a trójai és görög hősekben középkori lovagokra és várkisasszonyokra ismerünk. Haller stílusának nincs ugyan egyéni színe, de mégis egyszerű, magyaros és népies.

E kísérletezések után méltán nézhetünk várakozva Gerő György Keresztény Herkulesére.³

II. WAHA VILMOS

1. Életrajza

Guillaume de Waha-Baillonville 1615 november 5-én született Melreux-ben, Luxembourgban. Édesanya (Guillaume de Waha) korán elhunyt, s ezért nevelését édesanyjának (született Scheiffordt de Mérosle Erzsébetnek) köszönhette. Ez a Jézustársaságokhoz küldte tanulni: öt éven keresztül Liègebe, két évig pedig Douai-ba.

A Jézustársaságba 1635 október 25-én lépett.¹ Tanulmá-

² Király György: A trójai háború régi irodalmunkban. Irodalomtört. Közl. 1917. 12. l.

³ E fejezet forrásai: Dr. Császár Elemér: A magyar regény története, Budapest, 1922, 25—27. l., s ugyancsak dr. Császár Elemér, 1929/30. tanévben „A regény elmélete és a magyar regény előzményei” címen tartott előadásai.

¹ Ezeket az adatokat az Album novitiatus Tornacensis-ből (Tournai) vettem át.

nyai elvégzése után retorikát, majd hat évig Douaiban a filozófiát tanította.²

1656-ban Luxemburgba kerül, ahol egy irodalmi társaság feje lesz (... dirigít sodalitem litteratorum).

1663 december 20-a óta a mons-i szeminárium rektori hivatalát tölti be.

1665-ben Liège-ben egy papi egyesület vezetésével bízzák meg előljárói, de nem sokáig viselte e hivatalát, mert még ez év folyamán, szeptember 18-án a mons-i kollégium rektora lett.

Úgy látszik, hogy nagyon jó előjáró lehetett, mert évenként keresztül mint rektort említik a németalföldi rendi catalogusok.

1668 október 2-től 1675 áprilisig Luxemburgban,

1675 április 7-től kezdve 1678-ig Tournai-ban,

1678-tól 1681 szeptember 24-ig Cambrai-ban,

1684 október 8-tól 1688 április 17-ig Liège-ben volt a kollégium rektora.

74 éves korában végre felmentették a folytonos előjárós-kodástól, s 1689-ben nyugodtabb foglalkozást adtak neki a liègei kollégium könyvtárosságában.

Egy év múlva, 1690 november 11-én ebből a hivatalából ragadta el a halál.³

2. Irodalmi munkássága

P. Waha kiváló előszeretettel foglalkozott az életrajzokkal. Mivel több évig retorikát tanított, igen jól tudott latinul, ezért három életrajzot is írt latinul s csak egyet franciául.

Latin életrajzai:

1. *Matura coelos virtus amicis parentibus proposita in solatium immaturae mortis Per-illustris, ac generosi Domini, D. Joannis Ferdinandi de Renesse, Baronis de Elderen, et Magni, Toparchae de Hern, Schalckhoven, Wasmes, Rovcovrt, Turck-Werdt, etc. Et consecrata justo dolori Per-illustris, ac Reverendi admodum Domini, D. Joannis Georgii de Renesse, Regalis Basilicae B. Mariae Virginis Aquisgrani Cantoris, Eiusdem, ac Senioris Argentinae Canonici, A. G. D. W. E. S. I. Dum ei affectu plus quam paterno Patruus et Tutor in Elderen justa persolveret. S. 1. et a., 4, pp. 11.*

Leodii, Typis Baldvini Bronckart, M. DC. XLIII.

2. Bouillon Gottfried élete, 1673. Erről még részletesen fogok értekezni.

3. *Explanatio vitae S. Guilielmi Magni, Conscriptae olim*

² Carlos Sommervogel S. J. *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus* 1898. VIII. k. 949. l.

³ 1656-tól kezdve az adatok a rend akkori németalföldi tartományának a catalogusaiban találhatók.

per B. Albertum ejus Discipulum: diutissime desideratae, tandem nunc repertae. Auctore R. P. Guilielmo de Waha Melreusio, e Societate Jesu. Leodii, Apud Guilielmum Henricum Streel, M. DC. XCIII. 12. pp. 436. sldlt.

Ez a könyv csak a szerző halála után jelent meg s rövidtve; a kiadó F. d. I. S. J. le P. Fr. d'Yserin-nek nevezi magát. Nicolas de Presseux d'Haut-Regard-nak, a Vilmos-szerzetesek generálisának ajánlja a kiadó e munkát.

Franciául is írt egy életrajzot.

Le Fidel et vaillant gouverneur. Ov Tableav racovrci de la vie et de la mort de messire. Iean d'Allamont, seigneur dudit lieu et de Malandry, baron de Bvsty, etc. chevalier profes de S. Iaques, Gentil-homme de la Bouche de Sa Majesté Catholique, Lieutenant de ses Gardes Allemandes, Gouverneur, Capitaine et Preoust de Montmedy. Dedié a sa memoire Par vn Fidele Patriot Luxembourgeois. A Liège, De l'Imprimerie de Bauduin Bronckart, a Saint-François Xauier. 1658, 4. 3. ff., pp. 74. 1. f. pour l'errata et le priv. avec le plan de Montmedy et le portrait de Jean d'Allamont, gravé par Natalis.

Igen kedvelt lehetett ez a francia nyelvű életrajz, mert tíz év múlva új kiadásban is megjelent:

Le Fidelle et vaillant Gouverneur représenté dans l'Histoire de la vie et de la mort de Messire Iean... Par un fidelle Patriot Luxembourgeois. Seconde édition. A Liège, chez Gvil. Henry Streel Imprimeur de Son Altesse Serenissime, 1668, 12, 21 ff., pp. 268. 4 ffdt., avec 2 portraits, 1 pl. de blasons et un plan.

Irt egy drámát is Borja Szent Ferenc szenttéavatásának ünnepségére:

François de Borgia converti. Tragedie. Qui donne l'ouverture a la solennité de la Canonisation de ce saint en la ville de Luxembourg, dédiée a son Excellence Monseigneur Jean Dominique Zuniga et Fonseca Comte de Monterey Gouverneur des Pays Bas, Reçue au nom de son Excellence par Monsieur de Louuegnies, General de bataille des armées de Sa Majesté. Imprimé a Tréve chez Christ. Guil. Reulandt (1671.), fol., 4 ff.

A verseléshez is értett, mert két ódát írt az Oltáriszentségről:

Az elsőnek a címe: Ad Eucharisticam Panis speciem; a másodiké: Ad Eucharisticam vini speciem.

Ezek P. Hautin „Sacramentum amoris Eucharistia”-jában és P. d'Oultreman „Paedagogus Christianus”-ában jelentek meg.⁴

⁴ Sommervogel idézett helyén.

3. Labores Herculis Christiani

P. Waha irodalmi munkásságának e legjelesebb terméke latinul öt kiadásban jelent meg, s magyarra Gerő György fordította.

Teljes címe: Guilielmi de Waha Melreusii e Societate Iesu, Labores Herculis Christiani Godefredi Bullionii. Insulis Flandrorum (Lille) typis Nicolai de Rache, M. DC. LXXIII, 12, 8 ff., pp. 502, slp.

Változatlanul még egyszer lenyomatták: Leodii, (Liege) typis Arnoldi Bronckartii, sub signo Angeli Custodis, M.DC. LXXXVII, 12, 8 ff., pp. 502.

Ezekből a kiadásokból nem tudtam egy példányt sem találni a louvaini, liegei és a gandi könyvtárakban sem.⁵

A harmadik nyomtatvány mint második kiadás jelent meg: Editio altera. Monachii, (München) Typis Sebastiani Rauch, M.DC.LXXX, 8, pp. 757. sld. de la petite Congrégation de la S te Vierge a Jér. Ambr. Langenmantl, chanoine de Munich.

Ez a kiadás a louvaini könyvtárban megvan. Elején ezen ajánlás olvasható: Hieronymo Ambrosio Langenmantl Patricio Augustano et Insignis Ecclesiae Collegiatae ad S. Mauritium ibidem Canonico.

A második oldalon pedig:

Ad obsequia

Congregatio Minor B. V. Mariae ab angelo salutatae.

Ebben az oldalszámozás téves, mert 288. o. után 299. o. következik. Ezért az egész könyv nem 757, hanem 746 oldalból áll.

A következő két kiadás teljesen egyforma szöveggel Magyarországon került ki a sajtó alól. Mindkettőnél a cím ugyanaz, mint a belgiumi kiadásokban.

Az első kiadója: „ab alma sodalitate majori sub titulo B. M. V. Elisabeth visitantis, Cassoviae erecta, & confirmata in strennam oblati. Anno ab instaurata salute M.DCC.XLVII.” 12, pp. 658, sld.

Ez a Mária-kongregáció, amely Magyarországon Waha könyvét először kiadta latinul, 1653-ban keletkezett az egyetemi ifjúság körében. E nemben Kassán az első volt, s Sárlos Boldogasszony, vagyis Mária látogatása nevét viselte. E kongregáció teljes címe: Sodalitas Studiosorum sub titulo Beatae Virginis Mariae Elisabeth Visitantis. 1715-től kezdve ehhez a névhez hozzáadták még: sodalitas major, mivel ebben az évben a kon-

⁵ Ezeket az adatokat P. Napholcz Pál S. J. rendtársam közölte velem, miután a szükséges könyvtári kutatásokat Belgiumban helyettem elvégezte (1931-ben).

gregációból kiváltak a fiatalok, s az új kongregáció neve: *Sodalitas minor sub titulo B. M. V. sine macula conceptae* lett.⁶

A második kiadásnál a cím után olvasható: „*Auditoribus oblati, dum in universitate Soc. Jesu Claudiopolitana theses ex universa philosophia propugnaret Jos. Bodoni. Claudiopoli, 1749, Typis academicis Soc. Jesu.*” 12, pp. 658.

Mindkettő tulajdonképpen 566 és nem 658 oldalból áll, mert 309. o. után sajtóhiba folytán rögtön 401. o. következik.

Waha e könyvéről csak egy bírálóat jelent meg: Ulysse Chevalier, *Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age* (Paris, Alphonse Picard, 1905.), amely a Godefroy Bouillon alatti bő bibliográfiában többek között említi:

Le Roux de Lincy: *Analyse du roman de Godefroy de Bouillon, dans Bibl. l'éc. d. Chartes* (1841) B. II. 437—60. Paris, 1841, 8. 24. p.

Waha könyvének a címével valószínűleg Faber Jakab S. J.-t utánozta, aki kilenc évvel előtte Xavér sz. Ferenc életét írta meg hasonló címmel: *Herculis Xristiani labores duodecim*. 1664.⁷ E címben a barokkiránynak imponáló nagyságra törekvés is megnyilvánul.

A könyv hét fejezetre oszlik, de az egyes fejezeteknek nincs külön részlet-címük, amely a tartalmukat jelezné, hanem mindegyik így kezdődik: *Laborum Herculis Christiani*, s utána jön a fejezet száma, pl. *liber primus*. Bekezdés alig van e műben s ez igen unalmasnak lenne az olvasóra, ha nem ékeskednék igazi klasszikus stílussal.

4. A *Labores Herculis Christiani* forrásai

E kérdést külön fejezetben tárgyaljuk, mert a forrásmunkák megbírálasától függ, hogy milyen történelmi értéket tulajdonítsunk a szóbanlevő műnek.

Az első keresztes háborúk legmegbízhatóbb forrásai közé számítják a tudósok⁸

1881 óta az egykorú és az első keresztes hadjáratokban résztvett egyének krónikáit. Ilyenek:

1. Egy névtelen normanné: *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum*. Ezt azonban nem idézi Waha.

2. *Gesta Francorum Hierosolymam peregrinantium*. Fulcher chartres-i szerzetes az írója, s benne különösen az északi franciák tettei érdeklik. Az író I. Balduin jeruzsálemi király

⁶ A jezsuita rend története Kassán, dr. Wick Béla, 1931. 27. l.

⁷ Van egy „Keresztény Hercules” c. latin iskoladramánk Dobóról is az Orsz. Levéltár programjai között.

⁸ Sybel H., *Geschichte des I. Kreuzzuges* II. kiadása és Röhrich R., *Geschichte des ersten Kreuzzuges*. Innsbruck, 1901.

káplánja volt. Waha kilencszer hivatkozik e karthauzi barát krónikájára.

3. Agiles Rajmund, IV. Rajmund saint-gillesi és toulousei gróf udvari papja, urával és a délfranciai keresztesekkel vett részt az első keresztes háborúban, s szintén nagyon értékes krónikát hagyott hátra. Ennek nevével tízenkétszer találkozunk Wahánál.

Pár évtizeddel később írta meg mások tapasztalatai és feljegyzései alapján Acheni Albert „Chronicon Hierosolymitanum de bello sacro historia”-ját. Pauler⁹ és a többi történetíró szerint sok a könyvében a pletyka, ezért megbízhatatlan, de így is az első keresztes hadjárat nélkülözhetetlen forrása marad. Végleges értékelését azért — úgy látszik — máig sem zárták le. Waha legfőbb forrása a keresztes háborúkra vonatkozólag ez volt, mert kb. nyolcvanszor idézi.

Az eredeti krónikákra és Acheni Vilmos könyvére támaszkodva írta 1190 körül Tyrusi Vilmos a keresztes háborúk terjedelme történetét egész 1184-ig. Sybel könyvéig ez volt a keresztes háborúk legfőbb forrása. Ma már kevesebb értéket tulajdonítanak neki, mivel Acheni Vilmost is forrásai közé sorolja, aki-ben pedig ma már nem nagyon bíznak.¹⁰ Waha huszonkétszer nevezi meg ezt forrásművéül.

Annae Commenae, „Alexiadis libri XIX. (1069—1118.)” a bizánci császárság korából egyik leghitelesebb korrajz. Ezt hatszor veszi igénybe szerzőnk.

Matild életére vonatkozólag Wahának különösen két forrásmunka állott rendelkezésére. Az első: Vita Comitissae Mathildis. Duobus libris a Domnizo presbytero conscripta. Tusciai Matild életére vonatkozólag e munka a tudósok előtt ma is a legnagyobb értékű. Wahánál kb. huszonöt-ször találkozunk e szerzővel s háromszor hexameterait is idézi.

E hexameterekben megírt munka két könyvből áll. Írója a prológosban kiemeli, hogy műve történelmi hitelű, habár versbe van az szedve: „*historiam* fingam cum carminibus istam”.

Baronius ezt még kéziratként idézi hírneves egyháztörténetének XI—XII. kötetében. Nagyon megtetszett e munka Gretser Jakabnak s megkérte Alber Ferdinánd jézustársasági asszisztent, az általános rendfőnök egyik tanácsadóját, hogy a vatikáni kódexből írja ki neki, s ő kinyomatja Németországban. A páter eleget tett e kérésnek, s Tegnaglio Sebestyén 1612-ben Ingolstadtban kinyomatta. Ezt Muratori jegyzeteivel együtt Leibnitz adatta ki ismét.

A szerző neve helyesen *Donizo*, nem pedig *Domnizo*, mert

⁹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története. I. kötet 589—590. l.

¹⁰ Az eddigieket jórészt dr. Kugler Bernhard: Geschichte der Kreuzzüge. Berlin, 1880. munkájából vettem. V. ö. még Áldásy Antal: A keresztes hadjáratok története. Budapest, 1924. 142. sk. l.

a második könyv utolsóelőtti fejezetének kezdőbetűibe ezt a nevet rejtette el. Ezek a kezdőbetűk ugyanis a következő hexametert adják: „Presbiter hunc librum finxit monachusque Donizo“.

Magából e verses munkából és Muratori Lajos Antal előszavából pontosan értesülünk Donizo életéről.

Mint bencés felszentelt pap került Matild mellé Canossába. 15 évig tartózkodott ott, amikor elhatározta, hogy úrnője életét versben megörökíti. Elkészült munkájával, s magának Matildnak akarta ajánlani, amikor megtudta a váratlan hírt, hogy verseinek hősnője elköltözött az élők sorából. Ezért egy új fejezetet csatolt az előbbiekhöz, melynek címe: De insigni obitu memorandae Comitissae Mathildis, s így lett az említett acrostichonos fejezet az utolsóelőtti.¹¹

Tusciai Matild életének másik, de az előbbinél már kevésbé értékes forrása kötetlen szövegben: Vita Comitissae Mathildis. Szerzője ismeretlen, de mivel Leibnitz ezt Firenzei Ferenc Mária kéziratából vette, Waha Florentinus néven idézi, kb. hússzor.

A VII. Gergelyre vonatkozó adatokat bernriedi Páltól kölcsönözte. A lap alján tizenegyszer említi ennek a nevét. Munkája: Vita Gregorii VII. hiteles s ma is jól használható kútfő.¹²

Először mint regensburgi kanonok tűnt fel Bernriedi Pál, s IV. Henrik pápahűsége miatt számkivetésbe küldte. Azután Bernriedben lett szerzetes, s 1120-ban szentelte pappá a passauai püspök. 1156 előtt halt meg.

VII. Gergelyre vonatkozólag még a Chronicon Bertholdi Constantiensis-t is idézi tizenegyszer Waha.¹³

A könyv legelején Bruno nevével is találkozunk négyszer. Munkájának címe: Historia belli Saxonici, 1073—81. Clericus Magdeburgensisnek vagy Merdeburgensisnek is idézik.

A hétszer idézett Viterbói Gottfried már kevésbé megbízható. Versben és prózában írt: Memoria saeculorum-ban nehéz a költőt a történeztől elválasztani. Mivel negyven évig Barbarossa Frigyes udvari káplánja volt, ennek a tetteit hüen írja le.

Hosszabb kutatásba kerül a többi forrás értékét is meghatározni, de az eddigieket is elégnek tartjuk, hogy megállapítsuk, hogy Waha forrásait a legjobb tudása szerint szedte össze, s történeti értéket tulajdonított nekik. Az egyszer-kétszer idézett munkáknak nem volt döntő befolyásuk művének megalkotására, s ezeken kívül csak a következő nevekkal találkozunk gyakrabban:

¹¹ Migne: Patrologia, 148. kötet, 939—40. columna etc. és 146. kötet, 1340—1. columna.

¹² Migne: Patrologia, 148. kötet, a másik után.

¹³ Migne: Patrologia, 148. kötet.

Ordericus: 23,

Lamb. Schaf.: 15,

Malmesb., Robert. Monach., Gauf. Malatest.: 7.

Hivatkozás bőven akad ezeken kívül is. Kár, hogy azokat erősen rövidíti, s a címeket csak ritkán említi, ezért nehéz eldönteni, hogy az illető írónak mi a neve s mi a szóbanforgó mű címe. Kéziratokat is idéz különböző levéltárakból. 47 esetben egyes események időpontját ezekből állapítja meg.

5. Labores Christiani irodalmi hatása

Waha műve leginkább az iskoladrámákra hatott. Mind külföldön, mind nálunk is igen gyakran adták elő a jezsuiták tanítványaikkal Bouillon Gottfried életének egyes érdekesebb eseményét, különösen amelyek a keresztes háborúval valamilyen kapcsolatban voltak. A cselekvényt rendszeren Waha könyvéből kölcsönzik. Megállapította ezt már Karl von Reinholdstötter¹⁴: „Die ritterliche Gestalt des Gottfried von Bouillon erschien auf den Jesuitenbühne öfter, er gehörte zu den üblichen Dramen. Die in der Periochen aufgeführten Stücke über Gottfried behandeln überigens nur Episoden aus dem Leben des Kreuzfahrers, deren viele dem Buch des Wilhelm Waha über den Christlichen Herkules entnommen sind.“

Kassán 1767-ben előadták a jezsuiták grammatistái Aveznás Gerárd kiszabadulását a fogságból. „Media Grammatices classis Gerardum Avesnatem e captivitate Turcica salvum a Godofredo Bouillionio receptum ea pompa ac artis commendatione spectaculum proposuit, ut plausum meritum tulerit materiae (olvashatatlan szó következik erre, valószínűleg) repraesentatio.“¹⁵

Úgy látszik, hogy ezt az iskoladrámát is Waha e könyve alapján készítette az ismeretlen szerző. Waha ugyanis részletesen elmondja Bouillon Gottfried Aveznás Gerárd nevű kedvencének fogságba jutását és kiszabadulását. Gerő fordításában a IX. fejezet majdnem teljesen erről szól.

A serdülő ifjakhoz nagyon illett, hogy a baráti szeretet e szép megnyilatkozását előadják.¹⁶

Nagyon valószínű, hogy Waha Vilmos e műve adta az indítékot arra, hogy két írónk is Bouillon Gottfried alakját állította a magyar katona elé, mint követendő példát.

1732-ben Palkovits Imre latinul írta meg: „Idea Christiani

¹⁴ Karl von Reinholdstötter: Gottfried von Bouillon. Ein Jesuitendrama des siebzehnten Jahrhunderts. (38. S.) E tanulmányt közli: Forschung zur Kultur- und Literaturgeschichte Bayerns. 1897. Herausgegeben von Karl Reinholdstötter.

¹⁵ Annuae Collegii Cassoviensis Societatis Jesu. 1767, a „Res litterariae“ között. (Kézirat.)

¹⁶ V. ö. Takács József: A jezsuita iskoladráma. II. kötet. Budapest, 137. 172. lap. Sok vonatkozó adattal, utalással.

militis"-ét és Fekete József 1742-ben adta ki költeményét: *Idea christiani militis in Godofredo Bouillonio Hierosolymae expugnatore carmine epico expressa, ac honori... Neo-baccalaureorum dum in... academia Claudiopolitana Promotore R. D. Emerico Palkovics e S. J.... prima AA. LL. et Philosophiae laurea donarentur, anno 1742. dicata a poëtis Claudiopolitanis. Claudiopoli, typis academicis Soc. Jesu per Michaëlem Becskereki, 8, pp. 106.*

III. GERŐ GYÖRGY ÉLETE

1. Ifjúsága, szerzetesi élete, filozófiai tanulmányai

Gerő György 1733 ápr. 12-én született Szekszárdon Tolna megyében. Már a születési évének a meghatározása is elég nehézséget okoz, amint egész élete is még homályban lappang, s mindenegyes adatot csak hosszú utánjárással lehet a levéltárakból kifürkészni.

Katona¹ és Szinnyei József után az irodalomtörténésírók és a lexikonok 1732-re teszik születésének évét, de helytelenül. Főforrásuk a halálakor készített elogium: „Natus Szekszárdini in Comitatu Tholnensi anno seculi huius secundo supra trigesimum die duodecima Aprilis”,² és Jézus-társaság osztrák rendtartományának hivatalos necrologiuma lehetett: „Natus is erat Szekszardini in Comitatu Tollnensi anno euntis saeculi secundo supra trigesimum, 12 aprilis.”³

A többi hivatalos irat is elég nagy változatosságot mutat fel Gerő születési évével kapcsolatban. Így pl. az osztrák catalogusok:

1754-ben 1733,

1758-ban 1736,

1761-ben 1735,

1764-ben 1733,

1767-ben 1734 ápr. 22-öt mondják születési idejének.

Mindezen kéziratokkal szemben sokkal megbízhatóbbnak tartom a trencsényi noviciátus jegyzékét, amelyben a Társaságba lépésekor *mindenki maga mondta tollba személyi adatait*. Itt pedig így van:⁴ „*Aetas: 1733. Apr. 12.*” Gerő születési évszáma eredetileg 1734 volt itt is, de ugyanaz a kéz kijavította 1733-ra. Nehezen volna érthető, hogy az először írt 1734-gyel két évet té-

¹ Katona, *Historia Critica* XXXIX. 951. o. Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*. Budapest. 1894. III. kötet.

² *Annuae Collegii Cassoviensis S. J. Elogium P. Gerő. (1768.)*

³ *Annuae Provinciae Austr. 1768. Necrologium P. Georgii Gerő.*

⁴ *Nomina novitiorum secundum ordinem quo ingressi sunt, inchoatum XVIII. Octobris, anno M.DC.LV. (1771 okt. 18-ig vezették.)*

vedett volna e jegyzék írója, mikor éveken keresztül alig eszközöl egy-egy javítást.

A nevét kétségtelenül Gerőnek írta, bár az osztrák provincia három éven át catalogusaiban⁵ Gyerőnek tünteti fel.

Magyar családból származott. Igazolja ezt a trencsényi noviciátus névjegyzéke is, ahol a „natio, patria” kérdésekre „Ungarus, Szikszardiensis” választ találjuk. Érthető is, hogy szekszárdi létére magyar volt, mert Szekfű etnográfiai térképe szerint még a XVIII. század végén is e város tiszta magyar volt.⁶ A noviciátusi évkönyv adatai szerint Gerő a belépések középszerűen németül is tudott. Valószínűleg gyermekkorában a környéken tanulta meg a német nyelvet, mert a Szekfű-féle térképen Szekszárd környéke már tíz kilométerre elnémetesedett. A törököktől kipusztított vidékekre ugyanis nagy számban telepítettek be németeket a XVIII. század elején.

Gerő szüleinek nevére sehol sem akadunk, mert az anyakönyvek csak 1742-től vannak meg Szekszárdon.⁷

Azt sem sikerült megállapítani, hogy nemesi családból származott-e Gerő. Aligha származott nemes ősektől, mert a töröklakta vidékeken alig maradt nemes az országban. Szekfű említett könyvében⁸ kimutatja, hogy egész Tolnában csak 332 nemes család maradt, kik legtöbbször a vidéki kúriákban laktak.

Nagy Iván a Gerő névnél azt jegyzi meg, hogy: „Sztintén Zemplin vármegye armalista nemes családok sorában említetik.”⁹ Nincs azonban semmi okunk arra, hogy Gerő ősei Zemlemből származását védjük vagy feltételezzük.

A trencsényi újszerzetesek többször idézett névtára 1743-ig pontosan jelzi a nemzetiség mellett: civis, nobilis, praenobilis, vagy perillustris, azonban ettől az évtől kezdve a nemességet tekintetbe nem veszi. Kár, mert különben e tekintetben is a legbiztosabb forrásul szolgálhatna.

Szekfű ugyanebben a munkájában szól arról is,¹⁰ hogy Szekszárd Boldogasszony, Csiksomlyó és Szeged mellett a legrégebb Mária-tisztelet helyeihez tartozott, s a XVIII. század elején is a búcsújáró hívek ezreit vonzotta magához. Ez is jótékony hatást

⁵ Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae S. J. Pro annis: 1759, 1760, 1761.

NB. A Társaság catalogusait az Akadémia és a kalocsai Jézustársaság könyvtárából szereztük meg.

⁶ Szekfű Gyula: Magyar történet. VI. kötet, a tizenharmadik század. A 256—257. l. között.

⁷ Wagner János szekszárdi hittanár úr (1930-ban) szíves közléséből tudom.

⁸ Id. m. 90—91. l.

⁹ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest. 1858. IV. kötet, 383. o.

¹⁰ I. m. 167. l.

gyakorolhatott a fiatal Gerő lelkiületére, s vallásos szelleme kialakulását hathatósan támogathatta.

Középiskolai tanulmányait kitünő eredménnyel Pécsett, a jézustársasági atyáknál végezte, mert ez a gimnázium volt Szekszárdhoz a legközelebb. Ezt olvassuk ugyanis a kassai elogiumban: „*Humaniore Litteratura Quinqueecclesiis praeclare imbutus...*” A jezsuiták vezetése mellett tanulta tehát a középiskolák akkori beosztása szerint a parvisták, principisták, grammatisták, syntaxisták és végül a rétorok osztályát. Hogy a két osztályból álló elemiiskoláit hol végezte, csak sejthetjük. Valószínűleg szülővárosában, Szekszárdon, mert az a nagyobb helységekhez tartozott, ahol bizonyára volt már elemi iskola.

Középiskolája elvégzése után a Jézus-társaságba lépett. Megismerhette és megszerethette a szerzetet Pécsett tanáraiban. 1752 okt. 27-én, Trencsénben kezdte meg újszerzetességének két évét. Valószínűen nem egyedül tette meg Pécsről Trencsénig a hosszú utat, mert vele egyidőben lett újszerzetes Budai Tamás nevű iskolatársa is, s így valószínűleg együtt utaztak Trencsénbe.

Tizenheten vették fel egyidőben a szerzet ruháját. Ezek közül tizennégy volt magyarországi és erdélyi, kettő horvát, egy pedig, épp Gerő volt pécsi osztálytársa, illyr. A másodéves újszerzetesek tizennyolcan voltak, így az üdülési idők alatt a sokfelől származó társak elég sok érdekes és új dolgot közölhettek egymással. A másodévesek közül még több volt az idegen származású. A tíz magyar mellett kettő osztráknak, hat pedig illyrnek vallotta magát.¹¹

P. Fodor Mihály vezette be a lelkiéletbe mint novicius-mestere, kinek ebben nagy tapasztalata lehetett, mert már 1748 febr. 24. óta viselte ezt a megtisztelő hivatalt, egy személyben a házfőnöki, rektori állással.¹²

A következő iskolai év megint meghozta a maga érdekességét, amikor okt. 15-én tizenhét új ifjú jelent meg a trencsényi noviciátusban. Egy osztrákot és egy olaszt kivéve mind magyar volt. Pécsről azelőtt aránylag ritkán lépett be valaki a rendbe, de talán Gerő példáját követve, megint ketten jöttek volt gimnázista társai közül: Taucher Ferenc és Mitterpacher József.¹³

Gerő teljes buzgósággal mélyedt el a szerzetesi lelkiéletbe, aminek biztos jele, hogy a kétévi noviciátusa után rögtön Nagybányára küldötték előljárói, hogy ott egy évig a principistákat és parvistákat tanítsa.¹⁴ A lelkiéletben való nagy előhaladását

¹¹ A trencsényi noviciátus kézírásos névjegyzéke szolgáltatja ezeket az adatokat.

NB. Illyr valószínűleg nemhorvát délszlávot (pl. dalmát, bosnyák) jelentett az akkori magyarországi latin nyelvben.

¹² Az osztrák provincia akkori catalogusai szerint.

¹³ A trencsényi novic. névjegyzéke.

¹⁴ A catalogusok szerint.

kiemeli a kassai elogiuma is, s szintén evvel okolja meg, hogy oly hamar alkalmasnak találták az ifjúság nevelésére. „... quod (t. i. tirocinium) ea virtutis commendatione emensus est, ut Magister continuo formandae juventuti Nagybaniae praefereretur.”

A nagybányai jézustársasági rendház I. Lipót 1691 július 20-án kelt jóváhagyásával alakult meg, s a gimnáziumot 1714-ben nyitották meg. Ekkor fogtak hozzá az épület megépítéséhez is.

Éppen 1755-ben, amikor Gerő Nagybányára került, gyarapodott meg a tanulók száma, mert a Carolina Resolútiót ebben az évben alkalmazták teljes szigorában Nagybányán, s ezért a protestánsoknak be kellett zárniok gimnáziumukat a grammatikától kezdve fölfelé.¹⁵

Gerő életének igen sok cselekedetét megérthetjük abból a tényből, hogy az alaptermészete cholerikus-sanguinikus volt, amiről tanúskodik a tartományfőnökéhez róla küldött hivatalos információ: „Naturalis complexus Cholerico-Sanguinea...”¹⁶ Ezért látott minden munkájához teljes energiával.

1756 és 1757-ben Kassán találjuk, ahol két év alatt szintén jeles eredménnyel hallgatta a filozófiát. Kiemeli a kassai elogium is nagy előhaladását tanulmányaiban: „Exceptis dein Cassoviae *pari laude* Philosophicis praelectionibus...”¹⁷

Kassán tartózkodott ugyanebben az időben P. Kaprinai István, mint a történelem és ékesszólás tanára, ki anyaggyűjtésével a magyar egyháztörténelem nélkülözhetetlen forrása lett. Lehetőség, hogy Gerőnk figyelmét a történelemre P. Kaprinai hívta fel.

Ebben az időben Kassa Pozsony, Nagyszombat, Kolozsvár és Zágráb mellett az ország legjelentősebb városai közé tartozott. Főként az volt ennek az oka, hogy nem került a török megszállás alá, s ezért nemcsak nem érezte a törökök vandalizmusának káros következményeit, hanem még a megszállt területekről is sokan jöttek Kassára. A hódító török hadak elől menekülő erdélyi és alföldi magyarok megnövelték az eredetileg német lakosság között elszórt magyarságot.¹⁸

A lakosság száma nem lehetett sokkal kevesebb, mint 1771-ben. Akkor pedig 5130-at számoltak s ebből 4295 róm. kat., 11 görög kat., 598 ág. ev. és 226 ref. volt.¹⁹

¹⁵ Morvay Győző, A középkorok története Nagybányán. Nagybánya. 1896. 27. l.

¹⁶ Catalogus secundus. (Austr. 115, 139.)

¹⁷ Annuae Collegii Cassoviensis S. J., Elogium, 1768.

¹⁸ Dr. Wick Béla: A jezsuita rend története Kassán. 6. l.

¹⁹ Canonica Visitatio 1771. 18. l.

2. A kassai egyetem

Mivel Gerő György hat évig a kassai egyetem hallgatója volt, főbb vonásokban vázolom történetét.

Az egyetem megalapítása előtt már 1643 óta volt Jézus-társaságának kollégiuma Kassán. III. Ferdinánd azáltal tette lehetővé, hogy itt rendházat és gimnáziumot építsenek, hogy 1643 jan. 16-án Bécsben aláírt egy ajándéklevelet, amellyel az abauj-megyei mislyei prépostságot összes javaival a kassai jezsuiták kollégiumának adományozta avval a kikötéssel, hogy az ifjúságot vallásos szellemben oktassák a tudományokra.²⁰

III. Ferdinánd még épületről is gondoskodott, amidőn 1654 dec. 29-én kelt levelével az ú. n. királyi házat engedte át a kollégium céljaira.²¹ A városi tanács is nagy előzékenységet tanúsított, s a domus régiával szomszédos „szeglet házakat” ajánlotta fel az uralkodónak e célra.²²

E királyi megalapozás után Kisdy Benedek egri püspök tette lehetővé, hogy a jézustársaságiak a három éves filozófiát és a négy éves teológiát is bevezethették. Az egri érsekség területe akkor még jóval nagyobb volt, mert csak 1804-ben hasították ki belőle a kassai egyházmegyét, s így sok papról kellett az érseknek gondoskodnia. Kisdy szívén viselte egyházmegyéjének a sorsát, s a legnagyobb áldozatoktól sem riadt vissza, hogy jó és képzett papjai legyenek.

E kiváló egyházfejedelem 1657 febr. 26-án Jászón kelt latin nyelvű oklevelében 40.000 tallért ad a Jézus-társaságának a kassai egyetem céljaira. Halála előtt való napon újra megemlékezett kedves alapításáról s 1660 jún. 21-én Jászón végrendeletileg még 30.000 rajnai forintot, Gönyű községben egy birtokrészt és egy kassai házat hagyott az egyetem számára.²³

I. Lipót 1660 aug. 7-én Grácban hagyta jóvá a megboldogult érsek alapítványát, s a kassai egyetemet ugyanazokkal a jogokkal és kiváltságokkal látta el, amelyeknek a birodalom többi egyetemei örvendeztek, úgymint: a kölni, bécsi, mainzi, ingolstadt, prágai, olmüci, gráci és a nagyszombati.²⁴

Az ünnepélyes felavatás és megnyitás után 1660 novemberében a Kisdy-egyetem megkezdhetette működését.

A négyévi teológián és a háromévi filozófián kívül e tudományos intézethez tartozott a hatévi gimnázium: retorika, poé-

²⁰ Dr. Farkas Róbert: A kassai kath. gimn. története. 10. l.

²¹ Az adománylevél teljes szövegét Farkas Róbert dr. közli: A kassai kath. gimn. története c. cikkében, a kassai gimn. 1895-i értesítőjében.

²² Dr. Wick Béla, A jezsuita rend története Kassán, 1931, 14. l.

²³ Annales Universitatis etc. 14. l.

²⁴ I. Lipót latir. oklevelének hiteles másolata a kassai városi könyvtárban található: Annales Universitatis S. J. nunc Regiae Academiae Casoviensisben.

tika, syntaxis, grammatika, a principisták és a parvisták osztálya és a kétosztályú előkészítő elemi iskola.

A kollégium mellé nemesi konviktus is épült Konszky Gáspár özvegye, szül. Balassa Zsuzsanna és még mások nagylelkűsége folytán.²⁵

1712-től kezdve már három fakultást tanítottak a kassai egyetemen, mert ebben az évben kánonjogi tanszéket is létesítettek. Orvosi és bölcsészeti ág azonban sohasem létesült.²⁶

A tudományos munkálkodásnak előfeltételét képezte akkor is a jó könyvtár. Az előjárók mindent elkövettek, hogy a tanárokat és az ifjúságot megfelelő könyvekkel lássák el. 1738-ban Molindes Ferenc rendi tartományfőnök e célra 1.000 forintot adományozott. A nagylelkű példát mások is követték. Andrassy József br. 1775-ben 10.500 forintos alapítványt tett a könyvtár gyarapítására, Keller János kassai polgár pedig 600 forintot ajánlkozott erre a célra.

Ezek az adományok magyarázzák meg, hogy a rend 1773-ban történt feloszlásakor az egyetem könyvtárában 4.800 kötet volt, ami abban az időben még elég nagy ritkaságot képezett.

1674 óta nyomda is támogatta a rend működését „Typis Academicis Societatis Jesu” jelzéssel. A tudományos és szépirodalmi munkák nagy számban hagyták el ezt a nyomdát latin, magyar, német és tót nyelven. 1710-ben emelkedett a nyomda munkaképessége, mert a bártfai nyomdát megvásárolták és ebbe beolvasztották.²⁷

A rend feloszlása után e könyvnyomdát Landerer János pozsonyi nyomdász vásárolta meg 1774-ben.²⁸

3. Nevelő, tanári és teológiai évei

A filozófia elvégzése nagy változást jelent a jezsuita életében. Az eddigi tanulmányok után a rend kipróbálja tagjait, hogy milyen lelki kincsekkel látták el magukat, s kollégiumba, konviktusba küldi őket, hogy az elvont, logikus gondolkozásban megedző bölcséleti tanulmányok után a gyakorlati élettel ismét szoros érintkezésbe jöjjenek. A most már Magisternek nevezett Gerő Kolozsvárra került, s egy-egy évig tanította itt a legalsó parvistákat, a principistákat és végül a poétákat. Ez a folytonos emelkedés is jele annak, hogy előjárói meg voltak elégedve tanításával.

Ezekről az évekről elég részletesen számol be úgy a kassai, mint az osztrák provincia Annuaejában található necrologium. Többek között azt olvassuk, hogy nagyon épületes életet folyta-

²⁵ Dr. Wick Béla többször idézett munkájában 15. és 31. l.

²⁶ Dr. Farkas Róbert: A kassai kath. gimn. t. 147. l.

²⁷ Dr. Wick Béla: A jezsuita rend története Kassán. 1931. 16. l.

²⁸ Korabinszky, Geogr. Hist. Lexikon 287. l.

tott, szerette a csendet és kis szobáját, hogy a tanításra jól elkészülhessen.

Egyszer valami miatt egy-két elvetemedett tanítványa nagyon megharagudott rá, s szóval és tettel is kimutatták dacukat. M. Gerő szónélkül tűrte el ezt a viselkedést, s evvel a szelídségével és kitartó türelmével annyira megnyerte e tanítványai szívét, hogy később mindig a legodaadóbban ragaszkodtak hozzá.

Az 1760-i catalogus azt is megjegyzi róla, hogy „Praef. Hum. in Sem.” Ez Praefectus Humaniorum in Seminario rövidítése. Tehát a poétika tanításán kívül még a szegényebb konviktus növendékeit is nevelte.²⁹

A háromévi tanítás után Gerőt ismét Kassán az iskola padjában találjuk, mert 1761-ben megkezdte a teológiát.³⁰ A kassai elogium röviden intézi el ezt a négy évet: „A négy évi teológia alatt Kassán gyakran volt alkalma megmutatni nagy tehetségét és praktikus érzékét.” A catalogusok már valamivel többet mondanak.

Az első évben megjegyzik, hogy „Bid. Hebr.”, vagyis Bidellus Hebraicus, a második évben „Bid. Contr.”, azaz Bidellus Controversiarum s a harmadik évben „Bid. Can.”, valószínűleg Bidellus Canonis, vagyis az egyházjogban volt bidellus. Szokás volt a régi egyetemeken is, mint manapság a szemináriumokban, hogy az egyes tanárok bidellust jelöltek ki maguknak, akiknek a szerepe valamiképen hasonlított az egyetemi szemináriumokban a senior munkaköréhez. Mindig megtiszteltetésnek tekintették ezt, mert a tanárok mindig csak a legjobbakat szemelték ki erre a tisztre. A bidellus közvetített a tanár és tanítványai között, s illett, hogy a bidellus a legjobban készült tárgyból. Ez a három éven át viselt bidellusi tiszte is igazolja, hogy jó tehetségű volt Gerő, s egyúttal azt is, hogy tanárai és társai iránt mindig finom és tapintatos lelkületet tanúsított.

Első-, másod- és negyedéves korában egyúttal „Cat. Hung. in Újfalú”, vagyis Catechista Hungarus in Újfalú volt. A Kassa birtokában levő Mislóka, Alsó- és Felső-Tökés, Kavecsány, Béla, Téhány, Szentistván, Kisfalú, Szokolya és Forró községekhez tartozott Újfalú is.³¹

Jézustársasága azon tagjainak, akikben az ékesszólásra hajlamot lát, már korán alkalmat ad arra, hogy a szónoklásban magukat gyakorolják. Ezért Kassán is a teológusok három nyelven: magyarul, németül és tótul is adtak hitoktatást.³² Németül különösen az orsolyák templomában kellett a híveknek beszélniök.

²⁹ NB. A szeminárium neve akkor még nem jelentette csakis a hittan-hallgatók és növendékpapok intézetét, hanem az eredeti klasszikus jelentés szerint a mai konviktusi fogalomnak felelt meg.

³⁰ Az osztrák catalogusok megfelelő évei szerint.

³¹ Dr. Wick Béla i. m. 29. l.

³² Annuae Collegii Cassoviensis. 1761. (Egyetemi könyvtár.)

Hogy ez a működésük eredményesebb legyen, 200 rajnai forintot fordítottak 1764-ben hitoktató-könyvtárra. Ezeket a hitgazságokat fejtegető, elmélyítő olvasmányokat nagyon keresték.³³

Gerőnk csak magyarul és latinul tudott jól, németül közepesen beszélt belépésekor,³⁴ de haláláig sem vitte többre.³⁵ Gerő szónoki készséget mutatott,³⁶ ezért alkalmat akartak előljárói neki adni, hogy beszédeket tartson, mivel azonban sem a német, sem a tót nyelvet nem tudta, magyar hitoktatónak tették meg Kassán három éven keresztül.

Kassa-Újfalu Kassától keletre 4–5 km-re van, s Gerő idejében kb. 500, nagyobbára tót lakost számlált.³⁷ Feltűnő, hogy a jezsuiták e tót faluban mennyit törődtek a kevés számú magyarsággal.

Az 1899-i kassai egyházmegyei névtár szerint: „Parochia antiqua, restabilita 1788. Habet matriculas ab anno 1748.”³⁸ Tehát valamikor régen plébánia volt Újfalu, később azonban a szegény nép nem volt képes a háborús időben papot tartani, vagy pedig paphiány akadályozta meg a plébánia ellátását. 1748 óta ismét szervezni kezdték ezt a plébániát, s ezért vannak már ettől az évtől kezdve matrikulák. A még nem véglegesített helyzet miatt volt szükség magyar hitoktatókra. Mivel Gerő jól bevált, három éven át küldték ide. Mikor azonban harmadéves teológus lett, nem az ő, hanem P. Boër Imre, negyedéves teológus neve mellett találjuk a catalogusban: „Cat. Hung. in Újfalu.” Oka ennek az lehetett, hogy a lakosság gyarapodásával már felszentelt papra is szükség lett, hogy a híveket gyóntassa s vásár- és ünnepnap szentmisét is mondjon.

Jézustársaságában akkor is az a szokás dívott, hogy a rend tagjait már a harmadévi teológia után pappá szentelhették, s így mint felszentelt papok végezhették el a teológia utolsó évét. Gerő neve előtt ezért találjuk a catalogusban már 1764-ben a Patert jelentő „P” betűt, vagyis ebben az évben szentelték pappá.

³³ *Annuae Collegii Cassoviensis 1764.* (Egyetemi könyvtár, kézirat.)

³⁴ A trencsényi noviciusok többször idézett névjegyzéke szerint.

³⁵ *Catalogus secundus Collegii Ungvariensis S. J. Anno 1767.* Kleiser Alfons levéltáros közléséből.

³⁶ Az előbbi catalogus szerint: „Si convalesceret aptus ad concionandum...”

³⁷ A távolságot a katonai térképről mértem le. A lakosság számát abból következtettem ki, hogy 1896-ban 1160, (Magyarország vármegyéi és városai. Dr. Sziklay János és Dr. Borovszky Samu. I. kötet. Abauj-Torna vármegye és Kassa. Budapest. Apolló irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1896. 275. l.) 1851-ben pedig még csak 855 kat. tót volt a lakosság száma. (Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára, 1851. 233. l.)

³⁸ *Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis, 1899.* 60. l.

4. Tanár Gyöngyösön és Ungvárott (1765—1767)

A teológia elvégzése után a gyöngyösi rezidenciában találjuk írónkat. Az osztrák catalogus akkori évében azt olvassuk, hogy: „Synt. Gram. Exh. Dom. Stud. Praef. Sem. Paup. Stud.” E rövidítések teljes szövege: Syntaxim, Grammaticam (t. i. doctet) Exhortator Domus Studiosorumque, Praefectus Seminarii Pauperum Studiosorum. Ezek szerint tanított a gimnáziumban, rendtársainak konferenciákat tartott, az ifjúságnak is ő volt a szónoka, s egyúttal a szegények konviktusában a nevelő tisztét töltötte be.

Gyöngyösön 1633-ban telpedett le Jézustársasága, s tanították az ifjúságot. A maig meglevő gimnáziumi épület 1754-ből való, melyet közadakozásból építettek fel.³⁹ P. Gerő itt fáradozott syntaxistáival és grammatistáival.

Jézustársaságában tulajdonképpen háromévi noviciátus van, de a harmadik évet nem a belépésükkor végzik, hanem az összes rendi tanulmányok után. P. Gerő Gyöngyösről Egerbe került, hogy a harmadik próbaévet elvégezze.

A catalogusban ugyanis az 1766. évben az egri probációsok között találkozunk nevével. Tizen voltak együtt. Rectora lett most hajdani noviciusmestere, P. Fodor Mihály, instructora pedig P. Szendrei József, aki 1765-ben kezdte el ebbeli működését, s őt évig maradt meg ebben a kitüntető hivatalban.

Itt tüdőbajba esett, amelyből nem tudott többé kigyógyulni.⁴⁰

Közben megint jobban érezte magát, s ezért előljárói az ungvári gimnáziumba küldték, hogy a két legalsóbb osztályt, a principistákat és a parvistákat tanítsa. 1766 szept. 13-án érkezett Ungvárra. „Venit P. Georgius Gerő Agria ex tertioratu, docturus scl. Principia et Parvam.”⁴¹

Amikor Gerő Ungvárra érkezett, P. Kelecsényi Ignác volt a ház előljárója, Kovács Ferenc a gimnázium tanulmányi felügyelője, tanártársai meg Gerencsér György és Horváth András. A neki szánt két alsó osztály volt a legnépesebb, mert az elsőbe 85, a másodikba 36 járt, míg a harmadikban csak 14, a negyedikben ismét 14, az ötödikben 9 s a hatodikban 19 növendéket találunk.⁴²

Tekintettel P. Gerő egészségi állapotára, az előljárók megváltoztatták eredeti tervüket, s nem a két legalsóbb osztály tanítását bízták rá, hanem a syntaxistákat és a grammatistákat,⁴³

³⁹ Ethei Sebők László, Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös 1880. 224. l.

⁴⁰ *Annuae Collegii Cassoviensis S. J. Elogium P. Gerő.*

⁴¹ *Diarium Collegii Ungvariensis S. J. 1766. Sept.*

⁴² Az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítője az 1882/3. iskolai évről. A gimnázium történetét közli Szieber Ede igazgató. 56. l.

⁴³ *Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae.*

amely osztályokat Gyöngyösön is tanította már. S mivel abban az időben az iskolai év csak november elején kezdődött s augusztussal végződött, szerzőnk megérkezése után maradt még elég idő erre a meggondolásra.⁴⁴

Gerő egészségi állapota időnként gyengült, s ilyenkor kiment pár napra pihenni a kollégium nyaralójára. Ő is, meg előjárói is mindent megkíséreltek, hogy egészségét visszanyerje, de mindhiába. 1767 jan. 21-én már annyira beteg lett, hogy több hónapon át egyáltalán nem taníthatott. Május 8-ig P. Linde helyettesítette.⁴⁵

Az újabb tanárkodás megint ártott egészségének, s ezért nemcsak a tanítástól mentették fel, hanem 1767 okt. 12-én Kassára küldték, ahol mint a városban és kollégiumban, még jobban ápolhatták.

A hivatalos catalogus is említést tesz erről, amennyiben 1768-ra nevét Kassán említi, s foglalkozásul egyedül az üdülést jelzi: „Inter. Cur. Valet.”, vagyis interim curat valetudinem. A Kassára való költözésnek talán az is egyik oka lehetett, hogy ott előjáróskodott Gerőnk régi novitius-mestere, aki egyúttal megbetegedése helyén, Egerben is rectora volt, aki régóta ismerte buzgóságát és szeretetreméltóságát, s szeretne volna régi növendékét a munkát jelentő életnek ismét megnyerni.

Amint tartományfőnökének határozatát megtudta, rögtön Kassára utazott, bár épp elutazása napján kezdték meg tartózkodása helyén, a gerényi villán, a kisvárosok kedves szórakozását, a szüretet.⁴⁶

1766-ban Kemény Simon hősiességéről és önfeláldozásáról valószínűen P. Gerő adatott elő egy iskoladramát növendékeivel, s tán ő volt a darab szerzője is, mint akkortájt a rendező és író rendesen azonos volt. Azért mondom csak, mert az akkori kollégiumok naplói pontosan beszámolnak az iskoladramákról, de az előadás pontos idejét, a darab szerzőjének a nevét s a rendezőt sem említik meg. Más esetben e hiányt könnyű pótolni, mert az előadó osztály tanárát kell csak megkeresni, s már tudja az ember, hogy ki volt a rendező s gyakran a szerző is. Ebben az esetben csak azért van nehézség, mert nem az egész éven keresztül tanította Gerő az osztályát, hanem majdnem négy hónapig P. Linde helyettesítette, s így nincs kizárva, hogy farsangkor, amikor rendesen a darabokat előadták, s Gerő már beteg volt, nem vállalta a dráma rendezését.

Az ungvári kollégium naplójában a következőket olvassuk: „Scholae: Gymnasium nostrum censuit anno hoc Adulescentes 176 quos inter multi Nobilitate, virtute et praeclaro in litteris

⁴⁴ Farkas Róbert, A kassai kath. gimn. története 1895. 204. l.

⁴⁵ Diarium Collegii Ungvariensis S. J. 1766.

⁴⁶ Annuae Collegii Ungvariensis.

progressu conspicui fuere. Rhetorica iuncta Poesi 28 dumtaxat Adulscntes complexa sexies declamavit. Argumentum a Filio Prodigio mutuata est, eiusque vicissitudines ita in sex verni ieiunii dies Sabbati divisit, ut singulis alium atque alium in proscaenium daret, gratum plane etiam externis Dominis fuit argumentum, neque infrequenti Nobili auditorio fuit declamatum."

Ugyanez a kollégiumnapló⁴⁷ azt is megemlíti, hogy abban az évben a retorikát és a poétikát P. Gerencsér tanította, így az ő érdeme, hogy a tékozló fiú történetét növendékei hat nagybőjti szombaton színre hozták.

Az előbb idézett latin szöveg után még a következőket találjuk: „Suprema Grammat. Media iuncta numeravit alumnos 38. Simonem Kemenyium pro Joanne Corvino victimam factum Patrio idiomate haud ingratis frequentissimorum, iuxta, ac Nobilissimorum Auditorum theatro (quod A. R. Dni Loci Curionis et Vice-Archidiaconi Emerici Horváth insignis liberalitas magnificentius reddidit)⁴⁸ induxit. Infima cum Elementari decem supra Centum frequens fuit, quorum plerique tum pietate, tum a diligentia multum commendari merentur."

Mivel azonban ugyanez a napló P. Gerőt említi mint a syntaxis és a grammatika tanárát, valószínűleg rávonatkozik a következő előadás betanításának az érdeme: „A felső és középső grammatisták száma együttvéve 38. *Anyanyelven* igen ügyesen előadták nagyszámú és „nemes" hallgatóság előtt: „Kemény Simon Korvin János helyett feláldozza magát." (Az előadást fényessé tette a helyi plébánosnak és alesperesnek, Horváth Imrénnek kiváló nagylelkűsége.)"

5. Betegsége Kassán és halála (1768)

Írónk utolsó évről ismét a kassai eulógium számol be részletesen s ezért egyszerűen leközlöm azt magyar fordításban: „Kassára kerülve mindig keresett valami hasznos foglalkozást, hogy súlyosbodó tüdőbaját kevésbé érezze. E fáradozásának gyümölcse kétkötetes történelmi munkája, amelyet betegségében fordított anyanyelvére, választékosan és nagy stílkészséggel.

⁴⁷ Historia Collegii Homonna-Unghvariensis S. J. Praecipue ab Anno 1700 in unum collecta. (Kézirat.) Az 1766-os részben.

⁴⁸ Ez a Horváth Imre Ungvárnak egyik leglelkesebb és legtevékenyebb plébánosa volt. Ő építette fel a mai templomot a plébániával együtt. Ezt olvassuk ugyanis róla: „1762. évi sz. György napján tevő le Horváth Imre, Ungvárnak lelkes és áldott emlékü plébánosa, alapját a jelenleg is fennálló templomnak, amely 1767. évi sz. György napján lett megáldva, 1766. évben pedig a roskadozó paplak helyett a jelenlegi plébánosi ház építéséhez fogott, mely — mint ő maga megjegyezte — örökkévalóságra mutat, miként az utód uraimék is tapasztalni s látni fogják. Ez az épület 1771. évben készült el." (A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében. 1804—1904. 306. l.)

Ugyanitt jelent meg e műve 1768-ban az akadémia-nyomdában. Erős lelkét a csapások sem tudták megtörni. Az utolsó hónapokban, amikor a betegsége a tüdejét már lassan elpusztította, úgy-hogy alig tudott hangot adni, a látogatóival mégis a szokásos kedvességével szórakozott, sőt néha még el is tréfált velük. Már a tizenegyedik hónapja tartózkodott nálunk, amikor semmi rosszat sem sejtve, s azt is gondolta, hogy az orvos szándéka szerint cselekszik, friss levegőre a mislyei birtokunkra ment, de aug. 28-án estefelé hirtelen elhagyta ereje, rögtön a betegek szentségeiben részesítették, s egy óránál valamivel hosszabban tartó halál-tusa után visszaadta lelkét Teremtőjének.”⁴⁹

A magyar irodalomban páratlan a maga nemében az, hogy Gerő azért írt még nagy betegségében is, hogy szenvedését megkönnyítse s súlyos betegségét ne érezze. Nagy akaraterőt tételez fel ez a cselekvésmód, s nagyon sajnálhatjuk, hogy a halál korán ragadta el, mert evvel a szokatlan energiával igen sokat tehetett volna még az irodalmunknak is.

Sajnos, csak a kassai elogiumban és az osztrák necrologiumban találtam bírálatot szerzőnk e fordításáról. Mindkettő nyilatkozata igen kedvező: „Testantur id Historiarum libri duo magno verborum delectu accurate et eleganter ab aegrotante iam P. Georgio patrium idioma translati...”⁵⁰ és „Huc translatus id aegbat potissimum, ut augescens in dies languoris fastidia utili quo labore falleret, id quod praestitit, duorum historiarum libris magna verborum gratia et lepore e latino in patrium idioma translatis, qui etiam non sine praeclara commendatione lucem publicam viderunt.”⁵¹

A két necrologium egyetért a fordítás dicséretében, az Ausztriába küldött azonban még azt is megemlíti, hogy e fordítás méltó elismerésben és szíves fogadtatásban részesült. Kár, hogy abból az időből nem maradt ránk művének bírálata vagy értesítés arról, hogy milyen hatást tett e fordítás kortársaira.

Erthető, hogy mindkét elogium „historia”-t említ, mert akkor ennek a szónak sokkal tágabb volt a jelentése, mint ma.

P. Gerő halálának helye Alsó-Mislye, amely Kassától dél-keletre kb. 14 km-re fekszik a Hernád völgyében. A mai plébánia és postahivatal a Hernád völgye felé eső dombon áll, s ezek az épületek a középkorban a prépostsághoz tartoztak. A Szent Miklósról nevezett premontréi prépostságot az Aba nemzetségből származó Somos-család alapította s 1289-ben már virágzott. A széplaki apátságot evvel a prépostsággal együtt Zápolya János

⁴⁹ A catalogus Gerő halálának helyéül Kassát jelöli meg, de ennek csak az az oka, hogy a mislyei birtok a kassai házhoz tartozott. Halálának idejéül azonban itt is aug. 28. van jelölve.

⁵⁰ Annuae Collegii Cassoviensis S. J. Elogium P. Gerő. (Egyetemi könyvtár, kézirat.)

⁵¹ Necrologium P. Georgii Gerő. Annuae Provinciae Austriae. 1768.

Gecsey Mártonnak és Lónyay Györgynek adományozta. Ez később Cseh János egri kanonok, utóbb pécsi püspök birtokát képezte 1630-tól 1643-ig. Utána a Kátay-családé lett, amelytől Kisdy Benedek, egri püspök visszavásárolta és a jezsuitáknak ajándékozta az egyetem céljaira. 1773-ban a rend eltörlése után, a birtok a vallás- és tudományi alap tulajdona lett.

Üdülésre elég alkalmas ez a község. A Koscelka nevű melegforrás már régóta nevezetessége. A 836 m magas, hatalmas gerincű, messze látható Kőszál-hegy sétákra alkalmas s oldalában, a helységtől keletre van egy még ki nem kutatott barlang.⁵²

Tehát írónk élete végéről jóval több adatunk van, mint fiatalabb éveiről. Még a házat is meg tudjuk állapítani, ahol szemét lehúnyta. Ez a régi préposti épület, amelyet most plébániának használnak.

IV. A KERESZTÉNY HERKULES

1. Tartalma

I. KÖNYV

Bouillon Gottfried nyugaton. Azaz: élete története, a keresztes háborúk előzményei, megindítása és Kis-Azsiába érkezése.

Bouillon Gottfried Gibber belga alkirály közeli rokona volt. Mivel Gibber Matilddal, a tusciai örgrófnővel kötött házasságából gyermek nem született, Gottfriedet tette örökösévé, aki kiváló testi-lelki tulajdonaival egyaránt megérdemelte ezt a kitüntetést. Henrik német császár azonban Gibber meggyilkolása után nem engedte meg, hogy Gottfried egyedüli örökös legyen, s csak az antverpiai örgrófságot hagyta meg számára.

Gottfried nagyon tisztelte az erényes Matildot, sőt tisztelete lassan szerelemmé fejlődött. Mégis a rágalmak hatása alatt elidegenedett szerelmétől, mert Henrik rossz szelleme azt a hírt terjesztette, hogy az a bűbajos Hildebrand befolyása alá került, sőt viszonyt is kezdett vele.

Erre a hírre Gottfried annyira megiszonyodott Matildtól és VII. Gergelytől, hogy a pápa és a császár között kitört háborúban Henrik pártjára állott. A császár legvitézesebb és legfélelmetesebb harcosa lett. Az ellencsászárrá tett Rudolft is ő terítette le a harcban s e tétével a már-már elveszett viadalt diadallá változtatta. Rómát is csak az ő ereje és bátorsága szerezte meg Henriknek. Ezekkel a hőstetteivel Gottfried nemcsak megmentette, hanem még meg is szilárdította a császár trónját.

⁵² Magyarország vármegyéi és városai. Dr. Sziklay János és Dr. Borovszky Samu. I. kötet. Bpest. 1896. 280. l.

Gottfried Róma elfoglalásakor hirtelen hűlés következtében nagyon megbetegedett. A jólelkű Konrád, a császár fia, aki nagyon tisztelte, maga kísérte hazájába, Belgiumba, hogy ott a nagybeteg ismét helyreállíthassa megroppant egészségét. Konrád kieszközölte édesatyjánál, hogy Gottfried jutalmul Lotharingia helytartója lett, s szép hűgát az özvegy császár feleségül vette.

Bár teljesen reménytelen volt Gottfried állapota, a Boldogságos Szűz közbenjárására hirtelen meggyógyult, mikor megfogadta, hogy egész életét a Szentföld felszabadítására fogja szentelni, ha egészségét ismét visszanyeri.

A keresztes háborúk megkezdése előtt azonban még jóvá akarta tenni előbbi hibáját, hogy a pápa és Matild ellen harcolt. Megtudta ugyanis, hogy VII. Gergely és Matild szent életet élnek s ő alaptalan rágalmaknak hitt. Hozzájárult még az is, hogy hűgát, Adelaidot is ki kellett szabadítania Henrik fogságából. A császár közben megúnta jámbor feleségét, akinek már a jelenléte is folytonos szemrehányást tett neki és figyelmeztette, hogy hagyjon fel rossz életével. Hogy tettét a világ előtt igazolja, avval rágalmazta meg derék feleségét, hogy a háborúban Matildot pártfogolta és tisztátalan életet él. Az utóbbi igazolására a jellemtelen császár minden védelemtől megfosztotta feleségét, s rajta aljas merényletet hajtatott végre.

Mikor Matild már szinte reménytelen helyzetben harcolt a császár ellen, Gottfried ismeretlenül csatlakozott hozzá belga seregével. Állandóan leeresztett sisakrostélyt viselt, hogy személyét meg ne ismerjék. Nem akarta egyrészt, hogy a császár megtudja ittlétét, s ezért megnehezítse hűga kiszabadítását, másrészt hőstettel akarta lemosni magáról a gyalázatot, hogy Henrik oldalán harcolt, s így akarta kiérdemelni Matild bocsánatát. Nagy tette alkalma is nyílt rövidesen. A császár fortéllyal kicsalta Matildot serege zömével Canossából, s a csekély védelemmel megerősített várat ostromolni kezdte. Gottfried azonban még Henrik eszén is túljárt. A nagy köd védelme alatt csekély, de válogatott csapatával bejutott a várba, ott fellelkesítette a védőket, egész váratlanul meglepték a császár seregét, megverték és megfutamították.

Erre Henrik szerencsecsillaga végleg leáldozott. Leghíresebb vezére, Gottfried az ellenhez pártolt. Meggyalázott feleségét Matild kiszabadította a fogságból, amire a császárné kolostorba vonult. Fia, Konrád annyira megútálta, hogy ő is Matildhoz csatlakozott. A pápa kiátkozta Henriket, s alattvalóit feloldotta a hűség alól, mire Konrádot koronázták császárrá. Henriket emberei egymásután elhagyták, ő meg kétségbeesésében öngyilkos akart lenni, hozzá hű maradt párthívei ezt azonban megakadályozták, míg teljesen elhagyatva végre magába szállt.

Most már teljes energiával láthatott Gottfried fogadalma

teljesítéséhez. II. Orbán pápa a piacentzai zsinaton személyesen buzdította az egész kereszténységet, hogy fegyverrel a kezükben szabadítsák meg a Szentföldet. Gottfried a fejedelmek közt, volt nevelője, a remetévé lett Péter pedig a nép széles rétegében torborzott kereszties vitézeket.

A Szentföldre indult keresztiesek mindenekelőtt a görögök álnokságával találták magukat szembe. Elek görög császár folytonos ravaszkodása megbízhatatlanná tette a keresztiesek helyzetét. Majd egy-egy mit sem sejtő kereszties csapatot támadott meg váratlanul, majd pedig egy-egy gyanútlan nyugati vezért bezárattott.

Mihelyt azonban Gottfried erélyes intézkedésekhez nyúlt, a császár megszeppent, magához kérte s megegyezett vele. Gottfriedet fiává fogadta, s megígérte, hogy élelemmel és sereggel támogatja a keresztiesek vállalkozását. Ennek fejében azonban kikötötte, hogy az általuk elfoglalt területek az övéi lesznek, s ha a keresztiesek esetleg őt megtámadnák, Gottfried maga fogja megvédeni.

Ez utóbbira nemsokára alkalom is nyílt. A szicíliai házból származott Buamund meg akarta torolni, hogy seregét Elek megtámadtatta, s bosszút akart állani, mivel még régebben a görög császár az édesapját megmérgeztette, s hogy ő maga is csak nagy nehezen tudott a beadott méregtől keletkezett betegségből gyógyulni. Gottfried azonban nagy tapintattal és ügyességgel kibékítette az ellenségeket, elfogadtatta Buamunddal az Elekkel már megkötött szerződést s megnyerte őt is a török elleni harcra.

II. KÖNYV

Bouillon Gottfried keleten. A keresztiesek elfoglalják a Szentföldet s Gottfriedet teszik királlyá.

A keresztiesek serege 600.000 gyalogosból és 100.000 lovasból állott, mikor Kis-Ázsiába érkeztek. Folytonos küzdés lett életük.

Az első nagyobb erőfeszítésre Bithynia fővárosának, Niceának elfoglalásakor nyílt alkalmuk. A várost csak úgy tudták bevenni, hogy a legnagyobb vártornyot megásták, így azt összeomlasztották, s ezáltal megnyitották számukra az utat be a városba.

Utána két seregben vonultak a keresztények. Szolimán szultán felhasználta a keresztények megoszlását s váratlanul meglepte azon keresztieseket, akik Buamund vezetése alatt vonultak. Mindnyájukat el is pusztította volna, ha Gottfried még idejében nem értesül e támadásról, s gyors megérkezésével a már meg hátráltakat győzelemhez nem segíti. Ezért a kereszties vitézek hálából Gottfriedet fővezérükké kiáltották, s ezentúl tömött seregben törtettek előre, okulva az előbbi kudarcon.

Még Niceánál is több nehézséget okozott Antiókia elfoglalása. E nagy kiterjedésű várost még csak körül sem tudták venni. Erős falak és 470 torony védte a benne harcoló pogányokat. Nagy csapást jelentett a keresztések számára az is, hogy a fővezér hosszú ideig nem vezethette személyesen a támadást, mert mialatt egyik közkatonáját a rátámadó medvével szemben megvédte, saját pallosával súlyos sebet ejtett a maga lábán. Csak mikor Gottfried egészsége ismét helyreállt, fordult jobbra a kereszt vitézek sorsa. Nagy segítségükre volt még az is, hogy egy előkelő antiókiai keresztény szír Buamundnak elárulta a törököket. Ez a szír titokban beengedte a keresztéseket a városba, az ellenállókat leölték, s a várost így hatalmukba vették. Gottfried hercegség címen Buamundnak adta a várost, mert azt ő nélküle nehezen tudták volna elfoglalni. Eleknek tett feltételes ígéretének a megtartása nem akadályozta a fővezért, mert a császár sem tartotta meg a feltételt, t. i. sem eleséget, sem segélycsapatokat nem küldött.

Már itt volt az ideje annak, hogy Szíria fővárosát is beveggyék, mert Korbogáth király 300.000 lovasból és még több gyalogosból álló hadával jött a város felmentésére. Már előbb érkezett volna ide, de a keresztések szerencséjére az edesszai trónra került Balduin, Gottfried öccse, vitézül védelmezte fővárosát, míg nem Korbogáth megúnta a hosszú ostromot és Edessza elfoglalása nélkül Antiókia felé vette útját. Ekkorra azonban már a keresztények a várost hatalmukba ejtették.

A baj csak az volt, hogy a városban kevés élelem maradt, így sokáig nem védhették volna, s ezért nyílt ütközetre szánták el magukat. Bár a fáradságtól és éhségtől igen el voltak csigázva, mégis annak az öröme, hogy a szent lándzsát megtalálták, s mivel mennyei látomás is ijesztette a törököket, így az égiek segítségével sikerült kicsikarni a győzelmet.

A régi keresztésekből már csak 12.000 gyalogos és 1300 lovas maradt meg a további harcokra, a többi vagy elesett, vagy pedig az elfoglalt erősségek őrsegeként maradt hátra. Szerencséjükre Matildtól és a genuaiaktól segítség érkezett, s így valamilyen módon hozzáláthattak Jeruzsálem ostromához. Ez azonban az emberhiány miatt igen lassan haladt előre. Mikor azonban ismét mennyei jelenség buzdította a harcosokat, Gottfried emberfeletti hősiességét a többiek is követték, s sikerült a Szentvárost bevenniük. Az utolsó roham 10.000 pogány életébe került.

A győztes kereszt hadak Jeruzsálem királyává Gottfriedet választották, mert amint Antiókiánál Buamund, úgy itt ő tüntette ki magát a legjobban. Ő volt az első Euszták nevű öccse kíséretében, aki Jeruzsálem falára feljutott. Azonban a királyi koronát elutasította, s csak fővezérük akart maradni továbbra is. Alázatossága tiltakozott az ellen, hogy drága királyi koronát hordozzon ott, ahol az Üdvözítő töviskoszorút viselt szent fején.

Még egy véres, de aránylag könnyebb győzelem várt a keresztesekre Askalon mellett. Ezek után hozzáláthattak a jeruzsálemi állam megalapításához. A katonák mindenáron Gottfried véreből akartak trónörököst, s ezért a vezér kénytelen volt nőtlenségére házasságra gondolni.

Szerette Matildot s feleségül is vette volna, de mivel az már két házasságban is megtartotta tisztaságát, tőle örököst nem várhatott. A skót Máriát öccse, Euszták szerette, a francia Konstanciát pedig Buamund, s Gottfried nem akarta őket megszorítani azáltal, hogy választottukat ő vette volna feleségül. Más megfelelő királyi jegyest pedig nem talált, s ezért Matild példáját követve ő is lemondott a családi élet boldogságáról.

Hogy azonban Jeruzsálem királyné nélkül ne maradjon, Gottfried a királyi koronát a Boldogságos Szűznek ajánlotta fel Bononiában. Népének az a kívánsága is teljesült, hogy az ő véreből kapjanak utódot, mert örökösévé öccsét, Balduint, ennek hálála esetére pedig fiatalabb öccsét, Eusztákot jelölte ki.

2. Eredetisége a latinnal szemben

A legelső lapon a teljes címet olvashatjuk:

Keresztény Herkulesnek Bullióni Godefrednek hadi munkái. Irta deákból Gerő György Jézus Társaságabéli Szerzetes Pap. Első Rész. Kassán. A Jézus Társasága Akadémiai Kollégiumának betőivel, 1768. Esztendőben.

A következő lapon van a könyv ajánlása:

Nagy Méltóságú báró Hallerkői Haller Sámuelnek felséges koronás és apostoli királyné asszonyunk hadi fegyverház generálisának és egy magyar gyalog regiment örökösének.

P. Gerő munkájában a fordítási szöveg előtt három rövid fejezetet találunk:

Az első megszólítással kezdődik: Kegyelmes Uram! Haller Sámuelnek szól, akinek ajánlja munkáját a szerző. Tettének magyarázatát is adja. Amint Bouillon Gottfried azáltal érdemelte meg a Keresztény Herkules nevet, mert mindenét feláldozta a kereszténység érdekében, úgy a megszólított is kiérdemelte a NAGY VITÉZ, Nagy Magyar nevet, egyrészt dicsőséges harcaival, másrészt nagylelkű adományaival templomok és oltárok számára.

Ez a Haller Sámuel a kapjoni ágból származott, s fia volt III. Sámuelnek és ennek nejének, Barkóczy Júliának. Testvérei: Zsigmond és Imre, a gyermekei: Jozefa, Berényi Tamásné, Erzse, kéthelyi báró Hunyady Jánosné és Antónia, báró Révay Ká-

rolyné. IV. Sámuel tábornagy volt és 1741-ben egy gyalogos-ezredet, a későbbi harmincketteseket ő szervezte meg.¹

A második rövid fejezet „A keresztény magyar főrendekhez előljáró beszéd.” Megszólítása: „Nagy Eredetű, Fő Nevezetű Uraim!” Arra buzdítja a főurakat, hogy fogjanak össze és a Keresztény Herkules példáján felbuzdulva ismét menjenek a török ellen.

A harmadik: „Intés a kegyes olvasóhoz.” Megadja az okát, hogy miért fordította a Keresztény Herkulest az eredeti hét fejezet helyett 18-ban: „az olvasónak bővebb értelmére is, pihenésére is.” Kijelenti, hogy munkája egyszerű fordítás, semmit sem vett el belőle, s semmit sem tett az eredetihez, s nem érdemel munkája nagyobb történelmi hitelt, mint Waha forrásmunkái.

Mint az előszóban Gerő maga jelezte, csakugyan hűséges fordítás a munkája. Eredetisége e miatt igen szűk körre szorítkozhatik. A szöveg alján ő is közli az írókat, akiktől Waha adatait merítette.

Eredeti a fordításban az, hogy az egész könyvet Gerő két részre, két kötetre osztotta. Úgyes gondolat volt ez, mert az események egész természetesen két részre oszthatók: Bouillon élete nyugaton, „Napnyugati munkái” és keleten, „Napkeleti munkái.” Így is mindkét kötet elég terjedelmes, az első: 483 o.-ra, a második pedig: 479 o.-ra terjed.

A fejezeteket a latin hűséges fordításaként könyveknek nevezi. Waha az egyes fejezeteknek nem ad külön címet, a magyar fordításban azonban mindenütt megtaláljuk a címeket, amelyek a fejezet lényegét tüntetik fel.

Az is szerencsés gondolat volt, hogy sokkal több az új bekezdés, mint a lalinban. Így könnyebben olvasható és jobban áttekinthető.

A nyelve helyenként erősen latinos. Most különösen a sok accusativus cum infinitivos és gerundivum-os szerkezet sérti a mai olvasó fülét. Azt is figyelembe kell venni, hogy ez nem annyira Gerő hibája, mint inkább a kor általános nyelvhasználata a hibás. Meglátszik, hogy a magyar próza akkor még gyermekkorát élte, s szívesebben gondolkoztak még az emberek latinul, mint magyarul. Hiába, az iskola nagyon erősen kihat az emberre, s mivel akkor még a középiskolát teljesen latinul végezték, latinul jól megtanultak, a magyar nyelv művelése azonban háttérbe szorult.

A tartalom néha befolyásolja a stílust is. Így a fordítás

¹ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1895. Kiadja Ráth Mór. Ötödik kötet, 37. l. És: Dr. Szádeczky Lajos, A Haller grófok nemzetségkönyve. II. A család története. Turul, IV. évf. 63. l.

eleje és a vége is magyarosabb, mert regényesen érdekes eseményekről van szó.

A hónapok neveit, az akkori bevett szokást követve, az egyes nevezetesebb szentekről nevezi. Így a novembert Szent András-, a szeptembert pedig Kisasszony-havának nevezi, mert ezekben a hónapokban tartjuk ezen szentek ünnepeit.

3. Verselése

Mivel Gerő verseiben mutatott legnagyobb eredetiséget, ezért verselésével külön fejezetben foglalkozunk.

Waha könyvében ügyes hexametereket és distichonokat találunk. Hexameterek vannak:

a 7., 106., 108., 180. és 450. lapon.

Distichonok pedig:

a 193. (651.), 497. (656.), 547. (647.) oldalon. A zárójelben levő oldalszámok csak az előbbi szöveg ismétlését jelentik. Ha az ismétlésektől eltekintünk, 20 és fél verses sort találunk Wahánál.

A hexameterekben írt latin sorokról könnyen megállapítható, hogy csak idézetek, s nem Waha alkotásai, mert mindig megnevezi a szerzőt, így a hetedik oldalon Viterbói Gottfriedet, a többinél pedig Donizót. A distichonoknál Waha nem mondja meg, hogy idézetek vagy saját versei-e.

Gerő Waha példájára distichonnal még nem mert megpróbálkozni, hanem csak a magyaros Zrínyi-sorban és hexameterben fordított.

Tizenkettőt használt:

1. Midőn Henrik / háttal // fordul / vert hadával,

Egy katona / Vitéz // helyt áll / zászlajával.

I. könyv, 10. l.

Latin megfelelője:

Dum fugit Henricus comitum fugiente caterva,

Miles ei signum media statione reservat.

(Hexameter, 7. l.)

Kifogástalan 4—2 // 2—4 beosztású párosrimű tizenkettős.

2. A szerencsés / dolgok // őt nem / változtatták,

Szomorú / esetek // fel nem / bontogatták:

Vidám / tekintete // mindenkor / állandó,

Soha / nagy bánattal // bú rá / nem szállandó.

I. k. 180. l.

Latin eredetije:

Prospera non mutant Ileam, non tristia turbant.

Est hilaris semper facie...

(Hexameter, 108. l.)

Az első sor még szabályos 4—2 // 2—4-es tizenkettős, a többi ellenben szabálytalan ritmusú. Rímelése korábban elfogadható volt, most azonban a gyakori ragrímek visszatetszenek.

Már az első olvasásra is feltűnhetik, hogy Gerő nem ragaszkodik szorosan az eredeti szöveghez. Ha verselése megindul, jóval hosszabban adja vissza ugyanazt a gondolatot, mint a latin. Itt is a másfél sort négygyel fordította. Ennek oka az, hogy kétszer mondja el ugyanazt a gondolatot más és más szavakkal.

3. Bertalan Péternek jövődölése:

Keresztények / hada // győzedelmet / vészen,
Az engesztelt / Kristus // ígéretet / téssen,
Nyujtja Mári / ának // kérésére / készen,
Ki maga is / jelen // Török ellen / léssen.

A meg ígért / napok // tündöklöttek / szépen,
Napkeletre / jöttek // a Szent Hadak / épen,
A holott el / sem is // vesznek Török / lépen,
Gondot visel / Isten // rájuk minden / képpen.

Mária / Pogányok // erejeket / veszti,
Népének / hatalmát // Ásián / terjeszti,
Szent kedveske / dése // szüntelen / gerjeszti,
Napkeleten / ennek // Országát / helyhezti.

II. k. 194—5. l. és II. 475. l.

A latin eredetije:

Vaticinium Petri Bartholomaei.

Vincent Christiadae. Favet exoratus Jesus:

Hoc tribuit precibus, magna Maria, tuis.

Promissi fulsere dies: Marianus eoo

Christiadum regnum sanciet orbe favor.

(Distichon, 197. és 656. l.)

Négyes rímmel Zrinyi-sorban írta Gerő e versét. (Tetrameter epikus tizenkettős.) Látszik itt is, mint mindig, hogy a cezurára vigyáz, mert a második ütem mindig szóval is végződik, a többi ütemnél azonban nem mindig ügyel erre. Ez a verse eléggé sikerült, eltekintve az utolsóelőtti sor első felétől.

A fordításban szabadon jár el. Minden latin sorra két magyar sor jut, s az utolsó versszak már önálló alkotás.

Hexameterekben fordította Gerő a következőket:

1. Kö szál / Péter / nek: // Pé / ter Szent / Papja Ro / mának
E koro / nát Szent / ség // Szé / kéből / adta Ru / dolfnak.
I. k. 176. l.

Latinja:

Petra dedit Petro, Petrus diadema Rudolpho.

(Hexameter, 106. l.)

Itt is két sorral fordítja az egyetlen latin sort. Ezek egész jó hexameterek, csak „Rómának” szóban a rövidnek vett „o” erőltetett.

2. Egy maga is ellent áll Péter hív Leánya, Mathildis
Henriknek . . .

I. k. 181. l.

Latinja:

Sola resistit ei Mathildis filia Petri.

(Hexameter, 109. l.)

Gerő itt szokásától eltérően egy sorral akarta lefordítani az eredetit, de pórul is járt, mert egy szava a hexameteren kívül maradt és csonka sort képezett: A leggyengébbnek tűnő hexameterét lehet talán a maga korában helyesnek is mondani, ha eliziónak vesszük „maga is” szavakat, bár ezt nyelvünk alig tűri, azonkívül, ha az 5. láb első szavát, „leánya” szintén elizióval lyánynak, lánynak olvassuk, amint régebben, de most is lányt és nem leányt mond a köznyelv. E sor tehát akkor így tagolandó: Egy maga-is / ellent / áll // Pé / ter hív / Leánya Ma / thildis.

Ebben az esetben a hosszú „hív” szó megmenekül egy nagy hibától, a természeténél és helyzeténél fogva hosszú szótagot még költői szabadsággal sem lehet rövidnek venni.

Ez a vaskos hiba azonban megmarad, ha nem tekintjük eliziónak az első lábban „maga is”-t, azonkívül így az „is” szó rövidnek marad a második láb arzisában, pedig a hangsúly nem nyújtja meg az ilyen függő szavakat. Tehát kevésbé jó:

Egy maga / is el / lent áll / Péter hív / Leánya Ma / thildis.

A „Leány” eliziós kiejtését megerősíthetjük Gerővel egy időben egy ismeretlen szerzőtől készített fordítással, ahol ugyanezt a sort tizenkettesben fordítja az illető, s a „Leány” nála is egy szótagot képez:

Sokat forral / s kohol // de nagy / bátorsággal
mint Szent Péter / Leánya // harczol / buzgósággal.

Hogy okoskodásom helyes, az is igazolja, hogy az illető fordító különben nem követ el ilyen nagy hibát, s így ennél a szónál is elméletemmel menthető eljárása.

3. Gyűjt mind / ezek /ból // hadat / a csá / szárra Ma / thildis.

I. k. 301. l.

Ennek a latinja:

Omnibus ex istis equites habet alta Mathildis.

(Hexameter, 180. l.)

Ez a hexameter még sikerültnek mondható.

4. Jövendölés.

Három / nagy fe / jek: // egy / Hertzeg / egy Király, / egy Gróí;
Minden / két még / is // Or / szág vár / ja és Koro / nás Szüz:
De szere / tet szár / nyán // megy / sorsok: / noha Ki / rályok
Jussal; / egy Her / tzeg, // Ki / rály, Gróf / végre ma / radnak.

I. k. 323. l. és II. 467. l.

Latinja pedig:

Vaticinium.

Tres magni proceres, dux, rex, comes: attamen horum

Quemque manet regnum, regia virgo manet.

Sed versabit amor sortes: hos regia quamquis

Jura manent, hi dux, rexque comesque manent.

(Distichon, 193—4. l. és 651. l.)

Itt sikerült Gerőnek négy sorral lefordítani a latint, verselése azonban itt a leggyengébb. Az első sorban a „Fej” tulajdonképpen rövid lenne, mert a thesisben a hangsúly nem nyújthatja meg, de még menthető nyelvészeti szempontból, mert régen a „fej” szóban az „e” hosszú nyílt volt.

A „Király”-ban a rövidnek vett „á” semmiképpen sem menthető.

A második sorban erőszakolt az „is” hosszúsága, mert ilyen járulékos szót az arsis sem nyújthat meg. Az ötödik lábban az elisio használata igen szokatlan a magyarban, de még menthető valamiképpen, mert a latin prozódia törvényei lebegtek csak Gerő szeme előtt.

A harmadik sorban a „noha”-ban az „o” megnyújtása megint erőszakolt, amint az utolsó sorban is van két példa a nem szabályos megnyújtásra.

5. Hire Ma / thildis / nek // sze / lekkal / tengeren / által
Vitetik, / és maj / dan // ha / jóbul / földre te / tetvén,
Török / Tábor / ban // szél / lyel hor / doztatik: / ottan
Hallatik / és ter / jed // neve. / Szólnak / Városok, / és szól
A Tő / rök szá / ján // gya / kortáb / Napkelet / erről.

II. k. 110. l.

Latinja:

Evehitur lintri trans pontum fama Mathildis
Nomine de cuius Turcarum castra loquuntur.

(Hexameter, 450. l.)

Látszik, hogy ezeknél a soroknál már valamivel nagyobb lendületbe jött Gerő, mert nemcsak, hogy jobban versel hexameterben, mint rendesen, hanem még a szokásosnál is hosszasan adja vissza az eredeti gondolatot. Szokásos hibáját azonban itt is sokszor elköveti, s az első és második sor harmadik thesisében, valamint az utolsó sor első és harmadik lábában a hangsúllyal megnyújtja a thesisben a szó első, hangsúlyos részét, pedig ezt csak a verslábát kezdő arsisban lehet megtenni.

6. Edvárd király jövődölése.

Halá / los csa / pással a / zöld // fa le / vágatik: / annak
Ki vá / gott fő / része le / vettetik / a maga / régi
Tős Tör / söké / ről, // s tő / vétül / meszsze ha / tárta
El moz / dítat / ván, // há / rom höld / földre to / vábbá
Altal / el vite / tik: // de / majdan / vissza te / tetvén
Törső / kére, me / gént // al / mát fog / újra te / remni.

II. 283—4. l. és 460. l.

Latinul: Vaticinium Eduardi regis.

Arbor fatali viridis succiditur ictu:

Pars abscissa suo stipite summa cadit:

Hoc amota procul trans iugera terna feruntur:

Post iterum stirpi reddita, poma feret.

(Distichon, 547. és 647. l.)

Ez a hat sor szintén elég jól sikerült verskísérlet. Kifogásolandó csak, hogy itt is, mint már többször, az első sor második és az utolsó sor negyedik thesisében megnyújtja a hangsúllyal a szó első szótagját.

Gerő eddig mindig pontosan megtartotta a caesurák rendes helyét: a harmadik lábban az arsis után. Itt azonban két kivételt is csinált. Az első sorban a caesura a negyedik lábban van az arsis után (hepthemimeres), ami sokkal ritkább, mint a rendes (penthemimeres), a 3. láb arsisa után. Ez még menthető, a második sor azonban nem, mert itt a caesurát már sokkal bajosabb elhelyezni, mert úgy a harmadik, mint a negyedik láb arsisa nem végződik szóval.

Összesen 37 és fél verses sort írt, tizennyolcat tizenkettesben, vagyis magyaros versformában, 19 és fél sort pedig hexameterben. Látszik, hogy akkor még csak ritkábban szerepel irodalmunkban a hexameter, mert Gerő jobban versel a magyaros, mint az ó-klasszikus formában. Nem ragaszkodik szorosan Waha

latin szövegéhez, hanem elég sűrűn terjedelmesebben fordítja le azokat, sőt néha még teljesen eredetit is told hozzájuk.

A tizenkettősben mindig megtartja a 12 szótagot, a középben a cezurát és a rímet. Hat sorban páros rímet, tizenkettőben pedig négyes rímet használ. A páros rímű tizenkettős akkor még ritkaság volt, hisz csak a franciás irány Bessenyeivel az élén hozta be irodalmunkba. Ez magyarázza meg, hogy a Keresztény Herkules másik, ismeretlen fordítója miért ad vissza még egy latin sort is négy magyarral, mert tizenkettőt nem tudott másként elképzelni, mint négyes rímmel.

Költő kortársainak szokásához híven nem kerüli az azonos ragú rímeket, tehát még kezdetleges e tekintetben. Az ütemekben, főleg az első részben még nem fordít oly nagy gondot, hogy azok 4—2-ös üteműek legyenek, 3—3 és 2—4 is sokszor szerepel, de helyesen nem igen tűri a második részben sem a hatszótagú egyetlen szót, amint az igen gyakori az anonym kéziratban.

A klasszikus formánál tekintetbe kell vennünk, hogy Baróti Szabó Dávid „Új mértékre vett versek”, mint a deákos iránynak nálunk első képviselője, csak kilenc évvel később, 1777-ben jelenik meg, s ezért Gerő úttörő klasszikus versformájú kísérletével szemben méltán elnézőbb a kései kutató.

Eltekintve két ízben a magyarban szokatlanul használt eliziotól és itt-ott a thesisben még néha az arsisban is igen szabadon hosszúként használt rövid szókezdő szótagtól, de még a három egyáltalán nem menthető vaskos hibától (az első vers első sorában „Rómának” ó-ja és a negyedik vers első sorában a „Király” á-ja rövidnek számít, a hatodik számú vers második sorában a caesura helye téves) hexameterai elég jól perdülnek, s így az úttörő ó-klasszikus verses kísérletét elég sikerültnek mondhatjuk.

Waha latin könyve legvégén összefoglalásként van egy sajtós 50 soros szöveg, melyet a nyomtatás is valamilyen kötött szövegnek tüntet fel. Semmiféle határozott versformát nem tudtam ebben felfedezni, bár a iambus és trocheus lüktetése felváltva két sorban tagadhatatlan. Gerő is követte ebben mesterét, s ő is 57 sorban igen érzelmes, kötetlen formának látszó versformát használ, amely igen hasonló a mai kor rím és határozott szótagszám nélküli gondolati ritmikus verseiéhez.

Az értekezésben mindig Waha kolozsvári kiadását követjük, mert feltételeztük, hogy Gerő is ezt használta, mert a kassai könyvtárban csak ezt találhatta. Ugyanis a Jézustársaság feloszlata után, öt évvel később, a kassai könyvtárban 4800 kötetről számolnak be a budapesti egyetemi könyvtárban található jegyzékek, s Wahanál csak ezt az egy honi kiadást találtam meg e feljegyzések között: „Waha (Guil) Labores Herculis Christiani, Claud. (form. 8.) Exempl. 2.”

4. A Keresztény Herkulesnek egy sajátos kézirata

Az előbbi fejezetben említett Keresztény Herkules kéziratról kell még megemlékeznem, mert a Nemzeti Múzeumban az Gerő neve alatt szerepel. Száma: 136—137./Fol. Hung.²

Az is könnyen megtéveszthet bárkit, hogy ez ugyanabban az időben készült, mint Gerő fordítása. A lelegején ugyanis oda van írva latinul, hogy 1768 jan. 21-én kezdte el a fordítást, s a végén pedig:

„Cum auxilio Divino finivi
3. Maii 1768.”

Két kéziratról van szó. Az egyik az eredeti példány, a másik csak másolat. Az eredetinek az írása olyannyira rossz, hogy igen nehéz azt olvasni, különösen most, amikor még a rossz írás is elhalványult. Az első Waha egész könyvének a fordítását foglalja magában. A másik csak másolata annak, mert — úgy látszik — észrevették, hogy a szedő nem tudná a szerző kezeírását elolvasni. Ketten voltak a másolók. Az első 73 lapot, (146 l.) a másik pedig még 24 lapot (48 l.) írt le hozzá. Gerő könyvében a 73 lapnak megfelel kb. 315 l., az egész másolásnak pedig kb. 391 l.

Ez a kézirat semmiképen sem felel meg Gerő nyomtatásban megjelent könyvének. Okaim:

1. A Gerő nyomtatott fordításának a hármas előszava e kéziratban egészen hiányzik, Waha latin műve szerint mindjárt a regényes történettel kezdődik.

2. E kézirat sohasem idézi lenn, a lap alján, Waha forrásmunkáit és az évszámokat, pedig ezt Gerő is megteszi hűségesen, mint maga Waha.

3. A kéziratnak a fejezetekre beosztása hűségesen követi Waha 7 fejezetre való fölosztását, alcímeket azonban nem használ, ami pedig Gerőnél egyik igen hasznos és gyakorlatias eredetiség.

4. Ez a fordítás teljesen szabad, s ezért lényegesen elüt Gerő nyomtatásban megjelent szövegétől.

Ezek igazolására elegendő, hogy 20 verses sort idézek az említett kéziratból. Ez mindennél jobban igazolja, hogy oly nagy a két fordítás között a különbség, hogy még azt se lehet feltennünk, hogy a Nemzeti Múzeumban található kézirat nyomán készítette volna valaki a Gerő neve alatt kinyomtatott szöveget.

Ell rémült / népének // megszállásával
maga is / Henricus // futván / félelemmel
egy vitéz / meg állott // örök hírrel / névvel
meg tartván / az Zászlót // viadalom / helyvel.

(Kézirat 3. lap, 2. lap, Gerőnél I. könyv 10. l.)

² E tévedést már kijavították, mert az észrevételt közöltük Dr. Tóth László akkori levéltárossal.

A Római / Sz. Szék // a melly / kösziklának
mondatik / Péternek // minthely / tartójának
adta, az / koronát // az pedig / Rudolfnak,
adja mind / választott // Szászok / Királyának.

(Kézirat 44. l. Gerő I. k. 176. l.)

Nem bizik / Világhnak // dagályosságiban
sem a / szerencsének // képmutatásban
nem búsul / nem eped // mostohaságiban
vigh, jó kedvet / mutat // minden / forgásiban.

(Kézirat 44. l. 2. l. Gerő I. k. 180. l.)

Nem rettegh / Mathildis // mert állandósággal
ellent áll / Gibertnek // noha / családssággal,
Sokat forral / s kohol // de nagy / bátorsággal
mint Sz. Péter / leánya // harczol / buzgósággal.

(Kézirat 45. l. 1. l. Gerő I. k. 181. l.)

Emyi / Nemzet által // Vitéz / Mathildisnek
nevelkedett / száma // hadi / sereghének.

(Kézirat 70. l. 2. l. Gerő I. k. 301. l.)

A kézirat a „szent” szót sohasem írja ki teljesen, hanem csak rövidítve: „Sz.”, míg Gerő egészen kiírja.

Hexameterben sehol sem fordít, nem úgy, mint Gerő, hanem csakis Zrínyi-sorban. Mivel csak négyes rímet tud elképzelni, még egy latin sort is négy teljes magyarral ad vissza.

Helyesírása is eltér Gerőétől. Pl. Gerőnél minden verssor nagybetűvel kezdődik, a szóban levő kéziratban ellenben csak a versszakokat kezdi nagybetűvel. Az „ell”-et két l-lel írja, míg Gerő csak eggyel. A „g”-vel végződő szavaknál sokkal gyakrabban ír „gh”-t, (vigh, pedig, rettegh, seregh, stb.) mint Gerő.

Ezek után joggal állapíthatom meg, hogy a Nemzeti Múzeumban található Keresztény Herkules kézírata nem Gerőé és így az ő fordításának a kézírata ismeretlen előttünk.

De a kéziratból joggal következtethetjük, hogy nagyon aktuális, hézagpótló munkát végzett Gerőnk, mert különben nem tudnók megérteni, hogy miért vállalkozott egy időben két (valószínűleg szerzetes) író is, hogy Waha Vilmos könyvét magyarra fordítsa. Valószínűleg azért hagyták abba ez anonim kézirat másolói a munkát, mert közben megjelent Gerő fordítása nyomtatásban, s ezért teljesen céltalan lett volna ezt is kiadni.

Hálás feladat lenne a két kézirat egybevetése és pontos elemzésük.

V. A KERESZTÉNY HERKULES MŰFAJA

1. Nem szorosabb értelemben vett történeti munka

Értekezésem legfontosabb célja a Keresztény Herkules műfajának a meghatározása. Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy nem szorosabb értelemben vett történelmi munka, hanem regényes történelmi elbeszélés, ha nem akarjuk a történelmi regény nevével megtisztelni.

Erre nézve már Waha életrajzából és irodalmi tevékenységéből is lélektani bizonyítékot hozhatunk fel. Waha bibliográfiája szerint nem foglalkozott soha a szakszerű történelemmel, tehát nem volt történettudós, hanem csak író általában, főleg életrajzíró. Retorikát tanított, jóideig valami irodalmi társaság feje is volt. Négy életrajzában is nem a történeti oknyomozás volt a főcélja, nem is történeti arcképet akart bennük megfesteni, hanem gyakorlati szempont volt mindig a főtényezője.

Igy legelőször Renesse János Ferdinándról azért írt, — mint e művének már a címe is jelzi — hogy korai halála miatt megvigasztalja annak nagybátyját és gyámját, Renesse János György kanonokot. Már ebben sem sorolja fel — valószínűleg — a megboldogult minden életmozzanatát, hanem csak kiemelkedőbb kiválóságait, erényeit és alkotásait, s azok maradandó emlékével igyekszik rokonait megvigasztalni.

Második műve Nagy szent Vilmos életrajza is inkább aszketikus, gyakorlati vallásos irodalmi termék, nem történeti arckép. Ezekben fontosabb az erkölcsi tanulság s oktatás, amelyre a szentek élete kiinduló pont, keret a vallásos életelvek kifejtésére és hű követésükre való buzdítás számára.

A harmadik munkája D'Allamont János életrajza már nagyon megközelíti célját, amelyet Bouillon Gottfriedről írt könyvében maga elé tűzött, amelyben a magasabb rangú katonatisztek elé az ő körükből vett és épp ezért kettős okból is igen alkalmas példaképet állíthatott.

Ha tanulmányomat képező könyvnek az időpontját tekintetbe vesszük, már ebből is megállapíthatjuk ennek is a célját. XIV. Lajos francia király nem volt megelégedve az 1668-ban kötött aacheni békével, amelyben Spanyolország lemondott Lille és még 11 városról, azért 1672-ben háborút indított a Holland köztársaság ellen, hogy területét nagyobbítsa. A francia sereg egészen elárasztotta az országot, Utrechtet elfoglalta, s már Amsterdamot fenyegette. Ebben a válságos időben e mű kiadásával arra akarta felhívni a figyelmet Waha, hogy a németalföldiek bátorsága, mint régen, úgy most is segíthet magán, ha Gottfriedhez hasonló bátor vezért kap. Rámutat egyúttal arra is, hogy a keresztények ne egymás között harcoljanak, hanem sokkal jobb lenne, ha tekintetüket kelet felé fordítanák, és inkább a török

ellen egyesítenék erejüket. Hatással lehetett e mű nyugat lelki-
letének előkészítésére is, s a töröknek közös erővel való kiűzé-
sére Magyarországból. Talán ezért is jöttek olyan sokan nyugat-
ról 1686-ban Buda felszabadítására. Buda felszabadítása után
egy évre Waha könyve változatlanul ismét megjelent, ami azt
mutatja, hogy igen korszerű volt a tárgya, mert ez teszi érthetővé,
hogy utána új kiadásban megint megjelent, Münchenben¹ 1690-
ben. Waha e könyvében is tehát inkább a retorika, a rábeszélés
birt nagyobb fontossággal, nem pedig az, hogy csak hiteles tör-
ténelmet adjon.

Már az a körülmény is, hogy Waha műve rövid idő alatt
négy kiadásban jelent meg, szintén azt teszi valószínűbbé, hogy
ez a könyv nem tisztán tudományos jellegű. A tudósoknak szánt
ilyen munka most is kevés példányban fog el rendszerint, még
inkább Waha idejében.

Bouillon Gottfriednek az egész beállítása irodalmi felfo-
gásra vall. Már maga a cím is figyelmeztet, hogy nem az a fon-
tos a könyvben, hogy a benne előadott rajz a tudomány köve-
telményeinek mindenben hűségesen megfeleljen, hanem, hogy
Keresztény *Herkulest* tárjon az olvasó elé, akinek személye így
nem lehet ment a költői túlzásoktól.

Waha főhősét mindenütt előtérbe helyezi, minden esemény-
ben csak ő emelkedik ki, a többiek csak segítenek az ő nagysá-
gát még inkább feltüntetni.

Gottfried fizikai ereje — Waha szerint — oly szerfölött
nagy, hogy mindenkit ámulatba ejt. Niceában a legerősebb tö-
rököt messziről egy nyíllövessel leterítette a várfalról, Antiókiá-
ban pedig egy nagy szerecsnyt egy vágással derékban ketté-
szelt. Az előzmények után még csak nem is csodálkozunk eze-
ken, hisz Róma falát egymaga könnyen megfúrta.

Askalon mezején a legharciasabb pogányokat egy csapás-
sal küldte a másvilágra. Jeruzsálem elfoglalása után a legyőzött
pogány fejedelmek közül az egyik megkérte, hogy mutassa meg,
hogy csakugyan olyan hihetetlen erő lakozik-e benne, s szelje
le egy vágással az odavezetett teve nyakát. Gottfried megtette
ezt nemcsak saját kardjával, hanem a pogány kölcsönadott szab-
lyájával is.

Történelmileg beigazolt tények a következők: 1080-ban az
elstermenti csatában ő ölte meg Rudolf sváb herceget; 1089-ben
hűbérül kapta Henriktől Lotharingiát; utána megbánta, hogy a
pápa ellen harcolt; a keresztes hadjárat előkészítésében tevékeny
részt vett; Jeruzsálem elfoglalásánál övé volt az oroszánrész;
királlyá is kiáltották itt ki, de ő csak vezér akart továbbra is
maradni, s nőtlenül halt meg. A többi azonban, amit Wahánál

¹ Ez a München valószínűleg Düsseldorftól nyugatra 25 km-re fekvő
München-Gladbach.

olvasunk, nagyobbreszt költői képzeletnek a szülöttje. Azt sem lehet letagadnunk, hogy Gottfried személyét a legendák oly nagy tömege vette körül, hogy sok időbe és fáradságba került, míg ezeket hiteles értékekre le tudták szállítani. Azonban Waha sok oly eseményt is megtörténtnek tüntet fel, amelyekről nemcsak mi tudjuk, hogy költöttek, hanem a legnagyobb valószínűség szerint maga Waha is tudta, s így tudatos költői felfogással alakította az eseményeket.

Igy Henrik hadjárata Róma ellen 1081-ben még kudarccal végződött, s ezért a Keresztény Herkules ekkor még semmiképen sem fúrhatta meg a város falát. Még a következő évben vezetett háború is sikertelen maradt, s csak 1084-ben sikerült Henriknek Rómát bevennie.

Gottfried továbbá nem volt Henrik sógora, mert a császár második felesége Praxedis, néha Eudoxia, végül olykor Adelhaide néven is feljegyzett orosz hercegnő volt, nem pedig Gottfried húga.

A szerző Matild férjét jámbor embernek tünteti fel, hogy valamiképen megmagyarázza, vagy legalábbis elfogadhatóbbá tegye az őrgórné szüzességét, pedig valóban nem volt az, s ezért Matild 1071-ben el is vált tőle.

Gottfried és Matild között a szerelem alig érthető. Waha jól ismerte hősei korát, s Matildról meg is említi, hogy első férje meggyilkolásakor, 1076-ban 30 éves lehetett, s mégis úgy tünteti fel, mintha mostohafiával kölcsönösen szerették volna egymást, pedig Gottfried tizenöt évvel fiatalabb volt nála, akkor kb. 15 éves. Hogy ez a szerelmi történet teljesen Waha leleménye, abból is következik, hogy egy történetíró sem tud róla.

Gibert, helyesebben Guibert jágói beállítása is biztosan tudatos volt, nem pedig történeti tévedés következménye. IV. Henrik gyámja, a hatalomvágyó kölni érsek, Anno lett már Henrik hatéves korában, nem pedig az olasz Guibert, amikor Anno erőszakkal elragadta őt anyjától.

Henriknek két fia is volt, s Waha mindkettő szerepét az idősebbikkel, Konráddal tölti be. Konrád nem csel által jutott atyja fogságába, mint azt a Keresztény Herkulesben olvassuk, hanem rendes harcban szenvedett vereséget, s így lett fogoly. Waha azonkívül még igen sokat összevont a történelemből. Így IV. Henriket fiával, Konráddal téteti tönkre, pedig fiatalabb gyermeke, Henrik művelte ezt. Mikor ennek bátyja atyjuk fogságába jutott, ő lett valójában a trónörökös, de ő is fellázadt atyja ellen 1104-ben. E harc folyamán a császár Henrik fia fogságába került, ki őt 1105-ben Ingelheimben kényszerítette arra, hogy mondjon le a német trónról. Henriknek sikerült megszöknie a fogságból, Lüttichbe menekült, de még mielőtt megkezdhetne volna ismét a polgárháborút, meghalt.

Az is igaz, hogy csak Sybel Henrik volt az első, aki Ge-

schichte des I. Kreuzzugs, II. kiadásában, 1881-ben megtisztította Bouillon Gottfried életét a sok mondától, de ezeket a főbb eseményeket már Waha is tudhatta, s így tudatosan használt költői beállítást.

Utolsó bizonyítékom végül, hogy Waha műve nem lehet tiszta történeti munka az, hogy a könyv tárgyalásának a módja semmiképen sem tudományosan történeti, hanem regényes.

Már az első fejezetben is igen érdekesen, mindjárt in medias res vezet bennünket, s epikus módon megismerteti velünk, hogy milyen vitéz és bátor katona Gottfried. Teljesen elhallgatva az előzményeket, a cselekvény tovább folyik, s csak akkor, mikor már nélkülözhetetlenül szükséges, hogy az előzményeket is megismerjük, csakis akkor mondhatja el Matild és Gottfried életét egészen a jelen eseményekig, de most is regényes módon, egy szereplő katonával. Itt többször kezdetleges párbeszéd is alakul ki,² amennyiben a hallgató katona többször megszakítja a hosszadalmas elbeszélőt kérdéssel vagy más megjegyzéssel. Ezt tárgyalja Gerő fordításában az egész harmadik fejezet, s ez magyarázza meg egyúttal, hogy miért a leghosszabb ez a fejezet az egész könyvben: 128 oldal.

2. Történeti kritika a Keresztény Herkules eseményeiről

Matild, VII. Gergely s végül Gottfried körül fogom csoportosítani történetkritikai tárgyalásomat.

Az örgrófnéval kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy semmiféle történelmi munka, sem Waha bármely ismert forrása nem említi meg, hogy Gottfried és Matild között valaha is szerelmi kapcsolat állott volna fel.

Donizo elmondja a Bibianellum mellett történt eseményeket, de Bouillon urát meg sem említi, hanem nélküle oldja meg a veszélyt.

Matild harciasságát többször említi ugyan, hogy azonban saját maga is fegyvert viselt volna és katonai nevelésben részesült volna, arról a két főforrás semmiféle említést sem tesz.

Bernriedi Pál VII. Gergely karácsonyi elfogatását elmondja, de Guibert legkisebb szerepét sem látja benne. Azzal magyarázza a tény, hogy a volt városprefektusnak, Istvánnak elvetemült fia saját bosszúját akarta a pápán kitölteni, s ezért követte el e gátságot. A pápa először megfeddette, mert rablóvárat tartott Róma közelében, s társaival nyilvános erkölcstelen életet élt. Mikor ez a figyelmeztetés hiába hangzott el, a városprefektus fogságba vetette az engedetlent. Erre határozta el magát ez az elvetemült ifjú, hogy bosszúból megöli a pápát.

Waha — úgy látszik — maga szötte be ide Guibert szerepét,

² Gerő I. kötet, 189. l.

s azt is, hogy az illető matróna, aki a pápa után sietett, Matild volt. A cselekvény ily lélektani megokolásáért csak dicsérhetjük Wahát.

Kugler³ Guiszkárd Róbert támadását Elek ellen teljesen helyteleníti, mert ezáltal megakadályozta, hogy a pogányokkal szemben megkezdett sikeres harcát a császár befejezze. Boëmund mindenütt kereste Elek barátságát, s a legravaszbabbul iparkodott túljárni a császár eszén.

Továbbá Kugler szerint Elek igen okos és erélyes uralkodó volt. A szelcsukok ellen nagy sikerrel harcolt több ízben is. Egyetlen, de végzetes balfogását az képezte, hogy minden területet magának követelt, mint a régi római császárok utódjának, amelyet a keresztések elfoglálnak, amely valaha a római birodalomhoz tartozott.

Gottfried a konstantinápolyi harcban vesztes lett, s ezért kénytelen volt békét kötni a császárral, s hűségesküt is tett. Példáját követték a többi kereszties vezérek is az egyetlen toulousi grófot, Raimundot kivéve, akinek e miatt sok baja lett a kereszties vezérekkel, főként pedig Boëmunddal.

300,000 harcosra teszi Kugler az első kereszties hadjáratban résztvett vitézek számát. Nicea szultánát nem Szolimánnak, hanem Kilidzs Arslánnak hívták. A városban sok keresztény is tartózkodott. Főleg ezek befolyásának köszönhető, hogy a keresztiesek ostromai közben a görögöknek adták át a várost a törökök, nem pedig harccal kellett azt a keresztieseknek elfoglalniok. E miatt a nyugatiak igen megharagudtak a görög császárra, hogy őket kijátszva magának kaparintotta meg a várost. Elek azonban felhasználta a keresztiesek kincsszomját, s kielégítette őket azáltal, hogy Nicea minden kincsét nekik adta.

Kilidzs Arslán csakugyan megtámadta 150,000 emberével Boëmund csoportját, de Kugler szerint nem állott rosszul a csata sorsa Gottfried megérkezése előtt sem. Kugler nem beszél arról, hogy ez eset után Bouillon urát fővezérré választották volna. Feltűnt azonban nekem Acheni Albertnél az, hogy Gottfriedet következetesen „dux”-nak nevezi, bár ennek a magyarázatát avval is megadhatjuk, hogy azért nevezi vezérnek, mert Jeruzsálem elfoglalásánál lett azzá. Még Jeruzsálemben sem gondoltak a keresztiesek rögtön Gottfriedra, hogy őt királlyá tegyék, hanem először Raimundnak kínálták fel a koronát, s csak mikor ő ezt elutasította, csak akkor ajánlották fel neki.

Antiókia ostrománál a keresztény örmények szállították a kereszties seregnek az eleséget. Boëmund már az első hetekben magának szemelte ki a várost, de a többi vezér ebbe nem akart beleegyezni. Csak mikor meghallották, hogy Kerbogha nagy sereggel közeledik, — de még nem értesültek arról, hogy ez Edesz-

³ Dr. Kugler Bernhard: Geschichte der Kreuzzüge. Berlin. 1880. 12. 1.

sza ostrománál három hetet veszített el, — akkor a nagyrészt vezérüknek tekintett Boëmundot kérték fel arra, hogy most segítse ki őket a bajból, s akkor szívesen beleegyeznek abba, hogy az övé legyen Antiókia.

Waha meg sem említi, hogy Antióka elfoglalásakor nem jutott a keresztények kezébe a fellegrvár. Ezt pár ezer harcossal a szultán fia, Sámsz Eddewlet, hatalmába kerítette, s ellene nem boldogultak a keresztések. Mikor Kerbogha felmentő serege megérkezett a városhoz, akkor érintkezésbe tudott jönni Samsszal, s folytonosan kicserélték a fellegrvár katonaságát, s onnét rengeteg kárt okoztak a keresztényeknek.

Antiókiát először megostromolták Kerbogha csapatai, de mikor látták, hogy még van elég ellenállóképességük, csak akkor szánták el magukat a kiéheztetésre. A nagy nyomor következtében hitehagyás is tizedelte a keresztényeket. Mikor a keresztések az éhséget nem tudták tovább elviselni, harcra szánták el magukat. Nem Gottfried, hanem Boëmund volt ekkor a keresztések fővezére, s ő is készítette el a csatatervet. Szerencse volt még, hogy a pogányok elbizakodtak, s nyugodtan kiengedték a városból a keresztényeket, pedig a kijáratnál könnyen lekasabolhatták volna a még csatarendbe fel nem fejlődött vitézeket, vagy egyszerűen ki sem engedték volna őket, s kiéheztetéssel jutottak volna a legolcsóbb győzelemhez.

A keresztények azért tudtak győzni Kerbogha seregével szemben, mert a pogányok elbizakodottságukban fegyelmezetlenek lettek, s a kiadott parancsokat sem hajtották végre.

Ezeket mondja el Kugler, majdnem mindenben egybehangzóan Acheni Alberttel.

Jeruzsálem elfoglalásakor már könnyű dolga volt Wahának, mert ott már csakugyan Gottfriedé volt az oroszlánrész.

3. Nem kiforrott műfajú Waha Keresztény Herkulese

A XVII. század a regény tekintetében a kísérletezés ideje. Két ellentétes irány tűzött össze ebben a korban. A század első felében a pásztorregények, a második felében pedig a heroikus regények képviselték a régi, meseszerű elbeszélő irodalmat. Az új és egészséges fejlődés a másik csoporté. Ide tartoznak: a csavargó, komikus és szatirikus regények, a népkönyvek és novellák.⁴

Wahának e 1673-ban megjelenő művén meglátszik mindkét iránynak a hatása. A heroikus regény annyiban hatott rá, hogy olyan hőst választott ki, akinek pályafutása sok országra terjedt, s életének a fele a messze keleten pergett le, ahol az író

⁴ Dr. Császár Elemér ny. r. tanár 1929/1930. tanévben tartott előadásai nyomán: „A regény elmélete és a magyar regény előzményei.”

fantáziája épp a legszabadabban csaponghatott. A keresztes háborúk ugyanis annyira távol estek az európai olvasó képzeletvilágától, hogy az szinte megkívánta a rendkívülit, a csodálatosat is. Ez lehet azután egyik oka, hogy miért csoportosított Waha minden eseményt úgy, hogy csak Gottfried nagysága emelkedjék ki folyton mindjobban, s hogy a valóban megtörtént események közé miért szőtt saját maga sok valószínű, néha pedig kevésbé valószínű eseményeket, amelyek szinte egy más emberré, legendás Herkulesse alakították át Bouillon Gottfried alakját.

De az sem tagadható le, hogy a reális irány hatása is igen jellegzetesen jelenik meg Waha Vilmos e könyvében. Idéz sok író, akiknek pusztá névsora is megtévesztheti a tapasztalatlan olvasót, s képes lenne mindent valóságnak elfogadni.

Ezenkívül észrevehető az író előszeretete nemzete iránt. Mindenütt ott szerepelnek a belgák, ők győznek a legkönnyebben, igazi vereséget sohasem szenvednek. Csak egy kalóz csapat rontaná hírnevüket, de az is kötelességének tartja, hogy megtérjen, s a Szentföld őket is vitéz keresztesekké alakítja át. E könyv hatása alatt készek vagyunk elhinni, hogy Gottfried csakugyan belga hős volt, pedig ez a beállítás némi tekintetben csak nemzeti kisajátítás, s talán Waha könyve is hozzájárult, hogy ez a felfogás Belgiumban máig is megmaradt. Gottfried ugyanis Alsó- (azaz északi) Lotharingia utolsó hercege volt, az pedig akkor jóval nagyobb terjedelemnek örvendett, mint a mai Belgium. Nemcsak franciául beszélő belgák tartoztak Bouillon alattvalói közé, hanem elég sokan voltak valamilyen germán nyelven, németül vagy flamandul beszélők is. Ezért, ha a keresztes háborúkról nem francia vagy belga történelmet olvasunk, akkor Gottfried emberei között a nagyszámú germán népeket is feltüntetve találjuk. Pl. Kugler elmondja, hogyan szedte össze Gottfried Lotharingiában katonáit és kiket: „sammelte mit Hülfe seiner Verwandten und unter dem Herbeiströmen der Lotharinger, sowie einiger rechtsrheinischer Deutschen ein gewaltiges Heer.” Bouillon Gottfried halála után 1100-ban kisebb részekre oszlott Alsó-Lotharingia, Brabant, Hennegau és Jülich hercegségekre, s ezek most nem tartoznak mind a mai Belgiumhoz.⁵

A másik reális vonás az, hogy a legtöbb esemény a valóság talajából sarjad. Nem akarom egyáltalán azt állítani ezzel, hogy csak megtörtént eseményeket mond el Waha, hanem, hogy úgy állítja be még a költött cselekvényeket is, hogy valószínűnek tudjuk azokat elfogadni. Legjobb bizonyossága állításom igazságának az, hogy sokan történeti munkának tartották a *Labores Herculis Christiani*t, s ennek következtében Gerő fordítását is, ami pedig semmiképen sem történhetett volna meg a történeti hitel látszata nélkül.

⁵ Kugler: *Geschichte der Kreuzzüge*. 27. l.

Azt is el kell ismernünk, hogy e munkában a hősök lelki életébe is többször betekintést nyerünk. Már a második és harmadik fejezetben is érdekesen bontakozik ki az a probléma, hogy Gottfried a rágalmak hatása alatt nem tudja, hogy mit cselekedjék. Igen nagy áldozatába kerül, mikor arra határozza el magát, hogy az ellen fog harcolni, akit eddig csak becsülni és szeretni tudott.

Mihelyt azonban Gottfried észrevette, hogy csak rágalmaknak hitt, megint új probléma merült fel lelkében, miként érdemelje ki a bocsánatot Matildtól, nemcsak a miatt, hogy ellene harcolt, hanem még inkább, hogy mindjárt nem vette észre a rágalmat s elhitte, hogy Matild csak külsőleg jámbor, valójában pedig vétkes szenvedélyek rabja.

Waha sokszor rámutat az okokra is, kitűnik ebből, hogy nem hiába tanította őt éven át a filozófiát. Gottfried a romantikus átöltözést s az ismeretlen lovag szerepében való megjelelését is megokadatulja, nemcsak azzal, hogy hősiességével mossa le magáról a megbocsátás előtt a szennyfoltot, mivel a pápa és Matild ellen harcolt, hanem azzal is, hogy IV. Henrik meg ne tudja közellétét s meg ne nehezítse hűgának kiszabadítását.

Konstantinápolyban lelkében a katona és a politikus küzd. Minden habozás nélkül elmenne a császárhoz, mert mint katona nem fél a haláltól, viszont a franciák tanácsára a politikus is megszólal bensejében és figyelmezteti a régi közmondásra, hogy Graeca fides, nulla fides. Mivel azonban jobban kidomborodott karakterében a katona, végül is az győzött, s bement a ravasz Elek palotájába.

Ha az ostrom nem sikerül, Gottfried rögtön ennek az oka után kutat. Amint észreveszi, hogy a keresztesekben elhalványult a kezdetben erős vallásos felfogás, rögtön bőjttel és szentbeszédekkel igyekszik őket bűnbánatra buzdítani, hogy a Mindenhatót kiengeszteljék s Az újra megáldja fegyverüket.

A második könyv IX. fejezete is érdekes lelki harcot ír le. A pogányok meg akarják akadályozni Antipatris elfoglalását azért, hogy a fővezérnek fogságukba került kedvencét, Aveznás Gerárdot, a falra kötik ki, hogy a keresztesek ne tudják nyilaikat használni. Bármennyire is szereti Gottfried a derék és érte minden áldozatra kész Gerárdot, a kötelességtudása erősebb lelkében a baráti érzelmenél, s megkezdí a vár lövetését, bár szemeláttára tíz nyíl is éri kedvenc hőse testét.

Az egész művön át végighúzódik Matild és Gottfried egymás iránti gyöngéd érzelme, de csak a legvégén tudjuk meg az okot, hogy miért nem lehetnek egymáséi, mert t. i. Matildot szüzességi fogadalom köti, melyet már két házasságában is hűen megtartott. Minek venne el tehát Gottfried olyan nőt, akit bár nagyon szeret, de akitől azért mégsem várhat trónörököszt. Sze-

retete így tiszteletté finomul, s más nőt sem vezet az oltárhoz, hogy annál hasonlóbb legyen szíve eszményi szerelméhez.

Matild jellemében is sok finomságot figyelhetünk meg. Ez élete legfőbb céljának azt tűzte ki, hogy a pápaság tekintélyét megmenti, s a külső támadásokkal szemben is megmenti. E célnak rendel alá mindent, s ezért szívesen megmarad amazonnak, akinek édesanyja nevelte. De ki-kicsillan mégis időnként viselkedéséből a gyöngéd női lélek is. Oly epedve várja Henrik első támadása alkalmával, hogy az antverpiai belga márkio, Gottfried, az ő segítségére siessen. Mikor pedig erről le kellett mondania, mert megtudja, hogy ő lett az ellenség legfőbb erőssége, akire úgy számított, mégis továbbra is a leggyengédebb szálak fűzik hozzá, s mindig fáj neki, ha megtudja, hogy szerelmesének valamilyen baja esett. Mint kívánja, hogy a „Szorbara” mellett kelepcébe csalt és megölt sasviselő ne legyen az ő választottja. Még senki sem gondolja, hogy Matild megmentője s Henrik legyőzője Canossánál az ő kedves Gottfriedje, de az ő finom női lelke rögtön megsúgta neki, hogy ilyen nagy hős csak egy lehet a világon, akihez ő vonzódik.

Igen érdekesnek találom még Guibert jellemzését is. Henrik tetteiben alig van valami gonoszság, amelynek az értelmi szerzője ne lenne ez a páрмаi. Lelkében versenyzik az érzékiség a kevélységgel és hatalmi vággyal, s legtöbbször minden gonoszság könnyen igába hajtja. Felső-Olaszország kormányzója akar lenni, s e célja érdekében mindenre kapható. Rágalom, félrevezetés közönséges fegyverek a kezében. Matild, a pápa, Gottfried és Praxédís mind-mind áldozatai lesznek armányos kapzsiságának. Kár, hogy a szerző kevés és alaptalan okokat hoz csak fel Guibert mentségéül, hogy miként alakult ki benne ez az ördögi természet, mert különben emberiesebb lenne s jobban elfogadható lenne ez a jágói beállítása. Az, hogy ő külsőleg finom és behízelt modorú, még nem menti tetteit. Hogy ravasz olasz s a páрмаi uralkodóház gyermeke, még nem magyarázza meg, hogy miért akar mindenáron az uralomra jutni, s miért nem kímél senkit és semmit, ha útjában áll.

A többi szereplő személyek jellemzésében kevés az egyéni vonás, inkább epikusan elnagyoltak, típusok. Így IV. Henrik jellegzetes zsarnok, szeszélyes uralkodó. Második felesége a megtestesült női szelidség és jóság. VII. Gergely jámbor, akarat-erős pápa. Aveznás Gerárd a barátság tipikus képviselője. Buamund szenvedélyes olasz, a szent háború azért őt is igazi kereszteslovaggá tudta átalakítani. Balduin a szerencsés keresztes kiskirály sikerült alakját nyújtja.

Végül még azt is el kell ismernünk, hogy Waha korképet is igyekszik festeni. Kelet és nyugat, a pápaság és a császárság közt kifejlődött háborúban szükség volt lovagi lelkületre, de bizonyos katonai nyerseséggel elegyítve. Igaz ugyan, hogy Waha

korfestése csak elnagyolt marad, de az is igaz, hogy hű kor-képet akkor mintául más regényben sem találhatott volna.

A lovagregény a gyökerét nem verhette az ókori regények-be, hanem a romantikus vagy regényes époszt alakította át regénnyé. Waha könyvében sok elemet találunk ebből a mű-fajból is.

Érdekes volna megállapítani azt is, hogy Tasso Megszaba-dított Jeruzsáleme mennyiben hatott Waha *Labores Herculis Christiani* című művére. Mindkettő ugyanazt tárgyalja, az első kereszteshadjárat regényes történetét. A szellem is körülbelül ugyanaz, de elváltasztja e két művet a szerzők nemzetisége, mert mindkét író saját nemzetéből választotta ki főhősét és e köré csoportosította a többi eseményt. Lehetséges, hogy a XVII. században azért jelentette meg Waha e munkáját, hogy ne engedje feledésbe jutni a kereszteshadjárat belga hőseit, s költői alakítással akarta pótolni, hogy Tasso *La Gerusalemme Liberata*-ban Gottfriednek igen kevés szerepet juttatott.

A tárgya igazán époszi. Itt nemcsak egy nemzetről és hon-alapításról van szó, hanem az egész kereszténység törekszik a Szentföldet visszafoglalni, és semmi áldozattól sem riad vissza e nagy cél érdekében.

Itt is találunk bizonyos isteni küldetést. Csoda csoda után történik, csakhogy Gottfried véghez tudja vinni nagy rendelte-tését. A tungri Szent Szűz csak akkor gyógyítja meg Róma ostrománál szerzett betegségéből, amikor megfogadja, hogy gyó-gyulása esetén életét teljesen a Szentföld felszabadítására fogja szentelni. Antiókiánál ismét csoda kell ahhoz, hogy a medvével való harcban szerzett sebéből felgyógyuljon, s ez meg is törté-nik, mert különben a keresztések semmire sem mennek Gottfried nélkül. Ázsiában minden nagyobb harcnál közbelép a „*Deus ex machina*”, hogy annál kézzelfoghatóbbá legyen, hogy a Szent-föld elfoglalását nem annyira emberi, mint inkább isteni segít-ségnek kell tulajdonítanunk.

Egész tipikus époszi lelki világ tárul elénk minden feje-zetben. A vallásosság, a nők tisztelete annyira kidomborodik mindenütt, hogy ez Pintért is megtévesztette s azt állapította meg, hogy: „Említhető még Gerő György jézustársasági tanár *erkölcstanító fordítása* deákából: Keresztény Herkulesnek...” Pedig csak az epikus jelleg adja meg ezt az „erkölcstanító”⁶ benyomást. Hasonló mértékkel minden époszt erkölcstanító köl-teménynek lehetne nyilvánítani.

Ha valaki nem akarná elfogadni ezt az epikus hatást, akkor is mentheti Waha jellegzetes vallásos felfogását kora szellemé-vel. Ott van például a mi irodalmunkban Mészáros Ignác Karti-

⁶ Pintér Jenő, *A magyar irodalom történetének kézikönyve*. 1921. I. 250. l.

gámja, amely Gerő könyve után négy évvel később jelent meg nyomtatásban; ebben is erősen kidomborodik ez a felfogás, s mégsem akadályozza meg azt, hogy regénynek ismerjük el. Hisz épp ez az erkölcsstanító színezet tette közkedvelté első megjelenésekor. Ezt írja ugyanis Heinrich Gusztáv Kartigám ötödik kiadásához fűzött előszavában: „A mi ízlésünket sérti az írónak ez a túlságosan hangsúlyozott erkölcsi, tanító iránya; a XVIII. század, melynek e regény terméke, éppen ebben találta az elbeszélés értékét.”⁷ Kartigám első kiadásának előszavában, vagy mint akkor mondták: „Elöljáró beszédben”, Mészáros külön hangsúlyozza, hogy nagyon vigyázott arra, hogy „e jelenlevő história sem botránkozásra vezérlő beszédek, sem, mint némelyeknek szép színekkel fölruházott írásiban lappangani szokott, valami alattomban való mérget nem foglal magában”. Sőt még azt is kijelenti, hogy azért mond el ilyen tanulságos történetet, hogy: „Másoknak t. i. szerencsés vagy szerencsétlen kimenetelekből mit kellesen gyakorolni, mit eltávoztatni, alkalmasint megtudja kiki...”

Úgy látszik, hogy véleményem és bizonyításom helyes, mert Pintér irodalomtörténetének 1931-es kiadásában elhagyta régi véleményét, s itt már ő is „regényes történetnek” nevezi Gerő fordítását.

4. Értékkitélet

Az eddigiek eléggé igazolják, hogy a Keresztény Herkules nem igazi történeti munka, de azt is igazolják, hogy irodalmi szempontból sem könnyű végleges ítéletet mondani róla, mert a már most kialakult műfajokat nem alkalmazhatjuk rá teljes egészükben. A legkevesebb, amit meg kell engednünk, hogy regényes történelem, bár némi jóakarattal a történelmi regény előfutárjának is nevezhetjük. Hogy mennyire nem légből kapott ezen feltevésem, érvekkel is igyekszem valószínűvé tenni.

Háromféle történeti regényt szokás megkülönböztetni. Az elsőben a főhős a történelem nagy egyéniségeihez tartozik, s a cselekvények legfőbb eseményei is történelmi tényeken alapulnak.

A másodikban szintén találunk kapcsolatot a történelem valamelyik nagy egyéniségével vagy nagy eseményével, mégis a főhős vagy egyáltalán nem történeti személy, vagy ha az is, egészen mellékes szerepet játszott a történelemben.

A harmadik a legkönnyebb és éppen ezért a leghasználatosabb is. Egyedül a keret, a háttér történeti, a személyek és az események teljesen a költő képzeletének a gyümölcse.

⁷ Kartigám. Regény, írta Mészáros Ignác. Ötödik kiadás. Bevezetéssel és jegyzetekkel Heinrich Gusztávótól. Budapest. Franklin-Társulat. 1880.

Elismeréssel kell lennünk Waha iránt, hogy az ő korában még kétszeresen nehéz első fajra mert vállalkozni, mert ha még most is nehéz e műfaj, annál inkább az ő idejében. Most is igen nehéz ebben a fajban művészt alkotni, mert a történelemben ritkán találunk egészen kész regénytárgyat, s a történeti tudat meg igen könnyen megbénítja az alkotóerőt.

Ugyanis kettős veszély fenyegeti ebben az irodalmi műfajban a vállalkozót. Vagy túlságosan ragaszkodik a történelemhez, s akkor munkája könnyen száraz történelemmé törpül, vagy pedig szabad szárnyalást enged képzeletének, akkor pedig a történelem meghamisítójának tűnhetik fel. Ha a ma reális szemüvegén keresztül nézzük Waha munkáját, akkor talán nehezen fogjuk az első váddal illetni őt, nagyobb a veszély, hogy a történelem elferdítőjének nevezhetik. Ha azonban beleéljük magunkat a XVII. század felfogásába és történeti tudásába, akkor ezt a vádat is el kell ejtenünk, s be kell látnunk, hogy bár elég sokat módosított a megtörtént eseményeken, mindamellett sokban nem volt tudatosan hibás, mert akkortájt igen sokat még a legpragmatikusabb történetíró sem tudott volna másként felfogni.

A legerősebb bizonyítékom a mellett, hogy Waha fordítását lehet történelmi regénynek is nevezni, az, hogy a szerelmi regényt sehol sem találta forrásaiban, tehát azt maga költötte, egyrészt, hogy a száraz történeti adatoknak kis kedvességet is kölcsönözzön, másrészt pedig azért, hogy ezáltal lélektani magyarázatát adja annak, miért segítette Matild oly nagy buzgósággal a kereszteshadjáratot.

Waha végmegoldásának is az lehetett az oka, hogy a tények szerint Gottfried nem vitt feleséget palotájába. Waha ugyan nem akarta megváltoztatni a történeti eseményeket, de szerelmi változatosságot mégis akart beszőni, így más megoldás nem maradt ezek megmagyarázására, mint hogy Gottfriedet sikertelen szerelmesnek fesse.

Azt is be tudom bizonyítani, hogy Waha sehol sem talált adatot e szerelmi vonzódásra. Mindenütt nagy lelkiismeretességgel idézi a forrásokat, mikor azonban e ponttal kapcsolatban beszél, senkit sem említ. Érthető is ez, mert Waha főforrásaiban nem talált semmi alapot ezen feltevése igazolására.

Donizo történeti értékű munkát írt, de az mégis csak költemény. Ha valahol, nála kellene nyomára akadnunk Matild szerelmére. Nála pedig erre támaszt oly kevéssé találunk, hogy két kötetes művében még csak meg sem említi Bouillon Gottfriedet. Pedig ha azt tartotta volna vissza őt ezen nyilatkozata megtevésétől, hogy Matild még élt, a halála után írt utolsó fejezetében már bátran beszélhetett volna. Matild életének másik, prózában írt fontos forrásában szintén hasonló eredményre jutottam.

Aacheni Albert mindent elmond, amit a keresztesháborúkkal kapcsolatban csak lehet, mégis Gerő fordításának utolsó fejezetére vonatkozólag semmi adatot sem találunk nála. Pedig ha Waha munkájának szerelmi történetére vonatkozólag a legkisebb alap is lett volna, nem hiszem, hogy épp azok hallgatták volna el, akik a legkönnyebben szerezhettek volna róla tudomást.

Gottfried reménytelen szerelmét még a Keresztény Herkules alapeszméjével is lehet megmagyarázni. Minden igazi regényben kell egy költői alapgondolatnak lenni, ami itt az, hogy a középkor vallásos lelkülete annyira áthatotta a keresztesvitézeket, hogy bármily nagy áldozatra is készek voltak, csakhogy a Szentföld birtokába jussanak és azt megtartsák. Bouillont is áthatotta ez a meggyőződés, és mivel látta, hogy ha a harc helyett enged a családi élet örömeinek, nem tud elég energiával megfelelni céljának, s megfosztja Jeruzsálemet európai legfőbb támaszától, Matildtól. Ezért lemondott a házasságról s maradt továbbra is Jeruzsálem harcias vezére.

Ami e munkában a sok csodás elemet illeti, már az epikus tárgyból folyó epikus felfogással megadtam magyarázatát, s így a *Labores Herculis Christiani*-ról, s ennek következtében Gerő fordításáról is elmondhatjuk, hogy epikus hatás alatt írt történeti regénykísérlet.

VI. A KERESZTÉNY HERKULES ISMERETLENSÉGÉNEK OKA

Még egy kérdés van hátra, t. i. hogy mi lehetett az oka annak, hogy míg Waha eredetije oly nagy elterjedésnek örvendett, addig Gerő fordítása kevésbé lett ismeretes.

Elismerem, hogy az egyik oka ennek a két munka nyelvezetének a különbsége is, de a főokot nem ebben találom. Waha a századok használatában igen kicsiszolt latin nyelvet használta, s így érthető, hogy igen ügyesen írhatott, s könyve még most is élvezetes olvasmányt nyújthat azok számára, akik szép, klasszikus latinságú olvasmányt keresnek. Gerőnek ellenben sokkal nehezebb volt a dolga. Már az, hogy nem eredeti művet írt, hanem csak fordított, veszélyt rejtett magában, hogy az eredeti nyelv hatása meglátszik majd a fordításon. Ez — sajnos — nagyon is észrevehető rajta. Mégsem annyira élvezhetetlen stílusú most sem, annál kevésbbé volt saját korában, hogy egyedül ezzel lehetne megmagyarázni ennek csekélyebb elterjedtségét.

Más két főokot látok fontosabbnak. Az egyik az, hogy e mű korszerűsége már megszűnt, s a tárgya ezért nem érdekelte annyira az embereket; a másik okot meg abban keresem, hogy a magyar közönség még nem szokott hozzá ahhoz, hogy szórakoztató olvasmányt magyar nyelven keressen.

Hogy Waha könyve Belgiumban miért volt kedvelt, s miért élt meg több kiadást gyors egymásutánban, azt már jeleztem. Waha Bouillon Gottfriedet mint nemzeti hőst állította be, s ezek mindig könnyen nyerik meg honfitársaik tetszését. Hozzjárult még XIV. Lajos hódító kísérlete, amikor szükség volt a nemzeti érzés felfokozására, amit mindenki önként is érzett, s a dicsőséges mult felidézése igen alkalmas volt erre a célra. Végül a XVII. század végén egész Európa figyelme felénk irányult, mert mindenkit érdekelt az a kérdés, hogy a hosszú török uralom megszűnik-e Kelet-Európában nálunk is. Mivel így a török kérdés az érdeklődés középpontjában állott, ezért aktuális volt minden olyan könyv, amely csak némi tekintetben is érintette ezt a problémát.

Annak is könnyen meg lehet adni az okát, hogy Waha latin könyve miért jelent meg nálunk két kiadásban a tizen-nyolcadik század negyvenes éveiben. Az osztrák örökösödési háborúk idején nagy volt Magyarországon a harcias kedv. Fél Európával szemben megvédték vitéz huszáraink a királynő jogait s mindenütt híressé tették nevüket. Az ilyen harcias időben természetesen minden könyv korszerű volt, amely háborúról és ütközetről szólt. Nem múlt még el annyira a török veszély sem, hogy a nemzet fiai nem érezték volna a szükségét annak, hogy a törökökkel szemben táplált ellenszenvüket erre szolgáló olvasmányokkal ne növeljék, s ne örültek volna annak, hogy volt olyan bátor keresztesharcos csapat, amely meg tudta fékezni a pogányok vakmerőségét. Némileg hozzájárulhatott a könyv népszerűségéhez az is, hogy az ifjú, körülrajongott királynénk, Mária Terézia, férje s hosszú időn keresztül hadaink feje, Ferenc, szintén lotharingiai volt, mint a Labores Herculis Christiani hőse is.

A Keresztény Herkules megjelenésekor azonban, 1768-ban már egészen más volt az országunkban a történeti milieu. Az osztrák örökösödési és a hétéves háború annyira megünatta az emberekkel a sok háborút, hogy nem hallgattak és nem olvastak semmit sem szívesen a háborúskodásokról. Hazánk rendezett viszonyok között már öt éve békének örvendett, a török-veszély is idejét múlta, úgyhogy Gerő könyve elvesztette korszerű jellegét, s hiába igyekezett így a főrendeket a török ellen tüzelni.

Vegyük még hozzá azt is, hogy a királyné és általa a férje is, ekkor állott népszerűségének legalacsonyabb fokán, s ezért nem volt a magyar nemzet és Bouillon Gottfried között semmi olyan kapcsolat, amely Gerő fordítása főhősét különös módon vonzóvá tette volna. Mária Terézia ugyanis az 1764-i országgyűlésen összekülönbözött a rendekkel, mert nemcsak hogy az előbbi országgyűlésen (1751) egy millió frt helyett csak 700,000

frt adót ajánlottak meg, a következő, 1764-i országgyűlésen pedig a nemesi hadikötelezettség megváltását is elvetették, sőt még a királynétól pártfogolt Kollár könyvének az elégetését is kívánták, amelyben a történelemmel akarta hitelesíttetni a nemesek adózását. A királyné haragosan, búcsúzás nélkül távozott Pozsonyból, a nemes-testőrség szolgálatát is elutasította, 16 éven keresztül nem tartott többé országgyűlést s a megüresedett primási és nádori széket is hosszú időn keresztül betöltetlenül hagyta.

Gerő könyve azért sem tetszett most már az olvasóknak, mert a Keresztény Herkules tipikusan katolikus barokk mű, a barokk heroikus szellemének valóságos tükre. A francia ú. n. felvilágosodott irodalom nálunk is erősen kezdte éreztetni hatását, különösen Mária Terézia uralkodása vége felé, s ez az új szellem éles ellentétben állott a barokk gyermekded, benső vallásosságának heroizmusba csapó lendületével.

A magyarság akkori irodalmi felfogása sem nagyon kedvezett Gerő könyvének. Akik történelmi műnek tartották a Keresztény Herkulest, azok inkább latin eredetiben olvasták. Olvasó nagyközönséget akkor még csak képezni kellett, s ezért akkortájt nehezen akadt valaki, aki regénykísérletet magyarul olvasott volna. Láttá és tapasztalta ezt Kölcsey is, s ki is jelentette ezt Kazinczy felett tartott emlékbeszédében: „... volt idő, keserűen emlékezem vissza, midőn a literátori pályára készülő ifjút szülői mint veszni indultat siratták; *midőn magyar könyvet magyar írón kívül más nem ismert*; s midőn a fiatal művész egykorú közt sem talált keblet, hol kiömölhessen.”¹

Némileg az is oka lehetett, hogy Gerő könyve nem talált népszerűsége, mert abban az időben, öt évvel Jézustársasága feloszlata előtt, igen erősen dolgoztak írónk szerzete ellen, s ezért egy könyv címlapján nem volt nagyon ajánló a jezsuita név.

Annál jobban kell dicsérnünk Gerő bátorságát, hogy a nem kedvező körülmények ellenére is betegségében befejezte fordítását s azt nyomtatásban is megjelentette. Utólagosan megállapíthatjuk, hogy legalább is annyi jó eredménye volt, hogy előkészítette a talajt a négy év múlva megjelenő Kartigámnak és a hat évre rá nyomtatásba került Kassandrának.

Talán sikerült a feledés homályát eloszlatni egy ismeretlen írónk személyéről és irodalmi munkásságáról.

Végleges megállapítás az, hogy az irodalomtörténeti művek hiányt pótolnának, ha a regényfordító Mészáros Ignác, Báróti Sándor és Kónyi János előtt Gerő György nevét is

¹ Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. Tartotta a M. Akadémia közgyűlésében szeptember 8. 1832. Magyar Remekírók, 14. k. 246. l. 1903.

megemlítenék, mert ha nem is tiszta műfajú történelmi regényt, de legalább ilyfajta úttörő kísérletet, vagy ha már ennyit sem akarnának megengedni, legalább regényes történelmet fordított magyarrá, s ezáltal szolgálatot tett a maga korában kétszeresen szegény magyar irodalomnak.

VII. AMI EDDIG GERŐRŐL NYOMTATÁSBAN MEGJELENT

Itt adjuk azt a kevés nyomtatásban megjelent szöveget, amely Gerőről szól.

1. Stephanus Katona: *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Austriacae*. XXXIX. vol. 954. p. Budae, 1809.

„Gerő Georgius, Szekszardini natus 1732. S. J. tirocinium ingressus 1752. Agriae supremum probatus, febris hecticae malo laborare caepit. Ad levandum augescentis languoris fastidium, idiome patrio librum hunc concinnavit: Keresztény Herkulesnek Bullioni Godefrednek hadi munkái. Cassoviae, 1768. quo rebus humanis ibidem exemtus est.”

2. Alexius Horányi: *Memoria Hungarorum*. Viennae, 1776. II. 27.

„Gerő Georgius Hungarus et quidam S. J. Praesbiter, celebris ad sacram concionem orator, vernacula lingua emisit librum hoc titulo...”

3. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1894. III. kötet, 1182. oszlop.

„Gerő György, Jézus-társasági áldozópap és tanár, szül. 1732. aug. 12. Szekszárdon, Tolna megyében; 1752-ben lépett a rendbe s 1765-ben misés pappá szenteltetett föl; miután Ungvárt két évig a humaniorákat tanította, sorvasztó láz 1768. aug. 28-án halálát okozta. Munkája: Keresztény Herkulesnek Bullioni Godefrednek hadi munkái. Irta deákból. Kassa, 1768. Két rész.”

4. Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténete*. Budapest, 1921. I. kötet, 250. l.

„Említhető még Gerő György jézustársasági tanár erkölcs-tanító fordítása deákból:...”

5. Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténete*. Negyedik kötet: *A magyar irodalom a XVIII. században*. Budapest, 1931. 685. l.

„Gerő György (szül. 1732. aug. 12. Szekszárd, megh. 1768. augusztus 28. Ungvár) jézustársasági tanár... (Regényes történet az első keresztes hadjárat korából. A magyar fordító latin szöveg nyomán dolgozott.)”

Ami a lexikonokban s egyébütt olvasható, az előbbieken alapul és semmi újat sem említenek.

Rövid megjegyzést fűzünk mindegyik szöveghez s hibáikra is felhívjuk a figyelmet.

1. Katona teljesen a kassai Elogium után dolgozott. Ada-

tai mind helyesek, kivéve, hogy az Elogium nyomán a születési évet ő is 1732-nek tartotta, nem pedig 1733-nak.

2. Horányinál egyedül olvassuk, hogy híres szónok is volt. Látszik, hogy Gerő az ő kortársa, s így könnyebben értesülhetett erről. Ez a megállapítása különben helyes, mert betegsége idején ungvári előljárói kiemelik a Bécsbe küldött információban, hogy jó szónok lenne ismét, ha bajából kigyógyulna.

3. Szinnyeinél a születési adat helytelen, mert nem 1732-ben, hanem 1733-ban és nem aug., hanem ápr. 12-én született. A születési hónapra és napra vonatkozólag egyetért mindkét Elogium s a trencsényi noviciusok névsora is. Végül nem 1765-ben, hanem már 1764-ben szentelték pappá, amint erről az akkori Catalogus Provinciae Austriae értesít.

4. Pintér Gerő könyvében egyedül erkölcstanító célt lát. Helyesebb a jelen megállapítás, mert ezt az elemet elégségesen az epikus hatással is megmagyarázhatjuk. A jelen értekezést igazoló jelenség, hogy Pintér Irodalomtörténetének a harmincegyes kiadásában ugyanúgy vélekedik már Gerőről, amint a szerző tőle teljesen függetlenül. Itt már nem nevezi többé „erkölcstanító fordításnak”, hanem regényes történelemnek. Egy-két hibás adatára felhívjuk figyelmét, amelyek inkább csak forrásai folytán csúsztak be Gerő életrajzába. Nem 1732. aug. 12-én született, amint ezt Szinnyeinél találta, hanem 1733. ápr. 12-én. Úgy látszik, hogy Szinnyi maga sem volt abban biztos, hogy hol halt meg Gerő, s ezért elég homályosan fejezi ki magát. Pintér nem vette észre ezt a bizonytalanságot, s ezért állítja bátran, hogy Ungvárt halt meg, amire elég természetesen gondolhatott, mivel ott tanított utoljára. Nem Ungvárt, nem is Kassán, amint azt Katona jelzi, hanem Alsó-Mislyén, Kassától kb. 14 km-nyire, délkeletre halt meg.

VIII. GERŐ GYORGY ELOGIUMA

Ad capessenda virtutum praemia evocatus est P. Georgius Gerő. Natus Székszardini in Comitatu Tholnensi anno seculi huius secundo supra trigesimum die duodecima Aprilis. Humaniore Litteratura Quinqueecclesiis praeclare imbutus ad Trenchiniense tirocinium anno quinquagesimo secundo, vigesima septima Octobris admissus fuit: quod ea virtutis commendatione emensus est, ut Magister continuo formandae juventutis Nagybaniae praeficeretur. Exceptis dein Cassoviae pari laude Philosophicis praelectionibus, Claudiopoli elementarem, Infimam Grammatices, et Humanitatis classem annis singulis moderatus eum semper se praeiit, ut solida se iecisse vitae Religiosae fundamenta opere comprobaret. Jam tum assiduus cubiculi incola, rigidus silentii custos, quotiens cum discipulis in recreatione agebat, ea novit miscere colloquia, quo vel eruditio, vel pietas condiebat.

Quorum excolebat ingenia, eorum animis tenerum in Virginem Matrem amorem instillare tantopere satagebat, ut qui adolescentes prae aliis crebrius Thaumaturgam ibi Virginem de genibus venerabantur, facile quo uterentur institutore discerni posset. Cum Sacro lectionis pabulo ad consecrandam vitae perfectionem permultum roborari se quotidiano ipse usu didicisset, eodem etiam suos pastu discipulos voluit, quibus ante suum in scholas adventum pium semper libellum praelegendum curavit. Accidit, ut ferocioris ingenii adolescentes aliqui adversus optimum institutorem commoti, qua poterant verborum gestuumque licentia eum impeterent. Tulit invicto silentio protervam iuvenum licentiam Magister Georgius, neque alio remedio usus, singulari hoc ad memoriam fortitudinis exemplo adeo emollivit eorundem animos, ut semper sibi deinceps devinctos haberet. Quam benignus erga alios, tam in se severus, zona cilicina prope quotidie semet afflictabat: et sparsum recenti cruore flagellum eius in conclavi curiosis non raro oculis conspicati discipuli tantam Moderatoris sui virtutem haud abs re suspexere. Studiis subin Thlgicis quadriennio magna cum ingenii, tum industriae comendatione hic transacto. Gyöngyösi Syntaxim iunctam Grammaticae anno uno docuit. Tertium dein dum probaretur Agriae, pertinacis adeo febris hectico, et interno tabis malo laborare coepit, quod in annum iam tertium artis saluberrimae vim omnem elusit. Etsi enim quandoque corpusculo male affecto medicaminum virtute allevamentum adferri nonnullum videretur, sensim tamen ita ingravescebat malum, ut anno superiore Ungvarini ab omni Doctionis labore P. G. omnino cessare coegerit. Quare ad nos translatus id agebat potissimum, ut augescentis in dies langvoris fastidium utili semper occupatione levaret. Testantur id Historiarum libri duo magno verborum delectu accurate, et eleganter ab aegrotante iam P. Georgio in patrium idioma translati, et hic typis Academicis hoc anno in lucem editi. Fortem certe animum, et rebus quibusque adversis longe superiorem semper prosetulit. Ultimis quoque mensibus, cum tabe nobiliores pectoris partes intus depascente vox ei prope intercluderetur, ad se invisentes tamen affabilitate solita, immo non raro iucundioris etiam sermonis hilaritate recreavit. Ita inter nos versum in mensem undecimum, dum spei optimae plenus, medicorum consilio obsequendum ratus liberiolem Mislensi in praedio auram captat, die 28-va Augusti iam in vespertinum inclinata, fatali virium deligvio obrutus, post brevem aliquot horarum agnitionem, et supremis mysteriis rite promunitus exercitatum longa patientia spiritum Creatori suo reddidit.

IX. FORRÁSMUNKÁK

1. Kéziratok

- Anonym: Keresztény Herkules kézirata. Egyetemi könyvtár, 136—137./fol. Hung. szám alatt.
- Album novitiatus Tornacensis (Tournai). Napholcz Pál S. J. közlése. (Louvain.)
- Annuae Collegii Cassoviensis Societatis Jesu. (Egyetemi könyvtár.)
- Annuae Collegii Ungvariensis Societatis Jesu. (Egyetemi könyvtár.)
- Annuae Provinciae Austr. (Kleiser Alfonz S. J. levéltáros közlése.)
- Catalogus secundus Collegii Ungvariensis S. J. Anno 1767. (Kleiser Alfonz S. J. közlése.)
- Diarium Collegii Ungvariensis. Ab anno 1761. (A kalocsai jézustársasági rendház könyvtárában.)
- Elogium P. Gerő. Annuae Collegii Cassoviensis. S. J. 1768. (Egyetemi könyvtár.)
- Historia Collegii Homona-Ungvariensis. S. J. Praecipue ab Anno 1700. in unum collecta. (A kalocsai jézustársasági rendház könyvtárában.)
- Nomina novitiorum secundum ordinem quo ingressi sunt, inchoatum XVIII. Octobris anno 1655.
- Necrologium P. Gerő Annuae Provinciae Austriae. 1768. (Kleiser Alfonz S. J. közlése.)

2. Könyvek és cikkek

- Aacheni Albert: Chronicon Hierosolymitanum de bello sacro historia. (Migne, Patrologia, 146. kötet.)
- Bernriedi Pál: Vita Gregorii VII. (Migne, Patrologia, 148. kötet.)
- Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae Societatis Jesu. 1754—1768. (Részben az Akadémia, részben a kalocsai jézustársasági rendház könyvtárában.)
- Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Nederlandicae 1656—1690. Napholcz Pál S. J. (Louvain) közlése.
- Császár Elemér dr. egyetemi ny. r. tanárnak a budapesti kir. m. Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi karán az 1928—29. tanévben tartott előadásai után jegyezte és kiadta: Tóth Lajos, „A XIX. század nagy magyar költői.”
- Császár Elemér dr. egyetemi ny. r. tanár: A magyar regény története. Budapest, 1922.
- Donizo: Vita Comitissae Mathildis. (Migne, Patrologia, 148. k.)
- Farkas Róbert dr.: A kassai kath. gimnázium története. 1895.

- Florentinus: Vita Comitissae Mathildis. (Migne, Patrologia, 148. kötet.)
- Gerő György S. J.: Keresztény Herkulesnek Bullióni Godefrednek hadi munkái. Kassa, 1768.
- Gyenis András: A jezsuita rend generálisai. Budapest, 1935.
- Hets Aurélián: A jezsuiták iskolái. Pannonhalma, 1938.
- Horányi Alexius: Memoria Hungarorum. Viennae, 1776.
- Katona Stephanus: Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Austriacae. XXXIX. vol. Budae. 1809.
- Korabinszky: Geogr. Hist. Lexikon.
- Kölcsey Ferenc: Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. Tartotta a M. T. Akadémia közgyűlésében, 1832, szept. 8. (Magyar Remekírók 14. k.)
- Kugler Bernhard dr.: Geschichte der Kreuzzüge. Berlin. 1880.
- Mészáros Ignác: Kártigám. Regény. Ötödik kiadás. Bpest, 1880.
- Morvay Győző: A középoktatás története Nagybányán. Nagybánya, 1896.
- Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1858. IV. kötet.
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története. I. kötet.
- Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete. Budapest, 1921.
- Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténete. Negyedik kötet, a magyar irodalom a XVIII. században, Budapest, 1931.
- Reinhordstötter Karl: Gottfried von Bouillon. Ein Jesuitendrama des siebzehnten Jahrhunderts. E tanulmányt közli: Forschung zur Kultur- und Litteraturgeschichte Bayerns. 1897.
- Sebők (Ethei) László: Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös, 1880.
- Sommervogel Carlos S. J. Bibliothéque de la Compagnie de Jésus. 1898.
- Szádeczky Lajos dr.: A Haller grófok nemzetségekönyve. II. A család története. Turul IV. évf.
- Szekfű Gyula dr.: Magyar történet. VI. k. 1931.
- Szieber Ede igazgató: Az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítője az 1882/3 iskolai évről.
- Sziklay János dr. és Borovszky Samu dr.: Abauj-Torna vármegye és Kassa. Budapest. Apolló irodalmi és nyomdai részvénytársaság. 1896. I. kötet.
- Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. Budapest. 1894. III. kötet.
- Takács József: A jezsuita iskoladráma. Budapest, 1937.
- Turóczi-Trostler József: Keresztény Herkules. Különlenyomat. Budapest, 1935. 16 lap.

Waha Melreusius Guilielmus: Labores Herculis Christiani Godfredi Bullionii. Cassoviae. 1747. és Claudiopoli 1749.

Wick Béla dr.: A jezsuita rend története Kassán. 1931.

A szatmári püspöki egyházmegye emlékkönyve fennállásának századik esztendejében. 1804—1904.

Merkur von Ungarn. 1787. Pest.

CSAPODY LAJOS¹

1729—1801

Előszó

A veszprémi egyházmegye híveinek és papjainak, akiket csak érdekel ennek az ősi egyházmegyének multja, különös hálaival kell gondolni a magyar jezsuitákra. Amint az 1561-ben Magyarországon letelepedett rend Nagyszombatban felnevelte első magyar tagjait, ezeknek figyelme és apostoli lelke a maradék magyar királyságból a török hódoltság területe felé fordul, ahol a török iga alatt szenvedő magyar nép nagy lelki nyomora és elhagyatottsága miatt leginkább van szükség bátor apostoli buzgóságukra. A török hódoltságban maradt magyarságnak anyagi nyomorúságánál még nagyobb a lelki nyomora és vallási elárvultsága. A püspökök működését nem tűrte a török, mert nem tudta elhinni, hogy politikamentesen, csak az egyházmegyéjük lelkipáztorkodó papsága lassan kihál, mert utánpótlásukról a püspökök nem tudnak gondoskodni; a szerzetesházak is elpusztulnak. Pap nélkül lassan kihál a katolikus élet. Nagy lelki nyomorúságában a vallás vigasztalását, erősítését igénylő magyar nép lelke könnyen esik zsákmányául a török hódoltság területeire is beszüremkedő protestáns hitújító prédikátoroknak, akiknek működését politikai okokból szívesebben eltűrte a török, gondolván azt, hogy a protestáns magyar nem vágyódik vissza a katolikus Habsburgok uralma alá. A mohácsi vész után török uralom alá kerül a veszprémi egyházmegye legnagyobb része is. És ez a szomorú folyamat itt is lejátszódik, különösen Somogy megyében, mely legtovább volt a török uralma alatt.

De még a XVI. század vége felé megjelennek a magyar jezsuiták Pécsett, ahol — úgy látszik — állandó szállást tartanak kisebb-nagyobb időszakokban és innen járvák be a messze környéket, Somogy megyét is és eljutnak egészen a Balatonig. Kanizsa, Szigetvár, Harkány és a Balaton déli oldala közrefogott

¹ Nevét az írott források hol „i”-vel, hol „y”-nal írják, míg egykori nyomtatott emlékek következetesen „i”-vel. Tekintve a család nemességét, azonkívül a veszprémi püspöki levéltárban megtalált sajátkezű aláírását (Circulares 1798. okt. 17.) az „y” mellett kellett döntenünk.

hódoltsági területen fejtik ki időnkint áldásos működésüket a magyar nép lelkigondozásában, melyből az oroszlánrész tehát a veszprémi egyházmegye árva hiveinek jutott. „Éjjel-nappal, szegénységben és inségben, étlen-szomjan”, nem rettenve vissza a „börtöntől, megveretéstől, üldözéstől” járják be Somogy megyét missziós körútjaik alkalmával. Teszik azt, amire éppen szükség van a magyar lélek megmentése érdekében. Itt protestánsokká lett magyarokat vezetnek vissza az egyházba, ott a megmaradt katolikus híveket erősítik a hitújítók térítési törekvéseivel szemben, amott a lélek mélyén még pislákoló katolikus hitet lobbantják lánggra. Kiszolgáltatják a szentségeket, prédikálnak e missziós területté vált országrészben, ahol hajdan körülbelül 250 plébánia hirdette a katolikus élet virágzását. Közben Andocsón hosszabb időre is megtelepednek és itt működik nagy nélkülözések és szenvedések között P. Horváth Miklós jezsuita atya, aki nyolcvan község lelkigondozását látta el.² Hogy maradt valami kevés katolikus élet ezen a területen a török hódoltság megszűnése után, azt jórészt ezeknek az igazi apostollelkű jezsuitáknak köszönhetjük.³

Buda visszafoglalása utáni évben, 1687-ben a jezsuiták állandóan letelepednek Pécsen, ahol eddig csak időszakos szállásuk lehetett. Tovább kell folytatni innen a török hódoltságban megkezdett missziós tevékenységüket, mert tovább is nagy szükség volt rá. A visszaállított egyházmegyéknél, köztük a veszprémiéknél is, nincs elég papja, mert a papnevelést anyagi erők hiányában nem tudják mindjárt intézményessé tenni. A jezsuiták most már nem álruhában, bujdosva, hanem szabadon járják be Somogy megyét. Eljutnak Kaposvárra, Kanizsára, Tabra, Andocsra, ismét egészen a Balatonig. Egy-egy jezsuitának ilyen missziós körútja félévig is eltartott. Térítik a protestánsokat, a felhúzódtatott görögkeleti rácokat, sőt még az ottmaradt törököket is. Olyan helyeken fordulnak meg, ahol nyolc-tíz éve már nem láttak katolikus papot. Egy-egy népmissziójukra egész község visszatér a katolikus vallásba. Így rakják le a mi egyházmegyéinkben is az újjáépülő Regnum Marianum alapjait.⁴

A XVIII. században a győri rendház tagjai jönnek Veszprémbe, hogy a környéken kapott birtokaikat gondozzák. De lelkipásztori munkára is vállalkoznak Vörösberényben és Balatonkenesén. Vörösberényben templomot és rendházat is építettek, mely ma is megvan. A veszprémvölgyi híres árpádkori apácakolostor romjai mellett is megkezdtek egy templom építését, de

² Bangha: A négyszázéves Jézustársaság. 364—365.

³ L. I. Lipót birtokadományozó oklevelét, mely 1699-ben 130 évre visszamenőleg sorolja fel a jezsuiták érdemeit a hódoltság alatt álló Dunántúl déli részének gondozásáért. Pécsi püspöki levéltár 63/1699. Copia Donatium.

⁴ *Annuae litterae missionis Quinqueecclesiensis pro 1637.*

a befejezésben már meggátolta őket a rendnek 1773-ban bekövetkezett feloszlata.

A rend feloszlata mérhetetlen kárt okozott a magyar katolikus egyháznak is. De azt a veszteséget, melyet a rendnek a magyar katolikus életből való kikapcsolásával szenvedett, némileg enyhítette az a tény, hogy a feloszlátott rendnek tagjai nagyjából a magyar világi papság közé kérték felvételüket a püspököktől. Az egyházmegyék főpásztorai szívesen látták őket az egyházmegyéjük szolgálatában, mert így azt a kiváló szellemi és erkölcsi felkészültséget, mely a rendnek minden egyes tagját jellemezte, továbbra is kamatoztathatták a magyar katolikus élet ápolására. Így nyert a veszprémi egyházmegye papjai közé is felvételt több magyar jezsuita. Csima Antal kenesei, Hatos István vörösberényi, Bárdosy Antal szentgáli plébános lett. Az egyházmegyébe került Paintner Mihály is, aki rátóti prépost és egyideig plébános is, később győri kanonok és kir. főigazgató, Csapody Lajos, a nagyszombati egyetem tudós, országosan híres tanára pedig veszprémi kanonok lett. Az új veszprémi püspök, Bajzáth József nevezi ki Csapodyt, aki akkor még az egyetemi könyvtár igazgatója és nagyszombati gimnázium vezetője volt, mert tanszékét a rend feloszlatakor neki is el kellett hagynia. Egyik kortársa, gróf Niczky Kristóf, aki mint a közoktatásügy országos felügyelője ismerhette működését, Csapody Lajost századunk Ágostonjának nevezte. Mint a veszprémi egyházmegye kanonokja eléri a legmagasabb egyházi rangot, nagyprépost lett és skópiai választott püspök, aki 24 éven keresztül püspökének hűséges munkatársa az egyházmegye egyik legfontosabb és akkor legválságosabb munkaterületén. Csapody Lajos életét és munkásságát akarják megörökíteni a következő sorok.

A Csapody-család

Csapody Lajos nevelkedése és tanári működése

Csapody Lajos a „zalalövői” előnévvel ékesített Csapody-család tagja, mely a XVII. század elején szerezte nemességét és pedig a jelek szerint a végvári harcokban elért vitézi sikereivel és érdemeivel. A nemesi címerlevelet Csapody István kapja egész családjára számára II. Ferdinánd királytól 1626 szeptember 15-én.⁵ Hasonnevű fia is katona, győri lovasparancsnok, majd lövői várkapitány lesz. Ennek az ifjabb Csapody Istvánnak házassága az ősi nagybirtokos Perneszi-család leányával, Perneszi Zsófiával, tekintélyes birtokhoz juttatja a Csapody-családot Somogy megyében. A Perneszi-család utolsó férfitagjának, Perneszi

⁵ Somogy vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) 611.

Ferenc lövői várkapitánynak házassága magtalan lévén, a nagy-kiterjedésű és egész Somogy megyét behálózó birtokain három nőtestvére osztozik, köztük Zsófia, aki ekkor már Csapody István felesége. Házasságukból származik Csapody Ferenc, aki még gyarapítja a család birtokait a kihalt Vukovics-család birtokai-ból. Csapody Ferenc felesége is ősi somogyi család leánya: Szent-viszlói Deseő (Dezső) Mária. Csapody Ferenc közpályára lép-vén, elkerül Somogy megyéből egyidőre és mint a dunáninneni kerületi tábla elnöke a nyitrai megyei Petőfalván lakik. († 1762.) Egyik fia visszajön Somogy megyébe, somogyi családból nőül (neje Döry Anna) és mint az igali járás szolgabírája hal meg egészen fiatalon. († 1764.) Három árvája marad: Ferenc, Gábor és Borbála. A két fiú közül Ferenc katona lesz és Ferdinánd herceg seregében harcol, házassága magtalan. Gábor fontos szerepet játszik a XIX. század elején Somogy vármegye közéletében, alispán, majd főispán lesz és kamarási címet kap. Egyetlen fia Pál, aki az egész családi vagyont elpazarolta.⁶

A Petőfalván letelepedő Csapody Ferenc táblai elnöknek⁷ Ferenc fián kívül még volt két gyermeke, akik azonban nem Petőfalván születtek, mert az anyakönyvekben nincs semmi nyomuk. Az idősebbik László, aki 1724 júniusában született, jezsuita lett és a rend feloszlata után Sopronban telepedett le és ott is halt meg 1791-ben. A fiatalabbik Lajos, aki követte bátyját a jezsuita-rendbe, majd annak feloszlata után a veszprémi egyházmegye papja lett.

*

Csapody Lajos 1729-ben született a nyitrai megyei Petőfalván. Apja Csapody Ferenc, a dunáninneni kerületi tábla elnöke, anyja szentviszlói Deseő Mária. 1729 október 9-én keresztelték meg Kosztolány község plébánia-templomában, ahová Petőfalva tartozott mint leányegyház. A keresztségben Lajos és Ferenc neveket kapta.⁸ Ennek az anyakönyvi adatnak birtokában már teljesen tévesnek kell minősíteni az osztrák jezsuita rendtartomány 1767-i Schematizmusának adatát, mely Csapody Lajos születési helyét Jaákra helyezi. A családban uralkodó katolikus szellemre mutat az a tény, hogy egymásután két testvér lép a jezsuita-rendbe. László 1740-ben, Lajos pedig 1747 október 14-én követi bátyját. Csapody Lajos középiskolai tanulmányait is valamelyik felvidéki jezsuita gimnáziumban végezte; szülőföldjéhez közel-fekvő Nyitra vagy Trencsén jezsuita gimnáziumában. Az utóbbi városban volt ugyanis a jezsuitáknak gimnáziumuk és mellette kollégium is, ahol a kiváló jezsuita módszer szerint nevelték a

⁶ Somogy vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai.) 611—612.

⁷ Nagy Iván III. 103.

⁸ L. a kosztolányi plébánia keresztelési anyakönyvét. Kötetszám és lapszám nélkül.

magyar ifjúságot. A gimnázium ötévfolyamos volt, három évig nyelvtant, egy-egy évig költésztant és szónoklattant tanítottak. A gondos jezsuita nevelés ébreszti fel és ápolja Csapody Lajosban a hivatás kegyelmét. A gimnázium elvégzése után iratkozik be az alig tizenhat éves Csapody a nagyszombati egyetem bölcsészeti fakultására, ahol hamar kitűnik társai közül kiváló tehetségével. Csak a bölcsélet elvégzése után lép a rendbe 1747-ben. Első próbaévét Trencsénben töltötte. Hogy a második próbaévét, mely a legtöbb szerzetes rend szabályaitól eltérően a jezsuitáknál az elsőt követi, hol töltötte, nem tudjuk. A próbaidő letelte után nem kezdi meg rögtön a teológiát, mert a rend Grácba küldte számtani tanulmányokra, amihez kiváló érzéke volt. A két éves gráci tartózkodás után kezdi meg teológiai tanulmányait Bécsben az egyetemen, mely akkor még a jezsuiták vezetése alatt állott. Itt szerzi meg a borostyánkoszorús (baccalaureatus) fokozatot, mely a legnagyobb tudományos fokozatot és képesítést, a doktorátust megelőzte. Ezt csak az egyetemi tanulmányok elvégzése után lehetett megszerezni. A jezsuitáknál szokásban volt, hogy rendtagjaikat a teológia elvégzése után nem bocsátották mindjárt a doktorátus megszerzésére, hanem előbb egy-két évig lelkipásztori munkában vagy más beosztásban alkalmazták őket. Így Csapody sem szerzi meg a bécsi egyetemen a teológia elvégzése után a doktorátust, hanem csak később a nagyszombati egyetemen. A teológia elvégzése után a rend Csapodyt Budára helyezte és itt tanít a rendi gimnáziumban szónoklattant. Ezután a rend besztercebányai házában is működik, de itteni munka-beosztását nem ismerjük. Egy-egy évig működött e két helyen és utána megkezdte a rend szabályzatában előírt harmadik próbaévét, mely a lelki elmélyülés jegyében áll. Harminc esztendő ekkor Csapody, és hogy a rend mennyire értékelte személyét és eddigi munkásságát, mutatja, hogy 1759-ben a bécsi magyar papnevelőintézetbe helyezi lelki igazgatónak. A Pázmány Péter által alapított és a róla elnevezett Pazmaneumban a lelkiigazgatói tisztség igen kitűnő feladat volt a fiatal Csapodyra. De csak két évig tölthette be ezt a felelősségteljes állást, mert 1761-ben a rend már a nagyszombati egyetem bölcsészeti karán alkalmazza őt a természettudományok tanárának. Csapody, mint mondtuk, már tanulókorában feltűnt a számtanban és természettanban való jártasságával és e két tudományág iránt, mely kivételes tehetséget kíván különös érdeklődést mutatott. Ezért küldik rendi előjárói Grácba, ahol alkalma volt e két tudományágban való elmélyedésre. A jezsuita rend, melynek egyik főerőssége, hogy minden helyre kiválóan rátermett embereket alkalmaz, nem hagyhatta Csapody ilyen irányú tehetségét és képzettségét kiaknázatlanul. Ezért kerül tehát Nagyszombatba az egyetemre a természettant tanítani. Egyetemi előadásában követője és hirdetője Newtonnak, a modern természettudomány megalapítójának, aki

a természettudományt számtani alapokra helyezi. Csapody felismeri Newton e módszerének nagy jelentőségét és első Magyarországon, aki ebben őt követi. Csapody úttörő munkássága e téren országos feltűnést keltett a szakkörökben. Egyik méltatója még halála után is kiemeli Csapody eme érdemét, melyet a természettudománynak Newton elvei szerint tartott előadásaival szerzett Nagyszombatban.⁹ De csak egy évig taníthatta a fizikát, mert a rend áthelyezi az egyetem hittudományi karára és rábízta az egyháztörténelem tanítását, hogy alkalma legyen tudását más irányban is kiszélesíteni. Ugyanez a cél vezeti előjáróit akkor is, mikor egy év múlva Grácba helyezik, hogy ott az egyetemen a hittudomány két gyakorlati tárgyát, az egyházjogot és erkölcsant tanítsa. De még Nagyszombatban, 1763 Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén letette a négyes fogadalmat. Tizedszer helyezik ezzel Csapodyt előjárói új munkakörbe, de legtöbbször tanári hivatást tölt be. Látszik, hogy a rendnek célja van vele és erre a jól bevált jezsuita módszer szerint készítik elő. A több külföldi tartózkodás, a tanítandó tárgyak különbözősége látókörének bővítésére és tárgyi tudásának szélesítésére szolgál. Két esztendei gráci tanárkodás után előjárói visszarendelik Nagyszombatba és az egyetem legfontosabb tanári állását bízák rá. 1765-ben az egyetem hittudományi karán a dogmatika délutáni tanára lesz. A dogmatika, vagyis a katolikus hitigazságok tárgyalása a jezsuita egyetemeken a teológiai oktatás központja volt. Mind a négy évfolyamot foglalkoztatta és két tanár adta elő, egyik délelőtt, a másik délután. Így az anyag két tanár között volt felosztva, az öregebb délelőtt, a fiatalabb délután adta le a kiszabott anyagot. Csapody egy évet mint a dogmatika délutáni tanára tölt el, mert a délelőtti tanár, Róth Károly az idősebb. De a következő tanévben, 1766-ban Róth Károly távozásával a délelőtti katedrára helyezik át. Csapody ezzel az egyetem legfontosabb és egyben legtekintélyesebb tanszékét kapta meg aránylag nagyon fiatalon, harminchét éves korában.¹⁰

Csapody új tanári állásának méltóságát és fontosságát mutatja az is, hogy egyúttal a hittudományi kar dékánja lett. A jezsuita egyetemeken ugyanis a karnak feje volt a dékán, akinek hatalmi köre tanulmányi és fegyelmi ügyekben kiterjedt nemcsak

⁹ Horváth János: Gyászbeszéd Csapodi Lajos felett... 1801. Paintner Mihály rátóthi prépost, Csapody volt rendtársa is említi, hogy fiatalkorában szívesen foglalkozott a számtannal. Paintner feldolgozta Csapody életrajzát, de a pannonhalmi könyvtárba került kéziratos életrajz elveszett és csak a később hozzáírt rövid pótlás maradt meg. (Biographiae virorum Societatis Jesu.)

¹⁰ Csapody Lajos eddigi életének adatai a következő forrásokban találhatók: Horváth János: Gyászbeszéd Csapodi Lajos felett... 1801, Horányi: Epicedion... 1801., Szinnyi: Magyar írók II. 185., Az osztrák jezsuita rendtartomány névtára 1767-ből, melynek adatait dr. Pfeiffer János püspöki levéltáros volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

a hallgatókra, hanem a tanárookra is. A jezsuiták vezetése alatt álló egyetemeken a dékánt mindig a rendtartomány főnöke nevezte ki. Így volt Csapody is 1766-tól 1770-ig a hittudományi kar dékánja, mint a dogmatika délelőtti tanára, mert általános szokás volt, hogy a dogmatika idősebb tanárát nevezte ki a tartományfőnök erre a tisztségre. 1770-ben Nagyszombatban is első sikerét éri el a jezsuitaellenes irányzat, mely a rend befolyását akarta megszüntetni minden vonatkozásban, de főképen az egyetemi oktatásban, mely Mária Terézia birodalmában is teljesen a kezükben volt. 1770 szeptember 10-én jelent meg a legfelsőbb rendelkezés a „Norma Studiorum”, mely a jezsuiták befolyásának visszaszorítására az egyetem szervezetében is változást hozott. Az egyetem jezsuita rektora fölé kerül még egy királyi főigazgató, az egyes karok pedig kari igazgatókat kapnak, akik a dékánok eddigi hatásköréből megkapják a tanulmányi felügyeletet. A dékánt pedig, akinek hatásköre most már csak fegyelmi ügyekre terjedt ki, ezután nem a tartományfőnök nevezi ki, hanem a kar tanárai választják titkos szavazással. A hittudományi kar tanárai Nagyszombatban a rendelet értelmében 1770 november 7-én ültek először össze dékánválasztásra. A választási szabadságot arra használják fel, hogy az egyetem eddigi hagyományát megvédjék. Ezért most is a dogmatika délelőtti tanárát választják meg dékánnak titkos szavazással. Így Csapody Lajos 1770-től már nem kinevezett, hanem választott dékánja a hittudományi karnak. A következő évben ismét megválasztják, de 1772-ben már mást választanak meg helyette. Így tanárkodása utolsó esztendejében már nem dékánja a hittudományi karnak.¹¹

*

1773-ban végre sikerül nálunk is a jezsuita rend ellen intézett általános támadás, melyben a szabadkőműves páholyokba szervezkedett felvilágosodás éppúgy részt vett, mint Európa valamennyi katolikus királyi udvara, élükön a Bourbonokkal. Egyetlen komoly ellenségét vélte leteríthetni a felvilágosodás a rend feloszlata révén és e célra felhasználta a rend ellen a katolikus körökben is táplált féltékenységet, sőt gyűlöletet. Felhasználta az államhatalmat is, mely az egyház szabadságát védő rendben látta az állam-egyház megalkotására irányuló törekvéseinek leg-erősebb ellenzékét. 1773 szeptember 20-án hirdette ki Magyarországon Mária Terézia királynő a pápai brevét, mely elrendeli a rend feloszlását. De ez nemcsak örömet okozott a felvilágosodás magyar hatalmi köreinek, hanem súlyos gondot is, mert 42 középiskolában, hét főiskolán és a nagyszombati egyetemen is a pótlásukról kellett gondoskodni. Ez pedig csak hozzávetőleges számítás szerint is körülbelül 500 új tanerő azonnali beállítását

¹¹ Hermann: A hittudományi kar története. 112. Innen vettem az egyetem életéről és tanrendszeréről szóló adatokat is.

követelte volna, és ez természetesen nem állott rendelkezésre. A magyar kancellária szerette volna azért legalább egy tanévre megtartani az összes volt jezsuita iskolákban a világi papokká lett jezsuitákat, de a királynő ragaszkodott ahhoz, hogy az egyetemen ne alkalmazzanak egyet sem a régi jezsuita tanárok közül.¹²

Igy Csapody Lajosnak is el kellett hagynia nagyszombati egyetemi tanári állását. Mint több rendtársa, ő is felvétette magát az esztergomi egyházmegyébe és Nagyszombatban maradt. Mivel a királynő a pápai bréve értelmében meghagyta a volt jezsuitákat a középiskolákban, mint világi papokat, Csapody is a nagyszombati gimnáziumhoz megy tanárnak és egyúttal az intézet igazgatója lesz. A következő évben elnyeri az egyetemi könyvtár egyik igazgatói állását is, ami által megélhetése is biztosítva van, mert évi 600 forint fizetést kap a könyvtárosi munkájáért.¹³ Ebben a csendes munkakörben tölt el Csapody három esztendőt. Egyik ismerőse halála után kiemeli Csapody életének e szakaszából azt a csendes megnyugvást, mellyel Csapody azt a nagy lelki csapást elviselte, amit rendjének feloszlása számára jelentett.

Az egyetemtől mégsem kellett Csapodynak végleg elszakadnia. Még 1770-ben behozták a nagyszombati egyetemre is a kari tagság intézményét, amivel tudományos és közéleti érdemeket akartak jutalmazni. Aki az egyetemtől e kari tagságot elnyerte, bekebelezett doktornak nevezték és joga volt megjelenni az egyetemen a kari üléseken, sőt dékáni és rektori tisztségre is meg lehetett választani. Csapody Lajos is ilyen bekebelezett doktora lett a nagyszombati egyetem hittudományi karának és mint ilyent az 1775/76. tanévre rektornak is megválasztották. Így Csapody elérte az egyetemen elérhető legnagyobb méltóságot, ami bizonyára tanári működésének utólagos elismerése volt.¹⁴

A rektori méltóságban eltöltött esztendő után Csapody újra visszatér előbbi munkaterületére és kizárólag a gimnázium igazgatása és a könyvtár gondozása tölti ki életét. De nem sokáig. Már a következő évben, 1777-ben az új veszprémi püspök, pécsi Bajzáth József kinevezi székesegyháza kanonokjává. El kell hagynia Nagyszombatot, az esztergomi egyházmegyet és mint a veszprémi egyházmegye papja folytatja érdemekben gazdag földi pályafutását.

Csapody Lajos irodalmi tevékenysége

Csapody nyolcesztendő tanári működése a nagyszombati egyetemen szoros összefüggésben van irodalmi tevékenységével. Meg lehet állapítani, hogy tanári működése második felében kiadott dogmatikai tankönyvei ennek a tanári munkának eredmé-

¹² Hermann i. m. 145.

¹³ Szinyei: Magyar írók. II. 185.

¹⁴ Hermann i. m. 160.

nyei. Az egyetemi hallgatók kezébe akart tankönyveket adni abból a tárgykörből, melyet ő adott elő. Legelőször kiadott munkájában az előszót is teológus tanítványaihoz intézi, elmondja azt is, hogy könyvét, illetve annak anyagát az egyes órákra való készülétek alatt gyűjtötte össze. A feldolgozott anyag nagyságának meghatározásában is szeme előtt lebegett, hogy a tizhónapos tanév alatt kell elvégezni. Az első munka előszavának e megállapításai vonatkoznak a többi tankönyveire is. Nagyszombatban is érvényben volt a jezsuita egyetemek szabályzata, melyet még 1599-ben dolgoztak ki, de később a szükségletek szerint módosítottak. („Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu.”) A jezsuita egyetemeken a központi helyet a dogmatika foglalja el a teológiai tantárgyak között. Nevezik „Theologia Scholastica”-nak annak jeléül, hogy a virágzó középkori spekulatív teológia az alap a dogmatika tanításához. Ezért adják a hallgatóknak kézikönyvül a középkori teológia fejedelmének, Aquinói Szent Tamásnak fő összefoglaló munkáját a „Summa Theologica”-t. Ehhez kötik le a dogmatika tanárát is. De ez nem azt jelenti, hogy tanítása kimerülhet ennek a munkának magyarázatában, csak az anyagot szabják ki belőle a tanárnak a négyéves dogmatikai kurzusban. Így nyolc részt vesznek ki Szent Tamás munkájából, tekintet nélkül annak sorrendjére és osztják ki a két dogmatika-tanárnak arányosan úgy, hogy mind a négy évfolyam hallgat egy-egy részt. Csapody csak egy évig volt délutáni tanár, utána hét évig délelőtti tanított. Ez a két tény sokat megmagyaráz munkáiban is. Dogmatikája csonka, mert csak egy évig maradt délutáni tanár és így a délutáni tárgykörbe nem tudott elmélyedni; meg mint délelőtti tanárnak nem is volt szüksége arra, hogy más tanár hallgatói számára írjon meg dogmatikai részeket. Azért a délutáni anyagból csak egy részt dolgoz fel, a megtestesülés hittételét. Ezt is csak azért, mert szervesen beleilleszkedik a Szentháromság és megváltás dogmaiba, melyeknek kifejtése a megtestesülés nélkül alig lehetséges. Hiányzik dogmatikájából az egész szentségtan, mert ez is a délutáni tanár tárgykörébe tartozott. A feldolgozott anyag tehát a megtestesülést kivéve a délelőtti tanár anyaga volt, így Csapody délelőtti tanári működésének eredménye. Észrevehető, hogy volt tanára az egyháztörténelemnek is, mert a fontosabb dogmatikus kérdésekhez igen gazdag történelmi anyagot hord össze, sőt a kegyelem-tant megelőzi egy tisztán történelmi fejtegetés, mely a kegyelem kérdései körül lezajlott mozgalmakat veszi sorba. A kinyilatkoztatott vallásról szóló munkája végén erkölcsstani rész van, melyet Szent Tamás „Summa”-ja második részének második feléből kellett előadni a délelőtti tanárnak. Ez a rész a három isteni erényről (hit, remény, szeretet) tárgyal. A középkori teológiai oktatásban ugyanis nem volt különválasztva a dogmatika az erkölcstántól. A dogmatika tanára tanította az erkölcstan alapvető elvi

kérdéseit is. Így Csapody is tárgyalt erkölcsstani kérdéseket, de a dogmatikájából ezeket annál inkább kihagyhatta már, mert 1770-től volt az egyetemen külön tanára az erkölcsstannak, akinek tehát elsőbbségű kötelessége volt tanítványai számára az anyagot kiadni. Az erkölcsstani rész a három isteni erényről csak azért kerül bele Csapody dogmatikájába, mert ez a rész a leg-szorosabb összefüggést tartja fenn a dogmatikának azzal a részével, melyhez Csapody is hozzákapcsolja és vele együtt kiadja.

Módszere a középkori skolasztikus teológia módszere, ami a jezsuita egyetemeken előírás volt. Csapody szigorúan ragaszkodik hozzá. A kitűzött tételek pozitív bizonyítási menetét nem zavarják meg nála a közbevetett nehézségek és ellenvetések. Ezeket mindig a tétel végére utalja Csapody, mikor már a tétel világosan bebizonyítva áll a hallgatók, illetve az olvasók előtt. A tételek megvilágítására szolgáló történeti magyarázatokat sem állítja be a szövegbe, hanem vagy a jegyzetben intézi el, vagy — ha bővebb történeti anyagot ölel fel — külön fejezetben. Kisebb jelentőségű kérdéseket, melyek esetleg még vitatott fejezetei a katolikus teológiának, rendszeren a tétel végén vet csak fel. A kinyilatkoztatott vallásról és Istenről szóló munkáiban rengeteg ellenvetéssel kell megküzdenie. Itt tárgyalja ugyanis Csapody a katolikus vallás alapvető kérdéseit, melyek éppen az ő századában álltak a felvilágosult, hitetlen íróknak pergőtüzében. Ismeri jól ezeket a francia, angol és német írókat, a jegyzetben sokszor idézi munkáikat. De a benyomás néha az, hogy csak közvetve jutott hozzájuk, esetleg más hitvédő munkák alapján. Csak a jelentősebbekkel tesz kivételt, mert ezekkel az egyes tételek végén foglalkozik és nem a jegyzetben. (Spinoza, Bayle, Rousseau, Voltaire, Diderot, La Mettrie.) Ezeknek főbb műveiből hosszabb idézeteket is közöl, ami arra enged következtetni, hogy közvetlen forrásból ismeri őket. Ugyancsak kezében lehetett a hitetlenség legjelentősebb összefoglaló műve, az enciklopédia, mert ebből is többször idéz. Az enciklopédia pedig sokszor pótolhatta nála a felvilágosodás íróinak egyéb műveit is. Egy-egy alapvető tétel tárgyalásánál számos felvilágosult író ellenvetésével kellett számolnia, ami nagyon könnyen az anyag áttekinthetőségének rovására mehetett volna. De a módszerhez való ragaszkodás révén Csapody ezt el tudta kerülni és így előadása mindig világos marad és a bizonyítás menete nem szenved semmi kitérést, ami a megértést és bizonyítást zavarhatná az olvasó előtt.

Csapody tárgyi tudása, melyet a katolikus és nemkatolikus szakirodalomból egyaránt felhasznál, szinte bámulatos. Ismeri az egész ókeresztény irodalmat, különösen a hitvédőket. Nagyon sokat idézi őket és sokszor modern ellenfeleit is velük cáfolja. A szentatyák közül a legnagyobbat, Szent Ágostont idézi leg-többször és ő a fő tanítómestere a legkényesebb teológiai kérdések tárgyalásánál. A középkori teológia mesterei közül természe-

tesen Szent Tamás a vezércsillaga. Hisz a jezsuita egyetemek utasítása szerint előadásainak is az ő főmunkájára kellett támaszkodnia. De ismeri a középkori teológia többi hírességeit is. (Anzelm, Lombardus, Bonaventura, Scotus, stb.) A hitújítás utáni katolikus teológiai irodalomból főképp a jezsuita dogmatikusokat idézi. Bellarmin, Szent Róbert, Suarez, Lugo, Vasques műveit használja legtöbbször. A felvilágosodás írói ellen felhasználja a francia katolikus hitvédő irodalom legkiválóbbjait, mert ezek munkái már a felvilágosodás ellen küzdöttek. Bossuet, Dom Calmet, Dupin, Huet, D'Houteville és Tournelly munkáiból sokat merít és ezek gallikán eszméikkel hatottak is Csapodyra. Az olasz hitvédők közül legtöbbször Cerboni-t használja. Aránylag legkevésbé használja a hitújítás protestáns íróit. Kálvinnak még idézi a főművét, de Luther műveiből egyet sem használ fel. Eljárása eléggé indokolt, mert Luther tudvalevőleg nem volt teológus, hiányzott a teológiai képzettsége. A lutheránus teológiai irodalomból Brenz Jánost ismeri legjobban, aki tényleg a legképzettebb és legtekintélyesebb társai között. Több helyen figyelemmel van a történelemhamisító magdeburgi centuriátorok véleményére is. Járatos az ókori pogány írók és gondolkodók műveiben, aminek igen sok helyen hasznát veszi.

Csapody az idézetekkel nem takarékoskodik. Oldalakon keresztül idézi más szakírók műveinek hosszabb-rövidebb részeit. Ha részarányosan akarnók megállapítani, hogy mennyi dogmatikus műveiben az idézet, egész biztosan ki tudnók mutatni, hogy az egyes könyvek felét meghaladja. Így Csapody dogmatikus munkáinak igen erős gyűjteményes jellege van. Ez a tény azonban nem sokat von le munkáinak értékéből, mert tekintetbe kell venni azt, hogy iskolai használatra szánta munkáit. Ekkor pedig fontos a tárgyi ismeretközlés, még inkább a szellemi látókör bővítése. Csapody nem a dogmatikus igazságok mélységeit akarta még jobban feltárni, nem akarta a spekulatív teológia szellemi erő kifejtéseit csillogtatni. Tanár volt akkor is, mikor a könyveit írta, akinek feladata úgy és annyit adni, amennyi a hallgatóinak hasznos és szükséges.

De távolról sem szabad azt gondolni, hogy Csapody dogmatikáját csak összegyűjtötte más dogmatikusok és egyéb katolikus írók műveiből. Helytelen volna Csapodyban a munkáján keresztül csak gyűjtőt látni. Mikor a katolikus teológia belső vitatott kérdéseit tárgyalja, hol a mély gondolkodásnak és az éles kritikai készségnek bő tere van és ahol a kinyilatkoztatás adatainak hiánya miatt egyedül a gondolkodás és a bölcsélet eredményei segítenek közelebb a vitatott kérdések megvilágításához, védelméhez vagy cáfolatához, előttünk áll Csapody mint a gondolkodás igazi mestere. Nem kerüli meg a problémákat, hanem nagy harci kedvvel bocsátkozik bele a szellemi harcba,

ahol bőven csillogtatja meg széles bölcseleti tudása mellett éles kritikai készségét és gondolkodó elméjét.

Nemcsak az embert, de a gondolkodó ember legsajátosabb művét, a könyvet sem szabad kiemelni abból a korból, melybe beleszületett, ha korabeli értékét és hasznát meg akarjuk állapítani. Abszolút értékű, örökérvényű gondolatokban bővelkedő könyvet még igen keveset írtak. Csapody műveit kortársai igen nagyra becsülték. Tanártársai mind elismerőleg nyilatkoznak műveiről. Halála után Molnár János a század legnagyobb hitvédői közé emeli.¹⁵ Fejér György még 1835-ben is azt írja róla, hogy könyvei használatban vannak.¹⁶ Egyik utóda a katedrán Kramer Ferenc, nagy, németre is lefordított teológiai irodalomtörténetében méltatja érdemeit, melyeket könyveivel szerzett és különösen a kinyilatkoztatott vallásról és Istenről írt munkáit emeli ki, de ő is megállapítja tárgyilagosan munkáinak gyűjteményes jellegét. Irodalmi munkássága országos elismerést és megbecsülést szerzett neki, amit igazol az is, hogy halála után több országos jellegű folyóirat méltatja tudományos érdemeit, pedig dogmatikája akkor már több, mint negyedszázados multra tekintett vissza.¹⁷

Csapody különösen első munkájában, mely a katolikus kegyelemtant tárgyalja (*De gratia Christi... Tyrnaviae 1769*) van bőven alkalma arra, hogy megmutassa erős spekulatív készségét. A kegyelem hatékonyságának és az akarat szabadságának összeegyeztetése a katolikus hitrendszer egyik titka, melynek megvilágítására különösen két nagy teológiai irányzat vállalkozik egymástól eltérő magyarázatokkal. Csapody rendjének hagyományához híven a molinizmushoz csatlakozik (alapítója Molina Lajos spanyol jezsuita, † 1600), mely *önmagában minden kegyelmet hatékonynak tart*, így szerinte nincs különbség belsőleg elégséges és hatékony kegyelem között, de a tényleges hatékonyságát az dönti, hogy megfelelő-e az ember lelkének vagy nem. Ezért Csapody is mindig megfelelő és meg nem felelő kegyelemről beszél és már a tételt is így állítja fel. A másik nagy rendszer a tomizmus (alapítója Bannez spanyol dominikánus, † 1604), mely belső különbséget tesz elégséges és hatékony kegyelem között és az utóbbit egy új, az előbbi követő indításnak tartja, mely az előbbi által felkészített akaratot elhatározásra bírja. Ez a rendszer leg többet hivatkozik Szent Agostonra és Szent Tamásra (ezért is nevezte magát tomizmusnak), a katolikus teológia e két nagy szellemóriására. De Csapody ügyesen mutat rá, hogy a tomizmust egyik sem tanította, csak Szent Tamás magyarázó állítot-

¹⁵ Magyar könyvház XVIII. 1802. 211.

¹⁶ Historia Universitatis 80.

¹⁷ Zeitschrift von und für Ungarn II. 1802. 111. Zeitschrift der Oesterreichischen Litteratur. 1803. I. 4. szám.

ták fel. Külön foglalkozik Csapody e két nagy teológus idevonatkozó tanításával és műveiből vett idézetek magyarázatával bizonyítja, hogy a tomizmus nem sajátítja ki egyiket sem saját rendszere védelmére, sőt előszeretettel idéz Szent Tamás műveiből olyan részeket, melyek a molinizmusnak kedveznek. De jól látja Csapody a molinizmus gyenge pontját is. Tudja, hogy e rendszernek főtámasza ama isteni tudásnak felvétele, mellyel Isten látja a feltételes jövőben bekövetkező emberi közreműködést a megfelelő kegyelemmel és így van módjában illet adni is az embernek segítségképen. De az Isten eme feltételes jövőbelátása felvételének sok spekulatív nehézsége van és a tomisták szerint nehezen egyeztethető össze a katolikus isteneszmével. Azért Csapody külön is foglalkozik e kérdéssel és legtöbb fáradságot szentel Szent Agoston munkáiból vett idézeteknek, melyek nem kedveznek a molinizmusnak. Csapody ismeri a titok megvilágítására vállalkozó kisebb rendszereket is és azokat is cáfolja, különösen az ágostonizmust, mely a tomizmushoz áll közel.

Az isteni kegyelem önmagában csak egy, de hatásaiban osztályozható. A segítő kegyelem csak átmeneti segítség egyes tettek végrehajtására, míg a megszentelő kegyelem állandó hatás az ember lelkére, mellyel állapotyszerű természetfeletti készséget közöl. Csapody a megszentelő kegyelemről nem tárgyal külön, csak egy előterjesztést szentel neki, hogy Lútherrel és Kálvinnal leszámolhasson. Bár vannak szerzők már a XVII. század óta, akik külön-külön tárgyalják a kegyelem e két fajtát, Csapody eljárása mégis indokolt. A protestantizmus teológusai ugyanis a megszentelő kegyelem valóságát támadták, míg a XVI., XVII. század tomista-molinista vitáiban a segítő kegyelem kérdése állt előtérben. Bay és Janzen pedig a protestáns felfogás csapdájába estek és a protestáns kegyelemtant akarták becsempészni a katolikus hitrendszerbe. Évszázados harcot tudtak előidézni, melynek utócsatározásaiban még Csapody is benne él. Azért nem tárgyalja tehát külön a megszentelő kegyelmet, mert még mindig a kegyelem valósága, mivolta és hatékonysága körül forog a vita és a kegyelem felosztásának részletkérdése még nem került az érdeklődés előterébe.

A kegyelem körüli problémák sok vihart támasztottak az Egyházban tizennyolc évszázadon keresztül. A velük kapcsolatos események megörökítése igen változatos fejezete az egyháztörténelemnek. Csapody a tárgyalás folyamán ezt egyáltalán nem érinti, hogy a tárgyalás menetét ne kelljen történeti magyarázatokkal zavarni. A többi könyveiben alkalmazott szokásától eltérően még a jegyzetben sem említi ezeket. De nem mulaszt e téren semmit, mert a könyv elején egy igen bő, 132 oldalas történeti értekezést ad, melyben kifejti az idők folyamán felbukkanó

kegyelem-problémák teljes történelmi háttérét egészen saját koráig. Így munkája ilyen szempontból is teljesnek mondható.

1771-ben adja ki Csapody két kötetben dogmatikája legértékesebb részét, melyben a kinyilatkoztatott vallást tárgyalja. (*De religione revelata, eius regulis et virtutibus praeceptis... Tynaviae 1771.*) Logikai sorrendben ez Csapody dogmatikájának első része. Mikor ezt az összes könyvei között legértékesebbnek ítéljük, akkor az a szempont is vezet bennünket, hogy dogmatikájának e része volt kétségtől a legidősebb és legjobban meg is felelt a kor követelményének. Csapody széles tudományos látókörével jól tudta, hogy e munkájának fegyvernek kell lenni, mellyel megküzd a koreszmét képviselő hitetlen felvilágosodással. Művét Klimó György pécsi püspöknek ajánlja halálából azért, mert könyvek küldésével segítette őt könyve megírásában. Már a bevezetésben jelzi, hogy kik lesznek ellenfelei, akikkel szemben a kinyilatkoztatást meg kell védenie. Nem isten-tagadók, — mondja Csapody — hanem deisták és közömbösek. Az utóbbiak minden vallást egyenlő értékűnek tartanak, míg az előbbieket csak az ész becsüli és azt tartják egyedül az igazság forrásának. Ezek nem a katolikus hitrendszer egyes igazságait támadják, mint az eretnekek, hanem a bölcsélet álarcában a katolikus hit alapjait, mert tudják, ha ezeket megrendítik, összeomlik a katolikus hitrendszer egész épülete és vele együtt az egész katolikus egyház. A felvilágosodás hívei könyveikben terjesztik a hitetlenséget, elárasztják egész Európát. Magyarországon is itt forognak már a műveik, mert a pozsonyi cenzúra, mely szabadkőműves kezekben van, tág kaput nyit nekik. Erre céloz Csapody a bevezetésben, bár a cenzúra működését nem meri bírálni, de sorai mögül kiolvasható. Szomorúan állapítja meg még Csapody, hogy sok ugyan a hitetlen, de nem tudják sem hitetlenségüket, sem kételkedésüket indokolni. Mikor a modern hitetlenekkel foglalkozik, látja, hogy a kereszténység legrégebbi hitvédőinek is hasznát veheti, mert ezek műveikben már megcáfoltak sok olyan érvet, mellyel a római-görög pogány írók támadták a kereszténységet.

Munkája mindhárom részének alapul szolgál a hosszú nyolcvannyolc oldalas bevezetés, mely a Szentírás könyveinek történeti hitelességét tárgyalja. Csapody nagyon fontosnak tartja ezt, mert a hitetlenek előtt az ész számít csak, márpedig tisztán tudományos módszerrel is be lehet bizonyítani a kinyilatkoztatás történelmi tényét és annak a Szentírásban történt megrögzítését. Ez az alap, mert ha Isten adott kinyilatkoztatást, akkor annak, aki ezt felismeri, el kell hinnie. Az ószövetség szentkönyvei közül különösen az első ötnek hitelességét és Mózesztől való származását bizonyítja. Érvei jórészt csak történeti érvek, mert a biblia-kritika akkor még igen kezdetleges volt. Az ellenvetések tárgyalásánál száll szembe Spinozával, aki először tagadta ezek-

nek a könyveknek mózesi szerzőségét. Nem fogadja el Simon Richárd véleményét sem, aki nem tagadta ugyan e könyvek természetfeletti eredetét, de a mózesi szerzőséget a bennük foglalt törvényekre szorította. Vele szemben bizonyítékul felhasználja Dupint, aki pedig janzenista volt. Az ószövetségi kronológiát a felvilágosultak szerint megdöntötték a kínai történeti könyvek megállapításai. Velük szemben Csapody a francia Souciet és Gaubil műveire támaszkodik, míg a többi ószövetségi könyvek hitelessége ellen felhozott érveket főképp a híres francia szentírásmagyarázó Calmet Agoston és Huet Péter tudós francia püspök műveiből cáfolja. Az újszövetségi szentkönyvek hitelességét Csapody aránylag röviden tárgyalja, mert a nehézségeket később veszi sorra.

A kinyilatkoztatás szükségességét Csapody abból a tényből kiindulva bizonyítja, hogy az ember cselekedetei jók vagy rosszak. Tehát kell lennie törvénynek, mely a jót előírja, a rosszat pedig tiltja. Itt is szembekerül a felvilágosodás íróival, névszerint az angol Hobbes-sel, a szélsőséges anyagelvűség és modern hitetlenség egyik megalapítójával, továbbá Rousseau-val és Spinozával, akik egyértelműleg azt tanították, hogy a jó és rossz között különbségtétel nem az ember természetében gyökeredzik, hanem már a fejlődés eredménye. Csapody a protestáns Grotius Hugó és a szintúgy protestáns Puffendorf Sámuel érveivel cáfolja őket. Ugyanitt száll szembe először Csapody Bayle Péterrel, aki később is igen sokszor előkerül Csapody munkájában. Látszik, hogy Csapody különös gondot fordít erre a francia bölcsészre, aki a jezsuiták neveltje volt, de később hitehagyott lesz és munkáiban a módszeres kételkedés tipikus képviselője, aki mélyreható kételyei propagálásával nagyban hozzájárult a felvilágosodás vallásirtó sikereihez. Voltaire és Diderot is itt kerül először Csapody támadásai körébe, mert ők a kinyilatkoztatás szükségességét is tagadták. Csapody velük szemben az emberiségnek az eredeti bűnről tartott közfelfogását hangsúlyozza és igazolja. Ezt a bizonyítékot Csapody Bayle és Rousseau ellen is megvédi, akik az istenhit nélkül élő népekre való hivatkozással tagadták, hogy az emberiség közmeggyőződésére mint teljes értékű bizonyítékra hivatkozni lehetne.

Csapody a kinyilatkoztatás tényét a szokásos módon bizonyítja, részben tartalmának két jegyéből, az igazságból és szentségből, részben a tényt kísérő két jelből, a csodából és jövődőlésből. Az elsőnél Bayle-val száll szembe, aki szótárának Pampanatius Péter olasz humanistáról írott cikkében felújítja a pogány bölcseletnek kettős igazságáról szóló tanítását, mely szerint a hit és ész igazságai között kapcsolat nem lévén, lehet valami igaz a hit számára, ami hamis a gondolkodó ész világánál. Ezzel szemben Csapody hivatkozik a katolikus bölcsélet ama megállapítására, hogy ami az ész felülmúlja, az vele szükség-

képen nem ellenkezik. A csoda bizonyító erejét Helvetiussal és Montesquieu-vel szemben kell védelembe vennie. A két francia szabadgondolkodó szerint ugyanis a csodának nem lehet bizonyító ereje, mert nem ismerjük még a természet összes törvényeit és így nem tudjuk megállapítani, hogy valami jelenség csoda-e vagy természetes tünemény. Csapody egyszerűen felel erre: Abból, hogy nem ismerjük valamely tény történeti módját, nem lehet a tényt magát tagadásba venni.

Ezután kerül sor a két kinyilatkoztatott vallás isteni eredetének bizonyítására. Először a zsidó vallással foglalkozik Csapody. A felvilágosodás íróinak ellenvetéseit a francia katolikus írók műveiből cáfolja, de csak igen röviden. Sokkal több gondot fordít a keresztény vallás isteni eredetének bizonyítására, mert ez állott a felvilágosodás támadásának homlokterében. Itt először a kereszténység tulajdonságairól tárgyal, majd újra előkerül a csoda, mint a kereszténység elterjedését kísérő jelenség. Sőt az elterjedés gyorsasága és a vértanúk hősiessége is csoda. A tétel végére hagyja Csapody a felvilágosodás íróinak cáfolatát. Sorra kerül majdnem mind. Toussaint, Marmontel, Rousseau és Diderot a keresztény szertartásokban látnak észellenességet vagy értelmetlenséget, mert Isten és a vallás csak a lélek világába tartozik. Az előbbi kettő ismét a csodák ellen emel kifogást, mert azoknak tanúi elfogult emberek voltak, tehát nem voltak megbízhatók. Bayle és Rousseau a kereszténységet még társadalomellenességgel is megvádolják. Csapody itt csak az ókeresztény hitvédők műveire utal, akik ezt már megcáfolták a pogány írókkal szemben, sőt az ellenkezőjét is bebizonyították. Montesquieu és Dargens pedig a mohamedán vallást helyezik a kereszténység fölé részben azért, mert szerintük tökéletesebb, részben pedig mert gyorsabban terjedt el. Ezekre nem nehéz Csapodynak válaszolni. Cáfolatai teljes értékű bizonyítékok az ész ítélőszéke előtt is. Jobb munkát nem is végezhetett.

A kereszténység isteni eredetének bizonyítása után Csapody szigorúan logikus sorrendben megállapítja, hogy a kinyilatkoztatott keresztény vallásnak a maga egész teljességében egyedüli igaz őrzője és hordozója a katolikus Egyház. Ismerteti Krisztus egyházalapító tevékenységét, majd rámutat arra, hogy a Krisztustól kívánt ismertetőjegyek csak a katolikus Egyházon találhatók fel. Itt a protestáns hitújítókkal is meg kell küzdenie Csapodynak, akik az egyház fogalmát meghamisították.

Az első kötet utolsó előterjesztéséből is kitűnik, hogy Csapody munkája megírásával korszükségletet akart kielégíteni. Munkájának főcélja, hogy a felvilágosodás vallásellenes támadásait kivédje. Kimutatja, hogy a deisták és közömbösek álláspontja a gondolkodó ember számára el nem fogadható. A jegyzetben újra bő seregszemlét ad róluk. D'Argens, Rousseau és Marmontel álláspontja semmiképpen nem fogadható el, mert az

ember képes felismerni az igazságot és ha felismerte, akkor követni kell. Tévednek azok is, akik a különböző keresztény vallások egyesítését a vallási türelmességtől remélik. Az előterjesztés utolsó fejezete intés a deistákhoz. Nem mondanak új dolgot, mert már az ókeresztény íróknál megvan a cáfolatuk. Amit mondanak is, logikátlan és egymás érveit cáfolják. Csak abban egyeznek meg, hogy aláássák az erkölcsöket.

Csapody e munkájának második kötete két nagy részre oszlik. Az elsőben a cím szerint a kinyilatkoztatott vallás szabályait tárgyalja. A cím nem elég világos, mert nem fejezi ki a könyv egész tartalmát. A tárgyalás folyamán Csapody bizonyítja, hogy a kinyilatkoztató Isten tanítása a Szentírásban van meg rögzítve, de nem egészen, mert forrása még a szenthagyomány is, mely nem más, mint élő hitszabály. A kettő kiegészíti egymást. De mivel még így is maradhat fenn kétség a hit tartalmát illetően, azért van szükség a katolikus Egyház csalhatalatlan tekintélyére, melyet Krisztus ezért is alapított. Majd foglalkozik Csapody az Egyház isteni eredetű alkotmányával. Az Egyház feje a római püspök, aki Szent Péter utóda, akit Krisztus tett meg az Egyház látható fejévé; az apostolok utódai pedig a püspökök, akik az egész világon elszórva kormányozzák az Egyház kisebb területi egységeit, az egyházmegyéket és hit és erkölcs dolgában egyöntetűen tanítva tévedhetetlenek. Nagyon bő történeti anyagot hord össze Csapody a római pápa főségének bizonyítására. Ezt is a korszükséglet diktálta Csapodynak, mert az Egyházon belül volt olyan veszedelmes irányú törekvés, mely a pápa kormányzó hatalmát akarja lényegében szűkíteni. A francia egyház százados törekvései, melyeket a francia királyok egyre növekvő abszolutizmusa támogat, komoly veszélyt jelentenek a pápai hatalom gyakorlásának (gallikánizmus). De Csapody ennek inkább a német talajból kinőtt formájával száll szembe, mely febronianizmus néven a pápától elvitatott kormányzói hatalmat nem az államhatalomnak akarta megszerezni, mint a gallikanizmus, hanem a kormányzó püspököknek demokratikus alapon. Alapítója Hontheim Miklós trieri segédpüspök, aki Febronius álnév alatt kiadott munkájában azt akarja történetileg bizonyítani, hogy a pápa jelenlegi kormányzó hatalmát nem Krisztustól kapta, hanem a történelem folyamán szerezte részben jogosan, részben jogtalanul. A pápa, akit a püspökök között csak tiszteleti elsőbbség illet meg, csak felügyeleti joggal bír a világ-egyház felett. Ezzel a veszedelmes felfogással szemben, mely az Egyház isteni alkotmányát a monarchikus formából demokratikus formába akarta átszervezni, Csapodynak erélyesen kell szembeszállni. Mikor a nagy történelmi anyagot összehordja a pápa egyházfőségének igazolására, Hontheim munkája áll előtte, aki szintűgy a történelemből igyekszik álláspontját megvédeni.

Csapody a tizenharmadik előterjesztés jegyzetében veti fel

a pápai tévmentesség kérdését, mely tudvalevőleg akkor még nem volt definiált dogma és sok vita folyt körülötte. Csapody is említi, hogy ez még vitatott kérdés és maga nem is foglal állást, csak felsorolja a pápai tévmentességet állító és tagadó vélemények érveit. Ő maga Bossuet hatása alatt azt állítja, hogy mikor a pápa hit és erkölcs dolgában mint az Egyház legfőbb tanítója határoz, akkor tévmentes. De azt nehéz megállapítani, hogy mikor határoz mint az Egyház legfőbb tanítója (ex cathedra). Csapody itt — úgylátszik — teljesen Bossuet-t követi, mert rá hivatkozva azt állítja, hogy az egyetemes Egyház hozzájárulása döntse el azt, hogy mikor tanít a pápa mint az Egyház hivatalos legfőbb tanítója. Csapody állítása a vatikáni zsinat után már nem felel meg a katolikus álláspontnak. De menti őt az, hogy e dogma még nem volt akkor pontosan meghatározva és így állítása vagy tagadása a teológiai vitatkozások körébe tartozott.

Ezzel függ össze szorosan Csapody másik téves állítása is, mely szerint az egyetemes zsinat a pápa felett áll, ha a pápa a zsinaton kisebbségben marad. Itt is Bossuet-t idézi. Azért jut Csapody e téves következtetésre, mert kiindulása hamis. Ha a pápa is tévmentes meg a zsinat is, mondja Csapody, akkor nem lehet egyik a másiknak alárendelve. De ha a pápa kisebbségben van, akkor Csapody előbbi véleménye szerint hiányzik az Egyház hozzájárulása, amit akkor, ha a pápa kisebbségben van, a többség képvisel és így a többség tévmentes. Csapody maga is érzi ennek a megoldásnak gyakorlati nehézségeit. Azért felveti a kérdést, hogy mi lesz akkor, ha a zsinat pontosan fele-fele arányban oszlik meg. Akkor ne döntsenek, mondja Csapody. Ez azonban kaput nyitna a bizonytalanságnak, ami a tanító-egyház fogalmával és céljával semmiképpen nem egyeztethető össze. Csapody tehát ebben a kérdésben a mások hatása alatt tévedésbe esik, de nem érinti igazhitűségét, mert olyan kérdésben téved, melyben még akkor nem hangzott el a végleges döntés.

A kötet második részében Csapody a kinyilatkoztatott valóság parancsolt erényeiről tárgyal. Szent Ágostonnal és Szent Tamással felel: a három isteni erényt kell gyakorolni annak, aki a kinyilatkoztatott vallást elfogadja. Sorbaveszi a hit, remény és szeretet erényeit és egyenkint tárgyalja őket, megállapítja tartalmukat, gyakorlásuk szükségességét és módját. Legtöbbször Szent Tamást idézi. De a szeretet indítékait inkább Szent Ágoston nyomán tárgyalja. Szembeszáll a quietizmus XVII. századi megalapítójával, Molinossal, aki azt állította, hogy csak az Isten iránti tiszta szeretet indítékából fakadó cselekedetekkel lehet az örök üdvösséget elérni. Az egész rész inkább erkölcsi tartalmú, csak azért került be Csapody dogmatikájába, mert a dogmatika délelőtti tanárának anyagához tartozott. Csapody tehát ezt is előadta. Mivel pedig hallgatói számára írt tankönyvet, azért ez is belekerült munkájába.

Csapody dogmatikájának harmadik része az Istenről és az isteni tulajdonságokról tárgyal. (De Deo et divinis eius attributis... Tyrnaviae 1772.) Könyvét galántai gróf Fekete György helyettes kancellárnak ajánlja, aki mint tudományosan képzett ember és az egyetem legfőbb királyi biztosa szolgált rá Csapody figyelmére. Csapody célja részben itt is az alapvető katolikus igazságok védelme a felvilágosodás íróinak támadásával szemben. Már a bevezetésben utal arra Csapody, hogy sokan vannak az istentagadók, akik közé nemcsak azokat kell számítani, akik Isten létét tagadják vagy kétségbevonják, hanem azokat is, akik Isten tulajdonságait elvitatják. Ha ezek istentagadó elveiket maguk számára tartanák meg, sajnálni kellene őket, mondja Csapody, de mivel ezek élnek az írás szabadságával, könyveikben terjesztik az istentagadást, mellyel így mások lelkét is megmérgezik. Ki tudná ezt nyugodt lélekkel nézni? — kérdezi Csapody.

Az egyes előterjesztések tárgyalása előtt Csapody egy hosszú, hat fejezetre osztott tanulmányt közöl, melyben az emberiség közmegegyezőségének bizonyító erejét tárgyalja, aminek alapja a közös emberi természet. Azért teszi ezt, mert a tárgyalás folyamán többször fog hivatkozni az emberiség közmegegyezőségének érvére és a felvilágosodás írói kétségbevonták ennek az érvnek bizonyító erejét.

Az első előterjesztésben leszögezi Csapody, hogy az Isten létét csak a teremtetett dolgokból lehet bizonyítani. Csak az okozatokból lehet következtetni az ősökra. leszögezi Isten magátólvalóságának tényét, melyet forma szerint először Szent Anzelm fogalmazott meg. De megjegyzi ő is, hogy Szent Anzelm istenérve, melyben az Isten eme magátólvalóságát kifejező fogalmának lehetőségéből következtet Isten léte, a teológusok többsége szerint nem állja meg a helyét. Ő is csatlakozik ehhez a többséghez és megállapítja, hogy Isten létét csak a teremtetett dolgokból lehet bebizonyítani. Első bizonyítékát ehhez a teremtetett dolgok esetlegességéből meríti és abból, hogy ezek nem bírják önmagukban létezésük okát. Tehát szükséges egy olyan lény, mely minden létezőnek végső létesítő oka. A létezők végtelen sora nem szünteti meg e bizonyíték erejét, mint azt a francia felvilágosodás egyik főkételkedője, Fontenelle állítja, csak felfüggeszti. Ennek igazolására Csapody felhívja az olvasó figyelmét Boskovich József horvát jezsuita számtantudós írására, melyben ő már megcáfolta Fontenellet. A másik érvet Csapody a világban tapasztalható célszerűségből és rendből veszi. Cáfolja La Mettrie-t, aki az embert gépnek tartotta, majd Diderot-t, aki pedig a világot vélte az atomok véletlen találkozásának. Újra előkerül Bayle, aki tagadta azt, hogy Isten léte a természetből bizonyítható lenne, mert a kettőt egymástól végtelen távolság választja el. Szembe száll az angol Hobbes-el és Hume-al, akik az ember megismerő képességét az érzéki tapasztalatra szorították vissza.

Legtöbb fáradságot szentel Csapody annak az istenérvnek, mely az emberiség közmeggyőződéséből fakad. Nem hiába tárgyalta ennek bizonyító erejét már a bevezetés után külön fejezetben. Nagy történelmi anyagot hord össze a legrégebb időktől, felhasználja a keresztény misszionáriusok kutatásainak eredményeit is, melyeket a primitív népek között szereztek. Itt is találkozunk Csapody a felvilágosodás íróival, akik az afrikai népek konkrét példáival akarják igazolni, hogy vannak istentagadó népek is. Az angol Stillingfleet és a francia La Croze állítása ez és Bayle-é, aki állítását még azzal toldja meg, hogy az emberiség közmeggyőződésével a sokistenhívést is lehet igazolni. Csapodynak van ugyan anyaga arra, hogy ezeket megcáfolja azzal, hogy az istenség fogalma minden népnél feltalálható bizonyos mértékben, érvelése mégis aránylag gyenge. Ennek okát azonban abban lehet megtalálni, hogy a bizonyítékokat szolgáltatái szellemi néprajz még igen kezdetleges mint önálló tudományág.

Az emberiség közmeggyőződését az Isten létéről Csapody helyesen a természet szavának mondja és ezért megállapítja, hogy soha senki nem volt az emberek közül istentagadó olyan értelemben, hogy az Istenről valami fogalma ne lett volna. Sőt nincs istentagadó oly értelemben sem, hogy valaki az Isten fogalmát a lelkéből ki tudta volna törölni. Jól látja, hogy az istentagadás az erkölcsi romlottság következménye és hivatkozik az istentelenség főképviselőjére, Bayle-ra, aki ezt maga is elismeri. Sokat felsorol a hitetlen írók közül és bizonyítja életükből, hogy erkölcstelenek voltak. Hosszú idézeteket is közöl Helvetius, Spinoza, Hobbes műveiből, melyek igazolják, hogy az istentagadás erkölcsileg veszélyesebb, mint a pogány sokistenhívés és a protestáns Puffendorf Sámuel jogász segítségével megállapítja, hogy az istentagadás még az állam életére is veszélyes. Mikor Isten tökéletességének egyformán végtelen voltát igazolja, Montesquieu-t és Hobbest kell cáfolnia, akik tagadták, hogy az ember Isten végtelen tökéletességeiről fogalmat alkothatna.

Az Isten magátólvalóságának tárgyalásánál Csapody a teológiának olyan területén van, ahová nem követték a felvilágosodás hitetlen írói. Itt nem kell cáfolni ellenvetéseiket. A hitigazság pozitív bizonyításában Csapody az egyházatyák legnagyobbjaira támaszkodik. Szent Atanáz, Nazianzi és Nysszai Szent Gergely, Nagy Szent Vazul munkái alapján állítja össze tételét. A középkori skolasztikusok közül Szent Anzelm és Szent Tamás a mesterei, az újabbak közül pedig a jezsuita Pettaui Dénes. Jól megalapozott széleskörű tudást merít Csapody ezek műveiből és így biztosan halad a tétel felépítésében, mely a katolikus teológia legelvontabb és legmélyebb igazságai közé tartozik. Ugyanezeket a megállapításokat kellene megismételni a következő részről, ahol Isten abszolút tulajdonságaival foglalkozik, melyek nincsenek vonatkozásban a teremtettt világgal.

Isten-tanának utolsó részében azonban, hol Istennek a teremtményekkel vonatkozásban levő tulajdonságait tárgyalja, ismét olyan területre lép Csapody, ahol meg kell küzdenie a hitetlenek támadásaival. Már az első előterjesztésben, melyben a világnak „semmiből” (ex nihilo) való teremtetését tárgyalja, szembekeverül Rousseau-val, aki azt állította, hogy a szentatyák a világnak a világ teremtetése előtt létesített anyagból való teremtetését tanították, mégpedig Plátó hatása alatt. Különösen Alexandriai Kelemen védi meg munkáiból vett idézetekkel. Megcáfolja Bayle-t is, aki szerint Isten a világot Tőle független anyagból hozta létre, de több társával együtt fel is használja Spinoza cáfolására, akivel itt legtöbbször foglalkozik. Spinoza ugyanis a világot Istennel azonosító panteisztikus világnézete miatt tagadja a Mózes által leírt teremtetéstörténet hitelességét, mert ennek elismerése saját rendszerének összeomlását jelentené. Ezért Csapody nemcsak ezt védte meg vele szemben, hanem most egész rendszerét támadja meg külön előterjesztésben.

Az angyalok teremtetésének és mivoltának tárgyalásánál Csapody a szentatyák és a nagy középkori teológusok nyomán halad. Egyházon kívülről jövő támadást csak egyszer véd ki, mikor Kálvinnal szemben megállapítja, hogy a bukott angyalok nem vesztették el akaratszabadságukat. A bizonyításnál főképpen rendtársára, Bellarmin Szent Róbertre támaszkodik.

Utoljára kell szembenézni Csapodynak a felvilágosodás íróival a lélek anyagtalanságának és halhatatlanságának tárgyalásánál. Először a lélek anyagtalanságát tárgyalja és a jegyzetben rövid történelmi visszapillantást ad a kérdésről. Ismét hivatkozik az emberiség közmeggyőződésére, mely az emberben valami anyagtalan és testet túlélő valóságról tesz tanúságot. Idézi Plutarchost, Cicerót és ismerteti a görög bölcsek véleményét is. Ezzel is kifejezi, hogy a lélek anyagtalansága emberi ésszel is felérhető. A tétel modern tagadói között ott találjuk a század felvilágosult hitetlen íróit majdnem mind. Csapody egyenként ismerteti véleményüket és ügyesen szembeállítja őket egymással. Kihhasználja ugyanis azt, hogy a lélek anyagtalanságának indokolásánál nem voltak egységesek. Egyesek elfogadják a lelket helyettesítő anyag gondolkodó képességét, mások tagadják. A lélek halhatatlanságának bizonyításánál ismét hivatkozik Csapody az emberiség közmeggyőződésére és gazdag történelmi anyagot halmoz fel a tétel illusztrálására. A felvilágosult írók közül La Mettrie művéből veszi az ellenvetéseket és sorban megcáfolja. A végén felveti a kérdést, de választ nem ad rá, hogy a lélek halhatatlansága bizonyítható-e tisztán az észből, vagy szükséges a kinyilatkoztatás, mert az ész egymagában nem elegendő.

A következő előterjesztésben, hol az első ember természetes és természetfeletti állapotát tárgyalja, nem találkozunk már a felvilágosult írókkal, akiknek érdeklődési körétől ez igen távol

esett. A szentatyák, főképp Szent Agoston művei alapján tárgyalja az ősszülők paradicsomi állapotát, az Istentől kapott természetes és természetfeletti ajándékokat. A hitújítók közül Luthert és Kálvint, a legújabbak közül Bay Mihályt cáfolja. Elég bőven foglalkozik a Peyrere Izsák francia kálvinista orvos véleményével, mely szerint Ádámtól csak a zsidók származtak volna, míg a többi népeknek más az ősatyjuk. Csapody szerint mese ez, mely megtalálható Giordano Brunonál is. Rendtársának, Zakariás Antalnak művéből cáfolja meg.

Az isteni Gondviselésről szóló előterjesztés elején helyesen jegyzi meg Csapody, hogy az ellene felhozott érvek akkor is régiak, ha a modernek használják. Azért Nazianzi Szent Gergely szavait idézi, aki egyik beszédében összefoglalta a Gondviselés ellen felhozott érveket és egyenkint megcáfolta őket. Első bizonyíték a Gondviselés mellett — mondja Csapody — nem a személyes Isten szava, hanem az emberi természetén keresztül nyilvánított isteni tanúságtétel, mely az emberiség közmegegyezésének formájában jelenik meg. A modernek közül csak Wolf Keresztélyt említi, aki szerint Isten csak a világ nagy egysegeire visel gondot. De megjegyzi, hogy ez sem új vélemény, mert már Szent Tamás megcáfolta. A gondviselés nem más, — mondja Csapody — mint az, hogy Isten minden embert üdvözíteni akar és megadja a hozzá szükséges kegyelmet. Szembeszáll Kálvinnal, aki szerint Isten csak a kiválasztottakat akarja üdvözíteni és megvédi Szent Agostont ez ellen a vád ellen. A kérdés kidolgozásánál a nagy jezsuita teológusok a mesterei. Kijelenti, hogy a hit forrásaiban nincs alapja a dominikánus Catarinus véleményének, aki két üdvrendet vesz fel a gondviselésbe és szerinte Szűz Mária, a pátriárkák, próféták és az apostolok Isten különös gondviselése alatt éltek, míg a többi emberek csak Isten általános gondviselése alá tartoznak. Végül foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy honnan a világban a fizikai és erkölcsi rossz (a bűn) és milyen vonatkozásban vannak ezek a gondviseléssel és hogyan egyeztetethetők össze Isten gondviselő, üdvözítő akaratával. Válaszai világosak, amennyire emberileg lehet, kielégítők is.

Utolsó soraiban még egyszer megtámadja Bayle-t, akivel a felvilágosult hitetlenek közül legtöbbet foglalkozott. Szinte felháborodva mondja róla, hogy a perzsa Zoroasztert merészebb dicsérni, aki jobb, következetesebb és észérvekkel jobban bizonyítható megoldást ad a világ nagy problémájának megoldására, mikor nem egy, hanem két ősokot vesz fel. Botránkozik Csapody méltán azon is, hogy Bayle a keresztény hitrendszert csak feltetésnek tartja. A nagy kételkedővel nem tud már mást tenni, mint alkalmazza rá a kiváló ókeresztény hitvédőnek, Lactantinak szavait: „aki az igazság ellen küzd bizonyítékok nélkül, az olyan verembe esik, ahonnan nem lehet kihúzni”. Ezt a megállapítást legalább gondolatban a felvilágosodás minden hitetlenjére is

vonatkoztatja Csapody, azért fejezi be vele dogmatikájának két utóbbi apologetikus részét, mert látta, hogy velük szemben ez a tény.

Csapody dogmatikájának utolsó része a katolikus hit két legnagyobb alapvető hittitkának mélységeibe vezet. A Szentháromság és a megtestesülés titkairól tárgyal. (De Augustissimis Trinitatis et Incarnationis Mysteriis . . . Tynnaviae 1772.) A könyvet Csapody Eszterházy Károly gróf egri püspöknek ajánlja azért, mert korában ő tett legtöbbet Magyarországon a katolikus hit terjesztéséért és megerősítéséért. Ilyen irányú érdemei Borromei Szent Károly érdemeivel hasonlíthatók össze. A bevezetésben azt is megindokolja Csapody, hogy miért vette ki a Szentháromságról szóló részt az Istenről tárgyaló munkájából. Nehéz munkát ad e két hittitok annak, aki csak közel akar jutni hozzájuk, de még nehezebb előadni. Ő is érzi ezeket a nehézségeket.

Csapody először a második isteni személynek, a Fiúistennek istenségét bizonyítja az ószövetségi próféták jóvendöléseiből, majd az újszövetségből. A jegyzetben ad történeti áttekintést azokról az eretnekségekről, melyek tagadták Jézus istenségét. Kezdi a sort Ariusszal és befejezi Socinussal, aki már a modern szentháromságtagadóknak, az unitáriusoknak szellemi atyja. Ismerteti bőven az Ariuszt elítélő első niceai zsinat körül kifejlődött nagy harcokat, mert ez nagyban hozzájárul a kérdés tisztázásához is. A tételek bizonyításához felhasználja majdnem az egész ókeresztény irodalmat. Különösen Szent Ágoston, Szent Vazul, Szent Atanáz és Szent Hilárius munkáit idézi. Origenest pedig megvédi, mintha ő nem lett volna a Szentháromság híve.

Ugyanezt a módszert követi, mikor a harmadik isteni személynek, a Szentléleknek istenségét bizonyítja. Mikor pedig a három isteni személynek egymáshoz való viszonyát tárgyalja, nagyon óvatosan, csak biztos kipróbált nyomokon halad. Idézetet idézetre halmoz a szentatyák műveiből és hiányzik néha az egyes tételek bölcséleti megalapozása, melyet csak akkor vesz elő, ha ellenvetésekkel kell cáfolnia.

A megtestesülés titkának tényét először az ószövetségből vett két jóvendölés beteljesülésével bizonyítja. Jákob pátriárka és Dániel próféta jóvendölését tárgyalja Csapody szövegkritikai alapon. Különösen sokat foglalkozik Dániel jóvendölésével. Ennek sok magyarázata közül azt fogadja el, amelyik az első időpontot, ahonnan az évhetekeket számítani kell, Longimanus perzsa király templomépítésre adott engedélyének dátumában jelöli meg. Így Csapody szerint nemcsak az Údvözítő halála, hanem a zsidó nép szétszóródása is meg van jóvendölve Dánielnél.

Krisztus istenségének gyakorlati folyamányait is elég bőven tárgyalja, de a Jézus szent Szívének tisztelétét nem említi, pedig ez már az ő korában is a teológiai érdeklődés előterében

állott és Magyarországon egyik rendtársa, Hajnal Mátyás könyvet is írt róla.

Krisztus személyével kapcsolatban érdekes kérdést vet fel Csapody. Szép volt-e Krisztus? Idézi a szentatyák erre vonatkozó véleményét. Ő maga azt tartja, hogy nem volt sem feltűnően szép, sem csúnya, mert a feltűnőség nem egyeztethető össze Krisztus egyéniségével.

Csapody eme utolsó munkájának van leginkább gyűjteményes jellege. Nagyon sok benne az idézet és sokszor igen hosszúak. Az egész könyvet a nyugodt, logikus gondolatmenet jellemzi. Látható az a törekvés, hogy a katolikus teológia kitaposott nyomain akar haladni, ami teljes mértékben sikerül neki. Még a katolikus teológia belső vitatott kérdéseiben sem mond véleményt, csak megemlíti őket. Óvatossága szinte túlzott, spekulatív készségét sem mutatja meg oly mértékben, mint az dogmatikája más részeiben tapasztalhatjuk. A dogmatikája többi részéhez viszonyítva ezt kell a leggyengébbnek minősíteni.¹⁸

Csapody Lajos kanonoki és szemináriumi működése

Az 1773 április 4-én Bécsben elhunyt nagymányai Koller Ignác halála után majdnem négy évig árva a veszprémi püspökség. A hosszú időre nyúló széküresedés az egyházmegye papságában egyre forróbbá tette a vágyat új főpásztor iránt. Hírek és találgatások akkor is jártak a kinevezendő új püspök személye körül és mint az egykorú források egyöntetűen megjegyzik, az egyházmegye papsága Bajzáth József esztergomi kanonok és királyi alkancellár kinevezését remélte Mária Terézia királynétól. Ezt a reményt táplálta a Bécsből érkező híreken kívül még az a közismert bizalom és megbecsülés, melyet Bajzáth a királyné részéről élvezett, és ezt a reménykedést teljessé tette Bajzáth eddigi élete és működése, mely biztosíték volt arra, hogy Bajzáthban igazi atyát és mindenben méltó, rátermett tőpásztort nyerne az egyházmegye. A reménység valóra vált. 1777 február 13-án Mária Terézia Bajzáth Józsefet kinevezte veszprémi püspöknek. A királyi kancellár még februárban értesíti a veszprémi káptalant az öröndetes eseményről. Kis Pál nagyprépost lakására hívja össze a káptalan tagjait és felolvassa előttük a kancellár levelét, amit a kanonokok nagy örömmel hallgatnak meg. Mindjárt határoznak is, hogy a nagyprépost és Grubánovics Zsigmond kanonok menjenek Bécsbe és üdvözljék az új püspököt az egyházmegye papságának nevében.¹⁹

¹⁸ Csapody irodalmi munkásságát tárgyalja Brunner Emőd O. S. B. A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem című tanulmánya, melyet fel is használtam.

¹⁹ *Protocollum Domesticum* 1756—1813., lapszám nincs; csak a gyűlések időpontja szerint lehet rá hivatkozni.

Bajzáth kinevezése azért húzódott oly sokáig, mert a székesfehérvári kinevezés alkalmas időnek látszott arra, hogy a királyné rendezhesse a dunántúli egyházmegyék új beosztását és új püspökségek felállításával kevesbitse a két nagy dunántúli püspökség egyházkormányzati gondjait. A királyné, aki át volt havva az apostoli királyság eszméjétől és komolyan vette apostoli királyi feladatát, két új püspökség felállítását határozta el. Terve a szentszék helyeslésével is találkozott és így valósul meg a győri és veszprémi egyházmegyéből kiszakított szombathelyi meg a tiszán a veszprémi egyházmegye területéből megalakított székesfehérvári egyházmegye felállítása. Az új veszprémi püspök, Bajzáth József már a megcsonkított egyházmegyére kapja meg kinevezését. Az új székesfehérvári egyházmegye első püspökévé a királyné Nagy Ignác veszprémi kanonokot nevezte ki ugyanakkor, mikor Bajzáthot veszprémi püspökké teszi. Az új egyházmegye első püspökének e kinevezése kedves figyelem volt a királyné részéről, hogy a veszprémi egyházmegyéből kiszakított új egyházmegye élére veszprémi papot állít. Nagy Ignác kinevezésével megüresedett az éneklőkanonoki stallum. Így Bajzáthnak rögtön alkalma van arra, hogy első püspöki intézkedéseként új kanonokot nevezzen ki a káptalanba. Mária Terézia ugyan főkegyúri jogára hivatkozva 1772-től a kanonokok kinevezését is magának tartotta fenn, de Bajzáthnak már kinevezésekor megengedi, hogy a nagyprépost kivételével a többi kanonoki állásokat betölthesse. Így nyílik alkalom a még pár napja püspök Bajzáthnak, hogy új kanonokot nevezzen ki. Választása nem egyházmegyei papra esik. Nem is ismerheti még egyházmegyéje papságát, mert Bécsben tartózkodik. Eddigi ismerősei között néz körül, hogy alkalmas és méltó emberrel tölthesse be az üres kanonoki stallumot. Így esik a választása Csapody Lajosra, a volt jezsuitára, aki világi papként Nagyszombatban él, mint az egyetemi könyvtár és gimnázium igazgatója.²⁰

Önkénytelenül felmerül a kérdés, hogy hol ismerhette meg Bajzáth Csapodyt annyira, hogy őt veszprémi kanonokká kinevezte azzal a feltehető meggyőződéssel, hogy jól választott. Attól eltekintve, hogy Csapodynak tudományos működése révén 1777-ben már országos híre volt legalább a papság körében, talán nem tévedünk, ha megállapítjuk, hogy Bajzáth személyes tapasztalata is kellett ahhoz, hogy Csapodyt kitüntesse ezzel a kinevezéssel. Ha életük szakaszait időbeli sorrendben egymásmellé állítjuk, találunk két-három olyan évet, melyet Csapody és az új püspök együtt töltöttek Nagyszombatban, ahol 1745–47-ben mint fiatal ifjú végezte a bölcseletet, Bajzáth pedig a püspöki helynökségen működik mint titkár. Ez az idő, tekintve a két személy közti kor- és hivatásbeli különbséget, nem volt alkalmas arra,

²⁰ *Protocollum Domesticum*.

hogy Bajzáth annyira megismerje és becsülje Csapodyt, hogy harminc év múlva rágondoljon, mikor mint új püspök először tölt be egyházmegyéjében kanonoki stallumot. 1775—76-i egyetemi tanévben Csapodyt, mint a hittudományi kar volt tanárát és bekebelezett doktorát az egyetem tanácsa rektorra választotta. Ekkor kezd a megvalósulás stádiumába lépni az egyetem áthelyezésének régen vajúdó ügye. A királyné külön bizottságot küld ki, hogy az áthelyezésre javaslatot tegyen.²¹ Ennek a bizottságnak biztos voltak tárgyalásai az egyetem rektorával, Csapodyval. De a bizottság kinevezett tagjai között nem találjuk ott Bajzáthot. Mégis a püspök két kortársa, akik halála után érdemeit összegyűjtötték, egyértelműleg megemlékeznek arról, hogy Bajzáth mint alkancellár a királyné megbízásából résztvett az egyetem áthelyezése ügyében folytatott tárgyalásokon, melynek eredményeképpen az egyetem Budára került.²² Különösen megbízható Nagy Ferenc közlése, mert ő akkor még egyetemi tanár volt Nagyszombatban, tehát közvetlen tapasztalatból szerezhetett arról tudomást, hogy Bajzáthnak is volt szerepe az egyetem áthelyezése körül. Ha előbb nem, ekkor kellett Csapodynak Bajzáthtal megismerkednie, mikor mint egyetemi rektor és királyi megbízott tárgyaltak az egyetem áthelyezése ügyében. Sőt mint egyetemi könyvtárossal is lehettek tárgyalásai Bajzáthnak Csapodyval, mert az egyetemmel együtt a könyvtár is Budára került és így a könyvtár áthelyezése körül felmerült kérdésekben az egyetem könyvtárosának is volt szerepe.

1777 március 17-re már visszaérkezik Bécsből a veszprémi káptalan két tagja, akik az új főpásztort üdvözölték. Hozzák magukkal az új kanonoki kinevezéseket, melyek szerint Nagy Ignác helyébe a püspök kinevezi éneklőkanonoknak Grubánovits Zsigmondot, akinek helyére Gitzey István kerül mesterkanonoknak. Gitzey eddig is a káptalan tagja volt, de csak a káptalan birtokaihoz csatolt hantai prépostság jövedelmét élvezte és mint a káptalan utolsó tagja, a hantai prépost címét viselte. Elölépésével tehát megüresedett a hantai prépostság és a hozzákapcsolt utolsó káptalani stallum, melyre Bajzáth Csapody Lajost nevezte ki. Az új kinevezést a március 17-i gyűlésen olvassa fel a nagyprépost. A gyűlésen jelen vannak az előlépést kapott régi kanonokok, az új kanonok Csapody még nem érkezett meg. De egy-két nap múlva már ő is Veszprémbe érkezik és így március 21-én meg lehetett tartani az ünnepélyes beiktatást. A kötelező hitvallás letétele után Grubánovits, az új éneklőkanonok iktatja be Csapodyt a hantai prépostságba és a vele kapcsolt utolsó kanonoki stallumba.²³

²¹ Hermann i. m. 160.

²² Zimányi: *Oratio de laudibus...* Bajzáth 182. Nagy: *Honor sepulchri...* Bajzáth 1802.

²³ *Protocollum Domesticum* 1756—1813., lapszám nélkül.

Milyen munkakörbe állíthatta volna be Bajzáth az egyházmegye új értékes papját, mint abba, amelyikben eddig is dolgozott, a nevelés munkájába. Ezen belül is az egyházmegye legfontosabb nevelői intézményébe a szemináriumba, a kispapok nevelésébe kellett őt bevonni.

A papnevelés még a XVIII. században is súlyos gondja a magyar püspököknek. A trienti zsinat rendelkezését (1563), mely minden egyházmegye számára előírta a szeminárium felállítását, a maradék magyar királyságban is alig lehetett megvalósítani. Oláh Miklós esztergomi érsek nagyszombati szemináriumra volt az egyetlen, mely a XVI. században Magyarországon működött. A következő században a Pázmány Péter által alapított Stephaneum csak az esztergomi egyházmegye számára nevelt papokat, majd a magyar püspöki kar összefogásával megalapított „országos papnevelőházba” (1649) minden egyházmegye küldhetett kispapokat. A század végén ezenkívül csak a zág-rábi, győri és egri szeminárium kerül felállításra. A török kiűzése után a székhelyeikre visszatérő magyar püspökök legnagyobb gondja a szeminárium. Legfontosabb is, mert a missziós-területté vált egyházmegyekben a lelkipásztori munka megindításához nélkülözhetetlenül szükséges volt. De egyben a legnehezebb is volt a felállításuk, mert nagy anyagi áldozatot kívánt, amivel a püspökök még nem rendelkeztek. Egy-egy szeminárium felépítése és felszerelése óriási anyagi áldozatot kívánt a püspöktől, és mégis ehhez fogtak először. A XVIII. század első felében sorban nyílnak meg a szemináriumok, legelőször a veszprémi, melyet gróf Volkra János alapított 1711-ben és vezetését a piaristákra bízta. Utódai nagy anyagi áldozattal építik, fejlesztik alapítását, és mégis csak Bajzáthnak jut a feladat, hogy az építést és felszerelést 1782-ben befejezze.²⁴ A század második felében új küzdelem vár a magyar püspökökre a szemináriumokkal kapcsolatban. Meg kell védeniök a szemináriumot a felvilágosodás eszméjétől mindjobban áthatott állami abszolútizmus ama törekvéseivel szemben, melyekkel minden iskolát a saját hatalmi körébe akart vonni. Mária Terézia uralkodása második felében a kormányhatalom olyan férfiak kezébe kerül, akik át vannak hatva a felvilágosodás eszméitől és egyéni meggyőződésük, hogy a nevelés is, mely eddig az Egyház joga és feladata volt, kizárólagosan az állam kötelességei közé tartozik. Hogy az államhatalom célját elérje, előbb az Egyházat kellett megfosztani nevelői jogától, mellyel hivatásánál és történelmi érdemeinél fogva Magyarországon is állandóan rendelkezett. Ez a jogfosztó folyamat a katolikus Egyházzal szemben a felvilágosodás szellemi fegyvereinek és az államhatalom folyton növekvő erejének segítség-

²⁴ A veszprémi papnevelő intézet emlékkönyve 1896. A rövidség okáért csak egyszerűen mint emlékkönyvet fogjuk idézni.

gével Magyarországon is megindult a nagy királyné uralkodásának vége felé. 1765-ben a pozsonyi helytartótanács kebelében megalakul a világiakból álló tanulmányi bizottság, melynek tagjai az oktatást már állami feladatnak tekintik. Tervükből nem maradhattak ki a szemináriumok sem. 1776-ban augusztus 12-én megjelenik a bizottság rendelete, mely kijelenti, hogy minden oktatás, tehát a szemináriumi is, „királyi gondosság” tárgya. Azért a nyolc magyar szemináriumban — köztük a veszprémi- ben is — a királyné a szemináriumok vezetését csak elvben hagyja meg a püspökök kezében, akik most a rendelet értelmében terjesztenek fel a királynénak, illetve a helytartótanácsnak egy alkalmas személyt, aki majd a legfelsőbb megerősítés után ténylegesen átveszi a szeminárium vezetését helyettes főigazgatói címmel (pro-director). A helyettes főigazgatónak kötelessége lesz a tanárok munkájára felügyelni, az elvégzett tananyagról, a tanulmányi eredményekről és viták és vizsgák tételeiről a helytartótanácsnak félévenként jelentést tenni.²⁵

A helytartótanács rendelete Veszprémben is megérkezik, de Dravecz János, aki Bajzáth előtt a hosszú széküresedés alatt mint káptalani helynök kormányozta az egyházmegyét, nem terjeszt fel senkit megerősítés végett a szeminárium helyettes főigazgatói állására. Ennek oka részben az volt, hogy nem volt a káptalan tagjai között olyan, aki erre az állásra alkalmas lett volna. Az állás természete ugyanis megkívánta, hogy betöltője magasabb teológiai képzettséggel rendelkezék. De hallgatásának oka lehetett az is, hogy nem akart döntení ebben a nagyfontosságú ügyben, mert tudta azt, hogy a helytartótanács rendelkezésének milyen döntő befolyása lesz a szeminárium jövődi irányában. Könnyen felismerhette ugyanis a rendelkezés célját és így látta, hogy a helyettes főigazgató személyének megválasztásán dől el a papnevelés szelleme. Ezért a felterjesztendő személy kiválasztásával járó felelősséget az új püspökre akarta áthárítani. A helytartótanács 1777 március 23-án megsürgeti Draveczot, hogy küldjön fel kinevezésre alkalmas személyt a szemináriumi helyettes főigazgatói állás betöltése végett. De ő még mindig vár. Mikor már megvan az új püspök és az új püspököt Bécsben üdvözlő káptalani tagok meghozzák az új kanonok kinevezését, akkor terjeszti fel az új kanonokot, Csapodyt, akit élete és munkássága a legnagyobb mértékben alkalmassá tett erre az állásra. Azt hiszem, nem téves megállapítás, ha a felterjesztésben már az új püspök akaratának megnyilvánulását látjuk. Bajzáth Bécsben a kormánykörök közelében ismerte az új idők irányát és így nagyon jól tudta, hogy milyen fontos az új szemináriumi igazgató személyének megválasztása és talán Csapody kanonoki kinevezésének is az volt egyik indítéka, hogy erre

²⁵ Emlékkönyv 49.

a fontos állásra alkalmas személyt kapjon az egyházmegye. Dravecz Csapodyval együtt felterjeszti Grubánovitsot is, de a helytartótanács választása nem eshetett rá, csak Csapodyra. Grubánovitsnak nem volt magasabb teológiai képzettsége, míg Csapody bölcséleti és hittudományi doktor, éveken keresztül egyetemi tanár, aki tudományos és irodalmi működésével országos hírnevet szerzett magának. Így a helytartótanács, mely rendeletében maga sürgette, hogy a szemináriumi tanárok mind magasabb végzettségű teológusok legyenek, nem is erősíthetett meg mást a szeminárium igazgatói állásban, melynek célja éppen az volt, hogy a tanárok munkáját irányítsa és arra felügyeljen. A helytartótanács 1777 július 10-én erősítette meg Csapodyt új állásában.²⁶ Ez a tény egymagában igazolja, hogy Bajzáth milyen jól választott, mikor Csapodyt kanonoknak kinevezte, mert csak így vált lehetővé igazgatói megerősítése is. A volt jezsuita egyetemi tanár megerősítése a veszprémi szemináriumban egyelőre keresztülhúzza a rendelet előkészítőinek számítását. Olyan embert kellett megerősíteniök, aki mint volt jezsuita, egész lelkiségével szöges ellentétben állt azokkal az elvekkel és azzal a szellemmel, melyet ők a rendelet megvalósítása révén a magyar szemináriumokban is diadalra akartak juttatni.

Mikor Csapody elkezdi szemináriumi működését, a szeminárium épülete még nem állt egészen készen. Már 1773 május 29-én megkezdtek az építést, melyet Koller püspök fejedelmi hagyatéka tett lehetővé. De a 10.000 forint készpénz és ennek még felével több értékű építőanyag nem volt elég, hogy az egész szemináriumot a tervek szerint felépítsék. Megéppül először a déli szárny, ahová 1773 augusztusában be is költöznek a növendékek. A káptalan számítása szerint még 25.000 forintra lett volna szükség, hogy a középső és északi szárny is felépüljön. A káptalan kéri is ezt az összeget az üresedésben levő püspökség időközi jövedelméből,²⁷ de nem kapta meg, bár kapott egy jelentős összeget (adat nincs rá), mellyel 1777-ben befejezték a középső szárny felépítését. Az új püspök szíven viseli az épület befejezését és 1777 júliusában még Bécsből arról értesíti a káptalant, hogy az építésre kiutalt összegből még van 5000 forint, amit fel kell venni. A káptalan Csapodyt bizza meg a pénz felvételével. Ez volt Csapodynak, a szeminárium új igazgatójának első ténykedése.²⁸

Kanonoktársai is szívesen felhasználják Csapodyt mindjárt az első napokban a káptalan ügyeinek intézésére. Már május 5-én Adándra küldik a nagyprépost társaságában, hogy tárgyaljon a somogy megyei főispánnal a káptalan síófoki malma

²⁶ Emlékkönyv 50. Protocollum Episcopale (1760—77.) 406., 412.

²⁷ Emlékkönyv 45—48.

²⁸ Protocollum Domesticum 1756—1813., lapszám nélkül.

ügyében, mert a Balaton alacsony vízállása miatt a malom használhatatlan lett. Alig érkezik vissza, küldi Pozsonyba a helytartótanácsához, ahol a káptalannak a jutasi legelők miatt van már régen húzódó ügye. Ez a jutasi legelő-ügy egyébként végigkíséri Csapody egész kanonokságát és csak mint nagyprépostnak sikerül majd végleg elintézni.²⁹

Még mielőtt Bajzáth a püspöki kormányzást átvenné, alkalma van arra, hogy Csapodyt a kanonoki rangsorban előléptesse. Grubánovits Zsigmond éneklőkanonok az új székesfehérvári egyházmegye székeskáptalanjának nagyprépostja lesz. Így megüresedik egy stallum a káptalanban. Bajzáth még Bécsből július 1-én fokozatosan előléptetést eszközöl és így Csapody, aki eddig mint utolsó kanonok csak a hantai prépostság jövedelmét kapta, most már előlép azok közé a rendes kanonokok közé, akik a káptalan birtokaiból élvezik az osztalékos jövedelmet. Grubánovits távozásával augusztus 4-én megtörténik az installáció is.³⁰

A július 14-i ülésen olvassák fel Bajzáth levelét, melyben közli a káptalannal, hogy augusztus 5-én fog bevonulni ünnepélyesen székvárosába. A káptalan készül fogadására. Elhatározza, hogy diadalkaput állíttat fel a piaristák és a nagyprépost háza között. A határozat kivitelezését Csapodyra bízzák.³¹ A káptalan négy tagja már július 28-án elmegy Sümegre, mert oda érkezik először az új püspök. Köztük van Csapody is. Sümegen a kanonokok megbeszélik Bajzáthtal a bevonulás részletes programját, majd hazajönnek és előkészítik a püspök fogadását. Augusztus 5-én Bajzáth ünnepélyesen bevonult Veszprémbe.

Az új püspök hamarosan munkához lát. Figyelme már az első napokban a szeminárium felé fordul. Ezt kívánták tőle tervei is. Felismerte már, hogy az egyházmegyét romjaiból feltámasztó nagy Bíró Márton elődjének munkáját kell folytatni és betetőzni. Bíró Márton felállította az egyházkormányzat és lelkipásztori munka kereteit és neki ezeket a kereteket kellett tartalommal megtölteni. Ez a feladat felelt meg egyéniségének is. Mély papi lélek, aki a királyi udvar csillogásában és a papi lelkiséget nem tápláló munkakörében is megmaradt igazi papnak. A püspöki munkakörből is nem az uralkodás áll a lelkéhez legközelebb, hanem az atyai szeretetből fakadó irányítás. Krisztus főpapi imádságának szavaival köszönti a papságot, melyet szűkebb családjának érez. Lelkének papi szellemét akarja köztük szétsugározni. Jól látja, hogy milyen nagy szükség van erre a felvilágosodás lelkiséget szárító viharában, melytől a papságot is nehéz lesz megóvni. Csak akkor lehet ebben reménye, ha min-

²⁹ U. o., lapszám nélkül.

³⁰ Protocollum Episcopale, lapszám nélkül.

³¹ Protocollum Domesticum, lapszám nélkül.

den erejével fokozza a papi szellemet, hogy az elég erős legyen a koreszme legyőzéséhez. Hova fordulna tehát először, mint a szeminárium felé, ahol az egyházmegye számára a papi szellem forrásának fakadni kell. Már augusztus 16-án a káptalan tagjából megalakított konzisztóriumban felteszi a kérdést, hogy kit tartana a konzisztórium alkalmasnak a szemináriumi prefektusi állásra, mert az eddig prefektus Balassa István székesfehérvári kanonok lett. A kanonokok egyhangúlag Csapodyt ajánlják a püspöknek.³² Bajzáth örömmel nevezi ki Csapodyt, hisz élete és működése teljes biztosíték arra, hogy a papi szellemnek hűség- és ápolója és fejlesztője lesz a szemináriumban. A prefektusi tisztség ugyanis még egyetlen kimondottan nevelői tényező volt a szemináriumban, mert lelkiigazgatói állás még nem volt megszervezve.³³ De Csapody mint kanonok nem lakik a szemináriumban, káptalani kiküldetéseinek egyébként is távortartják gyakran a szemináriumtól, azért az állandó felügyelet ellátására szüksége van állandó helyettesre, akit Bajzáth ki is nevez Babics András személyében, aki két évvel előbb még az intézet növendéke volt.³⁴ Csapodyn és Babicson kívül még két piarista atya működik az intézetben, akik a tanítást végzik. A hároméves hittudományi oktatás ellátására elég volt két tanár, mert az első és második, vagy a második és harmadik évfolyam hallgatói számára változó rendszerrel történt a tanítás. Két évfolyam biztosan együtt hallgatta az előadásokat, de hogy melyik két évfolyam volt összekapcsolva, arra nincs adat. Tanított valamit a helyettes prefektus is, mert Babicsot is tanárnak nevezik a helytartótanács leiratai, melyek a helyettes főigazgató és prefektus Csapody fél-éves jelentéseire adott válaszok voltak. A szeminárium elveszett naplója szerint Csapody is tanított valamit. A napló szerint ugyanis 1778-ban kedden délelőtti tanár Csapody, délutáni pedig Babics volt. De kedd szünnap volt, mikor is előadások nem voltak; csak délelőtt volt általános kikérdezés a végzett anyagból, délután pedig a német nyelvet tanították a növendékeknek. Így a napló állítását csak úgy lehet értelmezni, hogy kedden délelőtt Csapody tartotta az általános kikérdezést, ami igazgatói és prefektusi tisztségének is megfelelt, délután pedig Babics tanította a növendékeket németnyelvre.³⁵

Az 1777 augusztus 11-i gyűlésen a káptalan megválasztja Csapodyt a testület jegyzőjének. Ez a munkakör sok gondosságot és fáradságot igényelt, mert a káptalani gyűlések jegyzőkönyveinek elkészítésén kívül le kellett másolni az összes érkező és elküldött káptalani leveleket. A szokásos éveleji választáson, a következő év januárjában, mikor a káptalan a belső ügyei

³² Protocollum Episcopale, lapszám nélkül.

³³ Emlékkönyv 55., 104.

³⁴ U. o. 52., 53.

³⁵ U. o. 52.

intézésére választ kebeléből tagokat, Csapody a betegek látogatója és a káptalani házak felügyelője lesz.³⁶ A betegek látogatása nagy lelki tapintatot, figyelmes jóságot és testvéri szeretetet kíván. Ez a választás mutatja, hogy Csapodyt kanonoktársai már megismerték és azért választották meg erre a lelkiileg kitüntetést jelentő állásra. Hűségese be is töltötte Csapody ezt a sok érdemszerzésre alkalmas tisztségét, több mint két évtizeden keresztül. Mikor már nagyprépost, még mindig gyakorolja és csak utolsó betegségéből folyó testi-lelki tehetetlensége miatt választanak helyette mást.

A középkori egyházkormányzatnak az egyházmegyékben igen fontos tényezői voltak a főesperesek. Több esperesi kerületet magába foglaló nagyobb földrajzi vagy közigazgatási egység felett gyakoroltak felügyeletet. A trienti zsinat ugyan nem rendelte el felállításukat, mikor az egyházkormányzat nagy átfogó reformprogramját kidolgozza, de nem is tiltotta el. Ezért a török hódoltság után a magyar egyházmegyék újra felállítják a főesperesi hivatalokat és a káptalani állásokhoz kötik azokat. Így tett Bajzáth is. 1777 október 18-án visszaállítja az egyházmegyében a zalai és somogyi főesperességeket, élükre állítván egy-egy káptalani tagot. Csapody lesz a zalai főesperes.³⁷

1778-ban Csapody hosszabb ideig távol van Veszprémtől. A káptalan küldi ki Bécsbe, hogy szerezze be a székesegyház felszerelésének kiegészítésére szükséges tárgyakat és egyben vigye el személyesen azt az 1600 forintot is, melyet a káptalan a királyné kérésére a porosz háború költségeire megajánlott.³⁸ A következő években még többet kell Csapodynak utaznia a káptalan ügyeiben. A káptalan tekintélyesebb tagjai öregek már, a két fiatal kanonok pedig, Zsolnay és Rozsos, az egyházkormányzatban vannak lekötve a püspök mellett. Így Csapodyt, akit nyelvtudása és széles ismeretségi köre egyébként is alkalmassá tett arra, hogy itthon és az ország határain kívül is a káptalan ügyeiben eljárjon, sokszor küldi ki a káptalan. A káptalan birtokügyei ugyanis még sok helyen rendezetlenek. A káptalan lassankint visszaszerzi a törökidulás előtti birtokait és jövedelmei nagy részét, de még mindig merül fel igénye itt-ott idegen kézre került birtokokra vagy jövedelmekre. Viszont a már visszaszerzett birtokai ellen nem egy helyen támasztanak keresetet mások, kétségbevonva a káptalan birtokjogát egy-egy birtokrészre. A káptalan által támasztott igények mások tényleges birtokában lévő területek visszaszerzése iránt bizonyítékok hiányában éppoly kevésbé voltak néha megvalósíthatók, mint a káptalan birtokjoga ellen támasztott keresetek. Hosszú, év-

³⁶ *Protocollum Domesticum* 218.

³⁷ U. o. 202—207.

³⁸ U. o. 236.

tizedekig is eltartó közigazgatási és peres eljárások keletkeznek ebből, melyekben a káptalan jogait és kereseteit Csapodynak kell a társai bizalmából képviselni és védeni. Ez a megbízatás sok időt vesz el Csapodytól, sokszor miatta Veszprémtől hosszabb ideig is távol kell lennie.

1779 május 6-án a somogy megyei Nyim pusztára száll ki, hogy a káptalan megbízásából barátságos egyességet kössön Majthényi báróval, akivel már régen húzódó határpere van a káptalannak és már igen sok költséget emésztett fel.³⁹ Ide félig-meddig hazamegy Csapody, mert a családjának is vannak itt birtokrészei. A következő hónapban már Pozsonyba küldik, hogy a helytartótanácsnál sürgesse meg a káptalan egyik úrbéri keresetének elintézését. Alig fordul meg Pozsonyból, már Lókútra kell mennie egy határperben, majd karácsony után ugyanabban az ügyben Pestre utazik, hogy a tárgyalást sürgesse.⁴⁰ Tárgyalás előtt áll a káptalannak egy másik ügye is Pesten, melyet Csapody kedvezően el is intézni. A jó hírt még Pestről megírja Csapody a káptalannak, aki levélben gratulál neki a sikerhez, de egyben új felhatalmazást küld neki egy másik ügy elintézésére. A királyi tábla előtt van már ugyanis Glózer Gábor kalocsai kanonok és felsőörsi prépost peresített követelése a veszprémi káptalan ellen, akitől a prépost két telket követel, melyeket még egy XVI. századbéli csere kapcsán kellett volna a káptalannak átadni a felsőörsi prépostság részére. Mivel Glózer éppen Pesten van, Csapody tárgyal vele, hogy barátságos egyesség megkötésével szüntessék be a pert még az ítélet előtt. Fáradozása nem járt sikerrel, mert az ügy csak 1811-ben nyert végleges elintézését a prépostság és a káptalan közt létrejött egyességgel.⁴¹ Csapody pesti tartózkodása átnyúlik a következő évre is, amikor a káptalan ősszel újra Pestre küldi, hogy barátságos egyességet kössön Ladányi György özvegyével, Vízkeleti Krisztinával, aki a káptalant egy kispécselyi birtokrészért perelte. Az egyesség ezúttal sikerül, az özvegy átvész Csapodytól 1500 rénusi forintot és ennek fejében eláll további követelésétől.⁴² Most már nemcsak vidéken, de helyben is rábizzza a káptalan vitás birtokügyeinek intézését. Az alsó- és felsőpáhoki, továbbá a szentandrás káptalani telepéseket éri sérelem a veszprémi püspökség alkalmazottai részéről. A káptalan Csapodyt bizza meg, hogy tárgyaljon a püspökkel a további surlódások kikerülése végett.⁴³

A sok fáradságot és időt igénybevevő káptalani megbízatások között Csapody ellátja lelkiismeretesen azt a munka-

³⁹ *Protocollum Domesticum* 248.

⁴⁰ U. o. 244–245.

⁴¹ U. o. 249. Bedy: A felsőörsi prépostság története 53–54.

⁴² *Protocollum Domesticum* 259.

⁴³ U. o. 261.

körét is, mellyel az egész egyházmegyét szolgálja. Eleget tud tenni szemináriumi igazgatói és prefektusi feladatának. Bajzáth püspök, akinek a papi lelkiség emelésére olyan sok gondja volt, elsősorban a szemináriumban akarja azt ápolni és erősíteni. Ez a cél lebeg előtte, mikor a szemináriumnak 1779-ben új törvényeket ad. Nem lehet fel sem tételezni, hogy Csapodynak, az intézet hivatott vezetőjének ne lett volna része ezeknek a törvényeknek megszerkesztésében. A törvényekből kitűnik, hogy a lelki nevelésen van a hangsúly. A lelki nevelésre és elmélyülésre hozott intézkedések alig valamivel tartalmaznak kevesebbet, mint a mai szeminárium háztörvényei. A napirend megállapításában elég szigorú, de a szigorúság is a lelki nevelés szolgálatában áll. A törvények minden pontjából kiérezhető az az erőfeszítés, hogy az egyházas és papi szellemet megvédje a mindig erősebben fújdogáló korszellem ellen. Külön érdekessége a törvényeknek azon intézkedése, hogy az elsőéves növendékeket teljesen elválasztja az idősebbektől. Ugyanazt akarja ezzel elérni, amit a szerzetesrendek szabályai az ujoncévvel. A lelki élet megalapozásának és továbbfejlesztésének főeszközei a minden év őszén megtartandó nagy lelkigyakorlatok. Ezeknek vezetésére Csapody volt jezsuitákat hív az intézetbe.⁴⁴

Bajzáth látni akarja, hogyan válik be az új törvény, vajon elérte-e azt a célt, melyet várt tőle. Azért már a következő évben hivatalos látogatást és vizsgálatot tart az intézetben. 1790 április 6-án folyik le ez a hivatalos vizsgálat, mely mindenre kiterjed, ami csak a szemináriumi élettel összefügg. A növendékek lelki nevelése, tanítása, a házi fegyelem megtartása, a növendékek ellátása, ruházkodása, a szeminárium anyagi ügyeinek vezetése alkotják e vizsgálatnak főbb pontjait. Bajzáth mindenképp személyesen kihallgat, még a növendékeket is. A vizsgálat befejezése után Bajzáth arról értesíti Csapodyt, hogy az intézet vezetésében és életében semmi kifogásolnivalót nem talált. Ennél nagyobb dicséretet Csapody nem is kaphatott volna főpásztortól. Ez a legfelsőbb hivatalos megállapítás egy magában bizonyítja Csapody nagy érdemeit, melyek őt a vesztprémi szeminárium vezetése körül megillették.⁴⁵

Bajzáth még ebben az évben elhatározza, hogy befejezi a szeminárium felépítését, elkészítteti a hiányzó északi szárnyat is. Elhatározását október 16-án tudatja a káptalannal. A konzisztórium ülésén részletekbemenő pontossággal beszéli meg a püspök kanonokjaival az építés gyakorlati kérdéseit. Az építkezéshez a káptalan is hozzájárul 60,000 téglával és 1000 köből mésszel, melynek értékét készpénzben is hajlandó kifizetni, ha erre inkább szükség lesz. Azon a helyen, ahol az új szárny fel

⁴⁴ Emlékkönyv 55—57.

⁴⁵ Protocollum Episcopale, lapszám nélkül.

fog épülni, áll egy régi épület, melyet azért le kell bontatni, de az anyagát fel lehet használni az építkezéshez. Csapodynak kellett gondoskodni arról, hogy a lebontás folyamán felhasználható anyag értékét a költségvetésszámitásba vegye és levonja. A mesterekkel való tárgyalás, a kifizetések eszközlése, általában az építkezés feletti felügyeletet a püspök Csapodyra bízta.⁴⁶ A következő év tavaszán meg is indul az építkezés, egész évben folyik és 1782 tavaszán már készen is áll. Az épület nagyszerűségét Bajzáth fejezi ki legmegkapóbban, mikor az új intézet ünnepélyes megáldása alkalmával palotának nevezi, melyben királyok is meglakhatnak. Valóban, akkor a püspöki palota mellett a legnagyobb épülete volt a veszprémi várnak. Csapodynak, mint a szeminárium vezető előljárójának érdemei az építés körül el nem vitathatók. Még ha nem is tudnók az építés vezetésére kapott püspöki megbízatásról, akkor is el kellene ezt fogadnunk.⁴⁷

Csapody érdemei, melyeket a szeminárium építésének befejezése körül és az intézmény kifogástalan vezetése körül szerzett, nem maradtak jutalom nélkül. Horváth Pál kanonok halálával a bakonyi apátság címe is birtokos nélkül maradt. Bajzáth a bakonyi apátság címét Csapodynak adományozza és 1780 szeptember 24-én a püspöki kápolnában megkapja tőle az apáti felavatást is.⁴⁸ Csapody ekkor már örkanonok, mert Horváth Pálon kívül meghal Dravecz János is és így Csapody egymásután két előléptetést kap a káptalanban.⁴⁹ Örkanonoki tisztségével járt a székesegyház épületének és felszerelésének gondozása. Az örkanonok ugyanis mindig a székesegyház épületének és felszerelésének öre. Csapody azzal akarta megörökíteni örkanonokságát, hogy a saját vagyonából is hozzájárul a székesegyház berendezésének kiegészítéséhez. Az altemplomban saját költségén vörös márványból készített oltárt állíttat fel a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, mert nemrég kapott bakonyi apátsága is a Boldogságos Szűz Máriáról volt elnevezve. Az oltárra szép barokk szobrot is állíttatott. Adományának ünnepélyes felszentelésére felkérte volt rendtársát, Pierer János tinnini felszentelt püspököt, aki a győri püspök segédpüspöke volt. 1781 december 21-én volt az ünnepélyes felszentelés.⁵⁰ Az oltár a szoborral együtt a székesegyház 1907-ben történt lebontásáig helyén maradt. A barokk szobor ezután felkerült az új székesegyház északi oratóriumába, mert az új épület stílusába nem illett bele.⁵¹

⁴⁶ Protocollum Domesticum 261—262.

⁴⁷ Emlékkönyv 48.

⁴⁸ Extroctus Prot. Epp. 1734—98.

⁴⁹ Protocollum Domesticum 241., 253.

⁵⁰ Extroctus Prot. Epp. 1734—98.

⁵¹ Ádám Iván: A veszprémi székesegyház 426.

Alig fejeződik be a szeminárium építése, melynek intézése Csapodyt állandóan Veszprémhez kötötte, újra utazni kell a káptalan birtokügyeiben. Okolicsányi udvari tanácsos és Bernáth bécsi ügynök arról értesítik egyidejűleg a káptalant, hogy a jutasi legelők ügye a pozsonyi helytartótanácsból felkerül Bécsbe, ahol várható a végső döntés ebben a régen húzódó vitás kérdésben. Ezért szükséges, hogy a káptalan tagjai közül valaki jöjjön fel Bécsbe, hogy a tárgyaláson a káptalant képviselje. A káptalan Bécsbe küldi Csapodyt és Zsolnayt, akik már külön-külön jártak el ebben az ügyben a pozsonyi helytartótanácsnál. 1782 májusában indulnak útnak, de hiába érkeznek Bécsbe, mert a helytartótanács Pozsonyból még mindig nem tette át az iratokat. Várakozás közben Csapody megbetegszik. Mint Zsolnay június 5-én megírja a káptalannak, Csapody erősen megfázik és meghűlése olyan súlyos, hogy tüdővérzés jelei mutatkoznak. Csapody betegsége a hazaindulást is késleltette, de nem sokáig.⁵² Betegsége — úgy látszik — nem volt komoly természetű, mert június 18-án már itthon vannak és résztvesznek Tejfalusi kanonoktársuk temetésén. Május 26-án Bajzáth már ki is nevezi Csapodyt Tejfalusi helyébe éneklőkanonoknak; Zsolnay július 8-án be is iktatta új hivatalába.⁵³

1783 elején Veszprémbe kell megvédeni Csapodynak a káptalan jogait. A városban állomásozó katonaság parancsnoka a káptalannak a Séd patak partján lévő házát, melyet a vármegyének adott bérbe, katonakórház céljaira akarta lefoglalni. A káptalan ebben jogsérelmet lát, mert az épületet a vármegyei vásárhivatalnak adta bérbe és azért azt más célra a vármegye át nem engedheti. Mivel a katonai parancsnok igyekezett megnyerni már az illetékes megyei tényezőket is, azért a káptalan Csapodyt küldi ki a megyegyűlésre, hogy ott tiltakozzon a jogsértés ellen és mivel a katonai hatóságokkal is jó viszonyt tart fenn, járjon el azoknál is ebben az ügyben.⁵⁴

1784-ben lemond Csapody a szemináriumi prefektusi állásról. Talán kora és elfoglaltsága készítette erre. Mindenesetre helyet ad a fiatalabb Nagy Ferencnek, akit eddigi pályafutása és felkészültsége éppúgy alkalmassá tett erre az állásra, mint 1777-ben Csapodyt. Nagy Ferenc ugyanis utódja volt Csapodynak a nagyszombati egyetem dogmatikai tanszékén, mikor Csapodynak mint volt jezsuitának el kellett hagyni az egyetemet. Tíz évig tanított Nagy Ferenc az egyetemen, megérte az egyetemnek Budára való áthelyezését is és onnan nevezte ki Bajzáth veszprémi kanonoknak. A szeminárium vezetéséről azonban, melyre a helytartótanács még 1777-ben kinevezte, nem

⁵² *Protocollum Domesticum* 275.

⁵³ U. o. 279., 280.

⁵⁴ U. o. 282.

mond le Csapody. De ettől az állásától megfosztja II. József császár rendelete, mely a vidéki szemináriumokat eltörölte és az összes magyar kispapok nevelését és tanítását az úgynevezett generális szemináriumokban akarta állami felügyelet alatt egységesen megvalósítani. A magyar püspökök egyöntetű tiltakozása dacára, szinte erőszakkal valósítja meg a császár ezt a tervet és így 1784-ben a veszprémi szeminárium is megszűnik, mert növendékei a pozsonyi generális szemináriumba lettek beosztva. Ekkor távozik a szemináriumból a két piarista tanár is, akiket Csapody, püspöke példáját követve, három-három arannyal jutalmaz meg, hogy ezzel is kifejezze irántuk háláját. Az üresen maradt szemináriumi épületben helyezi el Bajzáth az agg papokat, akiknek eddig külön házuk volt a várban a piaristákkal szemben. De az agg papok intézményének volt külön előjárója, aki az új otthonban is hivatalában maradt.⁵⁵

II. József a katolikus Egyház népnevelő munkásságát nem hagyta ki számításaiból. Nem vetette azt meg, sőt mint jövődó kormányzati sikereinek egyik feltételét vette számításba. Igaz, hogy a papságban is csak eszközt látott, akinek az ő elveit kell szolgálnia, de lelkipásztori munkáját a maga módján megbecsülte. Ezért törekszik az alsópapság életszínvonalát emelni, mert a lelkipásztori munkát közvetlenül az alsópapság végezte azzal a népnevelő kultúrmunkával együtt, melyre a birodalom polgárainak szüksége volt. Az eltörölt rendek hatalmas vagyonából külön alapot létesít, melynek célja részben az alsópapság anyagi helyzetének javítása volt. Ennek a II. József által létesített „vallás-alap”-nak a császár még azt a célt is kijelölte, hogy jövedelméből új plébániákat állítson és tartson fenn, hogy mindenütt, ahol csak szükség van rá, népnevelő lelkipásztora legyen a népnek. Ezért országos mozgalmat indít útnak, hogy minden egyházmegyében a főhatóság a vármegyei közigazgatási szervekkel karöltve helyről-helyre állapítsa meg, hogy hol van szükség plébánia vagy helyi lelkészség felállítására. Írják össze a plébánia felállításának már meglévő feltételeit, melyek elősegítik a plébánia megalapítását és fenntartását. A beérkezett jelentések alapján döntött volna a helytartótanács, hogy hol kell az új plébániákat felállítani, melyek fenntartását és papjainak az illő életszínvonalat biztosító jövedelemkiegészítését a vallásalap vállalta volna. A veszprémi egyházmegye is igényelte a plébániák számának növelését területén, mely három vármegyére terjedt ki. A császári intézkedés nyomában mindhárom vármegyében megindul a felállítandó új plébániák helyeinek megállapítása, illetve területei kijelölése. A munkát vegyesbizottság végzi, mely az egyházmegyei hatóság és a vármegyei közigazgatás egy-egy kiküldöttjéből áll. Bajzáth 1788 június

⁵⁵ Emlékkönyv 57. Hermann i. m. 273.

9-én értesíti a zalamegyei alispánt, hogy az egyházhatóság megbízottja Zala megyében Csapody lesz.⁵⁶ Ennek a területnek Csapody éveken keresztül főesperese volt és így ismerte a megyében az egyházi helyzetet. Ismerte a plébániák területi beosztását és tudta, hogy melyikből lehet új plébániát kiszakítani. A vármegye nagyon rászorult a plébániák számának szaporítására. Területén a török hódoltság előtt 137 plébánia volt. Mikor Bajzáth az egyházmegyét átvette, a megcsonkítás után csak 54 volt. A plébániák számának szaporítására Bajzáthnak is megvoltak már a tervei. Ezért arra kéri a zalamegyei alispánt, hogy a bizottság először azoknak a plébániáknak felállítását javasolja, melyeket már ő is tervbe vett. Csapody ismeri terveit, melyeket visz magával, hogy a bizottság azokat a helytartótanácsnak teendő előterjesztésének megszerkesztésében felhasználhassa. Ha már a püspök tervei megvalósultak, akkor kerüljön csak sor más plébániák és lelkészségek felállítására.⁵⁷ Mi volt Bajzáth terve, nem ismerjük. De bátran meg lehet állapítani, hogy terve — ha egészen nem is — de részben megvalósult. Még ebben az évben hét új plébánia létesül Zala megyében, melyeknek ma is a vallásalap a kegyura. Ezekhez jön még kettő II. József uralkodása alatt és így a bizottság működésének kilenc új plébánia felállítása lett az eredménye. Azt is meg lehet állapítani, hogy e plébániák felállítása legalább részben már benn volt Bajzáth tervében, melyet Csapody vitt keresztül, mint a vegyesbizottság egyházmegyei kiküldöttje. A plébániák felállítását a bizottság továbbfolytatja munkáját, melyet csak a császár halála szakít félbe. Jóval később, 1796-ban a helytartótanács ismét tervbe veszi újabb plébániák felállítását a vallásalap terhére és június 8-án Bajzáthtól kérdezi meg, hogy hol vannak az 1788-i vegyesbizottság erre vonatkozó tervei, melyeket most fel lehetne használni. Az iratok a vármegyei kiküldötteknél maradtak, akiktől most Bajzáth visszaszerzi és átadja Csapodynak azzal az utasítással, hogy a helytartótanács rendelete értelmében a vármegye közigazgatási szerveivel újra vegye fel az érintkezést és folytassák a császár halálával abbahagyott munkát. Most már dolgozzanak ki végleges tervet, melynek alapján a helytartótanács elrendelhesse az új plébániák felállítását.⁵⁸ Sajnos, a bizottság további munkája ismeretlen. Annyi tény, hogy nem került sor újabb plébániák felállítására, melyet a vallásalap terhére eszközöltek volna Zala megyében. Azt meg lehet állapítani, hogy Csapody a bizottságban II. József alatt eredményes munkát végzett. Keresztül

⁵⁶ Protocollum Episcopale, lapszám nélkül.

⁵⁷ Protocollum Episcopale, lapszám nélkül.

⁵⁸ U. o., lapszám nélkül.

tudta vinni püspöke akaratát és így neki is része van abban, hogy a zalamegyei plébániák száma kilencel szaporodott.

II. József császár halálával Csapody visszakapja régi munkakörét az egyházmegyében. Újra a szeminárium főigazgatója lesz. Már 1790-ben újra megnyílt a veszprémi szeminárium is, mert a generális szemináriumokat csak II. József erőszakos makacssága tudta fenntartani. II. Lipót király a püspökök kérésére belátta a generális szemináriumok tarthatatlan helyzetét és így május 30-án feloszlott a pozsonyi generális szeminárium is és a veszprémi egyházmegye növendékei visszatérhettek Veszprémbe. Bajzáth püspök azt remélte, hogy a császár halálával megszűnt az a szellem is, mely a generális szemináriumokat létebe hívta. Tévedett, mert a korszellemtől áthatott kormányzat görcsösen ragaszkodott ahhoz, hogy az Egyházra gyakorolt befolyásának hadállásait továbbra is megtartsa. Ennek a törekvésnek pedig egyik legfontosabb célkitűzése volt, hogy a papnevelés szellemi irányítását továbbra is a kezében tartsa. Bajzáth azt gondolta, hogy az újra megnyílt szemináriumában nem fog már érvényesülni az állami beavatkozás még abban a formában sem, hogy a püspököt helyettesítő szemináriumi igazgató kinevezésére, illetve megerősítésére a helytartótanács tart majd újra igényt. Azért rögtön a szeminárium megnyitása után maga nevezi ki Csapodyt az intézet igazgatójává. Még állásának nevét is megváltoztatja Bajzáth, hogy ezzel jelezze, hogy munkaköre a régi, de megbízatása az államhatalomtól függetlenül egyedül a püspöktől ered. A helytartótanács ugyanis helyettes főigazgatónak nevezte az általa megerősített szemináriumi vezető előjárót, mert a főigazgatást elvben meghagyta a püspök hatáskörében, de gyakorlatilag a helyettes főigazgatónak kellett gyakorolnia a szeminárium vezetését a helytartótanács felügyelete alatt, ahonnan az irányítást kapta és akinek egyedül volt felelős a szeminárium vezetéséért. Bajzáth egyszerűen igazgatónak nevezi ki Csapodyt, akinek feladata, mint Bajzáth mondja, „közvetlenül” irányítani az intézetet. Tehát a felsőbb, azaz nem közvetlen irányítást a püspök fenntartotta magának. Szemináriumának az állami felügyeletről való mentességét azzal is ki akarja Bajzáth mutatni, hogy nem küldeti fel Csapodyval a félévi jelentéseket, melyeket a szeminárium feloszlata előtt hét éven keresztül fel kellett terjeszteni a helytartótanácsához. Majdnem három évig sikerül Bajzáthnak a helytartótanács figyelmét elkerülni. De 1793 július 6-án be kellett számolnia a helytartótanácsnak a szeminárium vezetéséről. A helytartótanács ugyanis 1791 január 18-án új tantervet írt elő a szemináriumok számára, és ennek bevezetéséről érdeklődik a helytartótanács Bajzáthtól. Bajzáth jelenti, hogy megvan a négy tanár már, akiknek alkalmazását az új tanterv megkívánta és az intézetnek van igazgatója is (nem helyettes főigazgatója, mint

azt annakidején a helytartótanács kívánta), Csapody Lajos éneklőkanonok. A helytartótanács észrevette a püspök szándékát és azért közli vele válaszában, hogy nem veszi tudomásul Csapody igazgatói kinevezését. Felszólítja a püspököt, hogy a királyi rendelet értelmében terjesszen fel alkalmas személyt a helytartótanácsához, aki majd ezt megerősíti a szemináriumi helyettes főigazgatói állásában. Mert erre — indokolja intézkedését a helytartótanács — éppúgy, mint „más királyi akadémiák”-nál, a veszprémi szemináriumban is szükség van az egyöntetű irányítás elérése végett. Bajzáth 1793 december 26-án válaszol a helytartótanácsnak. Kifejti, hogy nem is terjeszthet fel mást, csak Csapody Lajost, aki éveken keresztül egyetemi tanár volt, több főiskolán is megfordult és így neki van meg egyedül az a tudományos tekintélye, tapasztalata és látóköre, hogy ezt az állást betöltse.⁵⁹ A helytartótanács meg is erősíti Csapodyt, aki tehát ezután mint helyettes főigazgató küldi félévi jelentéseit a szeminárium tanulmányi helyzetéről és az eredményekről.

Irodalmi harc a veszprémi püspök királyné koronázó jogáért

A kalapos király, II. József halála után utóda, II. Lipót az alkotmány elismerésével és helyreállításával akarta megbékíteni a nemzetet. Alig érkezik Bécsbe, hogy örökségét átvegye, összehívja az országgyűlést és egyben megígéri, hogy királlyá koronáztatja magát. II. Lipótnak van már felesége és így a nemzet reméli, hogy az ősi alkotmány értelmében nemcsak király-, de királynékoronázás is lesz Pozsonyban. A királynékoronázás közeli eshetősége Bajzáthot is érintette, mert a veszprémi püspököknek, a királyné kancellárjának ősi joga volt a magyar királynék megkoronázása. A veszprémi püspökség eme legféltettebb és legértékesebb joga azonban a magyar történelem folyamán egymásra következő személyi és helyzeti erők hatása alatt tartalmában igen megkisebbedett, amibe a veszprémi püspökök soha nem nyugodtak bele. Ha az első két századból nincs is írásbeli bizonyítékunk arra, hogy a királynék megkoronázása a szent koronával és a szentelt olajjal való felkenése a veszprémi püspökség kiváltsága volt, mégis biztosan állíthatjuk ezt. Mint a királynék házi főpapjait, a királyné városának és az ősi koronázó városnak, Székesfehérvárnak püspökeit, a királyné kancelláriájának vezetőit annál inkább megillette ez a jog, mert a királyné-koronázás ünnepélyes szenteléssel lévén egybekötve, annak gyakorlása a terület főpapjának, a veszprémi püspöknek hatáskörébe tartozott a középkori liturgikus törvények szerint is. Sajnos azonban, hogy a

⁵⁹ Protocollum Episcopale, lapszám nélkül. Emlékkönyv 68—69.

veszprémi püspökség e joga az első két évszázadban írásban nem volt számára biztosítva. Mikor 1215-ben II. Endre király ifjú neje megkoronázását az esztergomi érsekre bízta, Róbert veszprémi püspök ebben a mellőztetésben püspöksége kiváltságának megsértését látta. De írásbeli bizonyítékok hiányában kiváltságát nem tudta megvédeni, de a jogfosztásba bele nem nyugodott. III. Ince pápa által összehívott IV. lateráni zsinaton megjelent Róbert veszprémi püspök és János esztergomi érsek is. Ezt az alkalmat használja fel Róbert és feljeli a pápánál az esztergomi érseket kiváltsága megsértése miatt. A pápa által kirendelt bírák 1216 április 11-én a következőkben állapították meg az érsek és püspök jogait a királynékoronázás körül. Ha a király és királyné koronázása együtt történik, akkor a királyt az esztergomi érsek, a királynét pedig a veszprémi püspök koronázza meg és keni fel. Ha pedig a királynét külön koronázzák, akkor a felkenést az esztergomi érsek, a koronázást a veszprémi püspök végzi. Ha nincs esztergomi érsek vagy bármi oknál fogva nincs jelen, akkor a felkenést is a veszprémi püspök végezheti. Róbert püspököt nem elégíti ki e döntés, mert eddig egyedül a veszprémi püspökséghez tartozó kiváltságát meg kellett osztani az esztergomi érsekkel. De oklevelek hiányában többet elérni nem tudott. Ez a római ítélet érvényesül a további századokban egészen a mohácsi vészig. Elismeri IV. Béla is 1269-ben, mikor egyik oklevelében felsorolja a veszprémi püspök jogai között a királynékoronázási kiváltságát is, melyet jóváhagy és a jövőben is biztosít számára. Későbbi okleveleink arról is szólnak, hogy a királynét a szent koronával koronázták meg. De természetesen, ha férjével együtt koronázták, akkor szüksége volt másik házi koronára is, melyet a koronázáskor és egyéb ünnepélyes alkalmakkor is viselt. I. Ferdinánd király nejének megkoronázását, bár férjének megkoronázásával egy napon történt, nem végezhetette sem a veszprémi, sem az esztergomi főpap, mert mindkét főpapi szék üresedésben volt. Ugyanekkor — nem tudni biztosan, mi okból — a királynénak csak a vállát érintette a nyitrai püspök és házi koronával koronázta meg a királynét. Ez a koronázási mód, mely a következő századokban állandósult, újabb jogfosztást hozott a veszprémi püspökségnek, mert a koronázást csak a királyné házi koronájával végezhették, míg az esztergomi érsek érintette vállukat a szent koronával.

1714-ben, mikor III. Károly nejének megkoronázására kerül sor, gróf Volkra János veszprémi püspök megkísérli ősi királynékoronázási jogát régi tartalmában visszaszerezni. Felterjesztésében három árpádkori magyar királyné és IV. László oklevelét hozza fel bizonyítékkul arra, hogy a veszprémi püspököt ősi jogon megilleti a királynénak a szent koronával való megkoronázása és felkenése. III. Károly Volkra felterjesztését

leküldi az esztergomi érseknek, Keresztély Ágostnak, hogy mint érdekelt fél mondjon véleményt rá. A hercegprimás irodájának papjaival készített választ, mely gyenge történeti tudással és elfogultsággal azt állítja, hogy a veszprémi püspök által a jogának bizonyítására felhozott oklevelek hamisítványok (?), és mégha meglelt volna e joga, akkor is elévült (?) volna. Az oklevelek egyébként is csak arról tanúskodnak, hogy három alkalommal a veszprémi püspök koronázta meg a magyar királynét (?), de azt nem bizonyítják, hogy a magyar király valaha ezt a jogot a veszprémi püspökség számára biztosította volna. A primás e gyenge jogtörténeti fejtegetést küldi fel a királynak, aki ennek alapján hozza meg a döntést, melynek értelmében Volkra csak a házi koronával koronázhatta meg a királynét. Volkra nem nyugszik bele a királyi döntésbe, Somody Ádámmal, Veszprém vármegye országgyűlési követével óvást emeltet az országgyűlésen, majd újra a királyhoz fordul, kéri, hogy óvás-tételét királyi bizonylattal igazolja, nehogy hallgatását jogáról való lemondásnak tekinthessék. Kérése teljesül.

A XVIII. század közepén Bíró Márton veszprémi püspök újra megkísérli a királynékoronázás jogát a régi tartalommal visszaszerezni. Bírónak, az egyházmegye újjáépítőjének, javai és jogai harcias védelmezőjének ez a kérdés nem kerülhetette el figyelmét. Volkra János elődjének írásbeli hagyatékában találja meg annak felterjesztését és az 1751-i országgyűlés alkalmával személyesen nyújtja be újra a királyi udvarban. Felterjesztésének további sorsa ismeretlen.⁶⁰

Erre a történeti visszapillantásra azért volt szükség, hogy meg tudjuk érteni és egyben értékelni tudjuk Bajzáth törekvéseit és ezzel kapcsolatban Csapody irodalmi tudományos harcát, melyet püspöke megbízásából indít meg a veszprémi püspök eme ősi kiváltságának visszaszerzéséért.

Mikor II. Lipót közölte a nemzettel, hogy királlyá koronáztatja magát, Bajzáth tudta, hogy a királyné koronázására is sor fog kerülni. Ezért már 1790 június 6-án azzal a kérelemmel fordul a királyhoz, hogy állítsa vissza püspöksége ősi királynékoronázási jogát. Ir Pálffy kancellárnak is és őt is kéri, hogy kérését támogassa a királynál. Majd megküldi a kancellárnak azoknak az okleveleknek másolatát is, melyekből ez a joga bizonyítható. A királyi udvartól újra a hercegprimáshoz kerül a veszprémi püspök felterjesztése. Batthyány primás terjedelmes válaszban védi meg érseki széke királynékoronázási jogát. A válasz szerzője minden bizonnyal Baernkopf Ignác pozsonyi kanonok, aki már komoly történeti tudással és éles kritikai érzékkel szerkeszti meg válaszát;⁶¹ nem mint Keresztély Ágost

⁶⁰ Pehm: Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. 443—444.

⁶¹ A kortárs Paintner is Baernkopf művének tartja a választ.

udvari papjai tették annakidején Volkra előterjesztésével kapcsolatban. Baernkopf válasza végigmegy 1527-től az összes királynékoronázásokon és kimutatja, hogy 263 éven át mindig az esztergomi érsekek koronázták meg a királynét a szent koronával, azok is kenték fel és a veszprémi püspökök csak a házi koronát tették a királyné fejére. Ez ellen a veszprémi püspökök sohasem tiltakoztak az egy Volkra kivételével, de ő is sikertelenül. Tehát a veszprémi püspök királynékoronázási és felkenési joga, ha meg is volt valamikor, elévült. Az 1216-i római ítélet is arról tanúskodik, hogy a veszprémi püspök soha nem élvezte a királynékoronázási és felkenési jogot kizárólagosan, mert különben nem osztotta volna meg azt a veszprémi püspök és az esztergomi érsek között. De még ha élvezte volna is a veszprémi püspökség ezt a kiváltságot az első két században, a római döntés értelmében ezt elvesztette. Bajzáth és Batthyány előterjesztései felett a királynak kellett volna döntenie, de erre nem került sor, mert a királyné betegeskedése miatt a királyné megkoronázása folyton húzódott, majd a fiatal királynak 1792 március 1-én történt halálával pillanatnyilag elvesztette időszerűségét. A jog körül megindult vita azonban nem szűnt meg. Már a király betegségének utolsó napjaiban, mikor mindenki a közeli halált várta, újra készül a két fél, mert tudják, hogy új király megkoronázásakor a királyné koronázásának kiváltsága körüli harc újra ki fog újulni. Először Batthyány primás bízta meg Baernkopft, hogy szélesebb alapon, több történelmi anyag feldolgozásával védje meg az esztergomi érsek királynékoronázási jogát azzal a tartalommal, melynek most birtokában van. Baernkopf eleget tesz a primás kérésének és 1792 februárjában névtelenül kiadja nyolcvan oldalas értekezését Pozsonyban. Dolgozatának címe: *De jure coronandarum reginarum Hungariae disquisitio, Posonii 1792.* Az előszóban hangsúlyozza, hogy az esztergomi érsekség jogaiért száll sikra. Erre kötelezi őt a gyermeki szeretet, mellyel édesanyja az esztergomi érsekség iránt tartozik, de azért távol áll tőle a szándék, mintha a veszprémi püspökség jogait csorbitani akarná. Elismeri azt is, hogy kezdetben meglehetett a veszprémi püspöknek a királynékoronázási kiváltsága, de idők folyamán elvesztette és nem hiszi, hogy most már vissza tudja szerezni. Tárgyalását négy részre osztja. Az első részben a régi koronázási szertartást tárgyalja. A királynék koronázásának három aktusa volt: a felkenés, koronázás és az eskü. Az eskü később elmaradt, a koronázás pedig annyiban módosult, hogy a szent koronával csak a királyné jobb vállát érintették, a tulajdonképeni koronázás a házi koronával történt. A második részben tárgyalja Baernkopf, hogy mi volt a joga a veszprémi püspöknek a királynék megkoronázásában. Az 1216-i római ítéletet veszi alapul és bizonyítja, hogy ez az ítélet érvényesült a későbbi századokban

is. A harmadik rész folytatása a másodiknak, bizonyítja, hogy a mohácsi vészig a jog körül semmi változás nem történt. A tárgyalás utolsó részében a Habsburg-urak alatt történt koronázásokat veszi sorba és megállapítja, hogy náluk a királyné koronázása mindig a házi koronával történt. Az értekezés végén Baernkopf összefoglalja az eredményt. A veszprémi püspököt csak abban a rendkívüli helyzetben illeti meg a királyné felkenése, ha nincs jelen az esztergomi érsek. A koronázás joga mindig megilleti, de a helyzet hozta magával, nem az esztergomi érsek jogfosztó törekvése, hogy a koronázás most már csak a házi koronával történik.

Alig jelent meg Baernkopf munkája és válik ismeretessé, Bajzáth Csapodyt kéri fel, hogy választ adjon rá és így a tudományos kutatás fegyverének latbavetésével segítse őt püspöksége ősi jogának visszaszerzésében. II. Lipót március 1-én meghalt, utódának, I. Ferencnek volt már felesége, akit meg kellett koronáztatnia. Így a helyzettel fogva a királynak kellett dönteni most, hogy kit illet meg a királynékoronázás és felkenés kiváltsága. Csapody válasza szintűgy név nélkül jelent meg Pesten. Alig egy hónappal Baernkopf munkája után ki volt adva. Címe: *Reflexiones ad disquisitionem de jure coronandarum reginarum Hungariae. Posonii editam anno 1792.*

Csapody munkáját a Veszprém melletti Ráthoton írta meg jóbarátjának, Paintner Mihály ráthóti prépost házában. Ide vonult vissza, hogy senki se zavarhassa. Paintner másolja le, hogy nyomásra alkalmas legyen és Csapody felküldi Pestre Pray György volt rendtársának, a kor legkiválóbb magyar történetírójának, hogy kinyomassa. Pray egyébként segített is Csapodynak a munkája megírásában. Csapody ugyanis már 1790-ben hozzáfogott az anyag összegyűjtéséhez, vagyis akkor, midőn II. Lipót nejének megkoronázása volt kilátásba helyezve és Bajzáth a királyhoz fordul, hogy királynékoronázási jogát visszaszerezze. Mikor előterjesztésére megkapja Batthány primás válaszát, melyet Baernkopf szerkesztett meg, akkor már világos volt Bajzáth előtt, hogy e tudományos válasza csak hasonló tudományos színvonalú előterjesztéssel állhat elő, ha szükség lesz rá. Ezért készül Csapody már előre és veszi igénybe a kiváló történetíró Praynak segítségét, akivel — mint levelezésükből látszik — bizalmas baráti viszonyban volt. Pray elküldi neki több oklevél másolatát, melyekre Csapodynak szüksége volt és az oklevelekkel kapcsolatban több szempontra is felhívja figyelmét. Ő is Csapody álláspontján van és megírja neki, hogy az 1216-i római egyességet, illetve ítéletet ő sem tartja érvényesnek, mert IV. Béla király azt megsemmisítette azáltal, hogy 1269-ben kiadott oklevelében a királynékoronázás jogát a veszprémi püspöknek biztosítja. Pray ezen véleményt a királynékoronázás módjáról írt értekezésében is kifejti röviddel azután,

hogy Csapody munkája megjelent. Ő még azt is reméli, hogy a veszprémi püspöknek sikerül a királynékoronázási jogon kívül még azt az évi 500 márkát is visszaszerezni, melyet ugyan-csak IV. Béla említett oklevele biztosított a veszprémi püspöknek részben a koronázásért, részben pedig a királynék körül teljesített kancellári teendők végzéséért. Ebben a reményben Pray arra kéri Csapodyt, hogy siker esetén kérje meg Bajzáthot, nevezné ki őt kanonoknak, vagy más javadalmasnak, mert már kétszer volt felterjesztve kanonoki stallumra a királyhoz, de a szabadkőművesek mindig elűtötték azért, mert nem hajlandó belépni közéjük.

Pray György eleget tesz barátja kérésének és kinyomatja Csapody könyvét. Sőt Paintner állítása szerint a könyv címlapjára ő nyomtatja rá az 1385-ből való magyar pecsétet, hogy az országgyűlés tagjai előtt nagyobb tekintélye legyen a munkának.⁶²

Az előszóban Csapody is hivatkozik a köteles fiúi szeretetre, mellyel ő a veszprémi egyházmegyének éppúgy adója, mint Baernkopf az esztergominak. Ez indítja őt is válasza megírására. Az első fejezetben Csapody bizonyítja, hogy a királynékoronázás Szent István óta ősi joga a veszprémi püspökségnek. Ezt igazolja az állandó joggyakorlat, mely csak akkor szünetelt, ha nem volt betöltve a püspökség, vagy a püspök nem volt megerősítve, felszentelve, vagy beteg volt. Csapody a koronázás jogába beleérti a felkenést is, mert mint azt a harmadik fejezetben bebizonyítani törekszik, a kettő egymástól el nem választható. Erről tanúskodnak az ősi oklevelek is. 1613-ban sértették meg először a veszprémi püspök felkenési jogát. Ezt Csapody azzal magyarázza, hogy a veszprémi püspökök ebben az időben nem voltak abban a helyzetben, hogy ősi joguk megsértése ellen tiltakozzanak, mert nem állt rendelkezésre a levéltáruk, ahonnan felkenési jogukat bebizonyíthatták volna. Jól látta Csapody, hogy az 1216-i római ítélet a legfőbb akadálya annak, hogy sikerrel végezze feladatát. Ezért külön fejezetben foglalkozik vele. Először az ítélet szövegének magyarázatával akarja bizonyítani, hogy a római ítéletben nem mondták ki a veszprémi püspök királynékoronázási jogának érvénytelenségét, hanem hallgatólag elismerték azt, hogy érvényben volt. Mert ha a veszprémi püspök mellett az esztergomi érseknek is lett volna valami joga a királynékoronázás körül, akkor ezt nem kellett volna ítéletileg kimondani, hanem mindkét felet meg lehetett volna hagyni eddigi jogai birtokában. De nem így történt. Tehát az esztergomi érsek csak az ítélet révén jutott ahhoz a joghoz, hogy a királyné felkenését mindig elvégezheti. Csapody okos-

⁶² L. Paintner hagyatékát a pannonhalmi levéltárban. *Epistolae Latinae* 265.

kodásában nincs hiba, de következtetésének eredménye ellentétben áll az ítélet szellemével és a belőle kiolvasható indokolással. Talán Csapody maga is érezte ezt, azért a római ítéletet más oldalról is megtámadja. Egyszerűen kétségbevonja, hogy a római bírák illetékesek voltak ebben a vitában dönteni. Szerinte csak a király és királyné, vagy az általuk kiküldött bírák lettek volna illetékesek ebben a kérdésben dönteni. Több árpádkori oklevélből azt igyekszik kiolvasni, hogy ezekben a magyar királyok a veszprémi püspököt visszahelyezik ősi koronázási jogába, melytől a pápai ítélet megfosztotta. Tehát a magyar királyok nem ismerték el a római döntést jogérvényesnek, vonja le Csapody a következtetést. De tárgyilagosan meg lehet állapítani, hogy Csapody mindkét érve, melyet a római ítélet ellen felhoz, erőtlen és a történeti igazságnak sem felelnek meg. Itt látszik, hogy Csapody veszett ügyet védelmez teljes erejéből. Mert itt volt a vitatott kérdésnek az a pontja, ahol a javára dönthette volna el a vitát legalább a tudomány színe előtt. De a római ítélet és a rákövetkező joggyakorlat olyan bástyája volt az ellenfélnek, amit bevenni nem lehetett. Hiába bizonyítja tovább Csapody, hogy a veszprémi püspök királynékoronázási joga 1527—1714 között el nem évülhetett, mert nem telt el egyfolytában negyven év, hogy a veszprémi püspökök ne jelentek volna meg a királyné koronázásán, ha volt veszprémi püspök és el tudott menni a koronázásra. Helyesen mutat rá arra Csapody, hogy Baernkopf érvei, melyeket oklevelek hiányában a koronázási szertartások előre megállapított programjából vesz, nem döntenek el a kérdést az érsekség javára. Mert a szertartások rendjét udvari emberek állították össze és azoknak ezért törvényerőt tulajdonítani nem lehet.

Baernkopf értekezése és Csapody válasza elég világosságot derítettek a vitatott kérdésre, melyet tekintettel a közeli királyné-koronázásra, a királynak el kellett dönteni egyik vagy másik fél javára. Bajzáth március 31-én sürgeti az ügy elintézését a kancelláriánál, ahonnan április 12-én a király elé kerül az ügy végleges döntésre. A kancellária a király elé terjeszti mindkét fél érveit és arra tesz előterjesztést a királynak, hogy a királyné felkenésének és a szent koronával való érintésének joga maradjon továbbra is az esztergomi érsek kiváltsága, viszont a házi koronával a veszprémi püspök koronázza meg a királynét. I. Ferenc a javaslat értelmében dönt és így a sokat vitatott kérdés végleg befejeződött. Bajzáth sem tudott sikert elérni, Csapody is hiába harcolt. Az ősi jogot nem tudták visszaszerezni.⁶³

⁶³ Az irodalmi vita tárgyalását feldolgozta Kollányi a veszprémi püspök királynékoronázásáról írt művében, melyből az anyagot merítettem.

**Csapody Lajos nagyprépost és választott püspök.
Betegsége, halála, végrendelete**

1797 május 6-án reggel 6 órakor meghalt Kiss Pál nagyprépost, kanonokságának negyvenedik, nagyprépostságának tizenhét nap híján harminchetedik évében. Kanonoktársai Csapody házában jönnek össze végrendelete felolvasására, mert Csapody gyengélkedik. De délutánra már jobban van, mert résztvesz Zsolnay olvasókanonok házában tartott rendes káptalani ülésen.⁶⁴ Bajzáth a nagyprépostságra Csapodyt terjeszti fel a királyhoz, aki július 20-án ki is nevezte Csapodyt a veszprémi székeskáptalan nagyprépostjává. A kinevezés örömteljes meglepetés lehetett Csapody számára, mert Bajzáthnak egy régebbi kanonokkinevezése Zsolnay Dávid felterjesztését tette valószínűvé. Mikor ugyanis 1779-ben Dravecz József olvasókanonok meghalt, Bajzáth püspök az idősebb kanonokok mellőzésével Zsolnayt nevezte ki helyébe, holott ő volt akkor a legfiatalabb kanonok.⁶⁵ Ezzel a kinevezéssel Zsolnay kanonoktársait megelőzve, rangban a nagyprépost után következett. A következő évben pedig Horváth Pál halála után általános püspöki helynöknek is kinevezte. A püspöki helynökség pedig a legtekintélyesebb állás az egyházmegyében, rangban a püspök után következik. Mivel Bajzáth az egyházkormányzat folyó ügyeit a kanonokokból álló konzisztóriummal intéztette, melynek feje volt a püspöki helynök, Zsolnaynak már az olvasókanonoki kinevezésével is azt akarta elérni, hogy a jövőendő püspöki helynöknek a káptalani tagokból álló konzisztóriumban is a lehető legnagyobb tekintélye legyen. Így mindenki azt várhatta, hogy a nagyprépost halálával, ennek megüresedett állására sem jöhet más számításba, csak Zsolnay, aki mint olvasókanonok, úgyis már a nagyprépost után következett. De Bajzáth most Zsolnayt mellőzi, aki miatt egyszer Csapodyt mellőzte. Méltányolja érdemeit, hűszerszandós hűséges szolgálatát az egyházmegye egyik legfontosabb állásában. Így lesz Csapody hatvannyolc éves korában nagyprépost. Nagy elégtétel volt számára ez a kinevezés, mert ez az általános szokás révén akkor is megillette volna, ha Zsolnay nem kerül eléje olvasókanonoknak.

Az öregedő Csapodynak, aki már előbb betegeskedett is, a nagyprépostság csak újabb, sok gonddal és felelősséggel járó munkatöbbletet jelentett. Nem mond le a szeminárium helyettes főigazgatói állásáról sem, megtartja a káptalanban kezdettől vitselt tisztségét, a betegek látogatását is. Sok vesződsége van három elhalt kanonoktársa végrendeletének végrehajtásával. Dravecz, Tejfalusi és Kiss kérték fel erre a tisztségre. Az örökösökkel nem

⁶⁴ Protocollum Domesticum 471.

⁶⁵ U. o. 253.

tudott békésen megegyezni és ők nem riadtak vissza még a gyanúsítástól sem. A káptalannak kell őt megvédeni az örökösök gyanúsításaitól és bátorítani a további kitartásra.⁶⁶

1797 november 11-én elnököl először a káptalani ülésen. A következő esztendő sok olyan munkát hoz neki, amit mint nagyprépostnak el kellett intézni. Mint a káptalan fejének résen kellett lenni, hogy annak jogait megvédje. Mert a káptalannak még mindig folynak a birtokperei és több közülök döntés előtt állt. 1798 február 24-én olvassák fel a káptalani ülésen Török Zsigmond pesti ügyvéd levelét, melyben közli, hogy két ügy is utolsó tárgyalás előtt áll. Azért jó lesz, ha a káptalanból feljön valaki a tárgyalásra, mert az ellenfelek is személyesen jelen lesznek. A káptalan hivatalból kiküldi Csapodyt,⁶⁷ aki rögtön útrakél és már március 3-án Pestről érkezett levelét olvassák fel a káptalani ülésen. Kéri, hogy küldjék fel a levéltárból a káptalan birtokait is elsoroló Szent László oklevelet, mert az ellenfelek kétségbevonták ennek hitelességét. Szüksége van még egyéb okmányokra is, azokat is kéri. Az iratokat hozó káptalani emberrel pénzt is küldjenek neki, mert az ügy referenseinek különfáradságát meg akarja jutalmazni. Zsolnay indítványára a kért okmányokat és a pénzt Kovács Sándor káptalani tisztre bizzák, aki már 5-én viszi is azokat Pestre Csapodynak. Március 13-án újabb értesítést kap a káptalan a Pesten tartózkodó Csapodytól. Bejelenti, hogy egyik ügyben, a vászolyi határperben még az ítélet előtt egyességet akar kötni. Több káptalani tag helyesli Csapody eljárását, de a többség mégis úgy határoz, hogy Csapody hagyja abba az egyességre irányuló tárgyalásokat. A káptalan már régebben felajánlotta ebben az ügyben a barátságos egyességet, amit akkor az ellenfél nem fogadott el. Most a káptalan bizik abban, hogy megnyeri a pert. Csapody hamarosan visszatér Pestről és beszámol a káptalannak útja eredményéről. A papkeszii pert megnyerték, mert a bíróság elutasította a Szent László oklevél hitelessége ellen emelt kifogásokat és így a káptalan jogát az oklevél nyomán bebizonyítotttnak ítélte. A másik ügyben, mely a vászolyi birtok határa körül támadt, nincs még döntés. Csapody térképpel világítja meg a káptalan és ellenfele által vitatott határokat. A kanonokok a nyert felvilágosítás alapján látják, hogy jól döntöttek, mikor az egyezkedési tárgyalások megszakítására utasították Csapodyt, mert most még inkább remélik, hogy megnyeri a pert.⁶⁸

Mialatt Csapody 1798 júliusának első napjaiban Kaposvárott járt, hogy az új somogy megyei főispán beiktatásán részt vegyen, itthon a veszprémi káptalan régen húzódó ellentéte a

⁶⁶ *Protocollum Domesticum* 483—484., 519—522.

⁶⁷ U. o. 486.

⁶⁸ U. o. 489—491.

veszprémi nemesekkel a jutasi legelők miatt kölcsönös erőszakosságok kíséretében újra kirobbant. Mikor a veszprémi püspökség és káptalan 1752-ben, mint a veszprémi határ földesurai a környék fölött megegyeztek, a jutasi határban fekvő „marhajáró-föld” a káptalan tulajdonába került véglegesen. Mivel a veszprémi nemeseknek kevés legelőjük volt, a megyei urbárialis bíróság 1776-ban a marhajáró-földnek nevezett legelőt a nemesek használatára is átengedte. A káptalan birtokjogában érezvén magát sértve, megtámadta ezt a határozatot és 1782-ben, mikor Zsolnay és Csapody már Bécsben jártak ebben az ügyben a kancelláriánál, királyi döntés visszaitélte a káptalannak a legelő kizárólagos birtokjogát. A veszprémi nemesek nem nyugodtak meg a legfelsőbb ítéletben sem, hanem új keresetet indítottak, melyet 1798 május 1-én a legfelsőbb helyen újra elutasítottak. Az ítéletet július 2-án hajtották végre a hivatalos közegek olyképen, hogy a nemesek állatait elhajtották a káptalan legelőjéről. De a nemesek a következő napon újra csak kihajtották állataikat a marhajáró-földre, most már a káptalan emberei hajtották el azokat, sőt tíz darab marhát lefoglaltak, a pásztorokat pedig Rátóthra vitték és felsőruháiktól megfosztva engedték őket szabadon. A nemesek a sérelmet megbosszulni akarván a következő napon húsz káptalani marhát hajtottak el és Szentkirályszabadján el is árverezték. Még ezzel sem elégedtek meg. A jutasi káptalani korcsma bérlőjét és a márkói káptalani földek bérlőit is megakadályozták az új határvölgyek lerakásában, sőt a földek művelésében is. A vármegye útján újra a királyhoz fordulnak orvoslásért, kéri, hogy ítélje vissza a vitatott legelő használati jogát, mert a legelő a veszprémi határhoz tartozik és így nekik, mint veszprémi nemeseknek joguk van azt használni.

A káptalan Csapody elnökletével alapos megbeszélést tart ebben az ügyben. Elhatározza, hogy egybegyűjtik az összes bizonyítékokat, százötven példányban kinyomatják és szétküldik Pestre, Budára és Bécsbe azoknak a hivatalos tényezőknek, akikhez az újra odakerülhet. Csapody Zsolnayval augusztus 6-án Pestre megy, hogy személyesen informálják az illetékeseket. Csapody augusztus 12-én már arról értesíti a káptalant, hogy beszélt a nádorral, a helytartótanács több tanácsosával és ők mind helytelenítették a nemesek eljárását. A helytartótanács hivatalosan is a káptalan mellett foglalt állást és így terjesztette fel az ügyet a kancelláriához Bécsbe. Csapody ezután Bécsbe megy egyenesen Pestről, hogy újra kiharcolja a végleges kedvező döntést. De Bécsben már nem jár olyan szerencsével, mint Pesten. Királyi kihallgatást kért, de a király elfoglaltsága miatt nem kapott. Bedekovics tanácsossal, aki az ügy referense lesz, nem tudott beszélni, mert nem tartózkodott éppen Bécsben. De beszélt a helyettes kancellárral és Rozsos választott püspökkel. Így tőle

telhetően az ügyet előkészítette és már augusztus 24-én vissza-
indult Bécsből.⁶⁹

Még ebben az évben újra nagy kitüntetés éri Csapodyt. A király kinevezte szkópai választott püspöknek. 1624-től kezdve a magyar királyok kitüntetés gyanánt adományozták egyes kiválóbbr magyar papoknak a régen megszűnt magyar vagy Habsburg-uralom alá került, de elveszett vagy megszűnt püspökségek címeit. Ilyen püspökség volt a Balkánon Üszküb vagy latinosan Szkópia, melynek területe a XVII. században volt rövid ideig a Habsburgok uralma alatt. Ennek címét kapta Csapody a királytól, aki általában nagyrépostoknak vagy állami szolgálatban működő papoknak szokta e címeket adományozni. Pusztá cím volt, egyházi jellege nem volt. Az egyházi hierarchiában nem volt semmi jelentősége, előjog vagy kiváltság nem járt vele. Csak politikai kiváltsága volt, hogy a cím viselői tagjai voltak az országgyűlés főrendi-házának éppúgy, mint a valóságos püspökök. Így e kinevezéssel Csapody is tagja lett a főrendiháznak. A kinevezési okmánya elkallódott és így kinevezésének pontos időpontját nem tudjuk. 1798 október 17-én a papság számára kiadott körlevélben találjuk meg sajátkezű aláírását, melyben szkópai választott püspöknek nevezi magát. Ekkor ugyanis már évek óta állandó helyettese Zsolnay Dávidnak, mint általános püspöki helynöknek és ebben a minőségében írja alá helyette a körlevelet.

Csapodynak még mindig sok gondot okoz említett kanonoktársai végrendeletének végrehajtása. Elég, sőt sok már a káptalan gondja és a szeminárium vezetése a hetvenedik év felé közelgő embernek, aki egész életében sokat dolgozott. Azzal könnyít helyzetén, hogy a végrendeletek végrehajtását rábízza unokaöccsére, Csapody Gáborra és ezt az 1799 márciusi káptalani ülésen bejelenti a káptalannak.⁷⁰ A fáradt öregember érzi, hogy földi élete a vége felé közeleg. Ezért 1799 május 6-án végrendelezik.⁷¹ Általános örökössévé unokaöccsét, Csapody Gábort teszi, aki elhalt József bátyjának egyetlen fia. Gábort teljesen Csapody Lajos nevelteti, mert atyja egész fiatalon meghalt mint igali szolgabíró. Gábor fiát a nagybátyja kitaníttatta és mint régi somogy megyei nemesi család tagját a vármegye szolgálatába állítja. Csapody Lajos nagyon szerette unokaöccsét, aki méltó is volt nagybátyja szeretetére és bizalmára. Nem csalódott benne Csapody Lajos, mikor végrendeletében azt a reményét fejezi ki, hogy Gábor öccse Egyházának és hazájának hű fia marad. Csapody Gábornak volt birtoka a somogy megyei Adándon, melyet

⁶⁹ *Protocollum Domesticum* 500—504.

⁷⁰ *Protocollum Domesticum* 522. A veszprémi káptalan hiteles helyi levéltára 1799. 17.

⁷¹ Püspöki levéltár Testamentaria 1799.

még annak idején a Perneszi-család birtokaiból örökölték a Csapodyak. Ebben a családi birtokban Csapody Lajosnak is volt része mint világi papnak és ezt unokaöccsére hagyja, mint a család egyetlen folytatójára. Mert Gábornak bátyja Ferenc, aki katona, nincs gyermeke. Tekintve Csapody Gábornak tekintélyes birtokát (kb. 9000 hold), fel lehet tenni, hogy az ádándi birtokhoz Csapody Lajos is szerzett még jelentékeny részt, mert csak így magyarázható meg, hogy Gábor öccsét Ádándon helyi lelkeszség fenntartására kötelezi, sőt ezen felül még évi 500 forint életjáradékot is kell fizetnie Csapody Ferenc bátyjának, aki Ferdinánd főherceg seregében szolgál mint huszártiszt. A hagyaték-ból kell még kifizetni Csapody Gábornak 6000 forintot a veszprémmegyei árvabizottságnak, melynek Csapody Lajos elnöke volt. Még a veszprémi karkáplánok részére is tesz 1000 forintos alapítványt, hogy ennek kamataiból annyi szentmisét mondjanak az Egyház javára, amennyi a díjszabás szerint kikerül. Több kisebb-nagyobb adomány is szerepel még végrendeletében, elsősorban a szegények részére. Halálával gondol Csapody Bajzáthra, aki őt az egyházmegyébe hozta és kanonoki kinevezésével lehetővé tette, hogy most nagy vagyonról rendelkezzen. Huszonnégy aranyat hagy neki hálája jelképekül és tizenöt olajfestményt, melyek régi veszprémi püspököket ábrázolnak. Ezeket az arcképeket Csapody még Nagyszombatból hozta magával, tudván azt, hogy ezek valamikor a hányattatás napjaiban kerültek el Veszprémből. Arra kéri a püspököket, hogy a püspöki palotában őrizzék meg ezeket a becses emlékeket. Kérése teljesült és a képek még ma is a püspöki palota egyik termének legszebb ékességei. Végrendelete végrehajtására felkéri Paintner Mihály ráthóti prépostot, aki szintűgy jezsuita volt és a rend feloszlata után került az egyházmegyébe a ráthóti prépostság elnyerése révén. Paintner Mihályhoz Csapodyt meleg barátság szálai fűzték,⁷² nemcsak a közös mult miatt, de évekig együtt dolgoztak a veszprémmegyei árvabizottságban. Paintner a végrendelet végrehajtása után 20.476 forintról számol el Bajzáthnak. Ez az összeg ment jótékony célra és egyéb kiadásokra Csapody készpénzvagyonából. Sőt még ennél is több, mert ebbe az összegbe nincsenek beleszámítva azok a terhek, melyeket Csapody unokaöccsére hagyott, melyek szintűgy egyházi célt szolgáltak.⁷³

Hetven esztendő élet, mely tele volt munkával és sok szellemi megerőltetéssel, már egymagában is a közelgő halál üzenete a munkában elfáradt öregembernek. Csapody tudomásul vette az üzenetet és készült a halálra. Végrendeletével rendezi földi ügyeit és tényleg, a források szerint ez életének utolsó földi ese-

⁷² L. Paintner kéziratát a pannonhalmi könyvtárban: *Biographia viro-rum Societatis Jesu*.

⁷³ Testamentaria a veszprémi püspöki levéltárban 1799.

ménye, mely az Örök Bíró előtt még beszámítás alá esik majd. A következő évben, a XIX. század küszöbén a halál már kopogtat Csapodynál. Egy hirtelen jött betegséggel megkezdődik az élet lassú kialsávása. Az 1800. év első hónapjaiban — a pontos időpontot nem ismerjük — agyszélhűdést kapott, melyből már többé nem gyógyult fel. Utolsó munkája, hogy a szeminárium fél-évi jelentését még megszerkeszti mint helyettes főigazgató, de Bajzáth, aki ezt április 10-én továbbítja a helytartótanácshoz, kéri, hogy nevezze ki a helytartótanács Nagy Ferenc kanonokot szemináriumi helyettes főigazgatónak, mert Csapody beteg és hivatalát többé ellátni nem tudja.⁷⁴ Az agyszélhűdés nemcsak testi, de szellemi életét is megbénítja. Az április 16-i gyűlésen már nincs jelen és a jegyzőkönyv megállapítja, hogy nem is hívták meg a gyűlésre. Ez csak azért történhetett, mert olyan állapotban volt, hogy a meghívást nem tudta volna tudomásul venni. Kanonoktársai látják, hogy nem fog többé meggyógyulni. Zsolnay ajánlja a káptalannak, hogy ne is adják ki részére a Szent György-napján esedékes osztalékot, hanem vegyék zár alá. Megjegyzi, hogy ez Bajzáth püspök véleménye is. Zsolnay előterjesztését többen sérelmesnek találják a távollevő tehetetlen beteg társukkal szemben, de mégis úgy határoznak, hogy Csapody járandóságából csak annyit adnak ki, amennyi fedezi a háztartásának mindennapi szükségletét, a többit pedig zár alá helyezik. A határozat éle inkább Csapody Gábor ellen irányul. Nagybátyja ugyanis már több mint egy éve rábízta a kanonoki végrendeletek végrehajtását, de Csapody Gábor eddig még nem számolt el róluk a káptalannak. A káptalan nem nézi ugyan bizalmatlanul Csapody Gábor működését, de „bizonytalanoknak” tartja és ezért, mikor ő kéri, hogy adják ki neki nagybátyja esedékes osztalékát, akkor a káptalan azt biztosítékképpen tartja vissza, míg Csapody Gábor a három végrendelet végrehajtásáról anyagilag el nem számol.⁷⁵ A káptalan úgy tesz, amint határozott. Szent György-napján nem adja ki Csapody osztalékát, hanem rábízza a káptalani számvevőre.⁷⁶ A leendő örökös később ismét kéri a káptalant, hogy adja ki nagybátyja osztalékát és a végrendeletek végrehajtásáig biztosítékképpen felesége, Terstyánszky Erzsébet aláírásával ellátott óvadék-levelet ad át a káptalannak. A káptalan még mindig húzódik az osztalék kiadásától, mert élő embernek még nincs örököse, aki annak vagyona felett rendelkezhetne azon a címen, hogy örökös lesz. Csapody Lajos pedig betegsége előtt nem rendelkezett arról, hogy vagyona kezelését adják át unokaöccsének, ha azt ő betegsége miatt nem tudná ellátni. Azért felszólítják Csapody Gábort, aki ekkor már állan-

⁷⁴ Protocollum Episcopale, lapszám nélkül.

⁷⁵ Protocollum Domesticum 528—529.

⁷⁶ U. o. 531.

dóan tehetetlen beteg nagybátyja mellett tartózkodik, hogy csak intézze tovább a házi ügyeket, megkapja az osztalékot is, mert pénzre a ház ellátására szüksége van, de havonta el kell neki számolni a kiadásokról.⁷⁷ A káptalan látja, hogy a nagyprépost élete már haldoklás, mely azonban még sokáig eltarthat. Ezért gondoskodni kell arról, hogy a nagypréposti teendő ellátása körül fennakadás ne legyen. A kanonokok bizalma egyhangúan Zsolnay felé fordul, aki úgy is Csapody utódja lesz a nagypréposti tisztségben. Zsolnay gondolkodási időt kér, hogy vállalhatja-e ezt a megbízatást, mert sok a dolga. Elvállalja és a nagypréposti jövedelemből 1000 forintot kér egy évre, hogy ebből fedezhesse az új megbízatásával járó kiadásokat.⁷⁸

Mindezek az intézkedések, melyeket a káptalan tesz, Csapody Lajos anyagi ügyei és tisztsége körül, azt mutatják, hogy a káptalan lélekben már temeti nagyprépostját. A testi-szellemi tehetetlenség miatt Csapody már élő-halottnak számít. Így telik el az 1800. év és a következőnek is első két hónapja. 1801 márciusában valami kis javulás állhatott be állapotában, mert 9-én még a káptalani ülésre is elmegy, melyet Katona József házában tartanak. Csak „alkalmilag” van jelen, mondja az ülés jegyzőkönyve, ami azt jelenti, hogy nem hívták meg és jelenléte is csak fizikainak mondható.⁷⁹ Talán a paptestvéri szeretet adott neki erőt, hogy elbúcsúzkodhasson kanonoktársaitól. Kimegy június 3-án barátját, Paintner Mihály prépostot meglátogatni Ráthótra, honnan este visszatérve, június 4-én, Úrnapján hajnalban újabb szélütést kap⁸⁰ és ez a második már a halál kaszájának suhintását jelenti. Három napig birkózik még a szervezet a halállal és csak június 6-án engedi el a lelket az Örök Bíró elé. Itt bizonyára elhangzott Csapody Lajos fölött is az isteni szó, mint ahogyan Krisztus ígérete szerint Istennek minden hű szolgája fölött elhangzik, mint a földi élet jutalma: „Jól van derék és hű szolgám; mivelhogy a kevésben hű voltál, sokat bízok rád; menj be Úrad örömébe.” (Mt. 25, 21.)

Június 7-én, másnap már el is temetik a székesegyház sírboltjában.⁸¹ Csapody Gábor pedig otthonában, Adándon fényes külsőségek között Requiemet mondat érte július 7-én és erre meghívja a somogy megyei nemeseket, akik szép számban meg is jelentek. A barokk-kor szokása szerint gyászbeszédet is tartott Horváth János keszthelyi apátplébános, aki az előkelő gyászoló közönség előtt méltatta az elhunyt érdemeit. Ugyanezen alka-

⁷⁷ U. o. 538–539.

⁷⁸ U. o. 534.

⁷⁹ Protocollum Domesticum 572.

⁸⁰ L. Paintner kéziratát a pannonhalmi levéltárban: Biographia viro-rum Societatis Jesu.

⁸¹ A veszprémi plébánia levéltára: Halottak anyakönyve 1801. jún. 7.

lommal Zimányi Lajos veszprémi piarista házfőnök latin dicsőítő versben állít neki emléket.⁸²

Egy emberi élet vonult el lelki szemeink előtt. Vagy talán inkább lehet azt mondani, hogy egy emberi életből annyi, amennyit másfél század mulva össze lehetett gyűjteni. Ez az élet nem a nagy tettek sorozata, hanem a szerzetesi és papi élet csendes, emberi mértékkel le nem mérhető munkájának láncolata. Az evangéliumi hűséges szolga példáját látjuk Csapody Lajos életében megvalósulva. Több talentumot, azaz tehetséget kapott az átlagnál és ezt hűségesen kamatoztatta is Isten dicsőségére és az emberek javára. Kortársai mind kiemelik kivételes tehetségét, aminek bizonyítéka értékes munkássága is. Ez a kivételes tehetség páratlan szorgalommal és kitartással párosulva hozza meg azt az eredményt, mely kiemeli őt kortársai sorából és állandóan felfelé ívelő életpályát ajándékoz neki.

Életének javarészt az egyházi élet legfontosabb munkaterületén töltötte el, a papnevelésben, még hozzá akkor, mikor a korszellem miatt ez válságos időket él és szenved át. Ez a szent munka még nyugodt, zavartalan időkben is nemcsak tehetséget, de még inkább átlagon felüli erkölcsi értéket és életszentséget kíván, mert csak így biztosítja az Egyház jobb jövőjét. A rátermettséget erre a munkára Csapodyban már fiatal korában meglátták előljárói. Ezért lesz szemináriumi lelkiatya, majd itt-hon és külföldön egyetemi tanár. Ezért lesz a veszprémi egyházmegyében is a papnevelés irányítója a legválságosabb időkben majdnem negyedszázadon keresztül. A többi munkáját is, melyet állása hozott magával, melyek talán lelkétől távolabb álltak, hűséges kötelességtudással végzi, lehet mondani, utolsó lehelletéig. Védi a püspöksége jogait, harcol a káptalanja vagyonáért, mire mikor szükség van. Csapody Lajos a XVIII. századi Regnum Marianum egyik építőmunkása, aki minden ponton hűségesen dolgozott, ahová a Gondviselés állította.

A barokk-ember csendes békessége árad ki életéből. Megnyerő egyénisége kitűnik abból is, hogy gyorsan megnyeri kano-noktársai bizalmát és tiszteletét, akik közé csak pár napja került mint idegen. A szegények és árvák iránt érzett résztvevő szeretetének bizonyítéka a végrendelete, de még az a tény is, hogy éveken keresztül működik az árvák javára a vármegyei árvabizottságban, mint annak elnöke és halála után mint az „árvák atyját” emlegetik.

Csapody Lajos élete végeredményben egy érdemekben gazdag élet. Gyökerei ennek az életnek: a fényes tehetség, az átlagon felüli erkölcsi nagyság, melyeket az Isten ügye iránt érzett buzgóság és a felebaráti szeretet táplált. Az ilyen élet pedig eszmény és példa, melyet érdemes megörökíteni. *Anty Illés.*

⁸² Horváth: Gyászbeszéd... Csapodi Lajos felett 1801. Zimányi: Epi-cedion... Csapody 1801.

A KALOCSAI KOLLÉGIUM

1860—1940

HALÁLRAITÉLT VÁROS

Mint annyi magyar község és város, Kalocsa is a sárból nőtt emberi fészekké. Még neve is a szláv kaluzsa szóból ered, ami sarat jelent. Aki ma végig megy az állomástól a székesegyházig két oldalt virágágyakkal szegélyezett, kövezett, aszfaltos főutcáján s innen a szeminárium sarkán befordulva, a Szent István-utca remek szép fasora alatt elsétál a kollégium felé, nem is sejtí, hogy micsoda sárország volt itt valamikor. Még a vidék neve, a Sárköz is, nem gőzölgő mocsarak miazmákkal telt levegőjét juttatja eszünkbe, hanem azt a remekbeszabott, egészséges magyar népet, amelynek gyönyörű, ízléses népviseletét, népművészetét megcsodáltuk könyvekben, múzeumokban, levelezőlapokon, Gyöngyös bokrétaban. A Duna egykori árterületének alig maradt itt egyéb nyoma, mint a Vajas vize és medre, amely valamikor a Dunából kiömlő víztömegeket lejjebb visszavezette a nagy folyamba s talán a várost körülveve az ellenséggel szemben is oltalmat jelentett. No meg itt maradt a Duna-gát építésének idejéből az a vállas, az átlagnál egy fejjel magasabb kukikos-réteg, amely Kalocsa lakosságának a zömét, törzsökét adja. A hajdani mocsaras vidék helyét kertszerűen termékeny mezők váltották fel, a lapályon elszórt facsoportok, kellemes éghajlati viszonyai, kitűnő levegője szinte üdülőhellyé avatták a sár városát.

És Kalocsa mégis halálraitélt város. Egy levitézlett korszak egyházgyűlölő irányzata sok más püspöki várossal együtt Asztrik és Tomori székét is halálraitélte. Halálra akkor, amikor az érseki palotában a szentatyának az egész országot megtisztelő bizalmából bíborral feldíszített Haynald Lajos ült. Szinte megható olvasni azt az 1879 november 9-én kelt emlékiratot, amelyet Kalocsa, Baja, Zombor, Újvidék és számos község küldöttsége nevében Haynald bíboros nyújtott át a közlekedésügyi miniszternek s melyben azt kéri, hogy a Budapest—zimonyi vasutat vezessék a Duna balpartján. Milyen süket fülekre talált az a kérelem! A nemzetközi vonal bevezetése mindössze 20 kilométeres kerülővel Kalocsának s a sorsában osztozó helységeknek meghozta volna a kereskedelmi forgalom friss lendületét, a dunai

hajóforgalommal is állandó kapcsolatban maradhatott volna. Így meg jórészt lakatlan területeken, sivár futóhomokon, elszórt tanya-
nyák közt robog keresztül a vonat a kultúrátlanság, elmaradottság szomorú képét tárva a nemzetközi utazók elé. Ám ezt diktálta az akkori politikai bölcsesség, amely úgy látta jónak, hogy lehetőleg kiáltó nyomor fogja körül a püspöki palotákat, a nép a papságban lássa szegénységének okát s így a liberális irány könnyebben diadalmaskodjék. Kalocsának, mint végállomásnak meg kellett elégednie egy szerény összekötővasúttal, a szomszédos Dunapatajig levezetett vasutat Kalocsával mindezideig nem kötötték össze, testvérvárosával, Bajával, egész télen át nem tud közlekedni. Kalocsa szegény népe még álmában sem mer arra gondolni, hogy a közelben valaha Dunahíd épülhetne s a Dunán országos kereskedelmi vonal vezethetne át s ő maga is gyalog sétálhatna át Tolnába, Somogyba népművészeti termékeit és paprikát árulni. Hát még egy gyár, ahol a kubikos-nép télvíz idején munkához jutna, micsoda mesevilágba tartozik!

Bizony halálraítélt város ez a sár-város, amelyről az országos hatalmasságok végkép megfeledkeztek. Csak egy a reménység: hátha Szent István országának új magvetői megemlékeznek Asztrik apát és első kalocsai érsek érdemeiről, aki mégis csak az ország szent koronáját hozta s meghozzák neki az új életet.

A SZELLEM ÉS LÉLEK VÁROSA

Bár Kalocsa külsőleg csak nagyobbarányú falu benyomását kelti, bár kereskedelmi forgalma csekély, ipara gyér, népe szegény, mégis nagy családásba esne az, aki csak a gazdasági élet jelenségeiből akarná a lakosság életeterejét megítélni. A halálraítélt városban a lelket, szellemet soha nem sikerült kioltani. Mióta Szent István elültette itt a krisztusi hit magvait s püspökké rendelte föléje Asztrik apátot, egyben fogyhatatlan életerő csiréit vetette el. Asztrikot, aki egy ideig az esztergomi érseket helyettesítette, — innen eredt az utódainál megerősített és tényleges jogkörrel ellátott érseki cím, — az érsekek hosszú sora követte a mai napig, kik az erőszakosan lerombolt várost mindig életre keltették. Így volt ez a tatárdúlás után s a törökvész elmúltával is. Midőn 1710-ben gróf Csáky Imre nagyváradi püspök, későbbi bíboros, mint kalocsai érsek meglátogatta székvárosát, a régi virágzó város helyén csak 100 szegényes viskót talált. Ő kezdte romjaiból ismét kiemelni Kalocsát. Megvetette az új székesegyház alapjait, amelyet utódai fejeztek be. A város bérbevette tőle a környékbeli pusztákat; ezekből a bérletekből fejlődtek a városhoz tartozó „szállások”, melyek közül a mai Homokmégy, Drágszél, Csertő, Szakmár virágzó önálló községekké lettek. Mária Terézia korában Patacsich Ádám érsek épít-

tette a mostani barokk-stílusú érseki palotát, amelyet Maulpersch, a XVIII. század híres templomfestője díszített freskókkal. Ő alapította a jelenleg körülbelül 85.000 kötetet számláló érseki könyvtárat, mely az ország egyik leggazdagabb kézirat és ősnymtatvány gyűjteményével dicsekedhet.

Ersekeinek köszönheti Kalocsa azt is, hogy iskolavárossá lett. Ők építették a szemináriumot, a gimnáziumot, a tanítóképzőt, a Miasszonyunkról nevezett iskolanővérek anyaházát az ovodától a tanítóképzőig minden fokot magukban foglaló leányiskolákkal, fiúelemit, kisszemináriumot, a gimnáziumhoz konviktust és leánynevelőt a nővérek iskoláihoz. Az iskoláknak és nevelőknek ezt a rendszerét már nem volt nehéz egyházközségi és községi elemiiskolákkal, állami polgárral és gazdasági iskolával, a tanítóképzőt pedig lyceummal kiegészíteni.

Igy lett a szegény község a szellem városává, amely érzékeny irányítúként mutatja minden modern szellemi áramlat hatását, ahol eszmék és állásfoglalások érlelődnek nem egyszer az egész ország életére kihatóan. De ez a szellem mindenkor katolikus és szociális szellem volt. Éppen mély katolikus volta biztosította szociális vonásait. Ersekei voltak azok, akik gondoskodtak kórház építéséről, ahova meghívták betegápolóknak az Isteni Szeretet Leányait, szociális gondoskodásuk egész városrészeket hívott életre (Rokkant-telep, hadviseltek telepe Várady érsek gondoskodása folytán) a háború után. Ma a városban három plébánia is foglalkozik a hívek lelki gondozásával, a hívek minden rétegét pedig a legkülönbözőbb katolikus egyletek fogták keretbe már akkor, midőn másfelé még alig voltak például a munkásságnak és az agrárifjúságnak katolikus egyletei.

Mindezekből bennünket elsősorban a gimnáziumot és konviktust magában foglaló kollégium érdekel, amely 1860 óta van a jezsuiták kezén. Midőn a jezsuiták beköltöztek, már 95 évig működtek itt a piaristák, az épület történetével kapcsolatban röviden az ő munkájukról is meg fogunk emlékezni.

AMIT A FALAK BESZÉLNEK

Mindenekelőtt lássuk magát az épületet. Amint a székesegyháztól nyugat felé indulva a Szent István-utcán elhagyjuk a szeminárium sarokházát, néhány magánház után a kisszemináriumot érjük, amely maga is tekintélyes, szép épület. A Szent István-utcával párhuzamos az ugyancsak a székesegyháztól kiinduló Haynald-utca. A kettőt a kisszeminárium után rövid köz köti össze, felette zárt folyosó vezet keresztül a kollégium épületébe, amint tréfásan nevezik: „sóhajok hidja”. A jezsuiták intézetének épületei a szomszédos törvényszékkal együtt, amely épp a városházával szemben fekszik, négy oldalról utcával határolt épületcsoportot képez. A Szent István-utca felől a kollé-

gium és törvényszék kétemeletes ablaksorát a közepetáján kettéosztja a nemesvonalú gótikus templom homlokzata és tornya. A templomon inneni részen két utcai ajtó is látható. Amelyik a sarok közelében fekszik, állandóan zárva van, másik, a templom felőli részen, a rendházba vezet. Itt van az épület legrégebbi részlete.

A bejárattól jobbra eső három és balra fekvő hat földszinti ablak jelzi a régi földszintes érseki szeminárium épületét, melyet még 1733-ban gr. Csáky Imre érsek utóda, gr. Patachich Gábor építtetett. 1740-ben Klobusiczky Ferenc érsek megkezdte a mai szeminárium építését. Miután fölépült és a papnövendékek új helyükre vonultak át, a régi épület üresen maradt. Az 1760-ban kalocsai érsekké kinevezett Batthyány József grófnak támadt az a gondolata, hogy az üresen maradt házba iskolákat telepít. Ezért a régi szeminárium épületére emeletsort húzatott s így keletkezett a mai rendház első emelete. Az így előkészített intézetbe piaristákat hívtak, akik 1765 nov. 6-án kezdtek tanítani. Az érsek meg volt elégedve az eredménnyel s a következő évben 30 nemes ifjú számára nemesi konviktust is csatolt az intézethez, majd pedig az ajtón túli harmadik ablaktól egész a mai templom homlokzatának tulsó sarkáig, hatalmas színháztermet építtetett, hogy legyen, hol az ifjak latin, német és magyar nyelvű darabokkal és nyilvános vitákkal szerepeljenek. 1801-ben a termet kápolnává alakították. Még előbb — 1773-ban, még az alapító érsek alatt — magát az épületet is bővítették az által, hogy az ajtó fölötti részre öt ablak terjedelemben második emeletet is húztak. Az első években az alapítólevél szerint a régi szeminárium szolgált a piaristáknak lakásul és az emeleten voltak az iskolák, kezdve az elemitől a bölcseletig. Később az elemi külön épületet kapott a mai kisszeminárium felé eső sarkon. Ennek az emelete valamivel magasabb volt, mint a kollégiumé s miután később már a jezsuiták idejében a két épületet egyesítették, az intézet folyosóin ma is három lépcsőfok vezet át a régi elemi folyosórészbe. Az 1800-as években már a második emelettel ellátott rész volt a rendház, a további, az elemiig a gimnázium. A gimnázium külön bejárat is kapott, amely ma már az utcáról nem látszik, bent a folyosón azonban megvan még kapualjának nagy üvegezett bejárata.

Az alapítástól 1776-ig, Batthyány József gróf esztergomi érsekké történt kinevezéséig terjedő idő az intézet piarista-korszakának virágkora. Az alapító gondos szeretete állandóan körülvette. Ellátta a tanárokat és a tanulókat pénzbeli és természetbeni adományokkal, kivitte az ifjakat hajósi nyaralójába, meghallgatta vitatkozásaikat, megnézte az általuk bemutatott szindarabokat és táncokat. Az alapítólevél rendelkezései folytán a gimnázium a jezsuita Ratio studiorum szerint osztogatta a tudományt egészen 1779-ig: a latin és görög nyelv képezte az okta-

tás gerincét öt osztályon át összekötve az auctorok olvasásával, az ékesszólás, költészet és prózai stílus gyakorlatával. A VI. és VII. osztályban filozófia keretében a logikán és metafizikán kívül némi fizikát és matematikát is kaptak. 1779-től a Ratio editionis, majd az osztrák Thun-rendszer, végül a helytartótanács tanterve szerint folyt a tanítás; utóbbiak az organikus jezsuita-rendszerrel szemben már mind a mai tárgyakra szaggatott tanterv alapelveit tükrözik. Az igazgatók az első években évente változtak, később már 2—3 évig maradtak, sőt egyikük, Dénes Antal 21 évig — 1825—1846-ig — vezette az intézetet. Vida Imre, az utolsó igazgató 5 éven át viselte hivatalát, 1855—60-ig.

A piaristák a szemináriumban is tanítottak s a székesegyházban szónokok voltak. 1801-től kezdve fokról-fokra feladják ezeket a megbízatásaikat. Már 1781-ben említés történik egy piarista fráter vezetése alatt működő nyomdáról; 1801-ben ez hozta nyilvánosságra Katona István *Historia Metropolitanae Ecclesiae* c. kétkötetes művét 500 példányban, az érsek költségén. A következő évben azonban már bérbe kellett adni a nyomdát egy pesti cégnek, majd 1817-ben lebontották az épületét.

Az alapító távozása után sokat küzdött az intézet anyagi nehézségekkel. Mindjárt 1778-ban megszüntetik a két felső osztályt s ettől kezdve csak hat osztályban tanítanak. 1850-ben tovább csökkentik az osztályok számát négyre. Ekkor merül fel a gimnázium 8 osztályossá való fejlesztésének terve. Gróf Nádasdy Ferenc érsek erre a célra 10.000 forintot hagyott. Utóda, Kunszt József érsek, folytatta a megkezdett tárgyalásokat, de a piaristák 12 tanár fenntartására kevésnek találták az összeget és csak hat osztályt voltak hajlandók elvállalni kilenc tanárral. Miután az érsekkel folytatott megbeszélések eredményre nem vezettek, a piaristák 1860 augusztusában elhagyták az intézetet, amelyben 95 éven át hűségesen, nem egyszer a rendtartomány ráfizetése mellett teljesítették vállalt feladatukat.

Kunszt érsek, amint azt az 1860 szeptember 4-én kelt alapítólevél elmondja, szomorúan látta, hogy a kispapok nevelésére nem áll rendelkezésére 8 osztályos gimnázium. A kegyesrendiek másutt vállalt kötelezettségeik folytán nem adhattak elegendő számú tanerőt, a jezsuitákhoz fordult. Tárgyalásba bocsátkozott a jezsuita tartományfőnökkel, aki, a később Kalocsán elhalt P. Bosizio Athanáz, abban az időben még Bécsben székelt. Ez — mint ahogy máshonnan tudjuk — a kérés elől azzal tért ki, hogy nincs elegendő magyar páter. Erre egyenesen Rómába, a rend generálisához, Beckx Péterhez fordult s az ő egyenes parancsára megérkeztek Kalocsára a jezsuiták.

Az érsek belátva, hogy 8 osztályos gimnázium nem férhet el a szűk helyiségekben, már előzetesen nagyarányú átalakításokat végzett. Az épületet egész hosszában kétemeletessé tette és pedig egyik végén az elemi iskoláig, amely továbbra is egy-

emeletes maradt, a másik végén viszont a kápolna rovására még 3 ablak hosszával megtoldotta a kollégiumot. Ezzel az épület arányosabb külsőt nyert, mert 3—3 ablak egységes falrészét alkot. A kápolna helyébe a 8 osztályos gimnázium ifjúságának befogadására alkalmas, az udvarba nyúló nagy templomot emeltették. Ez a templom ma is uralkodik az épülettömb felett. Teteje két emelet magasságban, a kollégium tetejével egyszinten kezdődik, de majdnem megegyezően olyan magas, mint az. Homlokzata csúcsíves ajtajával és ablakával az utcára néz, tornya a középkori lovagvárak tornyaira emlékeztet s valami előkelő varázst ad az intézetnek. Van abban erő és finomság, könnyedség és komolyság egyszerre. A templom tetejétől négy sarka mint négy pillér nyúlik fel három emelet magasságba, hol négy hegyesszögű kis tympanon köti össze őket. Sőt kis gracióz tornyocskákban a tympanon tetejének magasságáig tovább nyúlnak a pillérek is. A torony négy falának díszé egy-egy kétemelet magaságú, rácsos, csúcsíves ablak, felette óralappal. Ezeken az egyszerű, de arányos és vonzó hatású alapokon nyugszik az ugyancsak három emelet magasságú sokszögletű, karcsú tető; végén kétméteres kereszt van, melynek aranyozott gömbje esténként visszatükrözi a szemben levő üzlet fényreklámját s misztikus rózsaszín fényben ragyog.

A templom belseje is színes ablakaival, leegyszerűsített díszítményeivel valami erőteljes, szinte katonás, de életerős áhitatot lehel, mint a gótika régi magyar emlékei; alapítójának és alkotójának áhitatát és magyarságát egyaránt dicséri. Ugyanez a szellem vonul végig a későbbi eredetű oltárképeken, melyeknek az aranyozott háttér misztikus levegőt, az élénk színezés életteljes tartalmat ad. Ugyanilyen képek láthatók a rendház folyosójának egyes fordulóin s az ebédlőben köröskörül. Ezek a Társaság szentjeit és boldog vértanúit ábrázolják. A szentek ünnepein a megfelelő képet le szokták vinni a templomba s annak egyik oltára felett helyezik el. A főoltár képe Szent Istvánt ábrázolja, amint felajánlja Szűz Máriának a magyar koronát. A templom főoltára után Szent István temploma, a kollégium Szent István kollégium, a nevelő Szent István nevelőintézet (Stephaneum). Ez legvilágosabban mutatja, hogy a szentistváni magyar gondolat jegyében alapította Kunszt érsek a kalocsai kollégiumot. Szándékát kifejezi a rendház bejárata felett elhelyezett felirat is, mely így szól:

ISTEN DICSŐSÉGÉRE
A HONI KATH. IFJÚSÁG
ERKOLCSI S TUDOMÁNYOS KIMŰVELTETÉSÉRE
SZÁNTA, EMELTE, ALAPITOTTA S SZT.-ISTVÁN KIRÁLY PÁRTFOGÁSA
S VÉDELME ALÁ HELYEZTE
KUNSZT JÓZSEF KALOCSAI S BACSI ÉRSEK
1860. ÉVBEN.

Készen állott tehát a szépen kiegészített épület és templom, amelyet Nehiba János püspök 1860 szeptember 29-én szentelt fel. Szeptember 30-án történt meg a ház ünnepélyes átadása, amelyen P. Patiss György tartományfőnök is megjelent. Kovács kanonok szentbeszéde, Bedcsula kanonok ünnepélyes miséje után maga az érsek üdvözölte a megjelent jezsuitákat. „Nagy benne-tek a bizalmam” — mondotta többek közt — „erős azon meggyőződése, hogy mennél nagyobb a pusztulás az erkölcsi téren, ti annál nagyobb erővel azon leszte, hogy az ifjúság gyöngéd szívébe Isten félelmét plántálva s az értelem sötétségét eloszlatva az isteni tanítás fénye által az Úrnak szent és tökéletes nemzedéket neveljete.”

Ezután felolvasták az alapító oklevelet. E szerint az érsek 210.000 osztrák forint alapítványi összeget helyezett le kamatozó államkölcsön-kötvényekben a kalocsai székesfőkáptalannál, amely összeg kamatait félevenként bocsátják a kollégium rektorának szabad rendelkezésére.

Befejezésül ismét az érsek szólt. Visszatekintett a jezsuiták eddigi munkájára az egyházmegyében, amennyiben mint meghívott misszionáriusok eddig is több alkalommal működtek egyes egyházközségekben s buzdította a letelepedni készülő rendtagokat, hogy esetleges üldözések között is tartsanak ki Kalocsán.

A jezsuiták tehát P. Weninger Sándor rektorral az élükön beköltöztek az épületbe és megkezdődött a tanítás. A konviktus az akkor gimnáziumi épületrészben kapott helyet egyelőre 12 növendékkel, de csakhamar szükségessé vált a nagyobbitása. A következő évben már 35, öt év múlva 60, tíz év múlva 99 volt a konviktorok száma. Az 1862/63. év folyamán a gimnázium végéből az elemi iskola telke mellett, át a Haynald-utcaig a templommal párhuzamos épületszárnyat emeltek s a Haynald-utcai oldalon tovább, vissza a templom felé még hozzáépítettek egy három ablak, az utca felől négy ablak kiterjedésű és egyemelet magasságú nagy termet ünnepélyek céljaira s végébe még egy földszintes lakóházat, melyet a diákhumor Kis-Kalocsának nevezett el. Így a templom, a kollégium és gimnázium, a konviktus s a legutóbb említett két épület majdnem teljesen körülrzárták az udvart, csak a Kiskalocsa épülete mellett volt egy nagy kapu az utcára s a templom mögött maradt még a Haynald-utcaig be nem épített terület.

1866. január 5-én meghalt az intézet nagylelkű alapítója, Kunszt József érsek. Pályafutását megemlékezésül ideiktatjuk. Az Árva vármegyei Zubrohfalván született 1790 június 28-án, egyszerű családból. Mint esztergomi kispapot előbb Nagyszombatba küldték a virágzó bölcseleti főiskolára, majd Bécsbe teológiára. Drégelypalánkon gróf Nádasdy Ferenc, későbbi kalocsai érsek káplánja volt. Mint esztergomi aulista, később a bécsi Pazmaneum igazgatója széleskörű tapasztalatokra tett

szert a lelkipásztorkodás mellett egyházkormányzati és pedagógiai téren is. 1845-ben a primás esztergomi helynök, halála után káptalani helynök lett, 1850-ben kassai püspök, 1852-ben végre kalocsai érsek. „Oly főpásztort nyert ezzel Kalocsa” — mondja róla Liponovszky István gyászbeszéde* — „kinek hite mint az apostolkéé igaz és rendületlen vala, mely tiszta katolikus hitvallásban, életszentségben s legnemesebb cselekedetekben nyilatkozott, ki szeretetével Istenért és felebarátért élt s halt, kit okossága valódi bölcsse, igazsága és mérséklete bámulandóvá, lelki erőssége hőssé varázsoltak.” Mint legjellemzőbb tulajdonságát emeli ki azt a mélységes komolyságot, amely egész lényét áthatotta. Mint szónok nem volt nagy, „de mosoly és hímes szavak nélkül is a védtelenek mentője, az elnyomottak feltámasztója, az ügyefogyottak fölsegítője, mindenkinek igazságszolgáltatója volt”. „A szegények segélyezésére 46,200 forintnyi alapítványt tett, az elaggott papok alapítványát 10,000 forinttal nevelte, sok templomot fölsegített, fölépített s így tön a népnevelés csarnokaival, az iskolákkal és tanítókkal is.” Képei zömök termetű, széles arcú, szőke és kékszemű, tudós kinézésű főpapot mutatnak, megjelenése nem lehetett nagyon imponáló, de ami a külsőben hiányzott belőle, azt pótolta fejedelmi bőkezűsége. A jezsuita kollégium mellett benne tiszteleti alapítóját az Iskolanővérek intézete is. Ő vetette meg alapját a kisszemináriumnak is, mert végrendeletében úgy rendelkezett, hogy ami a jezsuiták és a nővérek intézeteinek tett alapítványai után fennmarad, azt fordítsák kisszeminárium építésére. Tízezer forintot áldozott a Magyar Tudományos Akadémiára, 20,000 forinton megújította a kalocsai székesegyházat. A benne elhelyezett Assumpta-oltárkép, Kupelweiser Lipót műve, továbbá Izsó Miklós szobrászművész karrarai márványból faragott Szent István- és Szent László-szobrai elsőrendű műalkotások.

Mindezek oly szellemre mutatnak, amely a gazdasági javak anyagi és erkölcsi kamatoztatásában egyaránt nagy volt, mert míg egy oldalról érseki javadalmaikat úgy kezelte, hogy azokból töméntelen kincs áradt udvarába, másrészt földi kincseit egy fillérig mennyei valutára váltotta be.

Az intézetnek hagyott nagy örökség felhasználásáról a rendi előliárok lemondtak, ellenben arra kérték a hagyaték kezelőit, hogy az eddig szűknek bizonyult gimnázium helyett építsenek újat. Az ideiglenes egyházmegyei kormány méltányolta a kérelmet és hozzá is fogott az építéshez. Megvették az intézet temploma mellett fekvő Ugróczy-féle házat, a hozzátartozó udvarral, amely maga is vetekedhetett nagyságban az intézet udvarával. Ezen a telken a mai Haynald- — akkori Uri- — utca felőli oldalon 1869. február havában rakták le az új gimnázium alap-

* Az 1895. évi Értesítőben.

jait s három hónap alatt készen állott az épület. Átrendezték tehát az egész eddigi berendezést. Valószínűleg ekkor falazták be a régi gimnáziumi bejáratot, a kapualj a szakácsok kedvelt raktárhelyisége lett. Vele szemben helyezték el az ebédlőt, amely eddig a rendház portája mellett szorongott. Ekkor építették végig a templom oldala mellett a régi sekrestye fölé azt az összekötő épületet, amely a kollégium régi épületéből a gimnáziumba vezet. Ennek első emelete volt az átjáró s egyben könyvtár is, hol a könyveket jelenleg is a gimnázium folyosóin álló nagy szekrényekben helyezték el. A ma már 30,000 kötetre menő könyvtár megalapozása is tehát az 1869-es esztendőre esik. A második emeletet már ekkor kongregáció-kápolnának rendezték be. Az összekötő épület és a gimnázium a templom végében kapuboltzat felett találkozott, amely a két udvart csatolja egymáshoz. Az alapító hagyatékából ugyanakkor az alaptőkét is növelték 30,000 forinttal, melyhez 1877-ben még 4000 forint járult, 1885-ben pedig Haynald bíboros-érsek évi 2600 forinttal emelte az eddigi járadékot.

A mélylelkű, csendes, a korall észrevétlenségével és hatásával dolgozó Kunszt érseket ragyogó üstökösként váltotta fel székében Haynald Lajos bíboros. Ragyogó szónoki tehetség volt, egyénisége tele tüzzel és harci bátorsággal. Nem kereste soha a dicsőséget, népszerűséget, csak az igazságot, éppezért hullottak azok is az ölébe. Midőn Kopácsy primás halála után Kunszt, mint káptalani helynök, a volt primási titkárt az egyházmegyei hivatal kancellárjává kinevezte, Haynald ebben a minőségében megtagadta az 1849-es függetlenségi alkotmány kihirdetését. Mikor ezért a minisztérium felszólította lemondásra, nyugodtan hazament szülőfalujába, Szécsénybe, ahol 1816. október 13-án született s ahol annakidején atyja mint nevelő működött Forgách József gróf cs. és k. kamarás fiai mellett. A szabadságharc leverése után ismét érseki irodaigazgató lett. De aki királyhűségének ilyen tanújelét adta, királyával szemben is kész volt megvédeni az igazságot. Mint Erdély püspöke 1861. február 11-én, a király által összehívott értekezleten elsőnek emelt szót az únió és a 48-as alkotmány helyreállítása érdekében. Fáradozása egyelőre sikertelen maradt. Nagyszebenbe hívták össze az első erdélyi országgyűlést. Haynald ezalatt Trientben volt, hol az egybegyűlt egyháznagyok megbízásából ékes latinsággal a Szentatyához benyújtandó feliratot fogalmazta meg. Papjai közül azonban az únió és 48-as törvények mellett emeltek szót, miért is a püspök felszólítást kapott, hogy négy papot és több tanítót bocsásson el a hivatalából. Haynald kemény feleletet adott a rendelkező altábornagynak: „Nem vagyok azon szerencsés helyzetben, hogy Excellenciád magas elhatározásainak végrehajtására alárendelt közeg gyanánt tekintessem magamat” — írta, mire felszólították a lemondásra. Habozás nélkül hagyta el a püspöki székét és

ismét visszavonult Szécsénybe. Thun miniszter figyelmeztető szavaira, hogy tönkre teszi karrierjét, az égre mutatott: „En, kegyelmes uram, csak egy emelkedést keresek.”

Meghatottan ünnepelte az országot. A Szentatya, IX. Pius, Rómába hívta és a rendkívüli egyházi ügyek kongregációjának tagjává nevezte ki. 1868. év Péter-Pál-napján, Szent Péter halálának 18. százados évfordulóján, midőn 600 püspök és számos pap gyűlt össze Rómában, ismét ő fogalmazta a Szentatyához intézett feliratot, mely világszerte elismeréssel találkozott.

Ez a ragyogó egyéniség nem szürkült el Kalocsán sem. Kunszt érseknek méltó utóda volt a bőkezűségben — adakozása állítólag az ötmilliót is megközelíti — s befejezte a Kunszt által megkezdett műveket. Állásfoglalása mindig kemény, határozott, férfias bátorságról és nyíltszívűségről tanúskodó, akár a parlamentben, vagy egyház kormányzati ügyekben kellett helytállania. Már gyermekkorában elsajátított finom modora, nagy műveltsége meghódította számára az embereket, nemzetközi kapcsolatait, nyelvtudása ismertté tették külföldi viszonylatban is. Böven hullott rá az elismerés és a kitüntetés minden oldalról, melyekre rátette a koronát XIII. Leo, midőn 1879-ben bíborossá nevezte ki.

Valóban hozzáillő gondolat volt Kalocsán csillagvizsgálót létesíteni. A természettudományoknak különben is nagy barátja volt, P. Menyhárthtal nem egyszer együtt járták a határt növénygyűjtés kedvéért. Eleinte csak az volt a terve, hogy a gimnázium tanárainak és diákjainak ösztönzésére s az intézet hírnevének emelésére és felszerelésének kiegészítésére látja el a csillagászati eszközökkel az intézetet, de mikor az eszmének híre ment s mindenütt kellemes feltűnést keltett, pontosabb tudományos vizsgálatokra is alkalmas állomás létesítésére határozta el magát. Felkereste Konkoly Miklóst, az ógyallai csillagvizsgáló igazgatóját s vele való tanácskozás után felkérte, hogy dolgozzon ki az obszervatórium célszerű kivitelére tervezetet. A csillagvizsgáló a gimnázium lépcsőháza fölé 1878. őszén épült fel és pedig négy ablak terjedelemben mint harmadik, két ablakkal, mint negyedik s fölötte a kupolával, mint ötödik emelettel. Az így felépített csillagvizsgálót ugyancsak Konkoly Miklós segítségével korszerű berendezéssel látta el s rövidesen megindult a Haynald-obszervatóriumban a tudományos kutatás. Haynald bíboros megérthette még, hogy alapítása P. Fényi Gyula igazgatása alatt világhírnévre emelkedett.

Már előzetesen 1886-ban az elemi iskola telkét és épületét a kollégiumhoz csatolta s a Szent István-utca másik oldalán építtette fel az új elemi iskolát. A régi elemi telkén, az Üri-utcai sarkon felépíttette a konviktus sarokházát, melynek homlokzatán a következő felírás hirdeti emlékét:

IUVENTUTI LUDOVICUS HAYNALD CARDINALIS

1887/88-ban a kollégium épületeit alaposan megújították, vastraverzekkel látták el. 1889-ben tovább bővült a gimnázium és pedig azért, hogy az Ugróczy-féle teleknek a mai törvényszék felőli oldalán a gimnáziumra derékszögben egy különálló, csak rövid folyosóval kapcsolt épületet emeltek, amelyben a torna-terem és fölötte az emeleten a rajzterem nyert elhelyezést. 1891-ben az intézet templomát festették újra. Ekkor látták el a főként magyar szenteket ábrázoló szép színes ablakokkal s a költségek jórészt szintén Haynald érsek fedezte. A nagynevű bíboros ez év július 4-én hunyt el. Emlékét, valamint a többi alapítókét is őrzi az a tábla, amelyet a gimnázium homlokzatán helyeztek el:

Virtuti Musisque hanc palaestram posuit

JOS. Com. BATTHYANY A. — Eppus Col.

MDCCLXV.

Novis subsidiis instruxit

PETRUS KLOBUSICZKY A. — Eppus Col.

MDCCCXXVIII.

Munificentissime dotavit auxit

JOS. KUNSZT A. — Eppus Col.

MDCCCLX.

Aere per illum relicto ad culmen perducere jussit

Area aedibus contiguas ampliavit

LUD. HAYNALD A. — Eppus Col.

MDCCCLXIX.

Klobusiczky érsek a piaristák Historia domus-a szerint adományával „örök időkre megalapította az első osztályt“, ezáltal került az alapítók sorába. (1896. Ért.)

1904-ben az Ugróczy-féle házat lebontották s helyébe két-emeletes épületet emeltek, amely a gimnáziumi szertárakat, az ifjúsági könyvtárt két nagy olvasóteremmel s a fizikai és a természetrajzi előadótermeket foglalta magában. Idővel az ifjúsági könyvtár egyik olvasóterme történelmi (és néprajzi) gyűjteménnyé alakult, míg a másikat legújabbban az ifjúsági kongregáció foglalta le otthon céljaira. Városey Gyula dr. érsek 1907-ben Kunszt érsek eredeti elgondolásának megfelelően a kisszeminárium vezetését is rábízta a jezsuitákra, ahol azóta állandóan két páter, a subregens és a spirituális tartózkodnak. A következő évben készült az utca fölötti híd a kisszeminárium és a kollégium fölött. Utolsó nagyobb arányú átépítés volt 1912-ben. Ekkor lebontották a konviktus udvari szárnyát, amely a rendházzal képezte az összeköttetést s helyette a Haynald építette sarokházat kötötték össze a régi elemi iskolával. A régi elemi

iskola épülete fölé második emeletet húztak és itt helyezték el a betegtermeket a gyógyszerházzal, míg az első emeletre került a rendház ebédlője. A régi ebédlő helyiségét a gépház és lakatosműhely foglalta el. A Kiskalocsának nevezett földszintes házat lebontották s a dísztermet egészen a kapuig kiépítették, viszont alacsonyabbra is vették s föléje az intézet többi épületeihez idomítva két emeletet húztak. A Haynald-utcai kapu fölött a gimnáziummal is összekötötték a konviktot s itt nyert elhelyezést az első emeleten az új rajzterem, míg a régi tornateremmel közös épületet lebontották s távolabb a rajzterem nélkül építették újjá, mert állandó volt a panasz, hogy a régi épület elhomályosította az iskolatermeket. Azonban a rajzterem mai elhelyezése sem tekinthető véglegesnek, mert nem elég világos. Utóbbi építkezéssel kapcsolatban folyosókkal kötötték össze a szertárak épületét és a gimnáziumot is. Végül ugyanekkor rendezték a csatornázást és a gimnáziumba és a konviktusba bevezették a központi fűtést. 1925-ben létesült a házi villanytelep. 1928-ban megszűnt a könyvtár átjáróként szerepelni, mert a könyvtárral párhuzamos, vaslábkon nyugvó üvegfolyosót építettek. A könyvek a régi szekrényekből könyvtári polcokra kerültek s lehetővé vált az új rendezés; ezt jórészt P. Speiser Ferenc hajtottá végre, aki kettős, betűsoros és szakkatalógust vezetett be kartotékrendszerrel. 1929-ben Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter 50,000 pengős adományát teljes egészében az intézet jókarba helyezésére fordították. Ekkor állították fel a konviktus udvari bejárata felett a Jézus Szíve szobrát.

Előttünk áll tehát az intézet teljes mai alakjában. Kivülről három oldalról jártuk körül. Láttuk a kollégium homlokzatát a portával, fölötte Kunszt érsek feliratát, a templomot, mellette a szertári épületet, melynek nincs az utca felől bejárata. Láttuk a régi elemi iskola átváltozásait, melynek bejárata ma már mindig zárva van. Egyet kell még itt megemlítenünk. A sarkon emléktáblát látunk, alatta kis keresztalakban állandóan égő villanyörökmécs. Azoknak az ellenforradalmi hősöknek az emlékét őrzi ez, akiket 1919-ben Szamuely pibékjei itt aggattak fel sorban a kollégium előtti celtiszfákra. Aki előtte elmegy, kalapot emel.

Az intézet másik oldala a kisseminárium felé néző konviktusi oldal az összekötő hiddal és az udvarra vezető kapuval. A harmadik, a Haynald-utcai oldal, részben a konviktus homlokzata a bejárattal, amely az udvarra vezető ajtóval szemben fekszik, a régi kapu s utána a gimnázium homlokzata a főbejárattal —felette az alapítók emléktáblája — és egy a kapu közelében fekvő mellékbejárattal. A negyedik oldalt a törvényszéki épület zárja el.

Láttuk az intézet két udvarának kialakulását is. Az elsőt a rendház, a konviktus két szárnya és a templom melletti épület zárják be. A rendház utcai bejáratával szemben van az udvarra

vezető ajtó. Előtte négyszögletes, fával beültetett kert van, mely a rendtagok üdülőhelyét képezi. A másik udvarba a templom végében levő kapuboltozaton át jutunk, mely az összekötő épület alatt vezet keresztül. Ennek az udvarnak egyik oldalát a templom, másikat a szertárak épülete s vele szemben a harmadikat a gimnázium épülete képezi, míg a negyedik oldalon az összekötő folyosók és a tornaterem épülete van. A szertárak épülete alatt pékműhely és asztalosműhely van. Ezeket a műhelyeket, mint az említett lakatosműhelyt és a konviktus legújabb épületrésznének földszintjén fekvő konyhát is jezsuita segítőtestvérek vezetik.

SEREKSZEMLE

Mennyi imádság, könny, gond, verejtek szentelte meg ezeket az öreg falakat. Amint az esti fényben az udvaron fel s alá járva elnézzük a sötét tetőket, kéményeket, a templom fényben úszó tornyát, a kollégium előtt sötétlő kerti fákat, a multból jellegzetes jezsuita arcok tűnnek fel a szemünk előtt. Ott látjuk sétálni *P. Weninger Sándort*, a stájerországi eredetű első házfőnököt szálfatermetével, aki az első hat évben igazgatta az intézetet s közben oly jól megtanult magyarul, hogy utána Pozsonyban, Szatmáron, majd Budapesten sikeres szónoki tevékenységet fejthetett ki. 1896-ban visszatért Kalocsára meghalni. Ugyanazon év elején szállt sírba *P. Bosizio Atanáz*, aki a kollégium alapítása idején provinciális volt. Később Pozsonyba került rektornak, majd huzamosabb ideig működött Kalocsán mint lelkiatya. Megjelenik *P. Votka János*, a második rektor érdekes alakja is, aki ugyancsak az elsők közt érkezett Kalocsára. Cseh származású volt s a szíve hozta Magyarországra, mert egy kálvinista sebesült magyar huszárt ápolás közben nyílt modoráért, jó kedélyéért úgy megszeretett, hogy megfogadta Szent István királynak, ha sikerül megtérítenie, előljáróitól a magyar missiót fogja kérni. Élete jó regénytéma lenne, mert 1848-ban a keresztes lovagrend prágai ujoncházából a forradalmárok közé állt s kezében vörös zászlóval, övében pisztollyal vezette az ifjakat tüntetésekre, deputációkra. Mint ahogy Velics elmondja róla, pünkösd vasárnapján az egyetemi ifjúság deputációját vezette Windischgrätz katonai parancsnok elé, hogy az aranyifjúság követelményeit előadja; övében mint a „Slavia” elnöke, pisztolyt viselt. A tábornagy hidegen fogadta őket s a pisztolyt megpillantva, megkérdezte:

— Meg is van töltve az a játékszer?

Votka nem szeppent meg, hanem nyugodtan odanyújtotta a pisztolyt s kitárta mellét:

— Tábornagy úr tessék bármelyikünkön kipróbálni! — Mit persze Windischgrätz kézlegyintéssel utasított vissza. A for-

radalom leverése után a Balkánra szökik, Belgrádban mint Obrenovics Milos fejedelem magántitkára tűnik fel, 1850-ben a reakciós „Noviny” bécsi lap szerkesztőségében dolgozik, végül 1854-ben belép a rendbe. Kalocsáról 1872-ben visszakerült Prágába. Sokáig emlékezetes maradt az a bölcseleti vita, amelyet 1866-ban rendezett s amelyen két VIII-os diák, Városv Gyula, a későbbi kalocsai érsek és Till Mihály 80 bölcseleti tételt védelmezett. Igazi porondja azonban a szószék volt. „Mindvégig néptribun maradt” — írja róla Velics.

Mintegy ellentétül *P. Liptay Mihály*, a Stephaneum első prefektusa a szerzetesi szerénység és alázat megtestesülése. Róla mesélik, hogy kalksburgi tanár korában tévedésből a szobájába szállásoltak el egy vendéget. A jó páter hivatali teendőkkel elfoglalva, csak éjfél tájban nyitott be a szobába, mire a felriadt vendég ráförmedt, hogy mer ilyenkor zavarogni. „Ezer bocsánat, hogy ide tévedtem” — mentegetődzött *P. Liptay* s az üres szomszéd szobában a padlón fekvé töltötte az éjtszakát. 1864-ben halt meg a katedrán. Ő volt a kollégium első halottja. Utána egy évig *P. Votka* állt a konviktus élén.

Mellette feltűnik *P. Mikos József*, a Mikos bárói család sarja, akinek származását még társai sem ismerik, s *P. Belus Ferenc*, aki az 1873-as kolerajárvány alatt lángbuzgalma áldozata lett. Mikor a beteg szájából, akit a végső útravalóval akart ellátni, kihullott a szentostya, ő maga vette magához s még aznap ágynak dőlt.

Mögöttük sétál *P. Brandis Erik* ráncos, mosolygós arcával. 1865-ben ő volt a konviktus sorban harmadik felügyelője, majd 1872—76-ig házfőnök és igazgató (rektor). *P. Hennig Alajossal* beszélget, aki utána vette át a ház irányítását 1876—1882-ig. Hennig mint szerzetes kitűnik kiegyensúlyozott lelkületével, szilárd önuralmával; egyébként egyházzenei szerzeményeivel örökítette meg a nevét. Ez annál feltűnőbb, mert egyes kutatók megállapítása szerint a művészi lelkesültség nem fér össze a hideg önuralommal és lelki fegyelemmel. Elő cáfolat erre *P. Hennig*, akiben égtek a tüzek, míg kívül sima volt, mint a márvány. Az önfenntartás nem oltja ki a lélek tüzeit. Mint esztergomi karkaplán fejlesztette ki zenei képességeit, mely a vérben lehetett, hisz *Liszt Ferencnek* volt az unokaöccse. S ott van velük jószágos arcával és hunyorgó, rövidlátó szemével *P. Molnár László*, a következő rektor, a volt kiváló nagyszombati ujoncmester, aki 1885-ig irányította az intézetet. Előzetesen, 1870-ben, a konviktus is vezette.

Amott egy üldögélő csoportra esik a tekintetünk. Ah, igen, ők azok, a nagy öregek, a kollégium életének nagy tanúi: *Tóth Mike* és *Rosty Kálmán*. A nevük fogalomná lett és elválaszthatatlanul hozzákapcsolódott a kalocsai kollégiumhoz. *Tóth Mike* a kitűnő természettudós és kifogyhatatlan termékenységu író, a

gimnázium híres természettudományi szertárainak szakavatott gyűjtője, rendezője, őre. Legértékesebbnek elismert tudományos műve „Magyarország ásványai”, amelyen 20 éven át dolgozott. Az összes ásványok jegyzéke és rövid jellegzése kb. 2200 oldalas kézírata fedeztet hiányában maig kiadatlan. Sok, a maguk idejében nagy kelendőségnek örvendő hitbuzgalmi könyvet, még több cikket írt, szerkesztette a Jézus szentséges Szívének Hirnökét, írt latin verseket és népszerű röpiratokat és sok lelkigyakorlatot adott. Mint magiszter került Kalocsára 1861-ben s négy évig tanított tanári képesítés nélkül, ami akkor a jezsuitáknak még meg volt engedve. Tanulmányainak elvégzése után visszakerült Kalocsára s 64 évi tanári működésének legjavát Kalocsán töltötte. Mindössze két évi pihenés után 1932-ben vonult be a menyeyi Társaságba. — P. Rosty Kálmán 27 évvel előzte meg a halálban, de emléke éppoly erővel, ha nem egy fokkal még erősebben él az intézet falai között és azokon kívül is. Az ő emléket őrzi a Rosty-Szépirodalmi kör, amely felvette régi alapítójának és vezetőjének nevét. P. Rosty 1866-tól 1905-ben bekövetkezett haláláig Kalocsán működött éspedig 7 évig a konviktus élén mint annak negyedik felügyelője. Azok közé a ritka egyéniségek közé tartozott, akik fel tudják kelteni és ébrentartani az ifjúság rajongó lelkesedését. Lelkesedtek stílusáért, amelyet mi bizony sokszor érzélgősnek találunk, megbámulták egyes alkalmaikra írt verseit, amelyeket elszavaltak, szindarabjait, amiket lejátszottak. Művei és ékes beszédei a romantika erejével ragadták meg az ifjúságot s így csepegtettek bele magasabb eszméket. Különben több költeménye általánosan elterjedt egyházi ének lett. Végül nagy hatással volt szeretete, amelynek a legfinomabb módokon tudott kifejezést adni, s amely oly ragaszkodó baráti kört szerzett neki, hogy temetése a résztvevők számában és gyászban felülmúlta a legnagyobb érsekek temetését.

Ott ül velük P. Weiser Frigyes, kinek nevét Városházán közösen kiadott műve: a Katolikus iskolaügy Magyarországon tette ismertté. Ott van P. Ertl András, aki 1867-től több megszakítással 1895-ig, összesen 23 évig tanított Kalocsán éspedig az utolsó hat évben mint — sorrendben a nyolcadik — rektor. Vértelű pedagógus. Sokszor rója keresztül-kasul Kalocsa utcáit, hogy ráijesszen a tiltott időben az utcán kóborló diákokra. Rettegnek is tőle a bűnösök, míg meg nem ismerik jóakarattal teli szívét, akkor hálás szeretettel tekintenek széles tatár koponyájára. Ő volt az, aki a Ratio studiorum nevelési elveit felújította és a lehetőségeknek megfelelően alkalmazta Kalocsán. Együtt sportolt diákjaival s alatta az iskolai munka is sporttá, örömmé változott. Kár, hogy oly korán, már 46 éves korában elhalt, s eszméit nem tudta szélesebb körben érvényesíteni. Ott a híres P. Tomcsányi Lajos, aki 1867—70-ig mint magiszter és később is többször tanított Kalocsán. Amint mondják, már itt mint ma-

giszter, állandóan az egyházjogot tanulmányozta, hogy plébános bátyját Haynald érsekkel folytatott perben fegyverrel lássa el. Később jogi tudása mind mélyebb és szélesebbkörű lett, úgyhogy nemcsak papok, hanem még politikusok is, köztük gróf Apponyi Albert is hozzá jártak tanácsért. Végül ott ül az első idők spiritalisa, *Uhlárik János* atya, a szegények pártfogója. Évi beteglátogatásainak száma a hétszázat is meghaladta; felkarolta a kóbor drótosokat és a szurtos cigányokat is. Lépten-nyomon önmegtagadást gyakorolt s éjjelente hosszabb időt töltött az Oltáriszentség imáadásában. Halála és temetése 1881-ben a gyászolók példátlan tömegeit mozgatta meg a városban.

Még sok más jezsuita arc elvonul előttünk az első időkől. A cseh származású, egyszerű lelkületű P. Ernszt, aki később kedvelt lelkipásztor lett, Hübner Agoston, a kiváló filológus, Pliger, Bernhofer, Mayr, akik mint magiszterek haltak el, P. Szigeth Nándor, kiben az istenfélelem ajándéka vert mély gyökeret és sokan mások, akikről alig találunk egyéb adatot, mint hogy itt éltek és tanítottak 1, 4, 6, 9, 12 éven át, többnyire német származásúak, akik hazájukat elhagyva, a magyarság nevelésére szentelték életüket. Köztük Strobl Antal, a „jó Strobl bácsi”, 1866—1905-ig öt év kivételével kalocsai tanár, két évig a nevelőintézet (1876—77), háromig az egész intézet (1894—97) előjárója.

Amott megy a fráterek üdülőhelye felé *Vurositz József*, a jó fráter. Ő is úgyszólván csak meghalni ment el Kalocsáról a pesti házba, mert a kollégium átvétele után a noviciátusból mindjárt Kalocsára került s életének legnagyobb részét itt töltötte mint portás, cipész, végül a Hírnök kiadóhivatalát vezette egészen 1896-ig.

De hagyjuk el a kerti üdülőhelyet s lépünk ki a rendház udvarába. A sétálók új csoportja tűnik itt fel lelki szemeink előtt. Mindenekelőtt két szakállas páterre esik a tekintetünk, a zambézi misszionáriusok azok. P. *Czimmermann István* világi papból lett jezsuita. Kalocsán csak 1881/82-ben tanított hittant, egyébként lelkipásztor volt. 1884-ben a hitterjesztő társakat toborzó P. Gabriel zambézi misszionáriussal ment ki Afrikába, ahol 1894-ben bekövetkezett haláláig küzdött a lázzal és a feketék kemény szívével. Allítólag egy néger törzsfőnök mérgeztette meg, aki személy szerint haragudott rá. Nagyvonalú, tüzes egyéniségét jól jellemzik a szavak, melyeket még novicius korában mondott az életszentséget kis dolgokban kereső társainak: „Ti aligha maradtok majd addig a purgatóriumban, mint én, de ha a mennyországba kerülök, száz méterre magasabbra jutok nálatok.” (Vélics.) Társa P. *Menyhárh László* kiváló természettudós volt. Már magiszter korában, mint konviktusi nevelő, magára vonta természettudományos érdeklődésével Haynald bíboros figyelmét, aki már ekkor neves természettudósokkal hozta összeköttetésbe. Ké-

sőbb mint kalocsai természetrajztanár, nem egyszer a bíborossal együttjárt növényt gyűjteni. 1885—89-ig az intézet rektora volt s ebben az időben a szegény diákok számára Josephinum címen diákmenzát létesített s nagy része volt a pesti ház létrejövételében is. A belépéstől kezdve misszióba vágyott, de vágya csak akkor teljesülhetett, midőn 1889. őszén P. Czimmermann idehaza termelt, hogy segítőtársat vigyen magával. 5 évvel előbb mint rektor P. Menyhárh segített ki a misszióba, most P. Czimmermann vitte őt magával. Tudós mivoltát odakint sem tagadta meg. Míg a fenevadak és férgek számtalan faja tört nyugalma és élete ellen, ő megfigyelte természetrajzukat és hűségesen beszámolt róluk európai tudós barátainak. A bécsi múzeum támogatta, — a pesti szoba sem állt vele — ő viszont gyűjtött a múzeum számára. 18 féle növényt neveztek el róla. Ő is az afrikai láznak esett áldozatul.

Mellettük sétál *P. Raile Ede*, Menyhárt atya utóda a rektori széken. El lehet mondani róla, hogy a hosszú időn át, amit Kalocsán töltött, az intézet jó szelleme volt. 31 évig volt itt, ebből 2 éven át a nevelőintézet, 16 évig a gimnázium, 4 éven át az egész intézet élén. Úgy jellemzik mint az imádság emberét, s életének utolsó éveiben spirituális is volt több házban. Jól megérezte, hogy az intézet szíve a templom, hogy innen áramlik az éltető erő szét az egész házba. Volt is rá gondja, hogy széppé, vonzóvá tegye. Alatta festették ki, látták el színes ablakokkal. Az ifjúság templomi viselkedését gondosan ellenőrizte s az ének-karnak, amelyet sokáig ő vezetett, nagy gondját viselte. Igazi atya volt diákjainak s mint előljáró rendtársainak. Ő különítette el az udvaron a rendtagok üdülőhelyét és fásította be; a ház villáját, amely az állomás közelében fekszik s a rendtagok üdülésére, gazdálkodására szolgál, megnagyobbíttatta, rendezte, befásíttatta. 1925-ben halt meg Szatmáron 76 éves korában.

Mintha ott látnók *Kostialik János* atyát is. Szigorú tanár és lelkivezető volt. 45 éven át tanított Kalocsán, közben 3 évig 1907—9-ig a gimnázium élén állt. Mellette *Petticher Sándor*, aki tanulmányi éveit leszámítva, egész életét Kalocsán töltötte. Szentség hírében halt meg 1921-ben, 77 éves korában. Eredeti aszketikus- és áhitatgyakorlatairól több anekdóta maradt fenn. Huncut diákjai például megfigyelték, hogy a breviárium végzése közben mindig tizenkettőt lépett — a tizenkét apostol tiszteletére.

Másik sétáló csoportban ott látjuk *Damján János* atyát, aki 1825—1900-ig állt a Stephaneum élén, állandó vidámsága, szívessége és udvariassága miatt közkedveltségnek örvendett. Vele egy sorban halad *Hufnagl András*, a tökéletesség utáni vágy megszállottja. Ercsiből hozta a Lélek a Társaságba, hol a volt tanító kiváló pedagógus tanár s a kis dolgok igazi művésze lett. A rend is elismerte érdemeit s letétették vele a négy ünnepélyes fogadalmat. Fiatalon halt meg. Szomszédjai *Mladoniczky Ferenc*

1874 és 75-ben a konviktus prefektusa és *Flódung József*, a híres missziós páter. Utóbbi 1871—74-ben és 1879—80-ban hit-tant, nyelveket és történelmet tanított, 1879/80-ban a konviktus-nak is előjárója, de misszióival tette a nevét országszerte ismertté. Saját bevallása szerint több mint *ötszáz* missziót tartott, ebből Velics 150-nél többet fel is sorol, azokat a helyeket, ahol társsal volt. A többi esetben maga végezte a missziót és többnyire a gyóntatást is.

Mellette megy *Riesz Ferenc*, aki majdnem ugyanazokat a tárgyakat tanította 1874—80-ig, mint P. Flódung s ugyancsak operárius is lett különböző munkakörökben. Az alkalmazkodó engedelmisség mintaképe, akit bárhová is helyeztek, megállotta a helyét.

Amott egy különálló csoportban *Weinert József*, az örök szolgálatkész, kedves szubminiszter, 1877 és 1892 közt több iskolaévben tanított. Mellette *Thalhammer János* atya, aki Kalocsáról Pécsre került át, de itthagyta emlékét a természetrajzi szertár körül kifejtett működésével. Ott bukkan fel *Ritli Vendel*, a kitűnő fizika tanár; előadásait még a gyenge diákok is örömmel hallgatják, oly megkapóan érdekessé tudja tenni tárgyát. 1895—97-ig a Stephaneumot is igazgatta, de rövidesen rá meghalt szívbajban. Ott az örökké betegeskedő *Varga János*, s szép szál termetével *Velics László*, Haynald bíboros unokaöccse. Erős bariton hangján éppen valami művészeti kérdést magyaráz. Kalocsai diák volt, itt tanított három éven át mint magiszter, egy évig mint kész tanár, később is inkább ide húzta a szíve, de Kalksburgban kellett eltöltenie élete további részét, hova előjárói rendelték. Ott nevelte hát a magyar és nem magyar növendékeket és törlesztette az adósságot, amivel a régi osztrák eredetű jezsuiták révén Ausztriának tartozunk. Haynald bíboros anyagi támogatásával megalapította ott az intézet művészeti múzeumát, melynek anyaga az intézet feloszlata óta becsomagolva várja, mikor engedik át a határon, hogy a kalocsai kollégiumban nyerjen elhelyezést. Magyar jezsuiták a XIX. században címen kiadott könyvében számos kalocsai rendtagnak állított emléket. 1923-ban halt meg Kalksburgban 71 éves korában.

S most álljunk meg egy pillanatra. Most megy át az udvaron *P. Fényi Gyula*, az obszervatórium világhírű vezetője. Még öregkorában is mozgékony és friss, kár, hogy társalogni nem igen lehet vele, mert elvesztette hallóképességét. Már 1871-ben, a filozófiai tanulmányok elvégzése után Kalocsára került mint a természettudományok tanára. 1878—79-ben ismét tanít, majd 1880—82-ben *P. Braun Károlynak*, az obszervatórium első igazgatójának asszisztense. P. Braun, Secchi kedvelt tanítványa, szintén kiváló tudós volt. Több találmánya is van a csillagászati műszerek terén. Az obszervatórium első öt évében hatalmas munkát végzett a készülékek felállításával, tökélete-

sítésével. Számos cikket írt külföldi folyóiratokba és a Tudományos Akadémia értesítőibe. Elnyerte az amerikai nagy pályadíjat az égbolt rendkívüli vörösödésének kimagyarázásáért s a hivatalos értesítés szerint csak azért nem kapta meg az első díjat, „mert értekezésében több volt a szó, mint amennyit a pályázati föltételek megengedtek”.

1882-ben P. Fényit Pozsonyba rendelték, ahol a rendi bölcséleti főiskolán felső matézist tanított. Helyét az obszervatóriumban *Hüniger Adolf* foglalta el, ugyancsak Secchi-tanítvány. Három évig működött Braun atya mellett, mint asszisztens, majd 1885-től az obszervatórium igazgatója volt egy évig. Már ő megkezdte a nap protuberanciáinak vizsgálatát, melyet P. Fényi tovább folytatott.

1886-tól egész 1913-ig, nyugalomba vonulásáig állt P. Fényi az obszervatórium élén. A nap protuberanciáiról felvett észleleteit a világ különböző csillagászati folyóirataiban ismertette, ezekben számos tudományos vitát is provokált és folytatott le. 130-nál többre rúg cikkeinek száma. Megfigyeléseinek eredményét 9 különálló füzetben is közzétette (*Publicationen des Haynald Observatoriums.*) Már első cikkei nagy feltűnést keltettek tudományos körökben és több tudományos társaság rövidesen tagjai sorába iktatta. 1902-ben az *Accademia Pontificia dei Nuovi Lincei* rendes tagnak, a montevideoi *Instituto Solar International* levelező tagnak, majd „első tiszteletbeli igazgatójának” választotta. A *Società degli Spectroscopisti Italiani* 1909-ben beválasztotta mindössze 30-at kitevő külföldi tagjai sorába, 1907-ben a Magyar Földrajzi Társaság választotta meg tiszteletbeli tagjának. Nagysokára, 1916-ban, mikor már az agg tudós nyugalomba vonult, a Magyar Tudományos Akadémiának is eszébe jutott és megválasztotta — levelezőtagnak.

P. Fényi a fény embere volt, a fénylő napkorong volt egész életén át kutatásainak főtárgya, még nyugalomba vonulása után is fénytani kísérletekkel szórakozott. 1927-ben halt meg, 50 éves papi jubileumának évében. Halála órájáig talpon volt s minden agónia nélkül költözött át az örök fény hazájába.

Most az öreg kölépcsőn felkapaszkodunk a rendház első emeletére. Elhaladunk a Mária-szobor előtt s pár lépéssel tovább belépünk az atyák aulájába. Nagy társaságot találunk együtt. Ott van mindjárt *P. Czentár János* átszellemült magas alakja: ő volt 1893–94-ben P. Raile utóda a rektori székben. Sokfelé volt előljáró, utoljára 1900–01-ben a pesti házban. Beteg testben hatalmas lelket hordozott. A skolasztikus filozófia és teológia egész kincstárát magáévá tette s általa lenyűgöző hatást gyakorolt az emberekre. Hasonló tökéletességgel otthon volt a Társaság alkotmányának épületében s azt lelki életének vezérfonalává tette. Velics atya lelkesedéssel emlékezik meg róla mint

volt szobatársáról, akinek elméjét és erényét nem szűnt meg haláláig csodálni.

Mellette *Speiser Ferenc*, aki a háború idején a magyar rendtartomány főnöke volt s kétízben a kollégium rektora, először 1897—1902-ig, másodízben 1918—1922-ig. 1933-ban halt meg. Élete utolsó éveiben a könyvtár rendezését hozta tető alá. Mint tudós, tanár és szerzetes egyaránt kiváló volt. A rovar-tanban szerzett tudományos hírnevet, különösen a Coleopterák (bogarak) tanulmányozásával. Több szakmunkát is írt; 7 rovar-fajt neveztek el róla tudós barátai. P. Menyhárhó által küldött afrikai rovargyűjteményt ő rendezte, valamint a bel- és külföldi lepkék gazdag gyűjteményét és egy hatalmas szekrényt betöltő kagyló-, tengericsiga- és korallgyűjteményt. Az intézet páratlanul gazdag rovargyűjteménye P. Menyhárhó és P. Thalhammer után elsősorban neki köszönheti létrejöttét. Mint tanár is kiváló volt. A földrajzot útikalandók elbeszélésével adta elő, a természetrajzot állandó szemléltetéssel kötötte össze, nyáron pedig magával vitte diákjait „bogarászati kirándulásaira”. De csak a tudományban voltak bogarai, az életben mindenkit megnyert kiegyensúlyozott egyéniségével, kedves modorával, józan ítéletével.

A csoport harmadik tagja *Hörl Gyula*, aki ugyancsak két-ízben volt rektor és pedig először 1902—1905-ig, másodszor a világháború alatt. Első rektorsága idején építtette a szertárak épületét. Az építés 100,000 koronás költségeinek több mint 75%-a abból a Kunst-féle alapból került ki, melyből a gimnázium is épült; Haynald bíboros utódától, Császka érsektől eszközte ki Hörl atya, hogy az alap másodízben is megnyílt az intézet javára. P. Hörl ügyesen összeállított Retorikáját és Poétikáját több gimnázium tankönyvként használta. Élete utolsó éveiben Pécsen tanárkodott. 1930-ban halt meg Budapesten a Manrézában, ahol a tanítóknak adott lelkigyakorlatot.

A terem végében a hosszú asztal körül is többen ülnek. Ott látjuk *P. Riegl Sándor* szemüveges, aszkétikus alakját. Ő volt a rektor 1910—13-ig. Ő tervezte a szertárak épületét s mint fizikus sokat dolgozott a fizikai szertár korszerű felszerelésén; a hozzávaló pénzt naptárszerkesztéssel teremtette elő. Engedelmességből lett fizikatanár s a légköri elektromosságról végzett kedvelt fénytani kísérleteit habozás nélkül szakította félbe, ha a parancs a konviktus, a kalocsai (1917—22-ig), majd a pécsi ház élére szólította mint előljárót.

A fal mellett ül szelíd mosolyú kerek arcával *P. Jablonkay Gábor*, 1926—30 közt az intézet rektora. Szent Ignácról eredeti forrástanulmányok alapján írt kétkötetes műve tette a nevét ismertté. A máriabesnyői kódex felfedezése is az ő nevéhez fűződik s több szaktanulmányt is írt a magyar irodalom tárgyköréből. Végül fontos feladat jutott neki osztályrészül,

midőn gróf Zichy Gyula akkori pécsi püspök, jelenlegi kalocsai érsek, Pécsen a X. Piusról nevezett jezsuita gimnáziumot alapította. Az alapítótól elgondolt nevelőintézet és gimnázium építését neki kellett vezetnie, irányítania, felterveznie. A feladatnak sok tanulmány, külföldi intézetek megtekintése után tökéletesen meg is felelt. Sok pedagógiai és bölcséleti cikket írt. 1930 nyarán ragadta el a halál.

Szemben vele a bölcs nyugalmáról ismert *P. Roznovszky János* foglal helyet, aki P. Riegl rektorsága idején állt a gimnázium élén. Az asztal végében széles karosszékekben tisztos nagy fehér szakállával Gulyás Ferenc atyát látjuk. Al-homérosi Béka-egérharc fordítását a Zászlónk 1903-as évfolyamában ma is szívesen lapozzák fel a diákok, hogy Pofaduzzasztó, Morzsa-csenő, Kenyeresdi és társaik hőstettein mulassanak. A gimnázium tanulóinak igazi kedves nagypapája volt ez a jóízű humorral és jószívű intelmekkel telt öreg tanár, aki csak 40 éves korában kapott kedvet a tanári mesterséghez és fogott hozzá az oklevél megszerzéséhez. A kommunizmus alatt Nagykapornakról tusként börtönbe hurcolták, 1922–25-ig Pécsen tanárkodott. 1931-ben halt meg 75 éves korában.

Az asztal másik végén *Spreitzer Péter* atya a klasszikus műveltség fölényét bizonygatja szomszédjának, akiben *P. Bíró Ferencet*, a nemrég szentség hírében elhunyt volt tartományfőnököt ismerjük fel. P. Bíró 1906–10-ig a konviktust vezette, de mint tanár is több ízben működött Kalocsán. Szomszédja érvelésére azzal vág vissza, hogy a magyar nép lelkéből fakadt kultúrát kellene minél magasabb fokra fejleszteni és természetfelettséggel átíratni.

Ott látjuk még a szelidlelkű *Dunst Károly* atyát, a közszeretben álló lelki embert, akinek mintegy jelszava volt: „Hívtál, Uram, megyek.” S az Úr elhívta fiatalon, 44 éves korában, még 1922-ben. Ott ül a svájci származású *P. Lagger József*, akit úgy jellemeznek, hogy „nyílt, egyenes, szilárd volt, mint hazájának bércei”. 36 évig volt a latin és német nyelv tanára egészen 1928-ban bekövetkezett haláláig. Amott *P. Fialla János*, aki 1905-ig, összesen 11 évig volt tanár, azután pedig gazda a rend tanulmányi alapját képező nagykapornaki (Zala m.) birtokon. Mellette *Schäfer Jakab*, aki 1888–90-ig állt a konviktus élén, majd lelkipásztorkodott, később Pécsre került. A következő *P. Bóta Ernő*, aki főképp a pesti házban kifejtett működésével írta be nevét a jezsuiták történetébe. Itt 1894–96-ig hittant tanított, két évig konviktusi felügyelő, a harmadik évben ifjúsági hitszónok volt. Ott van a fiatal és tehetséges *Bangha Béla*, aki mint magiszter 1904–6-ig hittant, latint, földrajzot, szépírást, gyorsírást és franciát tanított és osztályfőnök volt az I. B-ben, majd a II. B-ben, vezette nyelvészeti körüket s

eközben még időt talált arra, hogy megírja a Jellemrajzok köteteit.

Végül több idősebb és fiatalabb ma is élő és működő páter közt ott látjuk *P. Komárik Istvánt*, aki 1940-ben hunyt el 85 éves korában. 63 évet töltött a Társaságban, ebből 47-et mint kalocsai tanár, főként a történelem és bölcsélet tanára. 1905-ben megalapította a kalocsai Férfi-kongregációt, amelyből idővel kialakult a mai Urak kongregációja és Iparosok kongregációja. Az előbbit végső betegségéig vezette is. Iparos-Tanoncotthont is alapított Kalocsán. Magas kora ellenére állandóan lépést tartott a kultúra haladásával, minden újonnan megjelent könyv érdekelte, a szociológiában otthonos volt, haláláig vezette a kalocsai Társadalomtudományi Kört, amelyben saját bevallása szerint legalább 150 előadást tartott. Kár, hogy óriási tudását irodalmilag kevésbé kamatoztatta. Leginkább említésreméltó a VIII. osztály számára írt történelmi tankönyve. A történelem javának összefoglaló tételekbe sűrítését ő kezdeményezte. Nemzedékek tekintenek rá vissza hálával és meghatottan mint volt tanárukra és nevelőjükre.

ZAJLÓ ÉLET

Most pedig nézzünk le ismét az udvarra. Ritka szép őszi napsütés van, délelőtt 10 óra közeleg. Megszólal a tízperces óraközi szünetet jelző csengő hangja s a gimnázium udvari ajtaján, a templom mögött zajos vidámsággal tódul ki a diák-sereg. Régi diákok szeme az öreg Illés bácsit keresné a bidellus szobában, hisz ötven éven át teljesített itt szolgálatot, s majdnem 45 évig mint bidellus. Hat gimnáziumi nemzedék, hatszor nyolc éven át szokta meg becsületes arcát, csípős nádpálcáját, mert az ő feladata volt a bűnös diákok felkutatása mellett az ítéletvégrehajtás fontos feladata is. Csakhogy már évek óta nyugalomba vonult, a mult évben pedig végleg elköltözött az élők sorából a hűségese öreg. A testi fenytés remek pedagógiai eszközét is kicsavarták az intézet kezéből a kényes új idők, bár a szülők is szívesen vennék, a gyermekek is érzik a hiányát s így sok tanár kénytelen sajátkezüleg elintézni az egyszerűbb konfliktusokat.

A felsősök a templom udvarán kisebb-nagyobb csoportokban vitatják meg a sport, a dolgozat vagy felelés esélyeit, míg a kicsik a másik udvaron futkároznak. Több tanár jár-kei közöttük s beszélget a köréje tömörülőkkel. De megszólal újra a csengő s a fiúk pillanatok alatt sorban állnak s mindenik osztály annak a tanárnak a vezetése alatt, akinek órája következik, siet fel a termekbe.

Menjünk be velük mi is a latin órára. A két padosor izgatottan mozgolódik, koncertáció lesz, a régi jezsuita tanítási mód-

szer itt-ott ma is alkalmazott maradványa. Jobbról van a római tábor, magyarázza a tanár, balról a pun. Mindegyiknek van consulja, praetorja, quaestora, censorja stb. A tisztségek úgy oszlanak meg, hogy egyenlő előmenetelűek kerüljenek egymással szembe. Most felhívja az egyik közembert a római táborból. Rögtön feláll a pun táborból is egy. Ez az ellenfele. Minden katonának megvan a beosztott ellenfele. Amit az egyik nem tud, megmondja a másik, a censorok pedig jegyzik az eredményt, természetesen a tanár is. Most tömegtámadást rendel el a tanár. Sorban felállnak az ellenfelek és egymást kérdezik, igyekeznek megfogni ellenfelüket az aznapi anyagból. Az egyes táborokon belül a tisztségekért is van időnkint viadal. Ez a módszer sport-szerűvé, érdekessé teszi a tanulást, a verseny izgalmát viszi bele a számonkérésbe. Ez a katonás tanítási módszer sok támadást váltott ki a multban a jezsuita pedagógia ellen, de ha fiúkat kérdenők meg, a többség mellette foglalna állást. Csak a kivételes tehetségek azok, akiket a tudomány önmagáért érdekel, a többi számára a verseny teszi élvezetessé a tanulást. A mai katonás irány valószínűleg ismét értékelni fogja ezeket a szempontokat, egyelőre azonban az a helyzet, hogy a legújabb, egyébként kitűnő gimnáziumi Utasítások más rendszert vezetnek be s a concertatio csak mutatóba maradt meg egy-két osztályban és tárgyan. Azelőtt az egyes tárgyakban győztes versenyzők nevét az évvégi értesítőben is kinyomatták s jutalomdíjakban is részesítették őket, csak a legutóbbi évben szűnt meg a jutalmazásnak ez a jogcíme.

Dél előtt, ha marad még idő és délután a különböző körök tartják üléseiket és a rendkívüli tárgyak órái vannak. A legrégibb jezsuita diákegyletek az egyes osztályok kebelében létesült akadémiák. Ezek az osztály tehetségesebb tagjait gyűjtik össze az osztályfő vezetése alatt, hogy az órákon hallottakon túl is képezzék magukat az iskolai tananyagban, fellépésben, előadásban, szereplésben. Az első években minden ünnepélyt, választ, tudományos és művészi egyaránt ezek az akadémiák rendeztek az intézetben. 1869-től kezdve megjelenik a nevelőintézet, majd annak egyik-másik szakasza, 1870-től a Mária-kongregáció is mint rendező. 1884-ben fellép a P. Menyhárh által alapított Természettudományi bölcseleti kör, s az első időkben főképp természettudományos kérdésekkel foglalkozik és tart vitaüléseket pl. a vegetarianizmus kérdéséről.

1870—71-ben P. Votka alatt indulnak meg a Mária-kongregáció gyűlései az új kápolna helyiségében. A kongregációt mindjárt kezdetben kis- és nagykongregációra osztották. Számos vallásos kiadványt adott ki, többek közt 1895—1907-ig a központi kongregáció-lap megindulásáig a Kongregációi Ertesítőt P. Komárik szerkesztésében. Ugyanő vezette be, mint a kongregáció prézese, az ünnepélyes párbajjellenes ígéretet,

melyet a kongregáció VIII. osztályt elvégzett tagjai tesznek. Ez a szokás fennmaradt a mai napig.

P. Komárik mellett kiváló egyesületi vezető volt P. Rosty is. 1886—87-ben alapította meg a nagykongregáció kebelében a Szépirodalmi kört, amely ettől kezdve mintegy átveszi a felsőbb osztályos akadémiák szerepét. P. Rosty költői lelkülete magával ragadta az ifjúságot. Számos ünnepi akadémiát rendeztek, melyeken P. Rosty színdarabját vagy költeményét adták elő s alig volt diák, aki versírással meg ne próbálkozott volna. 1893-tól a Szépirodalmi kör különvált a kongregációtól. Utóbbinak vezetését P. Komárik vette át. A Szépirodalmi kör P. Rosty vezetése alatt maradt, azonban még névleg soká úgy szerepelt, mint a Kongregáció Szépirodalmi Köre. P. Rosty halála után, 1906-ban, felvette szeretett alapítójának és volt vezetőjének nevét s azóta Rosty-Szépirodalmi kör néven szerepel.

1906-ban P. Komárik vezetése alatt az eddigi Természet-tudományi és bölcselő kör csak VIII.-osokból és csak mint Bölcselő kör alakult újjá. A legmodernebb szociológiai problémákat vitatták meg itt a tanulók főleg Cathrein erkölcsbölcséleti műve, majd Biederlack alapján. Aquinói Szent Tamás tiszteletére rendezett akadémiai rendszerint Városhy Gyula érsek is jelen volt s időnkint utódai is megtisztelték őket megjelenésükkel. A háború után ismét felvette a kör régi nevét s működött egészen az 1936—37. tanév végéig többnyire a fáradhatatlan Komárik atya vezetése alatt.

A csillagvizsgáló is alapot szolgáltatott kör alakítására. P. Riegl igazgatósága idején 1913. január 20.-án a vallás- és közoktatásügyi minisztérium 178.332/1912. sz. a. kelt rendeletével megengedte, hogy az igazgatóság 536/1912. sz. jelentésében körvonalazott, eddig forma nélkül tartott csillagászati és fizikai gyakorlatok ezután hivatalosan is megtartassanak és azokon a VII. és VIII. osztály önként jelentkező tanulói résztvehessenek (1913. évi Ért.). A kör vezetését P. Fényi maga vállalta, aki a legnagyobb készséggel, boldogan állt a fiatalság rendelkezésére. Néhány hónap alatt 44, a következő évben 59 előadást tartott 4 kisebb csoportnak a csillagászat elemeiről összekötve megfigyelésekkel, megismertetve egyes műszerek kezelését. 1915-ben P. Fényi, miután már 1913-ban nyugalomba vonult, lemondott erről a szép feladatról is. Ekkor megakadt a kör erőteljes csillagászati lendülete s azóta a fizikai kísérletek léptek az előtérbe. A háború után jóideig ez is szünetelt és csak a nevelőintézetben működött a Technikai kör, újabb időkben pedig rendkívüli tárgyként szerepelnek a fizikai gyakorlatok.

A Sportkör 1922-ben létesült. A modern pedagógia mind nagyobb figyelemre méltatja a testi nevelést, okulva főképp az

angol módszer eredményein. A mai fiúk bátor fellépésén, férfias magatartásán meg is látszik a sport jellemet is fejlesztő ereje. A tanulók a testnevelési tanár vezetése mellett kijárnak a városi sporttelepre és uszodába és szép eredményeket érnek el, különösen a vívás terén.

A Gyorsíró kör vezetőinek változása ellenére 1925-től kezdődően 1933-ig lendülettel működik. Gyorsírástudományi előadások hangzottak el, a tagok gyorsírólapot szerkesztettek és versenyeken Traeger Ernő a gyorsírási ügyek kormánybiztosa és más magas vendégek is megjelentek. Amíg így önkéntes tömörülés alapján megy a gyorsírás, a fiúk lelkes buzgalmat tanúsítottak és országos gyorsíróversenyeken is díjakat nyertek. Egyszerre megváltozott a helyzet, midőn 1933-ban a gyorsírás kötelező tárggyá lett. Az eddigi magas színvonal lehanyatlott a tömeg színvonalára, amely a melléktárgyat szórakozási alkalomnak tekinti, a kör jelentősége pedig s vele együtt a tagok érdeklődése nagy mértékben megcsappant. Így fojtja meg sokszor a túlzott jóakarát a virágzó kezdeményezéseket.

A cserkészcsapat csak 1930–31. tanévben alakult P. Bíró tartományfőnök egyenes kívánságára. Neve: 874. sz. Szent László-csapat. Azóta több szép nyári táborozást végzett, cserkészünnepélyt rendezett, sikerrel szerepelt a jamboreen, telente könyvkötéssel foglalkozott, többször vállalt rendezői szerepet egyházi és városi ünnepeken és segédkezett a szegény-akcióban.

Az énekkar működéséről is meg kell emlékeznünk. Elsőnek P. Belus gyűjtötte össze a fiúkat, hogy a közkeletű egyházi énekeket előbb egyszólamra, majd karban énekeljék s már egyes saját szerzeményű énekeket is előadatott. 1864-ben P. Hennig vette át a kar vezetését. Legnagyobb gondja a megfelelő énekdarabok összeállítása volt. 1898-ban kiadta Egyházi énekek orgonakisérettel c. művét, amelynek legtöbb dallamát maga szerzte. Nem egy közülük országszerte elterjedt, a kalocsai diákok pedig minden darabját örömmel éneklék. Ezenkívül szerzeményei 12 füzetben láttak napvilágot s a kritika dicsérettel fogadta műveit. Haláláig nagy híve volt a hagyományos gregorián éneknek. Midőn 1884-ben Nagyszombatba rendelték, helyét P. Raile Ede foglalta el az énekkarnál. A kar fejlesztésére igen nagy gondja volt. A kisebb fiúkkal előbb féleven át kurzust végzetetett, mielőtt felvette volna őket a karba. A zeneszertár már alatta elérte páratlan gazdagságát. Az énekkar nyilvános színpadi szereplése is gyakori volt ekkor. A továbbiakban is mindig megtartotta színvonalát a kar, ha a rendtagok közül zeneértő vezetője akadt.

Az intézet előljárói mindenkor nagy gondot fordítottak arra, hogy a növendékek a rendes tárgyakon kívül különösen az angol, francia, olasz nyelvek elsajátítására rendkívüli órákon vagy úgy-

nevezett társalgásokon és sétákon alkalmat találjanak. A szabadkézi rajz tanítása különösen virágzni kezdett, mikor Császká György érsek adománya folytán 40—50 tanuló ingyen részesülhetett oktatásban. Újabban a gyakorlatibb ábrázoló geometria váltotta fel. A gyorsírás is sokáig mint rendkívüli tantárgy szerepelt s két tanfolyamban tanították kezdők és haladók számára. A vívás minden időben sok művelőre talált az ifjak közt. Ezzel kapcsolatban meg kell emlékeznünk *Klossy Péter* testnevelési tanárról, aki 1868-tól egész 1916-ig tanított az intézetben. Osztrák származású volt s mint kadétörmester vett részt a königráti csatában. Erről németes kiejtésével az ifjúság derülésére sokszor meg is emlékezett. Kitűnő vívó és előtornász volt, míg utól nem érte végzete s egy alkalommal lábát törte. Bátor volt nemcsak a gyakorlatok bemutatásában, hanem hitének megvallásában is; minden első-pénteken elvégezte a szentgyónását és szentáldozását. Végül is gégebántalmakban halt meg 1916-ban, mert öregsege miatt már nem operálhatták meg.

Délután 5—7-ig a szigorú studium ideje van. Ebben a két órában köteles mindenki odahaza tartózkodni a könyv mellett, nincs semmiféle gyűlés vagy külön óra. Jaj annak, akit a gimnázium igazgatója vagy előjárója, az osztályfőnök vagy bidellus ebben az időben az utcán talál. Mi azonban sétáljunk át a konviktusba, hogy ott is szemügyre vegyük a növendékek életét.

Először az I. szakasz játéktérmebe nyitunk be. A konviktus növendékei ugyanis három szakaszra oszlanak, mindenik élén egy magiszter nevelővel; mindegyiknek van külön játéktérme, tanulóterme és hálója. A kicsik (I—II. o.) vidám köszöntéssel fogadnak, arcukon boldogság ragyog. Ezek számára a konviktus valóságos paradicsom.

— Vigyázz, ha jön a vonat! — kiált felém az egyik rózsás arcú kis másodikos. — Tessék vigyázni, mert mindjárt elgázolja a tisztelendő urat! — Ijedten veszem észre a veszedelmet: közvetlenül a teremben körbenfutó vasútvonal mellett állok s berregve közeledik felém az ördöngös masina. Középen asztali teniszt játszik négy apróság, másik csoport egy kis tanuló-biliárdasztalon biliárdozik. A fal melletti asztalokon különféle játékokkal foglalatосkodnak, némelyik lombfűrész-munkával szórakozik. Egyszerre megszólal a magiszter sipja, összeszedik játékaikat s berakják a szekrénybe. Újabb jelre sorakoznak s megindulnak a szomszédos tanulóterembe.

Kint az idő beborult, szítál a köd, ezért játszottak idefönt, — magyarázza a magiszter — különben kimentek volna a játéktérre, amely itt fekszik talán száz lépésnyire, szemben a kollégiummal a Vajas partján. Van ott futball- és teniszpálya, elegetendő hely a futásra, játékra.

Tovább haladva, meglátogatjuk a második szakaszt is (III—V. o.). Ezek már bent ülnek a tanulóteremben s buzgó igyeke-

zettel merülnek el a tanulmányokba vagy imitálják a tanulást. A magiszter valami katedraféle emelvényen trónol, ahonnan az egész termet áttekintheti s rendre intheti a lustálkodókat. Időnkint egyik-másik fel is keresi valami tudományos kérdéssel s röviden megadja nekik a feleletet. Minden növendéknek külön kis tanulóasztala van felnyítható fedéllel. Ebben tartja füzeteit, ezen a könyveit, ezen ír, olvas, tanul, rajzol. A szép, fehérfényű égők kellemes fényt vetnek a tanulók asztalaira.

Felmegyünk a harmadik emeletre is. Itt vannak a hálók és a harmadik szakasz (VI—VIII. o.) termei. A hálók berendezését is érdemes megtekinteni. A termeken fából épített cellasorok futnak végig. Minden cellán két ajtó látható. Egyik szekrényajtó, másik a cella belsejébe vezet, melyben ágy és mosdó van. Falait a fiúk maguk díszíthetik fel képekkel. Hasonló, de még sokkal kedvesebb a betegterem berendezése, ahol az ízléses képeken kívül virág is van és egy apró oltár a betegek számára hozott Oltáriszentség elhelyezésére. Elkülönítésre szolgáló külön szobák is vannak itt és a szükségességgel jól felszerelt gyógyszerár a betegápolásban kiképzett testvér vezetése alatt.

Még a földszintre megyünk le, ahol a zenetermek vannak. Kisebb-nagyobb helyiségek sorakoznak itt egymás mellett, amelyek a studium előtti időben hangosak a hegedűcincogástól, zongoranyaggatástól s a rezesbanda harsogásától. Vacsora után viszont a díszteremben folyik valami próba. Úgy látszik, a konviktus Szent Imre díszszázada készül megünnepelni védőszentjének ünnepét.

A díszszázad megalakulására nézve érdekes sorokat találunk a gimnázium 1907. évi Értesítőjében. A Testedző gyakorlatok fejezetben Katonásdi cím alatt olvassuk a következő sorokat:

„Mióta az intézeti növendékek egyenruhát viselnek, sokszor hallható volt olyan megjegyzés, hogy a konviktoroknak nincs meg a tiszti ruhájukhoz illő katonás megjelenésük. Vagy semmit sem adnak a külsőre vagy pedig katonásak kívánván lenni, helytelen módon meresztek tagjaikat. Az intézet előjárósága e bajon kívánt segíteni, midőn elhatározta, hogy a konviktusba behozza a katonai gyakorlatokat. Ezen elhatározásában pedagógiai szempontból is készítette őt ama remélhető erkölcsi haszon, — pontosság, nyíltság, engedelmesség — mely a katonai gyakorlatokban jártas levénték jellemét szokta ékesíteni...” „... Mondhatjuk, hogy a katonai gyakorlatok beváltak, a fiúknak megvan a tiszti ruhájukhoz illő katonás megjelenésük és ha kell tisztelni is tudnak. Pedagógiai szempontból nézve sem csalatkoztunk várakozásunkban. A katonai fegyelem segítségére jött a nevelőknek. A pontosság és engedelmesség mindinkább kiszorítja a kényelemszeretetet. A fiúk edzettebbek és szenvedélyeiken jobban uralkodnak. Törekvőbbek a tanulásban, az iskolában is kevesebb a panasz. Játsszunk tehát tovább a katonásdít.”

Ma már, midőn a cserkészlet, majd a levanteoktatás nyomában az egész nevelésünk katonás lett, megmosolyogjuk ezeket a sorokat. Mutatják azonban, hogy az intézet mint sok másban, ebben is megelőzte általános nevelési rendszerünk fejlődését. 1925-ben a konviktuséhoz hasonló katonás szervezetet kaptak a külső tanulók is Szent László század címen, de ez csak 1929-ig működött. P. Tóth Mike még 1887-ben tűzoltóságot szervezett a konviktorok közt, amely egészen az alapító haláláig, 1933-ig fennmaradt.

A konviktus egyes szakaszai is testületi életet élnek, amely tekintve az állandó együttlétet, meglehetősen bensőséges. Nem egyszer önkormányzati alapon szervezték meg magisztereik az egyes szakaszokat s ily önkormányzati szervezetből nőtt ki a Krisztus királyságáért küzdő Regnum diáklap 1928-ban, amely a fiúk szerkesztésében éveken át virágzott. A szakaszokon belül szép tevékenység folyik a missziók támogatására. Évente karácsony előtt a város szegényei számára is pénzbeli és természetbeni adományokat adnak össze s maguk is viszik ki a szétosztott csomagokat megjelölt szegény családokhoz. Az adakozásnak ez a módja anyagilag és erkölcsileg egyaránt szép eredménnyel szokott végződni.

Nem lenne teljes a krónikánk, ha néhány percre a kissemináriumba is át nem látogatnánk. Átmegyünk a sóhajok hídján, amelyen sóhajtván járnak át a kispapok a gimnáziumi vallatásra s máris bent vagyunk az épület belsejében. Benyitunk a könyvtár helyiségébe. Serény munka szokott itt folyni szabadidőben, mert a kispapok maguk kötik be az ujonnan beszerzett könyveket. Benézünk még az aulájukba is, amely színpaddal is fel van szerelve. Itt viszont még szabadidőben is tanuló kispapokat találhatunk, máskor nem érnek rá elkészülni feladatukkal. A kisseminarista diáknak van bizony elfoglaltsága reggeltől késő estig. Nemcsak a gimnáziumi egyesületekben, a cserkészcsapatban, Szépirodalmi körben szerepelnek, hanem ezenkívül van saját énekkaruk, önképzőkörük és kongregációjuk is, nagyrészüket a konviktusban vagy kintlakó diáktársaik tanításával szerzi meg a tartásdíjat, végül a kisseminárium mindennapi életében is különböző tisztségeket kell viselniök, mert az intézet nem tarthat nagy szolgaszemélyzetet. Szerencsére az alumnusok (I—VI. o.) és a kispapok (VII—VIII. o.) válogatott serege könnyen bírja a fáradságokat.

Prohászka-önképzőkörük azzal az eredeti célkitűzéssel alakult, hogy „a tagok a papköltők tanulmányozása által gyakorolják magukat a fellépésben, és helyes irányban fejlesszék képzelőtehetségüket”. (1934. évi Évk.)

A kisseminárium, amint már említettük 1879/80-ban épült. Helyén azelőtt templom állt. 1901-ben bővítették, 1881-ben Haynald bíboros 3500 négyzetöles kertet vett hozzá villával, ez a

kispapok sétájának rendes célja. Nyárra a kertet át szokták engedni a Kalocsai Diákok Vakációs Körének s a Kalocsán tartózkodó diákok itt egy-két magiszter felügyelete mellett játékkal fűszerezik a vakációt.

A kollégiumhoz tartozó legújabb intézmény a várostól mintegy 17 kilométernyire fekvő Szelid-tónál 1939/40. iskolai évben épült diáknyaraló. Dr. Horváth Győző kalocsai felszentelt püspök hétvégi nyaralóját és a hozzátartozó 1050 négyzetöles telket az intézetnek ajándékozta; ezzel indult meg a gyűjtés, amelynek során gróf Zichy Gyula kalocsai érsekkel az élen a nemesszívű adakozók egész sora sietett az eszme támogatására. Még 300 négyszögöl telket vettek a parton s ezen épült fel a diáknyaraló csónakházzal, egy nagy hálóval és négy kisebb szobával, kápolnával. Ebédlő és játéktér céljait nagy, a vízfelé nyitott terras szolgálja. Az épülethez kétoldalt pillérekön nyugvó nyitott nyári konyha csatlakozik éléskamrával. A kis püspöki villa lett a betegterem vagy vendégszoba. A diáknyaraló szociális célt szolgál, amennyiben olyan tanulók számára kíván egészséges nyaralást biztosítani, akiknek drága fürdőhelyekre nem telik. Az első évben két csoport vakációzott itt 2—2 hétig, de a kormány nagylelkű támogatása és egyéb segélyek a jövő évben már több csoport nyaralását is lehetővé teszik.

A kollégium *Historia domusa* (*Litterae annuae* címen) nem egyszer lendületesen és élvezetes alakban, ékes latinsággal jegyzi fel évről-évre a nevezetesebb eseményeket. Mi itt ezek s a gimnáziumi Évkönyv alapján csak futólag és röviden érintünk egyes jellegzetes eseteket, melyek valószínűleg mély nyomokat hagytak a kollégium lakóinak lelkében.

Ilyen mindjárt az 1862. évi áradás, amely a város külső részét előzőnlötte. A kollégium magasabb fekvése folytán ment maradt a víztől, de a villán 5—6 láb magasra emelkedett. Még az ár megérkezése előtt mindent biztonságba helyeztek, egy szolgáló mégis majdnem otthagya a fogát, csak úgy menekült, hogy a villa tetejéről kiáltozott segítségért, míg a szomszédok kimentették. Sokan maradtak hajlék nélkül s a kollégium 60 károsultnak adott szállást és ellátást. A víz már a város belső részeit is elöntéssel fenyegette, mikor a magiszterek a diákokat összeszedve töltéseket emeltek és megakadályozták, hogy a víz beljebb hatolhasson.

1872-ben a király látogatta meg a vidéket s üdvözlésére a gimnázium is kivonult a Dunához. A *Stephaneum* katonás viselete és vezényszóra történő sorakozása kellemesen érintette a királyt, aki megszólításával tüntette ki a tanárokat.

1873-ban kolerajárvány pusztított a városban, mely olyan méreteket öltött, hogy naponta 25—40 embert ragadott el. A kollégiumból egyedül P. Belus esett neki áldozatul, bár a betegeknel és a templomban valamennyi fölszentelt pap közreműködött.

Haynald bíboros nagylelkű támogatása mellett az intézet hírneve állandóan emelkedett. Trefort Agoston vallás- és közoktatásügyi miniszter már 1875-ben történt látogatása alkalmával kijelentette, hogy az intézet elérte a külföldi intézetek színvonalát. 1883-ban megismételte látogatását.

1875-ben óriási tűzvész tört ki és már-már a kollégium épületére is áterjedt a veszedelem, mikor P. Rektor Jézus Szent Szívéhez fordult oltalomért. S íme, közvetlenül a kollégium előtt megtorpant a tűz s a város további részei is megmenekültek. Ez évben volt a Szent Szív jelenése 200 éves évfordulójának megünneplése, mikor IX. Pius pápa az egész Egyházat Jézus Szívének ajánlotta. Ezzel kapcsolatban a hívek jelenlétében ünnepélyes felajánlás volt az intézet templomában is, amelyben a kollégiumot Jézus Szíve oltalmába ajánlották. A kollégium szerencsés megmenekülését ennek folytán a hívek is Jézus Szívének tulajdonították. E mellett „láthatták a kollégium tanárait 5 órától éjjeli 11 óráig a tüzes üszköt oltani, vizet hordani, lángokat locsolni”. (Litt. ann.) A városnak majdnem egyharmada — más forrás szerint 108 ház — leégett.

Haynald halála után Császka György érsekben is nagy jótevőt nyert az intézet. Két új tanári állást szervezett, a templom szószékét megújíttatta, a kongregáció-kápolna kidíszítését és a villanyvilágítás bevezetését is neki köszönheti az intézet s támogatta a kongregáció és a csillagvizsgáló kiadványait.

1893-ban gróf Csáky Albin közoktatásügyi miniszter is meglátogatta az intézetet Khuen-Héderváry Károly horvát bán kíséretében.

1906-ban Veszprémi Városháza Gyula dr. lett a kalocsai érsek, aki 1866-ban, a második érettségiző csoporttal végzett az intézetben, fényes eredménnyel. Pártfogása alatt a kollégium hírneve csúcspontjára emelkedett. Az 1907/8. tanévben 583 a tanulók száma. Nem is lehet csodálni, midőn 105 diák részesült ösztöndíjban és 299 volt az összes segélyezett (tandíjmentes, ösztöndíjas és teljes étkezést kapott) diákok száma. Ez a szám a következő években még emelkedett s a tanulók létszáma is állandóan 500-on felül volt.

Az 1910. évi 50 éves évforduló Városháza érsek betegsége miatt csendben folyt le.

A világháború idején a kasszeminárium katonai kórház lett, a kispapok átköltöztek az ifjúsági könyvtár olvasótermébe és a tornaterembe. A volt diákok közül 80-nál több hősi halott nevét őrzi a gimnázium első emeletén a lépcsővel szemben felállított márványtábla. Az intézet, sőt diákjai is nagyobb összegű hadikölcsönjegyzéssel áldoztak a haza védelmére, s több tanár állandó lelkipásztori munkát végzett a sebesültek körül.

1919-ben május végén kommunista bizottság vette át az intézetet, hirtelen be kellett fejezni az előadásokat és kiadni a

„megfelelt” vagy „nem felelt meg” jelzésű bizonyítványokat. Csak a megszállott területi diákok maradtak kényszerűségből vissza és hallgatták undorral a kommunista előadásokat. Várady Lipót érseket túszként Pestre vitték, csak midőn rámutatott Kalocsán létesített szociális műveire (Rokkant-telep) bocsátották haza. Helyette papjait és világi urakat vittek be túsznak. Júniusban a környék népe fegyverre kapott, megtámadta a kalocsai vörösöket és sokat megölt közülük. Többek közülük az intézetben kerestek és találtak is menedéket. A jezsuiták ápolták sebesültjeiket és temetőbe szállították a halottakat, ezért a lázadás leverése után sem történt bántódásuk. Az ellenforradalmárok közül Szamuelli hóhérai ötöt agyonlőttek, tizenötöt pedig felhúztak a kollégium előtti fákra, miközben két páter titkon az ablakból megadta nekik a végső feloldozást.

1921-ben az intézet 60 éves fennállását nagy ünnepséggel ülték meg, a volt jezsuita diákok országos kongresszust rendeztek Kalocsán s életre hívták a Jézustársasági Diákok Országos Szövetségét (JEDOSZ). Ugyanebben az évben ünnepelte a kongregáció is alapításának 50 éves évfordulóját. 1922-ben Schioppa Lőrinc pápai nuncius tekintette meg az intézetet.

1927-ben az obszervatórium 50 éves jubileumán gr. Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter látogatta meg a csillagvizsgálót és a gimnáziumot. 1930-ban Vass József népjóléti miniszter ezüstmisési kalocsai nagyprépost tiszteletére rendezett az intézet ünnepséget, melyen ő maga is több politikai társaságában megjelent. Ugyanebben az évben dr. Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás is megtisztelte látogatásával az intézetet. Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek, a Társaság pécsi intézetének nagylelkű alapítója éppúgy, mint elődei Csernoch János (1911—13), Várady L. Árpád (1914—23) gyakrabban is meglátogatta az intézetet és érezte vele jóindulatát.

Az intézet időszaki folyóirata, melyet kézirat gyanánt ad ki Kalocsai Kollégium címen 1922-ben indult a 60 éves jubileum eredményének leírásával. Elődje volt a Stefáneum, a nevelőintézet lapja, melyet 1907-ben alapított P. Biró mint prefektus.

A TANITVÁNYOK

Az iskolák értékét nem annyira a kiválóságok adják meg, akik belőle kikerültek, mint inkább az általa felmutatott átlagos nevelési eredmény. A jezsuita nevelési irány tényleg nem is annyira a kiváló tehetségek kultuszát szolgálja, mint a jó átlagteljesítményt. Maga az iskolai versenyzés sajátos jezsuita módszere kiválaszt ugyan egy elitgárdát a tömegből s ezek számára bőséges alkalmat nyújt tehetségük továbbfejlesztésére, de ugyanakkor épp a verseny által felfokozza a tömegteljesítményt is s inkább ez az igazi célja. Ezt a szociális nevelési módot valóban

csak helyeselni lehet. A liberális irány tehetségkultusza az átlagban csak a csekélyebb érték érzetét kelti fel s megakadályozza abban, hogy az általa elérhető legjobbat nyujtsa. A kiváló tehetségek hiúságának legyezgetése lehetséges ugyan, hogy jobban lehetővé teszi rendkívüli egyéniségek kinevelését, az intézet azonban sohasem ebben látta az elsőrendű célját. Ha tehát itt megemlítünk néhány, az intézetben nevelődött kiválóságot, ezzel még nem mérjük meg az intézet nevelőértékét, inkább csak történeti szerepét illusztráljuk. Az átlagos teljesítmény lemérésére nem állna rendelkezésünkre más eszköz, mint azoknak az ezrekre menő volt jezsuita diákoknak emlékezete, akik az intézet falai közt kapott nevelést hálával emlegetik.

Amint említettük a második érettségizett csoportból került ki *Városv Gyula*, kalocsai érsek. Az 1871/72. tanév ötödik osztályában szorgalom és összes előmenetelből az első jutalmat érdemelte *Prohászka Ottokár*. Versenyben németből és természetrajzból is ő lett az első, a konviktusban pedig szorgalomból és francia nyelvből tüntették ki. A hatodik osztályt is itt végezte kitüntetéssel; a versenyek eredményének kihirdetését a következő tanév elejére halasztották s az érdemsorozatban nem hozták ki. *Prohászka* a következő évben már nincs Kalocsán, de az itt töltött két év emléke kitörölhetetlen nyomokat hagyott lelkében. *Bleyer Jakab* volt egyetemi tanár és kisebbségi miniszter az 1891—94. években itt végezte az V—VIII. osztályokat s az V.-ben a latin nyelvből, a többi osztályokban a németből nyert első díjat.

Bangha Béla a hatodik osztályt végezte itt 1895-ben, magyar nyelvből első lett, latinból és mennyiségtanból jó osztályzatú volt, a többi tárgyból jelese, rendkívüli tárgyak közül franciából és vívásból ugyancsak jelest kapott, intézeti érdemkeresztet szerzett a konviktusban, a szépirodalmi kör versét a három legjobb közé sorozta érdemkönyvi dicsérettel s szavalóversenyen a VI. osztályban második lett az elsővel egyenlő ranggal.

Itt végezte a IV—VIII. osztályt az 1886—89. években nem éppen a jeles diákok közt *herceg Batthyányi Strattmann László*, akkor még gr. Batthyány László, a későbbi szentéletű szemorvos, akit körmendi kórházában tömegesen kerestek fel ingyenes kezelésre a szegény betegek s ezek áldanak jótetteiért.

Csupán az érettségizettek kimutatása szerint kalocsai diákok voltak a gr. Crouy, gr. Bethlen, br. Jeszenszky, br. Bornemisza, br. Jósika, gr. Batthyány, gr. Zichy, br. Gudenus, gr. Csáky, br. Stwrtnik, br. Skerlecz, gr. Sigray, br. Hoeller, br. Fiáth, gr. Wenckheim, br. Ghillányi, br. Apor, gr. Majláth, gr. Széchenyi családok sarjai. Közülük ki kell emelnünk br. *Apor Gábor* (1869) erdélyi főurat, az ismert diplomatát, kiről a Katolikus Akció lapja nemrég (1940) mint a világi apostolok példaképéről emlékezett meg; br. *Barkóczy Sándort* (1873), a híres kongreganista

vezérférfiút, *br. Skerlecz Iván* (1891) volt horvát bánt, a Jézus-társasági Diákok Országos Szövetségének védnökét, *gr. Széchenyi Györgyöt* (1908), aki a *Korunk Szava* c. lapjával a katolikus fiatalság tömegeit rázta fel és állította Isten ügyéért csatasorba.

Végül itt végzett 1871-ben *Boromüsza Tibor* a későbbi szatmári püspök, 1887-ben *Hanauer Árpád István* váci, 1910-ben *br. Apor Vilmos* győri püspök, sok más, részint ma is élő apostoli lelkű egyházi és világi méltóság és sok jezsuita.

Hogy hogyan vélekednek az intézetről volt növendékei, arranézve álljanak itt Prohászkanak az 1921-es jubileumi ünnepségen mondott szavai:

„Zsoltár a lelkem, midőn e szent helyen, a hit szent forrásánál megjelentünk és a zsoltárossal szeretnék felkiáltani: mit adjak az Úrnak mindazért, amiket nekem adott? Mert nagyon sokat kaptunk itt Kalocsán . . .

Mit adott Kalocsa? Kaptunk először kereszténységet, amely nem jelszó, nem üres elmélet, hanem valóság; ebbe állítottak minket bele. A mai világot főleg az jellemzi, hogy mindent kérdésessé tesz. Isten, erkölcs, hit kezd kérdésessé válni. Mi azonban oly szilárdan állunk, hogy ezekben a legfontosabb kérdésekben nincsenek kérdéseink, problémáink. Adjunk hálát Istennek, hogy emberek vagyunk, akiknek tisztesség a világnézetük és ezt a legfontosabb jót a kalocsai jezsuitáktól kaptuk. Hálából még a lábuk nyomát is meg kellene csókolnunk. Ragaszkodjunk az itt hallott elvekhez és két lábbal álljunk az egyedül szilárd alapra, a tisztesség és a hit alapjára.

Kaptunk másodszor erkölcsi nevelést; a tiszta életet élők lehetnek csak kitartó, hűséges férfiak. A mostani világban fő a jellemsszilárdság és a fegyelmezett akarat. Ezeket csak a Jézus-társasági atyák vezetése alatt álló intézetek képesek adni és azért ezek az intézetek az Egyház szentélyei.

„Wohl dem, der trauet den Sternen, Die Wege der Erde kann nur am Himmel lernen.“ Boldog, aki hisz a csillagokban . . . A föld útjait csak a csillagokból lehet igazán megismerni. Igen, a tisztesség útjait is az égből lehet leolvasni. Kalocsai diákok, föl a fejjel! Ne az árnyékban higgyetek, ne az árnyékba merüljete! Magyarországnak tisztesség és tiszta kéz kell. Tűzzel, szikrázó lélekkel menjünk innen szét, mert a földrajzi integritás mellett főleg az erkölcsi, hitbeli integritásra van szükség. A kalocsai diákság legyen a légio fulminans, a villámokat szóró légio azon a fronton, amely Szent István Magyarországot akarja visszafoglalni. Így ezekkel a programpontokkal térjünk vissza az életbe, hogy legyen szabad, boldog Magyarország!” (1935. Évk.)

Valóban, ha azt kérdezzük, hogy az elmúlt 80 év alatt mit használt az országnak a kalocsai kollégium, elsősorban az erkölcsi és hitélet fellendítésében találjuk meg a feleletet. Nemcsak Prohászka, Bangha kapott itt indítást jövőendő nagy munkájá-

hoz, nemcsak kiváló papok egész serege került ki a falai közül, hanem az átlagnál hitvallóbb és szilárdabb jellemű világiak nagy száma is. E mellett nem szabad elfeledkeznünk a kollégium szerzeteseinek közvetlenül a tömegekre gyakorolt hatásáról sem. Errenézve álljon itt a Regnum 1935 március havi számából P. Csávossy visszapillantása a kollégium 75 éves évfordulóján.

„Nem tévedünk, ha a katolikus hitélet renaissance-ának fő-tényezői közé sorozzuk a népmissziók és lelkigyakorlatok mozgalmát, a Jézus Szíve- és Szűz Mária-kultuszt, a Mária-kongregációkat, a missziós mozgalmat és két nagynevű apostol nevét Prohászkaét és P. Bangháét. Nagyobb tanulmányt érdemelne meg annak kimutatása, hogy mindezeknek a hatalmas lelki áramlatoknak forrásai némikép a 75 éves kalocsai kollégiumban fakadtak.

A lelkigyakorlatok mozgalma Magyarországon, amelynek köszönhetni a pezsdülő hitéletet mindenfelé, a modern „Actio Catholica” vezető embereit s amely ma már nem egy ház, egy kollégium, egy szerzet kizárólagos monopóliuma, amely ma meghódította a katolikus intézetek és intézmények összességét és Manrézákat emelt és más lelkigyakorlatos központokat alakított, eredetében kétségtelenül Kalocsához, azoknak a szerény és az apostoli lelkülettől hevülő pátereknek nevéhez fűződik, akik mint elsősk járták be az országot és alakították, gyúrták, nevelték, tüzelték a lelkeket a papi, szemináriumi, zárdai, tanítói, ifjúsági és egyéb lelkigyakorlatokban.

Ami az intelligenciának és az elitnek a lelkigyakorlat, az a népnek és a tömegeknek a misszió. A népmissziók Magyarországon is jórészt Kalocsáról vették eredetüket. A legnagyobb újabkori magyar népmisszionárius, P. Flódung Kalocsáról indult ki 1881-ben soha nem szünetelő nagy missziós utjaira. Példáját mások is követték, míg csak Kalocsa helyét az újabban keletkezett pesti rezidencia fel nem váltotta.

A Jézus Szíve-kultusznak igazi forrása Magyarországon szintén Kalocsa volt. Először világi papok kezében volt az első magyar hitbuzgalmi lapoknak egyike, a Hírnök. Majd átvette a magyar aszketikus irodalomban éppúgy, mint a tudományban elismert P. Tóth Mike, akinek neve elválaszthatatlan a Jézus Szíve-tisztelet elterjedésétől hazánkban. P. Menyhárh buzgólkodása folytán az évi Jézus Szíve-búcsúk által Kalocsa és nevezetesen a kollégium temploma lesz egyik központja a Szent Szív-kultusznak, melynek formáit más városok és községek is átveszik.

Tagadhatatlan, hogy a magyar katolicizmus vezéreiből nagyrészt a Mária-Kongregációkban nevelődtek. Budapest hitéletének fellendülését a század elején más tényezők mellett szintén jórésztben a kongregációk működésének köszönhetjük. Az első kongregációkat az újabb korban szintén Kalocsa adta az országnak. Azok a páterek pedig, akik a kongregációk felállításában

máshol is buzgólkodtak vagy Kalocsán működtek vagy későbbi működésük előtt Kalocsán dolgoztak.

A missziós mozgalmat nem annyira tollal, mint példájukkal lendítették fel a kalocsai kollégium örök diszei, P. Czimmermann és P. Menyhárh. A gimnáziumi ifjúság között pedig az első missziós egyesületek alakultak meg. — A magyar aszketikus irodalom is hosszú időn át Kalocsából táplálkozott.“

Nagyfalusy Lajos Kalocsa az újabbkori magyar hitélet gyűjtőfáklyája című tanulmányában (1939. Évk.) fenti cikkel kapcsolatban megjegyyezve, hogy a kongregációk körül P. Komáriknak vannak nagy érdemei, főképp a Jézus Szíve-tiszteletet emeli ki mint „amelyben Kalocsa az egész országra kisugárzóan példát adott“, s ezt 1860-tól kezdve ki is mutatja. Már a 60-as évek közepétől kezdve megindultak Jézus Szíve ünnepe és rákövetkező vasárnap közti napokon a kollégium templomába a búcsújárások s ez a szokás tart egész a mai napig. E sorok írójának is volt alkalmja meggyőződni róla, hogy ezeket a búcsújárásokat oly lelkeség fűti, amely páráját ritkítja az országban. Nem lehet itt berúgott búcsúsokat látni, akik másutt oly szégyenére vannak az ünneplő népnek. Már kora hajnalban felhangzik az Istent dicsérő ének az árok partján vagy az intézet udvarán alig pár órát pihenő nép ajkán, fegyelmezett, meghatóan szép ének, nem fűlsiketítő gajdolás. A körmenetek, az éjjeli szentségimádás mind-megannyi felemelő lelki élmény.

Prohászka Soliloquia címen kiadott naplójában találjuk 1921 május 18-i kelettel a következő bejegyzést: „M. P. meggyönt s megáldozott a férfiak élén Velencén könnyezve... Ah, a mi kedves magisztereink és pátereink, kik porladoznak Kalocsán, sokaknak világítanak. Világító férfiak. Sokszor nem látszik a nyomuk, a munkájuk eredménye, de a tiszta, feddhetetlen élet s buzgóság beleszövődött a lelkekbe s aztán 40—50 év múlva mint a meghatottság s bánat könnyei rezeget a szemben. Quorum memoria in benedictione est.“ — Ez az az apostoli eredmény, amelyet nem lehet számokkal lemérni. Mégis megakad rajta az ember szeme: Hát csak ennyi? Hát érdemes ezért? A nagy elégedetlen, P. Bangha sokszor feltette magának és másoknak is a kérdést. Érdemes-e tizenöt—húszt apostoli életet rááldozni arra, hogy az innen kikerülő értelmiség lelkében halála előtt felébredjen egy kedves emlék és megtérjen? Hisz ugyanennyit vagy még többet el lehetne érni egy misszióval, egy lelkigyakorlattal is. Úgy érezzük, hogy azokban, akiket a jezsuita rend küldetése, munkája valamiképpen érdekel, önként felvetődik ez a kérdés s nem lenne teljes tanulmányunk, ha meg nem kísérelnők megadni rá a feletet. Annál is inkább időszerű kérdés ez, mert mind gyakrabban hallatszik olyan vélemény, hogy a papok foglalkozzanak első-sorban lelkiekkel s a nevelést végezze az állam.

Mindenekelőtt skolasztikus módszer szerint valamit meg-

engedünk a bírálóknak. Megengedjük azt, hogy a jezsuita nevelésnek nem ugyanaz a jelentősége, ami volt az ellenreformáció idején. Mikor még a cuius regio, eius religio elve uralkodott a társadalomban, a jezsuita kollégiumokból kikerülő nemesek jobbagyaik vallási életét is megreformálták s mintegy őrei voltak vallásos életüknek. Akkor igen, akkor rendkívül nagy jelentősége volt a jezsuita nevelésnek. Ám a társadalom szerkezete megváltozott. A középiskolából kikerülő értelmiség nem vezetője a népnek, mégha hitvalló is, legfeljebb elkönyvelik mint tiszteltetelméltó kivételt. Másrészt ritkán független anyagilag s a jobb előmenetel kedvéért Nikodémus-katolikus lesz, eltitkolja meggyőződését, nehogy akadályba legyen a pályáján. Végül az intézet növendékeinek nagyrésze elveszíti az egyetemen azt, amit a középiskolában kapott.

Vannak azonban olyan jelenségek, amelyek felcsillantják a reményt, hogy a jezsuita nevelésnek a jövőben sokkal nagyobb lesz a jelentősége, mint valaha is volt. Ezek pedig a következők:

1. A társadalom szerkezete ismét átalakulás előtt áll; ebben az átalakulásban a társadalom organikus szervezetet kap. Az egyes foglalkozási ágak eddigi laza szervezetük vagy szétesettségük helyett egységes, alkotmányos testületeket fognak alkotni, melynek vezetői ismét igazi vezérei lesznek a testületbe tömörülteknek. Az értelmiségre vár a feladat, hogy ezekben a testületekben vezető és irányító szerepet vállaljanak, a nép felnőtt tagjaiból nagy fáradtsággal kinevelt népvezetők úgy sem fogják soha pótolni tudni a képzett értelmiségi vezetőket. Céltudatosan kellene tehát már a középiskolai nevelésben arra törekedni, hogy az értelmiségi ifjúságban felkeljen hivatásának tudata, kellő önzetlenséggel és felebaráti szeretettel tudjon a nép élére állni és feladatkörét betölteni. Fontos egyházi érdek, hogy a hivatási testületeknek ezek a vezetői hithű katolikusok legyenek.

2. Más oldalról a társadalom új átalakulása az Egyházat is új feladatok elé állítja. Már az Eucharisztikus Kongresszus alkalmával bebizonyult, hogy a pasztorációnak összehasonlíthatatlanul hatásos eszköze a híveknek foglalkozási ágak szerint való beszervezése. Ez a jelentőség még sokszorosára fog emelkedni a hivatásrendi szervezetek kialakulásával. Az Actio Catholicára vár a feladat, hogy hivatásos világi apostolokat állítson minden hivatási rend minden számottevő testületébe, akiknek feladata, hogy a megszorodott munkát ellátni nem tudó csekélyszámú papságot a testületek egyesületi életében helyettesítsék. *Az államnak is érdeke, ha a testületek erkölcsi színvonalát biztosítani akarja ily világi apostolok beállítása.* Ezeket a világi apostolokat azonban szükséges volna már gyermekkoruktól megfelelő nevelésben részesíteni, mint ahogy a kisszemináriumok nevelik a leendő papokat.

Mindkét feladat, vagyis a szociális vezetőréteget képező értelmiség és a világi apostolok nevelésére a jezsuita nevelés egész multjánál, hagyományainál, rendszerénél fogva kiválóan alkalmas s még inkább alkalmassá válna, ha nem lenne az országos előírások sablonába, kényszerzubbonyába beszorítva s kifejthetné sajátos jellegét mind a tanterv összeállítása, mind a módszer tekintetében. A kalocsai kollégiumban már bizonyos hagyomány is kezd kialakulni a jelzett irányban, hisz az újabb nagy katolikus szociális mozgalmaink jórészt itt kezdtek csírázni a Regnum hasábjain s egyes főirányítói itt voltak nevelők vagy növendékek.

A kalocsai kollégium a háborút követő pénzromlásban elvesztette anyagi alapjait és új alapítókra vár. Az új alapításnak ilyen irányban kellene történnie:

Legyen az intézet a magyar katolikus szociális vezetőréteg és a papság mellett a hivatásos világi apostolok nevelőiskolája a következő 100 esztendőre!

FELHASZNÁLT FŐBB FORRÁSOK:

A kalocsai Jézustársasági Szent István Gimnázium *Évkönyvei* (régebben: *Érdemsorozatok*, majd *Értesítők*) 1861—1940. Az 1896. évi részletes adattárt tartalmaz az intézet addigi életéről és összefüggő visszapillantást az I. piarista és II. jezsuita korszakban lefolyt működésére. Az 1935. évi P. Komárik tollából az 1896. évtől hoz részletes, a megelőzőkről rövidebbre fogott beszámolót. Az 1939. évben P. Nagyfalusy Lajos Kalocsa az újkori magyar hitélet gyújtóféklyája címen a Jézus Szívetiszteletre vonatkozó adatokat foglalja össze. Egyes tanárok halála évében, vagy az azt követő években hosszabb-rövidebb megemlékezéseket hoznak az évkönyvek. Az egyesületek évente adott beszámolóinak ugyancsak jó hasznát vettük.

A kalocsai kollégium ötven éve. Bíró F., Drebitka F., Hörl Gy., Komárik I., Kostialik J., Riegl S., Roznovszky J. közreműködésével szerkesztette Tóth Mike S. J. Kalocsa, 1910. Nyomatott Jurcsó Antal könyvnyomdájában. Összefoglalóan hozza a gimnázium és szertárainak rövid története mellett a konviktus életét, prefektusainak, felügyelőinek névsorát, rektorok, gimnáziumi prefektusok és tanárok névsorát, egyes általánosabb nevelési elvek kifejtése mellett a kongregációk, énekkar s a körök működését, a ház halottainak rövid méltatását, az érettségizettek névsorát, stb.

Velics László S. J.: Magyar jezsuiták a XIX. században. Kézirat gyanánt. Kalksburg, 1902. A kollégium sajtója. A kalo-

csaiak közül Belus, Czentár, Czimmermann, Ernst, Ertl, Fló-dung, Hennig, Hufnagl, Liptay, Menyhárt, Mikos, Ritli, Szigeth, Uhlárik, Varga János, Votka, Weinert, Weninger atyákról, Vu-rositz fráterről részletesen megemlékezik.

A pécsi Pius-alapítványi Jézustársasági Kat. Gimnázium *Értesítői* közül az 1931. évi P. Hörl Gyula és P. Spreitzer Péter, az 1933. évi P. Riegl Sándor, az 1934. évi P. Thalhammer János tanárokról hoz megemlékezést.

Ezenkívül egyes esetekben, főképp az adatok megbízható-ságának ellenőrzésére felhasználtuk a kollégium *Historia domu-sát: Litterae annuae Collegii Colocensis S. J. ab anno 1860.* Kéz-irat. *Nagyfalusy Lajos: Kalocsa és érsekei* c. kéziratos feljegyzé-seit s itt-ott egyéb a tárgyba vágó írásokat, mint a kollégium folyóiratai, stb.

Kerkai György S. J.

A KALOCSAI GIMNÁZIUM TÖRTÉNELMI ÉS NÉPRAJZI GYŰJTEMÉNYE¹

A kalocsai gimnázium az intézet átvételénél 20 drb. értékesebb érmet örökölt a kegyesrendi atyáktól.² Ez volt az *éremtár kezdete*. A kegyesrendiek korára mehet vissza történelmi szertárunk gyönyörű és igen értékes *régi térképgyűjteménye* is; legalább a *Tabula Peutingeriana* facsimile sorozatában ez a bejegyzés van: 1854. Gymnasii Colocensis.³ Ez pedig csak a piaristák korából lehet. Csak gyanítani lehet, hogy ugyanilyen örökség a XVIII. századból való térképek és térképgyűjtemények, melyek ma már valóságos történeti forrás számba mennek. Ezek közül a régebbi gyűjtemény címe: Atlas novus, terrarum imperia, regna et status. Nürnberg, 1710, a Homann-cég kiadása. Ugyanazon cég kiadása a másik, XVIII. századi újabb és tette-mesebb gyűjtemény, mely jegyzéke szerint 206 térképet foglal magában, az egyes térképeken 1732, 1735, 1737 évszámjelzéssel; Temesvár környékének térképe pedig jelzése szerint: az imént (III. Károly idejében) lefolyt török háború új hadszínterének térképe. A gyűjteményben a pozserováczi békének térképe nyilván egykorú. — Az atlaszban ábrázolt világrészek egyébként: Európa, Ázsia, Afrika, Amerika. Mindkét gyűjtemény roppant becses, kivált a régebbi, 1710-ből való.

A történeti *éremtár* gyarapulását, fejlődését az Értesítők ezen adatai jelzik:

Mennyei József kalocsai tanítóképző-intézeti igazgató úr ajándéka: 34 drb. „régi és új pénznem”; ezzel az ajándékkal 1863-ban az éremgyűjtemény (beszámítva a piarista korból örökölt 20 drb. értékesebb érmet), legalább 54 darabból áll. Ez volt a kiindulás.

Egyszerre számottevő lett azonban az éremgyűjtemény Török János lapszerkesztőnek „nagybecsű” hagyatékával, me-

¹ Az adatok általában a gimnáziumi értesítőkből vannak véve.

² Értesítők, az 1862—1863. év adatai.

³ E facsimile sorozat (itinerarium-utivázlatterkép) igen becses. Annak idején P. Willekens S. J. rendi visitátorunk külön tájékozódott, hol és hogyan lehetne megszerezni. A budapesti tudományegyetem régi nyomása.

lyet még 1878 előtt⁴ hagyott intézetünkre. E valóban nagybecsű gyűjtemény a szertárunkban róla máig meglévő jegyzék szerint⁵ több mint 400 magyar érmet foglalt magában, köztük éremtárunk legszebb régi magyar aranypénzeit, mint I. Károly aranyforintját; I. Mátyás címeres aranypénzét (egyik oldalon Szent László képével, a másik oldalon a Korvin-címerrel); I. Ferdinánd „dupla” aranyát; I. Lipótnak azt a gyönyörű máriás fertályaranyát, amelyen a Patrona Hungariae fölrata: S. Immacul. Vir. (Szeplőtelen szent Szűz); II. Rákóczi Ferenc máriás aranyforintját. Azonfölül 40 Árpád-kori pénzt. Mindezt összevetve, ezt az ajándékozást kell magyar éremgyűjteményünk alapvetőjének mondanunk.⁶

Nagyobb lendületet azonban az éremtár fejlődésének Haynald bíboros érsek adott, mikor intézetünknek ajándékozta a Nemzeti Múzeum viszontadományát azokért az értékes arany- ezüst emlékérmekért, melyeket Haynald érsek előbb a Nemzeti Múzeumnak adott. Ezen intézetünk javára történt ajándékozás miatt Haynald érsek tekinthető *a teljesebb éremtár* alapítójának.

Ez az adományozás intézetünk javára az 1895—96-i értesítőnek tanúsága szerint 1876. júl. 25-én történt, s a bíboros-érsek e gyűjteményt maga gyarapította és katalogizálta. Talán még e Haynald-gyűjteményből való az éremtár öt szakaszra való felosztása:

I. A régi római családok érmei, (nummi consulares 556 a. U. C. — 710 a. U. C.) 34 drb.

II. Császárkori érmek (Julius Caesar — Justinianus) 113 drb. (Helyesebben talán: 413 drb.)⁷

III. A magyar királyok érmei 575 drb.

IV. A német-római császárok érmei (1556—1806), 167 drb.

V. Különféle nemzetek érmei. (Orosz-, Szerb-, Új-Görög-, Török-, Angolország; Egyesült Allamok; Pápai állam; Olasz-, Spanyol-, Francia-, Porosz-, Bajorország, Belgium, Hollandia, Szilézia, Szászország, Würtemberg, Baden, Schleszig-Holstein,

⁴ A hagyományozást az 1878-i értesítő említi, de mint olyat, amely „évek előtt” történt.

⁵ Nummi Hungarici ex collectione Törökiana. Catalogus Nummorum descriptivus in Scrinio numismatico contentorum. (A IV. csomóban. Az írás- és számjelzések itt-ott zavarosak, de megállapítható, hogy e gyűjtemény több, mint 400 magyar éremből állott; azonban máshonnan úgy látszik, voltak benne még római érmek is.)

⁶ Ugyanezt mondja szertárunk föntidézett Catalogus-ának összeírója is: „Das Hauptfundament unserer Sammlung haben wir Herrn Török zu verdanken.” (Numismatische Sammlung im Gymnasium zu Kalocsa. Einleitung.)

⁷ Az egyik, kb. a 80-as évekből való szertári jegyzékünk szerint a római császárkori érmek összes száma 450; (a 450-ik szám után ugyanis e jegyzékben ez olvasható: Explicit series nummorum Imperatorum Romanorum in nostra collectione.) Tehát aligha tévedünk, ha a Haynald-kori gyűjteményben a római érmek számát 413-ra tesszük. L. még a köv. jegyzetet.

Hannover, Brema, Dánia, Svájc, St. Marino, Kína.) 207 drb. Összesen 1459 drb.⁸

Egyéb adományok következtében a gyűjtemény annyira gyarapodott, hogy csakhamar új rendezésre volt szükség. 1879-ben az érmei már külön e célra készített nagyobb szekrényben vannak elhelyezve és csoportok szerint újra rendezve;⁹ az új rendezést bizonyára Weiser Frigyes S. J. végezte, mint a „föld-abroszok és régiségek” akkori őre. Az 1878—79-i értesítő szerint, hogy egyebet mellőzzünk: vannak az éremgyűjteményben római konzuli- (nummi familiarum) és császárkori érmei; a magyar pénznemből csak II. István, II. Géza, III. István, IV. István, I. Imre, III. László, Albert, I. Ulászló, V. László korabeliek hiányzanak.¹⁰ Van azonkívül sok lengyel, orosz, török, szerb, francia, belga, angol és Egyesült Állam-i pénzdarab stb. A diákok között is vannak buzgó gyűjtők.

A történelmi (és néprajzi) szertár keletkezésétől máig a szertár megajándékozói között olyan nevek szerepelnek, mint: Haynald Lajos bíboros-érsek, Várady L. Árpád érsek, Pauer János székesfehérvári püspök,¹¹ Jeszenszky Alajos nyitrai nagyprepost, Horváth Győző püspök még mint érseki titkár, Apponyi Albert gr. vall. és közokt. miniszter, Hóman Bálint vall. és közokt. miniszter, a Magyar Nemzeti Múzeum, a testvérintézetek közül szatmári rendházunk és a kalksburgi kollégium, továbbá Winkler Pál érseki könyvtáros, Evetovics János bácsi plébános, Kalocsa városa, a jászberényi irgalmas nővérek, a kínai magyar és az afrikai zambézi J.-t. misszió és számos egyházi és világi jótévő, köztük növendékeink szülei és magának a tanári testületnek több tagja.¹²

Nem feledkezhetünk el növendékeink gyűjtő buzgalmáról sem, melyet az évi értesítők is kiemelnek, így az 1865., 1879., 1910—12. években. Név szerint is meg kell említenünk 1913-ból Rauer Farkas VIII. o. tanulót, a Szolnok-pusztai, 112 drb.-ból álló bronzkori leletnek és Skublics János VII. o. tanulót, a nyit-

⁸ Így az értesítőben. Az összeadásból azonban csak 1159 drb. jönne ki, — de amint jeleztük, a római érmei számjelzésében sajtóhibából állhat a 113-as szám 413 helyett.

⁹ 1878—79-i értesítő. De az ötös beosztás ezután is, sőt máig megmaradt.

¹⁰ Az akkori éremmeghatározás szerint. Ma az említettek közül csak I. Imre pénze hiányzik. Ez igen nehezen vagy roppant drágán szerezhető meg: ezt, valamint I. Ottó pénzét szertárunkban egy-egy utánzat pótolja; egyébként szertári gyűjteményünkben az összes magyar királyok pénzei képviselve vannak legalább egy-egy példányban.

¹¹ Ez utóbbinak ajándéka azonos a hét külön lapon évsor szerint rendezett ezüstpénz-sorozattal, mely a főtídezett Catalogusban (*a Collectio Törökianában*) *Collectio Paueriana* néven van jelölve és beiktatva, és 137 pénzből áll, I. Ferdinánd korától I. Rudolf koráig.)

¹² Az adakozók névsorát lásd a kalocsai gimnázium 1936. évi értesítőjében.

ramegyei vígvári kőkorszaki leletnek (4 edénynek és 1 csontfejszének) adományozóit; ez utóbbi a lelet színhelyéről fényképet is mellékel. Diákjaink révén jutottunk e szertár nem egy és más, említésreméltó darabjához is, pl. a *Judea capta* feliratú, Jeruzsálem elfoglalásának emlékére vert éremhez, vagy pl. az 1849-i világháború fegyverletételéből való honvéddzászló-foszlányhoz stb.

Ami az érmek és egyéb régiségek elrendezését illeti, az természetesen nem egy év munkája. Az éremtár első alapvető rendezését leginkább a Török-féle éremhagyatéknak és Haynald érsek adományának, (valamint a még előbbi kezdetleges gyűjteményeknek) egyesítése tette szükségessé (mint azt már jeleztük).

A rendező munka természetesen a szertár őreinek nevéhez fűződik. A szertárörök sorát (legalább az értesítők szerint) Weiser Frigyes S. J. nyitja meg, aki 1879—1890 között szerepel, mint a „földabroszok és régiségek őre”, vagy mint a „földrajzi szerek és régiségek őre”. Ugyane korból való s így bizonyára P. Weisernek is tulajdonítandó az a rendkívüli hangyaszorgalommal összeírt éremjegyzék,¹³ amelynek címe: *Catalogus Nummorum descriptivus in Scrinio numismatico contentorum*. Ebben az összeírásban az akkori gyűjtemény római konzuli érmei mindenikének külön, többé-kevésbé terjedelmesnek mondható tanulmánylapja van; de hasonló beható, búvárkodásra valló tanulmánnyal van jegyzékbe szedve az akkori éremgyűjtemény érmeinek jó része mind az öt éremcsoportban. Ugyanezen katalógus dobozában vannak más kéziratos tanulmányok, érmészeti értekezések és összefoglalások stb. Ezek között az egyik, rövidebb áttekintést nyújtó éremjegyzék címe: *Prospectus Collectionis Numismaticae*. Ebben szertári gyűjteményünk magyar érmei Szent István korától I. Ferenc József haladnak az uralkodási évek jelzésével. I. Ferenc József korát így jelzi: 1848—1887. Világos ebből, hogy ez a rövidebb áttekintést nyújtó jegyzék 1887-ben fejeződött be s így a vele egykézírású, főntemlitett *Catalogus Nummorum* is ugyanezen időtájban fejeződött be, amit még két körülmény erősít meg: a) a *Catalogus Nummorum* utolsó érem-évszámai is 1884-től 1887-ig haladnak, egyetlen érem évszáma 1888; b) az 1890-es évekből e katalógusban már egyetlen érem sincs és semmi sincs benne az 1892. évvel kezdődő új valutarendezésről vagy az ezzel kezdődő új osztrák és magyar pénznemekből. Mindebből világos, hogy e jegyzék Weiser Frigyes S. J. szertárör idejéből való s az ő gondoskodásának műve.¹⁴

¹³ Már fentebb idéztük, de itt külön kell foglalkoznunk vele. A katalógus az előbbi katalógusok összegezése és kiegészítése lehet, ha a másolás talán későbbi is.

¹⁴ Idegen, más kéz írása azonban: *De re Nummaria Romana*. Természetesen, lehetnek egyes későbbi pótlások és másolások is; (mint azt néhány későbbi, P. Boszító-ra valló bentfelejtett vagy bent hagyott adat mutatja.)

A magyar érmekre nézve azonban ebben a korban hiányoztak a legfontosabb útbaigazító művek (*Corpus Nummorum Hungariae*, Hóman B. *Pénztörténete* stb.), azért a magyar érmek Árpád-kori részét később egészen újra kellett rendezni.¹⁵

A gyönyörű pápai éremsorozat (az avignoni pápák korától a legújabb korig) legnagyobb részét Jeszenszky Alajos nyitrai nagyprépost ajándéka, szintén a későbbi időből való; valamint későbbi egyes, nevezetesebb érmeknek külön üvegszekrényben való rendezése.

A kutató szellemű Weiser Frigyes S. J. vetette meg nagyhírű rendtársával, Rosty Kálmán S. J. tanárral a közeli Halom község határában vezetett ásásokkal a régiséggyűjtemény alapját is.¹⁶

A szertár multjának megfelel, hogy a csak pár évvel előbb föltárt halomi, avarkori sírmező első, nyomravezető lelete is (avarkori bronz *vitéz-öv* több avar agyagedénnyel) szintén a mi szertárunkba került néhány más, (1910—12-ből való) ugyancsak Halomban kiásott agyagedény mellé s egy, ugyancsak 1910 táján ott talált (török-magyar kori) réz vagy bronz „csatacsillag” mellé. Együttvéve csinos kis gyűjteményt tesznek ki.

Weiser Frigyes S. J. *közvetlen* utódjáról az értesítők hallgatnak, s így csak biztos szájhagyományból tudjuk, hogy 1890 után az éremgyűjteményt Bosizio Atanáz S. J. gondozta nagy ügyszeretettel 1896-ig; utána pedig az éremgyűjtemény gondviselője Komárik István S. J. volt.

P. Bosizio (s részben utódai) fáradozásának eredménye volt az egyes éremdarabok pontosabb meghatározása; az egyes darabok csaknem mind külön meghatározó lapocskába voltak zárva. Az éremtárnak új, szemléletesebb s így az iskolai célnak sokkal megfelelőbb rendezésénél ezeket a meghatározó lapokat az érmekről természetesen le kellett venni, s ezek fonálra fűzve megvoltak egészen a kommunizmus idejéig, amikor e nyomra vezető lapokat meg kellett semmisíteni, hogy az értékeesebb darabok áruói ne legyenek.¹⁷

A történelmi szertárnak őrei 1906-tól: Damián János S. J. (1906—1908.) Megkezdte azt az új rendezést, melyet szakértéssel, szívóssággal és rendkívüli buzgósággal folytatott utóda: Hauer Ferenc S. J. (1908—1915.) Az ő idejére esik a cellás-fiórendszer behozása, az üvegszekrények elkészülése, a Weszerle-féle (ma már elavult, de azért még mindig értékes) érmészeti

¹⁵ Lásd még az értekezés vége felé.

¹⁶ Magyar Minerva V. 1912—13. 276 l. Egyik élő tanítványunk jól emlékszik, hogy a szertárunkban lévő két, bronzkori (gabonatarató) urna a P. Weiser-féle ásatásból való. Halomi, vagy suhogói lelet.)

¹⁷ P. Hauer Ferenc S. J. pécsi gimn. tanár szíves közlése. (Az éremtárban a pénzek alatt lévő számok jórészt az itt említett cédulafüzér számainak felelnek meg s ehhez képest — a cédulafüzér megsemmisítése után — most már jórészt tárgytalanok.)

táblák beszerzése, a Magyar Numizmatikai Társulatba való bekapcsolódás (1908-tól), a pecsétgyűjtemény alapvetése (500 drb. pecséttel 1911-ben), stb. Ugyanezen évben (vagy az előzőben) készült a tárgyak elhelyezésére saját költségünkön az öt nagy tölgyfaszekrény, 800 korona kiadással.

A szertár újabb rendezésének oroszánrésze kétségtelenül Hauer Ferenc S. J. érdeme. Az így elrendezett néprajzi, érem- és régiségtár „Történelmi Múzeum”¹⁸ elnevezése alatt „végleges” elhelyezést nyert azután a főgimnázium északi szárnyában, a gimnáziumi prefektúra fölött, a második emeleten, (az 1912–13-i tanévben). A következő évben sikerült a szertár új helyiségét oly állapotba hozni, hogy az az érdeklődők számára megnyitható volt. 1915-ben e nagyobb arányú rendezés is befejezéshez jutott, úgyhogy szerény gyűjteményünk ilyen szakszerű csoportosításban megfelelően érvényesülhetett és futólagos megtekintése is okulást nyújthatott.

1917-től 1920-ig a szertár felügyeletét és rendezését Jablonkay Gábor S. J. vette át, aki jezsuita ritkaságokból szép és becses gyűjteményt hozott össze, amely azonban más rendezés következtében többé nem tartozik a történelmi szertárhoz.

1920-ban a történelmi szertár gondozását Nagyfalussy Lajos S. J. vette át, a szertár jelenlegi őre. Közben egy évig (1928–29-ben) Bajak Mihály S. J. volt a szertár őre, a kínai (részben japán stb.) tárgycsoport alapvető rendezője.

1924-ben kapta a szertár mostani új, tágas és világos termet, amelyben a bő szertári anyagot szemléletesebben, áttekinthetőbben és célszerűbben lehetett elrendezni; azóta az anyag évről-évre gyarapszik és a nagy terem is kezd már szinte zsúfolttá válni. (Az előtte való szobának a szertár céljára való átalakítása most van folyamatban.)

A szertár jelenlegi képét és leltári állapotát ezekben vázolhatjuk:

A) Éremtár.

Hogyan indult az éremtár, már láttuk. 1876-ban 1459 éremről van említés; 1896-ban 1469 érmet számláltak; 1913-ban kb. 3500 pénzt, érmet és zsetont.¹⁹ Az utolsó meg számlálás szerint az érmek és pénzek száma 6785.²⁰ A kagyló-pénztől és a szíami

¹⁸ Latin névtáraink hivatalos stílusában a szertárak latin neve általában *museum*, pl. *museum physicum*, *geographicum* stb. Így kaphatta a történelmi szertár is (átmenetileg) a *múzeum* nevet, bár igazán annak nem mondható s az értesítőkben is hivatalosan csak történelmi (és néprajzi) szertárnak szoktuk nevezni és a többi szertár közé sorolni.

¹⁹ Magy. Minerva i. h.

²⁰ E számban természetesen nincsenek benne a kiselejtezett duplumok és egyéb fölös érmek, valamint az olyan érmek, amelyek még rendezésre, meghatározásra és a szertárba való besorozásra várnak, de ez idő szerint a szertárba nincsenek beosztva.

porcellánpénztől a modern államok ércpénzéig felölel e gyűjtemény mindent.

Az érmek beosztása nagyjában a régi. Ami a magyar pénznemeket illeti: az Árpád-kori, *felirat nélküli* érmek osztályozása érthetően nem egyszer nehézségekbe ütközött. A mai meghatározás általában a CNH (Corpus Nummorum Hungariae) szerint történt; de kétesebb esetekben Hóman Bálint *Pénztörténet*-ét, mint ez idő szerint e téren elismert vezető munkát vettük döntőnek. (Jelzése HB.) A megjelölés ezek alapján (kétesebb vagy nehezebb esetekben) ilyenféleképpen történt:

V. István. CNH. I. 15 : 292.

II. Géza. I. 9 : 44. HB. 256—57. l.

II. Géza. CNH. I. 9 : 145. HB. 256—57. l. (Megközelítőleg; de a mi pénzünk nagyobb.) Stb.

Némely Árpád-kori *főlratos* éremfaj névolvasását és minősítését külön meg kell okolnunk:

II. István neve érmein (CNH. I. 4 : 51—52.) *CEHANVS*; az *István* név eszerint e korban *Csepán*-nak vagy *Cséfán*-nak is hangzott.

A CNH 96-os számú Árpád-kori éremfaj felirata, melyen legendakezdő kereszt és (két szó közé eső) szavakat szétválasztó pont is van (olvasásom szerint):

LADISLAI CE(X) v. REX.

Elődöm a szertárunk birtokában lévő példányról ugyane betűsört így olvasta le: *LADISLAI EET* vagy talán: *LADISLAV RE*.²¹

Réthy László szerint (CNH. I. 6 : 94—95.) a kérdéses érem előlapján „a király koronás feje, szemközt körirat: *LADISLAVS-E* vagy értelmetlen betűk?” Látni való ez összetevésekből, hogy főleg két betű olvasása okoz nehézséget: az utolsó igen elmosódott betűé, melyet Réthy nem is olvas, (vagy legalább is egyáltalán nem vesz tekintetbe), s azért ezt bátran olvashatjuk igen elmosódott vagy hibásan vert *X*-nek. A másik, a visszafelé harmadik betű olvasatai: *C, E, R, S*. Ezt hát bátran vehetjük elmosódott vagy hibásan vert *R*-nek, akkor az olvasás: *LADISLAI REX*. A következtelen összetétel (genitivus-nominativus) nem okozhat komoly nehézséget, ha meggondoljuk, hogy pl. Kun László pénzein két éremfajnak is ugyanaz a körirata: *LADISLAI REX*.²²

²¹ A már föntidézett *Catalogus* leírásában.

²² (NH. I. : 16. (310—311.) Más magyarázat lehetne: I. Béla pénzein pl. az *L* alakja többi között fordított *V*, CHN. I. 2. : 18; Salamon pénzein az *A* alakja éppúgy fordított *V* (CHN. I. 2 : 22); Szent László egyik pénzén az *L*-et és *V*-t alig lehet megkülönböztetni; a fordított *C* alak *D*-nek felelhet meg. Ezek alapján az olvasás ez is lehetne: *CE ET LADISLI=CE(PANI) ET LADISL(A)I* = Istvánnak és Lászlónak, mint Mánuel bizánci császár királynak pénze. (A kétnévű főlrat is bizánci jelleg?)

Végül (CNH. I. 13. lapon és I. 2 : 23.) érdekes I. Géza (igazi) keresztneve (hercegi rangját feltüntető) érmein: *DVX MAGNUS*; az *V* itt *A*-nak olvasandó, mint pl. Salamon pénzein is találunk hasonló példára (CNH. I. 2 : 22.), az *A*-hoz hasonló betű viszont *V*-nak; a *G* felgömbölyödő alakja egészen *O*-hoz hasonló.

Ezek, az éremolvasás szempontjából elég fontos dolgok, kis szertárunk Árpád-kori készletével is megvilágíthatók. Az Árpád-kori pénzek között pedig igen becsesnek tartom azt a Szent István-kori féldénárost, (a nem régi hódmezővásárhelyi ezüstleletből), mely az apostoli kettős kereszt alakját elvitáztatlanul tisztán mutatja.²³

A római-kori érmek közül nehezebb és körülményesebb a köztársasági (konzuli) érmekeket meghatározni. Szertárunkban a konzulkori érmek csaknem mindegyikének külön tanulmánylapja van, (amint azt már említettük).²⁴ A legrégibb római éremfajunk: Gens Memmia 263—235-ből Kr. e., tehát a legelső római veretű (ú. n. „fűrészelt szélű”) dénárok korából való.

Érdemesnek tartjuk továbbá a szertárunkban lévő arany-pénzek leltári leírását itt részletesen adni:²⁵

1. Az *első magyar* aranyak közül: I. Károly firenzei mintára vert aranya. (CNH. II. 4 : 62. A Török-féle hagyatékból.)²⁶

2. Nagy Lajos firenzei mintára vert aranya. (CNH. II. 4 : 63. Evetovics János bácsi plébános ajándéka, 1908—9.)

3. Nagy Lajos 4 pólyás- és lilíomos Anjou-címeres aranya. (CNH. II. 4 : 62. Vétel útján.)

4—5. I. Mátyás máriás aranya (egyik oldalon Szűz Mária, másik oldalon Szent László képével. — Az első darab a CNH. II. 13 : 209. A-t még legjobban megközelítő típusváltozat; a második a CNH. II. 13. : 210-et megközelítő típusváltozat.)

6—7. I. Mátyás Szent László képével díszített, Korvincímeres aranya. (Az első a CNH. II. 13 : 204 B-t megközelítő típusváltozat; a második CNH. II. 13 : 205. Legalább az egyik a Török-féle hagyatékból valónak látszik.)

²³ Külön értekezés róla az értesítőben 1933—34. 3—5. I. Szent István kettős keresztje cím alatt.

²⁴ Tudvalevőleg a későbbi utánzatokat, hamisítványokat megkülönböztetni olykor igen nehéz, szinte lehetetlen feladat; szerencsénkre alapvető gyűjteményeinkről, (a Haynald-, Török-, Pauler- és Jeszenszky-féle gyűjteményekről) föl kell tennünk, hogy azok szakértelemmel és nagy gonddal voltak összegyűjtve és rendezve; a későbbi, nagyon különböző értékű helyekről való adományozás, gyűjtés, beszerzés darabjait egyenkint tüzetesen átvizsgálni, vagy átvizsgálás végett a Nemzeti Múzeumnak mind valamennyit beküldeni alig lehetett; de az iskolai oktatás és szemléltetés céljára a jó utánzatoknak is megvan a maguk értéke és jelentősége.

²⁵ Elhagyjuk azonban az esetleg arannyal futtatott érmek leírását, valamint azokat, amelyeknek anyaga kétesnek látszik és meghatározva nincs.

²⁶ Ennek jelzése a továbbiakban egyszerűen T. h. (Ahol semmi jelzés sincs, ott a felsorolt pénzek vagy a Haynald-féle gyűjteményből, vagy vásároltak lehetnek.)

8. II. Lajos máriás aranya, 1517. (A CNH. II. 21 : 292-t megközelítő típusváltozat.)

9. I. Ferdinánd máriás „dupla” aranya. (FER. DG. II. RO. IM. S. AUG. GE. HV. BO. R. 1564. T. h.)

10. I. Rudolf máriás aranya, 1593. (Evetovics János bácsi plébános úr ajándéka, 1913—14.)

11. I. Miksa máriás aranya, 1574.

12. I. Lipót máriás fertály-aranya. (E lapon: Lipót király képe, szokott körirattal. Hátlapon: a kis Jézust tartó Szűzanya képe, lábánál Magyarország címerével, körirat: S. IMACVL. VIR. MA. MAT. D. P. H. 1692. — T. h.)

13. Mária Terézia máriás aranya, 1775. (Csere útján a Nemz. Múzeumtól.)

14. V. Ferdinánd szűzmáriás aranya, 1848. (FERDINANDVS. I. D. G. AVST. IMP. HVNG. B. REX.)

15. I. Ferenc József 4 forintos aranya, 1871.

16—17. I. Ferenc József 10 koronás aranya, 1907; (a második példány ajándék).

18. I. Ferenc József 20 koronás aranya, 1912.

19. II. Rákóczi Ferenc máriás aranya. (Egyik lapján barokk-díszbe foglalt magyar címer; körirat: AVR. R. HUNG. MON. NOV. — Másik lapján: PATRONA HUNG. 1704. — T. h.)

20—31. *Pápai sorozat*:²⁷ XI. Kelemen (1700—1721) 1 drb. aranya, XIV. Benedek (1740—1758) 2 drb. aranya; XIII. Kelemen (1758—1769) 1 aranya; XIV. Kelemen (1769—1774) 1 aranya; Sede vacante 1774 „Veni lumen cordium” fölírással; VII. Pius (1800—1823) 1 aranya; XVI. Gergely (1831—1846) 1 aranya; IX. Pius (1846—78) 3 drb. aranya; a vatikáni állam mostani új korszakból XI. Pius 100 lírás aranya.²⁸

32. Valentinianus (364—375) császár aranya. Előlapon a császár diadémós képe. Körirat: DN. VALENTINIANVS IVS PP AVG. Hátlapon a világgömböt tartó két trónon ülő alak, közöttük fölül a középen Victoria. Körirat: VICTORIA AVGG. Alul: AQOBF.

33. Fl. Theodosius Magnus fertály-aranya. Előlapon: a császár diadémós képe, körirat: DN THEODOSIVS PP AVG. Hátlapon: Victoria képe, körirat: VICTORIA AVGVSTORVM CONOP. (Halmay Károly úr ajándéka 1890—91.)

34. Basiliscus Usurp. (476—477.) Kr. u.) Az uralkodó képével; a betűk DN. BASILICVS. PP. AVG. És: VICTORIA AVGG. Lent: CONOB. (Constantinopoli obsignata.)

35. Velencei arany (dukát) 1478—1485-ből, (Mocenico János dozsé korából, ki a jelzett időben volt a velencei köztársaság élén.) A pénz egyik lapján: a csillagok közt álló Üdvözítő képe.

²⁷ Már megjegyeztük, hogy gyűjteményünk pápai sorozata (legjava részben) Jeszenszky Alajos nyitrai nagyprépost úr ajándéka.

²⁸ Persze ez utóbbit a hozzátartozó sorozattal külön szereztük be.

Körirat: SIT. T. XPE. DAT. Q. TV.REGIS. ISTE. DVCAT. (Magyarázat: Sit tibi Christe datus, quem tu regis, iste ducatus.) A pénz másik lapján a térdeplő dózsénak a zászlót átnyújtó Szent Márk képe. Szent Márk volt tudvalevőleg a velencei köztársaság védőszentje. Rávonatkozik a jobbra eső fölirat: S. M. VENETI A balra eső felirat pedig: JO. MOCENICO²⁹ a dózsé nevét örökíti meg.

36. II. Ferdinánd braunschweigi arany dukátja. Egyik oldalon négyszögű emléklapon: DVCATVS NOVVS: REI PVPL. BRVNSVICENSIS. Másik oldalon: kétfejű sas, körirat: FERDINAN. III. D. G. ROM. IMP. AVG. 1640. (Helle János kalocsai főszolgabíró úr ajándéka, 1910—11.)

37. II. József osztrák aranya, 1787.

38. II. József (kb. negyed arany forintos) osztrák aranya.

39. I. Ferdinánd osztrák császár aranya, 1825.

40. V. Ferdinánd osztrák császár aranya.

41. Régi török arany, évszáma (török naptár szerint) 1222 = 1807. Kr. u.³⁰

42. II. Mahmud szultán (1808—1839.) aranya, (mult századi.)

43. Ugyancsak II. Mahmud szoltáné, (csorba, törött példány.)

44. XV. századi hamburgi arany. Mindkét oldalon a kisdéd Jézust ölében tartó Szűzanya képével, alatta (egyik oldalon) Hamburg címere. Az egyik oldal körirata: MONETA HA'BVRG. A másiké: AVE PLEN'GRA 1947.

45. Hollandiai aranydukát 1649-ből. Egyik lapján: kivont kardú, nyilcsomót kezében tartó férfiú, 1649-i évszám és körirat: CONCOR. PAR... CRES. HOL. (= Concordia parvae res crescunt. Hollandia.) Másik lapján: MO. ORD. POVIN. (Vége homályos.)

46. Belgium aranya, 1840. Körirata: CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT. (Régi holland mintára vert pénz.)

47. Francia arany a Bourbonok trónjának visszaállítása idejéből. Körirat: LOUIS XVIII. ROI DE FRANCE. 1814.

48. II. Napóleon császár 10 frankos aranya, 1863.

Még néhány történeti nevezetességű avagy érdekesebb érünk:

Az egyik üvegszekrényben: *Mária Terézia*-sorozat. Történetbe, korba belevilágító holland érmek Mária Terézia koronázásának és az osztrák örökösödési háborúban való végső szorongatottságának emlékére; Mária Terézia koronázásának ezüst, talléralakú emlékérmé (88. sz.)³¹ A Szent István lovagrend nagy

²⁹ A Č az én átírásomban csak helyettesítő betű.

³⁰ Tehát IV. Musztafa szultán (1807—1808) pénze lesz.

³¹ Szertárunkban az érmék alatt található számok általában nem számitanak (elavultak); de az e jegyzékben jelzetteknek még van értékük, (irányításul szolgálhatnak)

ezüst emlékérmé, 1764-ből (11. sz.) és ugyancsak Mária Terézia korából a Szent Jobb hazahozatalának ezüst emlékérmé, (egyszersmind forgalmi pénz, (16. sz.). Továbbá a Mária Terézia-talér a magyar címert tartó angyalokkal. — Ritka érdekességű tárgy (a maga nemében unikum) ugyanezen üvegszekrényben a *Jehova vexillum neum* feliratú és hermelinutánczatú zománcsal díszített arany rendjel 1691-ből, tehát a nagy felszabadító háború idejéből: özv. Kerekes Kornélné ajándéka. Az ajándékozó e tárgyat padlásra került régi szláv könyvek közt találta Dunaföldváron; magasrangú tiszté lehetett, aki talán a dunaföldvári plébánián sebesülve feküdt s ezt az érdemjelét könyvbe rejthette, ahol jó 200 éven át fölfedezetlenül heverhetett. A ritkaságért a Nemzeti Múzeum annakidején 500 koronát ajánlott fel, de pontos meghatározását adni ott sem tudták.³² — A 30 éves háború idejéből való lehet egy hadi kitüntetés vagy jelvény Tilly ezüstveretű képével.

Az itt tárgyalt szekrényben vannak még: Jeruzsálem bevételének *Judaea capta* feliratú (Vespasianus korabeli) bronz emlékérmé; nemkülönben az ókori syracusai ismert csodaszép ezüstöknek (úgy látszik) római kori bronz utánzata;³³ továbbá egyiptomi pénzdarab a Ptolomaeusok korából. — Barbár pénzek (vagy azok utánzatai, 205. sz.). — A hírhedt *Attila Rex* feliratú hamisítvány. Ugyanitt egyházi előkelőségek emlékéremsorozata: e sorozatban Pázmány Péter egykorú veretű emlékérmé (228. sz.), egyszersmind legújabb emlékérmé. Ugyanazon szekrényben I. Napoleonnak, mint Dalmácia urának nagy ezüst emlékérmé; a lipcsei „népek csatája” után a szövetségesek Párizsba való bevonulásának emlékérmé (23. sz.) stb. — Természetesen nem hiányozhatnak a legújabb emlékérmék közül a II. Rákóczi Ferenc emlékeztetőre vert kétpengős (2 példány), a Liszt-emlékpénz (3 példány), a Szent István-emlékérvben vert ötpengős (2 példány) stb.

A másik üvegszekrényben: II. Lajos gyermekkori koronázásának ezüst emlékérmé (1. sz.). A mohácsi vész ezüst emlékérmé (2. sz.). II. Ferdinánd koronázásának kis ezüst emléklapja (3. sz.). A nagy felszabadító háború s a török kiverésének emlékérem-sorozata (5—6. sz.), mellékelve XI. Ince pápa legújabb emlékérmé. A pozserováci béke emlékérmé (7. sz.). A szatmári béke nagy ezüst emlékérmé (8. sz.). Igen tanulságos éremsorozat a szent korona 1853. évi orsovai megtalálásának emlékérméitől (81. sz.) és a rákövetkező események, mint az országgyűlés 1865-ben való megnyitásának emlékérméitől az 1867.-i kiegyezést megőrkítő érméig terjedő sorozat. Végül a millénium emlékérméi, több eucharisztikus kongresszus jelvényei, főképp a legutóbb Budapesten lefolyt eucharisztikus kongresszuséi stb.

³² P. Hauer Ferenc S. J. szíves közlése alapján.

³³ Találták Pécsen egy házalap ásásakor.

Van régi és új papírpénz-gyűjteményünk is, a legrégibb osztrák bankóktól a Kossuth-bankókig és így tovább.

B) *Régi eszközök csoportja.* Több mint 200 kő-, réz-, bronz- és vaskorszaki szerszám, harcieszköz és egyéb tárgy.

A főbb lelőhelyek: a kőkorszaki tárgyakra a közeli Kecel s a távolabbi nyitrai megyei Vígvár; az illyr-kelta összefüggő nagy bronzkori leletcsoportra Szolnok-pusztá (Szerém m.); az avar-kori tárgyakra a szomszédos Halompusztá.³⁴

A *kőkorszakot* szemléltetik: kőkorszaki kovaszilánkok, „pattintgatott” nyílcsúcs (olaszországi lelet); durva nyílcsúcsok és köllándzsafej. Van továbbá gyűjteményünkben kőkori balta, kalapács, kőkorongok (kézi malomkövek?), nehezekek, kőkornak mondható pohár; a már említett vígvári gyűjteményből 4 edény;³⁵ finomabb kőkorszaki tárgyak is. A kőkorszak fejlődését mutathatja egy „négyyszögletes fűrású”, csiszolt kőkori csonteszköz és két „hengeres fűrású” újabb kőkorszaki balta; a legújabb kőkort, az ú. n. bádeni kultúrát s az akkori díszítésmódot is képviseli pár töredék.

A magyarországi *réz-kornak* is akad képviselője (vörösréz-balta).

A *bronzkort* jellemzően szemlélteti 3 hatalmas urna egymás mellett, az első biztosan halotti urna, a másik kettő gabonatarató urna is lehetett. A *kelta-illyr bronzkort* a már máshol említett több mint 100 darabból álló szerémségi (Szabolcs-pusztai) lelet. (Tanulságos párhuzam kedvéért közelébe vannak helyezve mai hasonló primitív, afrikai rézkarikák és darabok.) — Régebbi bronzkorra vall még pár tárgy: fokos v. csákány és lándzsafej.

A régi kalocsavidéki *jazyg kort* bemutatja legalább 4 jazyg edény és talán 1—2 ide sorozható gyöngysor.

A *római kort* szemléltetik: téglák (felirattal v. gyárjeggyel bélyegzett téglák is),³⁶ valamint sok római moziak-töredék és mozaik-szem³⁷ meg gyöngyszem, antik borostyándarabok; 1 drb. római (v. etruszk kori) kenőcsös üveg; továbbá legalább jelzé-

³⁴ Más lelőhelyek még: Kömlőd, Dunapentele, Miske, Csertő stb.

³⁵ Vannak szertárunkban a kezdetleges (kézzel, nem fazekaskoronggal készült) edényektől egészen a szabályos, fazekas-koronggal készült ókori edényekig. — Érdekes, hogy egy kezdetleges, durvasága miatt kb. bronzkorinak számító edényre FULVIA latin fölírat került; az írás ráhamisításnak, vagy későbbi rákarcolásnak látszik.

³⁶ Római téglákat intézetünk a közeli imsi és kömlődi romokból kapott; de a téglák aquincumi gyártmányúak lehetnek; a feliratos téglák formája és a bélyegző hosszúkas négyszög alakjából ítélve a Diocletianus előtti korból való; Kr. u. úgy I—II. századból; tekintve, hogy az ilyen téglabélyegeken gyakori a „sajtóhiba” és „szabálytalanság”, a felirat olvasása és hozzávetőleges magyarázata ez lehet: IO FA RN (talán KN helyett) MAX ENI + AVINK (= Jove Optimo, Figulina v. Fabrica KN) MAX (ez a gyár. v. gyártulajdonos jegye En(i) Avinc = en v. in Aquinco).

³⁷ Itt kb. egy-egy mozaik-dobozkát v. összetartozó szemekből álló töredéket számíthatunk egy leltári tárgynak.

sük szerint, római égetett agyag padolat-díszdarabok (az egyik jelzése szerint Pompeiükből). Van három római gyártmányú mázatlan edényünk és egy római sírban talált *máz*as edényünk is. „Minden bizonnyal belföldi (másszóval: pannóniai) gyártmányoknak kell tartanunk azokat a fényes, sárga, vörös vagy szürke mázú korsókat is, melyek első tekintetre úgy tűnnek föl, mintha mai fazekasaink készítették volna. Formára is nagyon hasonlítanak mostani edényeinkhez.”³⁸ (A szóbanforgó korsó fenekén egyébként a római gyárjegy nyoma.)

A *germán* kort is feltüntetheti egy nem utolsó, rekeszművű fibula (ruhatű).

Az *avar* kort:

a) 22 darabból álló avarkori bronzlelet, avar pásztoröv vagy jobban: vitézi öv részei: 1 övcsat, 4 balra guggoló-griffes, a bőrvörré szögecselt övrészlet; 3 csüngő dísz, 2 (más) csüngő (?) dísz; 8 az övre rászögecselhető dísz; 4 szíjvég, részben indaszerű ornamentikával. (A griff és inda a hun-avar kornak legjellemzőbb díszei.) Ez az itt részletezett, földásás közben felbukkant lelet az első, amely a halomi, azóta feltárt avar temető nyomára vezetett, úgyhogy e bronzlelet nyomán a halomi avarkori sírmezőről 1936. évi január hó 31-én megírt véleményezésem alapján³⁹ kezdette meg a Nemzeti Múzeum kiküldöttje, Fettich Nándor, európai hírv régiségtudósunk a halomi avarkori temető feltárását, mely több tudományos eredményre vezetett, mint azt hittük volna. A fent leírt bronzleletnek tudományos szempontból legértékesebb részét (nagy szíjvéget, a leírt lelet 23-ik darabját) a Nemzeti Múzeum számára engedték át, a többi szertárunknak maradt.

b) Van ugyanazon avar sírokból több avarkori halotti tori agyagedény („halottetető edény”), és több más, népvándorlás kori hasonló durva agyagbögére. — Avarkorinak mondható talán a két háromágú vasnyíl egyike is.

A *magyar honfoglalás* korát 1 drb. kengyel szemlélteti (közeli akasztói lelet pogány lovas sírból); a vele talált honfoglaláskori kard rajzával. Ehhez járul egy máshonnet való, de honfoglaláskori tárgy (csikószabla?); továbbá talán honfoglaláskori, de XI—XII. századi is lehet, egy régi nyakék.

Van *középkorinak* mondható kis magyar gyűjteményünk is: középkori kengyel, sarkantyúk, számszerűkulcs; 5 drb. igen szép magyar „kemenceszem” a XV—XVI. századból és 2 más régi magyar kályhaszem. — A Szent István korában épült, vagy mindenesetre már az első kalocsai székesegyházból való lehet egy oszlop- vagy pillérfejezet és néhány más töredék.

³⁸ Szilágyi.: A magyar nemzet története I. Kuzsinszky Bálint cikke: Pannónia és Dácia, CCXXXIII.

³⁹ A jelentés egy hiteles másolata házi levéltárunkban van.

Vannak természetesen magyarkori tárgyait is (nyilak, fegyverek).

Az oszmán *hódoltság* korát szemlélteti egy vas félhold s egy pár oszmán korinak látszó fegyver. Vannak újabbkori ide sorolható tárgyak is (török).

Fegyvergyűjteményünk igen szerény, de az iskola számára mégis tanulságos, a kovás puskától¹⁰ a mai fegyverekig rávilágít a fegyverek fejlődésére. A diákok figyelmének főtárgya mégis az a két „kis ágyú”, mozsárágyú vagy „pattantyús” ágyú, amelyek a (barokk kori) hajósi érseki kastélyból kerültek gyűjteményünkbe, de maguk az ágyúk még Mária Terézia koránál is régebbiek lehetnek, ha a faalkatrészek esetleg újak is. A nagyobbik mellett egy, XV. századnak minősíthető magyar szablya. — Van világháborús hulladék- és lomtárunk is.

A már máshol említett római mozaik-töredékeken kívül természetesen vannak mai *mozaikdarabjaink* is, a legegyszerűsbektől a művészi finom velencei mozaikig. Továbbá *mozaikdarabok és hulladékok a székestehérvári régi Szent István-kori Szűz Mária-templomból*. Szinte minden darabkája becses!

Külön említésre méltó kis gyűjtemény a 10 ó-egyiptomi (zománcos és egyéb) tárgy (részben, azt hiszem, utánzat), egy valódi múmia-ujj.

A fegyver- és eszközgyűjteményben a kisdíákság személfénye, kedvence a jászberényi kürt utánzata: a jászberényi irgalmasnővérek ajándéka.

C) *Régi ötvösművészet csoportja*. Az ötvösművészetet is szemlélteti legalább néhány tárgy. Valóságos remek a korai reneszánsz, Krisztus egész földi életét ábrázoló képekkel zsúfolt, nyilván egyházi használatú (talán huszita-kori áldoztató) kanál.

Néhány *zománctárgyunk* is van,¹¹ az ó-egyiptomi vájt zománc (utánzat-)tól a reneszánsz és újabb korig. A díákság kedvence a kb. késő-reneszánsz vagy korai barokk kori festett zománcképű szárnyas-oltár utánzat, mely könnyen csukható, de csak egy titkos hely megnyomásával nyitható. Csak pusztá javításáért 125—180 pengőt kértek; az egész remek „eszményi” értéke mindenesetre nagy. Mi persze ajándékba kaptuk.

D) *Képek, metszetek, klisék, domború képek*. Van számottevő fa-, réz- és egyéb metszetünk. Köztük Kalocsa városának régi rézmetszetű képe a múlt század elejéről. Magyarország múlt századi térképének rézmetszete még a Hármaskis-Tükör szerint stb. Van egy képünk annak szemléltetésére is, hogyan készült a fémkarchoz a (negatív) kép.

¹⁰ A gyűjteményünkben levő díszes, kovás szerkezetű pisztoly barokk kori, kb. a XVII. század végéről.

¹¹ Szétosztva az ó-egyiptomi, kínai és indiai stb. gyűjteménynél; a magyar szent korona zománcainak gyönyörű színes képei állanak rendelkezésünkre.

A képek között igen tanulságos a középkori pápai koronázási menetet eszményileg feltüntető, 8 képből álló sorozat (színezett metszetek, Riccio Veronese eredeti festménye után).⁴²

Az eucharisztikus szentév drága emléke számunkra a budapesti eucharisztikus világkongresszus színezett rézmetszete. Történetileg értékes továbbá Hieronymói Szent Ferencnek barokk kori, közel egykorú képe, kb. a XVIII. század elején készülhetett.

Kalocsa és a régi Bács vára történeti multjának összefüggése miatt helyi érdekűek a régi Bács várának maradványait feltüntető képek; általánosabb érdeket kelthetnek a régi Visegrád és Trencsén várának (Csák Mátyus várának) domború (gipsz) képei.

Vetítőképek a művészettörténet megvilágítására (diapozitívek 900 drb. körül); ugyane célra szolgáló színes művészi másolatok⁴³ stb. Továbbá vetítőképek a magyar történelem megvilágítására is.

A képeknél említhetjük a művészi fakesztereket, továbbá a különböző apró szobrocskákat (elefántcsontból is). Ugyancsak egy emléke miatt számunkra drága tárgyunkat: egy kis keresztet az 1919 évszám bevéseével, mely a kalocsai székesegyház ágyúöntés céljára 1919-ben lefoglalt harangja ércének egy részéből a Weiss Manfréd-féle csepeli gyárban készült. Itt említhetjük még Görgy Artúrnak bronzutáratú, gipsz mellszobrát.

Megemlíthetjük továbbá a képek sorozatában a két, XVIII. századból való selyemhímzést Patachich érsek címerével; ugyanaz a címer fába vésvé és festve is.

Van néhány művészi valódi *elefántcsont tárgyunk is*: 1 drb. japáni elefántcsontfaragású, darabokból művésziösen összeillesztett törhüvely kb. a XV. századból; azonfelül még két más, de kevésbé művészi kina vagy japán csontfaragás.

E) *Oklevelek* stb. A legrégibb (berámázva) Nagy Lajos korából; kelt Visegrádon (1376). Van címeres nemesi levelünk is (magyar armális). Ősnyomtatványok, régi könyvek, ujságok sora. A pár ősnyomtatványokból mégis ki kell emelni Thúröczy krónikájának egy nálunk őrzött példányát. Helyi érdekesség a kalocsai „víkony” (= úri) és szűrsabók régi céhkönyve, benne a céh nyomtatott szabályzatával. Kéziratok, autogrammok; Arany János *Toldi szerelme* c. műve a költő sajátkezű névbejegyzésével stb.

F) Van megkezdett *pecsétgyűjteményünk* is. Nem számítjuk ide az okleveleken függő pecséteket. Az egyik gyűjteményben V. Ferdinánd, a herceg Esterházyak, Koháryak, Grassalkovichok, Batthyányak, Pálffyak, gróf Nádasdyak, Apponyiak,

⁴² Az összetartozó, voltaképpen folytatólagosan egyetlen hosszú képet alkotó sorozat képeinek (részeinek) sarkában: D. Riccio Veronese detto (= alias) il Brusasonci dip. (= depinxit).

⁴³ Egy részük berámázásra vár.

Almássyak, Mailáthok pecsétjei; külön Haynald érsek pecsétje, továbbá Szcitovszky primásé, Ferenc Ferdinánd trónörökösé, a Bourbonok lilomos pecsétje, régi gótikus pecsét, Bécs város pecsétje, a japáni osztrák-magyar követségé. Összesen több mint 100 besorozott pecsét. Kiegészítik még e gyűjteményt az érdekes pecsétnyomok.

G) *Népművészeti és kézügyességi gyűjtemény.* Kalotaszegi és kalocsavidéki népművészet tárgyai. Egy drb. kalotaszegi művészettel remekbekészült térdeplő, csodaszép magyaros motívumú rávésésekkel. Egy drb. kalocsai népművészettel készült asztal és szék. A kalocsai népművészetnek tudvalevőleg most már országos, sőt országunk határán túlszálló híre van. — Nem annyira a tulajdonképeni népművészetet, mint inkább a kalocsavidéki népkézügyességet szemlélteti pl. egy üvegbe körmönfont ügyességgel és nagy türelemmel farészecskékből berakott „Kálvária”, egy fapáva stb. A kalocsai hímzés és agyagművesség is képviselve van néhány darabbal; még hercegszántói és kalocsavidéki (húsvéti) hímes tojásokból is van gyűjteményünk. — Továbbá van a népek viseletéhez tartozó papucssorozatunk: az egyszerű finn nyírkéreg-papucstól a kínai, művészileg hímzett papucsig. — Itt említhetjük a diákság, sőt mások méltó csodálatának is egyik tárgyát: a milánói dóm lombfűrész munkában való utánzatát. A róla szóló bejegyzésünk szerint e kis remeket Vaszary Kolos hercegrpímás (az 1910—11-i tanév folyamán) a budapesti Kongregációs Otthon sorsjátékára ajándékozta. Becsértéke (az akkori pénzben) 400 korona, megváltási ára 100 korona. Mindeztől 110 koronába került.

H) *Néprajzi gyűjtemény.* Kb. 150 drb. — zulukaffer fegyverek és egyéb tárgyak a zambézi jezsuita misszióból; ugyanonnét az embertori dob, pogány pap (szellemidéző?) varázsbotja varázsjelekkel, újkeresztények első kézimunkái (mint pl. fapoharak) stb. Szemelvényes tárgyak Abesszíniából; mutatóba pár darab Amerikából és Ausztráliából is. Értékes kínai, továbbá japán, tibeti, indiai stb. tárgyak; tibeti „imamalom”, indiai árkolt-zománcos váza, bálványkák stb. A kínai régi pénzek (az V. századtól a X—XI. századig és természetesen újkori kínai pénzek) inkább az éremtárhoz tartoznak. Kínai selyemfestés, faragványok, könyvek, nyomtatványok stb.

I) Végül a már fentebb említett *cartologiai* (térkép-) *gyűjtemény*; valamint néhány külön régi térkép (pl. a pozserováci béke kemény papírra vont egykorú térképe).

Végösszegezés (a legutóbbi megszámlálás alapján) 7578 darab. Ebből az érmekre esik 6785 darabszám, a többi egyéb (régí és néprajzi) tárgy.

Nagyfalusy Lajos

PÉCS VÁROSA ÉS JEZSUITÁINAK MULTJÁBÓL

A középkori Kelet és Nyugat nagy küzdelmében a rab-szolgátartó török ragadta magához a győzelmet és a hazai hódoltság százötven éves veszteségszámlájára drága magyar életek százait, anyagi és kulturális javaik tervszerűen elpusztított nyomait róta fel kitörölhetetlenül. Kegyetlen következetességgel állította a régi helyébe a maga vallási, állami, közigazgatási és társadalmi életét. Az izlám elnyomás alig felmérhető kihatásai-ban másfél száz év — egy darab világtörténelem — lidércnyomását jelentette a keresztény magyarság számára.

Az életlehetőségek megvívásával küzdő népünk vallás-gyakorlata is csak rejtetten és túrt állapotban szolgálhatta hagyományos, Isten után vágyó igényei kielégítését. A hódoltsági területek sivár vallási képéhez sötét színeket ad még az a körülmény is, hogy a török katolikusellenes magatartása kitűnő alkal-mul szolgált a felekezetek terjeszkedéséhez. A protestánsok, unitáriusok és görögkeletiek így könnyűszerrel indíthatták meg szervezkedési mozgalmukat. A rossz politikai viszonyok mellett tehát a vallási szétvetettség is tizedelte a lelkeket.

A helyzet azonos Baranyában is. A pécsi püspök elárvult, pap nélküli egyházmegyéjét idegenben tartózkodva nem is lát-hatta, hivatali méltósága jóformán csak a jogfolytonosságot tüntette fel. A megmaradt kevésszámú hívő lelki gondozását világi hitoktatók, ferencesek és a XVII. századtól kezdve jezsui-ták látták el.

A hódoltsági hitélet felfrissítése ugyanis a szerzetesrendek feladata lett, melynek annál könnyebben felelhettek meg, mert mozgási szabadságukat egyházmegyék határai nem korlátozták. Előbb a ferencesek magyar tartománya, majd a jezsuiták vállal-koztak a veszélyes munkakör betöltésére. A hódoltsági területek lelki gondozására az utóbbiak tartományfőnöke ú. n. török misz-sziót szervezett, melynek tagjai az egykorú névtárak adatai sze-rint 1620—88-ig százhetvenen voltak. A török nem szenvedhette őket, mert tevékenységük nyomán valóságos rajok tértek vissza az Egyházba, ami könnyen veszélyeztethette a mozlim hitűek oly előnyös és kényelmes felekezeti megosztottságot. Az eretne-

kek is agyarkodtak a katolicizmus nagy számbeli növekedése miatt, ennél fogva a missziós munka kettős nehézségbe ütközött.

1612-ben Alsólendva rendházából kelt útra az első jezsuita missziós csapat; Kanizsára igyekeztek, majd tovább mentek Pécs felé. Misszionáriusaink Pécsét, II. Szulejmán „földi paradicsomát” kezdetben csak lopva, álruhában merik felkeresni és a mostani Mindenszentek templomában hirdetik állhatatosan a gyaurok hitét és szolgáltatják ki a szentségeket.

Működésükre érdekes fényt vet I. Lipót 1698-ban kelt leirata, mely a pécsi jezsuitákat addig szerzett birtokaikban megerősíti és érdemeik jutalmául új ingatlanokat adományoz nekik. Az okmány részletesen indokolja a körülményeket, melyek az uralkodót ez adományozásra készítették. Dicsérőleg említi, hogy a jezsuiták a hitegység megóvása érdekében életük, egészségük veszélyeztetésével járták be a lelkipásztor nélkül maradtak lakhelyeit. Sokszor szenvedtek anyagi szükséglet, üldöztetésben volt részük törökök és más hitűek részéről, testi bántalmakat álltak ki. Kitartottak mindvégig, csak hogy céljukat, az elszakadtak megnyerését és a hívek megerősítését elérhessék.

Pécs első jezsuitája P. Vásárhelyi Gergely, aki több évet tölt állomáshelyén, szaporítva a katolikusok erősen megritkult sorait, míg Bethlen Gábor Erdélybe nem hívja.¹ Őt követi a neves hitvitázó, P. Hajnal Mátyás, majd a szentség hírében elhunyt P. Derekay György, akit P. Horváth János rendtársával együtt a római naptár bevezetése miatt és az unitáriusok s reformátusok hamis állításai alapján 1641-ben Mehmet pasa, pécsi bég majdnem karóba húzatott.² Róla tudjuk, hogy a török elől Kátoly faluba menekült, ott barlangot ásott magának és mint remete szolgált a lelkek ügyét. Egy másik, P. Horváth Tamás lett Pécs első „közellensége”, akit bárki megölhetett.

A jezsuita lelkészek egymást váltják fel a veszélyeztetett területen. P. Kaszony, P. Ballogh, P. Velikay, P. Darasóczi, P. Szentpály vállvetve dolgoznak a környék lelki színvonala emelésén. Amikor a török pécsi működésüket tovább nem tűrte, a két jezsuita, P. Prentaller és a pécsi születésű P. Bittevi a mai Hosszúhetényben húzódnak meg és innen indulnak ki missziós körútjaikra. Mint a plébánia történetében olvashatjuk,³ faluról-falura járnak; több mint tizenötezer azok száma, akiket részben mint Mohamed követőit megkereszteltek, részben mint hitehagyókat, eretnekeket és szakadárokat az Egyházba visszahoztak. Kettőjük helyzete lényegesen enyhült a város felszába-

¹ Brüstle J.: *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis* pag. 91.

² P. Horváth levele P. Rumer J. tartományfőnökhöz 1641 május 3. Lásd: Aigl P.: *Historia brevis venerabilis capituli Quinque-Ecclesiensis*. pag. 226 et sqq.

³ A hosszúhetényi plébánia története (1689—1715). 6. lap és köv.

dítását közvetlenül megelőző időben, mikor a pécsi basánál nagy kegyben álltak, aki a városba szabad bejárást engedett nekik.

1686 október 14-e Pécs számára is meghozta a szabadulást. Bádeni Lajos őrgróf felrobbantotta a várba vivő egyetlen vízvázat és megtörte a török erejét. A török kivonulása után nyugalmasabb idő köszönt a városra. A katonai hatalom és vallási féltékenység eddigi üldözöttjei, a jezsuiták rövidesen missziós állomást létesítenek itt 1687-ben. A három rendtag: P. Horváth György, P. Franz Gáspár, P. Bittevi Mihály, majd későbbi rendtársaik tevékeny buzgalma nagyban hozzájárult az egyházmegye újjászervezőjének, Radanay Mátyás püspöknek sikereihez. A püspökkel együtt nagy érdemük, hogy a török uralom után itt maradt nagyszámú unitáriust, görög szakadárt és mohamedánt az Egyház egységébe hozták. A vidék népességének belső életereje gyarapításával a leghatásosabban mozgították elő egyszersmind a nemzeti szellem újjászületését is. Így lettek ők a katolikus visszahatás korának előmunkásai.

Magyar, német, szerb és török nyelven szóltak hallgatóságukhoz s apostoli buzgalmukban nemcsak a város, hanem harminc környékbeli község hitéletének lettek odaadó gondozói. Keresztény szeretetük valláskülönbség nélkül vonzotta a küszködő lelkeket. Négy esztendő múltán a város és vidékének vallási képe egészen megváltozott. Közel 200 luteránus, 5000 kálvinista, mintegy 6000 unitárius és több mint 600 mohamedán tér katolikus hitre.⁴ Nagy erkölcsi tekintélyük, magatartásuk és elveik harmonikus összhangja rövidesen megnyitja számukra az anyagi forrásokat művelődési és hitéleti tevékenységük folytatásához, állandóvá tételéhez. A közigazgatás is bennük látta a legjobb segítő tényezőket, a véderő pedig mint katonalelkészeket látta szívesen katonái között. Bádeni Lajos méltányolja is kellőképpen működésüket és P. Kék Ignác jezsuita tábori lelkész révén nekik adja a vár legszebb mecsetjét (a mai belvárosi templom), melyet átalakítva, felszentelve, tevékenységük központjává tesznek.

Térítő munkájuk legszebb sikere a görögkeletiek harmincegy hitközségének tömeges áttérése, melyről Rómába részletes jelentést is terjesztenek. A szlavóniai és dunántúli szerb papok, kolostorfőnökök, így a székesfehérvári, simontornyai, kaposvári, szigetvári, mohácsi és pécsi pópák Raic Jób (a szlavóniai Orahovica Szent Miklósról nevezett kalugyerfőkolostor előljárójának) vezetésével 1690 január 18-án a jezsuita templomban Jány Ferenc szerémi püspök, pécsváradi apát szentmiséje alatt teszik le a professio fideit. A hitvallás és eskü szövegéből a megtértek komoly ígérete és jóakarata csendül ki. Az ünnepélyes eskütételt a Te Deum hangjaival fejezik be. A zimankós téli nap ünnepévé lett a pécsi polgároknak; testvéreik visszatértén érzett nagy

⁴ *Litterae annuae residentiae Quinque-Ecclesiensis Societatis Jesu (de annis 1687—1691)*, pag. 30. et sqq.

örömükben sortüzeket adtak le, amelyek hatását csak emelte a várfal ágyútüze.

Az áldásos unió hitelesítésére az áttértek vezető okmányt írtak alá s azt pecsétekkel látták el.⁵

A hitélet biztató színvonala s az időközben megszűnt pestis hatása alatt a város tanácsa fogadalmat tesz (1692 április 7.), melynek értelmében falai között csak az ősi katolikus vallásnak biztosít létjogosultságot.⁶ A fogadalmat gróf Széchenyi György hercegprímás is helybenhagyta és megerősítette. Keresztülvitelét elsőízben a zsidók, protestánsok, görögkeletiek, majd az adócsökkenés miatt a kamara tisztviselői nehezményezték. A tanács azonban érvényt szerzett fogadalmának, így a városra többé-kevésbé zavartalan élet köszöntött.

Rövid idő múltán megzavarta ezt több protestáns és görögkeleti család megjelenése, akiket a szépségéről, termékenységéről híres Pécs vonzott ide. Az utóbbiak szemre ugyan már egyesült fajrokonaihoz csatlakoztak, de amikor igazi szándékuk kiderült, a fogadalom értelmében nem volt szabad letelepedniök. A szerbek eleinte ajándékokkal próbálkoztak a városi tanácsnál, sőt a jezsuita házfőnöknél is, majd amikor látták, hogy reményeik nem teljesülhetnek, a szigetvári parancsnoknál, gróf Vecchi Gábornál kerestek és találtak pártfogást. Ő — érthetetlen módon — katonai alakulatnak minősítette a szerb bevonulókat, régi templomukat katonai karhatalom igénybevételével visszaadatta és őket a közigazgatási hatóság jogköre alól kivonta.⁷ A jogai-ban megsértett városi tanács, valamint a jezsuita házfőnök, P. Ravasz Ferenc a bécsi udvarhoz fordult orvoslásért. Gróf Vecchi a következmények hatása alatt a szakadárokat kétheti határidőn belül kitiltotta ugyan, de másrészt, hogy a tanácsot és a jezsuitákat (kik a fogadalom megtartását sürgették) gyűlöletesekké tegye, Caprara Aeneas tábornagyhoz írt levelében róluk kedvezőtlenül nyilatkozott, a szerbeket pedig jóindulatába ajánlotta. A huzavonának az 1698-ban Pécsre érkezett császári bizottság vetett véget és a nem egyesült szerbeknek el kellett hagyniok a város területét. Vladikájukkal (püspök) együtt a várfalon kívül elterülő külvárosban, Rácürögben, a mai Rác-városban telepedtek meg.

A jezsuita rendet Pécsen véglegesen gróf Széchenyi György hercegprímás, volt pécsi püspök 1694 február 5-én kelt levelével telepíti meg: rendelkezésükre bocsátja a szükséges pénzalapot (50 ezer rajnai forintot) és a jelenlegi cisztercita gimnázium helyén lévő telket. A tulajdonukba került ingatlanok birtokában,

⁵ U. a. pag. 33.

⁶ Koller J.: *Historia episcopatus Quinque-Ecclesiensis*. tom. VII. pag. 162. és *Litterae annuae resid. Quinque-Eccl. Soc. Jesu*. pag. 53.

⁷ *Litterae annuae residentiae Quinque-Ecclesiensis Societatis Jesu*. pag. 59.

mint előbb említettük, I. Lipót király 1698 szeptemberében erősíti meg őket. Az alapítványhoz ő is hozzájárul, sőt 1702-ben a szomszédos Görcsöny falu adományozásával még gyarapítja is azt. A rendtagok azonban az építkezést mégsem kezdhették meg — politikai okok miatt.

Alig símultak el a szerb kitelepítés hullámai, a romjaiból éledező városra új csapás árja szakadt.

Az egykor híres Pécs, Nagy Lajos országának — insignior aliis civitatibus regni — városa (mint ezt V. Orbán pápa 1367 szeptember 2-án kelt, egyetemet engedélyező okmányában mondja), a török alatt négyízben felégetett, elpusztult és faluvá süllyedt délvidéki művelődési központ még mindig nem tudta, mikor lesznek szebb napjai.

Mintha a közeljövő rossz sejtelméi sugallták volna, a város három nemzetiségű lakossága (magyar, német, horvát) véd- és dacszövetséget kötött egymás kölcsönös támogatására. Az erről szóló okmány szerint⁸ tudomásul veszik és keresztény hitükre egymásnak kölcsönösen ígérik, hogy a zavaros idők minden alakulásában, felfüggesztve a nemzetiségi különbségeket, jóban-rosszban segítik egymást.

A nyilatkozatot Pécs városa egyházi és világi vezetői aláírásukkal és pecsétjükkel erősítették meg. A házfőnökök között a jezsuitákat P. Koller Ferenc képviselte. A keltezés 1704 januárjában történt.

A kurucmozgalmak hullámai a Dunántúl déli részére is eljutottak. Károlyi gróf Pécs és vidéke meghódoltatására a két kálvinista kapitánynak: Sándor Lászlónak és Zanna Györgynek adott vezéri utasítást. Ezek és a hozzájuk szegődött katolikus Hellebrandt vezetése alatt 1704 február 1-én mintegy háromezer főből álló veszprémi, pápai és környékbeli kálvinista katonaság szállta meg a várost.

A kurucok a környék parasztjainak támogatásával hat hétig fosztogatták a várost és engedtek szabad folyást rabló, gyilkos dühüknek. A lakosságból nyolcszáz tűnt el és halt meg az atrocitások következtében. A jezsuita rendház háromszáz menekültnek nyújtott védelmet és habár ezek életben maradtak, a rezidencia nagy anyagi kárt szenvedett. Elhajtották egész állatállományát, elraboltak kétszáz kocsi szénát, száznyolcvan köből elsőrangú búzát és elvitték a gazdasági eszközöket. „A kár, melyet a rendházon szenvedtünk — írja P. Koller házfőnök — nem haladja meg a háromszáz forintot, mégis ahhoz képest, amit a rációk vittek végbe, azt lehet mondani, hogy a kurucok jólelkűek és szelídek voltak.”⁹

⁸ Pécsi káptalani levéltár. 46. sz. iratcsomó, 24. drb. (Szentkirályi István teol. tanár úr közlése.)

⁹ P. Koller Ferenc házfőnök levele P. Voglmayr Ferenc tartományfőnökhöz, Szigetvárról, 1704 március 30. — V. ö. Koller Joseph: Historia episcopatus Quinque-Ecclesiensis. tom. VII. (1812). pag. 198—204.

A kegyetlen hadisarc után Zanna György hada Szigetvár sikertelen ostromába fog, majd átkelve a Dráván, Herberstein gróf eszéki várparancsnokkal tűz össze, aki erre büntető expedíciót szervez és a kurucokat Pécs irányában üldözőbe veszi.¹⁰ Serege többé-kevésbé rabszolgasorsban élő és barangolósaikban elkeseredett rablókká lett rácokból tevődött össze, akik felsőbb védelem mellett fegyverforgató irreguláris katonasággá (nemzeti milícia) alakultak át. A sereg közeledtének hírére nagyobb rémület lett úrrá a lakosság körében, mint a kurucok betörése idején.¹¹

A pécsi polgárság hírnököt menesztett a siklósi vár alatt táborozó Herbersteinhez megsegítésük ügyében. A kapott válaszon megnyugodva őrt állítottak a jezsuita templom tornyába, hogy a német tisztek előzetes érkezését jelezze. P. Koller házfőnök kétizben is a jelzett csapat elé lovagolt, de a vélt tisztek helyett mindkét alkalommal rác martalócok jöttek vele szemben. Ezek ugyanis meghallva, hogy a főparancsnok előbb német tiszteket küld Pécsre, éjjel elhagyták a tábort, emezek megelőzésére.¹² Velük találkozott P. Koller. A városi tanács megörülve a tévesen németnek hitt csapat megérkezésének, megszólaltatta a harangokat, a vár kulcsait pedig eléjük vitte.

A rác katonák, megszerezve a kulcsokat, benyomultak a városba. Bosszút lihegő dühvel vetették magukat a védtelenekre: „plus quam barbarica erumpentes rabie” — mint az egyházmegye története említi.¹³ Amint a helyzet urai lettek, könyörtelen zsákmányoláshoz fogtak.¹⁴ Megrohanták a jezsuita rendházat és templomot. Miután az ajtókat és ablakokat betörték, a rác katonák nyomban P. Prentaller után kutattak (aki annak idején a város ismeretes fogadalmához való ragaszkodást sürgette); „ha előkeríthetik, elevenen megnyúzták volna” — írja P. Koller.¹⁵ De szerencsére a páter még 1699 október 19-én a loretoi rendházba távozott.¹⁶ A rácok vad dühüket az ott talált négy rendtagon töltötték ki. Gyilkos fegyvereiknek estek áldozatul: *P. Borhi György*, a templom magyar szónoka, hitoktató, az Agónia-társulat (Krisztus szenvedése szemléletéről elnevezve) vezetője, a gimnázium alsó osztályainak tanára; *P. Jacobovich Jakab* horvát szónok és hitoktató, rendházi tanácstag, a

¹⁰ Németh Béla: Szigetvár története. 321. lap.

¹¹ P. Koller előbb idézett levele.

¹² U. o.

¹³ Koller: Hist. episc. Quinq. — Eccl. tom. VII. (1812) pag. 197.

¹⁴ Res bello Rakociano intra fines dioecesis V. — Ecc. gestae. Auctore Francisco Wagner. — Közli: Koller előbb említett művében a 209. lapon.

¹⁵ P. Koller F. jelentése tartományfőnökéhez a pusztítás további részleteiről, 1704 április 28-án Szigetvárról. — Közli: Koller i. m. 204—206. lap.

¹⁶ Litterae annuae resid. Quinq. — Eccl. Soc. Jesu. Personalía. pag. 200—202.

gimnázium felső osztályainak tanára; *P. Moro István*, a rendház történetírója, rendházi tanácsstag, a retorika-poétika tanára, az ifjúsági Mária-kongregáció prézese és *M. Borovecz Mihály* rendtag, az alsó osztályok tanára, horvát hitoktató és a rezidencia anyagi ügyeinek intézője.¹⁷

Kegyetlenebb módon végezték ki a rendházban lakó *Smolanovich (Smiljanovics) Lukács* egyházmegyei papot, akit a tartományfőnök kisegítői minőségben alkalmazott a gimnáziumban és lelkipásztori teendőkben. Szenttanúja volt a rácok betörésének, de nem ismerve őket, egy arra haladó férfitől érdeklődött felőlük. A kapott válasz után így szólt: „Fiam, rosszul járunk, mindnyájan elveszünk!” Még csak annak későbbi nyilvánítására kérte a férfit, hogy ha ő meghalna, vagyonkáját a sok jóért a jezsuitákra hagyja. Azzal Smolanovich atya bement a rezidenciába, hogy — mint mondta — elkészüljön a halálra.¹⁸ Öt puskagolyóval terítették le, majd levágták a fejét, úgyhogy csak kevés bőrfoszlány tartotta a nyakán. Amikor ülő helyzetben rátaláltak egy ládán, meggyújtott ruhája annyira lángolt minden oldalról, hogy csak több vödör vízzel sikerült eloltani, különben az egész ház a tűz martaléka lett volna.¹⁹ „Egészen kétségtelen, — írja tovább P. Koller — hogy vallási gyűlöletből ölték meg az atyákat; maguk a rácok is széltében hangoztatták, hogy azért ölték meg őket, mert a jezsuiták a szakadókat mindenütt háborgatták.” A klérus tagjai közül rajtuk kívül Pécsen még megölték egy kanonokot, három ferencrendi szerzetest és két világi papot.²⁰

A pálosok és domonkosok rendháza, temploma a város nagyobb részével együtt porrá égett, a ferencesek és kapucinusok épületeiből a pusztá falak maradtak meg. A garázdálkodók a székesegyházat sem kímélték, ahonnan minden mozgathatót elvittek, a szentségtartót széttörték és a szentostyákat a földre szórták.

Mikor a sereg egyik tisztje, Kollaneck János a történekről értesült, két tisztársával és százhusz kivezenyelt huszárral a szorongatott Pécsre sietett. Keresztülvágatott a városon és a jezsuita rendház elé érve, védőőrséget hagyott hátra s megítéve a szükséges óvintézkedéseket, a rabló hordát kiüldözte a városból.²¹

Ha P. Koller és az éppen beteghez hívott P. Wagner

¹⁷ U. o.

¹⁸ Országos Levéltár: Jesuitica irregistrata. Ord. fasc. IX. No. 2.

¹⁹ P. Koller idézett utóbbi jelentése tartományfőnökéhez.

²⁰ Glavinich Sebestyén pécsi kanonok levele (valószínűleg a jezsuita P. Hevenessy Gáborhoz) Pécsről, 1704 május 6. — V. ö. Koller i. m. 206—208. lap.

²¹ Kollaneck János határörvidéki tiszt levele Eszékről az egyik birodalmi grófhhoz, 1704 április 24. — Bécsi hadügyi levéltár. Feldacten, 1704. 4. 11. (Hodinka Antal dr. ny. egy. r. tanár úr közlése.)

Kristóf korábban érnek rendházukba, négy társukhoz hasonló sors éri őket is. Az éjtszakát Monasterli császári tiszt lakásán töltik a közbiztonság hiánya miatt. A rácok ugyanis elhatározták, hogy rang-, nem- és korkülönbség nélkül mindenkit felkoncolnak kuruchitük miatt. Következésképpen menekült a lakosság, amerre tudott. A férfiak közül még így is sokat levágtak, az asszonyokat és gyermekeket foglyul ejtve elhurcolták, hogy eladják a töröknek. A pusztulással együtt járt a város legnagyobb részének elhamvasztása is. „Rendházunkat és templomunkat annyira kifosztották, hogy néhány könyv és kevés bor kivételével egy garas értékű sem maradt, — írja P. Koller — még egy szalmazsákunk sem.”²² Kilenc-tízezer forintra rúg a kár, melyet főleg a rácok okoztak rendházunknak... A kurucok kegyetlenebbek voltak a töröknél, de a rácok túltettek még a tatáron is. Pécs városa most olyan pusztá és lerombolt, kifosztott, hogy csak kutyák lakhatnak benne.”

Szigetvár akkori parancsnoka, a hatvankét éves Huin gróf úgy nyilatkozott, hogy öreg katona létére ilyen pusztítást nem látott, sőt nem is hallott. Pécs 1450 lélekszámú lakosságából ezúttal mintegy nyolcszázan vesztették életüket és kerültek keserű rabságba. Herberstein érzéketlenül vett tudomást rác hada műveleteiről (Huin gróf e miatt panaszt is emelt Bécsben) és hogy a következményektől szabaduljon, különféle okokkal, ürügyekkel mentegeti, magyarázza serege embertelen kihágásait (a ferencesek kurucbarát politikája, a jezsuiták szerepe a rácok kiköltöztetésénél).

A felelőtlenül elkövetett féktelenségekre azonban (mint ezt maga Herberstein is elismeri) görögkeleti híveiket a sereget kísérő negyven szakadár pap (kalugyer) és a püspök (vladika) buzdította, bujtogatta, akiknek nyilatkozataiból joggal következtethetni romboló szándékukra: „Glaublich ist, dass sie so gross verübte undt unverantwortliche excessen müssen von denen caluderio, deren 40 undt ein vladika bey denen schismaticis sich befanden, angestiftet worden sein müssen, in deme sovill man aus undterschidlichen reden hat vermercken können, so ziehlet der schismaticorum ihr intention bloss undt allein dahin, alle die catholische in Slavonien, wie auch denen angränzenden hung. Baranouar undt Tolnenser comittaten auszurothen, sich sodann in den schönen landt zu collociren.”²³

A szerbek elvakult gyűlöletére mutatnak a siklósi úriszék egyik halálos ítéletének körülményei is, tizenhárom évvel a szomorú események után. 1717-ben a jezsuita P. Kattich Mihály vármegyei fogházlelkész Siklóra ment a kivégzendők lelki vigasztalására. Ezek között volt egy szakadár rác is; a megterésről hallani sem akart, sőt még a bitófa alatt is dicsekedett

²² P. Koller házfőnök idézett utóbbi jelentése.

²³ Kollaneck János határőrvidéki tiszt idézett levele.

(in ferali iam scala positus exultabat gloriabundus), hogy egyike volt azoknak, akik 1704-ben Pécsen a többi közt a jezsuita rendházat, templomot feldúlták és az ott talált szerzeteseket, világi papot megölték. „E nyilatkozatból is világos, — állapítja meg a rendház naplóírója — hogy vértanúink a hitük iránt táplált gyűlöletnek estek áldozatul (crudeliter in odium, prout ex hac insultatione patet utique religionis occiderunt).²⁴

S míg Pécs magyarsága gyászos sorsát élte, a bécsi titkos tanács szemre ugyan sajnálta a történeteket, politikai és hadi szempontból azonban jobbnak látta az eseményeket agyonhallgatni. Így a délvidék e művelődési végvára a nagyszerb uralom terve akadályaként kemény árat fizetett már akkor is, mert magyar és katolikus akart és tudott lenni!

Miután a rombolás fúriái végkép elhagyták a szerencsétlen város falait, a visszatért pécsiek a romok eltakarításához láttak. Eltemették halottaikat. A jezsuita vértanúkat²⁵ rendtársaik a mai belvárosi templom délkeleti részén levő, ma már ellefedett, feltárássra váró sírüregekbe (a mai kórus feljárója mellett) helyezték örök nyugalomra.²⁶ Melléjük temették az 1718 október 16-án elhunyt Szomalovich Pál házfőnök-gimnáziumi igazgatót is: „ad patres nostros a rascianis in odium fidei interfectos collocatum” — mint a naplóíró feljegyezte.²⁷

A katolikus gondolat átütőereje a mostoha körülmények további során sem vesztette el befolyását Pécs közéletének irányítására.

A romjaiból alig éledező város lakóinak új rémmel kellett felvenni a küzdelmet: a fekete halállal. Így nevezték ők a pestist; 1709—10-ben tizedelte az amúgy is megritkult lakosság sorait. Elvonulásának és a pécsi katolikusok eleven hitének emléke a Havi-hegyen épített Havi-Boldogasszony fogadalmi kápolnája.

Pécs népe a hit és ősi hagyományokon kiteljesedett magyar szellem jegyében csonkítatlan életösztönére hallgatva lépett a vigasztalan sorsból való kibontakozás útjára. A sok vihart látott várfalak tömegével fogadták be az új jövevényeket. Megindult a restauráció munkája is. A kijavított és használható épületek mellett újak emelkedtek: a város külső képe is megváltozott.

²⁴ Litterae annuae resid. Quinque-Eccl. Soc. Jesu. pag. 118.

²⁵ Amikor rendtársainkat vértanúknak mondjuk, csak a történetek alapján kialakult meggyőződésnek adunk kifejezést és semmiképen sem akarjuk Egyházunk ítéletét megelőzni. Jézustársasága történetének rövid vázlat, a Synopsis historiae Societatis Jesu (Ratisbonae, 1914) is a vértanúk közé sorolja őket, mint hitük és hivatásuk áldozatait.

²⁶ Pécsi káptalani levéltár 483. iratcsomó, 15. drb. (P. Vajkovics pécsi jezsuita rektor (1767—1770) jegyzetei alapján közli Szentkirályi István teol. tanár úr.)

²⁷ Litterae annuae residentiae Quinque-Ecclesiensis Societatis Jesu. pag. 125. — Lásd még a Pécs-belvárosi plébánián őrzött halotti névkönyvet: Liber mortuorum ab anno 1707 die 10 ianuarii usque annum 1757 diem 31 maii.

A szerzetesek lerombolt templomaik és rendházaik újjáépítéséhez láttak.

A jezsuiták régi álma teljesült, mikor 1716-ban letehették az új kollégium alapkövét nagy ünnepség keretében. 1732-ben sok akadály elhárítása után elkészült a többemeletes, szilárd, cseréptetős rendház. Sorát ejtették a templom korszerű átalakításának is. Elkészült az istenháza, állt a kollégium s a rendtagok erőik teljes kihasználásával álltak munkába, amíg egyesek közülük a szellemi és erkölcsi élet színvonala emelésén serénykedtek, az iskola falai közt is jezsuita munka folyt. 1724-ben a gimnázium tanulóinak száma már a háromszázat is felülmúlta; a növekedés 1726-ban volt a legnagyobb: négyszáznál többen voltak a jezsuita diákok. Négy grammatikai és két humanisztikai osztályban a Ratio Studiorum Societatis Jesu szellemében nyerték itt magasabb kiképzésüket.

A jezsuita rend s így a pécsi jezsuiták nagy tenniakarással és áldással kísért működése megrázó hirtelenséggel szakadt meg 1773-ban. XIV. Kelemen ismeretes Dominus ac Redemptor noster kezdetű brévéje magyar földön is megszüntette a Társaság tevékenységét. Egy egyetem, két főiskola és negyvenkét középiskola tanárai, nevelői hagyták el katedrájukat és szüntették be ifjú katolikus értelmiségünk magyaros szeretettel felkarolt oktató munkáját.

A pécsi jezsuiták előtt 1773 október 23-án a kollégium társalgójában ismertette Nunkovics György kanonok két hivatalos megbízott jelenlétében a pápai rendeletet. Elnehezült szívvvel vették tudomásul régi rendtársaink a megmászhatatlan döntést. A bizottság a kamara nevében a házat, a rendház vagyónát, ingatlanait lefoglalta, mindent lepecsételt és a kollégium ideiglenes gondját P. Hegyi József rektorra és két segítőtestvérre bízta.²⁸

Századok küzdelmeinek, korszakokat átölelő alkotásoknak záróköve, határpontja volt a szomorú esemény. A magyar rendtagok jórésze más szerzetekbe lépett, többen világi papok lettek, kik közül heten mint püspökök haltak meg.

Emléküket kegyeletes tisztelettel idézzük. Működésük és elmúlásuk igazolja, hogy rendjük élete, melyhez tartoztak, rendalapítójuk szándéka szerint, mindig a legteljesebb mértékben simult katolikus Egyházuk, a Mater Ecclesia szándékaihoz és akaratahoz.

Cser Palkovits István S. J.

²⁸ Lásd a Pécs-Baranyai Múzeumegyesület 1916. évi Értesítőjében a káptalani levéltár adatait Szentkirályi István teol. tanár feldolgozásában.

FALUDI FERENC 1704—1779

Faludi Ferenc vasvármegyei nemes családból származott. Atyja: Faludi János a németújvári Batthyány grófok tiszttartója volt. A hatalmas uradalom vezetése, a kasznárok, sáfárok, ispánok, kulcsárok és cselédek irányítása, ellenőrzése sok gonddal, munkával és utánjárással volt egybekötve. A körmendi Batthyány-levéltár Faludi Jánosnak közel másfélszáz levelét őrzi, legtöbbször magyar nyelven számol be munkásságáról urainak. A sárguló írások egy küzdelmes, nehéz kor gazdasági életének beszámolóin túl, egy aggályosságig becsületes, sokat szenvedő, munkás, derék magyar ember lelki világát tárják fel előttünk.

Faludi Ferenc édesanyja: Radostics Jusztina szintén vasvármegyei nemes család sarja volt.

A XVIII. század első évtizede a kuruc-labanc harcok kora. Jellemző e korszak magyarjainak lelki megosztottságára, hogy amíg Faludi János grófi gazdáival a király pártján küzdött, addig a Radosticsok Rákóczi Ferenc lobogója alatt vitézkedtek.

Az 1704. esztendő kuruc győzelmekkel vette kezdetét. Károlyi Sándor seregei Vasvármegyét is a fejedelem hűsége alá hajtották. Csak a Batthyányok büszke várai Németújvár és Szalonak állottak ellen a nyugati végeken. Ezekben húzták meg magukat a szomszédos királypárti nemesek. Ágyúdörgés és harcizaj között született az ostromlott németújvári várban 1704. március 25-én a békésszívű, szelidszavú poéta. Keresztzülei a vár urai, Batthyány Ferenc gróf és neje voltak.

Három évvel később ugyancsak Németújvárrott született Faludi Klára. A költőnek még két testvéréről tudunk. A háború megszűntével a Faludi család visszaköltözött Körömdre. Itt töltötte költőnk további gyermekéveit. Édesatyját ritkán láthatta.

Faludi János az 1706—1711. éveknek legnagyobb részét otthonától távol Ludbreg-en (Horvátország) töltötte, mint az ottani uradalom tiszttartója. Özv. Batthyány Adámné grófnőhöz intézett leveleiben többször panaszkodik e kényszerű távollét miatt és kéri, hogy otthonához közelebb kapjon beosztást. 1711. január 11-én kelt levelében felpanaszolja, hogy egyik gyermekét elveszítette s annak halálánál sem ő, sem felesége nem lehetett jelen, sokan megszólják a miatt, „hogymár annyi időtől fogvást feleségem gyermekeimmel együtt más emberek háta mögött vannak.

Ifjúságom napjai elmúlván, ha most magamról, feleségemről s gyermekeimről sok kárvallásim után nem provideálok, hogyan tartsam szegényeket és több cselédimet is . . .”

1712-ben végre teljesül kérése, hazajut Körmendre. Anyagi helyzetét sikerül annyira rendeznie, hogy 1825-ben, amikor meghal, szép vagyont hagyhat özvegyére és gyermekeire.

Radostics Jusztina férjének halála után egyideig Körmenden élt Klára leányával, majd a harmincas években átköltözött Kőszegre, a Radosticsok otthonába. Kőszegen húnyt el 1745. december 5-én. A jámbor nagyasszony emlékét ma is hirdeti a kőszegi kálvária-templom oltárának lecke-oldala fölötti Faludi-címer e körirattal:

IVstl CrVCeM IVstIna IVsto eX aVro DotaVlt

A kronosztichon elmondja, hogy Faludiné, Jusztina asszony adományából készült el az oltár aranyozása 1746-ban.

Faludi Klára, a költő húga 1723. január 10-én tartotta esküvőjét Csapody Istvánnal Körmenden. Férjét korán elveszítette. 1735 körül újból férjhez ment, báró Tilly Ferenc kapitány felesége lett. Több gyermeke született, ezek közül Terézia leánya Paulik János körmendi hercegi levéltárosnak, Julianna pedig Gáll Jánosnak lett felesége. Tilly Ferenc báró korán elhunyt, Faludi Klára öreg napjaira szegénységre jutott.

Faludi Imréről, Ferenc öccséről keveset tudunk. Az utolsó hír, amely róla szól 1739. március 18-án Vigevanóban kelt levele, amelyben az ifjú zászlótartó arra kéri Batthyány Lajos gróf kancellárt, hogy a legközelebbi apertura alkalmával előléphessen: „szegény vagyok, másom nincs, kihez fordulhassak, mint Excelenciád kegyességéhez.”

Íme a kevés, amit a Faludi családról tudunk. 1702-ből való az első adat, amit róluk tudunk, 1779-ben már kihal a család férfiágon. Becsüljük meg emlékét, mert neki köszönjük a XVIII. század legkiválóbb magyar íróját és egyik legnemesebb egyéniségét.

Faludi Ferenc diákévei

(1714—1720)

1714 őszén Faludi János Kőszegre vitte fiát, hogy a Jézustársaság gimnáziumában tanulmányait végezze. A kis Ferencnek első osztálytanára a neves historikus, Kazy Ferenc volt. Négy évet töltött Jurisich városában és szép eredménnyel végezte el a parvisták, principisták, grammatisták és syntaxisták évfolyamait. A két utolsó osztályt: a poétai és rhétori évfolyamokat Sopronban végezte.

A fogékonylelkű ifjú a kőszegi és soproni gimnáziumban egy hatalmas szellemi áramlattal ismerkedett meg, amely — miután a megelőző másfél században diadalmasan járta be Európa

nagy részét — most áradt be nagyszerű lendülettel a török ki-
verése után újrakezdő Magyarországra. A barokk műveltség
szelleme ez, amelyet páratlan művészettel jellemez Szekfű Gyula
a Magyar Történet VI. kötetében (I. kiadás 130—174. l.). E szel-
lem a hit igazságainak százszázalékos megvalósítását sürgeti.
Harcot hirdet. Befelé: az önzésnek, a bűnös szenvedélyeknek
heroikus legyőzését. Kifelé: a világnak megújítását Krisztus szel-
lemében.

A magyar barokk a Regnum Marianum feltámasztását tűzi
ki céljául. Történelemszemlélete rámutat arra, hogy a nemzet
hősei egyben szentek is voltak és az út a nemzeti nagysághoz a
Magyarország patrónájához való visszatérés. Kialakítja a ma-
gyar barokk főúr típusát, aki feddhetetlen életének példájával,
jótékonyssággal és nagy alkotásokkal építi ki újra Mária-orosz-
gát. Ha ma hazánkban művészi értékű épületeket keresünk,
szinte kizárólag a barokk termékeire kell rámutatnunk. Magya-
rosító munkájával elévülhetetlen érdemeket szerzett hazánk tör-
ténetében. Az ország lakói a törökdúlás és a rákövetkező tele-
pítés folytán többségükben immár idegen ajkúak voltak. Hogy
ezek az új telepések mindenütt alárendelték magukat a kevés-
számú magyarság történet- és államszemléletének, az ennek a
barokkkultúrának érdeme.

A magyar nemzeti barokk előharcosai a jezsuiták. A Reg-
num Marianum visszaállításáért küzdenek gimnáziumaikban,
kongregációikban, iskoladrámáikban, könyveikben és szószékei-
ken. 1688-ban már 16 gimnáziumuk van, 1716-ban 28, 1773-ban
41. Iskoladrámáikkal nemcsak a diákokra, hanem az egész vidék
lakosságára is rendkívüli hatást gyakoroltak. „1740—1772 között
csak tizenkét gimnáziumban 621 különböző színdarabot adtak
elő; oly nagy termelés ez, mely a lakosság akkori számát tekintve,
jóval felülmúlja a legutolsó 30 év egész magyar világi színdarab-
termelését.” (Szekfű Gy. i. h.)

Faludi Ferenc fogékony lelkét megragadta e hősies élet-
ideál. Elhatározta, hogy életét, tehetségét e nagy eszmény szol-
gálatára szenteli. Jámbor szüleinek beleegyezését, úgy látszik,
nehézség nélkül elnyerte.

A Jézustársaságban

1720 egyik őszi napján bekopogott a bécsi Szent Anna-
kollégium kapuján és október 14-én magára öltötte Loyolai Szent
Ignác fiainak ruháját. A két éves noviciátus letelte után Grácban
bölcselettudományi tanulmányokat végzett és 1725-ben elnyerte
a filozófiai doktorátust. Amadé László báróval, a jeles dalköltő-
vel együtt avatták.

Négyévi pozsonyi, illetve pécsi gimnáziumi tanárkodás
után a bécsi egyetemen egy évig felsőbb matematikát, majd négy

éven keresztül teológiát hallgatott. A harmadév elvégzése után szentelték pappá.

1734 őszén a budai vizivárosi Szent Anna-templom ünnepi szónoka és segédlelkésze lett. Elképzelhetjük, mennyi szeretettel és odaadással szolgálta híveit. Egyesek szerint ekkor írta szép bőjti énekét: „Szűzek, ifjak sírjátok, mélyen szomorkodjatok, keseregjen minden szív, aki Jézusához hív...” Immár kétszáz éve cseng ez az ének nagyvárosi katedrálisokban és falusi templomokban egyaránt s gyújtja fel a szívekben a szeretetet a szenvedő Jézus iránt...

1735 őszén Besztercebányára megy, hogy az ottani kollégiumban elvégezze az ú. n. harmadik próbációt.

Megtisztelő megbízatások következtek ezután: az 1736—1737. iskolaévben a bécsi egyetemen bölcséleti erkölcsöt adott elő s egyben az ifjú magyar klérus nagymultú nevelő-intézetének, a Pázmáneumnak volt lelkiigazgatója. Egykori osztálytanára, Kazy Ferenc volt az intézet rektora. A következő két iskolaévben a gráci egyetemnek volt filozófia-tanára, majd az 1739—1740. tanévben a linzi főiskolának matematikai tanára.

Római évek.

(1740—1745)

Nagyjelentőségű fordulatot hozott Faludi életébe az 1740. esztendő. P. Retz Ferenc, a Jézus-társaság általános főnöke Rómába helyezte, hogy a Szent Péter-templomban a magyar zárándokok gyóntatója legyen. A bazilika közelében, a Piazza Scossa Cavalli-n fekszik a Domenico della Rovere bíboros által 1470 körül épített, Pinturicchio szépséges freskoival ékes Palazzo dei Penitenzieri, amelynek Faludi közel öt éven keresztül lakója volt. Hivatalos elfoglaltsága kevés volt s így ráért arra, hogy szomjas lelkét teleszívja azokkal a nagyszerű benyomásokkal, amelyeket az örök város bőkezűen adott mindenkor látogatóinak. Ez az időszak különösen sokat adhatott. 1740 őszén foglalta el a pápai trónt a „legtudósabb pápa”, XIV. Benedek, akinek uralkodása a tudomány, a művészet és az egyházi élet szempontjából egyaránt nagy alkotások kora volt.

Faludi lelkét megragadta az antik Róma. Az egyetemi Könyvtárban levő jegyzetes-könyve („Omniarium”) több kedves latin versét őrizte meg, amelyekben eme ősi emlékeket megénekli.

Hívő lelkére mélységes hatást gyakorolt a keresztény Róma katakombáival, vértanúival, szentjeivel s maga XIV. Benedek pápa apostoli munkásságával.

Sokat kapott a tudós is. Róma ekkor is a katolikus tudományos élet gócpontja volt és Faludi bizonyosan figyelemmel kísérte a római egyetemek professzorainak és hírneves rendtársainak tudományos életét. A későbbi jeles könyvtárigazgató figyel-

mét bizonyára nem kerülte el az Assemani-k munkássága, a lateráni és vatikáni könyvtárak folyamatban levő rendezése.

Az olasz és francia irodalom tanulmányozása során érezte nyelvünk elmaradottságát és mint évtizedekkel később a bécsi testőrök lelkében, benne is feltámadt a vágy, hogy nyelvünket pallérozza, könnyeddé, dallamossá tegye.

Az örömbe üröm is vegyült. A magasabb szellemi örhelyen tisztábban látta, hogy a barokk szellem, amely nálunk ekkor legnagyobb diadalait aratta, Európa nyugati országaiban lehanyatlott, helyét királyi udvarokban, vezető körökben ellenséges szellem foglalta el, a racionalizmusnak, az illuminátusoknak eszmevilága, amely harcot hirdetett a kinyilatkoztatás alapján álló Egyház ellen és szabadkőműves páholyaiban kimondotta a halálos ítéletet legfőbb ellenfelére, az Egyház elitcsapatára, a Jézustársaságra.

A Palazzo Penitenzieri magányában érett ki a „messze bujdosó”-nak lelkében életprogramja. Itt látta meg kristálytisztán gondviselés-adta életfeladatát: csiszolni, hajlékonnyá, dallamossá tenni az édes anyanyelvet és ezen a művészi nyelven erősíteni a magyar testvéreket a Regnum Marianum-hoz való hűségben és megóvni őket a nyugat felől beáramló eszmék mérgező hatása ellen.

A külföld katolikus irodalmának ily irányú munkái közül szerencsés kézzel kiválasztotta *Dorell József* (W. Darrell) angol misszionáriusnak sok nyelvre lefordított és számtalan kiadást ért kitűnő munkáit, amelyekben a XVII. és XVIII. század szabadgondolkozói ellen küzd és mesteri kézzel rajzolja meg a keresztény férfi, asszony és ifjú ideálját. Helyesen írja Toldy Ferenc: „ami gyógyszer volt a Themse és Szajna partján, az övszer leendett Magyarországon”. Faludi Rómában az első és második részt fordította, illetve dolgozta át.

Már hazánkban elkezdte *Gracián Boldizsár* spanyol jezsuita szellemes aforizmáinak fordítását. Rómában elkészült az első rész átültetésével. Az „Udvari Ember” bölcs és jámbor tanácsokat ad a művelt közönség számára.

Bizonyára Rómában ismerte meg azt a két kitűnő iskola-dramát, amelyeket magyarra fordított. Egyiknek címe: *Constantinus Porphyrogenitus*, a másiké: *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában*. Előbbinek szerzőjét nem ismerjük, utóbbié a nagynevű *Giulio Cordara*, Faludinak kor- és rendtársa, akivel Rómában valószínűleg személyes ismeretséget kötött. A *Constantinus* tárgya udvari cselszövény: egy bizánci császári tanácsos a fia számára akarja megszerezni a császári trónt, de elbukik, a törvényes örökös, Constantinus lesz a császár. A *Caesar*-ban a nagy hódító egyiptomi hadjárata elevenedik meg. Az igazlelkűség és a kétszínűség küzd egymással, míg végül győz a nemes római jellem. Kitűnően festi az indulatok és szenvedélyek harcát

és példaadó módon mutatja be a lelki nemesség fenségét, a bűn rútságát és bűnhődését.

Faludi termékeny római éveinek betegsége vetett véget. Retz Ferenc, a Jézustársaság általános főnöke 1745 október 30-án jelenti a S. Poenitentiaria-nak, hogy Faludi Ferencet a római éghajlat okozta betegsége miatt haza kellett engednie Magyarországra.

Újból magyar földön.

Életpasztorátban, tudásban gyarapodva, gazdag munkatervvel tért haza Faludi. Itthon megtisztelő megbízatások várak. Elsőben a nagyszombati egyetem teológiai karán lett a szentírástudomány tanára és a bölcséleti kar dékánja. A következő évben a Mária Terézia által a birodalom nemes ifjai számára alapított híres Theresianum-nevelőintézetnek lett aligazgatója és egyben a római jog és német jogtörténet professzora.

1747 őszén a nagyszombati egyetemi nyomda igazgatója lett. Három éven keresztül töltötte be ezt a munkakört s ezalatt alkalma volt arra, hogy kézíratait sajtó alá rendezze. 1748-ban megjelentek:

1. Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktató nemes ember. Irta anglus nyelven Dorell József. Fordította olaszból Faludi Ferenc.

2. Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktató nemes asszony. Irta anglus nyelven Dorell József. Fordította olasz nyelvből Faludi Ferenc.

Idézzünk néhány sort előszavaiból, hogy Faludi szavaiból ismerjük meg célkitűzését:

„Amit írtam, azért írtam, hogy messze bujdosásaimban ki ne kopnék élő nyelvünkből, példát adnék sok heverő pennának, olvasásra valót nyujtanék a hivalkodóknak, jóra emlékeztetném a világ gondjaiban elmerült elméket.” (Nemes Ember).

A Nemes Asszony „tükört tart az egész patyolatos színnépnek, hogy igazán meglássák, kik és minéműek legyenek... Ébreszti, biztatja minden jóra, kikeríti a ravasz világ hálójából, útba vezet, hogy önnön szívek szándéka szerint szerencsés napokat lássanak e mulandóságban és dicsőséges színbe változzanak az egek között.”

Két évvel később, 1750-ben kiadja Gracián maximáinak első részét: Bölcs és figyelmes udvari ember. Irta spanyol nyelven Gracián Boldizsár. Fordította németből Faludi Ferenc. — Előszavából néhány jellemző sor:

„Fegyvert, oltalomeszközt kívántam a hamis világ ellen adni, nem rossz politikát hinteni nemzetem eleibe.

— Ami a stílust illeti, ha oly cifrán nem trágyáztam, amint hazámnak kényesei szeretnék, vagyon kis mentségem: ifjantan kezdettem, távol bujdosva irdogáltam jobb részét és csak pihenő órákkor.”

Szindarab-fordításaival is elkészült s ezek ünnepi darabjai lettek a jezsuita gimnáziumok színpadjainak.

Faludi könyvei országszerte nagy feltűnést keltettek. Pázmány óta nem szólt senki a magyarsághoz ily szépséges nyelven. A magyar prózát tartalmilag is, alakilag is megújította, az idegen gondolatoknak magyar színt adott, a magyar szellemi életbe új eszméket hozott. „Oly szép, oly természetes, tiszta, csinos, velős magyarság uralkodik ezen jeles nagy írónak munkáiban, amilyet a magyar könyvek szerzőinél mind e napig felette ritkán és ilyen mértékben valósággal majd egyedül csak önála találhatni” — írja Bacsányi János 1824-ben. Könyveinek szinte egyedülálló sikere volt. 1748-tól 1787-ig, tehát negyven év alatt Nemes Embere és Nemes Asszonya öt-öt, Nemes Urfia három, Udvari, Szent, Bölcs Embere két-két kiadásban forogtak közkezen. Valóban Faludi nemes erkölcsi műveivel a nemzet oktatója és nevelője volt nemzedékeken keresztül!

Az 1750 év őszén Faludit szűkebb hazájába, Vas megyébe küldötték előjárói, hogy a kőszegi kollégiumnak rektora legyen. Visszakerült oda, ahol gondtalan diákeveit töltötte. A kollégium tizenhat tagja, köztük a gimnázium tanárai és igazgatója is neki voltak alárendelve.

1753-ban a magyarság akkori fővárosába, Pozsonyba helyezték és két évi megszakítással (Pécs, 1757—1759) ott munkálkodott a Jézustársaság eltörléséig mint könyvtárigazgató (1753—1757), gimn. igazgató (1754—1757 és 1759—1764), állami cenzor (1764—1766), kollégiumi könyvtárigazgató és gimnáziumi igazgató (1766—1773).

Faludira is, a Jézustársaság belső életére is jellemző az a kis történet, amelyet Rajnis József, a kőszegi származású jeles poéta az „Apulejus tükré”-ben megörökített. Rajnis 1763-ban került Pozsonyba a gimnáziumhoz tanárnak. Művelt és költői kedélyű igazgatója nagy hatással volt rá. „Akkor a Társaságunkban közönségesen bevett szokás szerint a kis iskolabeli tanítónak szent Miklós napjára (dec. 6.) írott hajókat és verseket kellett készíteni és az öregebb társaknak beajánlani, kiktől azután a tanítók vagy pénzzel, vagy más ajándékokkal megajándékoztattak. Faludi Ferenc volt akkor az iskolák igazgatója, kiről azt mondják vala, a tanítótársaim, hogy a mult esztendőben a hajóért tőle semmit sem kaptak. Én mindazáltal a híres magyarnak és jeles poétának egy hajócskát készítettem, melynek kormányát a reménység tartotta, alája pedig ezeket a verseket írtam:

Elkészült sokféle hajóm a régi szokásként;
 Hozzád is Faludink! egy folyamodni akar.
 Társaim azt mondják: Ne ereszd e partnak hajódat
 Nincs e parton ezüst, nem terem itten arany,
 De te, hajócskámnak kormánytartója, Reménység,
 Biztatsz, hogy fényes partra, s aranyra vezetsz.
 Nosza tehát indulj Faludim partjára Reményem!
 Nagy Magyar ő; te Magyar versre fakadva köszönts.
 Jól tudom én, a mit kívánsz azt nála találod,
 Bátor aranyt nem kapsz, ő maga tiszta arany.

Faludi ajándékot adott, de nem változtatta meg ama vélekedését, amely szerint az alagyás verset magyar vershez illetlennek tartotta."

Kaprinai István, a neves történétíró 1868 telén arra kérte Faludit, mint a pozsonyi könyvtár igazgatóját, adja el neki Péterfi Károlynak, a fiatalon elhunyt jezsuita történettudósnak a magyarországi zsinatokról szóló kétkötetes művéből az első kötetet. Faludi válaszáat az Egyetemi Könyvtár őrzi. Kedves, derült, meleg hangja betekintést nyújt szerzője lelkébe és rendtársaihoz való viszonyába s azért ide iktatjuk:

„Tisztelendő kedves Atyám! S mint férhetett szívéhez Kegyelmednek, hogy elannyira igyekszik káromra. Péterfinék első részét elszakasztani a másikatól annyit téssen, mint fele árát a könyvnek veszteni; mert heverőben marad és magán senkinek sem kell.

Amint vala azért a szó köztünk: emelje el Kegyelmed párosan és fizessen minden két részből álló egy-egy darabért egy körmöcít; örömet kezébe szolgáltatom Kegyelmednek, amíg tart bennük.

Quantum ad solam primam partem, nè dam várában lakom, és készebb vagyok egy pár pisztollyal megharcolni, hogy-sem kirepíteni az első magános részét a munkának.

Ezen katonai válaszonon meg ne induljon Kegyelmed, gondviselője vagyok a jószágnak, nem ura, takarója, nem hintője. Azonban, ha Kegyelmed hasznos közbenjárása után eladhatnék valami 16 egész exemplárt, nem mondom, hogy a maradékból valami kettőcskét nem nyújtanék, úgy, amint kívánja Kegyelmed elszegve egyik részét a másikatól, igaz árán mindazonáltal.

Ha jó szán-út leszen pöröljük ki a többi négyszemközt és azért ránduljon Kegyelmed hozzánk. Fogytán vagyunk az esztendőnek, kívánom szívből, érhesse Kegyelmed jó végét!

Isten velünk! Maradok Kegyelmednek igaz szolgája:

Pozsony 19.Xbris 1767

Faludi Ferenc

A nyugalmasabb pozsonyi évek módot adtak Faludinak arra, hogy a közkívátnak is, a saját lelke buzgalmának is engedve folytassa írói munkásságát. 1770-ben elkészült Dorell-fordításának harmadik részével s azt a következő címmel adta ki: Istenes jóságra és szerencsés boldog életre oktatott nemes urfi. Irta anglus nyelven Dorell József. Fordította olaszból Faludi Ferenc. Nagyszombat, 1771.

Előszavából idézzük a következő sorokat: Ez a harmadik darab a Nemes Emberhez tartozandó... A Nemes Urfi nevét viseli a homlokán; méltó volt őket is megbecsülni valami lengeteg ajándékkal... Mulat, faggat, csíp, mint a többi... Nem kímél a feddést, a jóra való intést; minthogy ezek nélkül se nyers ereje, se kívánt foganatja nem volna a beszédnek... Két dologra igyekszik szándékával; egyrészt, hogy a mondott fertelmességeket derekasan megrázza, tövéből irtsa és messze eligazítsa nemzetiségétől; másrészt, hogy megkínálja a nemes renden levő urfiakat... tisztességes hivatallal, vagy foglalatossággal, tisztább, szebb s jobb beszéddel, becsületesebb mulatással, a józansággal, a takarékos, de nem mocskos gondolkodással...

Ugyancsak elkészült az Udvari Ember második és harmadik részének fordításával, s ezeket, valamint a közben teljesen kiárúsított első részt az 1770, ill. 1771. években kinyomatta.

„Minthogy valami becsületet vallott a főrendnél Udvari Emberem és már készpénzzel keresve sem lehet találni benne, amint a panaszok hozzák; az előbbi száz maxima után más százat bocsátok. Késtem ezekkel megvalloim, rész szerint, mert másutt járt gondom, rész szerint, mert bizakodtam némely friss pennákban, hogy amihez én kóstolva nyúlok, ők keletét látván, előbb utóbb végig nyújtják. Vastag reménységemből már kifogytam, látván, hogy akaróim átallják magukat az idegen munkába ártani; magam vontattam azért a mult télben... (A könyv) utat mutat ebben a setétes erkölcsű világban. Aki érti és követi hasznát veheti...”

A második rész (Faludi századnak nevezi, mert száz maximát, vagyis elvet tartalmaz) előszavából:

„Nagy kedvem érkezett, hogy ezen harmadik századdal végét érjem munkámnak. Nem szeghettem, hanem heven belé kapván sebesen folytattam, és reménységesen kívül hamar átestem rajta. Nem lévén más author előttem, kénytelen valék vele, hogy franciából fordítsam... Amit írtam a végre írtam, hogy nyelvünk is terjedjen, hírét is adjam: miben miként fárasztják eszüket a külső nemzetségek...” (A III. rész előszavából).

1773-ban új könyvvel ajándékozta meg a közönséget: Szent ember, vagyis szent életre vezető istenes oktatások. Pozsony, Patzkó, 1773.

Ez a mű, mely Faludinak eredeti munkája, egy istenes életben eltöltött élet megvilágosításait tartalmazza és Kempis Tamás *Imitatio Christi* c. könyvéhez hasonlóan lelki erőt, békét, vigaszt akar nyújtani 300 bölcs, jámbor aforizmájával.

„Ebbe a kis könyvecskébe se nem úgy, se nem a végre kell tekinteni, hogy mi újságot mond, hanem azt, amit mond lelkesen meg kell fontolni, nem is múló félben vagy sietve, hanem mélyebben bocsátván és ott marasztván az elmét. Istenes, ébresztő oktatásokat foglal magában hivatalunkról, kötelességünkről, üdvösségünkről emlékeztet hiven, igazán. ... Beszél az isteni szeretetről, a forgandó világ haszontalanságairól, a múlandó életről, kimúlásunk bizonytalan órájáról, az Istenbe vetett bizalmas reménységről ... Aki jó szándékból nyul hozzá ... ha az oktatásoknak beteljesítője léssen, szent ember léssen ...” (Az előszóból).

Halljunk néhányat ezekből az örökké szép, örökké időszerű igazságokból:

„Hogyha az Istennek csuda nagy voltát, méltóságát, kimondhatatlan jóságát, gerjesztő szépségét, hozzánk való szeretetét felérnénk eszünkkel; semmit sem tartanánk kevésnek, amit tőle veszünk, és viszont semmit nagynak, amit ő kedvéért cselekszünk.”

„A test szolgál. Nem úgy kell vele bánni, mint más szolgálával. A jó szolgálak, ha jól tartják őket, jobbára jól szolgálnak. A mi testünk akkor szolgál jól, mikor rosszul tartjuk, sanyargatjuk.”

„A pénz rabja annak, aki tud vele élni, ura annak, aki nem tud vele bánni.”

„Üdvösséges dolog a halálról gyakortább megemlékezni ... Jusson eszedbe, hogy már akkor kezdünk halni, mikor élni. Életünknek kezdete, halálunknak eleje. Gondatlanok vagyunk, ha úgy múlik életünk, hogy se ne tudjunk élni, se halni.”

„Azon egy rózsavirág a pókot méreggel, a méhecskét mézzel kínálja. Amint vesszük a dolgokat, úgy érezzük. A keresztet a jámbor szentek úgy veszik, mint a drága ajándékot, a magukat gyengéltető kényesek úgy, mint terhet. Ez a különbség köztük, hogy azok lelküket szeretik, ezek testüket. Nem minden kereszt, kereszt! Még az sem, amikor az Úr ostoroz, mert itt fizettet velünk, hogy más világon ne adózzunk.”

„Vig állapottal vígan lenni, nem mesterség. Nagy

keresztnek és sanyarúságnak terhe alatt nem lankadni,
szívének vidámságát fenntartani, Istenében bizakodó
nagy elmének dolga!”

1770-ben jelent meg Sajnovics János jezsuita tudós híres munkája: a *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Ebben azt igazolja, hogy a lapp nyelv, amelyet norvégiai csillagászati útja során megismert, közeli rokona nyelvünknek. E mű közli első ízben a Pray György által felfedezett Halotti Beszédet. Legrégibb nyelvemlékünket Faludi Ferenc olvasása alapján közli és köszönettel emlékezik meg arról a segítségről, melyet neki „a magyar Cícero” nyújtott.

Nemzetének tiszteletétől, rendtársainak szeretetétől övezve hetvenedik életévét járta Faludi, amikor a „forgandó szerencse” poétájának a saját életében is tapasztalnia kellett, hogy a szerencse

„Hol édes jó anyád, hol mostohád;
Dolgáról számot senkinek nem ad:
Megbecsül, megaláz,
Magasztal, legyaláz,
Bút hoz reád:
Hol édes jó anyád, hol mostohád.”

A JÉZUSTÁRSASÁG ELTÖRLÉSE

Az illuminátusok, a szabadkőművesek és fegyvertársaik évtizedes aknamunkája elérte eredményét. A Bourbon-udvarok schismával való fenyegetése rábírta XIV. Kelemen pápát, hogy 1773 július 21-én, „Dominus ac Redemptor” kezdetű bullájával eltörölje a Jézustársaságot.

A Társaság hazánkban ekkor állott virágzásának tetőfokán: 18 kollégiuma, 20 rezidenciája, 11 misszióállomása volt 990 rendtaggal. Reá volt bízva a nagyszombati egyetem, a kassai akadémia és Báthory István kolozsvári főiskolája. A Társaságnak 41 gimnáziuma, 7 konviktusa volt. Tagjainak sorában a magyar tudomány és irodalom halhatatlan nagyságait tisztelhetette, mint Pray György, Katona István, Kaprinai István historikusokat, Hell Miksa, Sajnovics János csillagászokat, Schönvisner István archeológust, Szerdahelyi György Alajos esztétikust, Faludi Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Rajnis József és Molnár János írókat.

A magyar katolicizmus vallási életére is, az egyetemes közoktatásügyre is óriási csapást jelentett a Jézustársaság megszünte. Érthető, hogy legjobbjainkat megdöbbentette és mély fájdalommal töltötte el.

Győr nagy püspöke, Zichy Ferenc gróf 1773 december 10-én az eltörölt Jézustársaság ügyeit intéző bíboros-kollégiumhoz így írt: „... A váratlan változás mind a katolikus,

mind a protestáns népet nem kis mértékben megzavarta. Utóbbít azért, mert az igaz vallás legszorgosabb terjesztőinek és a pápai tekintély és hatalom legerősebb harcosainak felosztását észlelte. Előbbít, mivel azoknak eltörlését volt kénytelen látni, akiktől a templomban, iskolákban, a nyilvános és magán életben nagy lelki hasznot szokott nyerni."

Római megbízottjához, Pinto Poloni apáthoz ugyanakkor így ír: "... Az apostoli breve-t Magyarországon is közzétették és végrehajtották nagy fájdalomra a jóknak és nem kisebb botránkozásra a katolikusoknak és eretnekeknek. Bármit követtek legyen el a jezsuiták Franciaországban, Spanyolországban és más országokban, Magyarországon bizonyos, hogy semmi olyat nem tettek, amivel a felosztásra rászolgáltak volna. Sőt ellenkezőleg szerzetesi fegyelmüket pontosan megtartva, nyilvános iskoláikban a legjobb eredménnyel tanítva, a szentségeket minden buzgósággal, szorgalommal és okossággal kiszolgáltatta, Isten ígéjét a katolikusnak és akatolikusoknak fáradhatatlanul hirdetve, a király és a királyság iránt hűséget tanúsítva a magyar egyháznak nagy hasznára és nem kisebb gyarapodására voltak és éppen azért mérhetetlen vágyat hagytak maguk után szíveinkben ..."

Az 1822. évi nemzeti zsinat atyái közül sokan úgy látták, hogy a valláserkölcsi hanyatlás legmélyebb oka a Jézus-társaság eltörlése volt. (Zichy püspök leveleinek eredeti fogalmazványát l. a győri püspöki levéltárban. V. ö. Géfin: Memoria abolitae Societatis Jesu. Egyházi Lapok. 1931. November.)

Mária Terézia országaiban és főleg hazánkban a jezsuitákkal — ellentétben a nyugati államokkal — emberségesen bántak. Püspökeink megbecsülték őket. Sokat közülök magas egyházi méltóságokra választottak ki, nem egy volt jezsuita került püspöki székre. A „magyar Cicero“-ról azonban megfélekedtek. Igaz, ő sem jelentkezett.

Az eltörlést fogantató bizottság 1773 szeptember 23-án jelent meg a pozsonyi kollégiumban. A rendtagoknak válaszolniok kellett néhány kérdésre: hova távoznak, mily munkakört ohajtanának vállalni? stb. A pozsonyi jezsuita gimnázium utolsó igazgatója csak ennyit felelt:

„Exit ex domo se alibi ad quietem positurus.“

Elmegy e házból, hogy fejét máshol pihenőre lehajtsa . . . Máshol, valahol . . . a békés, boldog otthonából kiűzött bujdosó fájdalomla reszket e szavakban . . .

Alibi . . . Hol? . . . A baj nem jó egyedül. Ötvenhárom évvel ezelőtt, amikor ifjan, reménnyel teljesen elindult a vasi földről, hogy Loyolai Szent Ignác katonái között küzdjön a Jézus-társaság felvirágoztatásáért és a Regnum Marianum feltámasz-

tásáért, magasan állott a Faludi-család csillaga... Most, hogy az öreg katona csatátvesztetten hazatért, fájdalmasan láthatta, hogy a régi jólét eltűnt. „A derék gazdagság”, amelyet Faludi János gyűjtött — „az első unokánál szárnyat fűzött magának és elröppent”. Faludi Klára szegénységben élt Körmenten, ahol Teréz leánya a durva Paulik János hercegi levéltárnoknak volt igen boldogtalan házastársa. Ide valóban nem jöhetett Faludi.

Alibi... Faludi Ferenc bekopogott a Batthyányakhoz. Atyja azoknak szolgált hűséggel, becsülettel... most hosszú, hosszú évtizedek után a fiú kopog a grófok kapuján és az atya emlékére hivatkozva kér... kérése szerény... a Batthyányak felügyelete alatt álló rohonci szegényházban adjanak egy hajlékot... ahol a fejét pihenőre lehajtsa...

A ROHONCI SZEGÉNYHÁZBAN (1773—1779)

Rohonc az Alpeselek keleti nyulványain fekvő kies városka. A trianoni béke ezt is elvette hazánktól és Burgenlandhoz csatolta. 1773-ban kb. 3600, nagyjából németajkú lakosa volt. Várkastélya, amelyet Szavojai Jenő épített, Batthyány József kalocsai érseknek, a későbbi (1776-tól) esztergomi érseknek tulajdona volt ekkor. A plébánosi tisztelet Szegedy Róza nagybátyja, Szegedy János, a későbbi felsőörsi prépost viselte (1769—1777). A szegényházat Hauser Adám János kapitány alapította tíz szegény öregember számára; a ház mellé kis kápolnát is épített, amelyben a mindennapi istentiszteletet tartották. A házban lakott egy beneficiátus, akinek számára Hauser külön alapítványt tett. Faludi nem viselte e tiszteletet. A helytartótanács évi 300 forint nyugdíjat utalt neki, amit negyedévi 75 forint-os részletekben kapott kézhez.

Lelki békéjét rövidesen visszanyerte. Hisz életcéljául Krisztus követését tűzte ki s elhagyatottságában, számkivetésében még hasonlóbba lett szeretett Üdvözítőjéhez, aki elmondhatta magáról, hogy: „a rókáknak barlangjaik vannak, az ég madarainak fészkeik, az Emberfiának pedig nincs hova fejét lehajtsa.” (Máté 8, 20.)

Az emberekkel keveset érintkezett, sokat járt az erdőkben, főleg abban az árnyas völgyben, amely Rohoncról Léka felé vezet s amelyet az utókor „Faludi-völgy”-nek nevezett el. A Batthyány-családdal mindvégig fenntartotta kapcsolatát. 1774 november 13-án szép versben köszöntötte gróf Niczky Györgyöt és Batthyány Xavéria grófnőt a rohonci várban tartott menyegzőjük alkalmával. 1775-ben valószínűleg hosszabb időt töltött a Batthyányak tulajdonában levő Tarcsafürdőn s megénekelte a kút felállításának századik évfordulóját. 1777-ben meglátogatta őt egykori rendtársa, Rajnis József. Felelevenítették

a Pozsonyban együtt töltött kedves esztendő emlékét, Rajnis köszöntő hajócskáját, és ez alkalommal — írja Rajnis — Faludi szavaiból ismét azt vettem ki, hogy „az alagyás verset a magyar vershez illetlennek tartja”. Az 1777. esztendő nagy változást hozott Vas vármegye vallási életébe. Szombathelyen új püspökség alakult s annak élére Mária Terézia VI. Pius beleegyezésével Győr segédpüspökét, felsőszopori Szily Jánost nevezte ki. Faludi gyönyörű ódával köszönti az új püspököt. A bölcs mélyenlátó szemeivel meglátja Szilynek lelkében azt, ami legmélyebben jellemzi ezt a csupa-akarat embert, a nagy alkotót, a jozefinizmus legnagyobb magyar ellenfelét:

„Bátor oroszlányt is irat pecsétjére;
Mit példáz? ennek is menjünk már végére.
Oroszlány-bátorság van Szily szívében,
Igaz állandóság eltekéllésében.”

A szombathelyi egyházmegye jubileumi évében (1927) az egész egyházmegyében visszhangzott első, nagy püspökének dicsérete, amelyet prófétai lélekkel látott előre Faludi:

„A drága Szily-név írva légyen égben,
A föld színén pedig légyen dicsőségben
Ez az egész megye buzgó óhajta,
Te hozzád hajlandó szívének járása.”

1778 januárjában az egyházmegye papsága a felállítandó új szeminárium számára adományokat gyűjtött. Faludi nem volt ugyan tagja az egyházmegyének, de ő sem akart elmaradni az adakozók közül. Mi illet volna jobban a tudós könyvtároshoz, mint az, hogy az új hittudományi főiskola számára könyvet adjon. Oliva Rob. Stephani (Etienne) nyomdájában 1557-ben készült két kötetes bibliáját adta ajándékba. Nagy József, Szily titkára írta bele a II. kötetbe: „Ex libris Seminarii Sabariensis per Admodum Reverendum Dominum Franciscum Faludi donati 1778.” A tudományos szempontból értékes mű a könyvnyomtatásnak és a könyvkötésnek remeke.

Csendes külső keretek között rendkívül termékeny irodalmi munkásságban teltek a rohonci szegényház lakójának évei. Egyik költeményében („A hajnal”) a versírás boldogságáról beszél. Isten megadta Faludinak ezt az ajándékot. Verseibe fojthatta bánatát, a dal szárnyaira ereszhette örömét.

Szóljunk itt néhány szót Faludi verseiről. Ezekben is gyakorta külföldi minták után halad, de ezeket mindenkor egyénileg színezi és megmagyarosítja. Sok újságot hozott a magyar költészetbe: új színeket, új formákat és új tárgyakat. A magyar ritmusnak eddig ismeretlen szabatosságával ír. Ritmusa valóságosan zenei dallamosságot ad verseinek.

Vallásos verseiben Isten iránti mélységes hódolata, tiszta

szeretete, a Szűzanya és a szentek iránti lelkes tisztelete nyilvánul meg.

Világi verseiben szelid, derűs lelke, mély életbölcseisége, kitűnő megfigyelőképessége és erős magyar érzése jut kifejezésre.

Szinte magunk előtt látjuk a rohonci erdők magános vándorát:

„Királyi multság erdőkben sétálni,
Árnyékos utcáin fel s alá járkálni.
Fülemile éneklésén,
Gyöngy szellők legyezésén
Örömét nevelni,
Kedve szerint élni . . .” (Tavaszi.)

A magyar nemes büszke, tüzes fajszeretete lüktet soraiban:

„Rettentő Mársnak fajzati
Ti bátor seregek!
Bellona igaz magzati,
Jól vitézkedettetek:
Meggyőztük burgus kölykeit,
Fejünkre eskütt ölveit,
Már dicsekedjétek,
Már dicsekedjétek!

Megvertük kevély táborát,
Vágtuk mint barmokat,
Letéptük sűrű sátorát,
Raktunk testhalmokat,
Gázoltuk bűdös véreket,
És kikergettük lelkeket,
Kin örvendezzetek,
Kin örvendezzetek!

Elnyertük Schweidniz várait,
Villám pattantyúit,
Boroszló tornyos falait,
Mennydörgő álgúit;
Rabszíjra fűztük emberét,
Prédára adtuk mindenét,
Istent dicsérjétek,
Istent dicsérjétek . . . (Nádasdi.)

Mely verseit írta Rohoncon? A fentebb említett alkalmi verseken kívül valószínűleg itt írta több világi versét. Itt írta 1774-ben azt a szép latin verset, amelyben a Jézustársaságnak állít emléket és az eltörlés igazságtalanságára és szomorú következményeire mutat rá.

Si coelo scriptum est, ruet alto e culmine praeceps
 Quae clara fulsit luce columna ruet
 Fallor at Authorum solatur culpa, ruinam!
 Ipsaque quae nocuit noxa, levamen erit!
 Jam sacras claves urgent Regalia vota,
 Votaque Borbonidum concita turba fovet.
 Et furor immeritas dictat sine lege rubricas.
 Macte animo! Famae consulit ille tuae
 Namque gravis meritis veterique corusca nitore
 Non tuo at invidiae crimine pressa cades
 Non confusa actu, nullo concussa pudore,
 Nil labefacta animo, fortiter ipsa cades
 Ingentemque trahens tecum ruitura ruinam
 Involves casu grandia fata tua
 Ridebit laeto vesana licentia vultu
 Cana fides contra Religioque gement.” (1774. latin.)

Székely László fordításában magyar nyelven is közöljük
 e verset:

Összerogy és eldől ormáról a jeles oszlop,
 Hogyha így szabták azt meg az égi erők.
 Megrendült szívvel nézzük mi a hirtelen omlást,
 Am a szerzőknek bűne vigasztal, emel.
 Már a királyi szeszély a szent hely kulcsait éri,
 És az uszított nép szítja a bourboni kényt.
 Sok méltatlan rendeletet szül az ostoba vad düh.
 Am föl a fejjel azért! Hirneved óva marad!
 Mert nagyok érdemeid s nagyfényű, ősi a híred,
 S most se saját bűnöd: másnak a bűne temet.
 Multad nem vádol, hős vagy, szégyen se remegtet.
 Lelked nem lankadt. Hősi halál a tiéd.
 Nagy zuhanásoddal szörnyű zuhanást okozol most.
 Estedben lesz nagy végzeted útja, dicső.
 A szabadosság most néz csúnya ajkán kaján kacagással,
 Am az igaz hit sír, gyászol a tiszta erény.

(Faludi versét az Egyetemi Könyvtár őrzi e jelzéssel: 699/Quart
 latin.)

A Jézustársaság eltörlése fölötti fájdalomát, lelkének se-
 beit megrázó erővel tárják fel pásztorkölteményei. Európaszerte
 szokásos volt akkor a pásztorköltemények írása. Faludi is pász-
 torok képeiben beszélteti a jezsuitákat és emlegetteti velük Pánt,
 XIV. Kelemen pápát:

MICON.

Felfordult a világ, eltörött tengele,
 Régi csapásának se nyoma, se hele...

A baglok huhognak, rút ebek ugatnak,
Farkasok dühödnek, juhokat szaggatnak,
Pán azt mondá nekünk: ezek gonosz jelek,
Fergetegek lesznek, rontó veszítő telek...

Megfordult a játék: több a vak a hatnál
Többet nyom egy lator latban tiz jámbornál
Nincsen már kelete a finom aranynak,
Vagyon ellenében a rozsdás salaknak...

A forgott juhászok messze kergettetnek,
És a sohonnajak elő kerestetnek.
Aegon vasat, pengét, nem kell erre tanú,
Nem kell a bizonyosság, elég a vád s gyanú.

THYRSIS.

Pásztor az ő nyáját már maga szélleszti,
Ártatlan csordáját szántszándékkal veszti,
A révész elveti evező lapátját,
Al s fel szélnek hagyja hánykódó csónakját.

PALAEEMON.

En sem mondok ellent, zürzavarban élünk,
Üstekes csillagot mutat az ég, félünk,
Előttünk s utánunk csak a keserves kár,
Magam elbujdosom, a hol pásztor nem jár.

Az 1775. év örömhírt hozott a rohonci szegényházba. XIV.
Kelemen pápát VI. Pius váltotta fel a pápai trónon, az új pápa
szereti a jezsuitákat és vissza fogja állítani a Jézustársaságot.
Faludi a VI. eclogában dalolja el örömét, reménységét.

MOERIS.

Pásztor, kinek fonyod szirmos ostorodat?
Vedd elő telekes téli bocskorodat,
Más szelek fujnak most, lemosták nevünket,
Felturták, elhányták kevés mindenünket.

Se nyájunk, se erdők, a hol legelhessünk.
Nincs gunyhónk, hajlékunk, a hol telelhessünk.
Eltiltotta a Pán, a Pán kivetkőztetett,
A vak szerencsének balszárnýára vetett.

Lézzegünk, bujdosunk, se szelünk, se partunk,
Azt sem tudjuk: mihez, azt sem: merre tartunk...

Pán haragja vége-fogyta életemnek.

MENALCAS.

Tarka hírrel jöttem, a Pánt eltemették,
Az új Pánt víg szóval székébe ültették,

Pánnak termett, mondják, éig magasztalják,
Hogy onnan adatott, mondják, mindnyájan azt vall-
[ják.

Nyáját és pásztorit elő keresteti,
Tátva hagyott aklát megint betéteti,
Tágas legelőhelyt ad a juhászoknak,
Jussát, igazságát megszerzi azoknak.

Feltámad meginten a pásztorok napja,
Ama dicső névnek elborult csillagja,
Fogyott seregének kiterül zászlója,
Napkeletről nyugtig forog lobogója.

MOERIS.

Éljen, vigasztaljon a Pán mindnyájunkat,
Gyűjtse, szaporítsa elosztott nyájunkat.

MOPSUS.

En már hitten hiszem, megváltja sorsomat,
Azért végig fonyom szirmos ostoromat.

Sajnos, Faludi nem érte meg „sorsa megváltását“, közel 40 évnek kellett még eltelnie, míg a visszaállítás megtörtént. Faludi hűséges maradt a Jézus-társasághoz. Nem lépett be sem a győri, sem a szombathelyi egyházmegye tagjainak sorába, 1778-ban megjelent utolsó könyvének neve alá e szavakat írta: „néhai jesuita“.

Faludi nem gondolt költeményeinek kiadására. Gonddal, szeretettel írta össze verseit. Egy ilyen díszes kéziratos példány van a Nemzeti Múzeum tulajdonában, valószínűleg a Batthyányak számára írta. Egy másik példány a szombathelyi szeminárium könyvtárának féltve őrzött kincse. Faludi utolsó éveiben írta s valószínűleg halála után került Szily püspök tulajdonába.

Két prózai munkát is írt Rohoncon: a Bölcs Embert és a Téli Éjszakákat. Előbbit 1776-ban fejezte be s 1778-ban nyomtatásban is közrebocsátotta e címmel:

Bölcs ember, vagyis az erkölcsös bölcseségre vezérlő rövid oktatások. Pozsony, Patzkó, 1778.

Ismeretlen német szerző művének felhasználásával készült, de költőnk nagyon szabadon bánt forrásával. Faludinak egyik legkitűnőbb munkája tartalmilag is, formailag is. Tartalmában Faludi egész gondolkodásának központja, mély életbölcsesége

teljes fényében csillog. Formájában a nép közmondásainak rövidségét, tömörségét, kifejező erejét követi. Nyelve dallamos, ritmusos.

„... A mondott könyvecskében“ (a Bölcs Ember német eredetijében) „ollyast is találtam, a mi nem fér az igaz keresztény valláshoz, olyast is, a hol a contrarium igazabb annál, a mit előnkbe ad... Ezek így lévén, magam sem álltoltam, hogy eszem, kedvem szerint más színt ne adnék neki, és más rendet ne tartanék benne...“ (Az előszóból.)

„A ki a bénát neveti, maga ne sántikáljon.“

„A ki fullánkját könnyen bocsátja másra, nyilakat várhat helyébe.“

„... Ne erőlted erszényedet, maradjon belőle tehetetlen öregségedre is.“ (11. §.)

„A szegény nem látja, hogy sértő túske a gazdagság, hogy több bűs gond vagyon a gazdag fejében, hogyszem szőrszál nyusztos süvegében.“ (20. §.)

„A gazdagság soknak töri a fejét, soknak viszketteti kívánságát. Csillámló, sikos jószág, nehezen férünk hozzá, nagy gonddal szaporítjuk, nagyobb félelemmel őrizzük... A mostani világ forgásához képest, akármely derék gazdagság az első unokánál szárnyat fűz magának és elröppenik.“ (24. §.)

„Ügy költsed az időt, mint pénzedet, óva és takarékosan. Egy szempillantásodat se add különben, hanem jó árán. Ügy adj idődből, mint véredből, kímélve.“

„Az embernek napjai abban hasonlóak a szibillák könyveihez, hogy mennél kevesebb maradt reánk belőlük, annál drágábbak.“

„A szerencse néha önként megkeres bennünket, de a bölcseséget szükség, hogy mi keressük.“ (Megszerzés.)

Csak kéziratban maradt meg Faludi másik prózai munkája, a Téli Éjtszakák. E novelláskönyvének kerettörténete magyaros színű: Hollósi, a gazdag földesúr nyolc téli éjtszakán át mulattatja társaságát olvasmányainak elbeszélésével és megvitatásával. A kedves, szórakoztató beszélgetések során természettudományi, földrajzi, társadalmi témák vetődnek fel. A munka eredetijének szerzője Antonio de Eslava spanyol író volt. Faludi itt is szuverén szabadsággal használta fel forrását. A munka kinyomatásában halála akadályozta meg.

FALUDI HALÁLA

Fátovich Mátyás rohonci plébánosnak a püspöki székhöz intézett jelentéséből tudjuk meg, hogy 1779. december 17-én este vérhányás vett erőt Faludin, másnap reggel szélütés

érte s miután áhítatos lélekkel magához vette az Egyház szentségeit, d. u. 5 óra körül csendesen, békességesen („placidissime”) visszaadta lelkét Teremtőjének. Halála előtt, még teljesen eszméletnél gyóntatójának, Mersics Jakab káplánnak és a szegényház egy másik lakójának, báró Scheller Vilmos tábornoknak jelenlétében kinyilvánította végső akaratát, hogy hagyatékából ötven forintot hagy a lelke üdvéért mondandó szentmisék alapítványára.

A következő napon ünnepélyesen eltemették a templom kriptájába. December 20-án leltározták és elárverezték kis hagyatékát. A leltár nagyon szegényes. Néhány ruhadarab, néhány könyv és valószínűleg a Batthyány-családtól emlékül kapott aranyak értéke 271 frtot tett ki. A kiadások levonásával fennmaradt 116 frt 50 kr-t a Kőrmenden nagy szegénységben élő Faludi Klárának küldték el.

Rövidesen Faludi halála után a nemzet érdeklődése mostoha sorban elhunyt nagy fia felé fordult. Révai Miklós Szily püspök költségén kiadta Faludinak Szily által őrzett kéziratát, a Téli éjtszakákat, megírta Faludinak életrajzát, kiadta újból összes addig megjelent munkáit (az „Udvari ember” kivételével) és Költeményes maradványait. Azóta több ízben kiadták Faludi műveit, így Bacsányi 1824-ben kiadta Faludi verseit, Toldy Ferenc 1853-ban a vasmegyei származású kitűnő váradi püspöknek, Szaniszló Ferencnek költségén megjelentette Faludi minden munkáját. Négyesy László nagy alapossággal adta ki 1900-ban Faludi verseit, stb.

FALUDI JELLEMZÉSE

1. *Faludit, az embert* a következő szavakkal jellemzik kortársai: 1. A Jézustársaság tartományi főnöke, P. Kössler József 1770-ben a következő információt küldi Faludiról az általános rendfőnökséghez: Tehetsége: jó. Okossága: átlagon fölüli. Itélőképessége: átlagon fölüli. Gyakorlati érzéke (experientia): jó. Vérmérséklete: szangvinikus-melankolikus. Tudományos képzettsége: jó. A Jézustársaság melyik feladatkörére van különleges tehetsége: könyvtárosságra és a lelkipásztorkodásban előforduló gyakorlati esetek megoldására. (A Jézustársaság általános főnökének szíves közlése.)

2. *Révai Miklós* 1787-ben írja: „Teljes életében különös volt benne az emberszeretés. Soha senki hírének s nevének nem ártott. Ha hol emberszólást hallott, onnét vagy azonnal elsietett vagy ha el nem mehetett, nyilván adta jeleit, hogy kedve és akarata ellen való az a féle rágalmazó beszéd.” (Révai: Faludi F. Költeményes maradványai. Győr, 1786. 10. l.)

3. *Paintner Mihály* szentadalberti prépost, győri kanonok, exjezsuita Pannonhalmán őrzött kéziratában ekként jellemzi

egykori rendtársát: „Nemcsak tudománya, hanem szerzetesi lelkülete révén is mindenkor a legnagyobb dicséretre volt érdemes . . . A munkátlanságot a legnagyobb fokban gyűlölte . . . A szentmise bemutatása és a szent zsolozsma végzése közben szívének rendkívüli gyengédsége következte, melynél fogva a legkisebb hibától is félt, nagy lelki kínok gyötörték félnapokon keresztül is; egyébként nyugodt, szelíd, csodálatosan szíves, nyájas, tréfás és a közönséges beszédben is . . . választékos, ékes-szavú, természeténél s erényénél fogva kellemes és nyíltszívű, semmit sem került annyira, mint az emberek megbántását és sohasem tűrte és nem hallgatta, hogy másról rosszat mondjanak. Otthon is, a házon kívül is mindenki szerette és tisztelte . . .” (Gálos R. a győri Női Felső Keresk. Isk. 1931. évi értesítőjében idézi Paintner kéziratát.)

4. 1822-ben *Batsányi János* felkérésére Bitnitz Lajos, a szombathelyi kir. bölcsészeti liceum professzora Rohoncon kérdezősködött Faludi emléke felől. Útjának eredményéről 1822 június 6-án számol be: „. . . festett vagy árnyékképét nem mutathatá senki, de többen találkoznak, kik őtet személyesen ismerték és középtermetűnek, vaskosnak, tele képűnek s egy kevésbé kopasznak írják le; karakterére nem tudának utasítást adni, hihetőleg azért, mert Faludi ő velők nem sokat társalkodott . . .” (B. levele a M. T. Akadémia kéziratárában van.) *Batsányi* Faludi életrajzában még néhány szép vonását említi, így nagy ügyességét a tanításban, bölcsességét és mértékletességét hivatali alantaisaival szemben.

II. *Faludi írói jellemzése.* Kortársai igen nagyrabecsülték Faludi munkáit. *Rajnis* „a magyar poéták csudájának” nevezi a „Nagy Magyar”-t. *Révai* azt írja, hogy „ékesen szóló tolla miatt őtet egyező akarattal köznéven Magyar Cicerónak híják vala.” Így nevezi Faludit *Sajnovics*, így *Paintner*. Utóbbi kora legnagyobb költőjének mondja, műveit aranynál, cédrusnál értéke-sebbnek, halhatatlanságra méltóknak tartja.

Toldy Ferenc szerint Faludinak dalai gondolatban és előadásban olyan jelesen kiformált egészek, verses formái olyan dallamosak és tiszták, hogy költőjük az új költői iskola kezdőjéül tekinthető. Prózai műveivel a magyar prózának, melyet Pázmány nem várt magasságra emelt, széptani tekintetben adott új lökést.

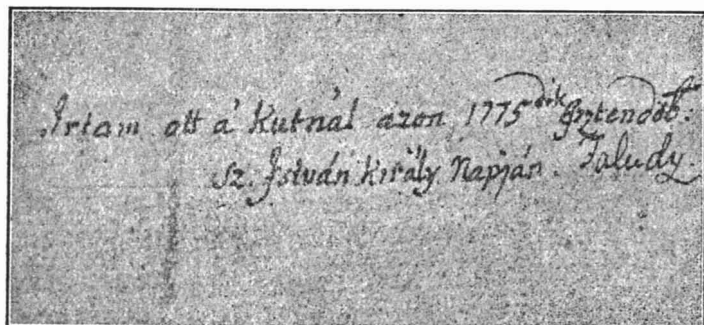
Az újabb gazdag Faludi-irodalomból csak a Pázmány-egyetem két jeles professzorának véleményét ismertetem:

Császár Elemér szerint Faludi nem volt költői természet. Lírája nem kapcsolódott szorosabban sem belső életéhez, sem pályájának külső mozgalmasságához. Költővé avatják azonban poétikus, mély gondolatai, nagyszerű verselő művészete, hangja és költői nyelve. „Faludi utolérhetetlen nyelvművész.” (Egyetemes Philologiai Közlöny. 1903. évf. 11—127. l.)

Horváth János Faludiban a népies irány úttörőjét ünnepli. „A népköltészetnek Európa-szerte nagy propagálója, Herder, még meg sem írta nagyjelentőségű műveit, mikor Faludi Ferenc már szorgalmasan eljárógatott a köznép és cselédek közé — mint Révai feljegyezte — csak a végett, hogy őket szabadabb beszédre felbátorítván, igazabban kitanulhassa a tulajdonabb magyar szó ejtésekét... Faludi remek magyar prózát fogalmaz eladdig példátlan stílfegyelemmel, de oly magyarosságra törekedve, minő Pázmánynak sem volt tudatos szándéka, másfelől pedig verseket ír, nem egyszer idegen ösztönzésre, de a magyar ritmusnak addig ismeretlen szabatossággal... Faludi, a kezdeményező, ezzel nyomban felismert és propagált ősévé válik a magyar irodalmi népiességnek... Magyar dallamok hatása alatt tökéletesítette, szigorúbban megrendszabályozta a magyar versírás technikáját... A szótagmérő németes dalritmussal szemben nem ok nélkül vált Faludi a magyaros hagyomány képviselőjévé... ritmusában nemcsak nemzeti, de minden elődjénél nemzetibb tudott maradni... Faludi éneke a magyaros műdal első műfaji eszményévé vált.” (Horváth J.: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bpest, 1927. 23—34.)

Nagy volt Faludi Ferenc, mint író, a magyar nemzet halhatatlanjai közé sorolja. Nagy volt mint nemzetnevelő s ezért megérdemli, hogy a magyar katolikusok e címen is szeretettel tisztelettel őrizzék szívükben a „szent, bölcs öreg” emlékét.

Dr. Géfin Gyula

BÁRÓ SPLÉNYI XAV. FERENC VÁCI PÜSPÖK

1731—1795

Az Egyháznak sok kiváló főpásztort adó jezsuitarendnek az a fia, — báró Splényi Ferenc — akiről az alábbi sorok emlékeznek, rendjének legszomorúbb korszakában élt. Egyházpolitikai téren a fejedelmi abszolutizmus nyesegette fokozatosan, nagy céltudatossággal és önkénnyel az Egyház szabadságjogait. Szellemi téren az illuminatizmus, aufklárismus, „felvilágosodottság” előretörő irányzata indított támadást a keresztény hit s annak letéteményes őrzője, hirdetője és védelmezője: az Egyház ellen. A krisztusi Intézmény gondolat- és mozgásszabadságát fojtogató fejedelmi abszolutizmussal s a keresztény hitet a maró gúny fegyverével kikezdő felvilágosodottsággal szemben a hitvalló álláspontnak a legelszántabb védelmezői Loyolai Szent Ignác fiai, a jezsuiták voltak. Így történt, hogy a természetük szerint több ponton ellentétes fejedelmi abszolutizmus és felvilágosodottság egymásra talált az Egyház elleni támadásaikban és a jezsuitarend tönkre téételét célzó szándékaikban. A két fő ellenfélhez társult az Egyházon vallásilag kívülálló hatalmas gyűlölete, belül az Egyházban kicsinyes irígykedések és féltékenykedések a nagyvonalúan dolgozó és páratlan eredményeket felmutató rend ellen; s talán az önmagukban nem nagy, de kikezdési felületnek alkalmas hibák a renden belül. Az összedolgozó tényezők több évtizedes munkájának eredménye a rend elleni támadások sorozata, végül pedig a rend teljes eltörlése lett (Dominus ac Redemptor-bréve, 1773.)

A jezsuita Splényi Ferenc élettörténetének egyik legsötétebb tónusú háttérét képezi rendjének ez a szomorú felmorzsolódása, mely a maga drámai jeleneteiben szeme előtt pergett le. Csak némileg kárpótolta s aránylag rövid ideig nyugtatgathatta nagyon érzékeny lelkiületét rendjének általa jól ismert, s mind céljában, mind eszközeiben, mind pedig elért eredményeiben föltétlen krisztusi apostolkodásának vigasztaló emléke, amikor újabb megrázkódtatás tette próbára egyházas és hazafias érziületét. Mária Terézia után fia, a felvilágosodásnak egyik legtipikusabb képviselője, II. József vette át az uralmat.¹ Ez az uralkodás súlyos támadások szövődékét jelentette a katolikus Egy-

¹ Szekfi Gyula: Magyar Történet. Budapest, 1936. V. 37 kk.

ház és az alkotmányos Magyarország ellen. A két megtámadott közül a magyar nemzet heverte ki könnyebben a reá sujtó csapásokat. A császár alkotmányellenes intézkedéseivel nem elsorvasztója lett addig lagymatag nemzeti életünknek, hanem ellenkezőleg, szembehelyezkedése a nemzettel dacot, ez meg az izzó és harckész magyar faji érzést váltotta ki. Így lett az elnemzetietlenedést szándékozó uralkodás az újjászülető magyar nemzeti érzés és élet hajnalává.

II. József caesaropapisztikus beállítottságából táplálkozó egyházellenes rendelkezései már jóval mélyebb sebeket ejtettek az Egyház testén. Önkényuralmi rendszerének elméletéből vezette le magának az elhatározást, hogy Birodalma minden intézménye és alattvalója kizárólag az Államot, illetőleg ennek megszemélyesítőjét, a császárt hivatott szolgálni, egyedül és kizárólagosan az ő intézkedéseit követni, magát minden „idegen beavatkozás alól kivonni. E cél érdekében felújította a „*place-tum regium*“-ot, azaz eltiltotta a jövőben az egyes pápai rendelkezések kihirdetését előzetes császári jóváhagyás nélkül. Sőt nem elégedvén meg a jövőre vonatkozó korlátozásokkal, a mult dogmatikai és egyházfegyelmi iratai közül két igen fontosnak megtiltotta további használatát: a janzenizmust elítélő XI. Kelemen-féle „*Unigenitus*“ (1713) és a XII. század óta érvényben lévő, évenként nagycsütörtökön felújított, egyházi cenzúrákat magában foglaló „*In coena Domini*“-bullát.² Ez utóbbit a szer-tartáskönyvekből kitepette. — A püspököknek megtiltotta a közvetlen érintkezést Rómával. Különleges felhatalmazásokat ezen-tül nem volt szabad kérniök Rómától, hanem azokat „saját jogon“ (*proprio iure*) kellett gyakorolniok. A központtal való érintkezésnek ilyen megbénítása után egymást követték olyan intéz-kedései, amelyeknek egyenesen forradalmi volt a hatásuk az Egyház életére. A tisztán szemlélődő életet élő szerzetesrende-ket, mint amelyek a köz hasznát szemmeláthatóan nem moz-dítják elő, eltörölte. Magyarországon e rendelkezésnek 134 férfi és 6 női kolostor esett áldozatul. — Az istentiszteletek tar-tását a legapróbb részletekig előírta. Utasításokat adott az oltár-díszítés és kivilágítás módjára, a prédikációk anyagára. Ellen-szenvvel viseltetett a körmenetek, búcsújárások iránt, nagyobb részüket meg is szüntette vagy a ridegségig leegyszerűsítette. A teológiai tartalmú könyvek terjesztésére sajtószabadságot adott, aminek az Egyház nagy kárát látta, mert az egyház-, val-lás- és papgyalázó iratoknak nem sejtett, nagy tömege lepte el a könyvpiacot. — A házasságot polgári jellegű szerződésnek nyilvánította s a házasságjogot önkényesen rendezte. — A pro-testánsoknak vallásszabadságot adott, ami nem kárhoztatandó, csak az a sajnálatos, hogy ezzel egyidejűleg a katolikusokat sok

² Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon. Budapest, 1934. 21 kk.

ősi joguktól megfosztotta. — A legnagyobb károkat az Egyháznak talán mégis e két intézkedésével okozta: a papnevelés terén behozott „reform”-jával és az „egyházi bizottság” felállításával. Ami az előbbit illeti, megtiltotta a püspöki papnevelő-intézetek további működését s helyettük központi (generalis) szemináriumokat állított fel, 1784-től Pozsonyban, Egerben és Zágrábban, majd két év múlva már csak Pozsonyban és Pesten. Azt is megengedte, hogy „a Pázmáneum megmaradjon Bécsben, minthogy mindig hajlandó a jó tanácsra hallgatni”.³ Ezekben az állami szemináriumokban racionalista és protestáns szerzők műveiből febronianus, jozefinista, aufklárista és egyházellenes szellemben oktatták a jövő papi nemzedékét szolgálalkú és sokszor egyenesen hitetlen tanárok. A kispapok lelki életi kiképzése is a legszánalmasabb szinten mozgott. — Az Egyház érdekeinek oly sokat ártó másik intézkedés: a királyi Helytartótanácsban belül egy külön „Egyházi Bizottság”-nak a megszervezése. A császár elrendelte, hogy minden egyházi-közigazgatási ügyben ehhez kell fordulni. Amíg II. Józsefnek sok egyházellenes intézkedése megszűnt halála után, addig sajnos ez az Egyházi Tanács fennmaradt egészen 1855-ig, laikus beavatkozásával mérhetetlen károkat okozva az Egyháznak. A II. Józseftől elindított vallási rombolások sorozatát némileg enyhítette az az intézkedése, hogy a felosztatott szerzetesrendek vagyonából külön vallásalapot létesített, amelynek jövedelme lekipásztörök javadalmazására, új lelkészségek felállítására és katolikus kultusz-célokra szolgált. Elismeréssel kell elkönyvelni, hogy haláláig Magyarországon 695 új katolikus lelkészség létesült.

Magasabb egyházi körökből csak néhányan mertek erélyesebben tiltakozni II. József önkényeskedései ellen, akit makacs elgondolásainak megváltoztatására még a Bécsben személyesen megjelenő VI. Pius pápa sem tudott rábírní. — Egyike azoknak, akik a császár egyházellenes intézkedéseivel a legerélyesebben szembeszálltak, az akkori váci püspök-adminisztrátor és egyben bécsi bíboros-érsek: gróf Migazzi Kristóf, a XVIII. század egyik legnagyobbszabású egyházfejedelme.⁴ A császár, csakhogy megszabaduljon a neki kellemetlen főpaptól, rendeletet adott ki, amelyben megtiltotta, hogy ezentúl bármely főpap két javadalmat élvezhessen. E szerint Migazzi bíborosnak vagy a váci püspökségről vagy a bécsi érsekségről kellett lemondania. A császár biztosra vette, hogy a bíboros az akkor nagyobb jövedelmet jelentő váci püspökséget tartja meg s így megszabadul a heves tiltakozótól. Ám a nagyilelkű főpap nem a maga anyagi érdekeit nézte, hanem az Egyház javát s csak azért is, hogy mintegy élő, figyelmeztető lelkiismeretként állandóan a császár

³ *Marczali* Henrik: Magyarország története II. József korában. Budapest, 1888. II. 175.

⁴ *Colestin Wolfgruber*: Kardinal Migazzi. Ravensburg. 1897. 467 k.

közelében lehessen, megtartotta a bécsi érsekséget s 1786 április 14-én a váci püspökségről mondott le, a császár nem kis meglepetésére és bosszankodására.

II. József addig is, míg új püspököt állít az egyházmegye élére, a püspöki javak kormányzójává egy helytartótanácsbeli fogalmazót, Anchely Józsefet nevezte ki. Nem mondható szerencsés választásnak, mert ezzel egy határtalanul elbizakodott, fölényeskedő és kiméletlen ember kezébe juttatott meg nem érdemelt hatalmat, amellyel az csúnyán visszaélt. Váci szereplése sötét nyomokat hagyott maga után. Vác város jegyzőkönyve így emlékezik meg róla: „Ezen úrnak itteni huzamos működése a város történetében gyászos időszakot képez. Minden lehetőt elkövetett a város szomorítására, károsítására és megrontására, annyira, hogy a vérig sértett község ellene a vármegyéhez, a kamarához, a helytartótanácsához, a megyés főpásztorhoz, sőt még öfelségéhez is folyamodott.”⁵

A váci egyházmegye kormányzását a több mint egyévi széküresedés idején Zerdahelyi Gábor titopolisi felszentelt püspök, nagyprépost mint káptalani helynök látta el. E nagyképzettségű és hasonló buzgalmú főpap már Migazzi bíboros, majd Splényi püspök s végül az ezután következő hosszú széküresedés idején fontos szerepet vitt az egyházmegye életében egészen 1800-ig, amikor Besztercebányán lett megyéspüspök.

Migazzi lemondása után egy jó esztendő múlva, 1787. augusztus 10-én II. József, az akkori esztergomi kanonok és honti főesperest: báró Miháldi Splényi Ferencet nevezte ki váci püspöknek.

Élettörténete vázlatának ismertetése előtt nem hagyható említés nélkül: igaz-e az az állítás,⁶ hogy Splényi Ferenc váci püspök kora szabadkőművesei közé tartozott? A rendelkezésünkre álló forrásokba való betekintés ezt nem mutatta, sőt belőlük az ellenkezője olvasható ki. De még ha tényleg tagja is lett volna valamelyik páholynak, ez csakis testvéröccsének, Splényi János kerületi táblabírónak, aki tényleg a szabadkőművesek közé tartozott, a befolyására vezethető vissza. A jezsuitarend eltörlése után is a világtól elvonultan élő Splényi Ferenc öccse ismertetése nyomán nem is láthatott egyebet az akkori szabadkőműves mozgalomban, mint haladást munkáló, emberies érzést fejlesztő, nemzeti célkitűzést szolgáló társulást. A szabadkőművesség történetében világosan nyomonkövethető az a nagy eltérés, amit a XVIII., a XIX. és a XX. század mutat fel e titkos társaság tanát, célkitűzéseit és eszközeit illetően. A mai és az XVIII. századi szabadkőművesség között a titkosságon kí-

⁵ Idézve: Chobot Ferenc: A váci egyházmegye történeti névtára. Vác, 1917. II. 640.

⁶ Marczali H.: Az 1790—91-i országgyűlés története I—II. Budapest, 1907. I. 291—292. Átveszi: Meszlényi: i. m. 57.

vül kevés a közös vonás. A XVIII. század szabadkőművessége „még korántsem volt olyan destruktív, mint a XX. századé. Még akkor nagyon szórmentén dolgozott, nagyon óvatos lépéseket tett s alkotmányában megkövetelte a hazafiasságot... az Istenben való hitet s kizárta tagjai sorából, akiknél ezek valamelyike hiányzott”.⁷ Míg ma a nemzetköziség terjesztője, akkor a nemzeti érzés ébresztgetője volt. „Kazinczy... élete egész munkásságát kétségtelenül szabadkőművesi feladatnak tekinti; holott legtisztább nemzeti munka volt.”⁸ Abban az időben „az volt a páholy, mivé később Széchenyi a kaszinókat akarta tenni: a művelt eszmecsere hona”.⁹ A hazafias érzéstől fűtött rétegek kötelességüknek tartották a hozzátartozást. A Dunántúl, Tiszántúl és Felső-Magyarország megtelt páholyokkal. A titkos társaság tagjainak a zömét a köznemesség, a vármegyei tisztviselői és katonatiszti kar tette ki. „Kazinczy szerint alig volt megye, amelynek legjobb elemei ne érintkeztek volna a társasággal, amelynek jótékony fénye mindenfelé világított.”¹⁰ De a középosztállyal csaknem azonos arányban képviseltette magát főúri rétegünk is. „A főurak közül csak kevesen hiányzottak belőle. Ott volt Batthyányi Ádám herceg... gróf Széchenyi Ferenc...”.¹¹ Gróf Erdődy Lajos maga alapított magának páholyt Mogyorónyéken. A Niczkyek, Wiczayak, Illésházyak sem maradtak el. Az erdélyi urak, a Bánffyok, Bethlenek, Kemények, Toldalaghyak...”.¹²

A II. József korával behatóan foglalkozó Marczali a szabadkőművesek között a középosztály és főrangúak mellett a katolikus papság nagy számáról is említést tesz. „E társasághoz tartozott a magyar társadalom színe, lángja. A papok közt tagjai: Verhovác zágrábi, báró Splényi váci, gróf Brigido szepesi püspökök. Kazinczy Ferenc egy feljegyzése szerint testvér volt gróf Batthyány József primás is... Természetes, hogy kánok, plébános, tanár fölös számmal...”.¹³ Marczali ez adataival szemben áll azonban egy újabb kutatónak megállapítása: „Magyar katolikus főpap nem volt tagja soha a páholyoknak.”¹⁴ E kimentő állításnak az értékét a többi, Marczalitól megnevezett főpapokra, ha nem is tudjuk ellenőrizni, Splényi püspökkel kapcsolatban igazat kell neki adnunk a következő adatok alapján:

⁷ Somogyi István: A szabadkőművesség igazi arca. Budapest, 1929. II. 123.

⁸ Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. Budapest, 1923. 211.

⁹ Marczali: i. m. I. 295.

¹⁰ U. a. I. 293.

¹¹ V. ö. Gillemot Katalin: Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre. Budapest, 1933.

¹² Marczali: i. m. I. 292.

¹³ U. a. I. 291—2.

¹⁴ Somogyi: i. m. II. 12.

A francia forradalom eszméinek hazánkra gyakorolt hatását jól ismerő Eckhardt Sándor kitűnő munkája felsorolja az új eszmék harcosait. Köztük említi báró Splényi Jánost is,¹⁵ de Ferencnek, a püspöknek a nevét nem találjuk, pedig az egyik névre való emlékezés önként idézte volna fel a másikat. Másutt szól két szerzetesről, akik páholymesterek voltak, de Splényi püspök neve itt sem szerepel.¹⁶

Mi szolgáltatathatott tehát alapot a Splényi püspök szadkőművessége melletti feltevéshez? Talán összetévesztése Splényi Jánossal, aki tényleg tagja volt a páholynak, a kor „felvilágosodott” főurai divatos összefogó szervének. Vagy az a körülmény, hogy a „felvilágosodott” uralkodónak, II. Józsefnek a kegye őt ültette a váci püspöki székbe. Kétségtelen, hogy akaratlanul is fölkinálja magát az ilyen következtetés: a II. József és Splényi közt meglévő eszmei közösség indíthatta az uralkodót Splényi előkelő egyházi méltóságba emelésére. Ez a következtetés abban a formájában helyes, hogy az uralkodó Splényiben valóban a maga elgondolásaihoz méltó személyiséget látott, csak a császártól megkívánt képességek megítélésében tévednénk, ha azt képzelnők, hogy a császár a püspöki székben világi nagyurat játszó, pazarló, politizáló, az új eszméknek hódoló főpapot akart látni. II. József szerette az új eszméket, de annak képviselőjét magánál és a világi rendeknél akarta látni s nem az Egyház szolgálaitól várta azoknak a terjesztését. A papságnak, főpapságnak egészen más szerepet szánt. Kizárólag a nép valláserkölcsei nevelését, de azt annál tökéletesebben. A maga kissé janzenisztikus színezetű, szigorú erkölcsi felfogásában nagy hiányokat fedezett fel e téren s e hiányokat akarta sürgősen pótolni. A papság ne a maga anyagi javait hajhássza, ne világi szereplést keressen, hanem végezze odaadón a lelkiileg annyira alacsony szinten álló nép gondozását. „Lehetetlen észre nem venni a császár egyházi politikájában azt a tendenciát, hogy a klérus csak mint egyházi osztály tekintessék.”¹⁷ Hogy II. József valóban így gondolkozott, az nem pusztán feltevés. Mert pontosan ismerjük erre vonatkozó álláspontját. Éppen a váci püspöki szék üresedésével kapcsolatban ad utasítást a császárnak, hogy milyen személyt óhajt püspöknek. „Olyan személyeket kell ajánlani, — írja — de minden tekintet nélkül születésükre, akikről biztos, hogy elveik jók, hogy életük tiszta és hogy koruknál fogva jól vezetik a papságot és jól oktatják a népet.”¹⁸ Tisztaéletű, igazhitű, kormányozni tudó, egyházmegyéjével, papságával, népével törődő főpásztor az eszménye II. Józsefnek. Sehol semmi nyoma annak, hogy az új eszmék kép-

¹⁵ Eckhardt Sándor: i. m. 144.

¹⁶ U. a.: 167.

¹⁷ Marczali H.: Magyarország története II. József korában. III. 338.

¹⁸ Országos Levéltár: Magy. Kancellária 8512/1787.

viselését kívánná a főpapoktól. Ellenkezőleg igazi papot akart látni a váci püspökség élén s ezért esett választása Splényire. A püspöki kinevezést megelőző vizsgálat iratai nem győzik eléggé magasztalni Splényi jámborságát, buzgóságát és tiszta életét, amely erények alapján tartják őt méltónak a püspöki székre. Sehol semmi nyoma a titkos eszmék miatti elismerésnek.¹⁹

II. József elgondolásához tartozott még, hogy olyant akart püspököknek, aki a püspökség földi javaival a saját személyét illetően takarékosan bánt s jövedelmét nem önmagára, hanem egyházmegyéje közszükségleti céljaira fordítja s e mellett még kiveszi részét az ország egyéb közterheiből is. Már előre kifejezi azt a szándékát, hogy a püspökség jövedelmét igénybe akarja venni az új lelkeszségek felállításánál. Nem fényűző mágánás kell neki, hanem a volt szerzetes és életmódjában igénytelenségről híres Splényi Ferenc. Nem is csalódott a császár benne, mert még II. József idejében 5808 forintot fizetett be Splényi püspök a lelkeszi pénztárba s ugyanennyit adott a hadászati erődítmények céljaira.²⁰ — Végül egy harmadik, Splényi kinevezése mellett szóló indíték: 1785-ben éhínség dúl Magyarországon, különösen a keleti részekben. Erdélyben és Északkeleten százával halnak éhen és menekülnek a nyomor elől az ország határán túlra. Báro Splényi Józsefet, királyi helytartótanácsost, a későbbi váci püspök testvérét bizza meg II. József a munkácsi inséges kerület megsegítésével. Ez önfeláldozóan dolgozik, minden erejét latba veti a nyomor enyhítésére, az emberförlötti munkába súlyosan bele is betegszik. A császár halás Splényi Józsefnek húséges szolgálataiért s viszonzásul nem lehetetlen, hogy a váci püspökség megüresedésekor felhívja II. József figyelmét testvére, Ferencre mint számbavehető jelöltre.

Az újabb kutatások fényében értékét veszítette az a feltételezés is, hogy II. Józsefet Splényinek püspökké kinevezésére kettejüknek a szabadkőművességben találkozó eszmeközössége indította. A felvilágosult uralkodó ugyanis, ha kezdetben kegyelte is a szabadkőművességet, ez a „szimpátiája nem volt tartós”.²¹ S a szabadkőművességnek 1786-ben általa történő jóváhagyása csak azt a célt szolgálta, hogy a titkos társaság ne földalatti homályban fejtsen ki esetleg bomlasztó működést, hanem megadott és ellenőrizhető keretek között folytassa életét és munkásságát. A rendelet egyébként olyan szigorú feltételekhez kötötte a páholyok életét, hogy azokra sorvasztólag hatott. Rendőri ellenőrzés céljából a császár bekívánta minden páholytól a tagok pontos névsorát is s a rendőrség a tagokat ellenőrizte.

¹⁹ Orsz. Lev.: Kancell. 10268/1787.

²⁰ Orsz. Lev.: Kancell. 12408/1787.

²¹ Somogyi: i. m. II. 204.

„Ezután a rendelet után a Monarchia területén szabadkőműves életéről beszélni sem lehet.”²² Ha II. József már 1785-ben károsnak találta a szabadkőművesek működését, nem fog két év múlva megtenni püspököknek éppen egy szabadkőművest!

Splényi Ferenc szabadkőművessége ellen szól az a körülmény is, hogy annak a jezsuitarendnek volt a tagja, amely öntudatosan és nagy határozottsággal szállt szembe a felvilágosodás eszméivel s amelynek tagjai a rend feloszlátása után mint világi papok az ország minden részében szétszóródva sokat tettek az igazi egyházas és vallásos szellem felrázására. „Legkorábban a jezsuiták veszik észre az új tanokban és könyvekben rejlő veszedelmet. A hetvenes években már hozzálatnak a megtámadott hit és egyház védelméhez.”²³ Az első, aki bonckés alá veszi a modern tanokat hatalmas, tizkötetes dogmatikájában, a jezsuita Szalalövői Csapodi Lajos (1773). Egységesen állt szemben az új szellemmel az egész rend, amelynek szívvel-lélekkel odaadó katonája volt Splényi Ferenc. Nem árul el semmiféle közösseget a szabadkőművességnek vallási türelmet hirdető, a katolikus és protestáns tanok közti különbség elmosódását munkáló szellemével Splényi püspökök az 1790-i országgyűlési szereplése sem, ellenkezőleg, azzal éles ellentétben áll, követelvén még a korhangulat szerint igazodó katolikusokkal szemben is, hogy tiltassék meg a szabad áttérés a katolikus hitről a protestánsra, továbbá protestáns egyházi bíróságok felállítása, vegyesházasságból születendő gyermekek átengedése a protestáns vallásra s ne sértsék meg a katolikusokat azzal, hogy vallásukat „recepta religio”-nak mondják, mikor a katolikus vallás léte Magyarországon egykorú az alkotmánnyal.²⁴ Ez a beszéd nem a szabadkőművesi, hanem a töretlen jezsuita szellemnek ékes megnyilatkozása.

Utolsó lehetőségnek fennmarad még, hogy Splényi Ferenc esetleg később, már a püspökség elnyerése után lett páholytag. Ennek azonban megint az mond ellen, hogy mikor a szerencsétlen összeesküvő, Martinovics Ignác élete megmentésére minden lehetőt megkísérelt s elvei helyességét bírái előtt azzal igyekezett igazolni, hogy az ő elveinek követője Verhovác zágrábi püspök is,²⁵ ugyanakkor nem hivatkozott Splényire, amit bizonyára nem mulaszt el, ha ez is a szabadkőművesek közé tartozott volna. (Egyébként a Verhovácra fogott eszmeközösség sem igazolódott be s minden vád alól felmentve nyugodtan térhet vissza székhelyére.) Ezenkívül Splényi püs-

²² U. a.: II. 206.

²³ Eckhardt Sándor: i. m. 167.

²⁴ Chobot: i. m. II. 641.

²⁵ Fraknói Vilmos: Martinovics és társainak összeesküvése. Budapest, 1880. 298. Martinovics kivégzésének a napja: 1795. május 20; tehát Splényi még életben van

pök egyéni jámborságának s püspöki tevékenységének adataiból kirajzolódó élettörténete — amint az a következőkben élénk tárul — a leghatározottabban cáfolja későbbi időszakban is a páholyhoz való tartozását.

Báró Mihályi Splényi Xaver Ferenc 1731. november 23-án²⁶ született a sárosmegyei Ternyén a Spleniusok régi, nemes katonacsaládjából. A család Tirolból ered s a XVI. században jöttek hazánkba. A mondai színezetű családi hagyomány szerint egy erdőben medve vette üzőbe a tiroli Splenius család egyik tagját s ez menekültében vetődött Magyarországra. Ezért a medve a családi címerben. Közelebb jár az igazsághoz az a feltevés, hogy a magyarországi családalapítónak protestáns érzülete miatt kellett elhagynia Tirolt. Hazánk északi részén a család a protestantizmus egyik első képviselői közt szerepel. Később az egyik ág katolikus lett, a másik továbbra is luteránus maradt. Nemességük a XVII. századból származik. A katolikus ágat mély vallásosságán kívül a katonaélet nagyfokú kedvelése jellemezte. A püspök nagyatyja, László, mint huszárezredes küzdött a spanyol örökösödési háborúban, bravúros bátorságával sok bosszúságot és veszteséget okozott a franciáknak. A törökverő hősnek, Savoyai Jenőnek híres zentai győzelméből is oroszlánrész jutott Lászlónak. Nem kisebb személyiség, mint maga a győztes Savoyai Jenő ismerte ezt el Lászlóhoz intézett levelében, amelyet a család egyik legbüszkébb ereklyeként őrzött s amelyben a nagy törökverő Lászlónak tulajdonítja és köszöni a páratlan győzelmet.²⁷

A püspök atyja, Gábor még magasabb rangot ért el, lovasági tábornok lett. Harci vitézségben hasonló atyjához. Több neves vitézi tettei közül emlékezetes a *Havasalföldön* Abschutmezején a törökökön aratott győzelme.²⁸ A család igen jó hírnévnek örvendett s vitézségével sok elismerést aratott. Azért a Splényi püspököt, mint egykori szerzetestársát személyesen ismerő Harsányi István kecskeméti plébános, a püspökért tartott gyászistentiszteleten mondott beszédében, melyben röviden kitért a püspök elődeinek életére is, a családtagok nevezetesebbjei egynéhányának felemlítése után ezzel fejezi be ezt a gondolatsorát: „Könyveket írunk, ha ezen és más több e nagy Vérből eredett Vitézeknek neveit, tetteit rajzolni akarnánk!”²⁹ A vitéz család nagy szolgálatait jutalmazandó, III. Károly 1735. február 2-án püspökünk atyját gyermekeivel együtt bárói rangra emeli. Ennek a bárói rangra emelt Gábornak a fia Ferenc, a

²⁶ Benyák Bernárd és Szabó József szerint. Harsányi István ellenben nem november 23-at, hanem november 3-at mond. Később is néhány jelentéktelen adatban eltérés mutatkozik a különböző források között.

²⁷ *Harsányi István*: Halottas Beszéd, mellyel... Splényi X. Ferenc úr, váci megyés püspök... szomorú végpompáját tisztelte... Vác, 1796. 25.

²⁸ U. a.: 26.

²⁹ U. o.

későbbi jezsuita, majd váci püspök, továbbá Gábor (1734—1818), János (?—1808), táblabíró, aki bátyjának püspökké való ki-nevezése után maga is Vádra költözködött, és József (1744—1836), a helytartótanács tanácsosa, II. Józsefnek kedves em-bere.³⁰

Ferenc édesanyja: Berényi Katalin grófnő,³¹ mélyen val-lásos lélek. A szülők, főleg a jámbor édesanyja a kis Ferencet a családban hagyományossá vált, mélyen vallásos szellemben nevelik. A gyermek az elemi ismereteket a gyöngyösi ference-sek iskolájában sajátította el. Utána a jezsuiták kassai intézeté-ben végzi középiskolai tanulmányait. Tanárai nagy hatást gya-korolnak az ifjú fogékony lelkére s ez 16 éves korában, 1747. október 31-én belép a jezsuita rendbe. Az elhatározás a szülőket meglepetésszerűen érte, mert gyermeküket katonának szánták. De látván Ferenc meg nem ingatható kitartását, nem gördítet-tek akadályt a terv megvalósulása elé.

A Splényi család különben már adott tagot a jezsuita rend-nek. Ferenc nagybátyját, Józsefet (1709—1773). Ez 1725. ok-tóber 10-én lépett a rendbe. A jezsuiták különböző iskoláiban tanított: Kassán, Kolozsvárott, Budán, Egerben, Nagyszombat-ban, Győrött. Irodalmilag is működött, aminek legnevezetesebb terméke a kassai jezsuiták első időinek a története: *Initia Societatis Jesu Cassoviensis ab anno 1608. ad annum 1640.*³² Bizonyára a nagybácsi példája is vonzást gyakorolt Ferenc el-határozására.

Az első próbaidőt Linzben töltötte. Mint noviciusnak leg-főbb törekvése a szerzetesi életre iskolát képező szabályzat mi-nél tökéletesebb megtartása, „a szoros regulának tellyesítése”.³³ Jövő szerzetesi élete számára jó mélyre akarja a fundamentu-mot megásni s megtörni magában arisztokrata-osztályának túl-tengő önérzetét, fokozott gögjét. „Nem engedte senkinek az el-sőséget — írja rendtársa — a legalábbvaló foglalatosságok-ban... Megeszmérhetted könnyen Splényit a szerzetes fiatalság között, hogy nagyságos, bajnok-vér élteti őtet; mert alázatos-sága, kegyes szelidsége, buzgósága mindenkinek kezéből ki-ragadta a koszorút... Nézd... a konyhának kelletlen gőze között, minémü örömmel szolgál-as módjára, mossa, törölgeti az asztali edényeket, söpri, tisztogatja a folyosókat.”³⁴

Az önmegtagadás gyakorlását, a lefelé húzó ösztönök meg-zabolozását tartotta a szent szerzetesi élet egyik legjobb eszkö-zének. „Telhetetlen volt testének öldöklésében. Ostorok, vas-űvek! hányszor pirosodtak ezen ártatlan vérrel?”³⁵

³⁰ V. ö.: Váci káptalani levélt. 1791. K. 42. kk.

³¹ Századok. 1880. 414.

³² Szinnyei József: Magyar írók. Budapest, 1908. XII. 1367—8.

³³ Harsányi: i. m. 9. .

³⁴ U. o.

³⁵ U. o.

Linz után 1750-ben Győrbe kerül s itt három évig bölcseletet tanul. Szép eredményt mutat fel jó tehetségével. „Főbb tudományokkal kipallérozta gyors elméjét.”³⁶ A filozófia elvégzése után egy kis ideig Pozsonyban bölcseletet ad elő, mely után 1754-ben Bécsbe küldik a teológia elvégzésére. Négy év múlva befejezván hittudományi tanulmányait, 1758-ban báró Klobusiczky Ferenc kalocsai érsek Pesten pappá szenteli. A felszentelés magasztos eseményén jelenvolt rendtársa s erről így ír: „Tsak egyedül Te tudod, mindeneket látó Isten! minémű tisztasággal, égő tüzekkel járult ő szent oltárodhoz; láttuk mi is és lelkünkben épültünk.”³⁷

Felszentelése után a bécsi Pázmáneumba kerül rövid időre tanulmányi felügyelőnek, majd innen Judenburgba a harmadik próbaév letöltésére, amelyről azonban rendtársa azt vallja, hogy Splényinek kiválóságáért nem kellett az egész esztendő végig próbában töltenie. „Elég volt két holnapig próbálni Xavérnak igen szembe tűnő erkölcsét.”³⁸ A harmadik próbaidő letöltése után ismét Bécsbe helyezik vissza, ahol a Theresianum nevelőintézetben tevékenykedik négy évig, 1760-tól 1764-ig. Az ő nevelő kezeiből került ki „Keresztszegi gróf Tsáky József, az országos Vice-Cancellariusi-Hivatal vezetője.”³⁹

1765 február 2-án, Gyertyaszentelő ünnepén Budán, ahová ekkor tanárnak helyezték, teszi le negyedik, ünnepélyes fogadalmát, kereken 30 évvel azután, hogy a család a bárói méltóságot elnyerte. A következő évben (1766) Győrött tanít. Majd két évig (1766—68) Nagyszombatban az egyetemen egyházjogot ad elő. Ez előadásainak irodalmi emléke: *Assertiones ex universo iure canonico*.⁴⁰

1768—75 között új munkakört kap. Eleinte Lőcsén a jezsuita internátust kormányozza, majd Nagyszombatban a Nemesifjak Nevelőintézetének az igazgatója egészen a rend feloszlatásáig, sőt még utána is egy kis ideig. Közben a helybeli Orsolyita-apácarendnek is ő a lelkiatyja. Rendjének feloszlata mélyen megrendíti. Mikor a hírt meghallja, nem akarja elhinni, szinte lelki egyensúlyát veszítve törnek ki belőle szakadozottan a fájdalomszavak: „Oh Deus! Voluntas tua! Vita mea! Macte! Animo esto Francisce!”⁴¹

A rend feloszlata után esztergomegyházmegyei pap lett. Mint ilyen 1775-ben megkapta a Szent Jakabról nevezett sümeги apátságot. 1776 április 18-án Mária Terézia esztergomi kano-

³⁶ U. a. 10.

³⁷ U. a. 11.

³⁸ U. o.

³⁹ U. a. 12.

⁴⁰ Tyrnaviae. 1767. Szinnyi u. o

⁴¹ Innocentius Simonchich. Schol. Piar.: Oratio, cum solemnes Exequiae . . . Francisci . . . Splényi de Miháldi . . . Vacii. 1796. 16.

nokká nevezte ki. Nemsokára elnyeri a honti főesperesi címet is s mint ilyent érte II. József püspöki kinevezése.⁴²

Báró Splényi Ferenczel egy egész lelkiformációjában jezsuita főpap került a váci egyházmegye élére. Hiszen lelkiségének döntő, elhatározó vonásait a jezsuita rend alakította ki. Tizenhat éves korától kezdve közel három évtizeden keresztül (27 évig) volt a rend tagja, életének abban a szakában, amelyben egy lélek kiérlelődése teljessé lesz, az egyéniség tökéletes kialakulását elnyeri. Még ha akarta, sem tudta volna a rend felosztásakor már negyvenedik életévén túllévő Splényi a személyisége alapelemeivé felszívódott jezsuita lelkimagatartást levetni. Egész további életében tipikusan a jezsuita szellem képviselője. Benne a püspöki város, amelynek vallási életébe a jezsuiták korábban közvetlenül nem folytak be, most egy jezsuita főpásztort kapott. És ez a legjelentősebb és csaknem egyedüli történelmi kapcsolata Vácnak a régi jezsuita renddel. Előzőleg ugyan egyszer már felmerült a terv, hogy Vácon le kell telepíteni a jezsuitákat. A gondolat felvetője gróf Althmann Mihály Károly váci püspök, aki 1740 július 6-án egy átiratban megkérdezi a káptalant: tanácsolja-e a jezsuiták letelepítését Vácon és a szeminárium vezetésének a reájuk való bizását? A káptalan két tanácskozásán, július 18-án és 28-án foglalkozik a kérdéssel. Végül úgy dönt, hogy választát akkorra halasztja, amikor majd a püspök és a káptalan közt fennálló pör befejezést nyer. 1740-ben tehát semmi sem lett a letelepítési tervből. Húsz év múlva egy másik szentéletű püspök, gróf Eszterházy Károly vette igénybe a hasznos szolgálatát egy jezsuita atyának, P. Wüttnek, akinek felhatalmazást ad, hogy az egyházmegyében mindenütt missiókat tarthasson, hordozható oltáron misézhesen, a püspöknek fenntartott esetek alól feloldozhasson, a keresztény tanítás testvérületét (*Confraternitas doctrinae christianae*) felállíthassa, a Szentszéktől ennek adományozott búcsúkat kihirdethesse. Felszólítja a püspök az espereseket, plébánosokat és ezek helyetteseit, hogy a jezsuita atyát szeretettel fogadják s neki munkájában támogatást nyújtsanak.

II. Józsefnek Splényi Ferencet váci püspökké megtévő nominatio-ja 1787 augusztus 10-én kelt. Az érdekes esemény híre csakhamar eljutott Vádra is. Néhány nap múlva megtudta a város, hogy új főpásztora és egyben új földesura van. A város és a püspök akkori viszonya a mai szem vizsgálódása számára kissé szokatlan. Az azóta eltelt időközben egyrészt nagylelkű adományozás, másrészt a rendiségnek eltörlése s az ezzel kapcsolatos változások folytán Vác város nézőpontjából a püspökség anyagi súlya csökkent. Splényi kinevezésekor azonban még tartja a püspökség a maga rendkívüli fölényét a várossal szemben. Gyakorlatilag a város olyan függő viszonyban volt a püs-

⁴² Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonokok. Esztergom, 1900. 387.

pökséggel, amit mai fogalmainkkal nehéz elképzelni. A városi élet irányításának minden szála elvileg a püspökség, gyakorlatilag a püspöki uradalom kezébe futott össze. Mindent ez irányított, minden tőle függött, mindenben ennek akarata jutott érvényre a város vezetésében. Misem természetesebb ilyen körülmények között, minthogy az új főpásztor személye a legközelebből érdekelte a várost és sietve kereste vele az első érintkezést. A püspöki kinevezés hírének vétele után néhány nappal összeül a városi tanács, ahol egyetlen tárgy az, hogy hódoló iratot szerkesztenek az új püspökhöz. A tisztelgő iratot egy küldöttség viszi el Nagyszombatba s nyújtja át 1787 szeptember 7-én Báro Splényi Ferencnek. A küldöttség egy melegszívű ember részéről történő barátságos fogadtatás emlékével tért vissza Vádra. Szükség is volt a vigasztaló benyomásra. A várost a maga megrendült anyagi helyzete valósággal fojtogatta. Nehéz helyzete iránt semmi megértést nem mutatott az uradalom akkori vezetője, Anchely József. Így most az új püspök személye lett a váciak minden reménykedésének a tárgya.⁴³

Splényi püspök első váci látogatásának a napja az 1787. évi október hó 24-e. Délelőtt háromnegyed 11-kor érkezett a városba és Zerdahelyi Gábor felszentelt püspök, káptalani helynöknél szállt meg. Ide jött a város nevében őt üdvözölni Dombay Sándor polgármester és Hajnik János városbíró. A kinevezett püspök mindössze egy napot töltött a városban. Másnap, 25-én délelőtt már távozott is. Búcsúztatására teljes számban jött össze a városi tanács, hogy hódolatát az új főpásztor előtt bemutassa.

A város csakhamar gyakorlati hasznát látta a püspök jóindulatának. Ugyanis nemsokára királyi rendelet jelent meg, hogy ezentúl a városok és községek semmiféle királyi javadalmi birtokot bérbe nem vehetnek, hanem ezek magános bérlők kezébe adatnak. Az uralkodó ez intézkedésével kétségtelenül szociális érzékéről tett tanúságot, a szegényebb néprétegen akart segíteni a városokkal és községekkel szemben. Viszont egyúttal ezeket a közületeket egyik legfontosabb jövedelmüktől fosztotta meg s anyagilag ez számukra a legsúlyosabb megrázkódtatást jelentette volna. Érthető tehát Vác város kétségbeesett erőfeszítése a királyi rendelet megkerülésére. Pártfogók után nézett s ezt az új püspökben és annak jószívéről híres nővérében, Almásy grófnében vélte megtalálni. Közbenjárásuk használt is: Vác nem köteleztetett a királyi rendelet végrehajtására. Almásy grófnének küldöttségileg előszóban, Splényi püspöknek ékes latin feliratban köszönté meg a város a pártfogást. Ebben az 1787 október 27-i keltezésű köszönőiratban többek között ez áll: „Csak a magasságos egék a tanúi, hogy mennyi és mily súlyos bánatsóhaj jutott már nekünk osztályrészül. Nem szűnik ez a

⁴³ Karcsú A. Arzen: Vác város története. I—IX. Vác, 1880 III. 3.

jelen időben sem, hiszen olyan sok aggodalom közt élünk! Ezt tapasztalni fogja majd Méltóságod is kormányzása alatt, hogyan törekedtek itt elnyomásunkra ártatlanságunk ellenére is. Csak arra kérjük Méltóságodat veleszületett szívjóóságától bátorítva, méltóztassék rajtunk könyörölni s megengedni, hogy bármely előfordulható körülmények közt mi is meghallgattassunk.”⁴⁴

Ez eset után néhány nappal, 1787 november 2-án Zerdahelyi Gábor káptalani helynök ír Vácról báró Splényinek Nagyszombatba. Leveléhez mellékelte két hivatalos iratot is. Jelzi róluk, hogy ezek Vácre jöttek s nem az egyházmegyei hatóságának, hanem közvetlenül az újonnan kinevezett püspöknek címeztettek. A káptalani helynök látván a két irat hivatalos jellegét, felbontotta. A királyi helytartótanács — írja Zerdahelyi — súlyos természetű tévedésben van, amit nem szabad megjegyzés nélkül hagyni s valamiképen orvosolni kell. Az új püspöknek eddig csak a királyi nominatio-ja van meg, de még hiányzik Róma részéről a megerősítés, a confirmatio. Márpedig ennek a leglényegesebb jogi aktusnak a megtörténte előtt ő még nem igazi püspök, joghatóságot nem gyakorolhat, ügyeket nem intézhet. Az egyházmegye kormányzására az Egyház törvényei szerint most még a káptalani helynök az illetékes. De ő, Zerdahelyi tudja, hogy ilyesmiről tárgyalni a királyi helytartótanáccsal igen nehéz s az nem igen engedne abból a felfogásából, hogy a királytól nominatio-val rendelkező személy már teljesjogú püspök. Mit kellene tehát tenni? A káptalani helynök kétféle megoldási lehetőséget lát. Az egyik az volna: az érkező hivatalos ügyeket ő, Zerdahelyi mint káptalani helynök Vácon érdemben elintézi; utána elküldi a nominált püspöknek s ez továbbítja a helytartótanácsához, mintha saját intézkedése volna. Ám ő e megoldást nyugodt lélekkel nem tudja tanácsolni, mert ezzel azt a látszatot keltenék, mintha egyházi személyek jóváhagynák a királyi túlkapást. Ennek pedig még a látszatát is kerülni kell. A másik és jobbik megoldás ez volna: jöjjön Báró Splényi Vácre, itt választassa meg magát a pápai megerősítésig káptalani helynöknek s akkor jog szerint intézheti az egyházmegyei ügyeket. Ő Zerdahelyi készségesen hajlandó lemondani a káptalani helynökségről.⁴⁵ Báró Splényi válasza Zerdahelyinek e felterjesztésére nem ismeretes. De a fennmaradt iratokból az állapítható meg, hogy nem jött Vácre, nem választatta meg magát káptalani helynöknek, soha a legkisebb mértékben nem avatkozott bele az egyházmegyei ügyek intézésébe, hanem a pápai megerősítésig az egyházmegye kormányzását teljes hatalommal Zerdahelyi intézte.

Végre megjött a pápai megerősítés is. VI. Pius pápa prekonizációs bullája 1788 április 3-án érkezett meg Splényi kezei-

⁴⁴ Protocollum Civitatis Vacensis. 27. X. 1787.

⁴⁵ Protocollum Eppatus Vacensis, 1787. 254—257.

hez. Tíz nap mulva, április 13-án szentelte őt püspökké Pozsonyban a hercegprímás, gróf Batthyány József.

Az egyházmegye kormányzatának átvételére 1788 április 21-én érkezett meg Vádra. Úgy jött, hogy senki sem tudott érkezéséről. Az egyszerű szerzetesi magatartást le nem vető új püspök e napnak estéjén, amikor a városra már sötétség szállt s ő feltűnés nélkül bejöhett, este nyolc órakor érkezett meg csendben, minden ünnepeltetést kerülve. Amilyen csendes, feltűnés nélküli volt a megérkezése, ugyanolyan maradt mindvégig kormányzása is. Másnap, 22-én reggel 8 órakor fogadta a városi tanácsot és tisztviselői karát, akik a püspök mint a város földesura előtt bemutatták alattvalói hódolatukat. Ugyanilyen egyszerűen zajlott le az egyházmegye kormányzásának átvétele is. Minden külső ünnepélyesség mellőzésével a székesegyházba hívatta a káptalan tagjait s előttük felolvastatván a pápai kinevező bullát, hozzáfogott új munkakörének betöltéséhez.

A továbbiakban tárgyilag nagyon elütő események párhuzamos ismertetésének elkerülésére külön választjuk Splényi püspök működésének, mint Vác földesurának és mint az egyházmegye főpásztorának történeti ismertetését. — Splényi püspöknek mint Vác földesurának az első néhány érintkezése a város vezetőségével, mint már érintettük, a legszívélyesebb volt. A püspök jószívű közbenjárása több kedvezményt kieszközölt a városnak. Vádra érkezése után azonban a helyzet változik, fokozatos az elhidegülés, többször merül fel ellentét. Ami meglehetős rejtély, ha Splényi püspök természetes jó szívére és erősen egyházas érzületére gondolunk. Az ok nem is a főpásztor személyében keresendő. Mert míg a püspök és a város népe és vezetősége közt az érintkezés közvetlen volt, semmi nyomát sem látjuk az ellentétnek. Ám a szerzetes lelki alkatú főpásztor húzódozik az anyagi ügyek közvetlen intézésétől s belátja, hogy lelkileg annyira zilált egyházmegyéjére kell fordítania minden gondját, energiáját: másokra hagyja az anyagiak kezelését. Vádra jöveletekor a már ismert Anchely az uradalom igazgatója. A püspök csak annyit lát, hogy mindent rendbentart, a javadalom jövedelmeztetéséhez ért, munkakörében lelkiismeretes és tagadhatatlanul hozzáértő. A királyi helytartótanáccsal is meggyűlne a baja, ha elbocsátaná, azért kezén hagyja továbbra is a javadalom kormányzását.

Sajnos azonban Anchely előnyös tulajdonaival egyenes arányban állottak hibái is. A város vezetőire, lakóira és az uradalom alkalmazottainak érdekeire soha semmi tekintettel nem volt, követeléseiben annyira szigorú, hogy az már a zsarolással egyet jelentett. Kérlelhetetlenségéből akkor sem engedett, amikor a körülmények, főleg a város kiáltó szegénysége és nyomora ezt megkövetelte volna. A vele való személyes érintkezéstől mindenki menekült, annyira fennhéjázó, sértegető és támadó tudott

lenni. Ez az ember állott a püspök és a város közé. S mivel hibáit főpásztora előtt ügyesen leplezni tudta s a javadalom érdekei rendíthetetlen harcosának szerepét ügyesen megjátszotta. Splényi püspök bizalmával ajándékozta meg s Anchely intézkedéseire a maga jóváhagyását megadta. Kifelé Anchely a maga által teremtett helyzeteket ügyesen a püspök intézkedéseinek tüntette fel, ami nem járult hozzá az egyébként pedig oly jóságos főpap népszerűségének a növeléséhez. S ha húzódik át Splényi püspökségén valami borultabb tónusú árnyék, akkor ez a tudtán és akaratán kívül álló helyzetből, az ő egész egyéniségétől annyira távollévő okból, egy lelkiismeretlen ember előtte ügyesen leplezett gazdasági parancsuralmából következett. De még egy ilyen gazdasági zsarnokon keresztül is sokszor tudott utat törni a város felé Splényi püspök szívjósága.

Tartsuk meg azonban az események időrendi fonalát. A püspök Vácra jövetelének időpontjában a város anyagi helyzete siralmas képet mutat. A helyzet nehézségét nemsokára még fokozza, hogy II. József okatlanul török háborút tervez. Megkezdődnek a behívások, katonaállítások. Vác sem kerülheti el sorsát. 1787—88 telén a rendes katonaság mellé újabb katonacsoport érkezik a városba, számuk közel 1000 főre emelkedik. Katonaszállások részére be kellett rendezni a piaristák házának egy nagy részét, a volt angolkisasszonyok intézetét, a volt Theresianumot s a berendezési költségek mind a várost terhelik. Még ennél is nagyobb gond a katonalovak eltartása, amit szintén a város volt köteles elvállalni. A tél tartamára a vármegye 12,317 teljes loadag megadását vetette ki.⁴⁶ A nyomort a városban fokozta az előző rendkívül terméketlen esztendő. A város szegényebb néprétege valóságos éhhalál előtt állt. A város vezetésének minden erejét latba kellett vetnie a nagyobb bajok megelőzésére. 1788 január, március és április havában a város búzát, rozsot, árpat vásárolt és osztott ki a szűkölködők között.⁴⁷ Hogy vetőmag hiányában a földek üresen ne maradjanak, az uradalom és vármegye együttesen adott vetőmagot a rászorulóknak.

Megszorítást szenvednek a váciak a szendei, a két szóri, püspökhavani, püspökszilágyi, kállói és magyalosi erdők használatában, ú. n. faizásában. Már ez keserűen hat a városra, de még inkább, mikor Anchely mesterkedésére új, az eddiginél súlyosabb természetű úrbéri szerződés terjesztetik a város elé. A városi tanács a feltételeket elfogadhatatlanoknak tartja s egy siralmas hangú folyamodvánnyal fordul a püspökhöz. Többek közt a kérvényben ez áll: „E város keletkezése óta a volt földesúri elődök előékenységből bizonyos szabadalomban tartaték,

⁴⁶ *Karcsú*: i. m. III. 4.

⁴⁷ *Protoc. Civit.* I. III. IV. 1788.

ami mind az uralkodóra, mind a földesúrra hasznosabb volt, mert így a szolgalmakat hűen teljesítette. És most hűségéért egészen parasztlábra állíttassék? Kolonits bíbornok őfőmagasága, mint egykori váci püspök, e várost a szabad királyi városok közé akarta emeltetni; és most... e kegyes szándék helyett falusi sorsra taszítottassunk le?... Vác mint püspöki város az 1770. év körül, az úrbéri rendezések behozatala idején... némely kiváltságban részesült, mivelhogy előkelőbb lakókból áll, mint amilyenek a falusiak!"⁴⁸ A kérvény a továbbiakban élénk színekkel ecseteli a város jelenlegi nagy nyomorát, aminek oka a folytonos harci mozgalmak előidézte rendkívüli terhek. — De hiábavaló volt az ékesszavú kérvény, Anchely befolyására nem tért el a földesúr a királyi rendelet szerinti újabb szerződéskötéstől. A püspök eljárását azzal indokolta, hogy a királyi rendelet végrehajtása kötelező, neki nem lehet a törvénnyel szembehelyezkedni. S mikor a városi tanács még a következő 1789-i esztendőt is huzavonával tölti, folyton újabb kifogásokkal áll elő, az új szerződést aláírni nem akarja, a püspök türelmét vesztvén s a királyi rendeletre hivatkozván végrehajtja akaratát s a város makacskodása miatt Anchely ösztönzésére a várostól elveszi a bérletet s azt magánosok kezébe juttatja.

Míg a püspök javadalma védelmének érdekében nem engedhetett, addig minden a várost valóban súlyosan érintő terhen igyekezett enyhíteni. Így mikor Hajnik János városbíró 1788 november 15-én azzal a hírrel jött meg Pestről, hogy a városnak újabb 800 katonát kell befogadnia, a püspökhöz fordultak kérvénnyel, hárítaná el ezt az újabb veszedelmet a várostól. A jószívű főpásztor szívesen ígérte közbenjárását, mert amint mondá: „ő maga is látja és tapasztalja már a népnek kíméletlen nyomorgatását.”⁴⁹ Egy-egy levelet küldött gróf Almásyhoz és báró Barkó tábornok, budai főparancsnokhoz. Ez utóbbi válaszában megnyugtatta a püspököt, hogy kívánságához híven mentesíti a várost az újabb beszállásolástól.

A következő év telén (1789) azonban már semmi közbelépés nem használt. 1789 november 13-án jelenti Barkó tábornok, hogy kénytelen Vácra is újabb két csapat tüzérséget küldeni s egyben a város 22,000 szénaadagot köteles lőtartásra adni.⁵⁰ A katonák egy részének teljes ellátását a városnak kellett elvállalni, ami újabb súlyos anyagi megterhelést jelentett. Viszont hasznos jövedelmi forrásnak számított, hogy a lakosság rendkívüli öröme 1789 február 6-án II. József megengette a váci bortermelőknek a házankénti italárúsítást. A ma egészen magyar Vác városának akkori nemzetiségi viszonyaira jellemző adat, hogy az 1789-i év folyamán Anchely József az

⁴⁸ Protoc. Civit. 1788—89.

⁴⁹ Karcsú: i. m. III. 6.

⁵⁰ U. a. III. 11.

uradalmi szolgalmányi tanács tagjaiul a következőket nevezte ki. A magyarok közül: Kiss Bélát, Pajor Pált, Gáll Józsefet, Kurdy Mihályt, Szalay Mihályt, Késmárki Mátyást és Papp Györgyöt. A németek közül: Glabanovits Mihályt, Kratzer Ignácot, Heweträger Ádámot, Schwartzl Józsefet, Marschall Jakabot, Ehmann Györgyöt és Fray Tádét. Az a tény, hogy külön magyar és német tagokat választanak, mutatja, hogy a két népcsoport külön-külön élte a maga életét, az pedig, hogy egyenlő számban hetet-hetet neveztek ki mindkét csoportból, valószínűsíti, hogy körülbelül egyforma mennyiségben éltek a városban magyarok és németek.

A város főtörékvése a következő 1790. esztendőől, hogy megszerezze a szabad királyi jogot. Ebben több önállóságot és hathatósabb védekezést vélt találni az anyagi zaklatások ellen. A következő néhány esztendő e kiváltság megszerzésének a lázában ég. 1790 február 20-án meghal a nagy reformer, II. József s átveszi az uralmat öccse II. Lipót. A váci városi tanács arról hall híreket keringeni, hogy Pestről az egyetemet más városba helyezik át. Május 17-én ülést tart a tanács s egyhangúan elhatározza, hogy küldöttséget meneszt Bécsbe s megkéri Ófelségét, helyezze Vádra a pesti egyetemet. Ehhez fűzte még Vác városa azt a másik kérését, hogy amint II. József megadta nekik a szabad bormérés kiváltságát, ugyanezt erősítse meg II. Lipót is. A szándékot tett követte s a város küldöttsége a pünkösöd utáni pénteken kihallgatáson jelent meg Ófelsége előtt. Latin nyelven adták elő kérelmüket. A királyt meglepte a hír, amely arról tudatta, hogy az egyetem elkerül Pestről. Ez mindenesetre arra vall, hogy a hírnek semmi komoly alapja nem volt. A király a küldöttségnek részben német, részben latin nyelven válaszolt. Kijelentette, hogy az universitasnak Pestről való elmozdításáról mit sem tud. Majd a másik kérésre vonatkozóan azt tudakolta, hogy ki háborgatja őket a szabad bormérésben? A küldöttség azt válaszolta, hogy jelenleg senki, de félnek, hogy ez a jövőben megtörténhetnék, azért legalázatosabban kéri e joguk írásos megerősítését. A király kijelentette, hogy legyenek csak békében, ilyen veszély nem forog fent. A küldöttség a továbbiakban előadta, hogy a háború miatt a város eddig 50,000 forintnyi kárt szenvedett. A király mondá: Elhiszem, tudom s meghatott hangon tette hozzá: Köszönöm a hozott nagy áldozatot. Aztán azzal bocsátotta el a küldöttséget, hogy legyenek eltelve jó reménységgel, sorsukat szíven viseli s ő alattvalóinak igazi atyja akar lenni.⁵¹ A küldöttség örvendezve vitte a hírt Vádra s ez a lelkesedés az egész városra kiáradt, mikor megtudták, hogy szabad bormérésükben, az ő legfőbb jóvedelmükben háboríttatni nem fognak.

Ugyanezen (1790) év szeptember 28-án a városi tanács

⁵¹ Protoc. Civit. 2. VI. 1790.

foglalkozott a nép elkeseredett hangulatával a katonai terhek miatt. A tanács kijelentette, hogy nem tartozik e város a vármegyéért, még kevésbé az országért olyan igazságtalan és óriási terheket viselni, amelyek már odáig fokozták a nyomort, hogy most már a szegényebbek potomáron kénytelenek kis házacskaikat elkótyavetyélni, csak hogy valamikép tengethessék életüket és fizethessék a kibírhatatlan közterheket. Kérvényt nyújtanak be a vármegyéhez, telve keserves panasszal eddigi nagyfokú kihasználásukért a Vácra kihelyezett nagyszámú katonaság eltartásával. Neheztelően említik fel, hogy Vác városának gazdag környéke semmivel sincs sujtva, katonaságot nem tart, ami bizony nem igazságos elosztása a terhek viselésének. De a kérvény nem sokat ért, a váciak ígéreten kívül megint nem kaptak egyebet.

II. Lipót megkoronázása 1790 november 15-én zajlott le fényes ünnepségek közepette Pozsonyban. A város megbízottakat küldött a koronázásra azzal a meghagyással, hogy járuljanak Őfelsége elé s kérjék a városnak a szabad királyi jogot. A küldöttségnek sikerült is bejutni a király elé, aki előtt hivatkoztak májusi királyi fogadtatásukra s a király ama felhatalmazására, hogy őt a koronázás alkalmával ismét keressék fel. A király visszaemlékezett rájuk s latinul így szólt hozzájuk: Tudom, hogy uraságtok Vác küldöttei s városuk számára a szabad királyi jogot kéri. Kérésük igazságos, megkapják Pécs és Eger városokkal együtt, ez már benne van az országgyűlésen a Karokhoz intézendő kéréseim között.⁵²

Az egy hónap múlva, december 20-án a pozsonyi országgyűlésről hazatérő Splényi püspök az őt üdvözlő városi tanács előtt sajnálatosnak ítélte, hogy a polgármester, Dombay Sándor egyezkedés helyett az uradalom ellen pört indított. A polgármester meglepetésében nem védekezett, de másnap a városi tanács előtt kijelentette, hogy a pör elindítója nem ő, hanem Benke János egykori városbíró volt.

A következő 1791-i év május 31-én a vármegyétől rendelet jött, amely eltiltotta a váciakat a szabad borméréstől. A jó polgárok ezt nagyon zokon vették s hangoztatták, hogy ezzel megélhetésüktől fosztották meg őket. Azonnal küldöttséget menesztenek a püspökhöz, aki azonban kijelenti, hogy nem áll hatalmában változtatni az országos törvényen, amelynek alapján a vármegye a maga döntését meghozta. II. József ellenkező engedélye önkényes és törvényellenes volt. Neki is kötelessége a maga javadalma érdekeit megvédelmezni, amelyre olyan hihetetlen anyagi megterhelések nehezdednek. Június havában újabb, ismét a püspök elé küldött kérelmezőkkel próbálkozott a város, de a főpásztor ismét a törvényre hivatkozott. De hozzátette, hogy

⁵² Tragor Ignác: Vác története. Vác, 1929. 192.

ha a váciaknak ez ügyben kedvük van öfelségéhez küldöttséget meneszteni, ezt nem ellenzi s örülni fog, ha királyi engedély alapján kérésük teljesülhet. A küldöttség azonban mindenáron a püspöktől akarta a boráruláshoz megszerezni az engedélyt s mintegy kényszerítésképen a városbíró így szólt: „A nép elkeseredése olyan nagy, hogy minden percben attól tarthatni, hogy vérengzésben tör ki.” De a püspök azt válaszolta, hogy neki még ez esetben sincs joga törvényellenesen cselekedni.⁵³

A város most más oldalról kezdte megmozgatni a maga ügyét. A vármegyén keresztül Pesten és Bécsben. Ez utóbbi helyen előbb ügynöke, majd újabb küldöttség által. A király ez újabb kihallgatáskor hajlandó lett volna megadni a kiváltságot, de a közbeeső fórumok ezt mindig megakadályozták. Végre sok huzavona után már testet ölthetett volna a város kívánsága, ám a szabad királyi jog elnyerésének súlyos pénzügyi előfeltételét megteremtteni a város nem volt képes. Közben anyagi és városkormányzati ellentétek merültek fel a város és az uradalom, továbbá a város meg a város papi körei között. Splényi püspök életében ezek a függő kérdések nem is oldódtak meg. Jóval halála után is folyt még a törekvés a szabad királyi városi jog megszerzésére. Később azonban az a belátás kerekedett felül, hogy hasznosabb a városnak az uradalommal kedvező szerződést kötni, mint a nagy költséget jelentő s talán a várakozásnak meg nem felelő kiváltság megszerzését tűzön-vízen keresztül szorgalmazni.

Feltűnhet, hogy Splényi püspöknek, aki pedig jószívről híres volt, milyen szigorú a magatartása az anyagiakban a várossal szemben. Tény, hogy a város akkori anyagi helyzete siralmas képet mutat, de az is bizonyos, hogy ezt a helyzetet az átmeneti terméketlen esztendőök és a felidézett háborús idők hozták magukkal. Ez átmeneti bajokért nem vállalhatta a püspök az egyházi javak jövedelmének örök időkre szóló megcsonkítását. Tudta, hogy a város fölött a gazdasági bajok átmenetiek, amelyek a viszonyok egyensúlyának helyreálltával rendeződnek, viszont az uradalom lényeges jogairól való lemondás egyszersmindenkorra megfosztaná a püspökséget olyannyira szükséges hányadától. Az egyházmegye ugyanis még ez időben is mint kietlen ázsiai pusztá terült el Vác lábainál a Duna-Tisza közt, a Tiszán túl egészen le Szegedig. S ez az óriási terület a töröktől okozott ájulásából még nem tért magához. Mi mindent kellett itt még tenni?! S ennek legnagyobb hányada a püspökségre hárult! — Meg ismét hangsúlyozandó: II. József szinte teljesíthetetlen anyagi követelésekkel terhelte meg Splényi püspököt ki-nevezésekor. Ennek előteremtése nem sikerülhetett, ha a püspök mindenütt engedményeket tesz. Ezenkívül mint a jog és törvény

⁵³ Protoc. Civit. 1. V. 1791. 890.

szellemében gondolkozó főpap, az egykori jogtanár, a hazai törvényekre hivatkozott, amelyek valóban mindenestül a püspök eljárását igazolták. Ismét újabb mérlegelési szempont: a buzgó, elsősorban lelkiekkel törődő főpap az uradalmi kormányzóra, Anchelyre bízta a javadalom ügyeit s ennek a kíméletlen embernek a kilengéseiért nem lehet a püspököt elmarasztalni. A püspök személye még így is nagy egyensúlyozó és visszatartó erő képviselt, ami kitűnik abból, hogy Anchely féktelen dühöngése és kártevései Vác városára igazában még csak Splényi halála után zúdultak. A püspök jószíve Anchely intrikái ellenére is több ízben megmutatkozott a várossal szemben s hogy mennyire igazságos tudott lenni, mutatja az, hogy bár 1790-ben ő még a polgármesterre, Dombayra neheztelt az uradalom ellen indított pörért, később mikor megtudta az igazat, ő volt az, aki tartotta tekintélyével Dombayt városvezetői tisztségében. Vagy amikor Anchely egy rétet jogtalanul elvett a várostól s ez a püspökhöz fellebbezett, a főpap haladéktalanul elrendelte a rét visszaadását. Ugyancsak Splényi püspök adományozta a városnak azt a területet, amelyen később a városi lőház épült. — A váci székesegyház előtti impozáns tér is Splényi püspök idejében nyerte mai szépségét. Addig mocsaras terület vette körül a főtemplomot. Végre 1791-ben a püspök kívánságára intézkedett a város vezetősége, hogy az évek óta folyton növekvő mocsár kiszáritassék s a tér illően kicsinosíttassék.⁵⁴

Splényi püspökségének eseményei közé tartozik a török követnek: Ebu Bekier Rattif effendinek átutazása Vácon keresztül Bécs felé 1792 január 29-én. A követ nagy kísérettel jött. Vácról küldöttség vonult ki üdvözlésére a váci határban lévő kegytemplomig, az úgynevezett Hétkápolnáig. Mozsarak és fegyverek díszlövésai közepette tartotta bevonulását a városba. Egy kis időre megpihent a „Szarvas” vendéglőben, majd tovább folytatta útját Bécs felé.

Elmúlt a török háború, de jött helyette a franciák elleni hadviselés. A városi jegyzőkönyv 1793 július 23-i beszámolója⁵⁵ már felsorolja, amit a város pénzben és természetbeni hozzájárulásban e célra áldoz. A püspök már 70 q gabonát juttatott az újabb háborús szükségletekre. A hadviselés minden további rezdülése érzékenyen érintette a püspöki várost s egyre tetemesebb az általa meghozott áldozat. A késő ősztől kezdve egyre számosabb hadifoglyot hoztak Vácra. Tizenkettenként szállásolták el őket magánházakhoz egy-egy magyar katona őrzetében. Ragályt hoztak magukkal s elsősorban maguk a szerencsétlen foglyok hullottak el. Tömegsírokban temették el őket. Az eltemetődők között az egyik váci napszámos egy élő is észrevett, de hogy ne legyen vele baja, kocsijával lelketlenül a beteg nyakán

⁵⁴ Protoc. Civit. 4. XI. 1791.

⁵⁵ Protoc. Civit. 23. VII. 1793.

keresztülhajtott. Gonosztette azonban kitudódott s elvette a megérdemelt büntetést. A városi temetőőr külön 3 forintot kapott 66 francia fogoly elföldeléséért. Rendeletet hoztak, hogy a sírok jó mélyre ásandók, különben tovább terjed a ragály s minden tetem oltatlan mézsporral jól behintendő; összes ruhadarabjuk gondosan elégetendő. A Dunán egyre több francia foglyot szállítottak le, a polgárok esengve könyörögtek, hogy ne hozzájuk szállásolják, hanem a középületekbe. Nemsokára a helytartótanács szigorú vizsgálatot indított Vác városa ellen, mert állítólag a hadifoglyok tömeges pusztulását a város gondatlansága okozta. Nagyobb mulasztást azonban a vizsgálat nem tudott kideríteni s így a várost felmentették.

Még a következő, 1795-ös esztendő is a háború izgalma tartotta hatalmában. A püspök 1795 december 11-én a székesegyházban Te Deumot mondott azért a győzelemért, amelyet egy magyar sereg vívott ki a franciákon. Ez aztán utolsó nyilvános szereplése is volt Splényi püspöknek Vácon.⁵⁶

Splényi püspöknek székhelyével, Váccal összefonódó története után⁵⁷ lássuk az ő tulajdonképeni főpásztori működését: egyházmegyéjének általa történő kormányzását. A csaknem agályosságig lelkiismeretes új püspöknek első gondját képezi, hogy rendkívül kiterjedt és felelősségteljes munkakörét hiánytalanul tudja ellátni. Ezért az igazi szerzetes alázatosságával a kezébe tett hatalomnak a megosztására gondol: szemében nem a hatalom maradéktalan birtoklása, hanem a rábízott feladat minél tökéletesebb elvégzése a fontos. Ezért székfoglalása után nemsokára (1788 június 2.) decretumot bocsát ki, amelyben a legmesszebbmenő joghatósággal ruházza fel a káptalant és ennek a fejét, a nagyprépostot. Jelzi, hogy ez elhatározásának indítéka a rábízott feladat minél tökéletesebb elvégzése.⁵⁸ Kitűnő patrisztikus és kánonjogi műveltséggel, az Egyház ősatyáinak szellemét lehelő gondolatsorral, Antiochiai Szent Ignácot, Aranyszájú Szent Jánost, Szent Jeromost, majd a trienti szent zsinatot idézve⁵⁹ beszél a püspöki méltóság szépségéről, magasztosságáról, de egyúttal félelmetes felelősségteljességéről is. Végül kijelenti, hogy a káptalan fejével oly módon osztja meg hatalmát, hogy a neki, mint az egyházmegye főpásztorának a *ius commune*-ban megadott összes jogokat, valamint a kinevezési bullában a személyének juttatott különleges felhatalmazásokat⁶⁰ delegálja a káptalan fejének, Zerdahelyi Gábor felszentelt püspöknek.

A püspöki iroda kancelláriusává Schwarzl Ferenc nagykáti esperest tette meg, akit a király három év múlva Splényi

⁵⁶ Tragor Ignác: Vác multja és jelene. Vác, 1928. 106.

⁵⁷ Az utókor kegyelele Vác egyik utcáját Splényi püspökről nevezte el. Tragor: Vác utcái és terei. Vác, 1918. 95.

⁵⁸ Protoc. Eppatus Vacienis, 1788. 411.

⁵⁹ Syn. Trid. Sess. XXIV. Cap. XII. de Reform.

⁶⁰ VI. Pius pápa 1788 március 16-ról keltezett bullája.

előterjesztésére kanonokká nevezett ki. A püspöki hivatal addigi többi egyházi tisztviselőit megerősíti munkakörükben, pontosan körülírván az egyes aulisták kötelességét.

Splényi püspök egész egyházkormányzatán átvonul szigorú felügyelete papjainak tiszta erkölcsi élete, jó hírneve, papi buzgóságuk ápolása és lelkipásztori kötelességeik lelkiismeretes végzése fölött. Akadt is mit gyomlálgatnia. A török kiűzése után hatalmas méretűvé nőtt egyházmegye megszorodott plébániáit még mindig nem tudta kellő számú pappal ellátni. Ezért olyanokkal kellett küszködnie, amilyenek éppen voltak. Egykönnyen nem nélkülözhetett egyet sem. Pedig egyrészt a török uralom miatt a rendes papi nemzedék nevelésének folytonossági hiánya káros volt, másrészt a XVIII. század végén lábrakapott erkölcsi frivolitás az amúgy sem túl magas szintet még mélyebbre süllyesztette. Nem csoda, ha az új püspök elé nem mindenütt tárt a nagy egyházmegyében vigasztaló kép. De nem fáradt bele a helyzet javításába. Érdekes világot vet a püspök ezirányú munkájára a következő néhány mozaik.

1788 augusztus 16-án felszólítja a mezőtúri plébánost, Dányi Istvánt,⁶¹ hogy a felőle keringő mende-mondák elkerülésére távolítsa el házvezetőnőjét. A plébános válaszában hangoztatja, hogy kész engedni a püspök óhajának, de kéri, változtatná meg mégis döntését. Csak befeketítő rágalom az, amivel alkalmazottját illetik, aki konvertita s könnyen visszaeshetnék régi eretnességébe, ha látná, hogy ellenségei olyan könnyen diadalmaskodtak fölötté. A kárörvendők már most híresztelgetik szerte a faluban győzelmüket. A püspök helyt enged a kérésnek azzal, hogy keressen a plébános alkalmazottja számára újabb elhelyezkedési lehetőséget s míg ez megtörténik, addig visszatarthatja plébániáján.

Mikor a jászok kapitánya panaszlevelében megvádolja a jázsági plébánosokat, hogy a párbérszedésnél a pozsonyi mérőnél nagyobb mértéket használtak, a püspök nem késlekedik a bepanaszoltak megrendszabályozásával.⁶²

Némay János cserhátszentiványi plébánost a józan életre, Toronyossy János magyarnándori plébánost a szelidségre és békeszeretetre, — Kapitány Endre ecseri plébánost a szorgalmas prédikálásra figyelmezteti.⁶³

Intelmeken kívül, ha szükségét látja, szigorú büntetést is szab ki a vétkesekre. Így Mertz Ignác dányi és Légrády Mihály apostagi plébánosokra.⁶⁴

Tápiószele vezetőemberei plébánosuk, Krizmanics Mihály

⁶¹ Protoc. Eppatus, 1788. 432.

⁶² U. o. 433.

⁶³ U. o. 433 és 455.

⁶⁴ Protoc. Eppatus, 1791. 380.

ellen fennhéjázás, a vecsési hívek pedig hanyagság címén emelnek panaszt a püspöknél papjuk ellen.⁶⁵

Szigorú feddést kap a szegvári plébános, Sáffrány Mihály, mert káplánját tettelesen bántalmazta. Hiábavalónak minősíti a plébános mosakodását, mert ez az eset már más káplánjával is előfordult. De vajjon gondolt-e arra a plébános, — írja neki — hogy tetteivel (felszentelt pap bántalmazásával) megsértette a „privilegium canonis”-t, kiközösítés alá esett s mint ilyen elvesztette beneficiumát? Azért „ad cautelam” kérjen feloldozást a kiközösítés alól, nehogy jogtalanul használja javadalmát.⁶⁶

Az újhartyáni plébánosnak, Gramantik Józsefnek a rossz évi termés címén anyagi segílyt utal ki. Egyúttal helyteleníti és nem ad engedélyt a plébánosnak ama tervéhez, hogy a kevésbé termékeny földeket megműveletlenül hagyja. Figyelmezteti, hogy esküje értelmében köteles a földeket gondozni s ha kell, értük áldozatot is hozni.⁶⁷

Korholó levél megy a soroksári káplánnak, Földy Jánosnak. Sok panasz van rá: nem engedelmeskedik plébánosának, túlságosan szeret enni-inni, idegen helyeken vendégeskedik, késő éjtszakáig kimaradozik és botrányokat okoz. A püspök Szent Jeromos írásaiból vett idézetekkel és atyai intelmekkel hívja fel a jó útra való visszatérésre.⁶⁸

Egy másik fiatal papot, Márffy Ferencet kihágásaiért berendel Vácra prebendáriusnak, hogy így a püspök szeme előtt legyen.⁶⁹ — Gázsó József mácsai káplánnak rendelkezést küld, hogy a róla hallott panaszok miatt jöjjön be Vácra s a subdiaconusokká szentelendőknek most kezdődő nyolcnapos lelkigyakorlatán vegyen részt.⁷⁰

Az esperesi időszaki értekezletek jegyzőkönyvét s az esperesek jelentéseit gondosan átolvassa s megteszi rá megjegyzéseit, megadja utasításait. — Dianovszky János csongrádi espereshez kérdést intéz: igaz-e, hogy ott a kerület iskoláiban a hitoktatás nem az előírt módon történik? És ha nem, miért?⁷¹ — A gödöllői espereshez pedig a szentbeszéd tartásáról intéz kérdést.⁷² — A csongrádi főesperesnél aziránt érdeklődik, igaz-e, hogy Buhovits Lázár fiatal pap nem végzi a kötelező papi zsolozsmát?⁷³ — Az új püspök az egyházmegyei kormányzás átvételét követő évben némileg módosítja az egyházmegye eddigi es-

⁶⁵ Protoc. Eppatus, 1794. 44 és 98.

⁶⁶ Protoc. Eppatus, 1794. 31.

⁶⁷ Prot. Epp. 1794. 178.

⁶⁸ Prot. Epp. 1794. 29.

⁶⁹ Prot. Epp. 1794. 99.

⁷⁰ Prot. Epp. 1795. 237.

⁷¹ Prot. Epp. 1794. 61.

⁷² Prot. Epp. 1794. 190.

⁷³ Prot. Epp. 1794. 14.

peresi beosztását. Megszünteti a nagykatai esperességet s létesíti a gödöllőit.⁷⁴

Nemcsak szigorú számonkérője papjainak, hanem ha kell, védelmezője is; ha kell: vigasztalója. — Légrády Mihályt, a püspöknek egyébként oly sok gondot, keserűséget okozó apostagi plébánost erőlyesen megvédi a kegyura, Csepreghy Mihály részéről fenyegető jogtalanság ellen. Ez a kegyúrhoz intézett hatalmas méretű átirat egyúttal remek jogi elaboratum is, a kánoni törvények szípkázó ismeretétől s egy éles elme finom jogászai következtetéseitől ékes.⁷⁵

Máskor meg a pestvármegyei alispánhoz, Szily Józsefhez fordul megkereséssel, igazolván, hogy a bugyi plébános körül támadt vitában a plébánosnak van igaza s az általa követelt négy szekér széna neki jogosan kijár.

A nógrádi espereshez meleghangú vigasztaló levelet küld a jószívű püspök. Bátorítja, hogy ne törődjék azokkal a rágalmakkal, amelyeket rá szórnak s amelyekről értesítette a püspököt is. Nem szabad helyet engedni a letörtségnek. Végezze munkáját teljes odaadással és nyugalommal. A hajsza a gonoszlélek műve, aki szép munkájában meg akarja bénítani. Azzal a szép idézettel igyekszik lelket önteni az esperesbe, amelyet Nagy Szent Gergely pápa írt a hozzá hasonló panasszal forduló Constantinus püspöknek.⁷⁶

II. Józsefnek egyes szerzetesrendeket eltörlő intézkedései okozták, hogy a papi renddel bíró szerzetesek, házaik feloszlása után mint világi papok helyezkedtek el az egyes egyházmegyekben. A váci püspöki megye területén is bőven találkozzunk ezidőtájt ilyen volt szerzetesekkel. Az egyházmegyei kormányzat szívesen látta őket, az Alföld hatalmas terein volt hely foglalkoztatásukra. Egyrészüik derekasan megállta helyét, mások azonban a szerzetesi zárt élet ellentétéként megjelenő új munkakört és életmódot megszokni nem tudták, a szerzetesi regula fegyelmező ereje nem óvta őket s így egyensúlyukat veszítették.

A feloszlott kapucinus rendből Splényi püspök idejében a váci egyházmegyében találkozunk P. Novák Placidusszal, aki előbb dunaharaszti káplán, később dunavecsei kihelyezett lelkész. P. Horváth Bernardinnal, aki Dorozsmára került káplánnak. Itt csakhamar összetűzése támadt plébánosával, akit incontinentiával gyanúsított meg, amit nyíltan kifejezésre is juttatott. Ezzel viszont kihívta plébánosa haragját, aki mások jelenlétében a leg súlyosabb szóbeli sértésekkel illette káplánját. A káplán a püs-

⁷⁴ Az új szabályozás következtében a váci egyházmegye Splényi püspök idejében a következő esperességekre oszlik: Districtus Cathedralis, Neogradensis, Gödöllőensis, Ketskeméthiensis, Szolnokiensis, Szolnokiensis ad Tractum Tibisci, Csongradiensis, Cis-Tibiscanus, Trans-Tibiscanus, Soroksáriensis Inferior, Soroksáriensis Superior.

⁷⁵ Prot. Epp. 1788. 420—428.

⁷⁶ Prot. Epp. 1788. 430.

pökön keresztül akart magának elégtételt szerezni. A főpásztor levelének hangja atyai, de szigorú: követeli a béke helyreállítását s a szeretetben való további együttműködést.⁷⁷

A domonkosrendiek közül szépen dolgozik Vácon P. Hermann Elizeus. De amikor II. József halála után a rend egy-két helyen ismét föléled, német nyelvtudása miatt Kassára helyezik. A püspök sajnálja ezt az áthelyezést, de nem akar a rendi ügyekbe beleavatkozni. Mégis úgy látszik, hogy nevezett páter közben a világi papi életet annyira megszokta, hogy később véglegesen a váci egyházmegyében helyezkedett el mint világi pap.⁷⁸

A másik domonkosrendi szerzetes, P. Bodroghy Dezső csanyteleki kihelyezett lelkész lett. Megunván a lelkipásztorkodást, illetlen, sértegető hangú levelet írt a püspöknek: a világi papi élet nem tökéletes, sőt visszataszító, neki nincs is hozzá kedve, visszavágyik a szerzetbe. A levél hangja miatt a püspök méltóságán alulinak tartja, hogy arra közvetlenül válaszoljon. Helyette a csépai plébánosnak, Domonyi Mátyus Jánosnak ad megbízatást, hogy intézzon kérdést P. Bodroghyhoz: akar-e továbbra is az egyházmegye szolgálatában maradni vagy nem? Ha igen, áthelyezi őt Soroksárra káplánnak. Ő — a püspök — gondolkodás nélkül elküldené az egyházmegyéből ilyen levél után, de a nagy paphiány arra kényszeríti, hogy tovább is kísérletezzék vele. Arra azonban figyelmeztesse a plébános a volt szerzetest: talán már elfelejtette, hogy egy év előtt térdenállva könyörgött a püspök előtt fölvetelésért? A levél hatott, Bodroghy belátta, hogy elsiette a dolgot s haláláig tagja maradt az egyházmegyének.⁷⁹

A legnagyobb számban a ferencrendiek helyezkedtek el az egyházmegyében. Közülök Splényi püspöksége idején a következő nevekkel találkozunk: Boros László, Demeter Tibor, Fejér Kornél, Kobida Mihály, Kovacsótz Lajos, Mikulay Joachim és Molnár Ádám. Működésükkel mindenütt elismerést vívtak ki maguknak.

Az egyetlen magyar eredetű szerzetesrendet, a pálosokat is elérte végzetük II. József idejében: feloszlatta szerzetüket a kalapos király. Sokan kérték tagjai közül felvételüket a váci egyházmegyébe. P. Gál Demetert Splényi püspök veszi fel és alkalmazza. De már előzőleg többekről van tudomásunk, így Gyöngyössy Pálról és Cselentsik Kornélról. Ez utóbbi Szegevár adminisztrátora egy ideig. László Antal — ugyancsak volt pálos — Anyáson lesz kihelyezett lelkész. Az esperesi jelentésekben panasz van ellene, hogy nem jegyzi a királyi és püspöki rendelkezéseket s nem vezeti a Historia Domus-t. A püspök felhívja a lelkész figyelmét az elmulasztott kötelesség pótlására,

⁷⁷ Prot. Epp. 1788. 447.

⁷⁸ Prot. Epp. 1792. 452.

⁷⁹ Prot. Epp. 1793. 507.

megküldi a királyi és püspöki rendeletek egy kis gyűjteményét s füzetet küld a Historia Domus vezetéséhez. Csaknem hasonló a panasz a másik volt plébános, Tóth Mihály dóci kihelyezett lelkes ellen, azzal a hozzáadással, hogy szereti a falu korcsmáját látogatni. Szigorú feddést kap.

Többen a szerzetesek közül nem bírják megszokni a világi pap életmódját és munkakörét s kéri elbocsátásukat szerzeteik újraeledése után. Ezek közt Splényi püspöksége idején a következőket találjuk: Straka Antal, Rabenstein Valfrid és Khünl Damján (premontrei). — Nemcsak a lelkipásztorokká lett szerzeteseket figyeli a főpásztor, hanem az egyházmegyéjében megmaradt szerzetesrendek életét és munkáját is. Ahol szükség van rá, nem marad el figyelmeztetése. Ir a piaristák tartományfőnökének, hogy a kecskeméti szerzetesek némelyikének életéről kedvezőtlen jelentés érkezett hozzá: hogy a klauzúrát nem tartják, itt-ott hiányzik a kellő mértékletesség és egyesek viselkedése megbotránkoztató. Kéri ezeknek a bajoknak az orvoslását.

Az igazságnak tartozunk azzal, hogy hangsúlyozzuk: fontieken ki is merítettük a kedvezőtlen esetek számát mind a világi, mind a szerzetes papság köréből. A szám egészen kis töredéke az egyházmegye területén működő világi és szerzetes papságnak. Úgyhogy megállapítható: nagyban és egészben az egyházmegye területén töretlen hitű, szorgalmasan munkálkodó, odaadó és példás életű papság látta el a legszentebb hivatalt, a lelkek vezetését az örök cél felé. S ha valahol történt valami hiba, a püspök éber szeme azt rögtön felfedezte s a kellő gyógymódot megtalálta. A fiatalabb papságnál kedvelt módszere: az áthelyezés, amit egyébként egyházkormányzati szempontból is erősen igénybe vett. E téren kormányzása alatt nagy a mozgalmasság, a helyváltoztatás, különösen a fiatalabb nemzedéknek folytonos kicserélése.

Splényi püspök egyik legnagyobb igyekezete arra irányult, hogy a papnevelés korszerűsítésével az e téren eddigi siralmas állapotok megszüntetésével biztosítsa a szükséges papi utánpótlást s minőségileg emelje a jövő papság szintjét. Sajnos, rövid püspöksége alatt ez inkább csak óhaj maradt, a megvalósulás még messze volt. Ámbár így is sokat tett. Püspökké való kinevezésekor a papképzés mélyponton volt. II. József rendeletéből üresen állott a váci püspöki szeminárium is. Az egyházmegye nélkül kispapját Pozsonyban, majd Pesten nevelték, de olyan szellemben, hogy a püspök az ott nyert szellemi és lelki kiképzés birtokában nem merte őket a hívek közé kiengedni, hanem előbb még a szükséges átnevelést, némi egyházi szellemmel való töltekezést kívánt meg. Ez Vácon egy-két évig pótsemináriumi neveléssel történt megbízható előjárók vezetésével. Szerencsére ez a siralmas állapot Splényi püspökségének idejében már csak a két első évben állott fenn.

II. Józsefnek 1790-ben bekövetkezett halála után a generális szemináriumok megszűntek s a papnövendékek nevelése, képzése ismét az egyházmegyei szemináriumokban, a főpásztor szeme előtt, az ő irányításuk szerint történhetett. — Már a kezdet is nagyon biztató volt, amikor 1791 őszén megnyílhatott újból a váci szeminárium. Mert míg 10 évvel előbb az akkori Migazzi-féle papnövelde 24 növendéket számlált, addig most mindjárt az újranyitás első évében e szám 31-re szökkent fel s a következő évek gyarapodást hoztak. El is követ mindent ennek érdekében a püspök, mert érzi, milyen nagy a paphiány.⁸⁰ Jellemző adatként említhetjük fel a következő esetet. 1791 szeptemberében Splényi püspök bérmaúton van. E látogatásain ki szokott terjedni a figyelme arra is, nem találkozik-e olyan ifjúval, akiben felfedezhetné a papi hivatás kezdő csíráit? Ha igen, atyaiilag szóba áll vele, aminek eredménye legtöbbször a szemináriumba való felvétel. Az imént említett bérmaúton is hasonló eset történt: egy papi pályára hivatást érző ifjút felvesz s küldi Vádra a szemináriumba. Együttal ír az otthon őt helyettesítő Zerdahelyi felszentelt püspöknek s kérdést intéz hozzá: meg vannak-e elégedve a felvett ifjúval? Zerdahelyi sietve válaszol a megyéspüspök levelére. „Gratulálok Méltóságodnak — írja neki — hogy útján egy jó növendéket talált.” Aztán felhasználja az alkalmat, hogy beszámoljon a szemináriummal kapcsolatos ügyekről s kifejtse nézetét, milyen elvek legyenek irányadók a papnövendékfelvétel és a papképzés kérdésében. „Baj van azonban azzal a két növendékkel, akiket Kassára küldöttünk (t. i. még középiskolai tanulmányaik befejezésére). Ezeknek már a bizonyítványa is olyan gyöngye volt, hogy azzal Egerben már kopogtatni sem mertek s így jöttek Vádra. Felvettük s most Kassára küldtük őket. De igen gyenge legények. Azért nekem nagyon szükségesnek látszik, hogy a jövőben olyanokat vegyünk fel, akik nemcsak a szentségek kiszolgáltatására lesznek alkalmasok, hanem olyan szellemi képességekkel rendelkeznek, hogy az eretnekeknek ellentánni és az anyaszentegyháznak tanítását fölényesen megvédelmezni tudják.”⁸¹

Az általános püspöki helynök levele részben visszatérés annak a tervezetnek az alapgondolatára, amit még ugyanezen év szeptemberének első felében terjesztett be együttesen Zerdahelyi és Bezzegh Mátyás, a szeminárium rectora. E felterjesztésükben annak a véleményüknek adnak kifejezést, hogy jó és kellő számú növendékkel akkor fog az intézet rendelkezni, ha megnyitnak a szemináriumban a teológiai tanfolyamon kívül egy filozófiát is, amelyet aztán nemcsak papnövendékek, hanem világi tanulók is látogathatnának. Bizonyos, hogy ezek közül ta-

⁸⁰ Prot. Epp. 1794. 18.: „Ut magnum in dioecesi in curatis hiatum explere possem.”

⁸¹ Prot. Epp. 1791. 283.

nulmányaik közben többen kedvet kapnának a papi hivatáshoz s felvételüket kérnék a teológiára.⁸² Zerdahelyi aggodalmaskodása a megyéspüspök felvételével szemben kissé túlzott volt. Gondosan megválogatta Splényi is, hogy ki előtt nyissa meg a szeminárium kapuját. Mikor Karády István volt veszprémi papi növendék az ottani szemináriumból kilépve a vácegyházmegyei Versegen Majthényi Károly gyermekei mellett nevelősködik, majd a váci szemináriumba akarja magát felvétetni: Splényi püspök előbb gondos információt kér róla a verseyi plébánostól.⁸³ — Hasonlóképen az Egerből távozó és Vácon felvételt kérő Foltusházy és Ursulyák esetében. Ursulyák Józseffel kapcsolatban a püspök külön figyelmezteti a szemináriumi rectort, vigyázzon arra, hogy akik Sáros vagy Szepes megyéből, avagy Lengyelországhoz közel fekvő tájakról kérnek felvételt, bírák a magyar nyelvet is, hogy alkalmasak legyenek nemcsak a szláv, hanem a magyar prédikáció tartására is, különben az egyházmegye nagyrésztében nem alkalmazhatók, mint például az újonnan felszenteltek közül: Bányász, Peske és Hulyák! A szemináriumban levő szellem erősen szívügye a püspöknek. Eppen azért nagy megdöbbenéssel értesül, hogy az egyik IV. éves növendék, Nagy György, közvetlenül a felszentelés előtt lép ki. Nincs-e valami baj a szeminárium szellemében? — kérdi aggódva a rectortól. S meghagyja, hogy a Migazzi-féle szabályokat, előírásokat mindenben a legszigorúbban meg kell tartani.⁸⁴

Mindaz, amit Splényi püspök tett: egyházmegyéje apostoli buzgóságú látogatása, a papjai fölötti éber vigyázás, a szeminárium fejlesztése, végeredményben mint végső célra: a nagy egyházmegye egyre növekvő hívőszeregének a lelki ellátására irányult. Hívei rendíthetetlen katolikus hite és krisztusi erkölcsökön nyugvó élete feküdt elsősorban a főpásztor szívében. Célját nemcsak az említett közvetett intézkedéseken keresztül törekedett elérni, hanem közvetlenül is tett annyi, amennyi csak az adottságokhoz képest tehető volt. Természetfölötti gondolkodást árul el, amikor a templomot és szószéket nem földi vonatkozások eszközének tartja; nem a politizálás és a nemzetiségi kérdés területének, hanem a lélek szolgálatának, aminek elérésére minden más csak eszköz. S amint látjuk, hogy szemináriumba csak olyan növendékeket akar felvenni, akik a magyar nyelvet is bírák, nehogy magyar területek szenvedjenek nyelvüket nem tudó vagy nem jól tudó lelkipásztorok miatt, úgy fordítva is: gondja van rá, hogy németül beszélő közületekhez németül, szlovák lakossághoz szlovákul tudó papok kerüljenek. Nem akarja, hogy a kellő nyelvismeret hiánya miatt a lelkek örök üdve kárt szenvedjen. — Mikor P. Stajer Lukács addigi kókai káplánt Mátsára

⁸² Prot. Epp. 1791. 279.

⁸³ Prot. Epp. 1795. 185.

⁸⁴ Prot. Epp. 1795. 122.

(Galgamácsa) helyezi, ezt az intézkedését azzal indokolja, hogy ez a páter birtokában van a megkívántató szláv nyelvismeretnek.⁸⁵ Ugyancsak a szláv nyelv bírásának indokolásával helyezi Palotásra P. Szabó Eleket.⁸⁶

Mikor látja, hogy mennyi viszálynak az oka több helyen a katolikusok és protestánsok közös haranghasználata, igyekszik odahatni, hogy a katolikusok szerezzenek be saját harangot. Több helyen ez meg is történik, például Félegyházán, Verőcén, Szelén, Berenkén.

A püspök egyik legnagyobb öröme, amikor tévhitűek eljutnak az igaz Egyházba, a krisztusi hit ősi formájának visszavételére. Már előtte létesült alap az egyházmegyében, amelynek rendeltetése a jószándékú megtérések előmozdítása. Splényi püspök ezt az alapot bővítette s a maga különös felügyelete alá helyezte, jelezvén ezzel, milyen fontosságot tulajdonít a kezdeményezésnek. A káptalan által kezelt alapot a püspök a maga különleges instrukcióival látta el.⁸⁷

Amennyire örömmel töltötte el a meggyőződéses megérkezés a krisztusi Egyházba, épp annyira fájlalta a katolikusok hithagyását s minden eszközzel küzdött ellene. Nem szűnt meg figyelmeztetni plébánosait és espereseit, hogy minden erejükkel óvják híveiket a hithagyás veszedelme ellen. 1788 augusztus 2-án ír a nőtincsi plébánosnak, Horánszky Mihálynak, hogy értesülése szerint az ő plébániájához tartozó Felső-Petényben a protestáns iskolarector egy katolikus szülőktől származó 13 éves fiút vett magához, azt neveli, protestáns istentiszteletre járattja és úrvacsorára készíti elő. Felszólítja a püspök a plébánost, hogy ne engedje ezt a fiatal lelket veszedelembe jutni.⁸⁸

A következő évben a sári plébánosnak, Wach Györgynek ír s kioktatja, hogy az általa említett, hithagyásra készülő ifjút a törvények értelmében hat hétig részesítse hitoktatásban. E munkájában legyen rendkívül buzgó s reméli, hogy eredményeként eláll szándékától a megtévedt ifjú.⁸⁹

Az 1791-es évben meglep a hithagyásra készülők száma. Kovács Antal apostagi plébános értesíti a püspököt egy Apostagról származó, 12 év körüli katolikus leány aposztaziás szándékáról, aki jelenleg Kecskeméten tartózkodik egy luteránus családnál. Erre a püspök ír a kecskeméti plébánosnak, előadja az esetet, jelezvén pontosan, hogy Kecskeméten hol lakik a leány. Felszólítja a plébánost, nevezettet keresse fel, figyelmeztesse a hithagyás bűnének súlyosságára s szólítsa fel, hogy menjen vissza a szülői házhoz Apostagra, vagy ha ezt szegénysége miatt

⁸⁵ „Utpote linguae Schlavicae quoque peritum.” Prot. Epp. 1794. 227.

⁸⁶ Prot. Epp. 1795. 228.

⁸⁷ Prot. Epp. 1792. 412.

⁸⁸ Prot. Epp. 1788. 428.

⁸⁹ Prot. Epp. 1789. 24.

nem tehetné, a plébános keressen neki veszélytelen katolikus szolgálati helyet, avagy ha ez sem sikerülne, támogassa őt anyagilag.⁹⁰

Schmirer Mátyás Szentesen, Szöllősi János, Betsei Mihály és Novák János Kúnszentmiklóson készülnek elhagyni a katolikus hitet.⁹¹ Balogh József alsónémedi lakos azon a címen akar katolikus hitétől megválni, hogy protestáns leánnyal léphessen házasságra. Ez ügyben a püspök a következő utasítást adja a férfi plébánosának, Szabados Józsefnek: házasságkötés címén tiltja az újabb királyi rendelet a katolikus vallás elhagyását, tehát ne kezdje meg nevezett hitoktatását; ha vegyes házasságot akar kötni, megteheti, de a születendő gyermekeknek katolikusoknak kell lenniök.

Értesül a püspök arról, hogy Tápiószelén a kiskorú katolikus gróf Andrejkovits Jánost református anyja a maga vallására akarja átvinni. A püspök a plébánoshoz írt levelében ezt hallatlan merényletnek minősíti, amely az állami törvényekbe ütközik s a világi felsőbbség részéről történő megtorlást helyez kilátásba az elcsábítás esetén.⁹²

1792 február 25-én a nógrádi plébánosnak, Gáspár Józsefnek ír s felpanaszolja azt az esperesi jelentésből nyert értesülését, hogy egy felsőpetényi nemes asszony: Nobilis Domina Tornyos és leánya a református istentiszteleteket látogatja s a közeli hithagyás veszélyében forognak. Vizsgálja ki a plébános ezt az esetet. S ha tényleg hithagyásra gondolna a nemes asszony, a következő pontok szerint igyekezzék őt kárhozatos lépéséről lebeszélni: 1. Élénken ecsetelje azt a botrányt, amit e lépésével más hívek körében okozna. 2. Mutasson rá a saját és leánya lelkének romlására. 3. Idézzé emlékezetébe, a püspökség mennyi jóban részesítette családját. 4. S ne mulassza el hangoztatni, hogy mindezekről a jövőben elesnék. 5. Ébressze fel benne a lelkiismeret jogos szavát (Justos conscientiae remorsus in ea excitet). 6. Hangolja lelkét elfordulásra a hithagyás bűnétől. 7. Idézzon fel lelkében olyan fordulatot, amely kellően biztosítja már a jövőben is minden hasonló kísértés ellen. — De a többi felsőpetényiről is rossz jelentés jött: vásár- és ünnepnapokon elhanyagolják a templomot. Igaz-e ez? Mi az oka? Mivel lehetne a bajt gyógyítani?⁹³

A nézsai plébánoshoz, Fejérpataky Lőrinchez intézett egyik püspöki levélben is egy katolikus hívő hithagyásáról van szó: engedély jött a királyi helytartótanáctól a püspököknek, hogy Betyár János legéndi lakos hat heti tanítás után elhagyhatja a katolikus vallást. Szomorú egy eset, írja a püspök. Felszólítja

⁹⁰ Prot. Epp. 1791. 233.

⁹¹ Prot. Epp. 1791. 244, 147, 273, 307.

⁹² Prot. Epp. 1791. 261.

⁹³ Prot. Epp. 1792. 335.

a plébánost: tartson szigorú lelkiismeretvizsgálatot! Nem hibás-e? S tegyen meg mindent a hiba kiküszöbölésére. Semmi fáradságot ne sajnáljon. Minden 15 napban tegyen jelentést a püspöknek az ügy állásáról. Az igazságos Bíró azzal fenyegetett meg, hogy minden elvesző lélek árát rajtunk kéri meg! (Sanguinem pereuntis animae de manu nostra reguísitutum se minatur iustus Judex!)⁹⁴ Ugyanebben az ügyben ír később Waczlovits Ferenc esperesnek is, jelezvén: Vácon járt a püspöki irodában Betyár János áttérési ügyében. Azt gondolom, — írja a püspök — meg kell kezdenünk a hatheti oktatást, nem szabad tovább halasztani, nehogy úgy járjunk, mint a kecskeméti plébános, aki a helytartótanáctól szigorú feddést kapott, amiért egy áttérni akarónak az ügyét sokáig húzni-halasztani merészelte.⁹⁵

Az az eset, amire itt a püspök hivatkozik, a következő. Az áttérni akaró katolikus Széman Annának az előírt 6 heti instrukcióra a csongrádi plébánoshoz, Kanyó Andrásához kellett volna járnia. A nő azonban erre nem volt hajlandó s a helytartótanáctól kieszközölte, hogy a majsai plébánián történjék oktatása. Közben azonban míg ez az engedély megjött, előzőleg a kecskeméti főespereshez, Harsányi Istvánhoz került az ügy. Ez minden áron vissza akarta tartani az asszonyt az aposztaziától. Eljárásáról beszámolt a püspöknek s jelenti, csak hogy visszatartsam az igaz hitben, a végén már börtönnel fenyegettem meg az asszonyt. A püspök így válaszol: Dicséri a plébános ügybuzgóságát, de a börtönbüntetéssel való fenyegetést helyteleníti. Ez az erőszak jellegét viseli magán, amit nekünk alkalmazni nem szabad. Ha ennek igénybevétele a multban talán katolikus részről is megtörtént, ez csak visszahatás volt az eretnek felekezetek előzetes erőszakoskodásaira; de ez a katolikus elvekkel merőben ellenkezik, az Egyház a hit dolgaiban kényszerítést nem ismer, ilyesmihez folyamodni nem szabad.⁹⁶ Az ügynek a majsai plébánoshoz kerülése után is nagy szívfájdalommal szemléli a püspök a szerencsétlen asszony (infelix mulier) kitartó aposztatálási szándékát. A hitoktatástól vár még valami jót s meghagyja a majsai plébánosnak, hogy a hitoktatás eredményéről öt naponként tegyen neki jelentést.⁹⁷

Az egyházmegyéét buzgón látogató főpásztornak feltűnik a templomok, iskolák és plébániaépületek elhanyagolt, sokszor omladozó állapota. Szorgalmazza az Isten-háza és az egyházközségi épületek kijavítását, esetleg új építését. Sürgetésére szép munka indul meg, jelentős építkezések folynak püspöksége idején. Nagykőrösön, Tiszavárkonyban, Szendehelyen, Hévízgyörkön új templom épül; Izsákon, Tóalmáson, Tápiósüllyön, Rékák-

⁹⁴ Prot. Epp. 1793. 590.

⁹⁵ Prot. Epp. 1793. 662.

⁹⁶ Prot. Epp. 1791. 330.

⁹⁷ Prot. Epp. 1793. 547.

son és Szadán javításról; Tereskén és Romhányban toronyépítésről; Tolmácson bővítésről olvasunk.

Befejezésül emlékezzünk meg Splényi püspök egyéni életmódjáról, bár erre vonatkozó adatok eléggé szárazvúak. A püspök ugyanis — Harsányi szerint — értett hozzá, hogy működése, egyéni életmódja kíváncsi szemek elől rejtve maradjon. Amiről azonban tudunk, az teljesen megbízható, mert a püspököt jól ismerő, egykori rendtársának, a kecskeméti plébánosnak a szájából halljuk. S az megint csak erősíti szavainak hihetőségét, hogy a püspökért tartott gyászistentiszteleten mondta el ránkmaradt beszédét, azok előtt a kortársak előtt, akik maguk közvetlen közelről ismerték a püspököt, tehát előttük hasztalan, sőt egyenesen kegyeletsértő lett volna minden olyan állítás, ami a valósággal ellenkezik.

Splényi püspöknek, amikor csak országos közügyek ki nem szolgáltatták egyházmegyéjéből s az időjárás viszontagságai megengedték, legkedvesebb foglalkozása volt egyházmegyéje látogatása. Pedig épp ez a legnehezebbike a főpásztori tevékenységeknek. De hogy korral, fáradsággal nem törődve, minő buzgósággal végezte ezt a feladatát, mutatja, hogy halálát is közvetlenül a Soroksáron 1795 decemberében — milyen szokatlan idő! — végzett bémálás alatt szerzett megbetegedése idézte elő. A hatalmas egyházmegye látogatása még ma, a fejlett közlekedési viszonyok mellett sem csekély feladat. Az akkori, e téren teljesen kezdetleges állapotok közepette ez még többszörösen megerőltető munkát jelentett. S vegyük még hozzá a püspök előrehaladott korát és legyengült szervezetét. Hét évi püspöksége alatt Harsányi szerint mégis többször is bejárta egyházmegyéjét. „Törődött testtel, mellyet igen-is nehezített titkos nyavalyája, bírt ezen Méltóság; mégis több ízben látogatta részenként Püspöki Megyéjét.”⁹⁸

Látogatásai alkalmával éber szemekkel figyelte a lelkipásztorok munkáját, irodájuk vezetését s a néppel való érintkezésüket. Különösen szerette meghallgatni papjai prédikációit. Ebből egyrészt megállapíthatta azoknak képességeit, másrészt mint alázatosan mondá: „Nincs oly tsekély hirdetője az Isten ígéjének, akitől valami jót nem tanulhatnánk.”⁹⁹

A püspök az akkori barokk idők szokása szerint, de még inkább Vácon lakó testvére, Splényi János kedvéért, néha vendégfogadást rendezett, amelyen a kor szokása szerint — az egyházfői lak megkívánta korlátozásokat leszámítva — szórakoztak. Ezt a szórakozást azonban a püspök csak a meghívottaknak szánta, maga mindjárt kezdetben visszavonult, hogy imádkozzék és áhítatgyakorlatait végezze. Így tudósít erről Harsányi. „Nem hagyja el azon ösvényt az öreg, melyhez fiatal korában szokott.

⁹⁸ Harsányi: i. m. 16.

⁹⁹ U. a. 19.

Püspöki hivatalyában is kereste ő ama megszokott szerzetesi magányosságot... Hol itt az ő eredeti Nagyságát, hivatali méltóságát illető muzsika-karok? Illyen Udvarokban szokott mulatóságok? Játékok? Sétálások? Megvolt ez néha,¹⁰⁰ de akkor is a szent halálra készítő könyveket olvasgatta, vagy más illyeket. Ha Fő-Rendű Vendégi folytatták a játékot, mulatoztak, Ő kevés ideig nézője vala, azután jött az Istennek imádására."¹⁰¹

Folytatta a szerzetben megszokott igénytelen, önmehtagadó életmódot. Hálósobájába soha senkit nem engedett be. Azt maga tartotta rendben. Ágya oly kemény, hogy inkább gyötrődést, mint nyugalmat adhatott testének s úgy látszik, ciliciummal is sanyargatta magát. Igénytelenségében egy egyszerű szolga szobájára emlékeztet ez a püspöki háló, ahová Harsányi csak a püspök halála után léphetett be és szemlélhette meg. „Szabad-é már bémenni rejtek-szobádba M. Atya? — hová életedben soha nem volt szerentsém belépni. Vélnéd: Sanctum Sanctorum! Soha ide más Nem, ritkán akárki más! Püspök-kéz söprötte, tisztogatta ezt jobbára... Ott találtuk testednek kínzó eszközt. Ott láttuk nyugovó nyoszolyádat. Láttuk és megpirultunk. Konyha-inast illetett inkább, mint ilyen Méltóságot; gyötrelmet inkább, mint nyugodalmat okozott az... Többekre találunk, a mikre egy szolgálina sem tekintene!"¹⁰²

Nagyon dícséri még alázatosságát. „Alatson (=alázatos) volt Atyánk a Méltóságban. Ki lépett bé hozzá, hogy azt ezzel (t. i. alázatossággal) meg nem előzte? Ortza-pirulással tapasztaltuk ezt mindnyájan. Ki írt a legkisebbek közül hozzá, kinek ő tulajdon keze-írásával nem felelt? Olvassátok leveleit újra, mindenütt ama felséges alatonság (alázatosság) jelentgeti magát."¹⁰³

Jószívűségéről ezeket mondja: „Ment-é el Ő tőle valaha szűkölködő vigasztaló szó és segítség nélkül? Nem, mert jól esmeré Szent Leó tanítását: A szegénynek eledele mennyország-nak az ára."¹⁰⁴

Apostoli életéhez hasonló volt épületes halála. Buzgó főpásztori tevékenykedése közepette érte az isteni hívó szó. 1795. december 11-én még Vácon tartotta a már említett Te Deum-ot. Utána Soroksárra ment bérálni. Ott rendkívül súlyos belső görcsei támadtak s mivel nem lett jobban, hazaszállíttatta magát Vácra. Fájdalmai azonban székvárosában sem szűntek meg, ellenkezőleg, inkább fokozódtak. Érezte, hogy itt a vég. Felkészült tehát a halálra. December 21-én, Szent Tamás apostol napján üzent Zerdahelyinek, hogy szeretné felvenni a szentségeket. A

¹⁰⁰ A püspök Vácon tartózkodó rokonaira. V. ö. Váci Kápt. Levélt. 1793. K. 249 kk.

¹⁰¹ Harsányi: i. m. 18—19.

¹⁰² U. a. 20.

¹⁰³ U. a. 23.

¹⁰⁴ U. a. 26—28.

nagyprépost az egész káptalannal ment át a beteg püspökhöz. Mikor ez meghallotta megérkezésüket, nem engedte, hogy hálószobájukba lépjenek, hanem ő maga minden fájdalom ellenére felöltözködött, sőt még a püspöki jelvényeket is magára vette. Így ment ki kanonokjai közé. Zerdahelyinél elvégezvén szentgyónását, épületes buzgósággal megáldozott. Az utolsó kenetet most még nem vette fel. Másnap rosszabbul lett s déltájban már kérte a szentkenetet. Ezt is Zerdahelyi szolgáltatta ki neki. Estére még fokozódott rosszulléte. Ekkor összehívatta egész házanépét s őket jámbor keresztény életre intve, meghatóan búcsúzkodott el tőlük. Aztán megkezdődött haláltusája. Egyik kezében feszületet, a másikban égő gyertyát tartva, papjai közt lehelte ki lelkét 1795. december 22-én este 11 órakor.

Örömmel ment Teremtője elé. A költői lelkű főpap egyik kis epigrammájában már korábban megírta: szívesen halok meg, „mорийque lubens”.¹⁰⁵ Tetemének nyugvóhelyet a váci székesegyház sírboltja adott. Síremlékére Benedek Agoston váci kanonok-főesperesnek jellegzetes, kifejező sorai kerültek: „Pax Vobis! Pacis Amator Semper Eram; Mihi Fit Pax; Animaeque Salus.”¹⁰⁶

Splényi püspök nagy lélek volt. Rendjének érdemes fia. Nem a hangos működés kedvelője, hanem a szerény, de fáradságot nem ismerő tevékenykedés áldozatos munkása. Apostolkodása előbb a rendi keretek között, később a rendi keretek megszűnése ellenére is mindvégig abból a szellemből merített ihletet és erőt, amelyet Loyolai Szent Ignác hagyott az ő fiainak.

Félegyházy József

¹⁰⁵ Chobot: i. m.: II. 642.

¹⁰⁶ Harsányi: i. m. 34.

P. CSÁKÁNYI IMRE S. J. TANÁRKÉPZŐ OKTATÁSAI 1695-BŐL.

Meglehetősen kevés a közzétehető anyag, az is nagyrészt még lappang, ami hazánkban a tanárképzés multjára és módszerére nézve világosságot deríthetne. A régi tanárok is kaptak bevezetőt mesterségükbe, akár rendszeres képzés útján, akár gyakorlással sajátították el a tanítás-nevelés alapelveit és módszereit. A jezsuita rend hazai tanárképző gyakorlatába enged bepillantást a következő bevezetés és szöveggözlés.

I. A jezsuita tanárképzés elvei

A Jézustársaság néhány évre megalakulása után a serdülő ifjúság nevelését és oktatását is beillesztette programjába. A gondolatot, hogy a rendtagok tanítással is foglalkozzanak, Szent Ignác tanúsága szerint P. Laínez Jakab vetette fel elsőnek az 1539-ben tartott rendszervező tanácskozások alkalmával.¹ A Társaság első tagjai azelőtt nem gondoltak rendszeres tanításra, mint megkülönböztető rendi tevékenységre, legfeljebb a nép és a gyermekek vallásos oktatását és a Társaság fiatal tagjainak képzését tűzték ki maguk elé feladatul. A kérdés annál inkább felvetődhetett és a megoldás lehetősége egészen kézenfekvő volt, mert III. Pál pápa megbízásából P. Faber Péter és P. Laínez Jakab 1538-ban szentírástudományt és dogmatikát adtak elő a római Sapienzán. Xavier Ferenc, minden idők egyik legnagyobb apostola, 1542-ben megnyitotta a goai kollégiumot Elő-Indiában és tanárokat kért Ignációl. Nemsokára Borja Ferenc alkirály fordult ugyanilyen kéréssel a rendalapítóhoz. Közben egyre több helyre hívták a rendtagokat és rájuk bízta a különféle fokú iskolák vezetését.

A rendalkotmány első szövegezésében, melyet 1547 körül szerkesztett Ignác, nagyon kevés szó esik a Társaságon kívül álló tanulókról. Megengedi az alapító, hogy ha kevesen vannak valahol a Társaság tanuló tagjai, mások is az előadások látogatására bocsáthatók, még akkor is, ha egyáltalán nem szándé-

¹ Memoriale P. Consalvi de S. Ignatio. Monumenta Hist. S. J. IV. sorozat, I. kötet, 220. l.

koznak a rendhez csatlakozni.² 1547-ben a szicíliai alkirály kért rendtagokat a Messinában tervezett kollégiumba. Szent Ignác nem akarta elfogadni az ajánlást, de midőn maga a pápa is kifejezte óhaját, a következő évben négy rendtagot küldött a kollégium megkezdésére. Ez volt az első rendi iskola Európában, mely megnyitotta kapuit a külsők előtt.

A Társaság vezetése alatt álló iskolák fejlődésmenete a következő: kezdetben olyan kollégiumok és velük kapcsolatos iskolák létesültek, melyek csak a rendi papnövendékek képzésére szolgáltak; nemsokára külső tanítványok előtt is megnyitották kapuikat; végül olyan kollégiumok is keletkeztek, melyekbe csak külső tanulók jártak. A XVI. század vége felé az utóbbi fajta intézetek már túlsúlyban voltak.

A jelen rövid bevezetés nem óhajtja bemutatni a Társaság nevelő és tanító módszerét. Sűrítve összegezi ezt a Ratio Studiorum, mely közel negyedfél század tanárnemzedékének tevékenységét ihlette. Maga a rendalapító nem foglalta össze egységes szempont alá pedagógiai elveit, de lerakta az alapokat, melyekre utódai és követői építhettek. Szent Ignác felfogását három forrásból meríthetjük. Egyik forrás a Lelkigyakorlatok könyve, a másik leveleinek és intézkedéseinek hatalmas, minden kérdésre világosságot derítő gyűjteménye, s a harmadik a rendalkotmány, mely tíz részből áll. A negyedik részben tárgyal az egyetemekről és kollégiumokról, s 17 fejezetben rakja le a Társaság nevelő és tanító működésének alapjait. A rendalkotmány végérvényes fogalmazásában megtalálhatók tehát az alapelvek, melyek a jezsuita intézetek tanító és nevelő működését szabályozzák, de több nem. A többit a tapasztalásra és a helyi körülmények szerint kialakuló gyakorlatra bízta.³

A Társaság nemcsak kollégiumokat nyitott s a nevelés-oktatás végzésére tanárokat rendelt, hanem a *pedagógiai képzést*, illetve bevezetést is megadta oly módon és fokban, amely abban a korban *sehol sem* található. Ziegler szerint a jezsuita rend volt az első, mely a pedagógiai előképzettség szükségességét felismerte és tagjainak meg is adta.⁴ Miben állott az elő-

² Jos. de la Torre, Constitutiones S. J. latine et hispanice cum declarationibus. Madrid, 1892, 374. és 409. ll.

³ Szent Ignác pedagógiájáról több munka jelent meg. Néhánynak a címét tájékozódás végett közöljük. Legbőségesebb forrás a Monumenta Historica S. J. nagyszabású, 62 kötetből álló gyűjteménye, különösen a Monumenta Paedagogica 1901-ben megjelent kötete. — Institutum S. J. II. kötete. — Herman JB. S. J., La pédagogie des Jésuites au XVI. siècle. Louvain 1914. — Hughes Thomas S. J., Loyola and the educational system of the Jesuits. New York 1892. — Jablonkay Gábor S. J., Loyolai Szent Ignác élete és működése. 2. kötet. Budapest, 1921—22. — Misson Jules S. J., Les Idées pédagogiques de S. Ignace de Loyola. Paris, 1932. — Ruiz Amado Ramón S. J., Pedagogía Ignaciana o ideas fundamentales de San Ignacio de Loyola en materia de educacion. Barcelona, 1912.

⁴ Geschichte der Pädagogik. Második kiadás. München, 1904. 110. 1.

készítés? Már részint a noviciátusban a latin nyelvben és egyéb tárgyakban gyakorolták a noviciusokat, részint bizonyos utasításokat, részletes oktatásokat kaptak a Társaság szelleme és törvényei szerint való nevelésről. Ennek szép példája *P. Csákányi Manuductioja* 1695-ből. A Társaság előjárói és törvényhozó testülete kezdettől belátták a színvonalas tanárképzés nagy fontosságát. A Rómában 1565-ben ülésező egyetemes rendgyűlés Borja Ferenc általános rendfőnökké választása után elrendelte, hogy minden rendtartományban állítsanak fel, illetve szervezzenek egy-egy *tanárképző intézetet, azaz szemináriumot*. Ezeknek az intézeteknek az volt a rendeltetése, hogy befogadják azokat a papnövendék rendtagokat, akik közép- vagy főiskolai tanárságra készültek, vagy más fontos és alaposabb külön előkészülést követelő hivatalra voltak kiszemelve, hogy ott megfelelő irányításban részesüljenek.⁵ Ugyanez a rendgyűlés e rendeletet törvényerőre is emelte.⁶ A tartományfőnök lelkére köti hivatalának egyik szabálya, hogy becsülje és becsültesse nagyra a középiskolát és az itt teljesített munkát, s gondoskodjék *alkalmas tanárok képzéséről*.⁷ Azt akarták a Társaság vezetői, hogy a kiszemelt tanárok felkészülve induljanak magasztos hivatásuk betöltésére. A sokat emlegetett *Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu*, melyet az ötödik egyetemes rendgyűlés hosszas kipróbálás és megvitatás után jóváhagyott és a Társaság iskoláira nézve meghagyta a tartományfőnöknek, hogy válasszon ki 2—3 rendtagot, akik a klasszikus tudományokban és a szónoklásban kiválnak és ezek közreműködésével és vezetésével külön tanárképzőben képeztesse a kiszemelt tanárokat.⁸ Azonnal a képzés módját is megadta egy másik szabály, melyben sürgették, hogy gyakorlás útján vezessék be a jelölteket a tanárkodás művészetébe.⁹ A rektornak külön meghagyták, hogy válasszon ki egy arra alkalmas rendtagot, kit a tanárjelöltek hetenként háromszor keressenek fel tanulmányaik vége felé s ennek a vezetésével gyakorolják magukat az előadásban, tollbamondásban, dolgozatírásban, javításban és hasonlóknak. Mindez a bölcseleti tanulmányok vége felé történt, mert rendes körülmények között a filozófia befejezése előtt senkit sem alkalmazzak tanításra.¹⁰

⁵ Institutum S. J. II. rész. Congr. Gen. II. decr. post elect. 9:

⁶ U. o. Canones Congr. II. c. 5.

⁷ U. o. III. rész. Reg. Prov. 50.

⁸ U. o. III. rész. Ratio Studiorum, Reg. Prov. 22.

⁹ U. o. Reg. Prov. 30. és Reg. Rect. 9.

¹⁰ U. o. Reg. Prov. 28.

II. Jezsuita tanárképzés hazánkban

Az egyes rendtartományok a lehetőség szerint korábban vagy később mind eleget tettek a rendeletnek és tanárképző szemináriumokat nyitottak. Biztos adatokkal igazolhatjuk, hogy az ausztriai rendtartomány előjárói 1632-ben a leobeni rendházban szerveztek két tagozatú tanárképzőt *Collegium Repentium* elnevezéssel, a vezetést két gyakorlott tanárra bízva. A tanárjelöltek neve „repetentes”, kik újra átvették, elmélyítették és társaiknak, vagy néha a kollégiummal kapcsolatos iskola alsóosztályú növendékeinek előadták azt, amit a középiskolában vagy azóta tanultak. A módszeres gyakorlatok mellett rendszeres tanárképző előadásokat hallgattak és vezető tanáraik felügyelete és irányítása mellett sajátították el a nevelés-tanítás művészetét.¹¹

Nálunk jóideig gondolni sem lehetett ilyen gyakorlati tanárképző felállítására. Sokáig rendi noviciátust sem nyithattak magyar földön, éppen a belső zavarok és állandó török háborúk miatt. A magyar rendi fiatalságot a közös rendtartomány ausztriai részében, főként Bécsben, Grácban és Leobenben képezték. Később a magyar rendtagok gyarapodásával együttjárt újabb kollégiumok és rendházak alapítása, Pázmány Péter letette a nagyszombati egyetem alapkövét s nemsokára megnyílt Trencsénben a magyar noviciátus. Igaz, hogy lassú tempóban, de megszervezték a magyar tanárképzőt is, mely az állandó háborúskodások miatt gyakran vándorolt vagy szünetelt, de valamilyen formában, vagy itthon, vagy Ausztriában fennállott és éreztette áldásos hatását. Midőn a XVIII. század elején a belső villongások lassanként elültek és a meggyengült török birodalom hódító kedve lelohadt, a magyar tanárképző is állandó otthonra talál Szakolczán, ahova 1701-ben költözött. A *Schola* vagy *Collegium Repentium* névvel szereplő tanárképző több évtizeden át folytathatta csendes működését a kis határmenti városban.¹² 1742-ben a tágasabb és beljebb fekvő győri kollégiumba költözött a tanárképző az akkor dúló örökösödési háború miatt. Egy latin és egy görög vezetőtanár oktatta a 6—12 tanárjelöltet. Latin és görög klasszikusokat olvastak, próbaelőadásokat tartottak, iskolai órákat látogattak és pedagógiai műveket forgattak.¹³ A béke helyreálltával a tanárképző Nagyszombatban, Győrött és Szakolczán működött. Ez volt a helyzet a Társaság 1773-ban történt feloszlásáig.¹⁴

¹¹ V. ö. Duhr Bernhard S. J., *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*. II. kötet 2, 553 k. l.

¹² A szakolczai kir. kat. algimn. értesítője az 1894/95. tanévről. Közli Lukavszky Alajos cikkét: A szakolczai gimn. története. Első rész: A jezsuiták vezetése alatt. 11. lapon.

¹³ A győri kat. főgimn. története. 1895/96. évi értesítő. Első rész: Jezsuita korszak. 6., 53., 54. k. l.

¹⁴ *Catalogus Prov. Austr. anno 1742 s. kk.*

III. P. Csákányi Imre élete

Mielőtt a jezsuita tanárképzés vázolója után áttérnénk a tanárképző oktatások ismertetésére, nagy vonásokban megrajzoljuk az oktatások szerzőjének életét.

Csákányi (írták még: Csákány, Csakany, Csakani, Chakany) *Imre* 1651-ben november elején született Szombathelyen. A család a vasmegyei Csákány (ma Nagycsákány) községtől kölcsönözte nevét, ahonnan Szombathelyre költözött. A család tagjai Vas megye nemesei közé tartoztak, amint az 1698-ban készült nemesi összeírás igazolja. A vasmegyei bejegyzett nemesek között szerepel Csákány(i) Mihály, Imre vérrokona.¹⁵ A szombathelyi Csákányi-család vagyonos volt s birtoka a közeli Búcsúban feküdt. A család különben is tekintélyes lehetett, ami abból is következtethető, hogy a XVII. század első felében két tagja tartozott a vasmár-szombathelyi társaskáptalan kanonokjai közé.¹⁶

Mivel abban az időben sem Szombathelyen, sem a közeli Kőszegen katolikus középiskola nem működött, Imrét vagyonos szülei a jezsuiták soproni kollégiumába küldötték. Sikeres középiskolai tanulmányok után Jézustársaságába lépett 1668 október 25-én. A trencsényi noviciátus törzskönyvének bejegyzései szerint ekkor már elvégezte a gimnázium retorikai osztályát, beszélt magyarul, latinul és közepesen németül. Nagyon buzgó novicius lehetett, mert be sem várva a fogadalomtétel rendes idejét, előjárói beleegyezésével 1669-ben magán-, mászóval kifejezve ájtatossági fogadalmat tett önszántából.¹⁷ Bölcséleti tanulmányai befejezése és a doktori fokozat elnyerése után előbb Nagyszombatban, majd Kassán tanította a középiskolai ifjúságot. A teológiai tanulmányokat Grácban végezte. 1681-ben mint felszentelt pap tanított a gyöngyösi rendház iskolájának két felső osztályában, egyúttal az ifjúsági Mária-kongregáció elnöke és ünnepi szónok is volt. A következő években előbb Kassán találjuk, ahol a főiskolai ifjúság szónoka, a magyar lakosság lelkipásztora és gyóntató. Innen Sopronba került hasonló minőségben. A szöszéket hamarosan a filozófia katedrájával cserélte fel. Három éven át bölcséletet tanított Klagenfurtban. 1686-ban Nagyszombatba rendelték, ahol a nemesi konviktus igazgatását és az egyetem teológiai szakán a controversia tanszékét bízták rá. 1689-ben az újonnan alapított esztergomi rendház főnöke lett. Nem sokáig maradt itt, mert ugyanebben az évben a nagyfontosságú trencsényi kollégium rektorává és az

¹⁵ Balogh Gyula, Vas vármegye nemes családjai. Szombathely, 1894. 24. l.

¹⁶ Géfin Gyula, A szombathelyi egyházmegye története. Szombathely, 1929. II. kötet. 320. k. l.

¹⁷ Novitii domus prob. Trinchinii, 1668-ik évi adatok, 17. l. Kézirat.

ugyanítt működő noviciátus mesterévé nevezték ki. Tíz éven keresztül vezette a kollégiumot, a vele kapcsolatos középiskolát és nevelte a Társaság magyar noviciusait. 1699 június 13-án elhagyta Trencsént és Bécsbe távozott, ahol a tartományfőnök titkára és a rendtartomány tanácsosa volt. Trencsényi örökebe a Rákóczi-mozgalmak korának történetéből ismert P. Berzeviczi Henrik lépett.¹⁸ Meghalt a bécsi noviciátusban, alig 52 éves korában, 1703 május 17-én.

Kortársai nagyrabecsülték P. Csákányit, aki jó testvér és kedvelt előljáró volt. A halála után kiadott és az összes rendházaknak megküldött körlevél szerint pontosan betartotta és mások által is betartatta a szabályokat. A betegek iránt nagyon figyelmes és áldozatkész volt. Előgúma említi, hogy nemcsak buzdító szavával, hanem hatásos példájával is oktatta alattvalóit. A betegek iránt annyira nagylelkűnek mutatkozott, hogy az ápolási költségek előteremtésére még a szent edényeket is hajlandó lett volna eladni. Amilyen gyengéd tudott lenni másokkal szemben, éppen olyan bátran lépett fel, ha a vezetése alatt álló rendház jogainak megvédéséről volt szó.

Nyomtatásban két munkája jelent meg. Az egyik *Heroa facinorum hebdomas carmine heroico* címmel 1676-ban, a másik *Praxis fructuose meditandi* címmel. Az utóbbit azóta többször kiadták és németre is lefordították.¹⁹ Nyugodt ítélet, világos észjárás, mély felfogás és nagy tudás jellemzi nyomtatásban megjelent műveit.

Ugyanez a véleményünk, ha tanárképző oktatásait olvasuk. P. Csákányi tanárképző oktatásainak eredeti kézírata vagy elveszett vagy még lappang valahol, de a budapesti jezsuitarendházban őrzött egyik kézirat megőrizte számunkra az értékes előadások rövidített szövegét. E kis könyv, mely 326 lapból áll és nagyrészt sűrűn tele van írva, öt csoportba osztható lelki jegyzeteket és egyéb oktatásokat tartalmaz. Az első részben a noviciátust elhagyó és felsőbb tanulmányai folytatása végett más rendházba költöző fiatal szerzetes számára közöl oktatásokat és hasznos intelmeket ad, hogy a megkezdett jó útról soha le ne térjen, hanem Isten szolgálatában folyton előre haladjon és az eredményekben gyarapodjék. A második részben található a tanárképző oktatások szövege. A harmadik rész az „Úram, nem vagyok méltó” szavakról elmélkedést, a negyedik a méltó szentáldozás módjáról szóló útmutatást tartalmaz. Az utolsó részben a nap megszentelésére és a szerzetbelépés évfordulójának lelki megünneplésére buzdító oktatások mellett rövid elmélkedések és más lelki irányítások találhatók.

¹⁸ Annuae Coll. et domus prob. Trench. S. J. Egyet. Kvtár Budapest, Ab. 115. — Vlahovics Emil, A trencsényi kir. kat. főgimn. története. 1649—1895. Trencsén, 1895. 149. l.

¹⁹ Sommervogel Carlos S. J., Bibl. de la Comp. de Jésus. II. kötet. 1712. o. — Stöger Joannes S. J. Scriptores prov. Austr. S. J. I. kötet 48. l.

MANUDUCTIO

ad religiosam institutionem Iuventutis tenerae,
Magistris scholarum inferiorum accomodata.

Anno 1695.

A R. P. Emerico Csakany S. J. sacerdote.
Trenchinii in Hungaria.

CAPUT PRIMUM (98)

Quae virtutes Magistro scholarum sint magis necessariae

I. *Pura Intentio*. Hanc Filiis suis fundator sanctissimus inculcat, toties in constitutionibus, maiorem Dei gloriam, maiusque Dei obsequium iterando. Noverit proinde Magister primas Officii sui partes esse, ut omnes functiones suas, atque labores ad maiorem Dei gloriam purissime dirigat, adeoque nec mercedem, nec solatium aliud, quam solum dumtaxat Dei beneplacitum, excluso omni alio humano, aut naturali fine spectet.

II. *Cura ac fervor Religiosi spiritus*. Duo sunt quae perfectum Scholarum Magistrum in Societate nostra constituunt, nempe soliditas Religiosi spiritus, et soliditas doctrinae, pro sua schola requisitae; verum haec solummodo corpus, illa vero anima. Nonnulli, quod scientiam virtuti, et curam erudiendae iuventutis curae Religiosi spiritus coniungere non possent, extincto sensim spiritu, instar cadaverum miserando exitu, gratia vocationis exciderunt. Quid enim prodest homini, si mundum universum lucretur, animae vero suae detrimentum patiatur.

III. *Patientia*. Quemadmodum ubivis locorum, ita vel maxime in scholis, patientia Magistro est necessaria, nam ut rudibus discipulorum moribus non offendatur, ut tarditate non fatigetur hebetiorum, (99) ut ad cuiusvis captum se accomodet, ut scholasticam disciplinam non modo omnibus tolerabilem, sed amabilem reddat, ut tot annorum pondus et aestum, taedia et pulveres scholasticos incessanter devoret, quis non videt, magna esse opus tolerantia, quam tamen amor et gratia dulcorat vocationis, quae munus docendi suave reddit et onus leve.

IV. *Humilitas*. Virtutis huius exercendae multiplicem habet semper occasionem Magister. 1. Ut non in his industriis, sed in divino confidat auxilio, nam ille quidem rigat, Deus autem incrementum dat. 2. Ut de profectu, quem discipuli faciunt, in virtute

et litteris non sibi, sed Deo soli omnia adscribat. 3. Ut infimas scholas, pauperes discipulos, vilia domi officia, promte alacriterque suscipiat. 4. Ut in obscuris Magisterii functionibus non materiale earum objectum, sed formale aspiciat, quod enim ipsum Dei beneplacitum, quod unice verus Religiosus quaerere debet. 5. Ut in paucitate, inopia, nuditate, et simplicitate suorum discipulorum memor sit Christi pro solatio suo, qui suam in terris scholam non habuit ornatam serico, divitem praetextisque nobilium, sed pauperum rudiumque inopia et simplicitate illustrem fecit.

V. *Charitas in omnes aequaliter diffusa.* Quemadmodum aequalitas in administranda functione Magisterii magnas habet vires ad omnia, ita inaequalitas, cum quispiam discipulorum vel prae ceteris foveri, aut negligi animadvertatur, summe invidiosa est, ac omnis disciplinae bonae perniciēs. Itaque det operam Magister, ut gratia nobilium non officiat culturae vulgarium, cum natales sint omnium pares in Adam, et haereditates quoque in Christo pares. Neque tractetur benignius, aut doceatur studiosius dives, quam inops, cum potius oppositum exigentia rei postulet, ut nimirum ibi plus misericordiae affluat, ubi plus miseriae abundat, ac proinde (100) iis communicanda doctrina uberius, quibus haereditas et Patrimonium domi est angustius.

VI. *Castitas*, quae quidem angelica oportet esse in Scholarum Magistro, qui Angelorum munus obit, in regenda iuventute. Unde sicut in Angelis nec suspicio illius quidem peccati contra hanc virtutem admissi habetur, ita nec de Magistro haberi debet. Ut autem Angelicam hanc mentis et corporis puritatem retineat, haec observet: 1. Deum pro illa quotidie oret, cum nemo possit esse abstinens, nisi Deus det, Salamone teste. 2. Caveat ne oculos in formosos iuvenum aspectus defigat. 3. Multo minus eorum manus, caput, faciem sensualiter contrectet. 4. Nunquam solus cum solo discipulo agat, nisi in publico loco, ubi assidue homines transeunt. 5. Nullum ex discipulis, erga quem magis se affici sentit, ad cathedram vocet, ibidemque eum clausa porta detineat. 6. A minimis in materia lubrica naevis caveat, si in gravia labi recusat.

VII. *Obedientia.* Nullum docendi munus, nulla scholarum classis, esto infima, ex obedientiae praescripto instituenda debet Magistro vilis et abiecta videri, si enim aliqua per naturam, aut materiale obiectum adhaeret ei vilitas, hanc valor et pretium tollit obedientiae, quae functiones huiusmodi licet ex natura et obiecto materiae minus honorificas supra dignitatem elevat victimarum, cum melior sit obedientia, quam victimae. Hinc iuxta Anglicum Doctorem, ipsum etiam cruentum Christi sacrificium per obedientiam commendari debuit, ut sic gratius evaderet Deo Patri holocaustum.

VIII. *Indifferentia.* (101) Sit quisque scholarum Magister aquae similis, quae nullam ex natura sua habet figuram, sed eam recipit, quam vas habet, cui infunditur; nullam quoque retinet, postquam ex vase exfunditur, sed illico alterius vasis figurae assimilatur. Ita vero S. Ignatii spiritu imbutus Magister non adhaereat ulli scholae, discipulis, loco, tempori, Superioribus, verum quoad haec ductui et obedientiae suorum Praesidium pareat atque accomodet. Congelatae aquae proprium est retinere vasis figuram in quo posita erat, sic Religiosi frigidi atque tepidi argumentum est adhaerere inordinato affectu certae scholae, loco discipulis, etc.: et ab aliis aegre avelli.

IX. *Vita exemplaris.* Maximam vim in omnem partem habent tam bona, quam mala exempla, ut facile formam boni, vel mali induat pro ratione boni vel mali exempli, quod quis videt. Existimet vero Magister se veluti sigillum esse ad cuius formam discipulorum animi, tamquam molles cerae efformantur. Licet porro debeat omnium exemplar virtutum esse, iis tamen eminere studeat praecipue virtutibus, quarum necessaria est magis imitatio discipulis, ut est angelicus pudor et verecundia, mansuetudo et lenitas, modestia et urbanitas; minime sint affectata: Incessus, sermo, gestus, totiusque corporis habitus sit ad decori leges religiosi compositus; ut ipse Magistri intuitus sit discipulis virtutum norma et stimulus. Vae Magistro illi qui vel uni ex pusillis scandalo fuerit, aut qui cum Angelorum Pastorem ex officio agere deberet, factis interea lupum refert.

CAPUT SECUNDUM (102)

Quae vitia Magistris scholarum sunt magis periculosa

I. *Tepiditas in rebus spiritualibus.* Nisi cura atque industria conservandi spiritus quotidianis suis meditationibus serio et efficaciter incumbat Magister, brevi languore omnem evanuisse fervorem dolebit. Nam sollicitudo ac cura officii, scholasticarum occupationum frequentia, assidua cum discipulis conversatio; externa, quae passim occurrunt solatia, sic autem a familiaritate sensim abducunt, ut non nisi difficulter in oratione ad Deum reduci possit. Hinc dum in oratione non exardescit ignis, noxie tepescit animus, taediumque rerum spiritualium contrahitur, oratio matutina iam absque praeparatione debita instituitur, iam somnii, aut studii causa in aliud tempus transfertur, iam decurtatur, tandemque omittitur. Caveat proinde Magister hunc teporem spiritus, cuius poena non est alia, quam ruina.

II. *Effusio ad externa* per ultroneam quaestionem distractionum, recreationum, conversationum, negotiorum a docendi munere alienorum. Per talem ad externa effusionem dissipatur Magistri spiritus, interna negliguntur, in via Dei non proficitur,

sed in peius semper itur. Nolo Magistrum scholarum soli sibi vivere et ab informandis in virtutum et litterarum studio abstinere, sed dumtaxat hortor, ut ita promovendo discipulorum bono incumbat, ne ipse a religioso spiritu interim deficiat. Concham se exhibeat, non canalem, et de eo fundat aliis, quod de plenitudine sua ipsi superfluit. Attendat proinde Magister, ne ita illum zelum discipulorum accendat, ut se ipsum perdat: haec quippe inordinata foret charitas, quam non Spiritus Dei suggerit, sed instinctus daemonis immittit. (103)

III. *Impotens honoris et aestimationis sui ipsius appetitus.* Ex faecunda hac malorum radice oritur in Magistro iactatio doctrinae suae et talentorum, depressio et contemptus collegarum, procurata non bonis artibus graviorum Patrum patrocinia, indiscretae laborum tam vires corporis, quam ingenii excedentium pro sua gloria et promotione susceptiones. Quodsi contra spem suam et expectationem scholae altiori, quam ambiebat, non admoveatur, aliisque in docendi munere postponatur, illico nascitur invidia et odium contra aequales, indignatio, murmura et querelae contra Superiores, deiectio, tristitia et amaritudo animi quoad seipsum, nausea et taedium quoad religionem ac pernicioosa demum iactura quoad vocationem. Noverit proinde Magister gratiam vocationis innixam esse gratiae humilitatis, ita ut hac durante, illa duret, deficiente autem, pariter deficiat. Vita quippe religiosi nihil est aliud, quam perpetuum humilitatis exercitium, sine quo nemo religiosum agere veraciter potest.

IV. *Gulositas et nimia inclinatio ad esculenta et poculenta.* Ut religioso dignum elogio nomen Magister retineat, attendat, ne inter occasiones constitutus in gulosum degeneret ventris mancipium; nec clandestinas seu domi, seu foris comestiones instituat; nec esculenta et poculenta a discipulis aut domesticis convivoribus expectet et emendicet. Discat potius cum corpore suo, eiusque victu ita se gerere, sicut curator equi cum iumento suo, eiusque victu consuevit agere; ut enim iste tantum equo suo pabulum (104) ministrat, quo vivere et ad laborem queat sufficere, ipsum autem sessorem excutere et in praeceps agere non possit. Ita religiosus iumento carnis suae tantum quotidiani alimenti suggerere debet, ut functiones suas officiique laborem ad satisfactionem possit obire, repugnare autem rationi ac spiritui nequaquam possit. Det igitur operam, ut asello suo congruam promat quotidiani cibi potusque mensuram, in eaque potius in defectum, quam excessum declinet; sic enim nec corpus lasciviet, nec inpuritatis labem anima incurret.

V. *Inordinatus et sensualis amor iuvenum, presertim formosiorum.* Inter omnes passiones vix est aliqua periculosior et celerius Magistrum in ruinam impellens, quam invisceratus in

formosiorē aliquem discipulum amor. Neque imaginetur sibi, minores hic esse tentationum occasiones, aut labendi pericula ob sensus aequalitatem, nam licet a mulieribus sexu et vestitu differant, formosi iuvenes, decore tamen corporis vultusque gratia ac specie ab iis non differunt adeoque tot laqueos habent, quot membra continent. Quare si Magister interdum sentiat, se ad aliquem ex discipulis affici vehementius, esto videatur ex causa sancta et pia ortus sit hic amor, nihilominus vel ex hoc ipso cautius et minus cum eo agat, quo se illi tenerius affici animadvertit, nisi velit cum poenitendo suo et discipuli damno inordinati amoris tyrannidem experiri, si uspiam alibi, hic sane principiis obstandum, ne sero medicina paretur.

VI. *Libertas sensuum.* Puritas mentis et corporis est pretiosissimus Magistri thesaurus, quem necesse est, ut amittat, nisi quinque suos sensus arcte custodiat, cum per hos tanquam quasdam cordis ianuas vitiorum sit in animam introitus. Severam proinde sensibus suis in tenerae iuventutis (105) conversatione imperet custodiam. 1). Ut oculos a fixo in venustos iuvenum vultus intuitu rigide custodiat. 2. Ut a manuum ac vestium crinium, capitis, faciei, etc. sensuali contactu integre absteineat. 3. Linguam a tenero, molli et affectato talium alloquio, praesertim sine arbitris coerceat. 4. Phantasiam a circumferenda eorum specie et forma sollicite abstrahat. 5). Mentem a crebra eiusmodi occurrentium obiectorum cogitatione efficaciter avertat. 6). Cor denique ipsum undequaque casto Dei timore circumvallet et muniat, sic quippe timenti Deum non occurrent mala, sed in tentatione Deus illum conservabit et liberabit a malis.

VII. *Exorbitantia linguae in obiurgando.* Ut in discipulis reprehensio fructum pariat, necesse est, ut ex amore procedat, non odio; ut sit lenis et tempestiva, non vero praeceps et tumultuosa. Lenis pluvia, quo placidius cadit, hoc uberius rigat et foecundat; procellosa autem segetes obruit et corrumpit. Vehementior obiurgatio non absimilis est vento, qui magis alit flammam, quam extinguit. Absint ergo a correptione discipulorum contumeliae, quae velut iacula infiguntur cordi; absint indecora nomina, quae interdum pro cognominibus adhaerent; absint verba contemptum sonantia, quae animos exulcerant. Nihil promatur, quod genus, patriam, nationem, vitia naturae, aut corporis tangat, similia enim inimicitias suscitant inextinguibiles. Nihil denique erumpat ex ore Magistri, quod mox non dictum fuisse velit, aut quo deinde obiecto erubescere queat.

CAPUT TERTIUM

Quae in ordine ad Superiorem domus et Praefectum spiritus a Magistro servanda sunt

Cum primum Magister ad domicilium venerit, inter primas suas curas habebit, ut opportuno tempore Superiorem accedat, seque in paternam eius providentiam cum filiali affectu commendat, cuique eam (106), qua verbis, qua factis commendationem, reverentiam et amorem prae se ferat, ut omnibus pateat, Superiorem velut Dei vicarium ab eo agnosci et tamquam patrem sincero affectu diligere et honorari.

Expedit singulis mensibus, die scilicet recollectionis menstruae Superiorem adire, ex eoque submisce et reverenter quaerere, annon defectum aliquem in se animadverterit, aut ab aliis notatum intellexerit? Ut hoc pacto demonstret, quam curam et sollicitudinem de suo profectu spirituali et erratorum suorum efficaci emendatione habeat. Constans huius industriae erit praxis Magistro ad praecavenda plurima mala utilis.

Si ob defectum aliquem vel admissum errorem reprehendi aut plecti ipsum a Superiore contingat, religiosa cum humilitate et patientia obiurgationem audiat, etiamsi inculpabilis dumtaxat defectus subesset, memor plures a se culpabiles aliquando defectus fuisse commissos, pro quibus meritas nondum exsolvit poenas, in quarum satisfactionem lubens eiusmodi obiurgationem aut poenitentiam a Deo submissam acceptet.

Ea, quae aliquando Superior de aliis a se quaeserit, aut quas instructiones et documenta pro privata directione spirituali in ordine ad alios servanda tradiderit, temere coram aliis ex iuvenili levitate non effutiat, verum sub arcto silentio recondita teneat. Ex incauta enim rerum a Superiore prolatarum prolatione gravissimis se intricabit malis cum poenitendo suo damno, quod ceteroquin non incurrisset. (107)

Praefectum spiritus primis diebus sui in Collegium adventus pariter adibit, eoque salutato sub paternam illius curam et directionem quoad conscientiae regimen cum filiali submissione se totum offerat. Ut autem tanto melius ab eodem dirigi possit, brevem in principio suae conscientiae quasi rationem ei reddat, potiora vitia et passiones, in quas prae ceteris propendet aperiendo, congruaque ad eorum victoriam remedia expetendo.

Inquirat ab eodem, quem in castigationibus corporis, aliisque poenitentiis modum et ordinem tenere debeat? Petat communem vel specialem facultatem pro usu cilicii, disciplinae; et libros pro lectione spirituali ab eodem accipiat, — quos ubi suo tempore perlegerit iterum referat. Demum ex eodem quaerat quomodo se in conversatione cum domesticis gerere debeat, quidve in ea peculiariter vitandum suadeat.

Singulis mensibus semel ad Praefectum spiritus accedat, quod opportune die recollectionis menstruae fieri posset. Ubi illum convenerit, non tacite obmutescat, sed ultro se eidem filialiter aperiatur: quas patitur tentationes, quibus scrupulis aut inquietudinibus animi sit obnoxius, quae opera poenitentiae et

corporis castigationes exerceat, quas difficultates in studio perfectionis religiosae aut munere docendi habeat?

Assuescat in omnibus rebus gravioris momenti vel ad Superiorem vel ad Praefectum spiritus velut ad oraculum per quos Deus candide loquitur recurrere, hoc quippe pacto secundum in rebus suis successum merito sibi polliceri poterit. Talia esse possent v. g. si petenda foret mutatio socii, aut officii; si gravem ab aliquo iniuriam passus esset, si censeret alicuius consortium vel familiaritatem noxiam et periculosam esse.

Quod reliquos in domo sacerdotes concernit, nullus Magister ex iis specialiter quaeret et ambiat, tum quia alios hac ratione offenderet, tum quia veros religiosos Dei solius favorem specialiter ambire decet, illudque Davidicum assiduo tam in mente, quam in ore habere: In te speravi Domine; dixi: Deus meus tu es, in manibus tuis sortes meae. (108)

Quae viderit Magister a Patribus fieri, non statim sibi imitanda sumat, sed ea tantum, quae regulis et communi modo vivendi in Societate conformia esse, animadverterit, multa enim senioribus prudentia aetate provectis permitti possunt, quae iuvenibus virtute prudentiae et eutrapeliae destitutis permitti non possunt, neque ab his in praxim et imitationem trahi debent aut possunt.

CAPUT QUARTUM

Quae in ordine ad Praefectum scholarum et Collegas suos a Magistro servanda sunt

Antequam munus docendi auspicetur Praefectum scholarum adeat, et submissa voce ei in omnibus ad illius officium spectantibus obedientiam deferat, unaque simul quaerat futurorum discipulorum qualitates, item modum cum fructu docendi, agendique cum iis. Demum roget, ut se fideliter de erroribus admoneat, si quos in modo docendi, aut cum discipulis agendi per decursum anni in se animadverteret.

In componendo dramate eiusque formanda periocha, uti et in aliis studiis privatis humanisticis Praefecti scholarum se totum directioni committat et ab eius instructione ne latum quidem unguem declinet et decedat.

Communem totius nostrae provinciae ordinationem circa dramata observet, ut scilicet fiant cum modico sumptu et appa-rata sine musica, sine choreis, sine machinis ac luminaribus, neque ultra horam. Haec cum per ordinationes prohibita sint, sine expressa Superioris facultate contrarium a Magistro fieri non potest, qui in huiusmodi productionibus non spectaculorum vanitatem, sed aptitudinem styli et comptam iuventutis instructionem curare debet.

Suos in docendo Collegas Magister omnes aequali in Domino charitate amplectatur, neque peculiarem cum ullo familiaritatem ineat, dici enim vix potest, quantum per huiusmodi privatam amicitiam aliorum animi et affectus ab ipso alienentur, quantoque saepe damna in ipsos etiam discipulos deriventur. Ita Magister agat et loquatur cum Collegis suis, ut ipso agendi et loquendi modo ostendat, se magni illos facere et bene erga illos affectum esse; mire enim hic agendi modus animos conciliat, ut fere omnes ita comparati simus, ut illos prae reliquis amemus, quos de nobis bene sentire et loqui animadvertimus. (109)

Si quae interdum in discursibus contra suos discipulos in medium allata fuerint, ne pertinaciter defendat, verum id potius curet, ut quae de ipsis dicta fuerint, opere ipso refutent. Gratum sibi ostendat, si alii subinde discipulos suos alloqui dignentur, ne per hoc foedam sibi zelotypiae notam apud illos inurat.

Caveat sollerter, ne a communibus Magistrorum oneribus sine gravi causa se eximat; ne in collegarum acta, quid ab iis intra, aut extra scholam fiat, curiose inquireat, ne conmagistros, aut eorum discipulos ruditis vel inscitiae arguat; ne per surrurationem inter illos discordiam seminet; ne coram suis discipulis alterius Collegae discipulos taxet et vilipendat. Haec omnia graviter exulcerant animos et religiosam e medio tollunt charitatem.

In universis laboribus et officiis, quae aliquid molestiae et oneris annexum habere videntur, potiores sibi partes deligat, quantum sine iactura valetudinis et officii sui potest fieri. Firmiter sibi persuadeat, non esse efficacius medium ad demerendam sibi caeterorum collegarum benevolentiam et affectum, quam si omnes honore, reverentia, laborum susceptione et charitatis fraternae obsequiis sincere et constanter praeveniat.

CAPUT QUINTUM

Quae in ordine ad scientiam Magistro necessariam observanda sunt

Cum nemo dare possit, quod non habeat, facile patet quantopere Magistro necessaria sit scientia cum virtute coniuncta, utpote cuius primum officium est ita iuventutem sibi creditam instruere, ut una cum litteris mores etiam Christianis dignos praeprimis instillet, iuxta primam regulam professorum classium inferiorum. (110)

Ante omnia, quae Magister docturus est, egregie calleat, sic enim bene docebit et facile docebit, libenter docebit. Bene; quia absque erroribus. Facile; sine magna cura et sollicitudine. Libenter; quia ex pleno. Lucundissimum quippe est, quod plene

quis possideat, aliis communicare ac velut uberum lacte turgentium more onus levare; doctrina enim dando non deficit, sed magis instar lucis augescit.

Neque vel ad docendi munus satis est probe ac sufficienter res tenere ipsas, nisi etiam ipse docendi modus teneatur. Scire enim quo pacto ad suorum discipulorum captum disciplinae sint tradendae, non modo ingenii dexteritas est, sed peculiaris quaedam scientia adeo utilis et necessaria, ut non raro minus doctus alioquin Magister, melior sit doctor, eo quod in docendi modo et ratione sit facilior, maioremque sua communicandi discipulis habeat gratiam.

Necessarium itaque est, ut Magister non modo gradum scholae docendae perspectum bene habeat, sed etiam praecepta et regulas suae classis probe calleat, facilemque explicandi modum sciat. Quae omnia ab aliis in hac re exercitatis addiscere potest, quos non tantum quoad occurrentium quaestionum difficultiorum intelligentiam, sed etiam quoad modum in explicatione observandum consulere nequaquam pudeat.

Nunquam scholam accedat nisi bene praeparatus, si enim materias discipulis explicandas non perlegerit, neque ut par est easdem intellexerit, quomodo illas cum fructu discipulis tradere poterit? Si de quapiam quaestione, cuius solutionem ignorat, ab aliquo interrogatus fuerit, se quidem ad quaesitum respondere posse, quia in notabili illud laborat difficultate, malle se maioris certitudinis causa, auctores consulere, et quae illi de proposita re sentiant, tempore suo referre.

Quae hactenus dicta sunt de procuranda scientiae pro sua schola requisitae peritia, etiam de litteratura Graeca cum proportionem intelligenda sunt. Quia tamen ad huiusmodi studium difficilius adducuntur tam Magistri, quam eorum discipuli, ideo magnam de Graecis litteris (111) opinionem, de necessitate et utilitate earum, quam in se, quam in discipulis excitare debent, eo quod per illas gradum sibi sternant ad omnes scientias perfecte et fundamentaliter addiscendas, praesertim vero ad sacrarum paginarum et sanctorum Patrum intelligentiam.

Verum ad impellendam Magistrorum voluntatem nihil potentius esse debet, quam oboedientiae amor, cuius impulsu occurrentes facile hoc in studio vincent difficultates, si saepius expendierint, hanc obsequii victimam a se Deum postulare, ut ex sanctissimi Legislatoris mente et Magistrorum regulis perspicuum evadit. Proderit quoque non raro expendere, quantum ad societatis existimationem et scholarum eius dignitatem conferat, solidum et fundamentale Graecae litteraturae studium, cuius professionem sicut laudabiliter assumpsit Societas, ita necessarium est, ut res ipsa professioni respondeat, ne inani tantum ad erubescentiam nomine gaudeat.

CAPUT SEXTUM

Quae in ordine ad discipulos virtute et bonis moribus imbuendos a Magistro observanda sunt

Prima Magistri cura et sollicitudo virtutem probosque mores spectare debet, in quibus eruditionis bonae cardo ac totius vitae Christianae summa consistit; hoc autem non est aliud, quam ut tener animus parvulorum sibi concreditorum assuescat ea ducere in bonis, quae vere bona sunt; ea numerare in malis, quae vere mala sunt; item de iis erubescere, de quibus vere erubescendum est.

Imbuendi itaque praeprimis sunt parvuli odio maximo peccati mortalis, ut ab eo tamquam a facie colubri fugiant et ad eius vel nomen cohorreant. Quod acribus erit explicandum similitudinibus, uti pestis, quae infert mortem corpori; aut rerum aliarum, quae maxime detestabiles et horrendae sunt; quarum tamen nulla est nec species tanta vel foeditas, quae comparari cum peccati lethalis exitio queat.

Sinceram deinde et constantem erga Deum, B. Matrem, S. Iosephum, Angelum Custodem, ceterosque Sanctos Patronos religionem discipulorum mentibus, qua publice, qua privatim ingeneret. Neminem ex iis, qui aliquod ex consuetis exercitiis, puta auditionis missae, confessionis menstruae etc omiserit, impunitum dimittat (112) et hoc decretum tam severe servet, ut constet discipulis nulla magis in causa, quam in ista inexorabilem esse Magistrum, e converso publice laudibus extollat eos, qui hac in re suam industriam constanter probaverint.

Diebus Veneris doctrina catholica est explicanda, in qua proderit sequentia observare. 1. Parum una vice explicetur, ut tantum melius capi possit. 2. Ut suavius influat, historiola adiungatur. 3. Ut a pluribus mox auditorum repetitio exigatur. 4. Qui repetitionem prae ceteris melius fecerit, laudetur et privilegio aliquo honoretur, quale esset verbi gratia condonatio argumenti pro domo dandi, aut remissio poenae, si quam aliunde mereatur; vel potestas reum aliquem discipulum a poena eximendi etc.

Ubi diebus Dominicis et festis contioni in templo parvuli non intersunt, sed ad scholas ducuntur, post absolutam catechismi recitationem doceat illos Magister Christianum decumbendi et surgendi modum; quid sit intentio bona et quomodo et quoties instituenda? Qualiter confessio, communio, sacri auditio, rosarii et officii Mariani recitatio facienda; item festis Sanctorum diebus vita illorum breviter narretur et repetatur; Beatissimae Virginis festis agendum de eiusdem cultu, quem singulariter ipsis inculcet, variosque modos ac media ad persuadendum illum excogitet.

Quoad mores informandos curet Magister, ut Christianam

morum urbanitatem perpetuo quodam studio discipulorum animis ingeneret, inde necessarium est, ut ipse praeprimis talium officiorum regulas noverit, totamque huius disciplinae rationem teneat, et illam tam suo exemplo, quam salutaribus monitis atque praeceptis, suorum discipulorum animis instillet. Nihil patiat in eis incultum, agreste, crassum, absonum, verum ex opposito etiam removeatur affectatio quaevis ab eorum ore, cultu et actione; aurea vero mediocritas in omnibus observetur.

Docendi praeterea sunt, quae officia erga Parentes, Fratres, Praeceptores, item erga aequales et inferiores observare debeant ac speciatim ne contentiones et rixas in scholis et plateis excitent; ne turpia agnomina discipulis dent; ne debiles, mendicos, aliosve calamitosos irrideant; ne turpem facile mentiendi furandique consuetudinem addiscant; ne scurriles in plateis publicis vociferationes discursationesque in more habeant; ne malorum contuberniis sese immisceant etc. (113)

Ut tanto firmitus ea memoriae infigantur, quae circa mores informandos tradidit Magister, proderit haec ipsa capita pro thematum materia non raro assumere, vel quando etiam actionem aliquam minus laudabilem, discipulis tamen familiarem, in theme reprehendere, ut sic ab eius exercitio discipuli tanto facilius absterreantur.

CAPUT SEPTIMUM

Quae in ordine ad curandum litterarum profectum a Magistro servanda sunt

Ut Magister optatum laborum suorum fructum ex litteraria iuventutis institutione ferat, tribus potissimum capitibus totam suam hoc in negotio industriam circumscripam existimet. Nimirum ut rite instituantur: compositio thematum, explicatio ac repetitio librorum cuique classi praescriptorum et tandem concertatio per disputationes institui solita, unde pro singulis hisce capitibus proderit praxes quasdam experientia probatas annotasse.

Quoad propositionem curet Magister, ut thema classi suae accomodet, talesque illi constructiones inserat, quae occasionem praebeant ostendendi, an regulas proxime explicatas intellexerint? Potissimam curam habeat thematis, quod in schola proponitur, ideo tam breve sit, ut intra praefixum tempus ab omnibus etiam tardioribus absolvi possit et describi queat. Quod ut eveniat pleraque verba Latina illis Magister suggerat, cum totus fere fructus in ipsa nominum et verborum constructione consistat. Elapso tamen tempore exigi iubeat ab omnibus thema, licet nondum absolverint, alioquin enim totus ordo scholasticus immutabitur non sine detrimento.

Quavis hebdomada in classe infima grammaticae thematis cuiuspiam propositionem publicam hoc pacto cum discipulis instituat. 1. Dictatum thema relegatur ab uno publice. 2. Privata ante propositionem oratio ab omnibus fiat. 3. Magister unum ex discipulis nominet, qui themati vernaculo in Latinum vertendi initium faciat; ubi quidem Magister ipse sub initium in una alterave constructione practice ostendat, quomodo se examinare, verbum, casumque verbi indagare, caeterasque ad tale exercitium rite faciendum industrias observare debeant. 4. Alium similiter proximam constructionem vertere iubeat, cui si versio succedat, (114) laudetur vertens, si non, ostendatur error et corrigatur. 5. Absoluto sic themate toto relegatur ex integro. Demum ad alia exercitia scholastica fiat transitus.

In corrigendis thematibus hunc fere modum observabit: 1. Ea, quae pro primatu in scholis composuerunt, singulis privatim corriget, notatis erroribus et soloecismorum locis lineola subductis et cruce aut virgula in margine notata. 2. Aliorum thematum correctio sic instituatur: primo unum alterumve thema melius elaboratum legatur, ut ex illo caeteri suos errores cognoscere et emendare possint; deinde unum alterumve deterioris notae examini subiiciatur et errores quisque suos corrigere iubeatur; postea singulorum compositiones, si tempus patiatur, percurrantur, si non, alternis saltem vicibus legantur, quod intelligendum de thematibus ex domo allatis; nam argumenta in scholis proposita plerumque omnia forent legenda, si ratio temporis et discipulorum numerus admitteret.

Quoad themata curet Magister ne illa ex tempore tantum dictet, sed meditato domi prius, ad leges et praecepta suae scholae componat, quae sint clara, non obscura et sub initium plana ac facilia, nam iuventus a successu in planis sumit animos ad ardua. Thematum porro materia contineat res praeceptore religioso dignas, quae peti possint ex historiis gravibus vel piis factis, aut negotiis decoris vel doctrinis catecheticis etc. Haec cura eo magis necessaria est Magistro, quod eius dictata saepius in hominum doctorum, nec semper benevolorum manus venire soleant, unde non solum Magistri periclitatur existimatio, sed et tota Gymnasii doctrina, nisi existimationi respondeat, in discrimen adducitur. (115)

Quoad explicationem haec fere Magister observabit: 1. Materiam explicationis domi prius revideat, revisaque probe intelligere curet. 2. Tantum una vice explicet, ut omnes etiam debiliores assequi possint. 3. Maximum momentum in apposita exemplorum declaratione situm esse sciat, ostendendo scilicet in iis, quae sit regulae vis et sensus et quam apte suis (regulis) praeceptis conformantur. 4. Cum iuxta Senecam longa via sit per praecepta, brevis autem per exempla, rectius facturus est Magister, si paucas explicet regulas, sed earum praxim per plura exempla ex-

plicatae lectionis pertinacius urgeat, sic enim sub ipsa explicatione facilitatem acquirant varias constructiones faciendi sine errore. 5. Repetitionem explicationis diligenter a suis discipulis institui curet, in eaque excellentes collaudet, deficientes erigat et animet ad melius instituendam deinceps repetitionem explicationis.

Quoad disputationes sabbatinis diebus haberi solitas curet Magister ne diu protrahatur, ut plures concertare possint; illae igitur certis quibusdam terminis restringi et ad determinatum numerum ponendarum quaestionum limitari deberent. Consultum fortassis esset, si hoc pacto in iis procederetur: 1. Proponatur ex catechismo una quaestio, quae non tam recitationem memoriter faciendam, quam catecheticae quaestionis explicationem in se complectatur. 2. Proponantur tres quaestiones ex rudimentis. 3. Quaestiones itidem tres ex generibus. 4. Tres pariter quaestiones ex parva syntaxi; quam rudimentistae discunt. 5. Duae quaestiones ex Graecis. His forte in parva schola et principiis addi posset pro coronide una quaestio ad mores spectans, v. gr.: quid studiosus debeat observare circa oculos, manus, pedes, caput; quomodo se gerere debeat in templo, platea, (116) mensa? Quae quidem capita prius in scholis a Magistro explicari, puerisque inculcari necesse foret.

CAPUT OCTAVUM

Quae in ordine ad praemia discipulis elargienda sunt observanda?

Praemiorum nomine veniunt sequentia: 1. Munuscula pia. 2. Scholasticorum honorum gradus. 3. Laudes et encomia. Si Magister his cum moderatione uti sciverit, mirum in modum ad promovenda litterarum studia discipulorum suorum eriget animos, dulcedo quippe tum munusculi et honoris, tum privilegii et laudis est blandissimum amaritudinis impeditum, quae litterarum radicibus inesse dicitur. Circa quae praemiorum genera haec cum fructu observari possent.

Ut munusculorum largitio optatum sortiatur fructum, illa quam rarissima esse debent; quod enim rarum, etiam carum est. Unde non approbabo illorum morem, quod dum pro imperio scribitur, omnibus interdum senatoribus, imo etiam aliis pluribus munuscula donant, qua praxi omnem gratiam et vim utilissimo huic incitamento adimunt. Sufficeret ergo, si tali occasione primis duobus, vel tribus ex utraque parte, scilicet Romana et Graeca, darentur munera. Plus autem prodesset, si quandoque extra tempus thema difficilius dictaret, et optime composituro munus sponderet. Si debitori cuiquam ob thema suum seu casu seu ex industria bene factum ex insperato munusculum promittat, palam offerat

non sine commendatione quadam. Maxime autem huiusmodi munera illis sunt offerenda, qui (117) vel insignem aliquem virtutis actum elicuerint, vel in memoriam retinendis illis capitibus, quae die Veneris, aut Dominico ex doctrina sacra proponuntur, suam diligentiam prae caeteris comprobant, vel rudimenta aut grammaticam integram memoriter recitaverint.

In conferendis quoque dignitatibus scholasticorum gradibus prudens et ingeniosus sit Magister oportet, qui ita ordinarias dignitates Imperatorum, Regum, Censorum, Senatorum et Decurionum in bene meritos distribuat, ut his honorum gradibus sui correspondeant favores et privilegia, ne caeterarum dignitatum tituli absque vitulis sua sterilitate vilescant. Conveniens itaque foret, ut primi non nisi ter victi, secundi bis victi de sua dignitate et gradu deiici possint et quidem a solis dumtaxat senatoribus, non autem a reliqua plebe vulgari condiscipulorum. Plura similia privilegia facile occurrent cum debita moderatione et fructu usurpanda; ut sunt: condonatio alicuius lectionis, aut pensi scholastici ad componendum dati; potestas eximendi reum aliquem a poena virgarum, exemptio a castigationis poena, quam ipse ob culpam aliquam incurrere deberet; ius inter primos recitandi, explicandi, disputandi, ex scholis exeundi etc.

Praemium laudis tribus modis in discipulos derivari potest, nempe verbo, scripto et facto. 1. Itaque oretenus, si quis v. gr. ob thema ad legum amussim factum publice coram omnibus laudetur, debito encomio extollatur. 2. Scripto tenus, si Magister interdum argumento unam alteramve sententiam adscribat, quae testimonium sit diligentiae, a tali discipulo adhibitae, cui tanto maior inest efficacia, quanto latius, i. e. ad ipsos quoque parentes extenditur. Nota tamen, hoc praemium ne vilescat, raro offerendum, iisque praesertim dandum, (118) quorum parentes sunt studiosiores profectus suorum filiorum. 3. Facto, id est procurando, ut in aliena schola publice laudetur et praemio donetur. Eum in finem Magister cum quodam collega suo conveniat, eique imaginem offerat rogans, ut si discipulum hunc vel illum cum suo themate ad se miserit, illud per aliquem legi curet, tumque brevi laude praemissa, imaginem bene merito offerat, vix enim credi potest, quam efficax sit hoc praemium ad acuendam iuvenum diligentiam.

CAPUT NONUM

Quae in ordine ad irrogandas discipulis poenas a Magistro servanda sunt

Tota Magistri industria eo potissimum converti debet in regendis suis, ut timorem filialem, id est: amorem cum timore coniunctum, discipulorum animis ingeneret. Utrumque obtinebit,

si ex una parte correctionis officio rite suscepto timorem et reverentiam, ex altera parte laudem, praemiorumque adminiculo amorem, fiduciamque in discipulis suis excitare studuerit. Quem in finem sequentia proderit exacte observasse.

Caveat Magister ne alias unquam poenas quam ordinarias et in nostris Gymnasiis usitatas adhibeat. Quales sunt 1. Obiurgationes verbis factae. 2. Confusiones publicae, v. gr.: missio ad scholam inferiorem, stramineae coronae portatio, genuflexio, exilium etc. 3. Ferula ac virga poenae loco imponi quoque potest, subinde variationes, item scriptio aliqua seu Graeca seu Latina. Bene Magistrum censerem facturum si subinde pro poenitentia iuberet reos (119) scribere quot partes ad confessionem requirantur; et plura ad virtutes et bonos mores spectantia similia.

Nunquam facile in ullum severius animadvertat, quando iratum se animadverterit; huius quippe passionis motu durante metuendum est, ne vel in actum vel in verbum tale, quod deinde retractari posse optarat, prorumpat. Potius ergo differat tantisper correctionem rei, ut ex ipsa dilatione poenae discant discipuli, quod aegre ad ipsos puniendos descendat Magister; atque adeo poenam velut ex paterna charitate profectum aequiori animo suscipient, si praesertim iusta subsit causa, eaque reis nota, quod ipsi fateantur et agnoscant.

Quantum fieri potest aequalitatem in infligendis observet poenis Magister, culpa ubi sunt aequales. Quodsi tamen in circumstantia aliqua, uni prae altero parcendum suadet, ea talis sit, qualem ipsi quoque discipuli sufficientem agnoscant. Hinc consultum foret, ut Magister eum, cui poenam remittere vellet, cum aliis ad locum poenae accedere iuberet et tum vel ob singularem pietatem aut praeclaram diligentiam aliasque huiusmodi causas immunitatem a poena concederet. Sic enim caeteri hanc gratiam illi factam non aegre ferrent; simulque ipsi ad maiorem profectum in virtute et litteris faciendum hoc pacto incitarentur.

In obiurgationibus, quae faciendae erunt, magna ratio habenda est personae religiosae, ne vox ulla praeter decorum excidat. Reprehensio magnam, fateor, vim habet, estque necessarium discipulis medicamentum, sed periculosum quoque et lubricum est negotium, nec minore dignum attentione, quam verberatio. Quia nihilo est expeditius linguam temperare, quam virgam; neque levius flagellum est lingua, quam virga; haec quippe corpus, illa animam cruciat et affligit.

Virgarum poena sicut inter caeteras est maxima, ita quoque cautius difficilisque, nec nisi gravi de causa est usurpanda; neque (120) ob memoriam, explicationem vel errores in themate allatos cuiquam infligenda, nisi negligentia valde gravis et constans accideret. Praesertim nobiliores non nisi gravissima de causa virgis subiiciantur. Qua in re tutius Magister procederet, si cau-

sam Patri Praefecto exponeret, eiusque consilium super ea re requireret et sequeretur. Quo in casu si quid ex eiusmodi poena incommodi accideret, assistentia et auctoritate Patris Praefecti muniretur.

Quoad inflictionem virgarum an scilicet ea per ipsum Magistrum vel v. gr. alium iussu illius fieri debeat, difficilius est determinare. Si enim mens Sanctissimi Fundatoris attendatur, certum est illum, quamvis plurimi reclamarent et per usum et experientiam comperta impedimenta, tamquam insuperabilia obicerent; constanter nihilominus in hoc perstitisse, ne per Magistros nostros discipuli caedantur, sed per extraneos. Si vero diversarum provinciarum attendatur praxis, iuxta eorum diversitatem usus quoque et praxis est varia et multiplex. Consultum mea opinione foret, si P. Praefecti consilium et directionem sequeretur, quae illi pro securitatis scuto multum hac in re prodesset, eumque in negotio tam considerabili cautum redderet.

Sollicite providendum erit, ut digna inflictioni plagarum culpa subsit. Incredibile enim dictu est, quam acerbe urant et alte infigantur in animis, nullaue aetate oblitterentur, sed potius inrudescant et roborentur inflictæ absque sufficienti causa plagæ et verbera. Curet itaque quisque Magister, ut certam exploratamque habeat culpam, et si fieri potest, reus ipse agnoscat et fateatur. (121)

Attendendum quoque sollerter, ne Magister plagosi nomen acquirat et pueri metum deponant verberum, iisque quodammodo assuescant. Cum enim illud sit maximum et fere ultimum disciplinae remedium, si evanuerit, acta res erit. Si quis autem sustinere plagas nolle, minetur causam totam, nisi pareat, ad P. Praefectum deferendam; qui si renuere pergat, redire eundem ad locum suum iubeat, proximaque occasione P. Praefectum adeat, seriemque causae totius ei exponat et quidquid ille audita causa stauerit, debita cum subiectione accipiat.

Ut autem iustus in omni actione modus, potissimum autem in animadversionibus teneatur, cogitet et perpendat Magister, quorum infirmam nunc videt aetatem et abiectam fors conditionem, eos brevi iuvenes virosque fore: et (quæ humanarum rerum est vicissitudo) forsitan olim opes, potentiam, dignitatemque accepturos; quorum non modo ambienda sit gratia, sed etiam ex eorum nutu et arbitrio pendendum. Prudens igitur Magister non praesentia dumtaxat, sed etiam futura respicit, nec tam attendit discipulis, quales ii pro tunc sint in aetate illa imbecilli, sed quales esse in futuro possint.

CAPUT DECIMUM

Quae in ordine ad extraneos cum discipulis a Magistro observanda sunt

Ad extremum, quoniam Magister ex officio suo personam publicam agit, illud quoque circumspiciat oportet, quemadmodum et religiosi viri et religiosi Magistri partes erga extraneos, qui relationem aliquam ad discipulos suos habent, recte et ad omnium satisfactionem adimpleat. Triplicis autem generis sunt externi, cum quibus Magistro ratione discipulorum nonnunquam agendum erit. (122) 1. Cum eorum parentibus et cognatis. 2. Cum discipulorum hospitibus, apud quos in victu degunt. 3. Cum suorum Praeceptoribus, quorum curae et directioni extra scholas pueri sunt commissi.

Circa discipulorum parentes haec observasse iuvabit. 1. An et qui, quove tempore discipulorum parentes sint a Magistro invisendi? Consulat Superiorem domus aut P. Praefectum, eorumque directionem sequatur. 2. Si instituenda foret subinde alicuius visitatio, consultius foret, si ea fieri ante meridiem, aliquo recreationis die, nam post meridiem communiter offerantur Magistro poculenta vel etiam simul esculenta, quae tamen modo religiosae aedificationis et modestiae ratio, sed etiam domesticae Superiorum ordinationes vetant admittere. 3). Oblata ab iis, sive per discipulos seu per Praeceptores dona praesertim pecuniaria non facile acceptet, munera enim accipere est libertatem vendere; verum omni cum humilitate et reverentia remittat, disertis exponendo verbis se tantundem benevolentiae et favoris exhibiturum filio, quam si munus oblatum acceptasset, idque ex appretiatione affectus per efficacem gratificandi voluntatem sibi exhibiti. 4). Admonendi sunt tempestive parentes, maxime tenuioris conditionis, si eorum filii hebetiore tardioreque sint ingenio praediti, qualis profectus ex iis sperari queat. Tales quippe opificio potius applicandi forent, quam ut scamnotribas frustra in scholis agent. (123)

Circa dominos seu hospites, apud quos in victu sunt discipuli, praesertim plures, id solummodo monendum recurrit, ut Magister debitam cum iis correspondentiam habeat, ut ita coniunctis viribus rectam adolescentum institutionem mutuo adiuvent. Hinc expedire videtur, ut quandoque visitentur et de bonis aut malis discipulorum moribus interrogentur; item quem ordinem diurnum observent? an suo tempore studeant, orent etc; an non de die circumvagentur, utrum noctu mature domum redeant? num malorum sodalium consortio sese adiungant? Cautè tamen huiusmodi visitatio instituenda est, nec nisi quando necessitas, aut alia gravis ratio eam persuadet, qua Superiori candide exposita, P. Praefectus aut sacerdos aliquis sibi dari ab eo expetatur, in cuius comitatu visitatio facienda est. Univer-

sim loquendo consultissime faceret Magister, si nunquam domos extraneorum sine alicuius sacerdotis viri gravis comitatu accederet, ob plura rationum momenta consideratu digna, quod documentum magni faciendum fideliterque servandum optarem.

Circa discipulorum praeceptores haec in ordine ad praxim servant. 1). Post instaurationem studiorum vocandi sunt successive a Magistro praeceptores, ut cum iis circa modum utiliter iuvenes instruendi discurrat, et hoc cum affabili benevolentia et humilitate, quia si cum magistrali auctoritate vel arrogantia docere eosdem vellet, minus libenter eundem deinceps accederent et non ipsi dumtaxat Magistrum aversarentur, sed etiam similem in aliis aversionem excitarent. 2). Non imperiose, sed suaviter et cum discreta agendi dexteritate et modo inducat praeceptores Magister, ut quovis mense ipsum accedant, ut ita collatis mutuo consiliis et auxiliis, qua domi, qua in scholis rectam iuvenum institutionem paribus studiis urgeant. 3). Si praeceptorem in aliqua re ad discipulum spectante contingat errare vel ultra officii sui limites exorbitare, curet prius bene integreque perspectum habere eius errorem aut excessum, tumque opportuna occasione per modum amici discursus, non vero reprehensionibus deducat in cognitionem illius ipsum praeceptorem et quasi aliud agens viam ostendat, qua res (124) illa emendari possit. Quodsi causa sit gravior, P. Praefectum moneat, ut is in Domino statuatur, quid agere in eiusmodi circumstantiis cum praeceptore expediat. 4). Neminem ex praeceptoribus inscitiae arguat, taxet aut corripit; hoc quippe pacto non modo auctoritatem P. Praefecti inviolabit, sed etiam Professoris praeceptoris offendet atque per indiscretum talem agendi modum, magnis se implicabit difficultatibus cum sera suorum temere factorum poenitudine. 5). Caveat, ne ob repertos in themate per praeceptorem correcto errores palam in schola praeceptorem prostituat, aut eiusmodi occupationem laceret, laceramque domum remittat. Hoc quippe factum insolens foret et hominis indiscreti, impetuousi et passionati certum argumentum. Quo pacto autem talis error praeceptoris corrigendus sit, paulo ante numero 3° explicatum est.

CAPUT UNDECIMUM

**Quae media ad optatum ex humanioribus litteris
a Magistro fructum reportandum observanda sunt?**

Cum ordinata charitas a se incipiat; ita Magister erudiendae iuventuti operam suam impendat, ut se suumque in litteris humanioribus profectum identidem promovendum non negligat. Quem in finem multi multa suggerunt media et praecepta ad optatum in humanioribus studiis progressum faciendum, quorum salvo meliore iudicio ego tria sufficere arbitror,

bene, solide et constanter usurpata. Nempe lectionem fructuosam, annotationem prudentem et exercitationem assiduam. De quibus breviter nunc in particulari agendum est. (125)

PARS PRIMA

De lectione librorum

Quam necessaria sit haec lectio vel ex eo patet, quod praecepta cuiusque artis facilius addisci non possint, quam ab auctoribus, qui cum non speculative dumtaxat, sed etiam practice, i. e. certis materiis explicata tradiderunt. Atque adeo cum vivi Magistri ad manus semper haberi non possint, merito ad mortuos, qui per lectionem librorum ab ipsis compositorum quasi vivi ante oculos statuuntur, recurrendum est.

Quia vero non idem ab omnibus fructus ex tali lectione reportari consuevit, idque ex eo maxime contingit, quod conditiones ad fructuosam lectionem requisitae non adhibeantur. Merito huiusmodi conditiones ab iis, qui tale medium adhibere volunt, bene cognosci et sollerter observari debent. Tres ergo conditiones dico requiri ad fructuosam lectionem, quarum quaevis ordine exponenda est.

Prima conditio est, ut *ordinata* sit; i. e. in eo genere orationis, in quo se quis perficere cupit, tales prae caeteris auctores legantur, qui in eodem ante alios excelluisse creduntur. Nam ut bene Seneca in epistola 45. dixit: Non refert quam multos, sed quam bonos habeas auctores. Lectio certa prodest; qui quo destinavit, si pervenire vult, unam sequatur viam, non per multas vagetur; non ire istud, sed errare est.

Secunda conditio est, ut sit *accurata*, i. e. ut semper ad scopum orationis, quae pro manibus habetur, animus reflectatur et tum demum qua ratione auctor illum obtineat, dispiciatur. Quem in finem viri sapientiores suadent, saltem ab initio ad praecepta artis firmiter memoriae imprimenda alicuius orationis aut elegiae etc. analysim seu resolutionem faciendam esse: 1). *Topicam*, 2). *Aristicam*, 3). *Eruditionis*. (126)

Per *topicam* dispiciatur, quibus argumentis et quam solidis auctor propositum sibi scopum seu quaestionem assumptam probet. Per *aristicam* exploretur, quae partes, quaeve requisitae et virtutes, v. gr. ad orationem aliquam aut elegiam sint necessariae et quomodo illae sint ab auctore observatae. Per *eruditionis* analysim inquiratur, quid pro comparanda variarum rerum eruditione sit observandum, ut sunt: symbola, mores et ritus gentium, emblemata, historiae, fabulae, adagia etc. Similem resolutionem si in quovis genere ter quaterve quis fecerit, ad eam spectantia praecepta memoriae impressa habuerit, utiliter in legendis auctoribus occupabitur et quae prius in actu reflexo laboriose observaret, postea in actu exercito facile advertet.

Tertia demum conditio fructuosae lectionis est, ut sit *constans*; i. e.: ut uni auctori legendo constanter inhaereatur. Nam ut recte advertit Seneca Epist. 2.: Librorum multitudo distrahit animum; fastidientis animi est multa degustare. Nusquam est, qui ubique est. Experientia constat, quod ii, qui impetu et levitate juvenili de auctore uno in alium curiose saltitant, omnesque degustare volunt, ex omnibus sciant aliquid, ex toto nihil. Tales in nullo scientiae genere evadunt solide docti, nec per excellentiam eruditi.

PARS SECUNDA

De annotatione rerum lectarum

Cum insignem profectum in humanioribus litteris faciendum multarum rerum notitia sit necessaria ex una parte, ex altera autem parte comperta sit nobis memoriae nostrae labilitas, merito haec per annotationem tamquam firmum receptaculum fulcienda est. Quia vero experientia frequens docet, hanc industriam multa exiguo fructu adhibere, ideo ante omnia curandum est, ut prudenter suscipiatur, ideoque bene intelligatur, quid, quomodo et quando annotandum? (127)

Ad primam ergo quaestionem quod attinet, merito respondetur non nisi selectissima quaeque et utilissima, quaeve non passim in aliis inveniantur libris, annotanda esse. Qualia sunt selectiores amplificationum loci, ingeniosae descriptiones, sententiae rariores et symbola, dictiones elegantiores.

Ad secundam quaestionem respondetur 1). Ordinate notandum esse, i. e. diversas notatorum classes, seu titulos esse faciendos. 2). Breviter et succincte ita, ut omnis verborum superfluitas evitetur, praesertim cum auctor, ex quo aliquid decerpitur, ad manum haberi potest. 3). Utiliter, quod fiet, si index aliquis super eiusmodi notata vel saltem marginales notae conficiantur.

Ad tertiam quaestionem respondetur, annotationem hanc non statim, dum legitur, faciendam esse, ne lectio ipsa crebriore annotatione interrumpatur et animus ab intelligentia lectorum abstrahatur, verum signacula illis locis, ex quibus annotare aliquid placet, apponenda interim esse, ut cum tempus ab aliis curis et studiis magis necessariis vacuum quis nactus fuerit, eiusmodi annotationibus opera navetur.

PARS TERTIA

De exercitatione

Lectioni fructuosae et annotationi prudenti adiungi debet exercitatio assidua, quae ut fructuose fiat ante compositionem ipsam praecipue ad scopum thematis attendendum, ut quam

perfectissime id a componente obtineatur. Quod ut facilius fiat, manus operi prius non admoveatur, quam simile quid in aliquo auctore eiusdem generis fuerit meditate lectum, sic enim in tali lectione exardescet ignis desiderii auctorem illum pro viribus imitandi. (128)

In ipsa compositione attendendum, ut verba non nisi tersa adhibeantur, prout in auctoribus, qui de simili materia scripserunt videre licet. Nemo se infascinari sinat ab exotico quorundam recentiorum stylo, qui potissimum in acutis laconismis et ingeniosis dictionibus consistit. Demum ad ipsam quoque numeri rotunditatem attendendum, utpote quae mire gratam facere orationem solet.

Post compositionem curandum, ut accurate relegatur et emendetur, praesertim si primum opus vel publicum sit, unde proponentis pendet opinio. Non parum etiam facit ad profectum, si quis rem suam propositam cum alia simili compositione cuiuspiam auctoris conferat, ex ea namque velut ex speculo errores suos clarius deprehendet et facilius emendabit, maxime si vivum alicuius instructoris iudicium accedat. Et haec de mediis proficiendi in humanioribus studiis breviter dicta sufficiant.

SUMMARIUM

Societas Jesu inde iam ab exordio institutionis suae praecipuam semper curam impendit iuventutis in scholis tum humanitatis, cum altioribus doctrina moribusque erudiendae. Neque tamen satis esse duxit, ut scholae aperirentur quam plurimae, sed cum persuasum haberet omnem earum fructum a bonis dependere magistris, nihil non omisit, ut quantum fieri posset optimi formarentur scholarum magistri. Hanc ob causam iam in secunda ab instituta Societate Jesu Congregatione Generali anno 1565 Romae coadunata, post electum Praepositum Generalem Franciscum de Borgia: „Propositum fuit et discussum die decima tertia et decima quarta huius mensis (Julii): an deberet fieri saltem *unum Seminarium* Societatis perfectum in *qualibet Provincia ad formando Professores* et alios, qui in Christi vinea idonei Operarii futuri essent in Humanioribus Litteris, Philosophia et Theologia, ut postea toti Provinciae sufficerent. Fuit autem constitutum: Seminaria praedicta curanda esse, ubi et quando commode fieri poterunt in quavis Provincia; sed, ubi Nostri docendi munus obituri sunt, ut paulatim, non praepropere, huic negotio promovendo darent operam.”¹

¹ Institutum S. J. Pars II. Congr. Gen. II decretum post elect. 9, in Mss decr. 13.

Quare eadem Congr. Gen. statuit: „In singulis provinciis, ubi et quando commode fieri poterit, curetur saltem unum institui Seminarium Societatis perfectum, ad formandos Professores et alios Operarios vineae Christi in Humanioribus Litteris . . .”² Praeposito quoque Provinciae praeceptum erat: „ . . . curabit vero Humaniorum Litterarum studia magni fieri, et eorum, qui eas profitentur, peculiarem curam haberi, et ne in his Professores idonei desint, illorum Semina et instituet et conservabit.”³ Unde satis colligi videtur, Societatem Jesu iam a saeculo XVI operam atque laborem collocasse, ne quicumque imparati scholis moderandis applicarentur magistri seu professores, sed ad eos formandos atque ad munus docendi parandos specialia instituere voluisse Semina. Cuius rei clariora quoque in celebri illa, quae auctoritate Congr. Gen. V. approbata est, *Ratione atque Institutione Studiorum Societatis Jesu* exstant documenta. Namque inter illas, quae in hac Ratione Studiorum Praeposito Provinciali praescribuntur, regulas, haec leguntur: „Ad conservandam Humaniorum Litterarum cognitionem et Magistrorum veluti Seminarium fovendum, binos minimum aut ternos habere studeat in Provincia his litteris et eloquentia praestantes. Quod consequetur, si ex iis, qui ad haec studia idonei propensique sunt, nonnullos subinde huic rei dicare studeat, caeteris Facultatibus, quantum satis est, excultos, *quorum opera ac sedulitate bonorum Professorum genus quoddam, ac tamquam seges, ali ac propagari possit.*”⁴

Neque satis esse visum est, ut quidam magistris formandis operam darent in qualibet Societatis provincia, sed via quoque ac modus praeter praecepta ac documenta docendi indicata sunt, ut variis exercitationibus magistri et usum ac experientiam quandam acquirerent, antequam ad munus docendi accederent. Monet enim Praepositus Provincialis: „Atque, ut instructiores sint quando ad docendum veniunt, pernecessarium est, ut *privata academia ad id exercentur*, quod Rectori valde commendetur, quo, ut est in eius regula 9, diligenter efficiatur.”⁵ Rectori enim Collegii citata regula haec inculcantur: „Ne Magistri classium inferiorum docendi rudes ad docendum accedant, Collegii, ex quo Humaniorum Litterarum et Grammaticae Magistri solent educi, Rector deligat unum aliquem docendi peritissimum, ad quem sub finem studiorum ter in hebdomada per horam convenient proxime futuri praeceptores ad novum instituendi magisterium; idque vicissim *praelegendo, dictando, scribendo, emendando, aliaque munia boni Praeceptoris obeundo.*”⁶ Studia vero, quorum sub finem

² Inst. S. J. Pars II Canones II Congr. canon 5.

³ Inst. S. J. Pars III Regg. Prov. reg. 50.

⁴ Inst. S. J. Pars III. Ratio Stud. Reg. Prov. 22.

⁵ Ibidem ut supra, reg. 30.

⁶ Ibidem ut superius, Reg. Rect. 9.

hae exercitationes fieri iubentur, altiora id est philosophiae fuisse, constat ex regula Praepositi Provincialis: „Enitendum, ut scholis nequaquam praeficiantur, qui Philosophiam, si eam audituri sunt, nondum audierint, cum, qui iam audierint, non desunt.”⁷

Ex his argumentis facile colligi potest, quae fuerit mens Instituti Societatis Jesu eorumque qui in ea leges ferendi ius habebant. Jam vero quid in qualibet provincia secundum has leges actum reipsa sit, non est huius loci enarrare, quia id nobis proposuimus, ut paucis quae necessaria scitu sunt praemissis *Manuductionem* Patris Emerici Csákányi illustraremus. Sane Societatis Jesu incerta diu in Hungariae regno conditio effecit, ut ne stabile quidem domicilium ullibi esse potuerit. Quare mirum non est nullum Seminarium magistris efformandis institutum esse. Neque iuniores socii in Hungaria studiis vacare potuerunt, antequam Collegium seu Universitas a Cardinali Petro Pázmány Tyrnaviae constitueretur. Et cum constet in partibus Austriacis iam anno 1632 Leobii fuisse bipartitum cursum quendam eorum institutum, qui duobus professoribus ducibus ad docendum formarentur et repetentes audirent,⁸ in Hungaria huius rei mentio non est facta, nisi saeculo XVIII, quo tempore Szkolczae coeptum est anno 1701 Collegium repetentium.⁹ Quamquam fatendum est historiam educationis in Hungaria in scholis Societatis Jesu nondum esse penitus investigatam. Aliis ex fontibus scimus Collegium repetentium anno 1742 Szkolcza Jaurinum translatum et huius urbis Collegio unitum fuisse.¹⁰ In citata lucubratione de historia Collegii Jaurinensis fusius narratur, quomodo, quam methodo magistri futuri se ad docendum praeparaverint. (Ibidem ut supra, pagina 53 s.)

Itaque ea, quam nunc primum edi curamus, *Manuductionis* aliquam certe lucem affert non tantum quando et quid in hac parte actum sit, sed etiam de singularibus documentis, quibus ad docendum instruebantur a vitae religiosae initiis, ii, quibus magistri munus committendum aliquando erat. Exponuntur enim in ea certo ordine digesta principia quaedam educationis atque praecepta, succincto ea quidem stylo exarata, sed magna sapientia vitaeque experientia referta. Unde concludere possumus et clare videmus, iam antequam Collegium repetentium Szkolczae aperiretur, iuniores socios Trencsinii absoluto noviciatus biennio speciali cura formatos et ad docendum praeparatos fuisse.

⁷ Ibidem ut supra, Reg. Prov. 28.

⁸ Duhr, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. II. Band 2, p. 553—554.

⁹ A szkolcai kir. kath. algymnasium Értésítője az 1894/95 tanévről. Lukavszky Alajos értekezése: A szkolcai gymn. története. A) A jezsuiták vezetése alatt, p. 11.

¹⁰ A győri kath. főgymn. története. 1895/96 évi értesítőben első rész: Jezsuita korszak, p. 6.

His expositis ad vitam auctoris huiusce commentarii manuscripti concinne enarrandam transeamus. De auctore haec ad nostram aetatem pervenerunt. „*Emericus Csákányi* (Csákány) quattuor vota professus et philosophiae doctor, Sabariae in Hungaria lucem aspexit 4. Novembris 1651. Tyrocinium Societatis Trencsinii ingressus 25. Octobris 1668; in ea triennium Aristotelis (seu philosophiae scholasticae) et quadriennium Divi Thomae (seu theologiae) emensus est. Magister iuventutem imbuit Tyrnaviae in elementis latinitatis, Cassoviae in media grammatica et poesi in hac rhetoricae iuncta Gyöngyösini. Sacerdos cursum philosophiae triennio exposuit Klagenfurti, controversias fidei Tyrnaviae. Deinde convictum Nobilium Tyrnaviae administravit et domicilium Strigoniense; sacras hic simul expeditiones suscepit. Tum rectorem egit Trenchinii, una tyrones nostros informavit decem omnino annis, magno cum fructu, eorum progressu in virtutibus ac disciplina domestica, ipse forma gregis factus, Instituti ac legum custos diligentissimus, exemplis non minus ac verbis suos instituit. Quam sacro in fonte adeptus est integritatem, confectam usque ad aetatem illibatam conservavit. Multa animi teneritudine et liberalitate ferebatur in aegros, dicere auditus: horum in curam, si alia non suppetere, sacros ipsos se distracturum calices. Medicinas praescriptas et accurate ministrari iussit, et sumentibus adfuit, suavique adhortatione adversum earum saporem suaviorem reddere consuevit. Omnem in Deo posuit fiduciam, haud semel in domus suae angustiis expertus opem, praesertim quando collegii iura ab externis impetebantur. Beatam Virginem Mariam matris instar tenerrimo complexus affectu, eius honorem ubique propagavit, ac suos docuit tyrones, qua ratione eum promoverent maxime. A provinciae praeside lectus socius, admonitor et provinciae consiliarius, quarto muneris sui anno Viennae e domo probationis 17. Maii, festo Ascensionis Domini die in coelum, ut pie speramus, susceptus est anno 1703.”¹¹

Manuductio pro Magistris seu praelectiones Patris Emerici Csákányi unico in exemplari servatae sunt posteritati, in libello quodam papyraceo, qui in *Bibliotheca Domus S. J. Budapestin. in scrinio MSS sub numero 173 asservatur*. Estque codex formae 16, ex 5 partibus constans. Prima pars habet pro titulo: *Manuductio e vita novitiali ad collegialem, novellis post edita vota religiosis accomodata*. Ex Patre Drusbiczki aliisque collecta per R. P. Emericum Csákányi S. J. sacerdotem anno Domini 1695. Secunda pars inscribitur, quam in opello nostro imprimi curamus: *Manuductio ad religiosam institutionem Juventutis tenerae, Magistris scholarum inferiorum accomodata*. Anno 1695 a R. P. Emerico Csákányi S. J. sacerdote, Trenchinii in

¹¹ Pohl, *Res gestae et scripta Prov. Austriae S. J.* pp. 43—44. Mss.

Hungaria. In tertia parte continetur paraphrasis seu meditatio super verba: Domine, non sum dignus. Quarta pars praxim pie communicandi docet. Ultima pars tandem est quoddam: Diarium vitae religiosae in praecipuas diei actiones digestum; modus describitur celebrandi diem anniversarium vocationis religiosae, recollectionis spiritualis et his similia.

Codex non videtur esse autographum ipsius auctoris. Quidam novitius et discipulus Patris documenta ista et praelectiones in forma abbreviata pro usu privato descripsit, nos vero ex his documentis solam Manuductionem pro Magistris in commodum eorum, qui sunt sive historiae educationis in Hungaria studiosi, sive monumentorum antiquitatis amatores, publici iuris facimus. Accipiant ergo omnes hoc quaecunque obsequium nostrum, quo non tantum monumentum ad iudicium de antea actis temporibus ferendum exhibere, sed etiam utilia, ad fructum aliquem ex principiis paedagogiae Christianae immarcescibilibus capiendum, documenta suppeditare in animo habuimus.

P. VELICS LÁSZLÓ S. J. VISSZAEMLEKEZÉSEI 1852—1923.

A következő sorok nem a régmúlt eseményeire derítenek világosságot, írójuk kortársunk volt, de emlékezései méltók a megőrkítésre forráskiadvány jellegük miatt. Egy lélek belső világát és a kor eseményeit tükrözik. Nem mindennapi felfogás és meglátások tárulnak az olvasó elé.

P. Velics László neve nem ismeretlen a magyar művészet-történeti irodalomban. Évtizedeken keresztül járta az országot, megfordult a monarchia nagyobb városaiban, s magyarul és németül tartotta élvezetes és érdekes előadásait az egyház-művészetről és a vele kapcsolatos kérdésekről.

Rövid és vázlatos életrajza megjelenik a „Száz jezsuita arcél” című háromkötetes dísmű (Budapest, 1941) III. kötetében. E helyütt nem életrajzot adunk, hanem inkább adalékokat közlünk, melyek rávilágítanak életére, belső világára és széleskörű irodalmi és előadó működésére.

Egyéniségét és jellemét ma már csak írásából ismerhetjük meg. Alljon itt személyiségének és írásmódjának bemutatására rövid „végrendelete”, ahogy ő nevezte és „önéletrajza”, melyet két részben vetett papírra, de be nem fejezett. Az önéletrajz első részét Kalksburgban kezdte írni 1902 október 14-én, a másodikat Linzben vetette papírra 1914 június 10-én. További feljegyzés nem történt. Így az önéletrajz csonka maradt.

Aki P. Velicset ismerte, s most írásait olvassa, az mintha ön maga előtt látná a megboldogultat, oly hüen tükrözik a Pater finomságát, kedves közvetlenségét és alázatosságát. A finomság elsősorban ott nyilatkozik meg, ahol másokról ír vagy hálás emlékezéssel idézi fel a múltat. Kedves közvetlenségét tanúsítják a hang és az elbeszélés menetébe beleszótt emlékek. Mélységes és férfias alázatossága akkor lép előtérbe, ha önmagáról ír. Ezek a feljegyzések nem a nagy nyilvánosságnak készültek, nem is nagy eseményeket adnak át a jövőnek, mégis kár lenne szélesebb körök elé nem bocsátani őket. Az olvasó csak mélységes lelki épüléssel forgathatja a lapokat s elkíséri az író a történések alapján mindenhová, ahol megfordult. De leginkább a gondviselő Isten közelsége az, amit minden betű érzékeltet. Mert ezekre az emlékezésekre éppen a mélységes hit és lángoló Isten-szeretet üti rá a megkapó melegség bélyegét.

A harmadik részben közöljük P. Velics irodalmi munkásságának összesítő ismertetését. A felsorolásban helyet talál minden önálló munka és minden nagyobb vagy legalább valamiképen

jelentős cikk. P. Velics irodalmi munkássága két irányban haladt. Egyik tárgya volt a művészetek, elsősorban az egyházművészet értékeinek, nevelő hatásának feldolgozása. Ehhez csatlakozott az a néhány bölcséleti cikk, melyek művészeti vonatkozásuk miatt kerültek feldolgozásra és jelentek meg nagyobb nyilvánosság előtt folyóiratok hasábjain vagy külön is. Ihlette őt ezenfelül a Jézustársaság magyarországi multja is. Ma is hézagpótló háromkötetes rendtörténeti könyve.

P. Gyenis András S. J.

I.

P. Velics végrendelete

A teljes Szent Háromságnak, Atyának és Fiunak és Szent Lélek Istennek nevében Amen.

En Velics László, Jézustársasági áldozópap, végső akaratomat a következőkben foglalom össze:

Isten irgalmából jöttem a világra; Isten irgalmából kerültem a szerzetbe; Isten irgalmából Jézus-Krisztus érdemeire és ígéreteire támaszkodva várom örök üdvömet.

Életem lefolyt ötven évére visszatérintve csak egy biztos tudatom, csak egy igaz érzésem van: Soli Deo sit gloria, nobis autem confusio!

Életem folyása nagyban és kicsiben kézzelfogható bizonyossága annak, hogy nem emberi erő, hanem magasabb Kéz vezérelte lépteimet hosszú kereszlútam stációin át; de ép oly világosan látom, mily fogyatékos gyarló volt közreműködésem az Isten magas terveivel szemben; nevezetesen mily távol állok életemmel, zárdai kivételeimmal a normális szerzetes ideáljától; s amért ha Isten irgalmából mind örök céloimat elérem, egyik leghőbb imám ez lesz: Jézusom Szentséges Szíve, óvd meg Társaságodat ily magamfajta fertályjezsuitáktól.

Még hátralevő rövid pályámat a Boldogságos Szűz Máriának anyai Szívébe, Szent József nagy Pátronusomnak gondviselésébe, Szent Órangyalomnak jóságos vezetésébe, Szent László Királynak védelmébe, Szent Ignác Atyámnak és Istenhez tért rendtársaimnak hathatós közbenjárásába ajánlom. Karjaitokra támaszkodva nem félek a jövőtől; Isten nevében bátran előre!

Amit zászlóesküm napján, 1871. október 8-ikán Saint Acheulben megfogadtam, azt ma szegény bűnös, alázatos, de teljes szívvel, bizalmas lélekkel megújítom:

Szerzetesi kötelmeimet hűn akarom ezentúl teljesíteni, s Királyom Krisztus Jézus iránti szeretetből keresztemet utolsó perczemig lelkes elszántsággal hordozni!

Linz, augusztus 15-ikén; Nagyboldogasszony Anyánk napján 1903.

*Velics László S. J.**

* Saját vérével aláírva.

II.

P. Velics önéletrajza

Megkezdttem e kis önéletrajzot Kalksburgban, 1902. október 14-ikén.

Ma Isten kegyelméből 50 éves vagyok. Már évek előtt feltettem magamban, hogy ha ezt az időt elértem, lelkemnek főbb benyomásairól, melyek minden emberfiánál örökre bevésődnek, belső észbeli és szívbeni fejlődésem menetéről írásban röviden számot adok magamnak. Teszem pedig ezt azon célból, hogy az igazság bázisán állva megadjam Istennek azt, ami az Övé, a dicsőséget; de egyszersmind magamnak azt, ami a léleknek dukál: az önmegalázás érzetét.

En Velics László születtem Szécsényben Nógrád-megyében 1852. október 14-ikén esti hat órakor. Földi születésem helye iránt, mely a várkertre néző ház, az úgynevezett ügyvédlak volt, mindenkor meleg érdeklődéssel, vonzódással viseltetem; már mint jezsuita is többször betekinttem ebbe a messzekilátású épületbe. Egy alkalommal új lakója volt a háznak, s midőn csengetésemre elémbe sietett ajtót nyitni, annyira meghökkent természetes szokatlan jezsuita alakomtól, hogy midőn kértem őt, mutatná meg megint egyszer kedves szülőházamat, álmélkodással csak azt bírta válaszolni: „Hát, kérem, itt méltóztatott születni?!“

Atyám Lászlófalvi Velics Antal, kamarai ügyvéd a túróczi Velicsek családjából szakadt Nógrádba, s mint azok, az ágostaiak közé tartozott; anyám Haynald Teréz, Haynald Lajos kalocsai érseknek legifjabb nővére volt. Alighogy napvilágra kerültem, érdememen kívül az élet egyik legnagyobb kegyelmében, a katolika anyaszentegyház szent Kereszttségében részesültem, s elseje lettem így a Velicsek közül azoknak, kik hosszú idők mulva megint a Szentegyház védszárnyai alatt nevelkedtek.

A Szent Kereszttségben részesített P. Máté Péter ferenczrendi guardián s a szécsényi plébánia gondnoka. Később ahol csak szerét tehettem, hálaérzetből örömet betekinttem a ferenczrendiek igénytelen, melegszívű zárdáiba, s otthonosan éreztem magamat közöttük.

Atyám a szegények iránt könyörületes, igen adakozó férfiú volt; nem türte meg gyermekeinél a hazugságot. S midőn egy alkalommal a cselédeknek üzenetét jelentettem, s aközben füllentettem, atyám magánkívül volt haragjában: „Várj te jezsuita, ha nagy leszesz, törrel szúrod majd le apádat!“ En apró gyerek e szavakra térdeimre omlottam előtte s lábait átkarolva: „jaj kedves apám, édes jó apám, dehogy leszek én jezsuita, szeretem én apámat nagyon is!“

Hányan, de hányan vannak még napjainkban is, kik legfőlebb regényekből ismerik a jezsuitákat s éppúgy ítélik meg őket. Midőn azután 17 éves koromban jezsuita lettem, bensőm-

ben erős ösztönt éreztem magamban, hogy atyámról, ki már 1859-ben meghalt, imáimban meg ne feledkezzem.

Jó anyám, midőn e sorokat írom, még él s egyike azon fennkölt szellemű, melegszívű asszonyoknak, kiknek élete jötevéiben, könyörületben folyik le. Jellemzésére csak egy vonást tűzök ide. Most nemrég Budapest egyik főutcáján tolongó néptömeg között haladtunk előre. „Te Laczi, szólít meg jó Anyám, tudod, ha így ezernyi ember közt kell járnom, szívem mindig az Istenhez emelkedik közölök: édes Istenem, könyörülj ezeken a szegény embereken, hiszen mindannyian a Te fiaid!”

Gyermekéveimnek egyik legvonzóbb vezércsillaga istenes nagyanyám Haynald-Jüttner Francziska volt. Három Velics-unokája közt engem vallott kedvencének, s azon szeretetben részesített, hogy mint kis gyermek több éven át az ő szobájában s az ő örököse mellett aludhattam.

Ha olykor korán reggel felébredtem, első tekintetem nagyanyámra esett; ágyában ülve imádkozott minden reggel hosszú óráig. Később férfikoromban sokat foglalkoztam az egyházi művészettel, de merem állítani, nem akadtam egyetlen képre sem, melyen az istenesség, az imában átszellemült lélek oly fokban nyilatkozott volna meg, mint azt nagyanyám imádkozó arcán megcsodálhattam. Azon boldog fiatalok közé tartoztam, kiknek a szülői házban nem sokszor prédikáltak, hanem az otthon látott jó példa vésődött be mindörökre szívükbe.

Neveltetésemet atyám halála után Haynald Lajos nagybátyám, akkor erdélyi püspök vette kezébe. Előbb is 1861 őszén az alsó négy latin osztályra Selmeczbányára küldött, hol mellesleg a német és tót szót kellett megtanulnom; azután 5-ik és 6-ik osztályra Kalskburgba, 7-ik és 8-ikra Kalocsára. Ha gimnáziumi pályámra visszagondolok, hálával telik el szívem, ha szemlélem, mily kegyesen vezetett az Isten keze fokról-fokra.

Selmeczen derék, vallásos polgári házakban laktam, ahol házigazdáim ugyancsak örködték felettem. Kalskburgban a kegyes Szűz Anya zárt szívébe, midőn 1865. december 8-ikán a Mária-kongregációba felvettek; itt és Kalocsán felejthetetlen tanáraim istenes példájokkal ragadták maguk után szívemet mindenkorra. Ne csodálkozzék tehát senki sem, ha most ötven éves koromban, midőn életüket röviden jellemezni, megírni kívántam, én is ifjúságom ezen boldog, első szerelméhez tértem vissza.

Középiskolai éveimből még egy más, kezdettől végig tartó boldogságomra kell reflektálnom. Már bennszületett ösztönömnél fogva nagy barátja voltam a természetnek, s legboldogabb óráimnak gimnázialis éveim alatt azokat vallottam, melyeket a természet tanulmányozására, gyűjteményeim egybeállítására, nevelésére fordíthattam. Mint első latin iskolás gyerek ritka szép ásványgyűjteményt állítottam össze; a második osztály-

ban a növényekre, a harmadikban a rovarokra fordítottam szabad óráimat; a negyedik osztályban szentképek gyűjtése bilincselte le figyelmemet.

A felsőbb osztályokban ugyanilyen, de nagyobb mérvű gyűjtemények lelkesítettek; s most midőn hajam már őszbe borul, ép úgy tudok még örvendeni a természet bájainak, mint azt gyermekéveimben tettem.

Nem kis fokban élesztette bennem a természet ily mélyebb szeretetét Haynald érsekbátyám. Ha Szécsénybe jött, nem ritkán felszólított, hogy sétáin kísérjem őt. Ilyenkor azután árnyas helyen a fűbe heveredtünk. „Te Laczi, nézz ide; megfigyelted-e már a természetnek ezeken a növényeken feltáruló csodáit?” — s azután magyarázatni kezdett, de szellemének oly ragyogásával s oly túláradó passzióival, hogy az ő lángesze kellene most nékem, ha azokat a boldog perceket leírni akarnám.

Később, 1866. augusztus havában Szécsényből hintón indultunk egy felsőmagyarországi körútra. Három hetet töltöttem így az érsek oldala mellett, aki most is kedvenc tudományának, a botanikának szentelte szabad óráit. Hányszor, de hányszor kellett a kocsiból kiugornom, hogy ezt vagy azt a növényt, melyet megpillantott, hozzam el neki; de a jutalom — szellemes magyarázatai — túláradó örömmel töltötték el lelkemet. Számos utazásaimnak, melyeket életpályámon végeztem, bizonyára ez az ifjúkori körút Haynald bátyám kíséretében marad legvonzóbb, legkedvesebb emléke.

Nem csoda tehát, ha az a nemes passzió a természet iránt, mely az ő keblét hevíté, némileg lelkembe is átszivárgott. Mint már említettem, az évek során át különféle természettudományi gyűjteményekben leltem édes örömet; nem ritkán fáradalmakba is került, míg ezt vagy am azt az ásványt, növényt stb. megszerezhettem. Különös játéka a sorsnak, hogy kedvenc növényemet a *Cypripedium Calceolus*t, azt a bájos orchideát, mely a művészetben is szerepet játszik, még mai napig sem sikerült vadon megtalálnom; szintúgy állok két kedvenc bogarammal, a havasi czinczérral (*Rosalia alpina*) és a bábrabló ékénnyel (*Calosoma sycophanta*.) — Mégis tévedek! Midőn a minap kalsburgi parkunkban imádkoztam a breviáriumot, utamon egyszerre remek példány menekült előlem a lehullott sárga levelek alá. „Várj kópé, mondtam kedves bogaramnak, 40 év óta kereslek tégedet, s íme most végre valahára hurkomba kerülsz!” S nem győztem azt a pompát megcsodálni, melyet az Isten keze erre a zsványbogarra pazarolt.

Eletem legnagyobb jövőjének Haynald érsekbátyámat tekintem. Miután az erdélyi püspökségről lemondott, mint karthágói érsek Rómában aránylag szűk viszonyok közt élt s mégis a szó teljes értelmében meghúzta magát, csakhogy engemet a csikóévek alatt Kalsburgban a jezsuitaneveltetésben részesíthessen.

Midőn pedig pályaválasztásra került a sor, tisztelte szabadságomat, s azért nagy terveit személyemet, jövőmet illetőleg csakis anyámmal közölte. „Laczit — úgymond, az érettségi után két-három évre Franciaországba, Lavalba vagy Valsba a jezsuitákhoz küldöm, hogy ott a filozófiából három évi kurzussal a doktorátust letehesse s egyúttal a francia nyelvet tökéletesen elsajátítsa. A francia földről Angliába küldöm őt, hogy ott a jogi babért nyerje el s a két év alatt az angolt is teljesen megtanulhassa. S miután már gyermekévei óta a papi pályára mutatott hajlamot, csak a francia és angol külföldi élet után küldöm őt Rómába a Collegium Germanico-Hungaricumba, hogy ott, ha ugyan régi szándéka mellett megmarad, a teológiából is tudori koszorút nyerhessen!”

Bátyámnak e nagyszabású terve mély benyomást gyakorolt lelkemre; de ekkor — a nyolcadik osztály folyamán már világosan megfogamzott lelkemben a vágy, hogy legjobb lesz a földi élet összes reménységeit, kilátásait Krisztusnak odaáldozni, a jövőt illetőleg áldást, sikert viszont az Ő szent Szívéből remélni.

1869. augusztus 15-én Nagyboldogasszony napján a szent áldozáshoz járultam, s azután kijelentettem Anyámnak, majd levélben érsekbátyámnak, hogy Isten előtt meggondolva a dolgot Jézustársaságába akarok lépni. Anyám nagylelkűleg csak e szavakkal felelt: „Fiam, szándékoztál — bármennyire is fáj nekem, nem gátolhatom; cselekedjél az Isten akarata szerint!”

Pár nappal később azonban anyámnak kételyei támadtak; az érsekhez fordult, ki azután e mély tartalmú levélben nyújtott neki felvilágosítást:

„Édes Terkám! Te panaszkodol második leveledben, hogy az elsőre feleletet nem kaptál. Nem tévedt el iratod, mint gyanítád, de én lettem kissé megtévedve. Miért? Laczi bevégezte általános tanulmányait, melyeket minden tudományos előkészületet megkívánó pálya kezdése előtt végezni kellett. Eddig mire sem gondolva tudtuk, hogy az 5-ik után a 6-ik, a 7-ik után a 8-ik osztályba kellett neki lépni; lejtörés és választásról szó sem lehetett. Másképp áll most a dolog. Ő a generáliákat végezte, s azon vágyon, hogy szaktudományokra menjen át. E végre pedig életpálya-választás szükséges. Mert másképp kell rendelkezünk, ha pap vagy szerzetes, másképp ha katona vagy jogi pályáember lesz. S íme éppen itt vagyok megtévesztve.

Ő azt írja, hogy anyja beleegyezésével a jezsuitarendbe szándékozik lépni, erre érez hivatást magában. Te pedig azt írod, hogy lenne inkább világi, mert boldog lehet a családi életben. De mi legyen mint világi, azt nem írod; a családi életre pedig önmagában tekintve, mint Te azt ridegen oda állítod, semmi tudományos előkészület nem kell; ott csak menyasszonyról és vőfélyről kell gondoskodni, s amiatt sem Franciaországba, sem bárhová az országba, talán még Szécsényen kívül sem kell menni.

Ha írtad volna, legyen orvos vagy katona vagy ügyvéd, volt volna mihez tartanom magamat a fiú tovább neveltetésére nézve; de azt mondani „ne legyen pap” még nem elég, hogy én határozthassak; s hogy a világi metierek közül én válasszak számára, ez nem megy. Én senkit, ki becsületes pályát választott, ez irányban megzavarni, megtévesztetni nem akarok;

legkevésbé olyat, kit annyira szeretek, mint gyermekeid bármelyikét.

En Laczit figyelmeztettem eleve — mondja meg ő, mily nehéz főleg a mostani időkben az egyházi és szerzetes pálya, s mint nehezedik meg napról-napra inkább, midőn a legbecsületesebb, önfeláldozó munkásság után öngyalázatát veti rá a fertelmes csoport. Szegény lesz a pap, üldözött és az úri pór-canaillétól megvetve. Mind elmondám, de ő állhatatos maradt. Senki rá nem beszélt, senki nem biztatta, nem kecsegtette őt. S ő választott. Mit leveléből megértve igen megnyugodtam. Megmondom miért?

Eddigi komoly és szorgalmas utánlátásom azon meggyőződést szülte bennem, hogy boldogabb, megelégedettebb ember nincs, mint a jezsuita. Üldöztetik, piskoltatják, száműzetik, mert egész élete egy nagy áldozat Isten tiszteletére, az emberek javára. A világ gonoszságával nem jön érintkezésbe, s így sok veszedelmet elkerül, minek még a világi pap is ki van téve. Istennek, az embereknek és lelke üdvének él. Azért oly nyugodt, gyermeked kedélyű, egyszerű s boldog az élete. Jöllehet tehát senkinek sem javasolnám, hogy jezsuita legyen, de ha hivatást érez valaki magában, véteknek tartanám (az én meggyőződésem szerint) azt tanácsolni neki, hogy ne legyen. Így állok én elhatározásával szemközt. Hiszem, hogy léleknyugalmát itt, üdvösségét túlnan semmi más állapotban oly bizonyosan el nem érheti, ha hivatása vágyon. Ebben meg nem tévesztem. De határozni nem akarok.

Te anya vagy, Te ellenmondottál. Lásd, mit cselekszel. En meg nem ítélek. De elvárom, hogy újra megbeszélvén a dolgot Isten Laczival, az érett megfontolás utáni határozatot meghalljam. Akkor azután szólok a dologhoz. De bizonyosat akarok hallani, nem oly általános tétovavalamit mint első leveledben való nyilatkozatod.

Akkor azután több megfontolandó dolog lesz. Ha Laczi jezsuita akar lenni, a Pater Provincialissal már megégyeztem, hogy vagy most mindjárt, vagy a közelebbi években idegen országok házaiba küldi segedelemmel, hogy nyelveket tanuljon és többet tapasztaljon.

Ha világi pap akar lenni, én küldöm ki teológia tanulására külföldre. Ha világi pályát választ, miután minden pályára több évi előkészület kell, és a katonáskodási év is elvesz, mert a tapasztalás azt mutatja, hogy ezen évet a tanulási évek bármelyikével összekötni nem könnyen lehet, oda kellene törekedni, hogy mielőbb végezze mit tanulnia kell, és jusson be hivatalba, mely után éljen. Uradalmak nem várnak reá. Szak tudományokat pedig a más országok elűtő tanrendszerénél fogva legjobban csak itthon végezhet.

Mindezeket jól fontoljátok meg. Még mindenre van idő...

Aldjon Isten! Feleljetek, ha határozatok. Változhatatlan testvéri szeretettel maradok

öszinte indulatú bátyád

Lajos

Teplitz, 1869. augusztus 28-ikán.

Az érsek ezen levele eloszlatta anyám kételyeit. Szeptember közepe után indultam vele előbb P. Stieber Provinciálishoz Kapornakra, ahol a szokásos felvételi vizsgálatokat eszközölték. Onnét három heti nagyobb európai körút után, melyet Dél-Németország, Svájc, Franciaországban végeztünk, 1869. október 5-én este az elsassi Issenheimben váltam el jó anyámtól s léptem a Jézustársaság ottani noviciátusába. Alig töltöttem itt három hetet, jött Ft. P. Beckx generálisunk levele, mely engemet Issenheimből Észak-Franciaországba, az Amiens melletti Saint-

Acheulbe rendelt, hogy ott a tisztább kiejtésű vidéken a francia nyelvet annál teljesebben elsajátíthassam.

Két teljes évet töltöttem szerzetünk ezen elfelejthetetlen kastélyában és franciaizlésű remek kertjében. Az a gyengédség, ezernyi figyelem, mellyel itt környeztek, örök hálára kötelez a francziák iránt.

Mintegy harmincz, jobbára előkelő házakból származó fiatal rendtárssal végeztem itt két próbaévetem. Lépten-nyomon, óráról-órára tanúja lehettem azon magasratörő, mindent odaáldozó, de egyszersmind páratlanul praktikus s életrevaló apostoli szellemnek, mely ifjú társaim keblét hevíté, s hamar megértettem, hogy nemzet, mely ily fiaikat szül, a roppant ellentétek daczára is, melyek a higgadt szemlélőt ott oly fájdalmasan érintik, joggal megérdemli „la grande nation” nevet. Annyi anyagi segílyt, annyi misszionáriust egy nemzet sem áldozott Krisztus országának terjesztésére.

De még a novicziátusi két év vonzó emlékeihez kívánok visszatérni. Aranyos, boldog idők voltak. A francziák mint vendéget a kezükön hordoztak; s mivel egészségem nem elég szilárdnak látszott, három más fiatal társammal külön szobában a rendesnél tovább aludhattam.

Egy napon elfelejthetetlen újonczmesterem, P. Durand Ferencz magához hívott. „Hallom, kedvesem, hogy étkezésnél csak vizet iszik; lássa itt a víz nem a legjobb, ezentúl kívánom, bort öntsön hozzá!” Megtettem. — Néhány hónap múlva jött a meleg szünidő, s egy napon a nyaralón az ebédlőben mesterem mellé jutottam. Élénken folyt a társalgás, s a nagy melegben persze az üvegek tartalma is láthatólag fogyatkozásnak indult. Mesterem észrevette, hogy ebéd végén boros palaczkom alján az üveg-bütyök a borból már kilátszott s szokott szellemes mosolyával csak e szavakat mondotta: „Mon cher frère que vois-je? Vous êtes déjà arrivé sur le mont Ararat!” Ez volt tán az egyetlen feddő szó — de milyen kegyes — a novicziátusi két év alatt.

1870. május elején egyik társammal Boulogne sur Mer felé zarándokoltam. A több napra terjedő gyalogúton a derék falusiakkal is érintkezhattünk. Az az egyszerű szántóvető nép nagy fokban magára vonta figyelmemet. Mily könnyűséggel, mily ritka eleganciával, tisztán mint a vízfolyás fejezte ki gondolatait! Nem hiába, a francia esprit páratlanul áll a világon.

Egyik délután szélmalom mellett vezetett utunk. Betértünk s kis felfrissítőt kértünk a jókedvű molnártól. Puha kenyeret s palaczk cidre-t, almabort hozott. Azután figyelmesen megtekintettük a malmot, mely cserhéjat örölt. A, sárga por csakhamar ellepte fekete ruhánkat, s midőn a malomból így kiléptünk, még a molnár is jóízűn nevetett a feltűnő metamorfózison s mélyen meghajtva magát: „Messieurs — mondá negélyes mosollyal —

Vous êtes entrés comme des Jésuites — et voilà Vous sortez comme des Capucins!"

A noviciátusi mennyei békés hangulatot már 1870 július havában háború moraja zavarta fel. A francziák lépten-nyomon csatákat vesztek a túlnyomó s fegyelmezett német sereg ellen. A jezsuiták most is a levertség szomorú korszakában találékony praktikus eszközzel, szívükkel siettek a haza segítségére. Saint-Acheuli házunkat is hamar kényelmes, nagy ispotállyá alakítottuk át, hol azután közel nyolcz hónapig a sebesült katonákat vet-tük ápolás alá. Misem nyújtott a multban világosabb bepillantást az élet nyomoraiba, mint ez az ispotályi szolgálatidő, melyen a jezsuita-teendők mellett még az Irgalmasok felebaráti szeretetét is gyakorolhattuk.

A két próbaév végeztével 1871. október elején P. Bülow Emil provinciálisom a hazába szólított vissza, hogy Pozsonyban a filozófiának szentelhessem időmet. Három évig üzhettem itt szerzetünknek e nagyszabású tanulmányait, s csak annyit mondhatok, hogy az alapos és józan aszkétikus neveltetés után, melyet a jezsuita rend első, legnagyobb jótéteményének vallok, ezt a filozófikus kiképzést tekintem életem második legnagyobb kegyadományának.

Nem felel meg hajlamaimnak, hogy e fontos kérdésben itt terjedelmesen nyilatkozzam; megtettem azt Littré és Kleutgenről közzétett monografiámban s helyel-közzel a magyar jezsuitákról irt életrajzaiban is; itt csak azt a rövid megjegyzést tartom célszerűnek, hogy világi vagy szerzetes pap szolid filozófiai kiképeztetés nélkül a mai társadalom intelligens rétegeiben magas papi kötelmeinek nem fog többé sikerrel megfelelni.

Pozsonyból a három évi filozófia után előljárom Kalocsára küldött tanárnak. A második latin osztályt bízták rám, s emelkedtem fiaimmal a harmadikba, majd a negyedikbe. Fennmaradt még ez időből egyik levelem, melyben mint kezdő tanár jó Anyámat ekkép értesítettem új állásomról:

„Kalocsán, 1874. december 26-ikán.

Leveleim úgy-e bár ritkák, mint a fehér holló; belátom ezt én magam is, de minden belátás mellett sem lehet ezen a bajon orvosolni; csak most értem meg, mit tesz az működni az életben; fáradoztam az előtt is már, de csak magamért; most körülvesz 60 kis lélek, kik ugyanannyi magamat képeznek, mert felelős vagyok értök Isten és az emberek előtt.

De hogy kifejezzem levelemben azt is, ami egy szerető anyához intézett levélnek főcélja: mondhatom boldog vagyok, úgy hogy nem is kívánok semmit, hacsak azt nem, hogy a jó Isten minél több és több szívet töltsen el azon boldogsággal, melyben én részesültem, ha más utakon is . . .

Egészségem szinte nem nyújt semmi okot panaszra, sőt a kifelé irányzott működés kedvezőleg hat reá."

Kalocsán iskolám volt az én kis világom; ebben a mikrokozmoszban leltem fel boldogságomat. Volt pedig 63 tanítványom közt tizenöt-húsz szépeszü, tudványó fiú s öröm volt ily iskolát előre vezérelni. Másrészt azonban fősúlyt helyeztem minden évben az ismétlésekre. A harmadik osztályban, midőn a fiúk a húsvéti szünnapokról visszatértek, az első órában mindjárt így szólítottam meg őket:

„Fiaim! megkezdődik most harmadfél hónapra a repetíció. Minden órában, minden tárgyban felszólítok az ismétlendő leckeiből ötöt-hatot közületek; ha a leczkét jól felmondjátok, amit ugyancsak elvárok mindenkitől, az óra másik felét a művészet remekeinek szemlélésére fordítjuk; ha pedig dolgokat nem tudjátok, addig-addig examinállak Titeket, hogy majd meg is unjátok! Tehát válasszatok!”

Fiaimnak több se kellett; éltek-haltak a művészeti órákért s jaj volt annak, aki tán egyszer-máskor az édes perczeket megakasztotta; a pajtások, magok vették őt a kellő gyógykezelés alá.

En pedig ígéretemhez képest átvettem velük az építészet, szobrászat, festészet történetét, alapos mindig szemléltető oktatásban s hoztam óráról-óra az iskolába Haynald érsek-bátyám remek művészeti képeit, stereoskópjait stb., stb.

Azóta persze sok víz folyt le a Dunán; több országban s nálunk is, főleg Wlassich Gyula minisztersége alatt mélyebben bolygatták, fontolgatták a kérdést, hogyan, miképen lehetne a mai túltömött tanrendszer daczára a művészeteket az iskolákban mégis könnyen, megterhelés nélkül a tanulókkal megismertetni? A legtöbb terv életképtelennek bizonyult. Ime itt felemlítettem az enyémet, s ajánlatul csak azt az egy szót teszem még hozzá: Probavi et successit!

Kalocsán tehát igen szép, boldog három évet töltöttem; de minden, ami nagyon szép, hamar mulandó az életben. Boldogságomon nem ritkán eltűnődtem, s éreztem mintegy ösztönszerűleg, hogy itt a siralomvölgyében az ember, a keresztény, de főleg a jezsuita nem rózsás utakra van hivatva; előre sejtettem, hogy viharos, borús időknek kell majd a derűre következniök. Be is következtek.

Szerzetes, tanári kötelmeim mellett 1876-ban még arra is vállalkoztam, hogy a szám- és természettudományokból az állami képesítést megszerzem magamnak. Szabad óráimban tehát nekidöltem kedvencz tárgyamnak, a számtannak, s nyolc hónap alatt — ami hihetetlennek látszik, át is tanulmányoztam a legfelsőbb mennyiségtannak kurzusait. Nagy hibát követtem el, hogy még nem ismerve az emberi fizisnek munkahatárait, rövid idő alatt annyira kimerítettem szellemi erőimet.

Ami hosszú évekre most reám várt, azt tollam nem képes s nem is hajlandó itt behatóan ecsetelni, a lelki szenvedések, gyötrelmek özöne hatott most lelkembe, s oly tövises utakra ke-

rültem, amelyekről a legtöbb emberfiának még sejtelve sincs. De hosszú keresztutamon sem rövidült meg irántam az Isten Keze.

Először is azt a bizonyos praktikus józanságot, mely nálam inkább természetadomány, mint virtus volt, most sem dobtam a sutba. Ha nem csurran, cseppen! gondolám magamban. Kínos álmatlanságom, kimerültségem folytán nagyobb hivatalokra, szellemi feladatokra képtelen vagyok; de úgy hiába semmi áron nem akarom enni a szerzet kenyerét.

Kalksburgban a lovaglók prefekturáját vállaltam magamra, s egyúttal a magyar tanári hivatalra jelentkeztem.

Mindkettőt reám bízták; s a lovaglási prefektúrát 1877-től kezdve tizennyolc évig, a magyar tanárságot pedig huszonegy évig viseltem kalksburgi kollégiumunkban.

Ez a folytonos, szabályos hivataloskodás — hála legyen érte a Gondviselésnek — volt ideggyötrelmeimnek egyik legfőbb orvossága; évről-évre javult egészségem, s lassan-lassan irodalmi tevékenységgel is aczélozhattam szellemi erőimet.

A katonás lovaglási felügyelet pedig száz és száz boldog órát nyújtott számomra; a kalksburgi pezsgő fiatalság — jobára főúri családok sarjai — derült, virgoncز érzésükkel, előkelő modorukkal oly működési kör lett számomra, milyen bizonyára ritkán jut nevelőnek osztályrészül.

Hát még a magyar órák! Hazámnak jobára szemenszedett gyöngyei ragyogtak itt húsz évnél tovább szemeimben, s töltöttek el oly boldogsággal, milyet ez a világ ritkán terem. Ezek a testileg-lelkileg épséges, kedves magyar ifjak, kiknek javarésze egyúttal lelki fiaim is voltak oly kapocscsal fűződtek hozzám, mely a szülők iránti ragaszkodásnak tán csak kevéssel állott mögötte.

Csodálatos intézkedése a Teremtőnek, hogy szenvedéseink, bármily nagyok is voltak, ha egyszer véget értek, még emlékeztünkben is kimosódnak; az Isten jóságos keze letörli azokat emlékeztünk táblájáról. Örömeink azonban még hosszú évek multán is élénken ragyognak előttünk, s alighanem az örök élet kapuján is bevisszük majd magunkkal azokat.

Hálátlan volnék az Isten iránt, ha szenvedéseim idejéből még egy másik kegyadományról meg nem emlékezném. Időről-időre az álmatlanság annyira kimerített, hogy a legridegebb érzésvilágba, melancholiába süllyedtem. Mikor azonban ez érzések s lelki hangulatok már kiállhatatlanokká váltak, mintegy villámszerűleg hangzott be a szózat lelkembe: „Ne félj! ezek életed kulminációi; veled vagyok Urad, Istened — s megáldom szenvedéseidet!”

Azóta is legmélyebb lelki meggyőződéseim, hogy nem az aranyos, sikeres napok nyomnak legtöbbit az örökkévalóság mérlegében; gyerekjáték az a fájdalom, a megsemmisülés ke-

resztútjához képest. Való igaz, hogy Isten, aki a szeretetből nyújtott pohár vizet megjutalmazza, még jobban megkoronázza majd egykoron apostoli nagyobb fáradalmainkat és küzdelmeinket; — de kétségkívül legmagasabb kegyelmében, csak az örökkévalóságban kellőn feltáruló áldásaiban részesíti már itt lenn azt, ami a legnehezebb, a legkínosabb földi pályánkon: a Gethszemánében és a Golgothán Érte áttört órákat! Így volt az Krisztusnál, így marad az mindvégig.

Ahány élet, annyi keresztút az örök haza felé. Az én keresztutamnak külső támaszát hivatalomban s annak változatos teendőiben leltem fel; belső enyhülést a szerzetesi aszkézis, s főleg az Istennek lelkembe hangzó szövegei nyújtottak. De hálakönnyek csordulnak szemembe, ha rágondolok, hogy tövises életutamra azonfelül még számtalan rózsákat hintett az Isten jóságos keze. Ertem hosszú évekre terjedő művészeti foglalkozásaimat, s nevezetesen keresztény művészeti múzeumomat.

Első lendületet e téren már a családban nyertem, hol műkivitelű képek, tárgyak nem tartoztak a ritkaságok sorába. Nevelték e hajlamot számos utazásaim, melyeken a művészet remekei nagy mérvben bilincseltek le figyelmemet.

Alaposabban azután mint kalocsai tanár kezdtem a művészettel foglalkozni, hogy tanítványaim tanulási kedvét — mint már említettem — művészeti előadásaimmal a kellő színvonalra emelhessem. Szakszerű munkálkodásomat e téren azonban csak Kalksburgban múzeumom megalapításával kezdettem meg.

Mint nevelő, mint tanár hamar észrevettem, hogy előkelő tanítványaim érdekében cselekszem, ha nobilis-passziót éleszték bennök a művészet iránt. Ha ilyen kifinomult, magasabb szellemi élvezetekhez nem szoktatjuk őket, — tapasztalatból szólok — sokkal könnyebben szédülnek majd el az életnek érzékkábító ösvényein.

Később még magasabb álláspontra helyezkedtem. Mint pap fájdalommal vettem észre, hogy a művészet magasra hivatott gényusa napjainkban, főleg ott, hol egyháziak nem támogatják, hamar lesüllyed rendeltetése színvonaláról, s alacsony, gyakran káros üzemek és érdekek szolgálatába szegődik be. Szerzetünk a múlt századokban ép azért erélyesen felkarolta nemcsak a Jó és Igaz, hanem a Szép kultuszát is, s elsősorban templomaink művészi szempontból példás gondozásában, azután magasabb iskoláinknak főleg klasszikus színjátékok által eszközölt emelésével örökre nevezetes tevékenységet fejtett ki.

Hosszú évek tapasztalatai azonban csakhamar meggyőztek, hogy a jelen iskolai túlterheltetés korszakában, ha a művészetet növendékeinkkel, ifjabb rendtársaimmal megkedveltetni akarom, csakis a szemléltető oktatás útján érhetek el valamit; nemkevésbé világosan beláttam azt is, hogy a művészet mai ezer változatú technikai haladásaival szemben, alapos tájékozottságra

csakis az tehet szert, aki az egyes művészeti ágak fejlődését korról-korra, fokról-fokra tanulmányozhatta. Ez tehát, a művészeti evolúció, volt vezérelvem múzeumom megalakításánál, mely az összes művészeti ágaknak, — nemcsak az építészet, szobrászat és festészetnek, hanem a mellékágaknak is, himző-, szövő- és csipkeművészetnek, a mozaik-, a zománcz-, és üvegfestésnek stb. genetikus fejlődési menetét mintaszerű, valódi remekdarabokban állítja szemeink elé.

Behatóbb felvilágosítást nyújtottam e kérdésben három nagyobb értekezéssel:

1. A Szép fogalmáról és művészeti érvényesüléséről a „Bölcséleti Folyóirat. Budapest” 1896. folyamában.

2. Az egyházi művészetek tanulmányozásáról a „Katholikus Szemle. Budapest” 1894. folyamában.

3. Das Cabinet für kirchliche Kunst im Collegium S. J. zu Kalksburg bei Wien. — Wien, Staatsdruckerei. 1900. Zweite Auflage 1910.

*

Folytatom a vázlatos önéletrajzot, St. Andräben Karintiában, 1914. június 10-ikén.*

Mióta a megelőző rajzot megírtam, ismét tíz változatos, örömben-búban egyaránt gazdag esztendő haladt el fejem fölött. Vázlatos képüket akarom ma nyújtani.

Mint az első szakaszt, ezt a másodikat is jó Anyámmal szeretném megkezdeni. Midőn e sorokat írom, a köztisztelőben álló nagyszorongatkozás közeledik élete 90-ik évéhez; s ezt a szép időt, tudják akik ismerik, az irgalmasság cselekedeteiben töltötte. Sőt többet is tett. Családi fészünkben Szécsényben sugallatomra már 1873-ban létre fakasztotta a Jézus Szíve Társulatot, amely azóta a ferenciek lelkes vezetése alatt sok áldást hozott a vidékre. Mint minden hű léleknek, anyámnak is kijutott a Golgotából. Midőn egy ízben beteg bátyjának, Haynald érseknek ápolására téli időben Kalocsára rándult, az átszálló állomáson Kis-Kőrösön a havas vágányon elcsúszott, s mellére bukva, kemény zúzódást szenvedett. Egy évre reá mellén veszélyes rákdaganat képződött, melyet családi barátunk, a hírneves sebészorvos dr. Major Ferenc szerencsésen eltávolított. Ám a baj az évek során még háromszor újult meg, úgy hogy anyámnak, ami hallatlan dolog, négyszer kellett a rákoperáció mártíriumát átszenvednie. Tán épp e keresztúton szította lelkébe azt a balzsamot, mely őt azontúl lépten-nyomon a földi nyomor enyhítésére képesítette.

Két öcsém, Antal és Lajos azon nagy képzettségű férfiak sorába tartoznak, akik tudják, hogy miért katolikusok, s bár pályáik messze szétágaznak, az Egyház érdekeit egyaránt szem előtt tartják. Előbbi mint merész úttörő, az összehasonlító nyelv-

* Az előbbi részben cz, a következőben csak c betűt használ.

vészetben ért el messzeható gyakorlati sikereket; utóbbi a diplomácia tekervényes ösvényein érvényesítette hazájának javára kiváló képességeit.

S most jómagam életfonalához térek vissza. A hírnév, a glória, a kitüntetés ördöge sohasem bántott. S ha olykor mégis utamra tévedt, mosolyogtam rajta. Ime egy jóízű kis epizód a multból, amely alig 24 óra lefolyása alatt nagyon is magasra vitte dolgomat. Kalksburgból egy izben, még az iskolai év záró-ünnepélye előtt, a magyar földre, haza indultam. Kedves magyar fiaim kísérték a kocsinhoz, s meleg szívekből fakadt utánam a búcsúszó: „Viszontlátásra, Tisztelendő Urunk, mihamarább, viszontlátásra!” — A „Tisztelendő” rangcím valósággal meg is illetett, ám mint mindjárt elmondom, nem sokáig tartott. A bécsi gyorsvonat ugyanis, mellyel utaztam, kisvártatva Marcheggre ért; az itt felszálló magyar kalauz fülkémbe nyit, keményen glédába vágja magát és szalutál: „Jó reggelt kívánok, Főtisztelendő Uram!” Alkalmasint plébánosnak nézett. Alig három óra, vonatom már Vácon állott; szécsényi kocsisunk várt a stáción: „Csókolom kezét Nagyságos Uram! nagyon várják már oda haza!” Lám-lám, hamar megjött a kanonoki titulus. Szécsényből rövid beköszöntő után Ipoly-Szécsénybe látogatok ifjúkori barátom Crossy Endre grófhhoz. A kastély szolgaszemélyzete hallva, hogy per-tu szólok a gróffal, engem is Méltóságosnak titulál; irígy-lendő püspöki címemet, úgy-e? Crossy-éktől a hintóval könnyűszerrel a váci állomáson termettem, ahol épen cigánymuzsika várja a vendéget. Amint a kocsiból kiszállok, elémbé áll cinn-tálcájával a cigányprímás: „Szentséges Atya, kérek egypár hatoskát!” No már annyi hódolatra jómagam is elnevettem magamat.

Ez újonnan lefolyt tíz esztendő, hogy működésemről referáljak, bár azt most is elsősorban az egyházi művészetek ismeretetésére, felvirágoztatására irányítottam, a munkateremet teljesen megváltoztatta. A megelőző tíz éven át otthon, a kalksburgi múzeum megalakítására szenteltem minden időmet. S most utólagosan erről a nagy munkáról nem lesz fölösleges röviden megemlékeznem. A Haynald érsekbátyámtól évről-évre nyert segélyösszegek azon szerencsés helyzetbe juttattak, hogy legalább is beszerezhettem az egyes művészeti ágak tanulmányozásánál nélkülözhetetlen szakkönyveket. Egy másik eléggé meg nem becsülhető előnyt nyújtott számomra a világvárosnak, Bécsnek közvetlen szomszédsága. Hosszú éveken át hetenkint kétszer rövid egy óra alatt Kalksburgból Bécsbe rándultam, s minden egyes művészeti szakma áttanulmányozásánál felkerestem a bécsi Egyetem, Műakadémia, könyvtárak, múzeumok szakférfiait, akik — hálával legyen kiemelve, ahányszor jöttem, mindannyiszor a legnagyobb előzékenységgel fogadtak. Csak ily hosszas bevezető tanulmányok után voltam képes múzeumom

egyes műsorozatait az evolúció elve szerint összeállítani. Terjedelmes könyvet állíthatnék össze, ha ezen húsz évi sok gyönyörűséggel járó munka részleteibe bebocsátkoznám. Csakis a legeslegelső kezdeményezést kívánom ma emlékezetemben felfrissíteni.

Hamar átláttam, hogy a nagy műágak, az építészet, szobrászat és festészet messzenyúló terein manapság már sokszerű könyvek s kitűnő reprodukciók segítségével is boldogulhatni. S tényleg vannak nagyképzettségű szakférfiak a művészet említett főágaiban, akik jóformán csak otthon, dolgozó asztaluk mellett sajátították el kiváló szaktudásukat. Nem úgy állnak az úgynevezett kis művészetek, az ötvösművészet, fémmetszés, zománc, mozaik, üvegfestés, — a szövő- és himzömművészet, a csipke és szőnyegek s egyéb műágak terén. Itt a közvetlen intuíció, a lehetőleg messzenyúló autopszia lényeges kellék, éppen nem mellőzhető feltétel. Tehát a legnehezebb feladattal, a kisebb műágak genetikus sorozataival, illetve azok fölöttébb fáradságos összeállításával kezdettem meg múzeumom megalakítását. Am a nagy hírnévnek örvendő ausztriai állami szakiskolák senki fia számára nem készítenek műdarabokat, még kevésbé művészeti sorozatokat miniszteri engedély nélkül.

1895-ben egy októberi szép reggelen berándulok tehát Bécsbe, s minden ajánló levél nélkül, pusztán a jó ügyben bízva, beadom névjegyemet a Kultuszminisztériumban a művészetügyi osztály főnökénél Dr. Lind Károly udvari tanácsosnál. Nem voltam biztos, vajjon szívesen fogadnak-e, mert az időtájt a jezsuitánévnek a bécsi minisztériumokban ellenesei is voltak; különben pedig el voltam tökéltve, hogy ha kiutasítanak az egyik ajtón, benyitok a másikon. Dr. Lind nem soká várakoztatott.

„Herr Hofrat, ich kenne Sie bis heute nur aus Ihren wissenschaftlichen Werken, und weil ich sie eben kenne, komme ich heute mit einer nicht unbedeutenden Bitte. Der Kunstunterricht an den Seminarien ist nach meiner Ansicht nicht in der Fährte; entweder ist er sehr restringiert und mangelhaft, oder aber bewegt er sich, nach den eingeführten engherzigen Leitfäden zu urteilen, meistens bloss um die Hauptelemente der Grosskunst. Ich dachte, der heutige Priester müsste seine Kirche, seine Braut nicht nur kennen, sondern zugleich als ihr treuer Hüter und Konservator dastehen. Wie soll er sie aber behüten, wenn er von den Schätzen, die seine Kirche — Gott sei Dank, bis heute nicht selten — besitzt, gar keine Ahnung hat? Um da abzuhelpen, gedenke ich die genetische Serien der Kleinkünste in musterhaften Ausführungen zusammenzustellen. Ich wiederhole: Kelche, Monstranzen, Kaseln, Alben, Antipendien, Teppiche etz. vermag nur der Priester zu konservieren und vor Verschleuderung zu bewahren, der in ihre Technik, in ihren Wert klaren Einblick gewonnen hat. Um alles mit einem Worte zu

sagen, ich bitte Sie Herr Hofrat um die wohlwollende Bevollmächtigung, die geplanten Serien durch die mit Recht gerühmten K. K. Fachschulen der Monarchie ausführen lassen zu dürfen!"

Az udvari tanácsos nagy szemet nyitott; feszülten mozdatlanul hallgatta expozémat, s midőn végére értem, — bevallom, a jelenetre nem voltam elkészülve, — a természetes, hatalmas férfiú felpattant helyéről, megragadta, megrázta jobbomat, s e szavakba tört ki: „Gott sei Dank, dass endlich einmal ein Priester auf diesen Gedanken gekommen ist! Nicht nur dass ich Euer Hochwürden bereitwilligst die gewünschte Bevollmächtigung erteile, sondern ich werde sofort den betreffenden Fachschulen die Ordre erteilen, dass sie Ihnen alle die gewünschten Pièces und Serien mit den möglichst billigen Preisen, bloss mit den Selbstkostenpreisen herstellen, eventuell schon fertige Arbeiten aber Ihnen unbedingt gratis offerieren!"

A siker váratlanul teljes volt. Most midőn azóta húsz esztendő folyt el, hálás emlékezettel kell beismernem, hogy az osztrák állami műszakiskolák nemcsak a legkiválóbb szaktudással, hanem soha el nem apadó előzékenységgel állottak szolgálatomra. Ma már persze a magyar hazában is létesültek állami ötvös-, himző- s egyéb műszakiskolák. s akik majd utánam jönnek, itthon is megrendelhetik a szóban levő didaktikai sorozatokat.

Mindazt, amit itt elmondtam, csak az képes kellőn értékelni, aki majd friss kedvvel, ernyedetlen kitartással mélyed be összeállított műsorozataim bűvös-bájos világába. Fölületes szemlélők nem is sejtik, mennyi kutatásba, mennyi utánnézésbe került, míg ez vagy amaz a műhímzés, vagy csipke, vagy ötvösmű végleg a kíváncsatos precizitással, mondjuk mesterileg elkészítve került be a szemet-szívet andalító kollekcióba az őt megillető helyre.

S mégis már ily átnézetes jelentésnél is a teljes, leplezetlen igazsággal tartozom az olvasónak. A szakiskoláktól készített műszámok nagy gyűjteményemnek csak sarkalemezeit, úgyszólván csak konturjait képezték. A providentia, a minden számításra túlemelkedő Gondviselés az évek során még boldogítóbb „douceur"-ökkel lepette meg. Nem állott ugyanis módomban, hogy a kalsburgi művészeti múzeumnak mai dúságzadag sorozatait a saját mérsékelt összegeimmel előteremtsem. S ép e tekintetben fölöttébb érdekem volt az egyes műágak lépésről lépésre haladó kifejlődése. Megkezdék egy sorozatot; így p. o. 1896-ban az üvegfestészet evolúcióját; megrendelem Innsbruckban a „Tiroler Glasmalerei" hírneves műcégnél a hat, e téren leginkább tipikus üvegfeképtáblát. Félév múlva megjön Kalsburgban mint vasuti gyorsszállítmány a roppant láda tizennyolc szebbnél-szebb, kitűnő kivitelű üvegfeképpel; a megrendelt 6 tipikus üveg-

festést az innsbrucki intézet zseniális direktora Dr. Jehle Albert cs. tanácsos saját gyűjteményéből ezreket érő darabokkal egészítette ki; értse, aki bírja, örömet. — Megkezdem egy évvel később 1897-ben a csipkék sorozatát. Alighogy a terveket a bécsi cs. k. csipkeiskola igazgatójének benyújtom, tudtomra adják, hogy majdnem az egész sort az évek folyamán felszaporodott készletükből „gratis” összeállíthatják; s tényleg néhány hét múlva 24 passepartout-táblára tűzött, fölöttébb becses és instruktív csipkesorozattal leptek meg. De nem elég a jóból. Ehhez járultak később a főúri családok, a gentleman-jótevők nagybecsű ajándékai, akik talán, hogy fiaik mélyebben járó műtanítást nyernek a kollégiumban, csakugyan fejedelmi ajándékokkal egészítették ki szerényebben kontemplált gyűjteményemet. Így Pergen grófné ő nagyméltósága velencei nagybecsű régi rozalinacsipkével, Z. V. úrnő 10.000 koronára becsült brüsszeli „duchesse de Brabant” vert csipkével, Mirani Teréz szakiskolai igazgató pedig saját készítményű „Point imperial” műcsipkével, melyet szakértők „inappréciable” értékűnek vallottak, járultak a kalsburgi csipkegyűjtemény hírnevének emeléséhez.

Midőn 1902-ben a fémtechnikák sorozatát vettem tervbe, a múzeumomba látogató Blümelhuber Mihály, az acélmetsző szakiskola világhírű igazgatója a felsőausztriai Steyrben, anynyira lelkesült az itt látott didaktikai rendszerért, hogy nem-sokára rá a már országszerte ismert metszett acélkeresztet „exvoto” ajánlotta fel múzeumomnak. Blümenhuber a keresztet legfőbb mesterművének vallotta és 20.000 koronára becsülte.

De elég legyen a donációk végtelen sorából e néhány példa. A művészetekben otthonos olvasónak már e rövidke adatok is bepillantást nyújtanak a kalsburgi múzeum fejlődési menetébe. S azért további részletezést mellőzve csak futólag összegezem, hogy a nagy műfénykép-gyűjtemény 1880 óta, a pénz- és éremgyűjtemény 1885, a reprodukciótechnikák 1890, a szövetek 1895, a himzések 1896, a csipkék 1897, a szőnyegek 1898, az üvegfestések 1897, a mozaikok 1899, a fatechnikák 1900, a zománcok 1901, a fész- és fémmodellek úgymint végre a fémtechnikák 1902 óta alakultak genetikus szép gyűjteménnyé. A múzeum tervvázlata maga hosszú évi tanulmányaimnak és fáradozásaimnak eredménye; a gyűjtemények jelentős anyagi értékét azonban jobbra a kalsburgi kollégiumnak felajánlott, s itt szakszerűen beosztott ajándéktárgyak képezik. Múzeumomnak, gyűjteményeimnek bővebb leírását, sorozatos katalógusát a második kiadásban nyújtottam most négy éve a következő publikációban; Das Kabinett für Kirchliche Kunst im Kollegium S. J. zu Kalsburg bei Wien. Zweites Dezennium. 1901—1910. Von Ladislaus Velics S. J. Kustos. Wien, K. K. Hof- und Staatsdruckerei. 1909. 96 SS. 4°.

E tömör tájékoztatás a múzeum birtokjogi kérdését is megvilágítja. Minthogy a donátorok adományait fiaik műszakmai kiképzésére ajánlották fel az intézetnek, egyedüli jogos birtokosnak a kalksburgi kollégium tekintendő. Miután azonban az évek során egyik-másik nagyobb kollégiumunk, nevezetesen innsbrucki házunk is óhajtozott a kalksburgi műgyűjtemény után, P. Wernz X. Ferenc generálisunk 1907. márc. 19-ikén keltezett leiratában végleges döntéssel úgy nyilatkozott, hogy a nevezett gyűjtemény a maguk egészében a fennjelzett megokolás alapján teljesen és kizárólag a kalksburgi kollégium birtokát képezik; ha azonban idővel bármily okból is Kalksburgban nem maradhatnának, birtokjuk, miután a kalocsai főegyházmegye jelentékenyen járult azok létrehozásához, Kalocsai Kollégiumunkra ruháztatik át.*

Érintettem fentebb, hogy az utolsó tíz év egyházművészeti munkálkodásaim sorában munkatervemet teljesen megváltoztatta. Miután ugyanis az egyes műsorozatok egymásután létrejöttek, a múzeumot látogató vendégek száma is mindinkább felszaporodott. Mégis eleve korán egy benső szózat arra ösztönzött, hogy ily tudományos kincseket a Kollégium falain kívül tágasabb körökben kellene értékesítenem. Így kezdettem meg már 1902 óta vándorelőadásaimat első sorban a papi szemináriumokban, nemcsak Ausztriában, hanem nagyobb mértékben a magyar hazában, hová szívem leginkább vonzott. Megerősített e szándékomban a dicsőségesen uralkodó X. Pius Pápa, aki 1908. október 18-án nála nyert személyes audiencián minden módon felbátorított az előadások folytatására.

Bejártam, amennyire erőm engedte, évről-évre a hazának nagyobb szemináriumait, helyenkint katolikus egyleteit; s legemeltebb, legboldogabb óráim a lefolyt 12 év folyamán bizonyára azok voltak, amelyekben a lelkes magyar papnövényekhez az egyházi művészetről szólhattam. Budapest, Esztergom, Kalocsa, Eger, Pécs, Szombathely, Veszprém, Győr, Székesfehérvár, Vác, Pozsony, Nagyszombat, Kassa, Temesvár, Gyulafehérvár stb. — Ausztriában Bécs, Linz, Olmütz, Brünn, Görz, Klagenfurt stb. ezer kedves emléket jegyeztek fel életem nagyon változatos naplójába. Hogy hallgatóimnak később is előnyös, emlékeztető vezérfonalat nyujtsak e mutatványos előadásokról, most két éve kiadtam azokat e cím alatt: Vándorelőadásaim az egyházi művészetről. Budapest, Szt. István-Társulat, 1912. 200 lap 4° 9 képpel. Ára 3 K. 50.

Mi cél lebegett szemem előtt e vándorelőadásoknál? Bevallom, hogy a külföldi múzeumokban járva, mindig fájós érzettel teltem el, ha láttam, mint kerülnek dicső multunk kiváló ötvösművei, zománcai, himzései s egyéb műdarabjai, legtöbbször

* Ami a kalksburgi kollégium állami felosztása után folyamatban van.

ször potom áron külföldre. Azért nagyon, de nagyon életbevágó, aktuális rendeletet adott ki Szentséges Atyánk X. Pius pápa, midőn 1907. december 12-én kiadott körlevelében hangsúlyozta, hogy minden egyházmegyében a megyei papság köréből archeológiai és egyházművészeti bizottság alakíttassék, amely a Diöcézis műkincseit, régészeti emlékeit és okiratait legalább is összeírja, ellenőrizzé és a végleges eladástól, kipusztulástól megóvjá. Éreztem én ennek a rendszabálynak égető szükségét már évek óta, s ezért a szemináriumokban legnagyobb jutalmamat abban leltem föl, ha évről-évre egy-két jelesebb papnövendék előadásaimnál füzet fogott s impulzust nyert a művészetek további stúdiumára; mert Egyházművészeti Bizottságok, mint a Szent-szék óhajítja, utóvégre mégis csak a művészetben kiképzett és otthonos egyénekből állhatnak össze.

Ez volt egyúttal oka, hogy az utolsó évtizedben az úgynevezett Egyházművészeti Tanfolyamokon Budapesten, Bécsben, Brünnben, Olmützben és Görzben az egyik előadói tisztet elfogadtam, s tíz ily kurzuson részt vettem. Különben nézetemet e nagyon időszerű kezdeményezéstől megokolva elmondottam következő füzetemben: „Egyházművészeti ügyeinkről.” Kézirat gyanánt. Budapest, Sz. István-Társulat. 1913. 161. 8°.

Attérek végre az utolsó tíz év legvonzóbb munkájához, vázlatos magyar jezsuita-könyvemhez, melynek záró fürete csak a mult februárban jelent meg. Ez utolsó publikációmnak címe következő: Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Budapest, Sz. István-Társulat 1912—14. Három füzet nagy 8°. 424 lap. Tizennégy képpel. Ára 5 korona.

Fölöttébb vágyódtam már noviciátusi éveim óta oly könyv után, amely régi magyar jezsuitáink emlékezetét egyszerű, hű s egyúttal rövid előadásokban vezérfonál módjára felfrissítse. Húsz álló éven át gyűjtöttem az anyagot a könyv megszerkesztéséhez; főforrásaimat az első füzet elején pontosan felsoroltam, de külön kell e helyütt kiemelnem a bécsi Udvari Könyvtár Kézirat-Gyűjteményének osztályát, ahol zavartalanul merülhettem régi évkönyveinknek, a „Litterae Annuae” sorozatának tanulmányozásába: ezekből szedtem ki jórészt a történeti adatokat. Sajnos, régi kézírataink nagyon is fukarkodnak a szereplő személyek megnevezésével. Hogy azok neveit is kipuhatolhassam, több ízben Pannonhalmára kellett látogatnom, ahol a „Collectio Painteriana” gazdag sorozatából régi írott katalógusainkat, a tiszti névtárakat másolhattam le. Benső hálával legyen mondva, hogy az ősmonostor tudománykedvelő lakói mindannyiszor a náluk sajátos, meleg vendégszeretettel fogadtak körükbe. A menológiumokat illetőleg sokat köszönök P. Weiser Frigyes kedves rendtársamnak, aki tudvalevőleg a régi kéziratokból már előttem számos jezsuita-életrajzot másolt le, s azokat meleg szívvel rendelkezésemre bocsátotta.

Ezer hála legyen a kegyes Istennek, hogy a hosszadalmas kutatásokkal járó munkának sokféle bajoskodásom dacára ép bőrrel végére értem. Emel a gondolat, hogy az utánam jövő rendtársak épp a könyvtől ösztönözve nagyobb apparátussal, mélyebben járó kutatással fogják majd dicső elődeink munkálkodását felderíteni.

Akik pedig könyvemet, e téren az első szerény kísérletet veszik majd kezükbe, emlékezzenek meg — szépen kérem őket — rövidke röpmával a sírtól immár aligha messze álló írójáról.

A. M. D. G.

1914. VI. 14.

III.

P. Velics írásai.

A brixleggi passiójáték. Tárcacikk a Magyar Korona napilapban. 1883 augusztus elején.

A bécsi nemzetközi villamos kiállításról. Tárcacikkek a Magyar Korona napilapban. 1883 szept. 25., okt. 2. és okt. 11.

Litré és napjaink bölcseletképe. A Katholikus Szemle folyóiratban 1890. 331—365 l. Különlenyomat 1893. Budapest, Athenaeum. 36 l.

Kleutgen és a régiek filozófiája. A Katholikus Szemleiben. 1891. 72—97. és 236—259. II. Különlenyomat 52 l. 1891. Athenaeum.

Az egyházi művészetek tanulmányozásáról. Katholikus Szemle 1894. 30—51, 233—247, 419—440, 579—603, 799—812. II. Különkiadás 1894. Athenaeum; 98 l.

A szép bölcséleti fogalmáról és művészeti érvényesüléséről. Dr. Kiss János Bölcséleti Folyóirat-ában. 1896. 108—121. II. A szép fokozatai. A hit-tudományi folyóirat 1911-ik évfolyamában.

Az athéni Parthenon nyugati oromszobrának rekonstrukciójáról. Archeologiai Értesítő-ben. 1895. 248—249. II.

Kunststickereien im k. k. Oesterreichischen Museum. Megjelent a Vaterland-ban Bécs, 1895 jún. 12.

Altörjai Apor Gábor báró. Tárcacikkek az Alkotmány 1898 dec. 8. és 9. számaiban. Külön is 1899.

Das Cabinet für Kirchliche Kunst im Collegium S. J. zu Kalksburg bei Wien. Bécs, Staatsdrukeriei 1900. Gr. 4°. 24 Seiten.

Mittheilungen „Aus dem Kunstkabinet“. Kalksburger Correspondenz c. intézeti folyóiratban a 23. számtól kezdve.

P. Votka János. Tárcacikkek az Alkotmány c. napilapban. 1900 dec. 18. és 19. Külön is 1901., 10 lap.

Magyar Jezsuiták a XIX. században. Kézirat gyanánt. Kalksburg, a Kollégium sajtója. 1902—1903. Hét képpel. Négy füzet, nagy 8°. — Egybekötve 240 l.

Két magyar jezsuita napjainkban. (P. Flódung József és P. Czentár János.) — Különlenyomat a „Magyar Jezsuiták“ 3-ik füzetéből. 26 l. Nagy 8°. — 1 képpel. 1902.

A jezsuiták történetéről Magyarországon. A Sziklay-Kiss-féle A Katolikus Magyarország című nagy diszműben. 1902. Bpest, Sz. István-Társulat.

Gizela Károlyné sírjáról. Megjelent a Religio 1908. 30-ik számában.

Besuch eines Japanesen in Kalksburg. Kalksburger Correspondenz 37. szám.

Egy-két praktikus szó a művészetek tanításáról. A Religio folyóirat 1907. 5-ik számában.

Visszapillantás olasz útamra. A Religio 1909. 11-ik számában.
 A szönyegek. A Religio 1910. 6-ik számában.
 A himzés. A Magyar Iparművészet 1912. 5-ik számában.
 A Fém metszés. A Religio 1912. 7-ik számában.
 A zománc. A Magyar Iparművészet 1911. 6-ik számában.
 Művészeti oktatás és pásztorelőadások. A Religio 1907. 5-ik sz. és a Magyar Iparművészet 1910. folyamában.
 Vándorelőadásaim az egyházi művészetről. Budapest, Sz. István-Társulat. 1912. 200 l. nagy 4°, 9 képpel.
 Das Kabinet für Kirchl. Kunst im Kollegium. S. J. zu Kalksburg bei Wien. Zweites Dezennum. 1901—1910. Bécs. K. K. Hof- und Staatsdruckerei. 1909. 96 lap 4°. Három képpel.
 Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Első füzet. (1560—1610). Budapest, Sz. István-Társulat. 1912. 130 l., nagy 8°. Két képpel.
 Vázlatok II-ik füzet. Négy képpel. 162 lap. 1913. III-ik füzet. 8 képpel. 132 lap. 1914.
 Das Stahlkreuz von Kalksburg. Ein Meisterwerk in Stahlschnitt. Wien, Brzezowsky, 1912. 4 S. gr. 8° mit 1 Bild.
 Das Stahlkreuz von Kalksburg. (Erklärt für die Schülerwelt.) Kalksburg, 1912. 6 S. in 8°. Mit 1 Bild.
 Egyházművészeti ügyeinkről. — Kézirat gyanánt. 1913. Budapest, Sz. István-Társulat. 16 l. 8°.
 Művészeti Szemle. Áttekintő összegezés a Magyar Kultúra-ban. 1913. 6. sz. 286—290 ll.
 Művészetügyi fejlődések a nyugaton. A Magyar Kultúra 1914. 2-ik számában; 59—65 ll.
 Braun Károly S. J. emlékezete. A Magyar Kultúra 1914. 10-ik számának 340—347 és 12-ik számának 541—548 lapjain.
 A Religio havi füzetekben: 1915. IX. füzetében: Világháború és művészet. (630—639 l.) 1917. II. füzet: A rajz és színhatás viszonya, különösen a réz- és aranykarcokon. 1918. évf. 279—290 lap: A fenségesről a művészetben.

Közli:

Gyenis András S. J.

ÉNEKOKTATÁS A KALOCSAI GIMNÁZIUMBAN

Már a középkor első századaiban buzgó énektanítás folyt a szerzetesi iskolákban. Valósággal a vallásoktatás kiegészítő részének tekintette ezt az egyház. A jezsuita iskolák pedig mindig különös gonddal ápolták az éneket. Természetesen a tanítási anyag gyűjtőpontjába az egyházi ének került. Mind a nemzeti nyelvű népének, mind pedig a gregorián ének szeretetét az iskola beleoltja a felnövő új nemzedék lelkébe. A kalocsai gimnázium is ennek az iránynak a megtestesülése. Az idestova 80 esztendőös multa visszatekintő intézet énekoktatása mindig méltó a rendi iskolák hírnevéhez. Kevés gimnázium énekkara oly teljesítő-képességű, mint épp a kalocsai, mert az énekoktatás menete mindenkor helyes volt.

P. Belus Ferenc S. J., az intézet első énekoktatója. Igazi fénykorát azonban P. Hennig Alajos S. J. irányítása alatt érte el az énekkar. Mert P. Hennig 1864 őszén, mikor Pozsonyból Kalocsára érkezett, erős kézzel ragadta meg az ének vezetését. Működése nyomán a kórus sohasem sejtett színvonalra emelkedett. Zeneszerzői képességéről nagy hazánkfia, Liszt Ferenc is nagy elismeréssel nyilatkozott. Liszt Ferenc sűrűn meglátogatta unokaöccsét, P. Henniget, ki egyúttal lelkiatyja is. P. Hennig számos miséjén, motettjén kívül kiadott 1898-ban *Cantica sacra* címen egyházi énekgyűjteményt is s ez a gazdag énektár szolgált a tanulóifjúság lelki és zenei fejlődésének alapjául. A liturgiai esztendő minden szakára, s a szentmise különböző mozzanataira bőséges latin és magyar szövegű éneket tartalmaz a *Cantica sacra*. Így érthető, ha évtizedeken át úgyszólván kizárólag ezek a dallamok csendülnek fel a hétköznapi szentmiséken az áhítatos hallgatóság előtt. *Cantica sacra* beférközött hallgatósága lelkébe, dallamait ajkára vette az intézetből kikerülő nemzedék. Népszerűségét igazolja az a tény, hogy az 1898-as kiadás rövidesen elfogyott s utóda P. Kostialik N. János S. J. még két ízben ismét kiadta a *Cantica sacra*t (1908-ban és 1925-ben). P. Kostialik egyébként nagy érdemet szerzett az énekoktatás terén is, ápolva P. Hennig művészethagyományát. Utódai: Berauer István, Braunhoffer Ferenc (kántorok), P. Raile Ede S. J., P. Buzna Viktor S. J., P. Cserjes Sándor S. J., P. Kollár Ferenc S. J., Géressy László (okl. egyházkarnagy), Zimmermann János (egyh.

karnagy), M. Bereznay László S. J., P. Molnár Béla S. J., dr. Sonkoly István (okl. zenetanár, zeneszerző.)

Az énekkar nevelése. Már P. Belus Ferenc S. J. összegyűjtötte a négy osztály jóhangú énekeseit s összeállította a vegyeskört 1860-ban, amikor a jézustársasági rend átvette a gimnáziumot a kegyestanítórendtől. 1864-ben P. Belust P. Hennig váltotta fel. Hennig Alajos a mi énekkarunk tulajdonképeni megalapítója. Harmincévi szakadatlan és buzgó fáradozása megtermette a leg szebb gyümölcsöt: 1898-ban, Szent Alajos napján megjelent az énekkönyv e címmel: Egyházi énekek orgonakisérettel. Még nagyobb gondot és ügyszeretetet fordított az énekkar fejlesztésére! — írja P. Kostialik N. János.

Általában külön kurzus keretében részesülnek az énekképzésben az elsőéves tanulók. A szükséges hangjegyolvasási, s más egyéb elemi zeneelméleti ismeretek elsajátítása után, s azzal párhuzamosan megindul a gyakorlati énektanítás. A hangjegyek közök szabályszerű, pontos intonálása az első lépés, mely elvezet a helyes előadáshoz. Eleinte kicsiny, majd mindinkább nagyobb hangterjedelmű énekeknek ejti sorát a pedagógus, kinek figyelmét éppúgy nem kerüli el a hangerősség, lélekzetvétel, hangárnyalás, szövegkiejtés helyessége, mint a kifogástalanul pontos ritmikai előadás. Az intonációbeli bizonytalanságot a kísérő hangszer könnyen eloszlatja.

Miután az énekkar naponta énekel a jézustársasági atyák templomában — hétköznap egyszólamú népéneket, vásár- és ünnepnap pedig népéneket többszólamú feldolgozásban, továbbá misét, latin szövegű motettet — főleg egyházzenei művek tanulására terjed ki az énekképzés figyelve. Az énekkar egyházi kórusnak számítható, így tagjai liturgikus tisztséget töltenek be a *Motu proprio* alapján.² Ezért az énekképzés tanmenetébe aránytalanul számos egyházi ének kerül, s célja elsősorban: a *musica sacra* örök szépségét feltárni a gyermeklélek előtt.

Az énektanítás módja. A tanterv és utasítás szerint ugyan a hangjegyszerinti, tudatos énektanulás az előírt módszer, mégis tekintettel az egyházi ének fokozott művelésére, inkább hallásutáni. A tanuló legtöbbször a szentének szövegét tekinti, s emlékezetébe vési a szakrális dallamot. A textus nyomán mindig visszaidézhető emlékezetébe a dallam. Bár az énekesnek tisztában kell lennie az elemi zeneismeretekkel, mégis az énektanítás inkább beemlékeztető, hallásutáni jellegű, s nem hangjegyutáni. Leginkább a hangjegynélküli imakönyvből énekel a kórus s a gyülekezet, mert a szöveg megpillantása nyomán emlékezetébe szökken a dallamsor is.

Az énektanítás anyaga. P. Belus, az intézet első énekképzője a ma már csupán hírből ismert Szepesi-féle énekeskönyvet

¹ A kalocsai kollégium ötven éve. Kalocsa. 1910. Szerk. P. Tóth Mike.

² X. Pius pápa *Motu proprio*. Bp. 1929. V. 13.

használta. Szepesi Imre piarista pap-tanárnak főleg Elemi Kar-ének-tana volt abban az időben ismert. P. Hennig valósággal el-látta szerzeményeivel kórusa szükségletét. Jézus szentséges Szíve tiszteletére számos Jézus Szíve-éneket, a rendalapítók, jezsuita szentek névünnepe alkalmából pedig szerzett számos dicsőítő himnikus lendületű éneket stb. Az Atya zenei termése igazi „Gebrauchsmusik“ a szó nemes értelmében. Saját művei előadá-sával azonban nem szorította háttérbe a zeneművészet nagy alkotásait. A gregorián korális méltó művelése mellett, helyes ízléssel választotta ki az előadandó műveket. Életrehívta nagy ügybuz-galmával a XVI. századbéli vokálpolyfónia mesterműveit. Főleg a római iskola alkotásait (Palestrina, Vittoria, Anerio, Suriani, Baini) szólaltatta meg a missa cantatán. De célul kitűzte a missa lectának is minél bensőségesebbé, áhítatosabbá tételét. Ezért szerzett számos rövid, dalforma szerkezetű magyar és latin éneket, s ezek mélyen bevésődtek az ájtatos lelkekbe. He-lyesen állapítja meg P. Kostialik, hogy P. Hennig A. a mi ének-karunknak tulajdonképpen megalapítója. Harmincévi szakadat-lan munka megtermette a legszebb gyümölcsöt” — írja P. Kos-tialik a Kollégium ötvenéves fennállásának emlékére kiadott kötetben.

P. Hennig utódainak fő becsvágya: a tradíció fenntartása, ápolása. A *Cantica sacrán* kívül Zsasskovszky *Karének-es Kézi-könyvéből* meríti a kórus a zenei táplálékát évtizedeken át. Lényeges változás csupán az újabb esztendők folyamán történt, mikor M. Kollár Ferenc 1936-ban bevezette az új népénektárt, a *Szent vagy, Uram* c. népénekgyűjteményt. Az új népénektár be-vezetése fordulópont nemcsak az énektanítás anyagában, hanem talán még döntőbb fontosságú az intézettel kapcsolatos templomi ének kifejlesztése szempontjából. Mert köztudomású, az új nép-énektár a legrégebb énekeskönyvekből a Cantus catholiciból, a Lira coelestisből, a túróci Cantionaléből stb. meríti énekeinek színe-javát. Így ez a népénektár valósággal feltámasztja a fele-désbe merült örökszép egyházi népénekeinket. Az énekórán lel-kiismeretesen átvett énekek megszólalnak az atyák templomá-ban is. A kórus intonációja nyomán a tanulóifjúság minden tagja elsajátítja ezt a népénekanyagot, mely lelküket mindinkább betölti a musica sacra örök s nem mulandó szépségével.

A népéneken kívül buzgón énekli a kórus az egyház saját dallamkincsét is: a gregorián éneket. Teljes miséken kívül a requiemet (Kunszt érsek lelkiüdvéért mondott gyászmisén, s más alkalommal), himnuszokat, s a nagyheti szertartások kötelező énekrendjében is főleg a hagyományos gregorián dallamokat énekli az ifjúsági kórus. Tehát az ifjúsági kórus igyekszik meg-valósítani, illetve megközelíteni, amit X. Pius pápa kifejezett. (Az 1903-ban kiadott Motu proprio.)

Sonkoly István

A KALOCSAI GIMNÁZIUM ÉNEK- ÉS ZENESZERTÁRA

A gimnázium ének- és zeneszertárát hasonlatosan a gazdag rendi könyvtárhoz, s a gimnázium kitűnően felszerelt természetrajzi, fizikai, történelmi és néprajzi szertárához, terjedelmesnek, s jól felszereltnek mondhatjuk. Ha értékesebb is egyik-másik, mégsem vonható kétségbe a zenei szertár jól megalapozottsága. Bizonyára ritkább leletekkel ékeskedik az ásványtár, de ezt ne csodáljuk: mintegy 248 darabból álló ásványgyűjteményt hagyott örökül a piarista rend a gimnáziumra, mikor 1860-ban a Jézustársaság az intézetet átvette. A zeneszertár alapítása viszont éppenúgy, mint az énekkar kifejlesztése P. Hennig Alajos S. J. nevéhez fűződik.

A zenei szertár egyházzenei jellegű. Bőséges anyagot tartalmaz nemcsak az acapella, s a hangszerral kísért egyházzenei irodalom alkotásaiból, hanem számos liturgiai, egyházzene-elméleti könyve, s folyóirata révén útbaigazíthatja az érdeklődőket. Bizonyára kevés oly középfokú tanintézet akad, mely rendelkezne hasonló értékű egyházzenei szertárral. Sőt, zenei szertárunk versenyre kelhet számos plébániatemplomi kórus hangjegytárával is.

A zenemű- és könyvvállomány katalógizálása szakok szerinti. Az egyházi és világi zeneművek, könyvek, orgonaművek, gradualék külön-külön tagolódnak. Az egyházzenei művek felosztásában az ünnepkörök s az énekek szövege volt irányadó. Így az egy ünnepkörbe általában azonos jellegű énekek egy csoportba jutnak. Pl. a szentségi énekek körébe 73 ének tartozik. Így *Adoremus in aeternum* három különféle megzenésítésben, *Adorate devote* ötféle zenével, *Adoro te panis*, *Anima Christi*, *Ave verum corpus*, *Confiteor Deo*, *Domine non sum*, *Ego sum panis*, *Jesu dulcis memoria* stb. szövegre írt különféle kórusművek egy kategóriába kerülnek, miután valamennyi ének az Oltáriszentséget dicsőíti. Tehát a katalógizálás nem a szerzők neve, vagy a szöveg kezdőbetűje szerint alakul, hanem szakok szerint. 5—7 csoportba tagolódik a szertár egész állománya. Külön kéziratára nincs a szertárnak, a kéziratot zeneművek is (főleg P. Hennig művei) el vannak osztva a következő csoportokban:

	Művek száma		Művek száma
1. Ecce sacerdos	5	11. Nagyheti énekek	81
2. Tantum ergo	39	12. Húsvéti énekek	75
3. Pange lingua	17	13. Jézus Neve énekek	6
4. Sanctus	36	14. Jézus Szíve énekek	32
5. Veni sancte	11	15. Krisztus Király énekek	11
6. Veni creator	6	16. Jézus énekek	22
7. Oltáriszentségi énekek	73	17. Vasárnapi énekek	43
8. Adventi énekek	22	18. Ave Máriák	26
9. Karácsonyi énekek	77	19. Mária-ünnepi énekek	23
10. Vizkeresztí énekek	7	20. Vegyes énekek	88

	Művek száma		Művek száma
21. Misék	67	33. Istent dicsőítő énekek	42
22. Szűz Mária-misék	13	34. Szt. Háromságot dicsőítő énekek	15
23. Miserészek	13	35. Szent Családot dicsőítő énekek	15
24. Gyászmisék	23	36. Jézustárs. szenteket dicsőítő énekek	30
25. Szentek tiszteletére szerzett misék	31	37. Szenteket dicsőítő énekek	57
26. Salve Regina	20	38. Hazafias énekek	56
27. Vesperak	7	39. Pápát dicsőítő énekek	13
28. Loretói litániák	24	40. Köszöntők	31
29. Mária litániák	19	41. Vallásos dalok	16
30. Jézus Szíve litániák	7	42. Vegyes dalok	87
31. Mindenszentek litániái	3		
32. Temetési énekek	11		
*			
I. Palestrina-művek	5	VIII. Német egyházi énekes-könyvek	38
II. Kyrialek	38	IX. Német világi énekes-könyvek	12
III. Gradualek	17	X. Folyóiratok	8
IV. Praeludiumok és más orgonaművek	50	XI. Katalógusok	17
V. Latin egyházi énekes-könyvek	28	XII. Ima- és énekeskönyvek	25
VI. Magyar egyházi énekes-könyvek	13	XIII. Zeneirodalmi művek	25
VII. Magyar világi énekes-könyvek	23	XIV. Tankönyvek	6
		XV. Felszerelés	29

A szertár tartalma a XI. és XV. csoporttól eltekintve 1578 darab.

Ha ezt a felosztást nem is mondhatjuk tudományos szempontból kifogástalannak, gyakorlati szempontból egyelőre kielégítőnek tekinthetjük. Mert az énekarvezető ebben a leltárban bőséges anyagot lel, ha pl. húsvéti szentekről szóló vagy más éneket keres. A katalógus jelzi még a mű számszámát, továbbá azt is, hogy a mű egynemű vagy különnemű, hangszerkíséretes vagy anélküli (acapella) kórusra íródott. A zeneszerzők szerinti betűrendes, továbbá a szöveg nyomán haladó szótárszerű elrendezésű katalógus megismerkedése is kívánatos lenne, de ez még megoldásra vár.

Az ének- és zeneszertár számos értékes művet tartalmaz. Megemlítsékre méltó néhai P. Hennig Alajos S. J., az intézet 30 éven át volt buzgó énektanárának számos kéziratos zeneműve, mely másutt alig lelhető meg. Továbbá néhány régi kiadású Kyriale, Graduale, a Palestrina-összkiadás I—XX. kötete, a Proske-sorozat, mely közli a XVI. századi vokálpolyfónia jeles alkotásait, Gauss négykötetes, méreteiben is kiemelkedő orgonadarabgyűjteménye, Musica sacra 1900—1910 évfolyama, stb.

A szertár hangjegyállománya csekély kivétellel még az 1914—1918-as világégés előtti időből származik. Az azóta keletkezett általános elszegényedés a szertárnál fokozott mértékben éreztette hatását, s károsan befolyásolta további kialakulását.

Sonkoly István

A KALOCSAI GIMNÁZIUM FIZIKAI SZERTÁRA

Fizikai szertárunk története a gimnázium történetével indul. 1765 november 6-án nyílt meg a kegyesrendi gimnázium s ebben a két legfelsőbb osztályban a természettant, mint külön tárgyat adták elő. Az alapító oklevél 7. pontjából ez világosan következik: „A bárom filozófiai tanár közül az egyik a logikát, metafizikát és etikát adja elő, a másik az általános és részletes fizikát...”

Nem érdektelen, ha a szertár történetével kapcsolatban P. Riegl Sán-

dor S. J. nyomán vázaltszerűen visszapiillantunk a fizika tanításának történetére. A régi Ratio Studiorum és vele együtt az 1765-i alapítólevél „Physica generalis” és „Physica particularis” néven említi a fizika „két” tárgyát. Az első, az általános fizika azzal foglalkozott körülbelül, amit mi mechanikának nevezünk. Horváth János S. J. előbb nagyszombati, később pesti egyetemi fizikatanár az általános fizikát 4 részre osztja. Az elsőben de principiis et communibus corporum proprietatibus szól, a második fejezet a mozgásról és befejezésül de conflictu corporum, de motu per machinas simplices, de motu pendulorum és de viribus centralibus tárgyal, a harmadik a tehetetlenség és az általános gravitáció, a negyedik de corporibus caelestibus színvonalban meghaladja a modern középiskolát. A Physica particularisban a statica fluidorum és de motu fluidorum fejezeteket a fénytani fejezetek követik, majd de igne, theoria electricitatis, electricitas atmosphaerae, de meteoris igneis fejezetek hőtani és elektromos jelenségeket ismertetnek és az ásványok, köztük a mágnesvas és egy-két geológiai jelenség tárgyalása tartozott ide.

Tizennégy évi fennállás után 1780-ban már csak 4 osztályt találunk s a fizika elemei a IV. o. tantervében heti 2 órában kapnak helyet, míg májustól az év végéig kísérleti tanfolyam zárta be ezen elemi kurzust. 1806-tól a Thun-féle Organisationsentwurfig Kalocsán fizikát nem tanítottak. Az új tanterv helyet adott a fizikának is, amennyiben a III. o. második felében a természettan elemeit és hőtant, míg a IV. o.-ban a mozgás és egyensúly, hangtan, fénytán, mágnesség, elektromosság, a csillagászat és fizikai földrajz főbb pontjai alkották a tananyagot.

1860 szeptember 30-án veszi át a gimnáziumot a Jézustársaság és 1861/62-től évenként egy osztállyal emelkedve lesz teljes nyolcosztályú tanintézetű gimnáziumunk. A fizikatanítás ezidőben bőséges változásokon ment át a különböző tantervek egymásutánjában s volt, hogy a III–IV. o. elemi fizikáját a VII–VIII. osztályok alaposabban tárgyalták, majd a IV–V. o.-ban heti 2 órában tanították az elemi fizikát, súlyt helyezve a „népszerű előadásra”. 1868-ban a III-ba megy ismét vissza a fizika heti 3, s a IV. első felében heti 4 órával, a felső osztályok fizikája azonban nem szenvedett változást. 1879-től az elemi fizika tanítása helyébe a matematikai és fizikai földrajz kerül a III. osztályban. Ezt váltotta fel a mai harmadikosok „kis fizikája” s az 1941/42. tanévben a VII. o. fizika tanítása csak sorrendi változást szenved, melyet a fizika tudományának mai állása s rohamléptekben történő fejlődése kíván.

Ez rövid vázlat a fizika tanításának fejlődésére s e vázlat jelzi előre, hogy amíg a tanterv még nem nyugodott, nehéz volt a szertárör szerepe a beszerzések tekintetében. A kegyesrendiek első idejéből semmi adatunk sincs a szertár állapotára vonatkozólag. Az átvételkor 1860-ban 112 fizikai eszköz 1500 korona értékben alkotta a fizikai szertár felszerelését. A műszerek két tölgyfaszekrényben találtak helyet s ezekhez a 63-as új épület keletkezésekor 4 hatalmas, díszes nyárfaszekrény járult. Ekkor még a természettudományi múzeummal együtt volt a fizikai szertár is. 1869-ben a terv szerint új és külön helyiséget kapott volna a fizikai szertár, azonban a rettegett Eötvös-féle trüfalkálás eszméje háborgatta az ország tanügyi köreit s bár az építésnél a külön helyiségre gondoltak a fenyegető változás miatt ismét együgyű került a két múzeum s Eötvös halálával az új közoktatásügyi miniszter idejében azonnal elválasztották a két múzeumot s itt kezdődött a fizikai szertár önálló élete egyelőre azzal a hátránnyal, hogy vagy a tanterembe kellett az eszközöket vinni, vagy a tanulókat bevenni az egyébként eléggé tágas fizikai szertárba. 1889-ben a második emeletre került a szertár s egyúttal tágas dolgozószobát kapott, ahol már az előadásokat, kísérleti bemutatásokat is el tudta látni a szaktanár. Tóth Mike, Schlick János, Ritli Vendel atyák buzgóssága odalejlesztette ezidő alatt a fizikai szertárt, hogy Hómann Ottó tankerületi főigazgató úr szerint már a 80-as években a kalocsai szertár az ország egyik leggazdagabb középiskolai gyűjteményével bírt. A gyűjtemény további fejlesztése P. Schreiber János S. J., P. Jost

Péter S. J. és P. Riegl Sándor S. J. munkájával folyt oly odaadással és eredménnyel, hogy az 1905/06-os tanévben az új fizikai szertár termei igen gazdag s országos viszonylatban szinte páratlan gyűjteményt fogadtak be. Az eddigi fejlődést, valamint az új szertár értékeit részletesen P. Riegl Sándor S. J. ekkori szertárőr írta le az 1906. évben „A fizika tanítása a kalocsai főgimnáziumban” címen. Ezen értékezésben oly tanulmányt tár az érdeklődő elé, hogy az nemcsak mint szertári beszámoló, de mint a szaktanítás története is érdekes és értékes cikk.

Az 1905/06 s az azt követő öt éven át P. Riegl Sándor S. J. fejleszti a szertárt. A Röntgen-csővek, Tesla akkoriban igen feltűnő kísérleti eszközei Oudin és Seibt rezonátoraival s a legújabb Telefunken rendszerű drótnélküli telegráf beszerzése a szertárőr korral haladni tudását mutatják. 1909/10-es tanévben a légelektromos obszervatórium születik meg s eszközei között van olyan, melyet akkor csak egyetlen ember, a bécsi egyetem egyik mechanikusa tudott elkészíteni. Ez év beszerzései között van a Gaeddele magasvakuum légritkító, mellyel ma is csak kevés szertár dicsekedhetik.

Az 1911—14. tanévekben P. Roznovszky János S. J. vezeti a szertárt, de a tornaszertár ezidőbe eső felszerelése csak az 1913/14-es tanévben enged nagyobb beszerzést. P. Buzna Viktor S. J. és P. Roznovszky János S. J. nevén, mint magánhasználatú rádiótelegráf-állomást engedélyezi a kereskedelemügyi miniszter a tökéletesített felvevőt, melynek segítségével leginkább a párisi és norddeichi időjelzéseket vették. Ez évbe esik a légelektromos obszervatórium tökéletesítése az eddig leszűrt tapasztalatok alapján. A következő háborús években a szertárőr leleményessége a szertárt is a háború szolgálatába állította: itt volt a kezelőorvosok Röntgen-laboratóriuma. A Röntgent P. Roznovszky János S. J. kezelte. Ez a tény, hogy a szertár így résztvevett a hátszág háborús munkájában, nagyban emelte az intézet megbecsülését. Azorban éppen a háború miatt kellett a pótolhatatlan alkatrészek miatt felszerelni a légelektromos obszervatóriumot, valamint — a háború miatti letiltás következtében — a rádiótelegráfot.

1914/15-től P. Riegl Sándor S. J., P. Csávossy Elemér S. J., P. Roznovszky János S. J. nevei szerepelnek a szertár történetében, azonban a háborús viszonyok által okozott óriási árdifferenciák a beszerzéseket és utánpótlásokat szinte lehetetlenné tették, amikor pedig a forradalmi idők s az azt követő pénzügyi leromlások vihara dúlt, a beszerzések e miatt váltak lehetetlenné.

1922/23-tól P. Roznovszky János S. J. akkori szertárőr kezdi meg az építómunkát, amikor a rádiót újra megindítja, bár az anyagi nehézségek nagyobb beszerzést még mindig nem engednek meg.

1923/24-ben P. Mahács Károly S. J. kezébe kerül a szertár, akinek szaktanári tudását messzemenő közügyessége és mechanikus tudása egészítette ki. A javítási munkálatokban, az új eszközök alkatrészeiből épített készülékekben mutatkozott az a nagy előny, ha maga a szertárőr a maga szak tudásával végzi e munkákat, mely precizitásában jó s árban sokkal olcsóbb volt. A rádió óriási fejlődése sok önfejlesztést kívánt a szertárőrtől s ezt nagy lelkesedéssel végezte el ő, valamint készítette el sajátkezüleg az idevágó eszközöket, valamint rajzolgatta a fejlődést mutató dia-rajzokat. Az ezen idő alatt beszerzett 3 csöves készülék s a tartozékai az egyik akkori legtökéletesebb gyár munkája volt.

1929/30-ban ismét P. Csávossy Elemér S. J. szertárőr gyarapítja a szertárt mechanikai, elektrosztatikai és hangtani szerekkel.

1930/31. tanévben P. Mahács Károly S. J. tanítványa, Hegyi Lajos világi tanár kezébe került a szertár. A szertárőr mesterének szellemében igyekezett a szertárt gazdagítani s a meglévő szereket tökéletesíteni. Szeme előtt a muzeális dolgok csoportosítása s a szerek tankönyvszerű elrendezésének szükségessége lebegett. Nem volt szem előtt téveszthető a fizika mér-földléptekkel való haladása sem s ez utolsó évtized alatt a szertárőr ennek a mér-földlépteknek nyomában tartotta a szertárt. Főtörekvése volt, hogy minden állítást, fizikai jelenséget kísérlettel tudjon alátámasztani s e cél-

ből egyrészt saját kezemunkájával, másrészt helybeli iparosokkal készítette el, természetesen messzemenően olcsóbban a kísérleti eszközöket — néha tízszer kevesebbet — mint azt a gyár elkészítette volna. Szertárunkban most a mikrofon ellenállásos és kristály-típusa mellett a záróréteges fotocella, a hangosfilm bemutatásához teljes sajátkészítésű berendezés, elektroncső alaptulajdonságát s karakterisztika-felvétel lehetőségét adó készülék, a transzformátor gyakorlati alkalmazásait mutató készülék, a váltakozó-áram sinusos viselkedését a tanuló szeme elé vivő katódlámpa, a Schürholtz—Sprenger-féle oszcillográf mellett az utolsó tanévben már helyet foglal a katódsugárcső-oszcillográf tápegységével együtt szintén saját összeállításban s ennek további tökéletesítésével szertárunk nivója intézetünk multjának nagyságával áll arányban: országos viszonylatban is még mindig az elsők között.

Szertárunk így nemcsak a középiskola kereteit öleli fel s elégíti ki, hanem azon tülemelkedve bőséges módot nyújt a fizika szaktanárainak elmélyedő egyéni, tudományos bűvárkodásra is.

Hegyi Lajos

VOLT JEZSUITÁK A SZOMBATHELYI EGYHÁZMEGYÉBEN A REND ELTÖRLÉSE UTÁN

Dr. Gélin Gyula:

A szombathelyi egyházmegye története 3. kötete nyomán
összeállította: Dr. Hamar Zoltán.

1. *Andrássy József báró*. Született Betlérén 1728 márc. 31. — A rendbe lépett 1746 okt. 17. — Kőszegen élt. — Meghalt 1785 szept. 3.

2. *Csobánczy József dr.* Született Pápán 1727 máj. 14. — A rendbe lépett 1747 okt. 17. — Dozmat, majd Ivánc plébánosa volt. 1800-tól Izsákián élt. — Meghalt 1813 ápr. 11.

3. *Faludi Ferenc dr.* Született Németújvárott 1704 márc. 25. — A rendbe lépett 1720 okt. 14. — Rohoncon a szegényházban élt. — Meghalt 1779 dec. 18.

4. *Herczeg György János*. Született Nagyszombatban 1745 nov. 1. — 1780-ban Szent Benedek-rendjébe lépett. A bakonybéli apátság feloszlata után Karakó plébánosa lett. — Meghalt 1793 márc. 22.

5. *Hochburg Jakab*. Született Bécsben 1736 febr. 2. — A rendbe lépett 1756 okt. 17. — Kőszegen élt. — Meghalt 1783 aug. 29.

6. *Kovács Ferenc*. — Meghalt 1781 febr. 14. Lendvavásárhelyen.

7. *Lehel György*. Született Győrött 1720 április 26. — A rendbe lépett 1739 okt. 11. — A győri, majd a szombathelyi egyházmegye területén élt. — Meghalt 1791 dec. 17-én Szombathelyen.

8. *Nagy (felsőbüki) Imre*. Született Röjtökön 1746 okt. 15. — Sárvár plébánosa, majd soproni kanonok. 1790-ben győri kanonokká, 1793-ban boldogfalvi apáttá neveztetett ki. — Meghalt 1828 dec. 28.

9. *Póka Miklós*. Született Kálon 1732 aug. 20. — A rendbe

lépett 1751 október 15. — Meghalt 1781 december 12-én Balozsa-
meggyesen.

10. *Rumer Antal*. Született Csejtén 1739 június 13. — A
rendbe lépett 1755 okt. 27. — Pinkaminszent plébánosa volt.
— Meghalt 1786-ban.

11. *Salamon István*. — Exjezsuita, később exservita. — Meg-
halt 1797-ben Szentkúton.

12. *Szabó Imre*. Született Kőszegen 1729 november 17. — A
rendbe lépett 1747 okt. 18. — Meghalt 1789 máj. 8.

13. *Szemelrok József*. Született Nezsideren 1744 nov. 26. —
A rendbe lépett 1766 okt. 14. — Plébános volt Vasvörösvárott,
majd Sámfalván. — Meghalt 1802 körül Nezsideren.

14. *Taschler Mihály*. Született Alsóbeleden 1739 jan. 17. —
A rendbe lépett 1758 okt. 14. — Meghalt 1805 dec. 20.

Szegedy Pál de Mező-Szeged. (Kanonok, majd nagyprépost
1777—1814.) Előkelő család, lemond világi előmeneteléről és je-
zsuita lesz. Tanít, majd a nemes ifjak praefectusa a Theresia-
numban, egri misszionárius és több helyen concionator (Győr,
Kőszeg). Eltörlés után kanonok, Veszprém megye camera iudi-
ciaria-jának assessora. Bartakovics József halála után lector,
1801: praepositus maior Grubanovits Zsigmond után, nemsokára
el. Episcopus Catariensis. Több évig Milassin Miklós püspök alatt
generalis vicarius. Az Acta Dioecesaia így jellemzi: kellemes
beszédmodorú mindenféle nemű és állapotú emberrel; prudentia,
discretio; szegények és szűkölködők iránt bőkezű és jóindulatú;
Isten és emberek előtt kedves. Magas kort ért, sokféle betegség,
szédülés, gutaütések érik. Sokáig ágyban fekvő beteg. Végren-
delete írása után nem sokáig él, meghalt 1814 márc. 24., Gyü-
mölcstől előestéjén, mely kedves ünnepe, szentségekkel ellátva,
elszunnyadt 79 éves korában. Székesegyház kriptájában elte-
metve.

Frideczky József

Jezsuita kertészeti irodalom. Rapaics Rajmund (Magyar
kertek. A kertművészet Magyarországon. Kir. M. Egy. Nyomda,
Budapest. 303 lap.) behatóan tárgyal Lippai János S. J. művé-
ről, mely „Posoni kert” címmel három részben jelent meg 1664—
1667-ben. Lippay György primás és János testvérek voltak. Fi-
véreik Gáspár, a m. kir. kamara elnöke és Ferenc jezsuita. Aty-
juk Lippay János personalis. Gáspár fia volt György, aki ügyes
rajzokat készített a könyvhöz. Lippai János könyvét kb. 200 évig
használták, mintegy kertészeti iskolája volt a magyarságnak. Ha-
zánkban a kertészeti ismeretekben az elmélet és gyakorlat össze-
egyeztetését és ilyenirányú ismeretek széleskörű elterjesztését
a Posoni kert kezdette.

Bellarmino Róbert és a magyarok. A „Catalogus eorum,
qui de Societate Jesu Romae versantur sub finem mensis Maji,

Anno 1561" szerint ebben az évben Petrus Hungarus, azaz Hernáth Péter a physici tertii anni, qui etiam audiunt Metaphysicam között tanult. Ugyanekkor tanult a „logici primi anni” között Stephanus Ungarus, azaz Szántó István és Bellarmino Róbert. V. ö. Sommervogel Carlos: Les Jésuites de Rome et de Vienne. Kiadva újból 1892, Bruxelles.

Jezsuita gyűjtemények sorsa. Rogatus a cl. Denisio Vienne Nuncius Apostolicus C. Garampi, ut ex P. Zaccaria Romano sciscitaretur, quonam scripta pro Bibliotheca Scriptorum S. J. continuanda compluribus annis ex omnibus provinciis collecta, post abolitionem Societatis devenerint, responsum accepit: discerpta esse omnia, seipsum Zaccariam a camerario praelati Alfani, famosi illius Ganganelliani executoris, fascem aliquem illorum residuum pro 8 scudi emisse. — Sic Bibliothecam etiam Generalis S. J. Marefoschius dono accepit, quam post huius mortem Pius VI recepit salvavitque. (Paintner Mihály volt jezsuita. később győri kanonok feljegyzése, Pannonhalmi Könyvtár 119. B. 8. fasc. II.)

IV. K Ö N Y V S Z E M L E

Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. Fordította: Gyenis András S. J. Budapest, 1934., Jézustársasága kiadása. 84 lap. Ára 1.80 P.

Mikor a jezsuita rend magyar ágának történetét szándékozunk megírni, a tervezett nagyszabású művet előkészítő sorozatot legjobban a rendalapító önéletrajzával nyithatjuk meg. Ki volt Loyolai Ignác? Magyarázatra nem szorul, mert egyénisége ma is élő és ható valóság, lelkigyakorlataival és rendjével most is közöttünk munkálkodik. Életének megismeréséhez legfontosabb forrás az életrajz, melyet maga beszélt el egyik tanítványának, P. Gonzálex Lajosnak, aki a hallottakat, mihelyt alkalma nyílt rá, tollbamondotta. Az így megörökített szöveg nyelve részint spanyol, részint olasz; van latin fordítása is, melyet a bollandisták tettek közzé. Újabban több korszerű fordításban közzétették az életrajzot.

A rendalapító 1553 augusztusától 1555 október 20-ika között eltelt időben mondotta el visszaemlékezéseit. Az eredeti kéziratnak nyoma veszett, a fennmaradt másolat a csonkaság benyomását kelti bennünk.

A jelen kiadvány előbb irodalmi tájékoztatót közöl, ezután ismerteti a közlés történetét és sorsát, P. Nadal Jeromos fontos adatokkal szolgáló bevezetését és P. Gonzálex előszavát.

A külföldi fordítók Lebenserinnerungen, Autobiografia, Récit, Bekenntnisse, Testament, s hasonló címmel adták ki munkájukat. A magyar fordító a „visszaemlékezések” címet találta legmegfelelőbbnek. A fordított szöveghez egyúttal megvilágosító jegyzeteket készített a legjobb forrásmunkák és feldolgozások nyomán.

A Visszaemlékezések szövege 14 fejezetben beszéli el a rendalapító életét megtérésétől kezdve a közlés idejéig. Nem annyira a nagy történeti távlatok keltenek csodálatot az olvasóban, hanem a lelki mélység, mely a Szent vallomásaiban megnyilatkozik és az isteni Gondviselés útja, melyen keresztül eljutott a rendalapítás megvalósításáig. Ez a két adottság sürgette a kis munka magyar fordításának kiadását. Hisszük, hogy sok léleknek szolgál kalauzul a lelkiségben és példaképül az önnevelés művészetében. Az újkor egyik legnagyobb szentjének belső lelki fejlődését kísérheti tehát figyelemmel az olvasó, ha a jelen fordítást olvassa. Önéletrajzot kap, mely őszinte és nyílt, világos és igaz: elmondója olyannak mutatkozik benne, amilyen valóban volt, nem pedig úgy alakítja mondanivalóit, hogy olyannak lássék, amilyen utólag szeretett volna lenni.

Gyenis András S. J.: *A jezsuita rend generálisai*. Életrajzi és rendtörténeti vázlatok. Budapest, 1935., a Jézustársasága kiadása. 96 lap. Ára 1.50 P.

Magyarul még nem jelent meg olyan összefüggő és áttekinthető összegezés, mely könnyen kezelhetően nyújtja a jezsuita rend egyetemes történetét. A jelen mű igyekszik ezt a hiányt pótolni.

A jezsuita rend általános főnökét, hasonlóan a többi rendekhez, generálisnak, hivatalos latin szóval Praepositus Generalisnak nevezik. Ebből a címből rövidítették le a generális rangjelzést. Mondanunk sem kell, hogy a most említett szóhasználatnak semmi köze sincs a katonai életben dívó rangjelzéshez. Csak a hozzá nem értők láthattak vagy látnak a kettő között egyezőt. A könyv a rendfőnökök élete és működése köré csoportosítja a rend egyetemes történetének ismertetését, mégpedig három csoportra osztva. Az első rész felvázolja a rendalapítástól élt rendfőnökök tevékenységét és a kormányzásuk alatt végbe ment eseményeket az eltörlés megindításának idejéig. A második részben a feloszlás kora tárul elénk és az oroszországi jezsuiták sorsával ismerkedünk meg. A harmadik részben a Társaság visszaállításától 1935-ig eltelt idő történetéről kapunk vázlatos áttekintést. Függelék gyanánt közli a mű az általános rendfőnökök főbb életadatainak átnézetes csoportosítását, bő irodalmat, németnyelvű kivonatot és a névmutatót.

A rendalapító mellett feltűnik a rendfőnökök sorában Lainez Jakab, a trentói zsinat ragyogó csillaga, majd ennek utóda, Borja Szent Ferenc, az egykori spanyol alkirály. A nagy rendfőnökök sorában is kimagaslik Acquaviva Kolos, a Társaságnak 34 éven át erőskezű kormányzója, aki bátran szállt szembe mindazokkal, akik a Szent Ignác-szerkesztette rendalkotmány megmásítására törektek. Megkap Ricci Lőrinc finom és némán tűrő alakja, aki a kieroszakolt eltörlés után a római Angyalvárban halt meg a nélkül, hogy valaha is komoly vizsgálatot rendeltek volna el a feloszlott Társaság ügyében. Az oroszországi rendfőnökök sorából kiemelkedik Czerniewicz Szaniszló, aki ezer veszély és ellenmondás között tartotta fenn rendjét és mentette át jobb időkre. Roothaan János szent élete és életbölcseége előkészítette a rend újabb gyarapodásának és felvirágzásának korszakát. A jelenlegi rendfőnök alatt elérte és már túl is haladta a Társaság az eltörlés előtti taglétszámot.

A vázlatosan megírt munka csak szerény áttekintés, mely egy tervezett nagyobb műnek egyengeti az útját.

Takács József: *A jezsuita iskoladráma. (1581—1773). II. kötet*. Budapest, 1937., Pray Rendtörténetíró Munkaközösség kiadása. 172 lap. Ára 3.50 P.

A mű később megjelenő I. kötete a jezsuita iskoladrámák fejlődését fogja tárgyalni, a III. kötet a programokat, mai nyelv-

ven műsorokat, a IV. kötet pedig a kéziratban levő iskoladrámák kiadása lesz.

E II. kötetben a szerző a jezsuita iskoladrámákat négy szempontból osztályozza négy fejezetben. Az első fejezet a jezsuita drámaírók nevét és rövid életrajzát adja, a második fejezet évenként felsorolja az előadott drámák teljes címét. A harmadik fejezet tárgyak szerint szedi betürendbe a drámákat. Végül a negyedik fejezet előbb országonként, majd a drámák nyelve szerint lajstromozza őket.

Noha e kötet csak címeket tartalmaz különböző szempontok szerint rendezve a magyar irodalom és művelődéstörténet értékes adatokat nyer itt arra vonatkozólag, hogy a különböző korszakokban és az ország különböző városaiban mily tárgyak érdekelték a jezsuita kultúrkörbe tartozó társadalmat.

Az időrendi áttekintésben érdekes, hogyan indul el az iskoladráma Kolozsvárról, Zágrábból, Nagyszombatból és Pozsonyból a jezsuita rend elterjedésével az ország minden részébe az Alföld kivételével, ahova csak később jutnak el a jezsuiták. Látjuk ez adatokból az iskoladráma virágzását a XVIII. század közepén, majd szűkebb térre szorulását a rend feloszlátása előtt. A drámaírók adatait vizsgálva látjuk, hogy alig van köztük olyan, aki egynél több drámával szerepelne. Bartakovics Józsefen kívül, ki bibliai tárgyú drámákat írt, csak még Faludi Ferenc szerepel két drámával: Caesar Egyiptomban és Constantinus Porphyrogenitus. Sopronban három francia nyelvű drámát adtak elő Geiger Mátyástól. Hármat rajta kívül még csak Kereskényi Adám írt.

Igen érdekes áttekinteni a tárgyakat, amelyeket a drámákban feldolgoznak. Ha leszámítjuk a szavaló előadásokat és a nagypénteki misztériumokat (előbbi 31, utóbbi 61 esetben), tárgyak szerint a magyar történetből legkedveltebbek Szent István (12 előadás), a Hunyadiak (25 előadás), Salamon király (12 előadás), Vak Béla (7 előadás), Zrínyi Miklós (7 előadás); a bibliai történetből Ábrahám és Izsák (9), Dávid és Absolon (10), Dániel (9), Joas (12 előadás, bizonyára Racine Athalie-je után), Jonathan, Saul fia (11), József patriarcha (25), a Makkabeusok (13), Christus (17), Ker. Szent János (10); a római történetből Romulus (7), Attilius Regulus (7), Manlius Torquatus (9); a jezsuita szentek életéből Loyolai Szent Ignác (7), Szent Alajos (7), Kosztka Szent Szaniszló (8).

A darabok legtöbbje címeről következőtve valamely erény dicsőítése lehet az ifjúság számára alkalmas módon. Így bizonyára a bátorságot emelik ki a Regulusról, Zrínyi Miklósról, a Hunyadiakról, a Makkabeusokról írt drámákon kívül főleg a japán vértanúkról írt drámák (43 előadás ez utóbbi tárgyról). A Bacchusokról szóló drámák bizonyára az ivás káros hatásaira mutattak rá (13 előadás).

Ha az anyagot országonként és koronként tekintjük át, szinte azt mondhatjuk, hogy az egész világtörténelmet, a bibliai

történetet, a szentek élettörténeteit dolgozzák föl. Legjobban természetesen az egyháztörténet és a bibliai történet van képviselve. De igen sok a magyar történeti tárgyú darab. Utána a római, görög és a bizánci történet szerepel legnagyobb számmal. De nem hiányoznak drámák, melyek tárgyukat az angol, francia, sőt a cseh történetből veszik. Feltűnő, hogy Németország csak kétszer szerepel, Ausztria is csak két alkalmi darabbal József császárról és Laudon tábornokról.

A drámák többsége természetesen latin, de igen sok a magyar nyelvű dráma is, a németajkú városokban német, a Felvidék egyes városaiban tót, Ungváron egy rutén, Zágrábban és Pécsen horvát nyelvű drámák is szerepelnek. Különös érdekesség Geiger Mátyás atya négy francia nyelvű drámája.

Igy futólagos megjegyzéseinkből is látható, mennyire használható Takács összeállítása. Alaposabb átdolgozásra, főleg ha majd a többi kötet is rendelkezésre áll, sok érdekes következtetést vonhatunk majd le.

Frideczky József

Lischerong Gáspár S. J.: *Pray György élete és munkái*. Budapest, 1937., Pray Rendtörténetíró Munkaközösség kiadása. Ára 2.50 P.

Az újabb jezsuita irodalom számos munkában foglalkozik a magyar jezsuita rend történetével. Tekintve azt a nagy szerepet, amelyet a jezsuiták hazánk vallási és kulturális életében töltek be, munkájuknak ismertetése monográfiákban messze túlnő a tisztán jezsuita érdeklődési körön. Világot vet ez a munkásság a magyar vallásos és kulturális élet fejlődésére is. Akár szereti valaki a jezsuitákat, akár nem, nem tagadhatja meg érdeklődését működésüktől. Egy-egy jezsuita monográfia a magyar kultúra egy-egy területét világítja meg.

Igy Lischerongnak, a Kínába szakadt magyar jezsuitának könyve a rend történetíró tagjáról, Pray Györgyről, akinek nevét a Pray-kodexben levő Halotti Beszéddel kapcsolatban a magyar történet és irodalmi mult minden tanulmányozója jól ismeri, világot vet arra, hogy milyen alapokon és milyen elvekkel fejlődött ki a magyar történetírás a XVIII. században, előkészítve ezzel a XIX. század nagy történetírói nemzedékének munkáját. Itt nem annyira Pray György személyi életadatai azok, amik érdekesek, hanem az az úttörő munka, amelyet a magyar történetírás terén végzett.

A régiek a történelmet *magistra vitae*-nek nevezték és praktikus érzékkel a tanulságokat keresték a történelemben. A közelmult tisztán tudományos irányzatával szemben a mi, hovatovább praktikus alapokra helyezkedő korunk szintén praktikus alapokra helyezkedik. A történetírás manapság annyiban lehet értékes, amennyiben a diplomácia szolgálóleánya. A mi korunk politikai harcaiban, nagy propagandáiban külföldön és itthon a történet-

írás oly erőteljes, hatásos eszközöket nyújt az ország javáért küzdő diplomatának vagy politikusnak, a kis Magyarország annyi ellenséggel van körülvéve, annyira nem ismerik jogait nyugaton a nagy nemzetek, annyira sikerült szomszédainknak meghamisítani a magyar mult beállítását, hogy a történetírás nem teljesítené feladatát, ha ennek a harcnak ellenségeink ellen főeszközüvé nem szegődnek. A történetírásnak ezt a magasabb feladatát a lágy korok, amelyek harcokat sohasem látták, a napoleoni háborúktól az 1914—18-as háborúig élt nemzedékek felfogni nem tudták. Ez a kor az abszolút, tisztán tudományos történetírói munkálkodás kora volt, mely idegennek tartott minden nemzeti vagy egyéb szempontot a szigorúan tudományos forráskutatás és történelmi kritika mellett. Ez az irányzat kép telenségnek tartott egy szerinte idegen szempontból történő tanulmányt és forráskritikát, amelyről azt vélte, hogy az objektív kritikát meghamisítja.

A mi korunkban az abszolút tudományos történetírás hátérbe szorult a céltudatos, propagandisztikus beállítású történelmi kutatás mellett. Azonban két tévedéstől kell óvakodnunk itt.

Egyfelől nem szabad lekicsinyelnünk az abszolút történetkutatás érdemeit és fontosságát. A propagandaszempontról írt történeti művek nem nélkülözhetik ezeknek a szorgalmas kutatóknak, poros levéltárak szorgalmas fürkészőinek, régi romok felkutatóinak, diplomatikai adatok összehasonlítóinak a szorgalmas és értékes munkásságát sem. Sőt minél több és értékesebb anyagot hord össze a szigorúan tudományos történetírás, annál könnyebb a propaganda-történetírás feladata is. Minden kis adat, bármily elvontnak, érdektelennek látszik is, esetleg értékes anyaga lehet a propagandának.

Másik tévedés, amelyiktől még inkább kell óvakodnunk, az, hogyha az abszolút tudományos történetírás szempontjából nézve a propagandisztikus történetírást hamisításnak fogják föl. A propaganda-történetírónak magának is erősen járatosnak kell lennie a levéltári, kézirati és egyéb anyagokban, amelyeket tárgya megkíván és fejtegetéseiben szigorúan alkalmazkodnia kell ahhoz az anyaghoz, amelyet a szorgalmas gyűjtők minden céltudatosság nélkül felhalmoztak és feldolgoztak. A hamisítás rossz propaganda, a nem kellő történeti tudással megírt történet rossz propaganda.

Korunk nagy magyar történetírói is érzik azt, hogy a történetírás hatalom és a propagandának erős eszköze. Szekfü Gyula Három Nemzedék-e nagy hatását tudományos értéke mellett éppen propagandisztikus értékének köszönheti. Különben csak a tudósok olvasnák s legfeljebb az egyetemi hallgatók, így pedig az egész nemzet közös kincse az.

Pray György és a XVIII. század történetírása az első nálunk, amelyben a magyar történetírás diplomáciai propagandisz-

tikus iránya először jelentkezik. Pray György a mi modern propagandisztikus történetírásunknak a megalkotója. Előtte a történetírás stiláris szempontokat követ, élvezetes olvasmány akar lenni. Az egyetlen propagandaszempont a magyar vitézség, nagyrítkán a magyar államgondolat dicsőítése. Feladatuk harci, nemzeties lelkesítés.

Pray György életének első felében eltér ettől a tisztán nemzeti lelkesítést szolgáló történeti módszertől és szigorúan megalapozott tudományos kutatást kezd abban az értelemben, amint azt külföldön kevéssel előtte Muratori, Gibbon, Hume és Müller kezdték. Ő előtte tudományos kutatásról még nem igen lehetett szó, mert a török háborúk viharaiiban lehetetlen lett volna levéltárak gondos, nyugodt kutatása. Most azonban, hogy Pray rendtársai, a jezsuita Hevenesy Gábor és Kaprinay István olyan gazdag levéltári anyagot halmoztak össze, hozzáátve a lehetőségeket, amelyeket Pray nyert a kamarai levéltár és egyéb levéltárak felkutatására, megkezdődhetett az abszolút tudományos történetírás. A rendelkezésre álló gazdag levéltári anyagra támaszkodva Pray a történetírás egyik segédtudományát, a diplomatikát is olyan tudományos színvonalra emelte, amely a levéltári kritikát lehetővé tette. Pray György munkássága a jezsuita rend eltörléséig 1773-ban tisztán ebben a szerényebb célokat követő abszolút tudományos kutatói és kritikai munkában merült ki. Ötvenéves koráig Pray a rendi biztosított élet bizonyos kényelmében dolgozott. Modern szempontból Pray munkálkodásának ezt a részét szerencsés előkészítő korszaknak tekinthetjük, mely a történetírói valódi, modern feladatára előkészítette. Az a tollharc is, melyet piarista történetíró társaival, Desericzkyvel és Cetoval, valamint Gánóczy kanonokkal folytat, manapság jelentéktelennek látszik és csak annyiban fontos, mert tollát erősítette a sokkal fontosabb diplomáciai harcokra.

Mária Terézia és II. József területi terjeszkedési törekvései végre megadták neki a tulajdonképeni alapot a propagandisztikus, modern értelemben vett történetírói munkára. Galícia megszerzése, a hét szepesi város visszacsatolása, Fiume magyarrá-létele, Dalmácia idekapcsolása mind a magyar királyi jogok hangsúlyozása mellett történt és e jogok bizonyításához a tudományos alapot Pray György idevonatkozó munkái adták meg. Mindenesetre célzatos beállítású munkák ezek a történeti érveknek előnyös beállításával, de teljesen szigorú, tudományos megalapozottsággal. Erdemét nem csökkenti az sem, hogy az uralkodóház a Pray által támogatott jogcímeket arra használta fel, hogy e területek nagy részét, a magyar királyi jogokra hivatkozva Ausztriához csatolta. A magyar királyi jog így is be volt bizonyítva és egyes területek, így Fiume és a szepesi városok a magyar Korona alá kerültek. Még nagyobb érdeme Praynak udvari történetírói minőségben végzett munkássága. Ebben a minőségben adatokat kellett volna szolgáltatnia az udvar részére

II. József alkotmányellenes reformjaihoz. Pray kifejti a magyar alkotmány fejlődését, de nem abban a szellemben, amelyet II. József abszolutisztikus iránya kívánt volna meg. Alkalma nyílt itt a katolikus Egyház mellett is kardoskodnia, mikor II. Lipót alatt a protestánsok erősen hangsúlyozták jogait a katolikusokkal szemben.

Pray György munkái latinul jelentek meg. Ez az oka, hogy művei ma már kevésbé ismeretesek, mint a későbbi, magyarul író történetírók munkái. Mégis, tekintve műveinek nemzeti propagandisztikus célját, fontos volt, hogy a magyar királyok jogaiért a nyugaton általánosan ismert latin nyelven szállt síkra. A mi szempontunkból Hormayer osztrák történetíró kritikája Prayval szemben, hogy felekezeti és hazafias szempontokat alkalmaz, éppen dicséret. Ha nem így történt volna, nem érdemelné meg, hogy vele foglalkozunk.

Lischerong könyvében részletes tájékoztatást nyújt Pray tudományos előkészületeiről és első munkásságáról, tollharcairól is. De világos képet ad arról is, hogy mily érdemeket szerzett Pray a történeti propaganda terén. Rámutat, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie mint udvari történetírónak a bécsi udvar gyanakvó természete miatt. Kitűnően ismerteti végül a mű Pray György viszonyát korának történetíróihoz, a következő kor történetírói nemzedékéhez, sőt képet nyerünk arról is, hogy a külföldi kritika hogyan fogadja munkásságát. Lischerongnak sikerült a XVII. század kultúrájának egy lényeges darabját megvilágítania és Prayt úgy bemutatnia, mint nemzeti és katolikus törekvéseinek egyik legfontosabb harcosát.

Frideczky József

Hets J. Aurelián O. S. B.: *A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén*. Budapest—Pannonhalma, 1938, Pray Rendtörténetíró Munkaközösség kiadása. 91 lap. Ára: 2.50 P.

A pannonhalmi apátságban rendelkezésre álló gazdag anyagot, de minden rendelkezésre álló egyéb anyagot is feldolgozva, Hets J. Aurelián eleven képét rajzolja meg jezsuita iskoláinknak a 18. század közepén a jezsuita rend eltörlése előtt. Egyben bepillantást nyerünk a század kulturális viszonyaiba is. Megtudjuk, kik azok, akik Magyarországon e korban tanulnak, milyen számban látogatják a tanulók a jezsuita gimnáziumokat, egyetemeket, akadémiákat és milyen eredménnyel. Megismerjük a jezsuita akadémiák és konviktusok szervezetét és szellemét. Főleg pedig világos képet nyerünk arról, hogy a jezsuita iskolákban mit tanítottak és milyen eszközöket használtak a tanítás mellett az ifjúság nevelésére. Teljes őszinteséggel rajzolja az író a jezsuita iskola hibáit is éppúgy, mint érdemeit. Így teljes képet nyerünk a jezsuiták nevelői működéséről e korban. Hets vezetése mellett végigtekintve most már e működést, meg-

állapíthatjuk a jezsuita iskola értékét e korban, szembeállítva modern iskoláinkkal.

A Ratio Studiorum-ot és a régi jezsuita iskolát bírálva, modern pedagógusaink kénytelenek ugyan elismerni annak bizonyos érdemeit, de a dicséretet mindig valami mosolygó vállveregetéssel szokták elintézni. Ez érthető bizonyos fokig. A mai nevelés szempontjából tekintve a jezsuita iskolát és általában a XVIII. század iskoláit, úgy látszik első pillantásra, hogy ez iskolák alacsony színvonalon mozogtak.

Úgyszólván az egész középiskola a latin nyelvv folytonos egyhangú tanításából állt, ahogy azt a régi latin magisterek a középkor elején elképzelték. A trivium elv megvalósítása óta a tanítási elv és módszer alig változott. A latin auctorokon kívül az iskolában úgyszólván semmi egyebet nem tanítottak. Még a vallástanítás is a hét végére szorult. A hazai nyelvet, különösen az alsó osztályosoknál szinte üldözték, hogy minél alaposabban megtanuljanak latinul. A történelmet, a földrajzt elhanyagolták, nem is szólva a természettudományról. Szinte legfontosabbnak látszott, hogy valaki ünnepi alkalomra kitűnő latin ódát vagy püspöki fogadtatásra latin beszédet szerkesszen, mint hogy tudja, miben áll Mátyás király nagysága vagy hogy melyek Magyarország folyói, hegyei, megyéi, városai. Az egyetemi anyag sem adott szaktudást, hanem unos-untalan tanította Aristoteles logikáját és metafizikáját, valamint azokat a nem saját megfigyelésen, sőt nem is megbízható forrásokon alapuló természeti ismereteket, amelyeket Aristoteles közölt századokon át a tudni-vágyók millióival. Az egyetemi oktatás a bölcséletben semmi egyébire nem törekedett. Ha a 18. század közepén ez a kép, amint Hets bizonyítja, már nem is teljesen helyes és a jezsuita iskola ekkor a korszellem hatása alatt kénytelen volt lassan mind többet foglalkozni a hazai történettel és földrajzzal és a latinon kívül egyéb ismereteket is közvetíteni, alapjában véve nem sok a különbség. A tanítás alapja mégis a latin marad, célja a latin nyelv tökéletes elsajátítása írásban és beszédben, főleg szónoki szempontból.

A mai, ismereteket közlő és ez ismeretek által is nevelő iskolával összehasonlítva a jezsuita iskola és általában a 18. század iskolája elmaradtnak, egyoldalúnak mondható, amely a tudomány vívmányairól nem is halvány, hanem úgyszólván semmi anyagot nem ad. A felvilágosodás, amelynek harcai a jezsuita rend feloszlatására vezettek, ezt a tényt fel is használta és a jezsuita iskoláról a legnagyobb megvetéssel nyilatkozott, mint amelynek anyaga semmit sem tartalmaz abból a nagy anyagból, melyet a francia enciklopédikusok halmoztak fel, hanem mereven a régi, azóta sokban megcáfolt aristotelesi tanokhoz ragaszkodik felső oktatásában, a középiskolában pedig semmi értékeset nem nyújt.

Éppily elmaradottságnak látszik, melyről a modern tanár

szörnyülködve hall, hogy a tanulók száma túlságosan nagy a tanárokéhoz viszonyítva. Az összevont osztályok gondolata rettenetes gondolat ránk, modernekre nézve. Kérdezzük, hogyan lehetett ilyen tömegekkel sikeresen megbirkózni.

Azonban minden egyoldalú, túlzott beállítás, amely nem számol a korrallal, igazságtalan. A 18. század iskoláját nem szabad sem a felvilágosodás, sem a mi korunk eszméi szerint megítélni, hanem azt kell tekintenünk, mi volt a 18. század nevelésének a célja és mennyiben sikerült ezt a célt a jezsuita iskolának elérniök. Ebből a szempontból tekintve eleve kimondhatjuk, hogy a 18. század iskolája, a jezsuita iskola vagy fölötte áll a mi iskoláinknak vagy legalább is egy színvonalon van vele. Lássuk közelebbről ez iskola célját és az eszközöket, amelyekkel e célt elérte.

A mi korunk az általános műveltség kora. Az élet minden terén szükségünk van szakképzett emberekre, akik szaktudományukban tökéletesen jártasak, de a mellett korunk minden szakembertől bizonyos általános műveltséget is követel, amely nélkül a szakembert is csak félelmebernek tekintjük. A tudásnak elég széles mezeje az, amelyen ma egy művelt embernek járatosnak kell lennie. Ezt a feladatát a modern iskola természetesen teljesen más eszközökkel éri el, mint a 18. század nevelési eszközei, amelyek erre elégtelenek volnának.

A 18. század iskoláiba nem járt annyi tanuló. Az általános műveltség a nemzet igen csekély számú tagjára terjedt ki. Nem volt szükség annyi szakemberre és a szakember abban az időben nem számított művelt embernek, mert nem is volt az. Neki iskolát nem kellett végeznie. Nem mérnökökre, hanem kovácsokra volt szükség, akiknek nem kellett a műveltség. A kereskedés megvetett volt, a kereskedőnek nem kellett műveltség és így tovább. *A 18. század iskolája és így a jezsuita iskola is a közéletre készítette elő az embereket, főleg azokat, akik erre származásuknál fogva alkalmasoknak látszóttak.* Ha Hets statisztikai adatait boncoljuk, kitűnik, hogy a tanulóknak csak igen csekély töredéke jutott el a rétori fokig, a legmagasabb gimnáziumi fokig. A közéleti pályák ebben a korban az arra született arisztokrata és nemesi gyermekeken kívül, csakis a legtehetségesebbek számára voltak nyitva és így alapos megrostálásra volt szükség.

De a közéleti pályán mozgó embereknek egészen más felkészültségre volt szükségük, mint a mi korunk emberének. Mint-hogy a közéletben, a diétán, a megyéknél, a bíróságoknál a tárgyalások latinul folytak, igen természetes, hogy ennek a nyelvnek szóban és írásban való minél tökéletesebb elsajátítása volt az iskola főcélja is.

De az iskola feladata a tanításon és nevelésen kívül minden korban a tehetségesek szelekciója is. A 18. században a latin nyelv használata a közéletben, az ott szereplő embereknek

bizonyos kaszti kiváltságokat biztosított. Akkor nem állt nyitva az út minden östehetség számára, a tehetségnek elsősorban abban kellett megnyilvánulnia, hogy a tanuló a latin nyelv szellemébe teljesen behatolt és azt mesterileg kezelni tudta. Az iskola tanítási módszereivel tehát bizonyos élite-et tudott kiválasztani a magyar közélet részére, amelybe nem volt bárkinek szabad bejutása. Tegyük mindjárt hozzá, hogy a mi modern iskoláink célja is a tanítás és nevelés mellett a szelekció. A mi érzésünk szerint a középosztályba nem engedhetők be emberek tisztán azon az alapon, hogy jobban tudnak könyökölni, amint az például Amerikában történik. Míg Amerikában a legtöbb pályán oklevél nélkül is lehet előrehaladni, nálunk a középosztály pályáihoz oklevelet követelünk és ez éppúgy szigorú kiválasztási eszköz, mint annakidején a latin nyelv megkövetelése volt. Bármily demokratikus módon tiltakozunk is tehát a 18. század kiválasztási módszerei ellen, be kell ismernünk, hogy a kiválasztásnak bizonyos módját mi is szükségesnek tartjuk.

De a latin nyelv tudása még csak alapanyag a közéleti pályán mozgó egyén érvényesüléséhez a 18. században. Ezenkívül a közéleti pálya a törvényhozásban, a megyei életben, a törvénykezésben bizonyos fellépést is követel. A közéleti embernek harcos embernek kell lennie, aki nem ijed meg a maga árnyékától és a saját fölfogását körömszakadtáig tudja védelmezni ellenfelével szemben. Retorikai műveltség nélkül közéleti embert nem lehet elképzelni. Ha a mi korunkban a művészi beszéd mindinkább háttérbe is szorul, mivel korunk totális irányai nem kedveznek a közéleti nyilvános harcoknak, a harc az egyének közt most is folyik a közélet terén és ebben a beszédkészségnek, ha nem is mindig művészi készségnek éppoly szerepe jut, mint a 18. század politikai és jogi vitáiban. A 18. század iskolája, az akkori jezsuita iskola a közéletben szükséges biztos fellépésre is előkészítette az embereket. A deklamációk, a szónoki gyakorlatok, a nyilvános vitatkozások és a színi előadások, amelyeknek szerepét a kor jezsuita iskoláiban Hets részletesen rajzolja, mind eszközei, előkészítői voltak a közéleti szereplésnek. Ha talán nem mindenben igaz az az általános fölfogás, hogy a jezsuita iskola az arisztokraták nevelését tekintette főcéljának, annyi bizonyos, hogy az ország közéletében a jezsuita növendékek fontos pozíciókra jutottak és közéleti harcaikra az előkészítést az iskolai vitákban és színi előadásokban szerezték. Ha a kor jezsuita iskoláját kitűzött célja szempontjából tekintjük, feladatát éppoly jól, talán jobban is megoldotta, mint modern iskoláink saját céljukat. Sikertől részint megrostálnia a közéleti pályára készülő ifjúságot, részint olyan tudást, készséget, akaratot és biztos fellépést nyújtania tanulóinak, amilyenre szükségük volt.

Nem szabad végül megfélemedkeznünk arról sem, hogy a katolikus erkölcsös érzületet is teljes erővel támogatták kongregá-

cióik, áhitatgyakorlataik, misehallgatásuk, prédikációik és nem utolsó sorban színi előadásai révén, amint Hets is megrajzolja tanulmányában.

Frideczky József

Temesváry János: *Adalékok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlésének történetéhez.* Budapest, 1935, Jézustársaság kiadása. 36 lap. Ára 1.50 P.

A Kiadványok Jézustársasága Magyarországi történetéhez sorozat Források osztálya eddig csak a jelen művet mutathatja fel, mert más munkába vett kiadványok még nem készültek el.

Az erdélyi egyháztörténetben jártas és ezirányban nagy érdemeket szerzett szerző, aki egykor az erdélyi egyházmegye papja volt, kiadott művein kívül még nagyon sok kéziratot anyagot birtokol. Ebből a kiadatlan gyűjtésből teszi közkinccsé jelen kis munkáját. Közben a szerző Budapesten elhunyt.

A Társaság eltörlésekor hat háza volt a jezsuita rendnek Erdélyben: Kolozsvárott, Gyulafehérvárott, Székelyudvarhelyen, Nagyszebenben, Brassóban és Marosvásárhelyen, összesen mintegy 80 rendtaggal. Az eltörlés lefolytatása után egyes rendtagok elhagyták Erdélyt és visszatértek szűkebb hazájukba, mások az erdélyi egyházmegyébe kérték felvételüket, hogy ott folytassák lelkipásztori vagy tanári működésüket. A jelen forráskiadvány azoknak a volt jezsuitáknak az erdélyi püspökhöz benyújtott kérvényeit tartalmazza, akik Erdélyben maradtak az eltörlés után vagy oda az ország más részeiből visszatértek és az egyházmegye keretei között kívánták értékesíteni képességeiket, akár a lelkipásztorkodás, akár a tanárság terén. Ambrus Pál, Apostol György, Bethleni Antal, Botár György, Csedő Pál, Dobra László, Fekete József, Ferenczi András, Friberth Sámuel, Gönczi Ferenc, Grasser Ferenc, Haller József, Jakab András, Kovács József, Koffler János, Lehmann József, Manner Tádé, Mártonfi József, More István, Neuhauser Károly, Szaleffi János, Szegedi György, Szeredai Domokos, Török Ferenc kérése tárul a kutató elé latin nyelven kapcsolatosan a nélkülözhetetlen levéltári utalásokkal. A mű végén a szerző magyar nyelven közli néhány adatban a kérelmezők további pályafutását.

Gyenis András S. J.

Gyenis András S. J.: *A Bollandisták Társasága.* Budapest, Manréza, 1935. 31 lap. Ára 1.— P.

A kegyelet sugallatára írta a szerző jelen művét. Mikor ugyanis 1933-ban hosszabb tanulmányúton Belgiumban tartózkodott, nagyon sokszor élvezte a bollandisták társaságát, kegyes támogatását és dolgozott páratlanul gazdag szakkönyvtárukban. A legközelebbi évkönyben alaposabb megemlékezést közlünk a bollandisták utolsó száz esztendejéről, hogy újabb adatokkal

tárjuk teljesítményeiket a magyar történetírók elé. Jelen bemutatónk nem akar mást, csak felhívja az érdeklődők figyelmét a vállalkozásra és neves munkásaira.

A bollandisták társaságát vallon és flamand jezsuiták alkotják, akik kartársi alapon tömörülnek a szentek életének feldolgozására. Együttesüket és módszerüket bollandizmusnak is nevezik. Nem a nagyközönség érdeklődésére számítanak, hanem a tudósokra tekintenek műveik közzétételében. Vállalkozásuk célja: a régi kézíratos életrajzokat és a vonatkozó irodalmat minden korból és helyről összegyűjtik, megbírálják, kiselejtezik, feldolgozzák és tudományos utalásokkal közlésteszik.

A mű tulajdonképeni elindítója Rosweyde Heribert volt, de igazi megalapozója és felvirágoztatója Bolland János. A későbbi munkatársak sorából kiemelkedik Van Papenbrock Dániel, Stiltinck János, Ghesquiere József, De Buck Viktor és De Smed Károly, Delehayé Ipoly és Peters Pál.

Kiadványaik közül legjelentősebb az *Acta Sanctorum*, mely eddig 64 ívrét kötetre terjed, az *Analecta Bollandiana* évnegyedes folyóirat, a *Subsidia Hagiographica* és egyéb munkák. 250 ezer kötetből álló szakkönyvtárunk egyik legtekintélyesebb ilyenirányú intézmény a földön. Együttesük az újkor történetíróira és történetírásaira jótékony befolyást gyakorolt.

V. K Ö N Y V É S Z E T I A D A T O K

P. Tóth Mike hosszú élete alatt nemcsak sokat írt, hanem figyelemmel kísérte rendtársai irodalmi tevékenységét is. Jegyzeteit állandóan gyarapította és két ízben is értékesítette. Első kiadásban megjelent a szerkesztésében készült „A kalocsai kolégium ötven éve” című diszmunkában. Az akkori osztrák-magyar jezsuita rendtartomány németnyelvű évkönyveiben is folytatólagosan közölte adatait. 1925-ben újra átnézte gyűjteményét, a budapesti rendi levéltár és könyvtár jegyzékeit, a kalocsai kolégiumban található könyvtárakat, kérdést intézett rendtársaihoz, elküldötte hozzájuk a műveikről készült jegyzéket kijavítás és pótlás végett. Így készült a jelen összegezés, melyet P. Tóth 1932-ben bekövetkezett haláláig állandóan gyarapított, P. Nagyalusy Lajos S. J. gimn. tanár és e sorok írója másokkal együtt 1934-ig folytatott, kiegészített.

A gyűjtés nem teljes, de alapjául szolgál egy újabb és teljesebb összeállításnak, melyet fiatalabb rendtagok évek óta készítenek. Addig is, amíg a nagyszabású, tervezett magyar jezsuita bibliográfia megjelenik, hasznos szolgálatot tehet a jelen munka is. 1910-től kezdve a folyóiratokban megjelent cikkeket már nem vette figyelembe a szerző. A készülő és évek múlva kiadásra kerülő bibliográfia ezekre is kiterjeszkedik.

A munka beosztásán nem változtatunk, csak a leglényegesebb javításokat eszközöltük, mert így is nélkülözhetetlen szolgálatot tesz a magyar könyvészeti irodalom munkásainak.

Gy. A.

Andor Viktor. Született: 1879. VI. 11. Német-Mokra, Mármaros m. Belépett: 1896. VIII. 13. Gimnáziumi tanár, természetrajz, földrajz.

A keresztény nevelő irányelvei. Barelle nyomán, Budapest, 1910. 29 lap. A nyomtatványon: Czauner Géza.

Angehrt Tivadar. Sz.: 1872. XI. 25. Häggenswil, Kanton St. Gallen, Svájc. B.: 1893. IV. 7. Tanított a gimn.-ban menyenyiségtant, rajz, geometria. Csillagvizsgáló igazgatója 1913-tól Kalocsán.

1. *A solaris constans megállapítása a kalocsai sugárzás-mérésekből.* Bp., 1909. 51 lap.
2. *Fényi Gyula* (A „Stella” különlenyomata). Bp., 1928. 10 lap.
3. *Fényi Gyula.* (Az „Időjárás” különlenyom.) Bp., 1928. 7 lap.
4. *Publikationen des Haynald-Observatoriums.* Kalocsa.

Heft XI. 1922. 15 lap. 3 Tabellen

" XII. 1923. 104 " 15 "

" XIII. 1923. 126 " — "

" XIV. 1924. 127 " 1 "

" XV. 1924. 106 " 1 "

5. *A Haynald-Observatorium.* Kalocsa, 1928. 30 lap. Több ábrával.
6. *A kalocsai csapadékviszonyok 1876—1930.* Bp., 1932. 10 lap. 5 tabella.

Baják Mihály. Sz.: 1890. IV. 19. Kossuthfalva (Bács m.). B.: 1906. VIII. 5. Gimn. tanár, latin, görög.
A görög irodalom és a görög művészetek történetének rövid vázlat. Pécs, 1928. 20 p.

- Bangha Béla.* Sz.: 1880. XI. 16. Nyitrán. B.: 1895. VIII. 14. Szónok, szervező, szerkesztő, író. A Magyar Kultúra alapítója.
1. *A legszebb virág és ápolása.* Pozsony, 1903. II. kiad. 16 lap.
 2. *Segítsünk magunkon!* 1904. 6 lap.
 3. *Rejtett kincsesbánya.* Szombathely, 1905. 23 lap.
 4. *Modern vallásfogalmak.* Bp., 1905. 25 lap.
 5. *Jellemrajzok a katolikus Egyház életében.* Kalocsa, 1909. 776 old. II. kiad. Bp., 1914. és III. kiad. Bp., 1923.
 6. *A zsidó sajtó a kereszténység ellen.* Bp., 1912. 34 lap. (Kálvintéri álnév alatt.)
 7. *A XX. század Krisztus-problémája.* Bp., 1912. 206 lap.
 8. *Krisztus és a modern társadalom.* Bp., 1911. 200 lap.
 9. *Jézus istenségének bizonyítékai.* Bp., 1912. 209 lap. III. kiadás Bp., 1923. 256 lap.
 10. *Jézus Szívének nagy ígérete.* Kalocsa, 1913. 24 lap. II. kiad. a „Kis könyvek” 1. sz. 30 lap. IV. kiad. Bp. 50 ezer.
 11. *Mi katolikusok és a sajtó.* Bp., 1913. 34 lap. (Kálvintéri álnév alatt.)
 12. *Konferencia-beszédek.* Nagyvárad, 1914. 88 lap.
 13. *Örök remények.* Bp., 1915. 31 lap. („A világosság felé” 1. sz.)
 14. *Hitéleti szervezkedésünk és a Mária-Kongregáció.* Bp., 1915. 22 lap.
 15. *Van-e túlvilág?* Bp. 1916. 32 lap.
 16. *Krisztus és az Egyház.* Bp., 1916. 32 lap.
 17. *Világrend és Isten.* Bp., 1916. 32 lap. („A világosság felé” 4. sz.)
 18. *Az ész tanúsága az Isten mellett.* Bp., 1916. 32 lap. („A világosság felé” 3. sz.)
 19. *Apróhirdetés.* Bp., 1917. 48 lap. Vigjáték. (Névtelenül.)
 20. *Keresztény és vörös szocializmus.* Bp., 1919. 12 lap.
 21. *Szent István és a kereszténység Magyarországon.* Bp., 1920.
 22. *Elmélkedések a keresztény hitélet alapigazságairól.* Bp., 1920. 104 lap. (Vakoknak is kiadva.)

23. *Magyarország újjáépítése és a kereszténység.* Bp., 1920. 199 lap. II. kiad. 1921.
 24. *Imakönyv a művelt közönség számára.* Bp., 1920. 384 lap.
 25. *Lola naplója és egyéb elbeszélések.* Bp., 1920. 160 lap. (Szerafini Blanka álnév alatt.)
 26. *Mi a Kongregáció?* Bp., 1920. 72 lap. II. kiad. 1921. 55 lap.
 27. *Nagy kérdések útján.* Bp., 1922. 102 lap. II. kiad. 102 lap. 1923.
 28. *Amerikai missziós körútam.* Bp., 1923.
 29. *Istenhit és Istentagadás.* Bp., 1923. 249 lap.
 30. *A katolikus Egyház krisztusi eredete.* Bp., 1923. 263 lap.
 31. *A magyar katolikus sajtó kérdése.*
 32. *Útmutatás a hitvédő irodalomban.* Bp. 15 lap.
 33. *Római útikalauz.* Bp., 1925. 306 old.
 34. *Handbuch für die Leiter Mar. Kongr.* Innsbruck, 1926. 424.
 35. *Das zeitgemässe Laienapostolat und marianische Kongregationen* München-Rom. 1925. 64 pag.
 36. *Catechismus parvus Congregationis Marianae.* Roma, 1924. 16 lap. (Több nyelvre lefordítva.)
 37. *Az apostolkodás rövid kézikönyve.* Bp., 1927. 64 lap.
 38. *A jezsuita rend és ellenségei.* Bp., 1927. 174 oldal.
 39. *Quadelupe.* Mexikói regény. ? jegy alatt. Bp. 394 old.
 40. *Az oltár titka.* Bp., 1930. 79 old.
 41. *Amerikai missziós körútam.* Bp., 1930. 86 old.
 42. *Római levelek.* Bp., 1924. 147 old.
 43. *Örök élet igéi.* Szentbeszéd. 2 k. 1933. I. k. 213 old., II. k. 211 old.
 44. *A mi erőnk a mi sajtónk.* Röpirat.
 45. *Katolikus Lexikon.* 4 kötet. 1931—33.
 46. *Dél keresztje alatt.* Bp., 1934. Pázmány P. Irod. Társaság kiadása, 243 oldal.
- A „Magyar Kultúra” című folyóiratot megalapította 1913-ban és szerkesztette. Ebben írt cikkeiből több különlenyomatban is megjelent.

Cikkeket írt e folyóiratokban: Nemzeti Ujság, Új Nemzedék, Egyetemes Kritikai Lapok, Alkotmány, Bölcséleti Folyóirat, Néppárt, Néppárti Naptár, Zászlónk, Tiszántúl, Órangyal, Kalocsai Néplap, Jézus Sz. Szíve naptára, Kongregációi Értesítő, Hírnök, Schönere Zukunft. Sok éven át szerkesztője volt a Mária Kongregáció című folyóiratnak. Összegyűjtött munkáinak kiadása előkészítésben. Kiadja a Szent István Társulat.

- Bányik Ignác.* Sz.: 1850. IV. 18., Kalocsa. B.: 1865. VIII. 23. Megh.: 1911. II. 15., Kalocsa. Gimn. tanár.
1. *Barátkozás.* Olaszból. Kalocsa, 1882. 93 lap. II. kiad. 1891. 125 lap.
 2. *B. Petr. Canisii Catechismus graeco-latinus.* Kalocsa, 1883. 74 lap.

3. *Katholikus oktató és imádságos könyv.* (Schlör és Kochem után). Kalocsa, 1884. 525 lap. 1909. VII. kiadás.
4. *Jézus édes Szíve.* (Schauenburg—Hattler után). Kalocsa, 1888. 162 lap.
5. *Kosztka szent Szaniszló élete.* (Arndt után). Kalocsa, 1893. 179 lap.

Néhány cikk és költemény is megjelent tőle a folyóiratokban.

Belus Ferenc. Sz.: 1830. X. 3. Bobró, Árva m. B.: 1856. VIII. 31. Megh.: 1873. VIII. 15. Kalocsa. Gimn. tanár.
Ájtatossági szent füzér. Bp., 1873. 360 lap.

- Bernhard Zsigmond.* Sz.: 1880. XI. 23. Pécs. B.: 1898. VIII. 14. Megh.: 1926. IV. 6. Budapest. Főisk. tanár, író, szerkesztő.
1. *Kosztka szent Szaniszló az ifjúság példaképe.* (Gruber Mátyás művének ford.) Kalocsa, 1903. 157 lap. II. kiadás Bp., 1919. 126 lap.
 2. *Zarándokságunk.* (Stöger művének ford.) Kalocsa, 1904. 305 lap. II. kiadás Bp., 1925. 305 lap.
 3. *Mennysországi aranykulcsa, vagyis a tökéletes bánat.* Briesch J. után. Kalocsa, 1905. 28 lap. II. kiadás „Tökéletes bánat” cím alatt: Bp., 1915. 32 lap. (Kis könyvtár 20. sz.)
 4. *Teljes búcsú a halál óráján.* Kalocsa, 1906. 12 lap.
 5. *Aranyszájú szent János.* — Egyházzónoklati tanulmány. Kalocsa, 1907. 92 lap.
 6. *A gyakori szentáldozásról.* Lintelo Gy. S. J. eredetijéből ford. Bp., 1908. 27 lap. (Különlenyomat az Egyházi Közönyből.)
 7. *Elvi ellentétek a modern és a katolikus tudomány között.* Bp., 1909. 48 lap. (Különlenyomat a Katolikus Szemléből.)
 8. *War Judas, der Verräter, bei der Einsetzung der Eucharistie gegenwärtig?* Innsbruck, 1910.
 9. *Szentáldozás és szívtisztaság.* Bp., 1914. 40 lap. (Kiskönyvtár 12. sz.)
 10. *A hitszónok és a gyóntató kötelességei, a gyakori szentáldozásról szóló decretum alapján.* Lintelo S. J. francia eredetije nyomán. Győr, 1914. 66 lap. II. kiadás Győr, 1914. 68 lap.
 11. *Mi a jezsuita rend?* Bp., 1918. 70 lap.
 12. *Egy jezsuita emlékei a kommunizmus idejéből.* Bp., 1919. 126 lap.
 13. *Szívünk napja.* (Névtelenül). Bp., 1920. 32 lap.
 14. *Szociális irányelvek.* Irta: Dr. Várady Lipót Árpád, kalocsai érsek. Sajtó alá rendezte: Bernhard Zs. S. J. Bp., 1923. 160 lap.

Bíró Ferenc. Sz.: 1869. X. 10. Munkács. B.: 1889. VIII. 14. † 1938. VIII. 26. Budapest. Lekipásztor, író, nevelő, szerkesztő, tartományfőnök.

1. *A Nagyasszony Kongregációja.* Drámai költemény. Nagyszombat, 1903. 78 lap. Szatmár, 1905. 91 lap.
2. *A nevelés kérdése és a Mária-kongregációk az iskolában.* Nagyszombat, 1905. 83 lap. Névtelenül. Különlenyomat a gimn. ért.-ből.
3. *A nagyszombati Mária-kongregáció értesítője.* Nagyszombat, 1905. 32 lap.
4. *Gyónás és egészség.* (A kiskönyvtár 6., 7. sz.) Bp., 1913. 50 lap. II. kiadás 61 lap.
5. *Miért zarándokol a pesti katolikus férfivilág Máriabesnyőre.* Bp., 1913. 32 lap.
6. *Magyarország Jézus Szíve országa.* Bp., 1915. 30 lap.
7. *Az egyet. hallg. kongregációjának értesítője.* Bp., 1913.
8. *Jézus Szíve Országos Szövetség kézikönyve.* Bp., 1917. 112 l.
9. *A magyar nemzeti ipar és kereskedelem.* Bp., 1920. 67 lap.
10. *Családok följánlása.* Bp., 45 lap.
11. *Magyarország följánlása Jézus szent Szívének.* 1915., 1925. V. kiadás Bp. 78 lap.
12. *Jézus Szíve Népkegyek Társasága szabályai, alkotmánya.* Bp., 1921. 144 lap. (Névtelenül.)
13. *E jelben győzni fogsz.* Bp., Korda Rt.
14. *Ünnepi beszéd Krisztus királyságáról.* Bp., 1928. Apostol ny.
15. *Jézus Szíve tisztelete és a szociális szeretet.* Bp., 1934. Korda Rt.
- a) Megindította és szerkesztette *A Szív* című hetilapot. Bp., 1915. IX. 1.—1924. IX. 1-ig.
- b) *Srdce* címen tót hetilapot alapított és szövegét adta. Bp., 1916. XI. 1.—1918. XII. 31.
- c) *Das Herz* címen német hetilapot alapított és szerkesztett. Bp., 1916. VI. 1.—1919. III. 21.
- d) *A Sajtó* havi ujságot alapította. Bp., 1917. okt.
- e) *Neue Post* német lapot alapította P. Banghával. Bp., 1917.
- f) *Fényszóró* képes hetilapot alapította és szerkesztette. Bp., 1918. I—IX.
- g) *Slnce* tót nyelvű lapot megkezdte.
- h) *Levelezőlap* címen a Stephaneum értesítőjét kezdte, 1907-ben. Számos cikket írt különféle lapokban.

Bosizio Atanáz. Sz.: 1809. IV. 30. Görz. B.: 1837. III. 19. † 1896. II. 5. Kalocsa. Tartományfőnök, rektor, főisk. tanár.

1. *Das Hexämeron und die Geologie.* Münster, 1865. 480 lap.
2. *Die Geologie und die Sündfluth.* Münster, 1877. 284 lap.

Bóta Ernő. Sz.: 1854. II. 6. Gyöngyös-Halász (Heves m.) B.: 1886. X. 14. † 1939. XI. 10. Bpest. Lekipásztor, előjáró.

1. *Rózsabimbók a magyar kongregációkból.* Szatmár, 1892. 160 l.

2. *Mentsük meg iskoláinkat.* Bp., 12 lap.
3. *Emléklapok az iparosok Mária-gyülekezete 1902—1912. évéről.* Bp.
4. *Emléklapok az iparos ifjak Mária-gyülekezete 1902—1912. éveiről.* Bp.
5. *Emléklapok a tisztviselők Mária-gyülekezete 1904—1912. éveiről.* Bp.
6. *A lelkigyakorlatok történelmi ismertetése.* Bp., 1907. 64 lap.
7. *Búcsúfia a budapesti férfiak máriabesnyői zarándoklatára.* Budapest.
8. *Loyolai szent Ignác élete.* Bp., 1909. 80 lap.
9. *Xavéri szent Ferenc élete.* Bp., 1910. 112 lap.
10. *Emléklapok a papok Mária-gyülekezete 1910—1911. évéről.* Budapest.
11. *Kis zsolozsma és szent keresztút Jézus sz. Szíve tiszteletére.* Bp., 1911. 46 lap. (Névtelenül). VII. kiadás, Szeged, 1924.
12. *Házi káté a korán áldozóknak.* Bp., 1912. 40 lap.
13. *A jó halál társulata.* Szatmár, 1911. és 1913. 20 lap.
14. *Emléklapok az urak kongregációjának alapítási évéről.* 1913. Szatmár.
15. *Ferrini Contardo élete.* Szatmár, 1914. 121 lap.
16. *Emléklapok a polgári Mária-kongregáció 48 évéről.* Szatmár, 1914.
17. *Jézus Szíve társulata.* Szatmár, 1915. 32 lap.
18. *Jézus sz. Szívének trónraemelése a családokban.* Bp., 1916. 64 lap.
19. *Emléklapok a polgárok Mária-kongregációjának jubileumi évéről.* Szatmár, 1916. 64 lap.
20. *A családok följajnlása Jézus sz. Szívének.* (P. Bíróval együtt). III. kiadás, Bp., 1920. 48 lap.
21. *Szeretet-szolgálat.* Szeged, 1924. 49 lap.
22. *Közös imák Jézus szövetségében.* Szeged, 1924. 10 lap.
23. *Följajnlás Jézus sz. Szívének.* Szatmár.
24. *Jézus Szíve szövetsége.* Bp. 16 lap.
25. *Angyalok királynéja.* Szatmár. Pár lap.
26. *Kegyelemkilenced Xav. sz. Ferenc tiszteletére.* Bp., Szatmár, Szeged. Pár lap.
27. *Kassai vértanúk boldoggáavatására.* Bp. 64 lap.
28. *A Mária-gyülekezet áldásai.* Bp.
29. *Jelöltek tájékoztatása.* Bp. 16 lap.
30. *Áldások. Kegytárgyak leírása.* Bp. 80 lap.
31. *Imák és énekek az intézetben.* Bp. 96 lap.
32. *A Mária-gyülekezet szabályai és ájtatosságai.* Szatmár. 1892. 77 lap.

Számos cikket írt e lapokban: Egri Egyházmegyei Közlöny (Balatoni név alatt, 1882 óta vagy 18 cikk), Magyar Allam, Jézus

sz. Szívének Hirnöke, Mária Országá, Heti Szemle, Mária-Kongregáció, Egyházi Lapok.

Braun Károly. Sz.: 1931. IV. 27. Neustadt (Hessen). B.: 1864. XI. 8. † 1907. VI. 2. Radegund. Főiskolai tanár, csillagvizsg. igazgató.

1. *Das Passagen-Mikrometer und das Nephoskop.* (Saját találmányú készülékek.) Leipzig, 1865. 40. lap. E füzet függékében ismerteti a most használt új bombák szerkezetét, amelyek csak a leesés pillanatában robbannak szét. Ez Braun találmánya s 1859-ben nyújtotta be a katonai hatóságnak.
 2. *Studien über erdmagnetische Messungen.* Leipzig, 1874. 73 l. (Különlenyomat az Annalen der Physik und Chemie-ből.)
 3. *Berichte von dem erzb. Haynaldischen Observatorium in Kalocsa* über die daselbst in den ersten fünf Jahren ausgeführten Arbeiten. Münster, 1886. 160 lap.
 4. *Über Kosmogonie vom Standpunkt der christlichen Wissenschaft, nebst einer Theorie der Sonne.* Münster, 1905. 490 l.
 5. *Bestimmung der Gravitationskonstante.* A 10 évi munkát a bécsi Tudományos Akadémia adta ki 1896-ban a „Denkschriften” 64. kötetében.
- Számos tudományos cikket írt elsőrangú szakfolyóiratokban.

Bús Jakab. Sz.: 1861. IV. 29. Magyarkanizsa (Bács m.). B.: 1891. IV. 8. † Szeged. 1935. XI. 15. Lelkipásztor, író, előjáró, főiskolai tanár.

1. *Legyen világosság.* (Szocialisták ellen.) Szatmár, 1904. 16 lap. (Kabdo álnév alatt.) II. kiadás. Pozsony, 1908. 28 lap.
2. *Mária-Kongregáció* c. folyóiratot megkezdte. Bp., 1907.
3. *Kalauz a Mária-kongregációk számára.* Bp., 1907. 330 lap.
4. *A budapesti urak Mária-kongregációja.* Bp., 1909. 31 lap.
5. *Kommunista képek.* Pécs, 1919. 24 lap.
6. *Lelki tükrő, rövid útmutatásokkal.* Bp., 1922. XI. kiadás. 123 lap.

Másokkal együtt alapította a szegedi *Katolikus Ébredés* c. lapot. Szerk. a *Kongr. Almanachot*, 1926. Sok cikket írt időszaki lapokban.

Buzna Viktor. Sz.: 1875. XII. 11. Koros (Nyitra m.). B.: 1892. VIII. 18. Gimnáziumi tanár, latin-görög, rektor, igazgató, főigazgató.

1. *De hymnis s. Hilarii, episcopi Putaviensis.* Coloczae, 1911. 95 lap.
2. *Igaz hős.* Dráma. Pécs, 1918. 84 lap.
3. *Halottak fölöldozása.* Bp. 16 lap. (Különlenyomat az Egyházi Szemléből.)

4. *Brevissima instructio recitandi officium divinum noviter editum.* Coloczae, 1912. 20 lap.
5. *A zivatarjelzők érzékenységéről.* Bp., 1903. 9 lap. (Különlenyomat az „Atmosphaera”-ból.)
6. *Az utolsó Abbeville.* Történelmi dráma Erzsébet királyné idejéből. Pécs, 1928. 57 lap.
7. *Szociális szeretet.* Kalocsa, 1931. 8 lap. (Különlenyomat a Gimn. Értesítőből.)
8. *In nomine Patris...* Dráma az öskeresztények idejéből. (Veress Árpád gimn. igazgatóval együtt.) Szeged, Árpád-nyomda.)

Costa-Rosetti Gyula. Sz.: 1841. VI. 2. B.: 1857. IX. 5. † 1900. II. 15. Pozsony. Főiskolai tanár.

1. *Szűz Mária szeplőtelen szíve áhitatának katekizmusa.* Bp., 1890.
2. *Allgemeine Grundlage der Nationaloekonomie.* Freiburg, 1888. 128 lap.
3. *Philosophia moralis, seu institutiones ethicae et juris naturae.* Oeniponte, 1883. 820 lap. Ed. II. 1886. Ed. III. Freiburg, Herder, 1888.
4. *De spiritu Soc. Jesu.* Freiburg im Br., 1888. 288 pg.
5. *Die Staatslehre der christl. Philosophie.*
6. *Der Verein katolischer Arbeiterinnen in Pressburg.*

Csambál András. Sz.: 1867. XII. 15. Ábrahám (Pozsony megye). B.: 1892. X. 18. Lelkipásztor, 1919 óta a csehszlovák rendtartomány tagja.
Passióvé hry. Galánta, 1913. 184 lap.

Csávossy Elemér. Sz.: 1883. X. 31. Bobda (Torontál m.). B.: 1903. II. 1. Gimn. tanár, mennyiségtan-természettan, főiskolai tanár, rektor, tartományfőnök.

1. *Jézus Szívének ájtatossága.* Bp., 1916. 40 lap. II. kiadás. Bp., 1921.
2. *Zrínyi-Gárda.* Kalocsa, 1920. 55 lap.
3. *Szociáldemokrácia, kommunizmus és kereszténység.* Kalocsa, 1920. 32 lap.
4. *Bepillantások az Ember Fiának Szívébe.* Bp., 1925. 67 lap. (A Szív kiskönyvtárának 3. kötete.)
5. *Szűz Mária titka.* Bp., 1926. 58 lap. II. kiadás. 1930. 104 lap.
6. *Imádság és elmélkedés.* Bp., 1926. 105 oldal.
7. *Adventi elmélkedések.* Bp., 1926. 231 lap.
8. *Kérjétek az aratás Urát.* (9 napi ájtatosság a missziókért.) Bp., 1929. 86 lap.
9. *Egy szent végső szavai.* (Névtelenül.) Bp., 1930. 184 oldal.
10. *Újabb harcok az okság elve körül.* Kalocsa, 1929. 15 oldal.

11. *Az Úr Jézus kis kedveltje.* Sudbrack nyomán. Bp., 1930. 116 oldal.
12. *Csávossy Elemér S. J. szentbeszédei:*
 - a) Az élet folyama. Subotica, 1923. 8 lap.
 - b) A legnagyobb nyomor. Subotica, 1923. 10 oldal.
 - c) A leghatalmasabb szónok, Mária Magdolna. Subotica, 1923. 16 lap.
 - d) Szűz Mária az igazi embereszmény. Subotica, 1923. 7 lap.
 - e) Az Isten Fiának arcképe. Subotica, 1924. 11 lap.
 - f) Der Lebensstrom. Subotica, 1922. 8 oldal.
13. *Macht oder Ohnmacht des Katholizismus.* Freiburg, 1931. 9 oldal. (Különlenyomat a „Stimmen der Zeit”-ből.)
14. *Rózsaszirmok.* Liziói kis Szent Teréz imakönyv. Bp., 1932. 103 oldal. II. kiadás. Korda Rt., 1934.
15. *A Katholicizmus társadalmi ereje és föladatai.* Kalocsa, 1932. 15 oldal.
16. *A lélek miséje.* (Astruc nyomán átdolgozva.) Bp., 1932. 22 lap.
17. *A Rerum Novarum szelleme az ifjúság nevelésében.* (Különlenyomat a kalocsai értesítőből.)
18. *A szentóra.* 1933. 15 oldal.
19. *A kibontakozás útja.* 1933. 10 oldal.
20. *Örök igazságok. Lelkigyakorlat.* Bp., Korda Rt., 1934. 320 oldal.
21. *Szent imaóra.* Kalocsa, Árpád, 1934. 15 oldal.
22. *Egy sir a Duna felett.* Bp., Korda Rt., 1934. 115 oldal. II. bővített kiadás, 1935. Ú. o.
23. *„Énekeljetek az Úrnak.”* Az Énekek Éneke elmélkedésekben. Bp., Korda Rt., 1934. 62 oldal.
24. *Jézus Szíve elmélkedések.* Bp., Korda Rt., 1934. 132 oldal.

Cserjes Sándor. Sz.: 1903. XI. 11. B.: 1920. IX. 20. Hit-tanár.

Tárgyi szócsoportok (latin-magyar). (Kézirat gyanánt.) Kalocsa, 1929. 34 oldal.

Cséfalvay Nándor. Sz.: 1881. V. 30. Ógyalla. (Pozsony m.) B.: 1897. VIII. 14. † 1928. IV. 26. Pécs. Gimn. tanár, latin-magyar, igazgató.

1. *A szentmise.* Miseajátosságok az egyházi misekönyv alapján. Bp., 1912. 376 lap.
2. *Fehér zászló alatt.* Ifj. kongregánisták jellemrajza. Bp., 1914. 152 lap.
3. *A szentmise.* Bp., 1915. 64 oldal. (Kiskönyvtár 21—22. sz.)
4. *Kis latin nyelvtan.* Pécs, 1919. 31 lap.

Tőle van a „Boldogok az irgalmasok” c. elbeszélés (Spillmann nyomán) a Mária-kertben, 1905. Kezdette a Mecsek Alján c. lapot, szerkesztette a Szülők Lapját Pécsen. Számos cikket írt.

Czimmermann István. Sz.: 1849. III. 15. B.: 1879. IX. 24. Lelkipásztor itthon és hithirdető Zambéziiben. † 1893. I. 31-én.

1. *Katekismo ia doktrina rakristao iomue ina bzensene bzomue tinifuna kutinchadidi, kuchita kutambira na kupemba.*
2. *Imakönyv:* Marua a Maria peno mnezi ua Maio udaperekiua ku na dende Maria Santissima.
3. *Evangélium:* Nk' uebzi mu ndjira ia kupurumuka. Pena bzakupemba bzadidissa bzauanto akristao.

Mind a három 1890-ben jelent meg Lisboa-ban, néger-nyelven.

Damián János. Sz.: 1851. XI. 20. Nagybecskerek (Torontál megye). B.: 1870. X. 20. Gimnáziumi tanár, történelem-latin. † 1910. VI. 25.

1. *Jézus isteni Szíve iránt való ájtatosság katekizmus.* (Costa-Rosetti nyomán.) Bp., 1888.
2. *Az ifjúság három pártfogója.* Kalocsa, 1892. 22 lap.
3. *Canisius könyvecskéje a keresztény ifjúság számára.* (Hattler után.) Kalocsa, 1897. 18 lap. (Névtelenül.)
4. *A boldogságos Szűz Mária gyülekezetének kézikönyve.* Kalocsa, 1907.

A folyóiratokban közölt cikkei közül több különlenyomatban is megjelent:

- a) *Nagy Szent Gergely a donatizmus ellen.* Bp., 1890. 13 l.
- b) *A 12 apostol tanítása.* Bp., 1893. 44 lap.
- c) *Ereznek-e a növények?* Bp., 1900. 21 lap.
- d) *A világ kezdetéről.* Bp., 1905. 29 lap.
- e) *Az élet eredete.* Bp., 1895. 27 lap.

Cikkeket írt e folyóiratokba: Hittudományi Folyóirat (1890—1893), Bölcséleti Folyóirat (1889, 1893, 1900, 1903, 1905), Hírnök, Egyházi Közlöny, Kritikai Lapok, Kalocsai Néplap, Zeitschrift für Meteorologie (1883), Hítszónoklati Folyóirat, A kalocsai főgimnázium és kongregáció értesítője.

Drebitka Ferenc. Sz.: 1865. VIII. 2. Alsó-Gereben (Bereg m.). B.: 1882. VIII. 2. Gimnáziumi tanár, latin-görög.

1. *Hymnus Francisci Faludi.* (Különlenyomat a kalocsai főgimnáziumi értesítőből.) Kalocsa, 1900. 48 lap.
2. *A gyakori szentáldozásról.* Kalocsa. 1910. 16 lap. (Ugyanakkor németül és tótul is.)

Cikket írt a köv. folyóiratokba: Hírnök, Mária-Kert, Ka-

locsai Néplap, Religió, Magyar Középiskola, Provinz-Nachrichten.

Elsasser Gyula. Sz.: 1879. II. 6. Bp. B.: 1902. IV. 8. Lelkipásztor, tartományi titkár.

Harc a lelki szabadságért. (Rétháty Gyula álnév alatt.) Pécs, 1919. 70 lap. Több kiadás. Számos cikket írt.

Erdőssy Gyula. Sz.: 1874. VII. 23. Bonyhád (Tolna m.). B.: 1903. V. 4. Visszatért 1918-ban a csomai premontrei rendbe, ahonnan átlépett.

1. *Az I. II. század eretnekeinek tanúskodása evangéliumaink mellett.* Bp., 1913. 110 lap.
2. *A gyónás.* Bp. 1916. 48 lap. (Kiskönyvtár 15—16. sz.)
3. *Eucharisztikus Triduum és oktatások a naponkinti szentáldozásról.* (Lintelo francia eredetijéből.) Győr, 1911. 208 lap.

Fényi Gyula. Sz.: Sopron, 1845. I. 9. B.: 1864. IX. 24. Mennyiségtan tanár, a kalocsai Csillagvizsgáló igazgatója. 1886—1913. † 1927. XII. 21. Kalocsa.

1. *A Nap protuberanciái.* Kalocsa, 1888. 60 lap.
2. *Meteorológiai észleletek a kalocsai Haynald-Observatoriumon.* 1886—1888. (Táblázat.) Kalocsa, 1891. 140 lap.
3. *Protuberanzenbeobachtungen im Jahre 1887 am Haynald-Observatorium.* Bp., 1892. 78 lap.
4. *Meteorologische Beobachtungen zu Boroma in Süd-Afrika, von P. Ladislaus Menyháth S. J. im Jahre 1891—1892. Bearbeitet von Fényi.* Kalocsa, 1896. 74 lap.
5. *Haynald-Observatorium alapítása, leírása, tevékenysége.* Bp., 1898. 106 lap.
6. *A Napon észlelt jelenségek természetének magyarázata.* Bp., 1900. 24 lap.
7. *Gewitter-Registrator von J. Schreiber S. J..* Kalocsa, 1901. 21 lap.
8. *Protuberanzen, beobachtet im Jahre 1888—1890. am Haynald-Observatorium.* Mit Tabell. und Zeichn. Kalocsa, 1902. 132 lap.
9. *Meteorologische Beobachtungen von Ladislaus Menyhárt S. J. zu Boroma in Süd-Afrika 1893—1897. Bearbeitet v. Fényi.* Kalocsa, 1905. 94 lap.
10. *Protuberanzen, beobachtet im Jahre 1892.* Sok rajz és táblázat. Kalocsa, 1911. 144 lap.
11. *A Nap légkörének fizikája.* (Akadémiai székfoglaló előadása.) Bp., 1918. X. 29.
12. *Die Periodizität der Protuberanzen nach Beobachtungen in Kalocsa in d. Jahren 1886—1917.* Kalocsa, 1922. 15 lap.

13. *Protuberanzen in d. J. 1893—1895. Mit 11 Tafeln in Lichtdruck.* Kalocsa, 1923. 109 lap.
14. *Protuberanzen in d. J. 1896—1903.* Kalocsa, 1923. 126 lap.
15. *Protuberanzen in d. J. 1911—1917.* Kalocsa, 1924. 108 lap.
16. *Protuberanzen in d. J. 1904—1910.* Kalocsa, 1924. 128 lap.

Cikkeket irt a köv. folyóiratokba: *Memorie della società dei spectroscopisti* (28), *Astronomische Nachrichten* (14), *Meteorologische Zeitschrift* (27), *Comptes-rendus d'Acad. des sciences à Paris* (10), *Astronomy and Astrophys. Journal* (13), *Magyar Tud. Akadémia* (3), *Acad. pontif. dei nuovi Lincei* (1), *Katholikus Szemle* (5), *Hittud. Folyóirat* (1), *Időjárás* (17), *Rivista di physica* (Padova, 6), *Natur und Offenbarung* (2), *Vierteljahresschrift der astr. Gesellschaft*.

Fiedler Lipót. Sz.: 1876. VII. 4. Nagybecskerek (Torontál megye). B.: 1894. IX. 10. Lelkipásztor, előjáró. † 1933. III. 17. Budapest.

1. *Hat vasárnapi ajátosság Szent Alajos tiszteletére.* Bp., 1918. 44 lap.
2. *Az iparos ifjú a modern világban.* Bp., 1918. 93 lap.
3. *Igéretek.* Pozsony, 1919. 50 lap.
4. *Kongregációs káté.* Bp., 1922. 52 lap. (IV. kiadás.)
5. *Boldog Alacoque Margit életrajza.* Bp., 1924. 45 lap.
6. *Prézes.* Bp., 1925. 51 lap.
7. *Jézus Szíve ígéretei.* (A Szív kiskönyvtára 1. sz.) Bp., 1925. 44 lap.
8. *A két matróz.* Elbeszélés Spillmann után. (A Hirnökben jelent meg, u. o. több cikk is.) Számos cikk hitbuzgalmi lapokban.

Gálffy László. Sz.: 1887. VI. 28. Törökszentmiklós (Jász-nagykunszolnok m.). B.: 1906. IX. 11. Író-szerkesztő.

1. *Isten közelében.* Elmélkedések. Charles S. J. művének fordítása. Bp., I—III..
2. *Isten bennünk.* Irta: Plus S. J.
3. *Hogyan imádkozunk?* Irta: Plus S. J. Korda Rt., Bp.

Gallus Tibor. Sz.: 1906. IV. 5. B.: 1924. IX. 7. Főiskolai előadó, Róma.

Un gran internacionalistay un gran catolico el conde Alberto Apponyi. (Különlenyomat a „Razon y Fe”-ből.) Madrid, 1934. 34 oldal.

Gramantik Lőrinc. Sz.: 1882. VIII. 7. Privigye (Nyitra m.). B.: 1898. VIII. 13. 1919 óta a csehszlovák prov. tagja.

1. *Zlatý kluc do neba, alebo dakonálna lutost.* (D. Driesch-ből.) Nagyszombat, 1907.

2. *Lelki kincstár*. Búcsúimák a róm. kath. hívek számára. Bp., 1909. 272 lap.
3. *Mesiác milostny*. Nagyszombat, 1917.
4. *Ucta Pánnny Marie*. Nagyszombat, 1917. 118 lap.
Számos cikket írt hitbuzgalmi lapokban.

Gruber Mátyás. Sz.: 1826. IV. 9. Lana (Tyrol). B.: 1844. VIII. 10. Lelkipásztor. † 1912. III. 21. Kalocsa.

1. *Leben und Wirken des P. Petrus de Ribadeneyra*. Aus dem Französischen. Regensburg, 1885. 361 lap.
2. *Handbüchlein zur Verehrung der heiligst. Kindheit Jesu Ch.* Nach Sintzel. Regensburg, 1890. 254 lap.
3. *Gustav Marlier*. Nach Lintelo. Innsbruck, 1893. 167 lap.
4. *Lebensbild des Gust. Martini*. Innsbruck, 1895. 154 lap.
5. *Leben des hl. Bernardino Realino*. Nach Boero. Regensburg, 1896. 204 lap.
6. *Leben und Wirken des Cl. de la Colombière*. Nach Charrier Agram, 1899. 310 lap.
7. *Wunderbares Leben des hl. Stanislaus Kostka*. Freiburg. 1902. 139 lap.
8. *Der Armen-Seelen-Freund*. Klagenfurt, 1903. 300 lap.
9. *Milleriot*, Nach Clair. Warnsdorf, 1910. 100 lap.
10. *Egy görög saphói óda Városy érsekre*.

Gulyás Ferenc. Sz.: 1856. II. 19. Érsekújvár (Nyitra m.). B.: 1877. III 16. Gimnáziumi tanár, latin-görög. † 1931. XI. 26. Budapest.

1. *Béka-egérharc*. Görögből fordítva Pigres-ből. (Különlenyomat a kalocsai főgimnáziumi értesítőből.) 1903. 30 lap.
2. *A jubilaris szerzetestanár Rosty Kálmán*. (A főgimnáziumi értesítőben.) 1904. 50 lap.

Gyenis András. Sz.: 1901. XI. 26. B.: 1918. VII. 30. Gimnáziumi és főiskolai tanár, rendtörténész.

1. *A Mester nyomában*. Gondolatok az egyházi pályáról. Angolból átdolgozva. Bp., 1928. 62 lap.
2. *A pálosrend multjából*. Kalocsa, 1930. Árpád, 78 oldal.
3. *Magyarok a Zambézi öserdeiben*. (Névtelenül. Különlenyomat.) Budapest, 1930.
4. *Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései*. (Fordítás.) 1934. Jézustársasága kiadása, 84 lap.

Hauer Ferenc. Sz.: 1874. VII. 17. Esztergom. B.: 1897. VII. 29. Gimnáziumi tanár, történelem-földrajz.

1. *Menyhárh László S. J. megfigyelései Afrika belsejében*. Kalocsa, 1913. 90 lap.
2. *Katona István emlékezete*. Kalocsa, 1911. 79 lap.

Hennig Alajos. Sz.: 1826. VI. 21. Rajka (Moson m.). B.: 1860. V. 26. Gimnáziumi tanár, igazgató, rektor, zeneszerző. † 1902. VII. 10. Pozsony.

1. *Missa brevis et facilis styli a capella dicti.* Augustae Vindelicorum, Böhm, 1882.
2. *Az andocsi Mária-kápolnára vonatkozó hagyománynak érvénye.* (Különlenyomat a Sion-ból.) Esztergom, 1884. 16 l.
3. *Concentus sacri breves priscis musicae eccl. tonis.* 21 ének. Bécs, Böhm, 1885. 23 lap.
4. *Tíz ének Jézus szent Szíve tiszteletére.* (Zenésítve.) Kalocsa, 1894. 27 lap.
5. *A három kassai vértanú élete és szenvedése.* Bp., 1898. 127 l.
6. *Egyházi énekek, orgonakisérettel.* Lipcse, I. kiadás 1898., II. 1908., III. 1925. 143 lap.
7. *Concentus sacri in usum stud. juventutis.* Lipcse, 23 lap.
8. *Cantica sacra pro tempore adventus et nativitatis D. N. J.* Lipcse, 19 lap.
9. *Hebdomada sacra, Cantus Liturg. gregoriani.* Lipcse, 39 lap.
10. *Cantus facilis litaniarum: SS ordis, Lit. Lauret. in tonis Psalmorum.*
11. *Cantus antiſonarum.* (10 féle.)
12. *Missa duarum vocum inaequalium.*

Hippich István. Sz.: 1841. III. 31. Csonoplya (Bács m.). B.: 1882. X. 31. Nevelő, lekipásztor. † Szatmár, 1922. XII. 16.

1. *Szívnyemesítő, vagyis a gyakori szentgyónás nagy haszna.* Kalocsa, 1894. 7 lap.
2. *A rózsafüzér magyarázata.* Kalocsa, 1896. 176 lap.
3. *A mi Urunk, Jézus Krisztus szenvedéstörténete.* (Grönings németjéből.) Bp., 1924. I—II., összesen: 415 lap.
Több cikket írt a Mária-Kertbe és a Hirnökbe.

Hitter József. Sz.: 1903. IX. 21. B.: 1923. IX. 15.
Az áldozat. Bp., 1930.

Hörl Gyula. Sz.: 1861. III. 26. Gödöllő. B.: 1879. VIII. 6. Gimnáziumi tanár, latin-magyar. † 1930. VIII. 10. Budapest.

1. *Martini Gusztáv életrajza.* Gruber M. S. J. németjéből. Bp., 1898. 171 lap.
2. *Szerkesztéstan.* Kalocsa, 1901, 1910. (Kéziratként.)
3. *Szónoklattan.* Kalocsa, 1902. 73 lap.
4. *Poétika.* Kalocsa, 1903. 74 lap. Kalocsa, 1907. 324 lap.
5. *Jézus Krisztus a századok királya.* Piel P. nyomán szabadon. Drámai költemény. Kalocsa, 1905. 45 lap.
6. *A szépnek erkölcsisége a múltban és jelenben.* (Különlenyomat a Bölcséleti Folyóiratból.) Bp., 1907. 34. lap.
7. *Irányító eszmék az ifjúság keresztény nevelésében.* (Külön-

- lenyomat a kalocsai gimnáziumi értesítéből.) Kalocsa, 1909. 59 lap.
8. *Retorika a középiskolák V. osztálya számára.* Kalocsa, 1910. 328 lap.
 9. *Rodriguez sz. Alfonz életrajza.* Hausherr nyomán ford. Kalocsa, 1922. 175 lap.
 10. *Canisius sz. Péter életrajza.* Irta: Braunsberger O. S. J. Bp., 1925. 236 lap.
- Cikkei megjelentek a köv. helyeken: A kalocsai gimn. értesítője (párhuzam Berzsenyi és Horatius között), 1895. 44 lap. A nagyszombati Orsolyák értesítője (Szent Angela, az Úr választott angyala), 1907, 44 lap. Hirnök, Mária-Kert, Religio, Magyar Allam, Alkotmány, Kalocsai Néplap stb.

Hufnagel András. Sz.: 1846. II. 13. Ercsi (Fejér m.). B.: 1867. X. 13. Gimnáziumi tanár, mennyiségtan. † Kalocsa, 1887. X. 18-án.

A boldogságos Szűz Mária kis zsolozsmája. Kalocsa, 1883. 82 l. Ercsi álnév alatt több cikket írt a Hirnökbe.

Hübner Ágoston. Sz.: 1844. VII. 24. Nagy-Lévárd (Pozsony m.). B.: 1860. XI. 13. Gimnáziumi tanár, görög-német. 1919 óta a csehszlovák rendtart. tagja.

1. *Jézus szentséges Szíve.* Patisz Gy. S. J. nyomán. Kalocsa, 1891. 512 lap.
 2. *Loyolai sz. Ignác és kora.* Greff után. Kalocsa, 1914. 487 lap.
 3. *Xavéri Szt. Ferenc, India és Japán apostolának élete.* (Greff németjéből.) Kalocsa, 1923. 176 lap.
- Több cikket írt a Hirnökbe és a Mária-Kertbe.

Hüninger Jakab. Sz.: 1849. XII. 10. B.: 1876. X. 30. A kalocsai csillagvizsgáló assistense és igazgatója. † 1911. X. 26. Sarajevo.

1. *A Haynald-Observatoriumban 1880—1884. megfigyelt napfoltok.* Bp., 1885. A Magyar Tud. Akadémia kiadása. (Érték. XII. 9.)
2. *Protuberantiae solares a Haynald-Observ. 1884—1885-ben.* Bp., 1886. 18 lap.
3. *Maculae solares a Haynald-Observ. 1885-ben.* Kalocsa, 1886. 14 lap.
4. *Meteorologica a Haynald-Observ. 1883—1885.* Kalocsa, 1887. 16 lap.

Jablonkay Gábor. Sz.: 1874. VII. 28. Temesvár. B.: 1888. VII. 30. Gimnáziumi tanár, magyar-francia, rektor, főiskolai tanár. † 1930. VI. 14. Budapest.

1. *A királyné unokaöccse.* Elbeszélés Spillmann nyomán. Kalocsa, 1900. 127 lap.
 2. *A Máriabesnyői töredék.* (Új magyar kódex fölfedezése és leírása, képeivel.) Bp., 1910. 11 lap.
 3. *Taxonyi János S. J. élete és példatára.* Kalocsa, 1910. 288 l.
 4. *A jezsuiták a magyar irodalomban.* Bp., 1909. 13 lap.
 5. *Taine miliő-elmélete.* Kalocsa, 1912. 16 lap.
 6. *Az inductio Verulamii Bacon előtt és után.* Bp., 1916. 53 lap. (Különlenyomat a Religióból.)
 7. *Loyolai Szt. Ignác. Jézustársasága alapítójának élete és működése.* Bp., 1921. I—II. összesen 1110 lap.
 8. *Megismerhető-e az igazság?* Bp., 1923. 16 lap. (Különlenyomat a M. K.-ból.)
 9. *Bevezető előadások a keresztény filozófiába. I. füz.: A keresztény filozófia alapelvei.* Szeged, 1923. 76 lap.
 10. *Előadások a keresztény filozófiából. A megismerés kritikája és forrásai.* Szeged, 1923. 59 lap. (Kéziratként.)
 11. *A metafizika jogosultsága.* Bp., 1923. 21 lap. (Különlenyomat a M. K.-ból.)
 12. *Katholikus öntudat. I. füz.: Kalocsa, 1923. 20 lap. II., III. füz.: Bp., 1924. 64 lap. IV., V. füz.: Szeged, 1924. 62 lap.*
 13. *Jézus isteni Szívével egyesülő Imaapostolság útmutatója.* Szeged, 1924. 45 lap. (Kéziratként, gépirásos.)
 14. *Az iskoladramák a jezsuiták iskoláiban.* Kalocsa, 1927. 19 lap. (Különlenyomat a Kalocsai Értesítőből, 1927.)
 15. *Jézus-Társasága.* (Gépirás.) Kalocsa, 1928. 7 oldal. Bizonyítékok a fenti régi magyar címzés mellett.
 16. *Jézus-Társasága 12 szentje.* Gladbach, Kühlen, 1928. (Ara-nyos alapon 12 kis színes kép.)
 17. *Az elmélkedő imádság módja.* Bp., 1928. 16 oldal. III. kiadás.
 18. *Az angol hitújítás vértanúi. Southwell Róbert halála.* Bp., 1930. 54 oldal.
 19. *A hit hőse. Ogilvie János.* Bp., 1930. 19 oldal.
 20. *Jézustársasága magyarországi rendtartományának memoran-
duma a tantervreformról.* Kalocsa, 1926. 11 lap.
 21. *Minő alapon tanítórend a Jézustársasága vagy a jezsuiták szerzete.* Kalocsa, 1928. (Különlenyomat az 1927/8 értesi-tőből.)
- Cikkei:
- a) Igen alapos dolgozatot közölt Aquinói Szent Tamás pedagógiai elveiről a Magyar Középiskola c. folyóiratban. 1924. 41 oldal.
 - b) A Magyar Kultúrában cikksorozatot közölt Jókai kereszténytelen regényeiről. 1924.
 - c) A pécsi Pius-internátus ismertetése. Pécs, 1916. 6 lap.
 - d) Számos értekezést írt a Religióba és a Hirnökbe.
 - e) Halála után jelent meg több cikke a Magyar Pedagógiai

Lexikonban (1932) és Kat. Lexikonban. Két nagyobb cikk: A jezsuiták iskolaügye. Kongregációk.

Jacobs Péter. Sz.: 1781. III. 16. Diest (Brabant.) B.: 1803. VIII. 16. Szentpétervár. † 1870. XII. 12. Pozsony.
Exercitia spiritalia octo dierum et duo tridua. Posonii, 1862. 180 VIII. pagina.

Jámbor László. Sz.: 1874. IV. 25. Bp., B.: 1890. IX. 20. Lelkipásztor, házfőnök.

1. *Maron. Elbeszélés Spillmann németjéből.* Kalocsa, 1900. 96 oldal.
2. *A huron törzsfő esküje.* Elbeszélés Spillman szerint. Kalocsa, 1902. 125 oldal.
3. *Kláver Szent Péter, a négerek és Karthagéna apostola.* Irta: Höver. Kalocsa, 1908. 200 lap. II. kiadás Bp., 1934.
4. *Örök igazságok.* Bp., 1913. 64 lap. (Kiskönyvtár 2—3. sz.)
5. *Levelek egy Mária-leányhoz.* Bp., 1913. I. kötet 29 lap. (Kiskönyvtár 8. sz.) II. kötet, 1914. 32 lap. (Kisk. 5., 8. sz.)
6. *Igaz katolikus vagy-e?* Bp., 1918. 60 lap. (Kiskönyvtár 24., 25. sz.)
7. *A nevelés fontossága.* Bp., 1920. 32 lap. (Kiskönyvtár 26. sz.)
8. *A nevelés módja.* Bp., 1920. 32 lap. (Kiskönyvtár 27. sz.)
9. *Levelek húgomhoz.* Gondolatok és tanácsok katolikus leányok számára. Bp., I. kötet, 1922. 160 lap. II. kötet, 1923. 175 lap.
10. *Hetedik a házasság.* Bp., Korda Rt., 1934.
11. *Szent Ignác vize.* Tomcsányi után átdolgozva. Bp., Korda Rt. Számos cikk hitbuzgalmi folyóiratokban jelent meg.

Jánosi József. Sz.: 1898. IV. 22. B.: 1913. VIII. 8. Egyetemi magántanár és főiskolai tanár.

1. *Világnézeti tipus kutatás és filozófiai megalapozása.* Bp., 1934. Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása. Korda Rt. 95 lap.
 2. *A szellem.* Bp. Korda Rt. 1934.
 3. *Mária.* Bp. Korda Rt. 1934.
- Több cikket írt a Magyar Kultúrában és más lapokban.

Jelinek Károly. Sz.: 1815. I. 22. Heiligenberg (Morvaország). B.: 1831. IX. 1. † 1875. III. 12. Pozsony. Mennyiségtan és bölcsélet tanára.

1. *Theorie der Pendelabweichung.* Wien, 1861. 18 lap. (Különlenyomat a Sitzungsberichte der kais. Akad. der Wissenschaft.)
2. *Die Auflösung der höheren numerischen Gleichungen mit besonderer Rücksicht auf die imaginären Wurzeln, nach*

einer neuen Methode. Leipzig, 1865. 37. IV.
Katona Sándor. Sz.: 1881. XII. 21. B.: 1901. VII. 30. Lelki-
 pásztor.
Szent Imre. Bp., 1930. 8 oldal.
 Több cikket írt.

Kerling János. Sz.: 1871. II. 8. B.: 1888. IX. 3. Gimnáziumi
 tanár, latin-német, igazgató, rektor.
A marosi vadvirág. Sz. Imre-dráma. Pécs, 1930. 52 lap.

Klett István. Sz.: 1883. XII. 15. Apatin (Bács m.). B.: 1900.
 VII. 30. 1912-ben távozott.
 1. *Az Úr nagy kívánsága.* Pécs, 1911. 137 lap.
 2. *Az éjjeli szentségimádás.* Bp., 1913. 45 lap.

Knézy Gergely. Sz.: 1892. II. 18. Nemesmilitics. B.: 1908.
 VII. 30. Gimnáziumi tanár, kémia-természettan.
Légyészeti tanulmányok. Dulichopus nem. Bp., 1929. 20 oldal.

Komárik István. Sz.: 1855. XII. 23. Nyitra. B.: 1877. IV. 7.
 Gimnáziumi tanár, latin-tört.-bölc.
 1. *Gróf Koháry István élete.* Kalocsa, 1891. 22 lap.
 2. *Emléklombok.* Négy füzet. Kalocsa, 1893. 140 lap.
 3. *Három kassai vértanú.* Kalocsa, 1891. 20 lap. II. kiadás. Bp.,
 1904. 36 lap.
 4. *Magyarország oknyomozó története a középisk. VIII. osztály*
részére. Kalocsa, 1899. 203 lap.
 5. *Jézustársasága visszaállításának 100. évfordulója.* Kalocsa,
 1914. 61 lap.
 6. *A kalocsai főgimnázium története.* (Terjedelmes dolgozat a
 kalocsai főgimnázium értesítőjében.) Kalocsa, 1896. 193 l.
 Azonfelül írt *cikkeket* a gimnázium értesítőjében 1888.,
 1891., 1892. évben; továbbá *értekezéseket, közleményeket* a
 Magyar Állam, Religio, Kalocsai Néplap, Hitszónoklati Folyó-
 irat, Bölcséleti Folyóirat, Hirnök, Mária-Kert hasábjain. Meg-
 kezdte a kalocsai Kongregációi Értesítőt 1895-ben.

Kostialik János. Sz.: 1853. XII. 7. Babró. B.: 1870. III. 18.
 † 1927. IV. 3. Kalocsa. Gimnáziumi tanár, latin-görög.
 1. *Az utóidejű határozó mondatok szerkezete a klasszikus latin-
 ságban.* (Különlenyomat a gimnázium értesítőjéből.) Kalo-
 csa, 1899. 35 lap.
 2. *Német szórend.* Kalocsa, 1902. 9 lap.
 3. Kiadta kéziratként Alvarez Imm. S. J.: *Versus memoriales*
 című dolgozatát: I. De generibus, II. De verborum prae-
 teritis, supinis et coniugationibus; mindkettőt bő és elmés
 magyarázatokkal. Kalocsa, 1902. 36 lap.

4. *Meditationes ss. exercitiorum spiritualium* 8—10 dierum paulo uberius explanatae. Kézirat.
5. *Rendszeres latin nyelvtan*. Kézirat.

Kulcsár István. Sz.: 1865. XI. 15. Nagyszöllös. B.: 1883. VIII. 14. † 1925. XII. 3. Kalocsa. Gimn. tanár, magyar-latin.

1. *A nagyszombati főgimnázium Mária-Kongregáció ünnepi értesítője* zászlója felavatásának alkalmából. 1903. 41 lap.
Értekezést írt a *Religiöse Kunstblätter* című müncheni folyóiratban. 1894.

Lagger József. Sz.: 1856. IX. 3. Geschienen, Wallis. B.: 1876. V. 30. Gimnáziumi tanár, latin-német.

1. *Mit gondolt Cicero Istenről*. (Lenyomat a kalocsai főgimnázium értesítőjéből.) 1898. 38 lap.
2. *Indiántörténetek*. Elbeszélések Spillman nyomán. Kalocsa, 1900. 112 lap.

Rendes munkatárs a Herder-féle *Conversations-Lexicon* 3. kiadásánál: magyar történeti, élet- és helyrajzi adatokat szolgáltatott, 1902—1910. Írt több cikket a *Hírnökben*, a *Mária-Kertben*, *Religióban* s a *Kritikai Lapokban*.

Laczika Ferenc. Sz.: 1891. I. 27. Pozsony. B.: 1908. VII. 30. Lelkipásztor, szerkesztő. 1925 óta a csehszlovák rendtartományban.

1. *A család felajánlása Jézus sz. Szívének*. Pozsony, 1922. 48 l. Átdolgozott, bővített kiadás Bp., 1925. 80 lap. II. kiadás Bp., 1928. III. kiadás Pozsony, 1929. 64 lap.
2. *Főköttő alá*. (Levelek Magda húgomhoz.) Pozsony, 1922. 24 lap.
3. *Régis sz. Ferenc élete* Vianney nyomán. Kalocsa, 1923. 181 l.
4. *Boldog Vianney János* arsi plébános élete. Bp., 1925. 172 l.
5. *Hieronymo sz. Ferenc* Nápoly apostola élete. Bp., 1925. 131 lap.
6. *A sirályok szikláján*. Ifjúsági elbeszélés franciából átdolgozva. (A Szív ifjúsági könyvtár 1. sz.) Bp., 1925. 103 lap.
7. *Alacoque sz. Margit, P. de la Colombière Kolos és a Jézus Szíve-tisztelet eredete*. Bp., 1925. 192 lap.
8. *A Mária-kongregációk*. P. Löffler S. J. németjéből. Bp., 1925. 176 lap.
9. *Kármelhegyi Boldogasszony skapuláréja*. Pozsony, 1926. 24 lap.
10. *Kegyelmi novéna*, vagyis kilencnapis ájtatosság Jézus szent Szíve tiszteletére. Pozsony, 1928. 69 lap. II. kiadás. 1928. 108 lap.
11. *Lelki Kincstár*. Búcsúimák a r. kat. hívek számára. Össze-

- állította Gramantik Lőrinc S. J. A II. kiadást bővítette és sajtó alá rendezte L. F., Rózsahegy, 1929. 296 lap.
12. *Isten bennem.* Áldozási oktató és imakönyv. Pozsony, 1929. 112 lap.
 13. *Jézus Szíve nagy ígérete.* Pozsony, 1929. 32 lap.
 14. *Nagybetegek orvossága* (szentkenet). Pozsony, 1929. 30 lap.
 15. *Szentkilenced kis szent Teréz tiszteletére.* Németből. Pozsony, 1929. 43 lap.
 16. *Gyöngyszemek* b. Colombière Kolos S. J. műveiből. Bp., 1930. 104 lap.
 17. *Sz. Ignác vize.* Üdvös hatása testre s lélekre. Pozsony, 1930. 47 lap.
 18. *Sz. Júdás Tádé,* csoda nagy segítő minden bajban. Pozsony, 1930. 32 lap.
 19. *Krisztus Jézusban.* P. R. Plus S. J. 44. francia kiadása után. Bp. Korda, 1934. 258 lap.

- Lányi Ede.* Sz.: 1881. III. 13. Németpróna. B.: 1900. VIII. 13. Gimn. és főiskolai tanár, rektor.
1. *Ösztön és ész.* Nyitra, 1910. 27 lap. (A nyitrai kat. ifj. védőegyesület előadásai. 5., 6. füzet.)
 2. *A nagy francia forradalom* társadalmi bajainak forrása és képe. Nyitra, 1911. Két füzet. Összesen 40 lap. (Mint fentebb az Előadások 2., 3. sz.)
 3. *Vörös naplóm.* Pécs, 1919. 48 lap. (Szebb jövő 6., 7. sz.)
 4. *Kassai vértanúk.* Kalocsa, 1920. 86 lap.
 5. *Jézus Krisztus királyi felségjoga.* Bp., 1926. 84 lap.

- László Ferenc.* Sz.: 1876. XI. 13. Budapest. B.: 1904. VII. 18. † 1921. VI. 27. Budapest. Lelkipásztor.
1. *Jézus szent Szíve iskolájában.* Bp., 1922. 96 lap.
 2. Több *szentbeszédet* közölt az Isten Igéje c. folyóiratban 1901—1904; *cikkeket* a Stephaneumi Levelezőlapban és a Mária-Kongregációban.

- Legeza Mihály.* Sz.: 1906. VIII. 4. B.: 1926. IX. 6.
- A világmísszió hősei.* (Sajtó alá rendezte.) Katolikus Missziók kiadása. Bp., 1934. 119. lap.

- Liptay Mihály.* Sz.: 1819. X. 30. Beregszász. B.: 1857. VII. 30. † 1864. XII. 16. Kalocsa. Gimn. tanár és igazgató.
- Adatok a kalocsai főgimnázium történetéhez 1765—1860-ig.* (A kalocsai gimnázium értesítőjében.) 1863.

- Martinovich Sándor.* Sz.: 1880. II. 13. Ungvár. B.: 1896. VIII. 13. 1921-ben távozott. Szónok, lelkipásztor.

1. *Óvószőr a liliomhullás ellen.* (Jordan után.) Kalocsa, 1907. 80 lap.
2. *Atheista-e a modern tudomány?* Bp., 1916. 40 lap.
3. *Kereszténység és feminizmus.* Pécs, 1918. 38 lap.
4. *Modern vallásosság.* Pécs, 1918. 40 lap.
5. *Egyház és kultúra.* Pécs, 1918. 40 lap.
6. *Egyház és demokrácia.* Pécs, 1918. 40 lap.
7. *Kereszténység és szocializmus.* Pécs, 1918. 40 lap.
8. *Úri morál.* Pécs, 1918. 40 lap.
9. *Papi celibátus.* Pécs, 1918. 40 lap.
10. *A zsidókérdés.* Pécs, 1918. 40 lap.
11. *Új világ, régi hit.* Pécs, 1918. 40 lap.
12. *Szebb jövő felé.* Pécs, 1919. 24 lap.
13. *A páholy gondolatvilága.* Pécs, 1919. 40 lap.
14. *Egyház és állam.* Pécs, 1919. 40 lap.
15. *Vallás és iskola.* Pécs, 1919. 40 lap.
16. *A klérus és a nép.* Pécs, 1919. 40 lap.
17. *Vörös Kommunizmus.* Pécs, 1919. 24 lap.
18. *Komoly szó a munkásokhoz.* Pécs, 1918. 24 lap. (Szalontai László álnév alatt.)
19. Több cikket írt a Kalocsai Néplap és a Religio hasábjain.

Menyhárt László. Sz.: 1849. V. 30. Szarvaspuszta (Heves megye). B.: 1866. VIII. 13. Gimnáziumi tanár, rektor, igazgató, hithirdető. † 1897. XI. 16. Zambezi, Afrika.

1. *Kalocsa vidékének növénytenyésztete.* Kalocsa, 1877. 223 lap.
2. *Néhány nevelési elv.* Kalocsa, 1888. 24 lap. (Leny. a kalocsai gimnázium értesítőjéből.)
3. *Meteorologische Beobachtungen in Süd-Afrika.* (Az adatokat feldolgozva kiadta P. Fényi.) Kalocsa, 1896. 75 lap és 1905. 95 lap.
4. *Plantae Menyhárt ianae* cím alatt jókora könyvet írt Schinz H. zürichi egyetemi tanár azon növényekről, melyeket Menyhárt Afrikában gyűjtött; ezek közül 18 faj Menyhárth nevére van elnevezve. A mű Wien, 1905.
5. *Megkérdelő imádság* Jézus szentséges Szívéhez az afrikai négerekért. Bp., Korda Rt.
6. Több cikket írt a „Hirnökben“.

Mezei Gerő. Sz.: 1884. IV. 26. Újvidék. B.: 1902. IX. 12. Gimnáziumi tanár, latin-magyar.

1. *Schwab Antal S. J. élete.* (A Mária Kongregáció-ban.) 1908.
2. *Jézus Szíve imakönyv katonáknak.* Bp., 1916. 158 lap.
3. *Gyakorlati jellegű magyar helyesírás* a M. T. Akad. nyomán. Bp., 1923. 54 lap.
4. *Manréza imakönyv.* (Útmutató a lelkigyakorlatok minden

ájtatosságához és elmélkedés a havi számadásra.) Budapest, 1928.

5. *Gyakorlati jellegű latin nyelvtan.* Bp., 1930. 148 lap.

6. Több kisebb közlemény is jelent meg tőle a Mária Kongregációban, Hirnökben, Mária-Kertben.

Midlinszky József. Sz.: 1856. VI. 1. Debrecen. B.: 1877. VII. 21. Lelkipásztor. † 1923. III. 13. Pécs.

1. *Lorettó kegyhelyének védelme.* Pozsony, 1912. 54 lap.

2. *A galileai nők és Urunk föltámadása.* Pozsony, 63 lap.

Mladoniczky Ferenc. Sz.: 1836. XI. 25. Szöllös (Győr m.) B.: 1866. IX. 19. Hittanár, lelkipásztor. † 1905. X. 24. Szatmár.

1. *Minek a pápa?* Baja, 1862.

2. *Miért vagyok katolikus?* (12 szentbeszéd Schlör után.) Kalocsa, 1863.

3. Számos cikket írt a Hirnök, Religió, Magyar Állam, Családi Lapok című lapokban, de nagyobbára névtelenül.

Mócsy Imre. Sz.: 1907. XI. 24. B.: 1925. VII. 30.

1. *Alfréd titka.* (Weiser F. után.) Bp., 1930. 64 lap.

2. *Sztrak Loyolai Szent Ignác lelkéből.* Bp., Manréza, 1933. 103 lap.

Molnár László. Sz.: 1840. IV. 16. Pozsony. B.: 1858. VIII. 11. Gimnáziumi tanár, latin-görög, rektor, igazgató, noviciusmester. † 1910. II. 18. Kalocsa.

1. *Kempis Tamás: Krisztus követéséről.* Kalocsa, 1891. 273 lap.

2. *A kath. ifjúság imádságos könyve.* Kalocsa, 1893. 475 lap és 1901. (Névtelenül. — Tulajdonképen Belus könyve módosítással.)

3. *Jézus Társaságának szabályai.* (Újabb magyar fordítás.) Pozsony, 1890. körül, 180 lap.

Írt több cikket a Hirnökbe.

Müller Lajos. Sz.: 1874. VII. 22. Dunaföldvár. B.: 1903. IX. 7. Lelkipásztor, főiskolai tanár, rektor.

1. *Ima és hivatás.* (Lintelo nyomán.) Bp., 1912. 36 lap.

2. *Ne mentegesd magad.* Bp., 1913. 36 lap. II. kiadás 1914. (A Kis könyvtár 4. sz.)

3. *A IV. parancsolat.* Bp., 1914. 62 lap. Tótul is megjelent. II. kiadás 1924. 111 lap. (Keresztény kis könyvtár 9., 10. sz.)

4. *Jó Isten kórháza.* Tisztítóhely. Bp., 1914. 30 lap. 1915-ben németül is. (IV. kiadás is jelent meg.)

5. *Az isteni Gondviselés.* Bp., 1915. 48 lap. (Keresztény kis könyvtár 17., 18. sz.) Tótul is megjelent.

6. *Ima és gondviselés.* Bp., 1915. 30 lap. (Keresztény kis könyvtár 19. sz.)

7. *Keresztény házasság.* Bp., 1921. 82 lap. II. kiad. 1923. 77. lap.
8. *Jézus Szíve hónapja.* Bp., 1923. 153 lap. II. kiadás. „Jézus Szíve tisztelete” címmel. 1924. 200 lap.
9. *Lehet-e keresztény ember szociáldemokrata?* Bp., 1924. II. kiadás 70 lap. (A Kis könyvtár 28., 29. sz.)
10. *Az első parancsolat.* Bp., 1924. 67 lap. (Ker. kis kvtr. 1. sz.)
11. *A második parancsolat.* Bp., 1924. 63 lap. (Ker. kis kvtr.)
12. *A harmadik parancsolat.* Bp., 1924. 60 lap. (Ker. kis kvtr.)
13. *Az ötödik parancsolat.* Bp., 1924. 98 lap. (Ker. kis kvtr.)
14. *A hatodik és kilencedik parancsolat.* Bp., 1925. 96 lap. (Ker. kis kvtr.)
15. *Elmélkedések,* melyeket 1924. június 24—26-i Székesfehérvár egyházmegyei zsinaton tartott. Székesfehérvár. 1924. 24 lap.
16. *Kövess engem.* (Elmélkedések Krisztus követéséről. Roothan János S. J.) Bp., Manréza, 1934. 62 lap.
17. *A hetedik és tizedik parancs.* Bp., 1925. 144 lap.
18. *A nyolcadik parancs.* Bp., 1925. 96 lap.
19. *A boldogság útja.* Bp., 1925. 152 lap.
20. *Jegyesoktatás.* Bp., 1925. 87 lap.
21. *Az isteni erények. II. A szeretet.* Bp., 1926. 104 lap.
22. *Az isteni erények. I.* Bp., 1926. 88 lap.
23. *A római index.* Bp., 1926. 108 lap.
24. *Az anyaszentegyház öt parancsa.* Bp., 1926. 155 lap.
25. *Bernhard Zsigmond S. J.* Bp., 1926. 77 lap.
26. *Az egyházi rend.* Bp., 160 lap. 1928.
27. *Az utolsó kenet.* Bp., 1928. 109 lap.
28. *A penitenciatartás.* Bp., 1928. 206 lap.
29. *A házasság.* Bp., 1928. 187 lap.
30. *Szentlélek novéna.* (Müller József után.) Bp., 1930. 11 lap.
31. *Aszketika és misztika I.* Bp., 1931. 323 lap.
32. *A nagy szentség szolgálatában.* Bp., 1934. 138 lap. Korda Rt.
33. *Isten kezében.* (Vidal Lehodey után átdolg.) Bp., 1935. 228 l. Korda Rt.

Nagy Miklós. Sz.: 1894. IX. 6. Józseffalva (Szatmár m.). B.: 1910. VI. 30. 1921-ben távozott.

1. *Pécsi diákok.* Bp., 1921. 63 lap. Regényes dráma.
2. *Azok a csuhások.* Pécs, 1919. 24 lap.
3. *Magyarok a Tiszahátról.* (Három elbeszélés Nyírségi álnév alatt). Győr. 31 lap. (Családi könyvtár 12-ik füzet.)

Nagyfalusy Lajos. Sz.: 1879. VIII. 24. Ipolyságon (Hont m.). B.: 1908. VIII. 14. Gimn. tanár, tört., latin.

1. *A szent turul.* (Költemények). Bp., 1920. 211 lap.
2. *Mohács tanulmányai.* Kalocsa, 1927. 8 oldal. (Kalocsai 1927. Értesítőből különnyomat).

3. *Magyar leventék virága*: Szent Imre. Költemények. Kalocsa, 1930. 8 oldal.
4. *Szent Alajos-kantáte énekszövegei* (Koehler Pál után, Kalocsai Értesítő 1925/26, külön is.)
5. A Hirnökben: *Jézus Szíve zsoltosmája*. (Átdolgozás, a himnuszok verses fordítása.) Önállóan is megjelent.
6. A Mária-kertben: *Regnum Marianum*, 1038—1938. Történelmi cikksorozat. 1934.
7. A kalocsai 1933/34. értesítőben: *Pestmegyei helynevek*. Cikkek a P. Bangha szerkesztésében megjelent *Kat. Lexikon*-ban.

Cikkek, hitbuzgalmi írások a *Mária-kert*-ben, *Hirnök*-ben.

Versek (főképp himnusz-fordítások) a *Mária-kert*-ben, *Hirnök*-ben, *Jézus Szíve Naptár*-ban (1933, 1934, 1935 és előbb is, verseinek java főképp e 3 helyen. Máshol is megjelentek versei (pl. Lourdes, M. Kongr. Kalocsai Néplap-ban, stb.).

Szavalókórusok (Hirnökben, az *Új dal* c. szavalókórus-gyűjteményben.) Továbbá himnuszfordítások a *kalocsai ifjúsági imakönyvben*.

Napholcz Pál. Sz.: 1901. XII. 31. B.: 1918. VIII. 14. Lelkipásztor.

A Hara-család titka. (Elbeszélés Huonder S. J. után átdolgozva.) Bp., 1927. 96 oldal.

Német Béla. Sz.: 1907. VIII. 22. B.: 1925. IX. 30.

Nangazaki hőse. Bp., 1934. 46 lap. (Fordítás németből, Donelly-Weiser után.) Manréza háziyomda.

Olasz Péter. Sz.: 1895. VIII. 4. Nagyvárad (Bihar m.). B.: 1910. IX. 7. Lelkipásztor, író, gimn. tanár, magyar, tört.

1. *Mayer Róbert* a természettudományok Pantheonában. Bp., 1916. 32 lap.
2. *Világproblémák és a modern természettudomány*. Bp., 1924. 90 lap. II. kiadás, Kolozsvár, 1925. 96 lap.
3. *Ezermester*. Szatmár, 1926.
4. *Mária-kongregációk* kézikönyve. Kolozsvár, 1925.
5. *A mai férfi életútja*. Szatmár, 1926. 130 lap. II. kiadás, Szatmár, 1926. 151 lap.
6. *Fiú, légy férfi!* Szatmár. 122 lap. II. kiadás, Bp., 1928. III. kiadás, 1930.
7. *A katolikus cserkész* praktikus vallási ismeretei. Bp., 1930. 22 lap. II. kiadás, 1930.
8. *Az Új férfi*. Önévelési tervek. 84 lap. Bp., 1931.
9. *A gyermektokan elakadt férfi*. Röpirat. Szatmár, 1927.
10. *A serdülő fiú a magyar regényben*. Bp., 1932. Korda r. t. 100 lap.

Pámer László. Sz.: 1865. IV. 15. Zalaegerszeg. B.: 1883. VIII. 14. Magyar tanár Kalksburgban.

1. *Gonzaga sz. Alajos iratai.* Bp., 1891. 118 lap.
2. *A Jézustársasági szentek és boldogok tisztelete.* Kalocsa, 1891. 256 lap. II. kiadás. 1908. 544 lap, Kalocsa. III. kiad. u. o.
3. *Nagyasszonyunk szeplőtelen sz. szívének tisztelete.* Kalocsa, 1904. 318 lap.

Irt azonkívül számos cikket a *Hirnök*, *Mária-Kert*, *Katolikus Szemle* című folyóiratokban.

Pécsy Arnold. Sz.: 1844. V. 20. Nagybánya (Szatmár m.). B.: 1866. VIII. 13. † 1912. IV. 3. Pozsony. Lelkipásztor.

Több cikket írt a *Hirnök*, *Hitvédelmi Folyóirat*, *Sendbote des göttl. Herzens*, s a *Tabernakelwacht* című folyóiratokban.

Pércsich Vince. Sz.: 1883. I. 20. Szabadka. B.: 1900. VII. 30. Gimn. tanár, latin, német.

1. *A szentmise rövid magyarázata.* Pécs, 1925. 30 lap.
2. *Ahol hit, ott szeretet.* (Elbeszélés.) Bp., 1927. 57 lap.

Petruch Antal. Sz.: 1901. X. 10. Németpróna (Nyitra m.). B.: 1918. VIII. 14. Főisk. tanár.

1. *Szerzetbe?* Bp., 1925. 60 lap. Fordítás Doyle S. J. után.
2. *A nagy fekete kabát.* P. De Smet S. J. életleírása. (Kinzig János S. J.-től fordítva.) Bp., 1926. 248 lap.

Pinzger Ferenc. Sz.: 1872. I. 29. Pfunds (Tirol). B.: 1888. IX. 14. Gimn. tanár, termr., földrajz.

1. *Hell Miksa emlékezete születésének kétszázados évfordulójára, különös tekintettel vardői útjára.* I. rész: Hell élete és működése, eredeti források után. Kiadta a Magy. Tud. Akadémia. Bp., 1920. 145 lap. II. rész: Hell levelezése. Bp., 1927. 255 lap.
2. *Hell és Sajnovics vardői útja.* Kalocsa, 1912. 54 lap.
3. *Magasztos eszmék útján.* Régi magyar jezsuita misszionáriusokról. Bp., 1931. 165 lap.
4. *Emlékezzünk régiekről.* (Első közlemény.) A pécsi Pius-gimn. 1933/34. évi Értesítőjében. A jezsuiták pécsi multjáról.

Poldl Ferenc. Sz.: 1843. X. 10. Erdberg. (Morvaország.) B.: 1861. VII. 4. † 1915. VI. 17. Velehrad. (Morva.) Gimn. tanár.
B. Berchmans János élete. Kalocsa, 1879. 15 lap.

Polgár András. Sz.: 1900. VII. 3. B.: 1917. IX. 6. Lelkipásztor.

Jézus Szíve és a pap. Bp., 1926. 45 lap. (Olasz eredetiből.)

Polonyi Ferenc. Sz.: 1892. XII. 1. B.: 1915. IX. 30. Gimn. tanár, latin, tört.

Letűnt világok romjain. Utirajz. 162 lap. Pécs, 1931.

Prohászka Adorján. Sz.: 1898. V. 21. Ruscsuk. B.: 1914. VIII. 13. 1924-ben eltávozott.

Diákvilág. Elbeszélés az angol diákéletből. (Garrold S. J. után). Bp., 1923. 225 lap.

Raile Ede. Sz.: 1849. IX. 29. Vaskút. B.: 1864. IX. 7. † 1925. IV. 6. Szatmár. Gimn. tanár, igazgató, rektor, noviciusmester.

1. *Abriss der deutschen Literaturgeschichte in Fragen u. Antworten.* Kalocsa, 1886.

2. *Berchmans sz. János élete.* Hausherr nyomán. Kalocsa, 1888. 150 lap.

3. *Házi szabályzat a deáktartó gazdák számára.* (A kalocsai főgimn. értesítőjéből különlenyomat.) 1905. 13 lap.

4. *Az ötös skapulare.* Kalocsa, 1914. 80 lap.

5. *Jézus sz. Szívének skapuláréja.* Kalocsa, 1914. 23 lap.

Mária-kert-ben a Szűz Mária-ünnepekről szóló cikkeket írta több éven át, a Hírnök-ben éveken át a haviszándékot. Írt azonfelül könyvbírálatokat különféle folyóiratokban.

Reisz Elemér. Sz.: 1904. III. 6. B.: 1921. VIII. 14. Főiskolai tanár.

Bellarmin szent Róbert bíboros élete. Bp., 1931. 40 lap.

Riegl Sándor. Sz.: 1863. XI. 10. Krems. B.: 1879. IX. 3. † 1932. VII. 15. Pécs. Gimn. tanár, termt., mennyiségtan, rektor, igazgató.

1. *Zivatarok évi és napi periódusa Kalocsán.* (Különlenyomat a gimn. Értesítőjéből.) 1901. 6 lap.

2. *Légelektromos megfigyelések Kalocsán.* Bp., 1916. 28 lap. (A Magy. Tud. Akadémia kiadványa.)

3. *A légköri elektromosság potenciálja Kalocsán.* (Megjelent az Időjárás-ban és részint a Meteor-Zeitschrift-ben.) 1902. 17 l.

4. *A magyarországi naptárak csillagászati és kortani része 1903-tól évenként, az ő dolgozata:* Bp. földrajzi koordinátái szerint.

A kalocsai főgimnázium Értesítőjében megjelent még tőle: *Időmérés,* 1897. 35 lap. *A fizika tanítása a kalocsai főgimnáziumban,* 1906. 35 lap. *Az égi háború letolyása és okai,* 1910. 44 lap.

Ritli Vendel. Sz.: 1851. X. 19. Kálmánd (Szatmár m.). B.: 1896. XII. 26. † 1897. VI. 23. Innsbruck. Gimn. tanár, termt. mennyiségtan.

Állandó-e a nap melege? (A kalocsai főgimn. Értesítőjében.) 1889. 34 lap.

- Rosty Kálmán. Sz.: 1832. VII. 1. Rozsnyó. B.: 1853. VIII. 11. † 1905. II. 15. Kalocsa. Gimn. tanár, magyar, tört.*
1. *Sz. István. (Dráma.) Bp., 1857. 29 lap.*
 2. *Június-havi koszorúcska. Jézus isteni Szíve tiszteletére. Bp., 1877. 97 lap.*
 3. *Pius-émlék. Kalocsa, 1877. 82 lap.*
 4. *Kis zsoltosma Gonzaga sz. Alajos tiszteletére. Kalocsa, 1878. 7 lap.*
 5. *Immaculata dalfüzér. Kalocsa, 1879. 54 lap.*
 6. *Sz. Alajos a szünidők példaképe. Kalocsa, 1880. 26 lap.*
 7. *Manresai kalászat a magyar kat. ifjúságnak. Kalocsa, 1882. 172 lap.*
 8. *A szent ácsmester. Kalocsa, 1883. 55 lap.*
 9. *Emlék-füzér. A Mária-gyülekezetek háromszázados ünnepére. Kalocsa, 1884. 88 lap.*
 10. *Emléklombok Jézus Társasága főgimn. és Steph. 25. é. ünnepére. Kalocsa, 1885.*
 11. *Sz. István hazánk alapítója. (Beszéd.) Nagyvárad, 1886.*
 12. *Őszi virágok. Kalocsa, 1887. 60 lap.*
 13. *Oltár virágok. Kalocsa, 1888. 90 lap.*
 14. *Magyar szentek legendái. Kalocsa, 1889. 149 lap. (Előbb a Hírnök-ben.)*
 15. *Mária kis tűzére. Kalocsa, 1890. 62 lap, a III. kiadás 1893.*
 16. *Márciusi ibolyakoszorú sz. József tiszteletére. Kalocsa, 1891. 130 lap.*
 17. *A betlehemi királyfiú. Kalocsa, 1891. 47 lap.*
 18. *Gonzaga sz. Alajos élete. Bp., 1891. 168 lap, II. kiadás Bp., 156 lap.*
 19. *A hivatás győzelme. Esztergom, 1891. 12 lap.*
 20. *Mammon és kereszt. Költői beszély. Bp., 1893. 68 lap.*
 21. *Gloriosa. Arens nyomán. Bp., 1898. 32 lap.*
 22. *Magyarok Nagyasszonya. Versek. I., II. köt. 1903. 643 lap, Kalocsa.*
 23. *Két költemény Dr. Városhy Gyula érsekről. Kalocsa, 1902.*
- A kalocsai főgimnázium értesítőjében megjelent dolgozatai:
 Az eposz korszerűsége. 1877. 11 lap. Széptani levelek Arany János epikája fölött. 1879. 13 lap. Kongregációi Xeniumként 1875—1888. kiadott legalább 12 füzet 466 lapnyi terjedelemben. (V. ö. részletesen e műben: A kalocsai kollégium ötven éve.)
 Xeniumként föl van említve:
1. Őszi koszorú sz. Szaniszló tiszteletére. 18 lap.
 2. Liliomszirmok sz. Alajos életéből. 12 lap.
 3. A pályaharc sz. Szaniszló életéből. 24 lap.
 4. Kis zsol. sz. Alajos tiszteletére. 7 lap.
 5. Zsöngé áldozat. 12 lap.
 6. A kongregáció zászlaja. 6 lap.
 7. Manresai kalászat. 34 lap.
 8. A magyar szent hajdanna gyöngyei. 32 lap.

9. A szent Vezér kis csapatja.

Irt azonfelül költeményt a Hirnök, Mária-kert, Religió, Magyar Állam, Alkotmány, Kalocsai Néplap c. folyóiratban és egyéb helyen.

Schaefer Jakab. Sz.: 1855. III. 29. Vaskút. B.: 1871. IX. 23. † 1934. XII. 14. Pécs. Lelkipásztor, tanár, rektor.

1. *A harcz.* Serkentés az ifjúsághoz, hogy harcoljon az üdvösség elleneivel. Kalocsa, 1884. 54 lap.
2. *A bold. Szűz Mária kegyhelyei Magyarországon.* Bp., 1897. 115 lap.

Schlick János Sz.: 1842. IV. 22. Budapest. B.: 1858. IX. 1. † 1916. X. 22. Pécs. Gimn. tanár, azután belmisszionárius.

1. *A római pápa és a Péterfillér.* 1883. 100 lap.
2. *Előkészület a sz. gyónáshoz.* 1884. 32 lap. (Németül is megjelent.)
3. *Szűz Máriának hathatós oltalma,* vagyis a vállkendő. Kalocsa, 1890. 24 lap. (Németül is.)
4. *Szűz Mária virágos kertje.* 1898. 289 lap. V. kiad. 1915. Kolozsvár.
5. *A szeszesimal molochja és sz. János áldása.* Kalocsa, 1906. 125 lap.
6. *Isten és a természet.* Bp., 1914. 32 lap.
7. *A szeszesimal átka.* Bp., 1914. 64 lap. (Kis könyvtár. 13., 14. sz.)

Azonkívül írt számos cikket, bírálatot a Mária-kert-ben és a Kritikai Lapok-ban.

Schreiber János. Sz.: 1843. III. 18. Bécs. B.: 1860. IX. 8. † 1903. III. 10. Kalocsa. Csillagvizsgáló asszisztense.

1. *P. Christoph Scheiner S. J. und seine Sonnenbeobachtungen.* Münster, 1902. 66 lap.
2. *Die Jesuiten des 17. und 18. Jahrhunderts und ihr Verhältniss zur Astronomie.* Münster, 1903. 30 lap. Mind a kettő különlenyomat a Natur und Offenbarung című folyóiratról.
3. *Die Mondnomenclatur Ricciolis und die Grimaldische Mondkarte.* Freiburg, 1898. 21 lap. (Különlenyomat a Stimmen aus Maria-Laach-ból.)

Különféle cikkeket és ismertetéseket írt e folyóiratokban: Meteorologische Zeitschrift, 1892, 1896; Photographische Notizen, 1892; Astronomische Nachrichten, 1896; Stimmen aus Maria-Laach, 1896; Natur und Offenbarung, 1902, 1903.

Spreitzer Péter. Sz.: 1866. X. 23. Csonoplya. B.: 1883. VII. 24. Gimnáziumi tanár, latin-német. † 1931. I. 21. Pécs.

Versus memoriales. Pécs, 1930. I—III. füz., összesen 24 lap.

Szajkó József. Sz.: 1906. III. 15. B.: 1921. VIII. 14. Hit-hirdető, tanár Kínában.

1. *A pogány Kína.* Bp., 1928. 104 lap.
2. *Algebra, Az elektromosság* (kínai nyelven).
3. *Magyar jezsuiták Kínában.* (Egyik részét írta.) Szeged, 1935.

Szittyay Dénes. Sz.: 1887. XII. 30. B.: 1904. VIII. 1. Gim-náziumi tanár, író. 1923-ban távozott.

Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek élete. Kalocsa, 1915. és 1917. I—II. füzet, összesen 109 lap. (Különlenyomat a ka-locsai főgimnázium Értesítőjéből.)

Somogyi Jenő. Sz.: 1879. III. 22. Szombathely. B.: 1897. IX. 4. Rektor, noviciusmester, tartományfőnök.
A nyolc boldogság. Bp., 1925. 133 lap.

Speiser Ferenc. Sz.: 1854. XI. 17. Apatin. B.: 1872. IX. 27. Gimnáziumi tanár, rektor, tartományfőnök.

1. *Coleopterák Kalocsa vidékén.* Kalocsa, 1883. 31 lap. (Különlenyomat a főgimnáziumi értesítőből.)
2. *Kalocsa környékének bogárfaunája.* Kalocsa, 1893. 60 lap. (Különlenyomat a főgimnázium Értesítőjéből.)
3. *Bogarázati kirándulások.* Kalocsa, 1907. 62 lap. (Különlenyomat a főgimnázium Értesítőjéből.)

Takács Sándor. Sz.: 1872. VIII. 31. Vác. B.: 1909. XI. 13. Lelkipásztor, plébános.
A szent kenet, a betegek vigasza. Bp., 32 lap. (Kis Könyvtár 23 sz.)

Tamás János. Sz.: 1848. I. 10. Mecenzéf (Abaúj m.). B.: 1886. IX. 13. Lelkipásztor. † 1925. II. 9. Nagyszombat.

1. *Berchmans Szent János élete.* Höver németjéből. Kalocsa, 1921. 212 lap.
2. *Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatai.* Schmid Antal S. J. után. Bp., 1922. 397 lap.
3. *Lelki vezető a szerzetesrendek laikus tagjainak.* Meyckens S. J. és Festenberg-Packisch S. J. Bp., 1924. 300 lap.

Thalhammer János. Sz.: 1847. XII. 19. Meggenhofen (Ausztria). B.: 1865. IX. 19. Gimnáziumi tanár, mennyiségtan-geometria-természetrájt. † 1934. III. 18. Pécs.

1. *Adatok Kalocsa vidéke rovarfaunájának ismertetéséhez.* Ka-locsa, 1885. 19 lap. (Különlenyomat az Értesítőből.)
2. *Diptera (Hungariae.)* Bp., 1899. 76 lap. (Különlenyomat a milleneumi „A magyar birodalom állatvilága” c. műből.)
3. *Adatok az erdélyi légyfauna ismertetéséhez.* Kalocsa, 1902. 25 lap. (Különlenyomat az Értesítőből.)

Irt azonkívül a „Természettudományi Füzetek” című folyóiratban, felfedezett speciesekről, 1897, 1898.

Tomcsányi Lajos. Sz.: 1846. XII. 13. Pusztakovács, Somogy m. B.: 1863. IX. 14. Gimnáziumi tanár, lelkipásztor. † 1926. III. 2. Budapest.

1. *Quomodo Vergilius imitatus est Theocritum?* Kalocsa, 1884. 16 lap.
2. *A művelt Európa tudósainak háromszázados tévedése.* Kalocsa, 1886. 21 lap.
3. *Az ember akaratának szabadsága.* Kalocsa, 1890. 34 lap. (Ez és a két előbbi értekezés különlenyomat a kalocsai főgimnázium Értesítőiből.)
4. *Horánszky Nándor és az Egyesült Államok iskolái.* Bp., 1902. 18 lap. X—y szerző-aláírással.
5. *Attika kereskedelme történelmi és jogi szempontból.* Kalocsa, 1906. 160 lap.
6. *A házasság érdekében legújabbban kiadott római rendelet.* Bp., 1909. 32 lap.
7. *Gróf Zichy Aladárné.* Bp., 1910. 18 lap.
8. *Id. gróf Zichy Jánosné.* Bp., 1910. 14 lap.
9. *Piret Bihain Huberta bárónő.* Bp., 1910. 10 lap.
10. *Wenckheim Frigyes gróf.* Bp., 1912. 20 lap.
11. *Carolo e lib. baron. Hornig.* (Latin ódái.) Bp., 1912. 4 lap.
12. *Szent Ignác vize.* Bp., 1913. 12 lap.
13. *A tánc.* Bp., 1914. 32. lap.
14. *Gróf Zichy Nándorné.* Bp., 1914. 35 lap.
15. *Orosdy Raoul báró.* Bp., 1916. 19 lap.
16. *Carolo IV., regi Hungariae apostolico, quum sacra corona ornaretur.* (Oda alcaica.) Bp., 1917. 5 lap.
17. *Heinrich Ferenc.* Bp., 1919. 24 lap.
18. *A katolikusok némely sérelmeinek orvoslása.* Bp., 1920. 64 l.
19. *Xavéri Szent Ferenc kegyelem-kilencede.* Bp., 1921. 56 lap.
20. *László Ferenc S. J.* Bp., 1921. 39 lap.
21. *A főkegyúr szerepe a püspökök kinevezésénél.* Bp., 1922. 99 lap.
22. *Vita a főkegyúri jogról.* Bp., 1923. 23 lap.
23. *Loretói szent ház.* Bp., 1923. 110 lap.
24. *Az egyházi vagyon a püspökök joghatósága alatt.* Bp., 1924. 52 lap.
25. *Csepellény György pálos-szerzetes, Mezőkövesd és környékének vértanúja.* Bp., 1924. 15 lap.
26. *Ómoroviczai Heinrich Aladár.* Bp., 1925. 32 lap.
27. *Báró Barkóczy Sándor dr.* Bp., 1925. 59 lap.
28. *Korunk és a szent Sziv.* Bp., 1926. 88 lap.

Az Angolkisasszonyok budapesti intézetének Értesítőjében a következő értekezések jelentek meg tőle:

1903-ban: Katholikus Szabad Egyetem, 11 lap.

1904-ben: A fejlődés elmélete és az ember, 14 lap.
 1906-ban: Bölcséletünk, 13 lap.
 1907-ben: Gerson a tudomány ítélőszéke előtt, 11 lap.
 1908: Ötven éve az angolkisasszonyok templomában májusi ájtatosság, 10 lap.

Irt ezenkívül számos költeményt, melyek részint külön füzetben, részint a Magyar Állam-ban jelentek meg. — Számos cikket és magyar költeményt hozott tőle a Magyar Korona, az Alkotmány, a Téli Esték, a Religió, Szatmár és vidéke, Jézus szent Szívének Hirnöke, a Mária-kert, a Katholikus Szemle, a Néppárt, a Szövetségi Értesítő, az Örökimádás, a Mária-Kongregáció, a Magyarországi Papi Imaegyesület, a Kalocsai Néplap.

Irt németül is a Zeitschrift für katolische Theologie (1893) című tudományos folyóiratba. — Több éven át szerkesztette a budapesti Angolkisasszonyoknál fennálló Mária-kongregáció Értesítőjét.

Tomka Ágoston. Sz.: 1892. II. 7. B.: 1924. VII. 30. Hit-tanár, író.

1. *Három nap a Manrézában.* (Lelkigyakorlatos konferenciák.) Bp., 1933. 201 lap. Korda Rt.
2. *Theophil.* Kidolgozott hitelemzések az elemi iskola III—V. osztály számára. Bp., Korda Rt.
- I. *A parancsolatokról.* Bp., 1933. 133 lap. Korda Rt.
- II. *A hitágazatok és bibliai történetek.* Bp., 1934. 247 lap. Korda.

Tóth Mike. Sz.: 1838. IX. 25. Öri. B.: 1854. IX. 30. Gimnáziumi tanár, író, szerkesztő. † 1932. X. 3. Kalocsa.

1. *A nagy áldozat.* Szatmár, 1875. II. kiadás: Szatmár, 1875. III.: Kalocsa, 1875. IV.: Bp., 1876. V.: Nagykanizsa 1879. VI.: Kalocsa, 1883. VII.: Nagyvárad, 1898. VIII.: Kalocsa, 1899. IX.: Kalocsa, 1902. 114 lap. X.: Pécs, 1918. — Román nyelven: Arad, 1884, tót nyelven: Nagyszombat, 1885.
2. *A keresztény nőnem diadala.* Szatmár, 1875. 42 lap. (Eöri László név alatt.)
3. *A fényképészet titkai.* Szatmár, 1875. 114 lap.
4. *A zárda.* Felvilágosítás és buzdítás a zárdaélet érdekében. Bp., 1877. II. kiadás: Kalocsa, 1883. III.: Kalocsa, 1899. 310 lap.
5. *A keresztény erényeknek és tökéletességnek gyakorlása.* Rodriguez Alfonz III. kötetének fordítása. Kalocsa, 1877. 433 lap.
6. *A magyar síkság jövője.* (A befásítás szükségessége.) Kalocsa, 1878. 22 lap.
7. *Mária-havi virány.* Bp., 1878. 339 lap. II. kiadása e cím alatt: *Májusi virágoskert.* Bp., 1928. 224 lap.
8. *Fő veszedelmünk.* (A káromkodás.) Bp., 1879. II. kiadás:

- Kalocsa, 1883. III.: 1883. IV.: Bp., 1894. V.: Bp., 1896.
Szent István-Társulat., VI.: Kalocsa, 1902. 118 lap.
Tót nyelven: Nagyszombat, 1884 és 1887.
9. *Kenyérinség idején.* Kalocsa, 1880. 12 lap.
 10. *A mikroszkóp őstörténete.* Kalocsa, 1881. 23 lap.
 11. *Magyarország ásványai.* Bp., 1882. 565 lap.
 12. *A legnemesebb Szív.* (Olvasmány Jézus szent Szívéről.) Bp., 1882. 192 lap.
 13. *Virágcsokor a katolikus gyermekkertből.* (Hattler nyomán.) Kalocsa, 1883. II. kiadás: Kalocsa, 1885. III.: Bp., Szent István-Társulat. 1896. 286 lap.
 14. *Jubileumi búcsú.* Kalocsa, 1886. 24 lap.
 15. *Vasárnap.* Kalocsa, 1889. II. kiadás: Kalocsa, 1900. 134 lap. III. kiadás: Pécs, 1918. — Tót nyelven: Wien, 1892.
 16. *Új és gyakorlati elmélkedések.* Vercruysse nyomán. Kalocsa, 1890. II. kiadás: Kalocsa 1900. III.: Kalocsa, 1906. I. és II. kötet összesen 1376 lap. IV. kiadás: Kalocsa, 1912.
 17. *Lélekmentő.* (A szentgyónás.) Szatmár, 1895. 216 lap. II. kiadás: Kalocsa, 1924.
 18. *Lelki kalauz az élet keskeny ösvényén.* Szatmár, 1896. 219 l.
 19. *Középeurópai műépítmények.* (173 illusztrációval.) Bp., 1898. 432 lap.
 20. *Hajdan és most.* Jézus szent Szívének tisztelete. 203 képpel. Bp., 1898. 423 lap.
 21. *Útmutatás az elmélkedéshez.* (Roothaan nyomán.) Kalocsa, 1899. 48 lap. II. kiadás: Kalocsa, 1903. III.: Kalocsa, 1907.
 22. *Erény-Gyöngyök nők életéből.* I. kiadás a Mária-Kertben, II. kiadás Kalocsa, 1901. 266 lap. III. kiadás: Kalocsa, 1911.
 23. *A szeretet lángjai.* — Vagyis: egyletek és ájtatosságok Jézus szentséges Szíve tiszteletére. Kalocsa, 1901. 223 lap.
 24. *Szent-kilenced* (novena). Kalocsa, 1903. 48 lap. II. kiadás: Kalocsa, 1906. III.: Kalocsa, 1910. IV.: 1915.
 25. *Szentmise szolgálata.* Kalocsa, 1903. 52 lap.
 26. *Életpálya választása.* Kalocsa, 1903. 139 lap.
 27. *Az ásványok s az élet.* Kalocsa, 1903. 112 lap.
 28. *Szerzetes rendek és társulatok Magyarországon.* 98 képpel. Kalocsa, 1904. 263 lap. II. kiadás: Kalocsa, 1913.
 29. *Japán hős családok.* Kalocsa, 1904. 200 lap.
 30. *Az erényesség zátonyai.* Kalocsa, 1905. 272 lap.
 31. *A keresztény tökéletesség gyakorlása.* Rodriguez nyomán minden rendű és nemű hívek lelki olvasmányául szabadon átdolgozva. Kalocsa, 1905. I., II., III. kötet, összesen 1954 lap. II. kiadás: Kalocsa, 1910.
 32. *A kalocsai főgimnázium ásványtára.* Kalocsa, 1908. 90 lap. II. kiadás: Kalocsa 1911. 109 lap.
 33. *Spanyolország, különös tekintettel műépítményeire.* 175 képpel. Kalocsa, 1910. 418 lap.

34. *A kalocsai kollégium ötven éve.* Kalocsa, 1910. 191 lap. Sok illusztrációval.

35. *Az angyalok.* Bp., 1925. 40 lap.

36. *Azok a papok!* Bp., 1926. 46 lap. (Kis könyvtár, 31. sz.)

Jézus szentséges Szívének Hírnöke c. folyóiratot szerkesztette Kalocsán 1884. elejétől 1917. feléig, vagyis 33 és fél évig.

Szűz Mária Virágoskertje hitbuzgalmi folyóiratot ő alapította 1885-ben és szerkesztette 31 és fél évig Kalocsán.

A kalocsai érseki főgimnázium Értesítőjében 1878., 1881., 1894., 1901., 1908. fordulnak elő dolgozatai, melyeknek némelyike különlenyomatban is megjelent.

Cikkei e folyóiratokban és lapokban voltak láthatók: Szent István naptára 1869. — Szatmár 1875. — Hulló csillagok megfigyelése 1876. — Növénytani lapok 1877. — Deutscher Hausschatz 1877. — Magyar Állam 1877, 1883, 1892, 1893. — Religio 1879, 1880, 1883. — Alte und neue Welt 1879, 1880, 1881, 1882. — Kalocsai Néplap 1879, 1909. — Szűz Mária nagy képes naptára 1881, 1883. — Irodalmi Szemle 1881, 1883. Magyar korona 1881, 1884. — Magyar nyelvőr 1879. — Természettudományi Közöny 1883. — Pápai Lapok 1883, 1885. — Összetartás 1883. — Közoktatás 1884. — Szent Család naptár 1884, 1885. Magyar Néplap 1892. — Katholikus Szemle 1892, 1909. — Vasárnapi Ujság 1894. Fényképészeti lapok 1893. Alkotmány 1901, 1908, 1915. — Tűzoltóközöny 1900. — Magyar középiskola 1914. — Szatmári Hirlap 1919. — Gazdák lapja 1922. — Magyar Kultúra 1924, 1926. — Új Nemzedék 1925.

Cikkek a folyóiratokban:

Első dolgozata a Szent István Társulat 1869-i Naptárában jelent meg. (Pápai zuávok.) 1930-tól szemének elhomályosodása miatt, nem írt többé.)

Hit és tudomány

Meteorok 1876

Kalocsai obszervatórium

Jezsuiták a csillagászat történetében

Eishöhle in Dobsina

A földrengés

Pápai zuávok 1866-ban

Néhány hitszónok a török időből

Haynald. Necrolog.

Szent István király

Anabaptisták és Delpini

Jezsuita-ágyúk

Jezsuita-tűzoltók

Kaolin Magyarországon

Gipsz Magyarországon

A kőso Magyarországon

Katastrophe in Szegedin

A tudósok nagyjainak hite

Die Grotte von Aggtelek

S. J. iskolái és a természetrajz

Bányászat Magyarországon

Castanea Vesca Magyarorsz.

Régi magyar növénynevek

Erdők Magyarországon

Magyarország fásítása

A fa

A magyar síkságon

A ló életéből

Állat keletkezése

Az állatok őstőne

A kincs

Többtermelés

Burgonya-pusztító
Régi magyar könyv

Am Plattensee
Pénzegység kisebbitése

Tüll Alajos. Sz.: 1894. XI. 13. B.: 1912. IX. 7. Gimnáziumi tanár, magyar-angol, igazgató, rektor.

Bertalanffi Pál S. J. 1706—1763. I. Élete. (Különlenyomat a pécsi Pius-alapítványi J. t. gimn. 1930/31. értesítőjéből.)

Varga László. Sz.: 1901. VII. 6. B.: 1918. VIII. 14. Főiskolai tanár, író.

1. *Testedzés és lélekkultúra.* A testnevelés újabb egyszerűsített módszere. Lockington Williams S. J. műve, ford. Bp., 1927. 131 lap.
2. *Új társadalmi rend felé.* Bp., 1933. 80 lap. Pallas.
3. *Társadalmi etika.* Szeged, 1935.
Számos cikket írt.

Velics László. Sz.: 1852. X. 14. Szécsény (Nógrád m.). B.: 1869. X. 6. † 1923. X. 6. Kalksburg.

1. *Kleutgen és a régiek filozófiája.* Bp., 1891. 52 lap.
2. *Littré és napjaink bölcselkedése.* Bp., 1893. 35 lap.
3. *Az egyházi művészetek tanulmányozásáról.* Bp., 1894. 98 lap.
4. *Báró Apor Gábor.* Bp., 1898. 14 lap.
5. *P. Votka János S. J.* Bp., 1901. 10 lap.
6. *Magyar jezsuiták a XIX. században.* Bécs, 1903. 238 lap.
7. *Das Kabinet für kirchliche Kunst im Kollegium S. J. zu Kalksburg.* Wien, 1909. 95 lap.
8. *Vázlatok a magyar jezsuiták multjából.* I. füzet: Bp., 1912. 130 lap. II. füzet: Bp., 1913. 159 lap. III. füzet: Bp., 1914. 132 lap.
9. *Vándorelőadásaim az egyházi művészetről.* Bp., 1912. 197 l.
10. *Egyházművészeti ügyeink.* Bp., 1913. 16 lap.

Weiser Frigyes. Sz.: 1840. VIII. 28. Grodek (Galícia). B.: 1859 X. 6. Gimnáziumi tanár, író, lelkipásztor. † 1916. IX. 23.

1. *Literae authenticae exhibentes origines scholarum Hungariae.* Kalocsa, 1882. (1—3. füz.) 1013 lap.
2. *Vitae Patrum et magistrorum Hungariae et Transylvaniae.* Kalocsa, 1886. 96 lap.
3. *Tabulae exhibentes sedes antiquae S. J., missionum. Stationes et Collegia prov. Bohemiae.* Bp., 1899. 26 lap.
4. *Congregatio B. M. V. illustrata 25 vitis et gestis sodalium.* Ratisbonae, 1913. 176 lap.
Cikkek a kalocsai gimnáziumi értesítőben: 1880, 1882. 1887.

Cendel János. Sz.: 1894. VI. 30. Makó (Csanád m.). B.: 1910. VIII. 143. Lelkipásztor.

A limpiasi csodás feszület. Bp., 1921. 48 lap.

Weninger Sándor. Sz.: 1813. II. 13. Marburg (Stájer). B.: 1832. VIII. 12. Lelkipásztor, rektor. † 1896. XI. 21. Kalocsa. *Mai-Monat.* — (Lourdes története feldolgozva 31 előadásra.) Regensburg, 1878. 480 lap.

Vukov János. Sz.: 1887. XII. 27. Szabadka (Bács m.). B.: 1907. VII. 30. Hittanár, a Manréza rektora és noviciusmestere. † 1933. VIII. 11. Bp. (Manréza.)

1. *Jézus keresztje és az én keresztm.* Bp., 1929. 126 lap.
2. *Táncoljunk?* Bp., 40 lap.
3. *Loyolai Szent Ignác lelkigyakorlatai.* Bp., 1931. 125 lap.

Zborowszky Ferenc. Sz.: 1888. IX. 19. Eperjes. B.: 1907. IX. 8. Gimnáziumi tanár, természetrajz-földrajz.

1. *Le poete hongrois Alexandre Petöfi.* Pécs, 1923. 9 lap.
2. *A pildowni ősember.* Bp., 1923. 13 lap. (Különlenyomat a Term.-tud. Közlönyből.)
3. *Az őskor embere, kultúrája és vallása.* Bp., 1926. 167 lap.
4. *Isten felé.* (Háromnapos lelkigyakorlat.) Bp., 1928. 182. lap. A Szív kiadása.
5. *Keresztény bölcsélet.* (I. kötet: Természetbölcselet, Donat Cosmológiája nyomán.) Bp., 1928. 250 lap.
6. *A keresztény család.* Pécs, 1929. 188 lap.
7. *A keresztény bölcsélet.* (II. kötet: Psychologia.)

Zsámár Jenő. Sz.: 1904. IV. 8. B.: 1921. VIII. 14. Hírhírdető Kinában.

1. *Mexikói vértüredő.* Bp., 1928. 88 lap.
2. *A szívek csatája.* Bp., 1928. 159+166 lap. (Sagehomme S. J. u. franciából átd.)
3. *Radingó bosszúja.* (Névtelenül!) Bp., 1930. 56 lap.
4. *Új dalt.* (Szavalókórus gyűjtemény.) Bp., 1933.
5. *A szent kereszt királyi útja.* Bp. 135 lap. (P. Plus S. J. nyomán.)

Zsiros Ferenc. Sz.: 1879. XI. 11. Cegléd (Pest m.). B.: 1908. VII. 21. Hittanár, szerkesztő.

1. *Kempis Tamás: Krisztus követése.* Bp., 1922. 294 lap.
2. *A Jézus Szíve-szövetség.* Bp., 1927. 172 lap.
3. *Elmélkedés Jézus szenvedéséről.* Bp., Korda, 1934. 506 lap.
4. *Jézus élete.* Willam után ford. Bp., Korda, 1934. 506 lap.

NÉVTELENEK:

1. *Az öt boídog angol vértanú.* (Kobler András S. J. német eredetije után.) Kalocsa, 1886. 84 lap.
2. *Miért vagyok kongreganista?* Kalocsa, 1878. 16 lap.

3. *Hat vasárnapi ájtatosság Szent Alajos tiszteletére.* Kalocsa, 1890. 36 lap.
4. *A jó halál társulata.* Kalocsa, 1901. 23 lap.
5. *A mi drága kincsünk.* Kalocsa, 1908. 54 lap.
6. *Kongreganták kézikönyve.* Több kiadás. Bp., 216 lap.
7. *Az imaapostolság kis kézikönyve.* Szeged, 1925. 40 lap.
8. *Imaapostolság kis útmutatója.* Kalocsa, 1925. 48 lap.
9. *Emléklombok.* (Jézus-Társasága szatmári konviktusának ket-
tős jubileumára.) Szatmár, 1889. 39 lap.
10. *Emléksorok.* — A kalocsai főgymn. S. J. negyedszázados
jubileumára. Kalocsa, 1886. 58 lap.

VI. M Ű V É S Z E T I S Z E M L E

A jezsuita rend elsősorban szóval és tollal apostolkodó rend volt mindig, tehát az igehirdetést és tanítást tekintette közvetlen feladatának. Mindazonáltal szóhoz engedte jutni működése területén a művészeteket is, amilyen az építészet, festészet, szobrászat, zene, ének, stb. Az építészetben sokáig tudni akartak külön is jezsuita stílusról, az ú. n. barokkról, mely rányomta bélyegét a mult századok minden életmegnyilvánulására és szellemére. Habár sokáig csak elítélőleg nyilatkoztak és írtak a jezsuita rend művészi alkotásairól, ma már lehiggadtabb hang jut szóhoz e téren is, amint közvetlen közelből is láthattuk. Valamikor a nagy épületrestaurálások idején jelszó volt, hogy kidobni mindent, ami nem stilszerű és újra kell rekonstruálni, vagy újra építeni mindazt, amin későbbi korok kezemunkája látszik. Így épült újjá a budavári Nagyboldogasszony-templom, melynek barokk berendezését annyira széthordták, hogy nem tudjuk teljesen és pontosan számon tartani az egyes berendezési darabokat. Ha a megújítás nem annyira gyökeres, akkor talán ma olyan templom és műkincsek birtokában volnánk, melyek párjukat ritkítják. Gyönyörű a kölni dóm, melynek minden darabján a körző és vonalzó nyomait látjuk, de nem szép-e a bécsi Szent István-templom is, melynek minden részletéből az egymást felváltó korok és ízlések misztikus ígérete árad felénk?

A jezsuita rend házáinkban számos épületet, rendházat és iskolát, de főleg templomot emelt. Mindezek ma is megtekintésre méltó alkotások. Akad ma is olyan, mely nincs befejezve, tehát a rend eltörlése után 170 évvel. Ilyen a veszprémi félbenmaradt templom. Láttunk olyant, mely most sem kapta meg teljes belső díszét, amilyen az esztergomi Szent Ignác-templom, melynek főoltára ma is az ideiglenesség benyomását kelti. Sok jezsuita templom nagy átalakításon ment át. Ilyen a besztercebányai Xavier Szent Ferenc-székesegyház, vagy a munkácsi püspökség székesegyháza Ungvárott. A budavári Nagyboldogasszony-templomban egyetlen kései Xavier-oltár emlékeztet arra a közel 100 esztendőre, mikor a jezsuita atyák voltak a templom egyedüli gondozói és lelkipásztorai. A templom egykori barokk oltárképe, mely Pozzo műve és Xaviert keresztelés közben ábrázolja, sok hányódás után Nemes Antal budavári plébános szívésségéből került vissza a rend birtokába, mely azóta is többszörös beható érdeklődés tárgya volt a főváros részéről.

Az újabban folyó restaurálások vagy tervezett megújítások következtében több egykori jezsuita templomra fokozottabban

felfigyeltek. Ilyen a mai bencés templom Kőszegen, Győrött, a belvárosi templom Pécsen, a Szent András-templom Komáromban, a Borja Szent Ferenc-templom Egerben, a Nepomuki Szent János-templom Székesfehérváron, a Szent Anna-templom Budapest-Vízivárosban, a kassai premontrei templom, a piarista templom Kolozsváron, vagy a Szent György-templom Sopronban. Erdemes és hálás feladat lenne mind e templomok történetének feltárása és művészi méltatása és a többi, itt nem említett egykori jezsuita templom művészettörténeti leírása.

Ismeretes, hogy a Jezsuita rend hazánkban mennyi helyen épített kálváriát: Pécsen, Kőszegen, Budán, Eperjesen, Selmecbányán, Kassán. Mindez alkotások ma is gyönyörűen képviselik a XVII. és XVIII. század finomult vallásos és művészi lelkületét. Egyik-másik kálvária fekvésénél fogva is nagyszerű látvány és alkotás.

Budapesten ma is látható az Iparművészeti Múzeumban az egykori kőszegi patika, mely nemcsak gyakorlati mivoltával, hanem művészi kiképzésével is felkelti érdeklődésünket. Ilyen gyógyszertár működött többek között Trencsénben, Székesfehérváron, Budán, Egerben. Berendezésük művészi méltatása hálás feladat lehetne.

A Magyar Nemzeti Múzeumban, a Szépművészeti Múzeumban, az esztergomi primási képtárban és másutt nagyon sok tárgy, szobor, kép, ereklyetartó, kereszt s egyéb akad, melyek jezsuita eredetűek. Miseruhák, gyertyatartók, padok, sekrestyebereendezések, kelyhek, stukkodíszek, emlékművek, szószékek, oltárok stb. mind átvizsgálandók e szempontból is. A jezsuita nyomdákból készült könyvek és egyéb nyomtatványok, metszettek, könyvdíszek, sőt maga a bekötés mind méltók a behatóbb érdeklődésre és feldolgozásra.

Ilyen részletkérdések kutatása és feldolgozása nagyban hozzájárulna a hazai műemlékek és művészi értékek megbecsüléséhez.

E helyen szívesen nyilvántartjuk, hol vannak szerte az országban régi jezsuita templomok, kápolnák, épületek. Hol található jezsuita szent tiszteletére szentelt oltár és melyik időből? Van-e szobor és milyen? Legjobb lenne művészi felvételben bemutatni az illető tárgyat, képet, szobrot, épületet, díszítő elemet, stb.

Tanulságos és egyúttal érdekes lenne a régi jezsuiták zene- és ének kultúrájának méltatása. Különösen az Országos Levéltárban található sok adat. A rendházak és gimnáziumok naplói is sok utalást tartalmaznak, tehát ilyen irányú átnézésük is ajánlatos.

JEZSUITA SZENTEK ÉS BOLDOGOK TISZTELETÉRE SZENTELT HAZAI TEMPLOMOK ÉS KÁPOLNÁK

Érdekes feladatnak ígérkezett a hazai egyházmegyei névtárak átvizsgálása abból a szempontból, hol szenteltek a jezsuita szentek és boldogok tiszteletére templomot vagy kápolnát. Vizsgálódásunk első részletét itt közöljük. Megjegyezzük, hogy a legtöbb névtár csak a plébániatemplomok címét közli, a leányegyházakét vagy kápolnákéét már nem. Így azután csak személyes érdeklődés hozhat e téren is teljes eredményt. További feladat lehet az oltárok, szobrok, fali képek, ereklyetartók és egyéb emlékek nyilvántartása vagy felkutatása, ami csak helybeli megfigyelésen és összeíráson alapuló közléssel lehetséges. Az alább közölt jegyzék ezért tehát közelről sem teljes. Indításként szolgál a további adatok felkutatására. A kutatás kiterjedhet templomokra, kápolnákra, ezenfelül szobrokra, képekre, festett ablakokra, melyek akár közgyűjteményekben találhatók, akár magántulajdonban képeznek. Távolabbi feladat lesz majd a nyilvántartott emlékek egyházművészeti leírása és méltatása. A szombathelyi 1940. és csanádi 1936-os névtárban nem találunk ilyen adatot.

Esztergomi főegyházmegye

Esztergom. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom, egykor a jezsuitáké, épült a XVIII. században.

Szob. Irgalmas Nővérek házában Gonzága Szent Alajos-kápolna, Hont vm.

Budapest-Óbuda. Szent Alajos-kápolna a róla elnevezett fiúmenedékházban.

Budapest, Gát-utca 3. Canisius Szent Péter-templom, KIOE központ háza.

Budapest, X., Óhegy-utca 11. Lengyelek temploma, Kostka Szent Szaniszló tiszteletére.

Budapest, budavári Nagyboldogasszony-templomban található Xavier-oltár szoborral.

Budapest, jezsuita Jézus Szíve-templom oratóriumának oltára Loyolai Szent Ignácnak van szentelve.

Budapest, rendi noviciátus kápolnája Kostka Szent Szaniszlónak van szentelve, a Manrézában Szent Ignác, Szent Alajos, Szent Szaniszló, Szent Alfonz és más rendi szentek tiszteletére vannak kisegítő oltárok szentelve.

Budapest. *Szerviták temploma.* Gonzága Szent Alajost ábrázoló művészi festmény a szentélyben a stallum hátfalát díszíti.

(V. ö. Schematismus Strigon. 1940.)

Kalocsai főegyházmegye

Kalocsa. Loyolai Szent Ignác-kápolna a Szent Ignác-házban.

Foktő. Loyolai Szent Ignác tiszteletére épült templom 1757-ben, lebontották 1933-ban.

Uszód. Plébániatemplom épült 1870-ben Régis Szent Ferenc tiszteletére.

Kiskőrösön a temetői kápolna Xavier Szent Ferenc tiszteletére van szentelve.

V. ö. Schematismus Coloc. et Bács. 1936.

Egri főegyházmegye.

Eger. Borgia Szent Ferenc-templom, egykor jezsuita, ma ciszterci kézben. Épült 1734-ben.

(V. ö. Schemat. Agriensis 1940.)

Rozsnyói egyházmegye.

Rozsnyó. Xavier Szent Ferenc-diáktemplom, egykor jezsuita, ma premontrei kézben, épült 1660 körül.

Kiskovácsvágás. Gömör-Kishont megye, Barka leányegyháza, Xavier Szent Ferenc-templom, épült 1866-ban.

Ragály, Gömör-Kishont megye, Xavier Szent Ferenc-plébánia-templom, épült 1842-ben.

(V. ö. Schemat. Rosnav. 1940.)

Győri egyházmegye.

Győr. Loyolai Szent Ignác-templom, egykor jezsuita, ma bencés kézben.

(Schemat. Jaurinensis 1940.)

Váci egyházmegye.

Mende. Loyolai Szent Ignácról elnevezett curatia alakult 1914-ben.

Nagymágócs. Gonzága Szent Alajosról elnevezett curatia alakult 1885-ben

(Schemat. Vaciensis 1938.)

Pécsi egyházmegye.

Pécs. Szigeti Külváros, Xavier Szent Ferenc-kápolna.

Szárász. Lengyel leányegyháza, Loyolai Szent Ignác-templom.

(V. ö. Schemat. Quinque-Eccl. 1940.)

Veszprémi egyházmegye.

Vörösberény. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom.
Ómalomsok. Marcaltő leányegyháza, Szent Alajos-templom.
Csabarendek, kápolna Loyolai Szent Ignác tiszteletére.
Badacsonylábdí. Nemestördemic leányegyháza, Loyolai
Szent Ignác-kápolna.
(V. ö. Schemat. Wesprimiensis 1938.)

Nagyváradai egyházmegye.

Sarkad. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom, épült
1901-ben.
(Schemat. Varad. in. Hung. 1938. csonkaegyházmegye.)

Nyitrai egyházmegye.

Zobordarázs. Xavier Szent Ferenc-plébániatemplom.
Jánosfalú. Tökésújfalú leányegyháza, Gonzága Szent Ala-
jos-kápolna.
Trencsén, Xavier Szent Ferenc-templom, egykor jezsuita,
most piarista kézben.
Cserne. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom.
(Schemat. Nitriensis 1914.)

Erdélyi egyházmegye.

Bordos. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom.
Nyárádtő. Marosvásárhely leányegyháza, kápolna a BB.
Kassai Vértanúk tiszt.
(Schemat. Transsilvan. 1913.)
Besztercebánya. Egykor jezsuita Xavier Szent Ferenc-
templom, ma püspöki székesegyház. Xavier az egyházmegye
védőszentje is. A káptalan 1834-ből származó jelvénye ugyanőt
ábrázolja.

Székesfehérvári egyházmegye.

Sukoró. Nadap leányegyháza, Loyolai Szent Ignác-templom.
Törökbálint, Xavier Szent Ferenc-kápolna.
(Schemat. Alba-Reg. 1903.)

Csanádi egyházmegye.

Újpanád. Loyolai Szent Ignác-plébániatemplom.
Csávós. Loyolai Szent Ignác-plébánia-templom.
(Schemat. Csanád 1916.)

A jezsuita történetírás multjával, jelenével és jövőjével másutt szándékozunk foglalkozni, mikor majd áttekinthető összegezésben nyújtjuk a rendtörténetírás munkásait és ezek eredményeit. Ezúttal csak azokat a vállalkozásokat említjük meg, melyek általánosabb érdekűek és a Társaság egyetemességét érintik.

I. A leghatalmasabb újabbkori vállalkozás volt a spanyol rendtartományok gondozásában 1892-től kezdve munkába vett: *Monumenta Historica Societatis Jesu* sorozat, mely a rendalapítás, a rendalapító és első társai korára nézve közöl értékes anyagot. A sorozat befejezése után kiadják *Monumenta Historica Missionum Societatis Jesu* címmel azt a könyvsorozatot, mely a Jézustársaság hithirdető tevékenységének forrásanyagát teszi közzé. További feladat lesz a rend egyetemes történetét nyújtó egyéb források közzététele. A vállalkozás székhelye Madridban volt, 1929 óta Rómában működik az általános rendfőnök közelében. (Roma, Borgo S. Spirito 5.)

II. Ugyanitt adják ki az *Archivum Historicum Societatis Jesu* rendtörténeti folyóiratot, mely 1932 óta jelenik meg, mégpedig évenként kétszer. A folyóirat legértékesebb része a könyvészeti szemle, mely a jezsuita vonatkozású anyagot áttekinthető összegezésben tárja az olvasó elé.

III. Nagy reményekre jogosítva indult el a *Societatis Jesu Selecti Scriptores* sorozat, mely a jelesebb régi jezsuita írók ma is keresett és gyakorlati értékű műveit adja ki újra. Eddig megjelent Galdos Romuáld kiadásában: S. Roberti Bellarmini *Explanatio in psalmos* két kötete; Streicher Frigyes gondozásában: S. Petrus Canisius *Doctor Ecclesiae: Catechismi Latini et Germanici*; Huby József szerkesztésében: Joannis Maldonati S. J. *Theologi Commentariorum in Quattuor Evangelistas* tomus I. et II. Előkészületben vannak Suárez művei, Molina Concor-diája, Ruiz de Montoya munkái.

IV. Hasznos forráskiadvány, különösen a magyar határmenti házak története szempontjából a Vanino Frigyes (Miroslav) szerkesztésében 1932 óta évenként egyszer megjelenő *Fontes et Studia historiae S. J. in finibus Croatorum*. — Vrela i Prinosi. Zbornik za povijest Isusov. reda u Hrvatskim Krajevima.

V. Nagy hiányt van hivatva pótolni a P. J. Juambelz szerkesztésében 1938-tól kezdve kiadott *Index Bibliographicus S. J.*,

mely mintegy folytatása az 1888—1914 között kiadott *Moniteur Bibliographique de la Compagnie de Jésus* könyvészeti kiadványsorozatnak és előkészíti az egész Jézustársaság könyvésténének összeállítását.

VI. A francia jezsuiták kezdeményezése a *Collection Maitres Spirituels* sorozat, melyben nagy rendtársaik, pl. Surin, Bourdaloue és mások ma is keresett lelkiiségi írásait teszik közzé korszerű francia feldolgozásban.

VII. 1929-ig nyúlik vissza a római *Collegium Scriptorum de Historia S. J.* megszervezése, mely 1931 óta teljes munkakerővel működik és közzéteszi rendtörténeti kiadványait. A kollégium tagjainak a székhelye Roma, Borgo S. Spirito 5. 1934-re vezethető vissza magyar jezsuita történetírás újabb szervezése. A munkatársak *Pray György Rendtörténetíró Munkaközösség* néven tömörültek és készítik elő részint anyaggyűjtéssel, részint kiadványokkal a tervezett *Magyar jezsuita történetet*. 1936 óta Chicagóban, a jezsuita Loyola-egyetem keretei között indult el az *Institute of Jesuit History* című intézmény az északamerikai rendtörténet megírására. Azóta több részletmunkát adtak ki az intézet tagjai.

Természetes, hogy mindezekén túl vannak más vállalkozások is, melyek a Jézustársaság történetével foglalkoznak. Majdnem minden rendtartományban találunk egy vagy több képzett rendtagot, akik a rendi jubileumra helyi vagy egyetemes vonatkozású, részben nagyszabású műveket készítenek elő. De ezek eredményeit nem itt, hanem később szándékozunk bemutatni. Tanulságos feladat lehetne a Társaság multjával foglalkozó összes vállalkozások, régi és újabb kezdeményezések bemutatása. Ilyen: a jezsuita rendtörténetírás multja és jövő feladatai, a jezsuita könyvészeti irodalom története, a jezsuita irodalomtörténet, a bollandisták működése és hatása a történetírásra, a nagy magyar jezsuita történetírók kora.

BIRÓ X. FERENC S. J.

1869—1938

Ha megírják a magyar jezsuita rendi történetírás történetét, jelesül feltárják újabb nekilendülését, akkor majd rámutatnak ezirányú érdemeire és állandó érdeklődésére is. A megboldogult tanulóknak volt, vagyis állandóan képezte önmagát, olvasott, írt, kérdezett, így azután széleskörű tudással rendelkezett.

Munkácson született 1869 október 10-én. Itt és Szatmárnémetiben végezte középiskolai tanulmányait, jeles érettségi után kérte és nyerte felvételét a Jézustársaságba 1889-ben, pappászentelése 1901 július 26-án történt. ünnepélyes fogadalmat tett 1906 február 2-án Kalocsán.

Rendi élete első szakát tanulmányokban töltötte, a másodikban mint nevelő fejtett ki nagyszabású tevékenységet Kalocsán. Innen Budapestre került, ahol megalapította A Szív ujságát, melyet egyideig németül és szlovákul is kiadott. Több kezdeményezése mellett itt tette le a Korda alapjait, mely mint nyomda és könyvkiadó vállalat új szint vitt bele a hazai sajtó-apostolságba. Házfőnök volt Budapesten és Szegeden, főiskolai tanár Szegeden, a magyar rendtartományt 1927—35 között kormányozta.

Sokat írt, részben időálló értékű munkákat adott ki, melyek címét másutt közöljük. Irodalmi tevékenységét gyakorlati irány jellemezte. Írásai elsősorban lelkipásztori, lelkeségi és nevelő irányúak voltak.

Elhunyt Budapesten, 1938 augusztus 26-án.

Emlékét kegyelettel ápoljuk mint a magyar rendtörténet-írás elindítóját. Ösztönzése, állandó érdeklődése és tetterős támogatása hatékony tényezőnek bizonyult munkánk közben.

BÓTA ERNŐ S. J.

1854—1939

A megboldogultnak a személyes érdeklődésen kívül nem volt kapcsolata a magyar rendtörténetírással, mindazonáltal hálás kegyelettel iktatjuk ide nevét és örökítjük meg kedves emlékét, mert néhány népszerű rendtörténeti vonatkozású munkát írt, amilyen volt a rendalapító élete, Xavier Szent Ferenc élete, néhány fejezet a kongregációk életéből és tevékenységéből.

Gyöngyöshalászon született 1854 február 6-án. Középiskoláit Gyöngyösön és Egerben végezte. Ugyanitt hallgatta a hittudományt, melynek befejezése után pappá szentelték. Boconádon és Szihalomban volt káplán kb. 10 évig. Utóbbi helyen írta első munkáját: Adalékok a szihalmi plébánia történetéhez. Ugyanebből az időből valók érdekes kézíratos feljegyzései, melyeket a rendbelépéséig folytatott. 1886-ban csatlakozott a Társasághoz.

A rendben tanulmányokat nem végzett, hanem előbb Szatmárnémetiben, azután Kalocsán működött mint nevelő és hittanár. A századfordulókör került Budapestre, ahol 12 évig működött. Házfőnök volt Szatmárnémetiben és Mezőkövesden.

Nem volt híres szónok, mégis nagy eredményeket ért el beszédeivel. Nem volt vérbeli író, mégis nagyon sokat forgatta a tollat. Nem volt nagyszabású személyiség, mégis maradót alkotott mindenütt, ahol működött. Szerette az elfoglaltságot, valósággal égett a munka keze között.

Hálával idézzük fel emlékét, mert előadásaiival és írásaiival hatékonyan népszerűsítette a rend történetét és néhány nagyját.

Elhunyt Budapesten, 1939 november 10-én.

SUMMARIUM ANNUARII

Hercules Christianus auctore Georgio Gerő S. J. (1733—1768)

Eugenius Pethő S. J., professor gymnasii diplomatus opus romanense Georgii Gerő describit, quod Gerő ex opere latino Guilelmi Waha S. J. (1615—1690) cui titulus erat: *Labores Herculis Christiani* hungarice redditum anno 1768 Cassoviae in Hungaria publici iuris fecit. Prius vita Waha concinne enarrata auctor huius lucubrationis ipsum opus describit et fontes operis P. Waha enumerat, dein vitam, studia, occupationes et mortem P. Gerő delineat. Quibus finitis opus hungaricum P. Gerő crisi subiicit et demonstrat opus P. Gerő non esse mere historicum, sed melius de eodem dici posse: opus romanense elementis historicis coloratum. Quapropter P. Gerő in historia litteraturae hungaricae antiquioris inter scriptores nomen et auctoritatem merito meretur.

Ludovicus Csapody 1729—1801. Auctore Elia Anty

L. Csapody Societatem Jesu ingressus, studiorum curriculo absoluto, prius Vindobonae praelectum spiritus egit in instituto Pazmaneo, biennio post Tyrnaviae cathedram conscendit philosophiam docturus, inde ad facultatem theologicam translatus, moxque ad universitatem Graecensem dispositus, inde Tyrnaviam revocatus imprimis dogmaticam tradidit et per quinquennium decanum facultatis theologiae Tyrnaviae egit, imo, ordine sublato in rectorem universitatis Tyrnaviensis 1775—76 electus est. Anno 1777 fit canonicus capituli cathedralis wesprimiensis, postea per gradualement promotionem usque ad dignitatem Praepositi Maioris ascendit et electus episcopus scopiensis per regem apostolicum nominatus est. Libros doctos de gratia, religione revelata eiusque regulis, de Deo, Trinitate, Incarnatione conscripsit et magno coetanorum applausu edidit iteratoque vulgavit. Csapody seminarium clericorum wesprimiense per annos rexit, iura capituli fortis apud tribunalia defendit, libellum de iure episcopi sui reginam Hungariae coronandi concinnavit. Tot meritis plenus diem supremum obiit anno 1801 die 6 iunii.

De Collegio Colocensi S. J. 1860—1940. Auctore Georgio Kerkai S. J.

Colocza est oppidum in parte meridionali Hungariae sedesque archiepiscopalis et musarum. Collegium hodiernum gymnasiale S. J. coepit Josephus Batthyány archiepiscopus, in quo prius Patres Piaristae, inde vero ab anno 1860 Jesuitae docuerunt. Josephus enim Kunszt, magni nominis archipraesul collegium illud munificentissime dotavit et auxit, ac curae PP. Societatis Jesu dicto anno concredidit. Ludovicus Cardinalis Haynald totum aedificium area, novis aedibus et observatorio ampliavit. Auctor lepide describit ecclesiam collegio contiguum, communitatem Patrum, scholas et convictum, collectiones scientificas, enumerat Patres quondam professores discipulosque celebriores, inter quos eminent Ottocarus Prohászka et Adalbertus Bangha. Collegium colocense erat per plura decennia centrum cultus SS. Cordis Jesu et Congregationum B. Virginis pro Hungaria, insuper et quodammodo apostolatus preli catholici.

Collectio historico-ethnographica gymnasii colocensis, auctore Ludovico Nagyfalusy S. J.

Auctor commentarii, qui est fere a 20 annis custos indefessus collectionis, enarrat genesim et historiam eiusdem, simulque describit obiecta maioris valoris vel artis. Collectio continet obiecta 7578, ex quibus numismata varia eaque diversa sunt 6785.

PP. S. J. antiquiores Quinque-Ecclesiis, auctore St. Cser Palkovits S. J.

In commentariolo historia residentiae antiquae S. J. currenti calamo tractatur, praesertim de rascianis ad unionem conversis agit. Ex quibus plurimi ad schisma redierunt, insuper tres Patres et unum Magistrum e Societate anno 1704 trucidarunt. Tamen PP. non frustra desudarunt in ista vinea Domini, nam religio catholica in urbe et in dioecesi inde a saeculi 18. initiis reffloruit.

Franciscus Faludi 1704—1779, auctore Julio Géfin.

Ex nobili hungarica familia ortus anno 1720 Societatem Jesu ingressus, in eaque studiis sublimioribus rite absolutis per nonnullos annos scholarum magistrum in patria et annis 1740—45 Romae paenitentiarium hungaricum egit. Inde reversus prius praefectus typographiae, dein rector collegii, mox praefectus bibliothecae et scholarum et censor nominatus est. Post abolitam Societatem in Rohonc usque ad mortem vixit. Plures libros utiles in linguam hungaricam vertit et typis mandavit, alios ipse conscripsit et imprimi curavit, poemata tum hungarica, cum

latina stylo eleganti composuit, quapropter iure merito inter optimos, si non optimus, qui saeculo 18. hungarice scripserunt, recensetur.

Franciscus L. B. Splényi 1731—1795, episcopus váciensis, auctore Josepho Félegyházy.

Curriculo studiorum in Societate emenso prius Vindobonae in Pazmaneo, dein in Theresiano alumnus praeficitur, sequentibus annis Budae, Jaurini et Tyrnaviae professorem egit, tandem convictum nobilium Leutsoviae et Tyrnaviae rexit. Ordine dissoluto anno 1776 canonicus strigoniensis, 1787 episcopus váciensis constituitur, quam dioecesim ad mortem usque pastor animarum indefessus gubernavit. Inter merita eiusdem recensetur: seminarium eiusdemque alumnorum numerum auxit, ecclesias et parochias novas aedificavit. Sunt, qui affirmarint, imo et scripserint, Splényium fuisse de secta francomurariorum ante episcopatum. Calumniam hanc auctor argumentis firmissimis refutat.

Manuductio pro Magistris, a P. Csákányi.

Summarium amplius invenitur in fine istius lucubrationis.

Memorialia P. Ladislai Velics S. J. Edidit A. Gyenis S. J.

P. Velics erat professor gymnasii Kalksburgensis et scriptor sat magni nominis, qui libros et articulos de artibus, praesertim de ecclesiasticis, ut sunt ecclesiae, picturae, porro de historia S. J. in Hungaria, etc edidit. Kalksburgi collectionem quandam ad genesis artis praesertim ecclesiasticae demonstrandam instituit, quae decursu temporis in dies celebrior facta multos invisentes allexit. P. Velics proprio sanguine subscriptum „testamentum“, vitam suam seu autobiographiam usque ad annum 1914 exaratam et recensionem operum posteritati reliquit, quae omnia in unum collecta nunc primum publici iuris fiunt.

Bibliographica collectio P. Michaelis Tóth S. J.

P. Tóth per plura decennia omnia maioris momenti notavit, quae PP. FFque S. J. in Hungaria prelo evulgaverint. Datur ista collectio ordine alphabetico prout ab auctore composita fuit et ab aliis in aliquibus correctata vel ditata. Auctor indicis istius mortuus est anno 1932, index continuatus usque ad annum 1934 et quasi fundamentum constituit bibliographiae modernae S. J. scriptorum aliquando edendae.

Tartalom (Index rerum)

Bevezető (Introductio)	3
<i>I. Tanulmányok (Commentarii historici)</i>	7—239
Gerő György S. J. Keresztény Herkulese. Irta Pethő Jenő S. J. (Hercules Christianus Georgii Gerő, auctore Eugenio Pethő)	9
Csapody Lajos 1729—1801. Irta Anty Illés. (Ludovicus Csapody, auctore Elia Anty)	65
A kalocsai kollégium 1860—1940. Irta Kerkai György S. J. (De collegio S. J. colocensi, auctore Georgio Kerkai)	119
A kalocsai gimnázium történelmi és néprajzi gyűjteménye. Irta Nagyfalusy Lajos S. J. (Collectio historico-ethnogra- phica gymnasii colocensis, auctore Ludovico Nagyfalusy)	157
Pécs városa és jezsuitáinak multjából. Irta Cser Palkovits István S. J. (PP. S. J. antiquiores Quinque-Ecclesiis, auctore Stephano Cser Palkovits)	173
Faludi Ferenc 1704—1779. Irta Géfin Gyula. (Franciscus Faludi, auctore Julio Géfin)	183
Báró Splényi X. Ferenc váci püspök. 1731—1795. Irta Félegyházy József. (Fr. X. liber Baro Splényi episcopus váciensis, auctore Josepho Félegyházy)	205
<i>II. Kiadatlan szövegek (Textus inediti)</i>	240—291
P. Csákányi Imre S. J. tanárképző oktatásai 1695-ből. Kiadja Gyenis András S. J. (Manuductio P. Emerici Csákányi pro Magistris scholarum inferiorum. Edidit Andreas Gyenis)	240
P. Velics László S. J. visszaemlékezései. Közli Gyenis András S. J. (Memorialia P. Ladislai Velics S. J. Edidit Andreas Gyenis)	271
<i>III. Adalékok (Addenda et supplementa)</i>	292—301
Énekoktatás a kalocsai gimnáziumban. Irta Sonkoly István. (De docendo cantu in gymnasio colocensi, auctore Stephano Sonkoly)	292
A kalocsai gimnázium ének- és zeneszertára. Irta Sonkoly István. (Collectio musicalis gymnasii colocensis, auctore Stephano Sonkoly)	295

A kalocsai gimnázium fizikai szertára. Irta Hegyi Lajos. (Collectio physic. gymnasii colocensis, auctore Ludovico Hegyi)	296
Volt jezsuiták a szombathelyi egyházmegyében, összeállította Hamar Zoltán. (Exjesuitae in dioecesi sabariensi, collegit Zoltán Hamar)	299
Szegedy Pál. Közli Frideczky József. (Paulus Szegedy de Mező—Szeged, a Jos. Frideczky)	300
Jezsuita kertészeti irodalom. (E litteratura hortol.)	300
Bellarmino Róbert és a magyarok. (S. Robertus Bellarmino et nonnulli hungari)	300
Jezsuita gyűjtemények sorsa. (Collectiones S. J. romanae post abol.)	301
<i>IV. Könyvszemle (Iudicia operum)</i>	302—313
Loyolai Szent Ignác visszaemlékezései. Fordította Gyenis András S. J. (Acta S. I. de Loyola, vertit Andreas Gyenis)	302
A jezsuita rend generálisai. Irta Gyenis András S. J. (Praep. Generales S. J., auctore Andrea Gyenis)	303
A jezsuita iskoladráma. Irta Takács József. (Dramata S. J. scholaria in Hungaria, auctore Jos. Takács.) Jos. Frideczky.	303
Pray György élete és munkái. Irta Lischerong Gáspár S. J. (Vita et opera Georgii Pray, auctore Gasparo Lischerong) Jos. Frideczky.	305
A jezsuiták iskolái Magyarországon a 18. század közepén. Irta Hets J. Aurelián O. S. B. (De scholis S. J. in Hungaria medio s. 18., auctore Aureliano J. Hets) Jos. Frideczky.	308
Adalékok az erdélyi jezsuita rendházak eltörlésének történetéhez. Közli Temesváry János. (Addenda ad historiam abolitionis S. J. domorum in Transsilvania, edidit Jon. Temesváry.) A. Gyenis.	312
A Bollandisták Társasága. Irta Gyenis András S. J. (De Societate Bollandistarum, auctore Andrea Gyenis)	312
<i>V. Könyvészeti adatok (Bibliographica)</i> Összeállította (Collegit) Tóth Mike S. J.	314—349
<i>VI. Művészeti Szemle (Artes)</i>	350—354
<i>VII. Hírek (Nuntii)</i>	355—357
Bíró X. Ferenc S. J. (In memoriam Fr. X. Bíró S. J.)	356
Bóta Ernő S. J. (In memoriam Ernesti Bóta S. J.)	357

Jezsuita Történeti Évkönyv 1940.

(Annuario Jesuitico-historicum pro anno 1940.)

Ára magánszemélyeknek 25 P, közületeknek és jogi személyeknek 40 P.

Kapható a Munkaközösség címén, Budapest, VIII., Mária-u. 25.